

172

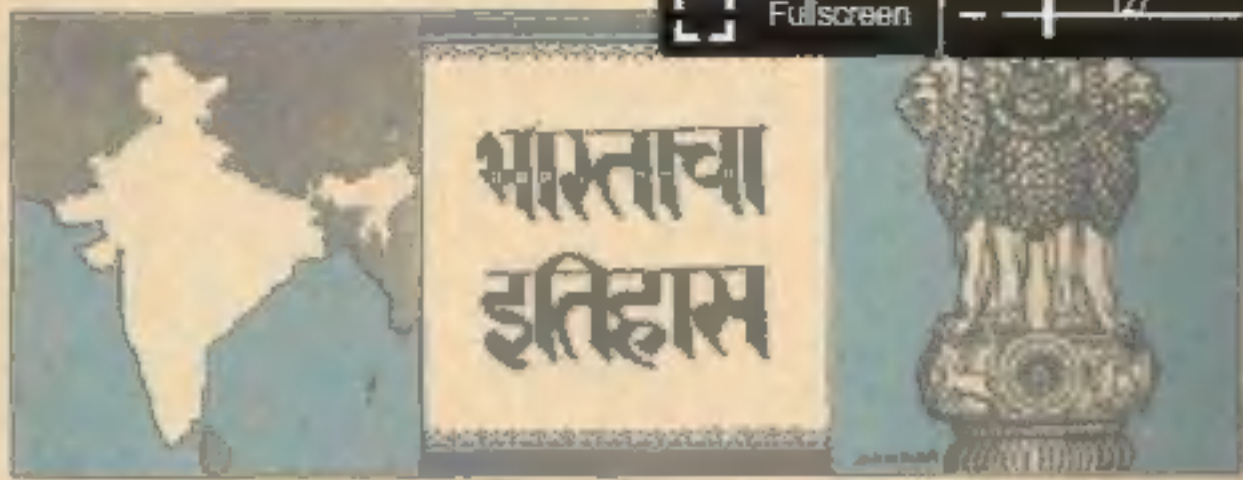
चादाबा

आनेवारी १९६७

75

वाजीरावाच्या भिन्नमंडळास उत्तर भारत त्रिकण्याची त्याची कल्पना आवडली नाही. परंतु शाहू छत्रपतींना त्याने ती गोष्ट पटवून दिली. आपली महत्वाकांक्षा पुरी करण्याच्या प्रयत्नांत हिंदू राजांची सत्ता मिळ्याची या खाठी त्याने 'हिंदू पदपादशाही' या नांवाने मोहीम सुरू केली.

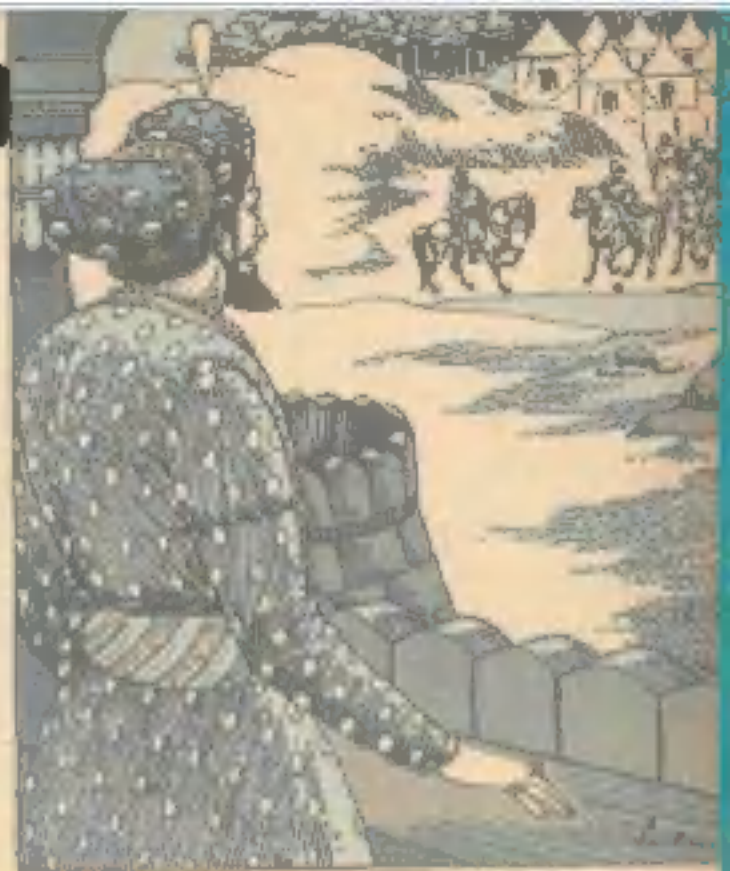
१७२३ च्या डिसेंबर महिन्यांत त्याने माळवा प्रांतावर स्वारी केली तेव्हां हिंदू राजांनी पुष्कळ कष्ट सहन करून त्याला मदत केली. गुजरातच्या सुलतानांमध्ये भाऊवंदकी चालू असल्यामुळे तो प्रांत मराठ्यांच्या हातीं आला. परंतु मराठा सैन्यांत वाजीरावाविरुद्ध एक गट उभा झाला. त्यापक्षाचा पुढारी होता, शंभकराव दाभाडे. तो गुजरातचा सेनापति होता. वाजिरावाच्या लोकांचा हेरा वाट

ल्याल्यामुळे कोल्हापूरच्या शिवाजीचा वंश. दुसरा संभाजी याने व निजामुलमुल्कने शंभकरावाला पाठिंबा दिला. परंतु वाजिरावाने त्यांची सर्व कारस्थाने उलथून पाडली. १ एप्रिल १७३१ या रोजी पुढे झाले त्यांत शंभकरावाचा पराभव झाला व त्यांत तो ठार पण झाला. शेंधक्यांच्या इतिहासांत वाजिरावाचा हा जय फार महत्वाचा आहे. त्यानंतर त्याची बरोबरी करण्यास कोणी शक्ती उरली नाही. १७३१ च्या आगस्ट महिन्यांत निजामुलमुल्क याच्याशी तह करून घेतला. त्या तहाप्रमाणे दक्षिणेकडे त्याला वाटेल तसे राज्य बादविण्याची मुभा मिळाली आणि मराठ्यांना उत्तरेकडे आपले साम्राज्य बादविण्यास स्वतंत्रता मिळाली.

सुदैवाने वाजीरावाची अंबेर राजा द्वितीय जयसिंह आणि छत्रसाल बुंदेला यांच्याशी

हीच झाली. तो १७३७ च्या डिसेंबरा त्रिकोणात आपले राज्य येऊन येऊ. परंतु त्याने दिल्लीवर स्वारी केली नाही. त्याने राज्यशाहास यास देण्याची त्याच्या मर्यादेंत मुळीच इच्छा नव्हती. परंतु बादशहाने मराठ्यांचा इश्टवात्सावन आपली सुरक्षा करून देण्यासाठी निजामुलमुल्क याच्याकडे मदत मागितली. सहा वर्षांपूर्वी केलेला तह पुढेपावून निजामुलमुल्क मराठ्यांविरुद्ध बादशहाला मदत करण्यासाठी निघाला. त्याला तशीच पोन्ही सैन्याने पुढे झाले निजामुलमुल्कचा पराभव झाला. त्याने वाजीरावाशी युद्धांत तह केला. त्या लढायात शरीरमाने सर्वे मारल्या जात वाजिरावाच्या हाती लागला. बादशहाने पण या लढायात मान्यता दिली आणि मराठ्यांना मुक्तपणे भरपाई देऊन देशाच्या ५० लाख रुपये दाने लागले. या लढायांमुळे मराठ्यांची सत्ता देशाच्या या भागावर जास्त बळकट झाली.

१७३७ च्या एप्रिलेकडील सान्नेट व वरदे ही पोर्तुगीज राष्ट्री मराठ्यांनी स्वाधीन करून घेतली. परंतु उत्तरेकडे दिल्लीवर नादिरशाहाच्या स्वारीचे वर्णन ऐकून वाजीराव काळजीत बसला. त्याने लढाने लढाने

सुमनस राज्यांशी बंध मंडलन दिले व तो त्याच्याशी राज्य करून नादिरशाहावर नोंद देण्याची तयारी करे लागला. परंतु त्याच्या प्रयत्नाला बंध येण्यापूर्वीच त्याच्या अवघ्या ४२ व्या वर्षी त्याचा मृत्यू झाला. त्याच्या मृत्युमुळे वाढत्या मराठा राज्यावर बज्जरात आला. मराठा राज्य बादविणारे जे शूर पराक्रमी होऊन गेले त्यांच्या पंक्तीत वाजिरावाला मोठ्या मानानी जगा मिळते.

वाजिरावाच्या काळांत मराठा राज्याची शक्ति व कीर्ति शिखराम पोचली होती. याने शंका नाही. परंतु मराठा जातीत जे एक

होते त्याला तडा पडला. याला कारण पुन्हा मुर झालेली जहागीरदारी देण्याची प्रथा. जहागीरदारी अर्धस्वतंत्र अशी राज्ये कायम झाली आणि केंद्रीय सत्ता कमकुवत होत गेली व शेवटी ती नष्ट पण झाली.

महान प्रथम म्हणजे होणारे राज्य म्हणजे वरातचे राज्य व तेथील प्रमुख रघुप्री गोखले. त्याच प्रमाणे कवीराजे गायकवाड स्वतंत्र होते. वाजिरावाच्या सैन्यांतला राणोजी शिंदे यांनी मालव्यांत स्वतंत्र राज्य कायम केले. मालव्याच्या दक्षिणेकडील प्रांतांत मल्हारराव होळकर यांनी स्वतंत्र राज्य स्थापन केले. वाजिरावाच्या सैन्यांत प्रमुख अधिकारी म्हणून या सत्तांची कामे केले होते.

वाहीराव वागळे यांच्या मुलगा मालव्या वाजिराव हा पेशवा झाला. मराठा राज्यात पेशवांचे मुख्य प्राधिकार होते.

महाराजांनी या गांधींच्या विरोध केला. त्यांचे वय अनेक अठरा वर्षांचे होते. त्यांच्या अंगाने त्यांच्या वडिलांची कर्तव्यगारी नमली तरी ती अगदीच निष्कलंक व असमर्थ नव्हता. सैन्यवृत्त्या व युद्धतंत्र त्यांनी आपल्या वडिलांच्या धोरणाप्रमाणे चाळ ठेवले.

१७२० मध्ये शाहने मरणसमयी मराठा राज्याची सर्व स्वतंत्र पेशव्यांच्या हाती दिली. शिवाजीच्या वंशीधर्माची ताराबाईच्या नातवाला योग्य नेमणांत आले. परंतु ताराबाईने त्या गोष्टीस नकार देऊन त्याला विरोध केला. एवढेच नव्हे तर तिने पेशव्यांविरुद्ध पुढे पुढे केले. तिने बालक राजाला पेटले ठेवले. परंतु शेवटी पेशव्यांनाच तय आला. त्यांना मराठा राज्यात पेशवांचे मुख्य प्राधिकार होते.

नेहरू चरित्र

[२९]

१९३० च्या २९ जानेवारी या रोजी स्वातंत्र्यदिन गाजला. त्या ठिकाणी बसून देशात जायती आहे व देश चळवळीला तयार आहे हे कळले. देशात शहरांत व खेड्यापाडी मोठ्या सभा होत्या आणि स्वातंत्र्यप्राप्तीची प्रतिज्ञा कोणतीही नव्हती. यावेळी गांधीजींनी देश चळवळीला पुढे करण्यास तयार असल्याचे ओळखले.

१९२१-२२ सालचा सत्याग्रह बोरी चोरा येथील दम्यामुळे गांधीजींनी बंद केला होता. नवेच काही तरी गांधीजी करतील की काय अशी वाकबूक जवाहरलालजींना बसत होती. गांधीजींचे जमे टाग घेत होते की सत्याग्रहाचे कार्यक्रम निश्चित करून पडला तर त्यात कधी अपघात होणार नाही. या शिवाय तेच एक स्थापन होई. हिंसा हा चळवळीतला एक भाग किंवा कार्यक्रम म्हणून तोपर्यंत मान्य मान पाही स्थापन चळवळी बंद पडणार नाही असे ठरवीले त्यांनी.

आपले एक प्रवाद केले. त्यामुळे जवाहरलालजी बरीचसे बरे पाटले.

जवाहरलालजींनी ही चळवळ कधी मुर होणार या गोष्टीचा स्पष्ट विचार करीत होते. त्याच वेळी गांधीजींनी मिठाच्या सत्याग्रहाचा प्रचारप्रवृत्ति दिली. मिठाना कायदा मोडून त्याचा धिक्कार करायचा असे त्यांना जाहीर केले.

जवाहरलालजी बरीचसे मिठाचा सत्याग्रह आणि स्वातंत्र्य यांचा परस्पर संबंध काय हे कळतना गांधीजींनी जाहीर केलेल्या स्वतंत्र पडणार नाही असे ठरवीले त्यांनी.

जवाहरलालजींच्या पत्नी व इतरांना व इतरांना यांनीदेखील पुढील गणवेश धारण करून स्वयंसेवकांचे शिक्षण घेतले.

६ एप्रिल या रोजी राष्ट्रीय सप्ताहाचा पहिला दिवस होता. त्या दिवशी गांधीजींनी मिठाचा कायदा भंग केला. त्यानंतर तीन चार दिवसांच्या आत काँग्रेसने मिठाचा कायदा भंग करण्याची आज्ञा दिली. पण मीठ कसे करतात हे जवाहरलालजींना किंवा त्यांच्या इतर साथीदारांपैकी कोणाला माहीत नव्हते. म्हणून पुस्तके वाचून मीठ करण्याची रीत प्रसिद्ध करण्यात आली. कदाचित किंवा भारतीच्या महत्त्वात पाणी अटवले तेव्हा मिठासारखा एक पदार्थ अवश्य तयार झाला व तो लिळाव करून विकण्यातून पण आला. अशा तऱ्हेने तयार केलेले मीठ खाण्या जेणे आहे की

माही ही पद्धत समोर नव्हता. मुख्य पद्धत कायदा मोडणे हा होता. चळवळीच्या जसा जसा जोम येतो तसा तसा वाहन चालवण्याची वकिल झाले. पणत असत व वैयक्तिक इतर कायदा कामांत गांधीजींचा हात धरण्यात दुसरा पुढारी एकही नव्हता.

१४ एप्रिल या रोजी जवाहरलालजींना अटक झाली. त्यांनी प्रथमच, नवन तुम्हाला गेल्यावर काँग्रेसचे अध्यक्ष गांधीजींची किंवा स्वतःचे बदल मोतीलाल यांची किंवा कळत ठेवली होती. गांधीजी तयार झाले नाहीत. म्हणून मोतीलालजींना अध्यक्ष झाले.

त्याच दिवशी काँग्रेस विचारणा होऊन जवाहरलालजींना महा

पाताळ कोर्ट

[७]

[सैनिकाने गुहेत काळजोबर किता कुंभार यांची कोणत्या आठवले नाही, एका गुहेत दोन सैनिक राजगाराच्या पाखांड सांपडले, भुवनेश्वर काळजोबरचा मंत्रदेव सांपडला. त्याच दिवशी कर्दव देशाचा जवळीक झालेला मंत्री मोल्यावरून जाऊ, तो काळजोबर राजगाराचे "महाराज" झालेला "असे म्हणत पळीनीवर पडला, पुढे-]

गंगाधरने वैद्याला बोलावून कर्दव देशाच्या आदे अशी खूण केली. एका सैनिकाने मंत्र्याचा औषधोपचार करायला पाणी प्यायला दिले. पाणी पिऊन मंत्री सांगितले. दोघां सैनिकांनी मंत्र्याला एका जिवांत जीव आल्यासारखा म्हणाला—"हे दगाडाला ठेकून बसविले. औषधोपचार कुतल देशाचे मंत्री शरतें?" असे म्हणत आल्यावर गंगाधरने विचारले—त्याने गंगाधरकडे पाहून आपल्या राजाला "अमात्य! आतां बोल, कर्दव देशावर विचारले व पुढे म्हणाला—"कर्दव देशावर शत्रूने स्वारी का केली आहे?" कर्दव शत्रूने स्वारी केल्याचे कळतांच मला वाटले देशाच्या मंत्र्याने प्यायला पाणी हवे की ते कुतल देशाचेच सैन्य असावे."

राजा उग्रसेन रागाच्या मरांत म्हणाला—
“कदंबची राजधानी शत्रूने हस्तगत केली आहे, हेच तुला सांगावयाचे आहे वाटते ?”

“महाराज ! आपण शांत असावे !” असे म्हणत गंगाधरने विचारले—“हे शत्रू कोण असावेत असे तुम्हांला वाटते ?”

“बाहेर शत्रू असता तर राजधानीवर त्यांना स्वारी करणे शक्य झाले नसते. हे शत्रू बाहेरचे नसून घरांतलेच आहेत. ते कोठून केव्हां आले, कळले नाही. हा सर्व दया आहे ! राजधानीतले नागरीक पण त्यांना सामील झाले आहेत. त्यांनी

राजवाल्यावर इत्हा केला आणि सजिना लुटला.” कदंबचा मंत्री म्हणाला.

“सजिना लुटला ! माझा सजिना लुटला ! पिढ्यात पिढ्या वाढविलेला तो सजिना ! सोने, चांदी, रत्ने....सर्व !” म्हणत उग्रसेन चवताळून विचारले लागला—
“होय, मग त्यांचा पुढारी कोण होता ! मी सर्वांची हाक उडवितो ! कोठे आहे माझा घोडा ?” तत्काळ उपसून तो दूर घोडा चरत होता तिथे घावू लागला !

गंगाधरने उग्रसेनचा हात धरून विचारले—“महाराज, मला हे सांगा की तुम्हांला तुमची मुस्मी हवी आहे की सजिना ! थोडा धीर घरा ! अशी पार्श्व करून काम नाही भागणार !”

नंतर त्याने कदंब देशाच्या मंत्र्याला विचारले—“या बंडखोरांचा कोणी पुढारी आहे का ? दंगेखोरांनी उचल केली !”

“महामंत्री ! पुढारी का नाहीत ! धूमक व सोमक आहेत की ! एक मातृहंतक व एक पितृहंतक ! लुटा सजिना ! त्यांत आपल्या जवळून लुटलेले धनच आहे ! असे ओरडत त्यांनी लोकांना सजिन्यावर इत्हा चढवायला प्रोत्साहन दिले.” कदंबचा मंत्री म्हणाला.

सोमक दांतजोड चावून तलवार चालू होता. परंतु धूमकने त्याला डोक्याने स्पर्श करून अडविले.

गंगाधरच्या समोर येऊन हात जोडून तो म्हणाला—“प्रभो ! आपण आहे महाराजांचा आणि या मंत्र्याचा म्यायविचार ! गेले दोन दिवस आम्ही कदंब नगरातच देसील गेलो नाही. कदंब देशांत बंडाळी होण्याचे कारण तेथे अत्याचारी शासकच आहेत हे निराळे सांगण्याची गरजच नाही.”

गंगाधरने होले धरून कदंब मंत्र्याकडे पाहिले आणि म्हणाला—“मी गेले अठरा-चाळीस तास पाहतो आहे, कदंबच्या शासकांनी एकदेसील सत्य उच्चारण्याचे माझ्या नजरेस आले नाही. युवराणीला राक्षस उचळून घेऊन गेला आहे. सजिना लुटला गेला आहे. राज्य शत्रूच्या हाती गेले आहे. दोघे शासक मृत्यूच्या जवळीक सांपडले आहेत. पापांचे आणि लोभे बोळक्याचे पायश्रित याच जमीनी भोगावे लागत आहे, त्यांत नव्वद काय !”

राजा उग्रसेन लज्जित होऊन म्हणाला—
“मंत्री ! जे आपण त्यावद्दल मी आतां आपण

आपण देऊ. या सर्वांचा कारण मीच आहे. आपण करावी ! माझे राज्य गेले यावद्दल मला दुःख नाही. परंतु मुलीला राक्षस उचळून घेऊन गेला आहे. सजिना लुटले सहाय्य मिळेल तरच आपण होईल.”

“महाराज ! सहाय्य ! मला असे वाटत आहे की शशिकांतला तो मांत्रिक उचळून घेऊन गेला आहे.” नंतर कांही वेळ थांबून गंगाधर पुन्हा म्हणाला—“पण हा मंत्र्या कसला ! तुम्हांला नाही ऐकू येत !” त्याने सैनिकांकडे वळून विचारले.

तोत तीन सैनिक एका उंच दगडावर उभे राहून टाक्यांचा आवाज ज्या बाजूने ऐकू येत होता त्या बाजूला पाहू लागले. म्हणाले—“मालक! लोकांनी धवेच्या धवे याच बाजूला येत आहेत. त्यांच्यापैकी काही ताळावर नाचत आहेत.”

इतक्यांत एक घोडेस्वार ताळा उमसेना- लावत येऊन खाली उतरला. त्याचे कपडे जागोजागी जळलेले होते. त्याची म्यान रिकामी होती आणि तळवार हातांत नव्हती. तो उमसेनाचा खजिनदार होता. “महाराज! खजिना छुटला गेला. मी

कसाबसा जीव वाचवून आपणाला कळ- विण्यासाठी आलो आहे. ते सर्व ठोक आपला शोध लागली. इकडेच येत आहेत. पळा! नाही तर आपल्या जिवाला धोका आहे!” असे म्हणून खजिनदार उमसेनाचे पाय धरून रडू लागला.

“कोठे पळ म्हणतोस व कसे पळ- पार?” गंगाधरने त्याला विचारले व धूमक आणि सोमक दोघांना कळविले. म्हणाले—

“सैन्याची जमवाजमव करून त्या बंडखोरांना चिरडून टाकावे महाराज!” बंदखोरा मंत्री आपल्या शत्रूला म्हणाला.

“सैन्य!” गंगाधर भडेत हंसला. “पुजेनेच बंड केले्यावर सैन्य आकाशातून का येणार आहे, मंत्री!” मंत्र्याला गप्प करून गंगाधर म्हणाला—“आतां तुमचे रक्षण हे सोमक व धूमकच करू शकतील. सोमक आणि धूमक! हे क्रावची आहे त्या तयारी?” त्याने दोघांना संशोधन करून विचारले.

“या राजाचे व मंत्र्याचे शत्रूच आम्हांला करता येईल. परंतु यांचे राज्य माही पस्त करता येणार नाही!” दोघे म्हणाले.

“धूमक्या पैकीं एकहि त्या लोकांच्या समोरून जिवंत भुटणें नाहीं.” सोमक दरडावून म्हणाला.

“जेव्हा आज्ञा करणारा फक्त मी आहे! कोणी मर्चे कांहीं बोललेले मला स्वप्नात नाहीं.” हंतावाट होले बटारून म्हणाला. उमसेन महाराज त्यांचा मंत्री कुंतल देशाच्या शासनाला आले आहेत. त्यांचे रक्षण करण्याचा आपला माझ्या शिरावर आहे. धूमक आणि सोमक! जा तुम्ही दोघे, त्या लोकांना राजधानीकडे समजावून पाठवून द्या! ते पुढे आले तर रक्तपात होईल!” सांगून आपल्या सैन्याला तयार माजवून सोडला.

कुंतल देशाच्या मंत्र्याचा ऐकून सोमक व धूमक दोघांना आश्चर्य वाटले व राग पण आला. सोमक रागाच्या भरात कांहीं बोलणार तेवढ्यांत धूमक त्याला आवळून त्याच्या खांद्यावर हात ठेवून दूर घेऊन गेला. म्हणाला—“सोमू! अशी चाई कळाला, आपण गंगाधरशी बैर केले तर तो आपल्या सर्व अनुयायांची कत्तल करील व कदंबच्या गादीवर उमसेनाला बसवील. म्हणून तुम्ही त्यांच्या

मतप्रमाणे करण्यांतच आपले सर्वांचे हित आहे.” धूमकने सोमकला समजावून सांगितले.

सोमक थोडा वेळ मार्गे पुढे गेला. शेवटी धूमकने सुचविल्याप्रमाणे त्याच्याबरोबर निघाला. दोघे घोड्यावर उमून विजयनाद करीत कदंबचे नागरिक येत होते तिकडे गेले.

नागरिकांपैकी काहींनी त्यांना ओळखले. ते ओरडले—“अरे हे आता, धूमक आणि सोमक! त्यांचे नेतृत्व झाले तर कुंतल देशाच्या शत्रूंना पुढे देखीक गादीवरून काढून टाकता येईल!”

धूमक पुढे गेला व सर्वांना जात ठावल्या सांगून म्हणाला—“नागरीक! आतां तुम्ही कदंबच्या राजधानीस पाहता जावे जातच आपले सर्वांचे हित आहे. उमसेन व त्याचा मंत्री कुंतल देशाचा मंत्री गंगाधर यांना शरण गेले आहेत. तुम्ही आता दोघांवर सह उगवण्यासाठी पुढे गेलांत तर कुंतल देशाच्या सशस्त्र राज्या दमाच्या सैन्याशी युद्ध करावे लागेल. या युद्धांत आपल्याला यश येईल की नाही, मला तरी शंका आहे. समजा, आपण जिकलो वर कुंतल देशाचा राजा आपले सर्व सैन्य घेऊन ही तरणी मुले आपापल्या घरी जाऊन

आपल्या राज्यावर स्वारी करील. त्याच्या समोर आपला टिकाव लागणें अशक्य!

“आतां आम्हांला राजाचें राज्यच नको आहे. आम्ही त्याचा शेवट करण्यासाठी आवाहन असले तर कुंतल देशाशी पण युद्धाला तयार आहो.” गर्दीतून एक तरुण म्हणाला.

“आत्मार्पण व आत्महत्या यांतला भेद तुका काळजी नसेल असे नाही मला वाटत.” असे म्हणत धूमक थोडा हंसला व म्हणाला—“प्रजेचें राज्य स्थापन करणारी ही तरणी मुले आपापल्या घरी जाऊन

कांहीं दिवस खेळत राहालीं तर त्यांचे । त्यांच्या देशाचे जास्त हित होईल. मी कदंब नगराच्या मनुष्य नागरिकांना पुढे यायला विनंति करीत आहे.” धूमक म्हणाला.

चार पांच वृद्ध नागरिक गर्दीतून वाट काढीत पुढे आले. धूमक बोळ्यावरून खाली उतरला व त्यांना नमस्कार करून म्हणाला—“आतां नेतृत्व तुम्ही घडीलघाण्या लोकांनीं हातीं घ्यावे अशी माझी विनंति आहे. या तरुण मंडळीला वस्तुस्थितीची कल्पना असणें नाहीं. गंगाघरनें सांगितल्याप्रमाणें राजाशिवाय राज्य कसें पण उभसेनाला देशाचा राजा होतां येणार नाहीं. पण त्याची मुलगी गादीवर बसली तर आपल्याला हरकत ना असावी!” ती म्हणाला.

“कांतिसेनेला आमची राणी करावे, वाम्हाला तेंच पाहिजे आहे!” लोक ओरडूं लागले. नागरिकांनीं पण त्याला सहमती दिली.

“जसें जसेल तर सर्वांनीं यांतणें परत कदंब नगरास जावे. युवराणीला जो राक्षस उचलून घेऊन गेला आहे त्याचें पारिपत्य करून आणल्या राणीला सोडवून आणण्याची जबाबदारी मी घेतों.” धूमक म्हणाला.

लोकांनीं धूमकचा जयजयकार केला आणि कदंब नगराकडे परतले. धूमक व सोमक गंगाधर मंत्री उभा होता तिकडे आले. त्याच वेळीं धूमकच्या कमरेला लोचत असलेला कालशंकर राजा मंत्रदेव ‘जय’ म्हणत दोरी तोडून जाकाशांत उडूं लागला. सोमकनें तो धरण्यासाठीं उडी मारली.

[पुढील गोष्ट पुढील प्रकाशे]

अर्थलोभी

विक्रमाचानें इह सोडला नाहीं. तो पुन्हा शाशजवळ गेला आणि शाशजवळ भेतालासार काढून घेऊन मीनपणें शमलानाच्या दिशेनें निघाला. भेतांत बसलेला शाश त्याला म्हणाला—“राजा! तुझ्या मारखे चिकाटीनें परिश्रम करणारे कचित् आदळतात. सामान्य मनुष्य अर्थलोभीसारखा अन्य पयल्यानें जास्त शाश शाश हीच अपेक्षा ठेवून काम करतो, परंतु अशा लोकांना यशस्व कचित् मिळतें. तुला कदाळा येऊं नये म्हणून अर्थलोभीची गोष्ट सांगतां. लक्ष देऊन ऐक.” असें सांगून भेताळ शाश सांगूं लागला.

कांची नगरीत बाहुबली राज्य करीत असतां राजधानींत अर्थलोभी नांवाचा एक व्यापारी रहात असे. बंधुनाथ कदाचित्

येताळ्याची गोष्टी

फेसवून बुडविलील अमा विचार करून त्याने कामाची देवरेव देवण्यासाठी आपल्या बायकोलाच नेमले.

त्याच्या बायकोचे नाव मानपरा असे होते. ती एक अपूर्व रूपवतीच नव्हते तर व्यवहार कुशल आणि बौद्धण्यात आणि काम साधून घेण्यात पण फार हुशार होती. नवऱ्याला व्यापारात फायदा करून देण्याच्या कामी तिला वांगलेच आले.

एकदा मुखधन नावाचा एक परदेशी व्यापारी आपल्याचरोबर निरनिराळ्या प्रकारचे सुंदर पोटे व मुती, रेशमी आणि लोकरांचे

निरनिराळ्या प्रकारचे कपडे घेऊन आपल्यासाठी कांची नगरीत आला. तेव्हा बर्बलोभीने बायकोला त्याच्याकडे जाऊन पाचशे पोटे व पांच हजार रुपयांचे चीन देशातले रेशमी कापड विकत घेऊन सांगितले. तत्वर आपण आपल्या राजाला विकते तर पुष्कळ फायदा होईल असे पण म्हणाला.

नवऱ्याने सांगितल्याप्रमाणे मानपरा मुखधन उतरला होता त्या घाभी गेली. पोटे व कापड विकत घ्यायचे आहे असे सांगून तिने किंमत विचारली. मुखधन तिचे मोठे पाहून म्हणाला "मी तुला पोटे किंवा रेशमी कापड विकतल्या तयार नाही. फक्त एक रात्र माझ्याचरोबर घेऊन राहालीस तर तुला हवे असलेले पाचशे पोटे व पांच हजार रेशमी वस्त्रे मी पलित देईन."

"हं मी प्रतीला जाऊन सांगते." असे उत्तर देऊन मानपरा स्वतःच्या घरी निघून गेली. मुखधन जे म्हणाला ते ऐकून अर्बलोभीला राम आला नाही. शांतपणे म्हणाला "पाचशे पोटे व पांच हजार रेशमी कापड."

एक रात्रभर त्याच्याकडे रहायला हरकत नाही. आज रात्री जे त्याच्याकडे आणि उद्यां सकाळी वे परत."

मानपरा त्या प्रमाणे मुखधनच्या घरी गेली. मुखधनने अर्बलोभीकडे पोटे व रेशमी वस्त्रे पाठवून दिली.

ठजोडल्यावर अर्बलोभीने बायकोला बोलावून आणण्यासाठी आपल्या नोकरांना मुखधनच्या घरी पाठविले.

त्यांना पाहून म्हणाली—"तुमच्या धम्मार्ने मला विकले आहे. तुमच्या मालकाला एक वेळ लाजलज्जा नसेल. पण मला स्वतःचा स्वाभिमान आहे. मी येत नाही. तुम्ही आपल्या मालकाला सांगा."

नोकरांनी घेऊन बायकोचा निरोप फळवल्यावर अर्बलोभीला भयंकर राग आला व त्याने चळवळीने बायकोला घेऊन जायचे मनांत योजले आणि आपला पित्र दरफळ याचा सल्ला घेतला. दरबळाने तसे करणे चरोवर होणार नाही असा सल्ला दिला.

"तुं बायकोला विकायला मागे पुढे पाहिले नाहीस व त्याने तिच्यासाठी आपल्या ऐश्वर्याचा त्याग केला. तो शूर ठरला व तू लोभी. त्याच्या सारख्या त्यागी पुरुषासाठी आपला बायला लोक प्रांवितील. तुझ्या सारख्या लोभ्याकडे कोणी हुंकूनदेखील पाहणार नाही. म्हणून त्याच्याचडून

बायकोला घेऊन येण्याचा तुझा मयत स्वर्भ आहे." मित्र म्हणाला.

तेव्हा अर्बलोभी राजाकडे गेला आणि मुखधन बायकोला अपहरण घेऊन गेला असे सांगून तिला सोडवून आणावी अशी विनंति केली. पण पडलेली खरी गोष्ट मुळीच सांगितली नाही.

हा केवढा अन्याय झाला. अपराध्याला योग्य शिक्षा केलीच पाहिजे असे राजाने ठरविले. परंतु त्याच्या मंत्र्याला मात्र ते चरोवर वाटले नाही. म्हणाला "भद्वाराज! मुखधन हा एक परदेशी व्यापारी आहे. सर्व

“या दोघांपैकी भाळा खरा पति कोण हे आतां आपणच ठरवो.”

राजाने अर्धलोभीकडे वळून पाहिले. पण तो काय बोलणार ! त्याची बाचाच बंद झाली होती. मानपरा जे बोलली ते बरोबर आहे असा विचार राजा म्हणाला. “पार ! तुम्ही म्हणतां ते बरोबर आहे असें मी सुद्धा म्हणें. तुमच्यासाठी सर्व पेशवर्षांना त्याग करणाराच तुमचा खरा पति !”

ते ऐकून अर्धलोभीला इतका अपमान वाटला की रागाच्या धारात तो राजाला म्हणाला—“महाराज ! मोठा ! तर मग मी माझ्या कुटुंबांतले सर्वलोक. एका बाजूला आणि सुखधन व त्याच्या कुटुंबांतले लोक दुसऱ्या बाजूला ठेवें राहून युद्ध करतो. ज्याचा पक्ष निवेल, मानपरा त्याची बायको होईल. आपण या द्वंद्वयुद्धास परवानगी द्यावी.”

“असल्या तुमच्यासाठी कुटुंबांतल्या सर्वांनी युद्ध करण्याची गरजच काय ! आपण दोघे द्वंद्वयुद्ध करू या. जो निवेल मानपरा त्याची बायको होईल. आपणच दोघे ही जपध घेऊन राजाला साक्षी ठेवून द्वंद्वयुद्ध करू या.” सुखधन म्हणाला.

राजाची परवानगी मिळताच दोघे राजा व मानपरा या दोघांसमक्ष बसून शाळास घेऊन द्वंद्वयुद्ध करू लागले. सुखधनने आपला भातर अर्धलोभीच्या पोड्याला मारल्याबरोबर पोड्याने अर्धलोभीला खाली पाडलें. तरी त्याला सुखधनने दार केलें नाही, उलट त्याला पुन्हा पोड्यावर वरुं दिले. अर्धलोभी जमिनीवर पडला तरी सुखधनने त्याला प्रत्येक वेळी पुन्हा पोड्यावर बसविला अक्षी दिसा. पणाने मिळविले असल्याचे सांगून ते एवढेच नव्हेतर नव्या दमाने द्वंद्वयुद्ध करण्या- प्रती पोत्साहन पण दिले. अर्धलोभीचे एक दहपारीची शिक्षा केली.

आकुष एकदा जमिनीवर पडले ते घेण्यासाठी अर्धलोभी खाली उतरला असता पोड्याने त्याला लाथ मारली. अर्धलोभी वेशुद्ध होऊन पडला. अर्धलोभीच्या नोकरांनी त्याला उचलून वाजुला केले. राजाने सुखधनचे अभिनंदन केले व सर्व प्रकारे त्याचा गौरव केला. नंतर त्याने वरुं दिले. अर्धलोभी जमिनीवर पडला तरी सुखधनने त्याला प्रत्येक वेळी पुन्हा पोड्यावर बसविला अक्षी दिसा. पणाने मिळविले असल्याचे सांगून ते एवढेच नव्हेतर नव्या दमाने द्वंद्वयुद्ध करण्या- प्रती पोत्साहन पण दिले. अर्धलोभीचे एक दहपारीची शिक्षा केली.

गांधीजी नवकडी केल्याशिवाय त्याला शिक्षा करणे अन्यायाचे ठरेल.”

मन्याचा सल्ला ऐकून राजाने एक दूत सुखधनच्या घरी पाठविला आणि घडलेली सर्व हकीकत विचारून यायला त्याला सांगितले. दूत आलेला मानपराजें घडलेले वृत्त त्याला सांगितले. राजाला ते सर्व ऐकून जाअर्थच वाटले. राजा अर्धलोभीला बरोबर घेऊन सुखधनच्या घरी गेला.

राजाला आलेला पाहून मानपराजें त्याच्या पायावर लोटांगण घातून घडलेले सर्व वृत्त अभिप्रासून इत्थिपर्यंत सांगितले म्हणाली—

येथर गोष्ट मागून वेताळ म्हणाला -
मला एक गोष्ट कळत नाही राजाने
सुखधन व अर्थलोभी यांच्या द्वंद्वयुद्धाला
परवानगी दिली / कारण द्वंद्वयुद्धापूर्वीच
राजाने मानपरा ही सुखधन याची वागणूक
आहे हे मान्य केले होते. अर्थलोभी हारला.
पण राजाने त्याचे सर्व धन स्वतःच्या
स्वाधीन करून घेतले हे कसे काय
नाही कळले मला. त्याच्या तसे करावयाचे
होते द्वंद्वयुद्धाला परवानगी देण्याची
गरजच काय होती? वा
उत्तरे माहीत आतून दिली नाहीस
तुला परिणाम माहीतच आहे,
क्षोभ्याची शंभर हजारे होऊन तुझ्याच
पायांवर लोळू लागतील."

ते ऐकून विक्रमार्क म्हणाला "अर्थलोभी
पैशासाठी काय वाटेत ते करायला न्याय

आला होता हे स्पष्टच दिसत होते. द्वंद्वयुद्धास
त्याने परवानगी दिली त्यांत हेतू एवढाच की
त्याच्या अंदात जीव व पराक्रम आहे
की नाही हे राजाला पहावयाचे होते.
अर्थलोभी तिकला असला तर राजाने
मानपरा त्याचीच वागणूक आहे असे मागून
तिला घेऊन जायला त्याला सांगितले
असते. एवढेच नव्हे, तर त्याच्या
एवढी वदनाचित्त गोकरी पण दिली असती.
पण अर्थलोभीत वैश्वाभर व आचलेज यांपैकी
काहीच आढळले नाही. असल्या निरुपयोगी
माणसाकडे संशय राहणे
हिताचे नाही हे ओळखून राजाने त्याला
तो दंडन दिला."

अद्यांतनेने राजाचे दोन भंग होताच
वेताळ अत्यंत माला व पुन्हा
काहीला आऊन लावकळू लागला.

चिंचेची मोट

एक गावी एक व्यापारी रहात असे
त्याचे कुटुंब फार मोठे होते. व्यापार
वेताचा, म्हणून त्याच्या कुळातचा
परचडन नसे. बाजारपेठेच्या गावी तर
आई व माल घेऊन
मापल्या येई. परंतु कधी मोठ्या
रस्त्याने माहीत भळून येत नसे.
नेहमी आख्यातेनेच
नाका आख्यातेवर नव्हता
माहीने व नफाताने येसे ना वाचवी. म्हणून
उत्तरे ओजे स्वतः उचकन नेसा येईल
माल तो विकत येई

आडवाट एका रानातून जात असे. जामन
चालावे लागे. जारांची व रानटी प्राण्यांची
भीति होती ती निराळीच. त्या रानांत भुते
होती. तरी तो त्याच वाटेने पायी येई.

एकदा तो त्या रानातल्या वाटेने पायी
उचकून जात असता एका मोठ्या वडाच्या
शाखावरून उडी मारून एक भूत त्याच्या-
समोर दृश म्हणून उभे राहिले. "मी तुला
सांगार!" असे म्हणत भूत त्याच्या
वेळू लागले.

व्यापारी करावे हे न सुचल्याने
पाचरला पण स्वतःला साधकून म्हणाला
"असे होय न मूलच आईस गाढी
मला वाटले की दामनतर
नाहीस न."

ऐकून भुताला आश्चर्य वाटले. या
माणसाला भुतांचे भय दिसत नाही
म्हणावयाचे! दामनाला भिता हा!

"दामन! कसा रे असतो? मी नाही
पाहिष्टा त्याला / त्याचे नांवदेखील एकले

नाही मी! माझ्याकडे ज्ञान येऊन आहे वाटने! " भुताने विचारले.

"दाभण सामान्यपणे नाही राहता तरी काटेला जाता कामा नये. कारण तुला नुसते भुतच आहेस तू आमच्या माझ्याला मिळू शकतोस पण आमचे तुकाडे तुकाडे करून खातो मध्येकर जात आहे त्याची." व्यापारी म्हणाला.

भुताला पेडून रामा आला की व्यापारी त्याला सुलीन मीन नव्हता. दाभणाच वर्णन करून त्यालाच भीति दाखवीत होता.

म्हणाले "दाखव मला तो दाभण कांटे आहे तो."

"तो एका बाजारपेठेत राहाने. त्याने तुला पाहिले तर नक्काळ तुझी कुडी करून टाकील! काटेला तुला म्हणून तुला पोल्यात राम. मी तुला त्याच्याकडे घेऊन जातो तू पोल्यात बसून पहा! हात नकोस!" व्यापारी म्हणाला.

त्याने पात्यात पाच बाहेर काढून घेतला त्यात आणि पोल्याने तार करून मनाची पोच

मातावर उचलून बसून दमस्क्याने जका नीच्या आला. त्याला पाहून उकाल अधिकान्याने त्याला भडवून विचारले "आहे पात्यात याच!" व्यापारी आकला व म्हणाला "काही नाही! नवच आहे."

अधिकान्याने पात्याला नाचवून दाभणाने दान तीनदां टाचून पाहिले आणि म्हणाला-"सराजून पान, चिच विसते आहे. बार पण आहे. तर नकातीचा एक रुपया पाड!"

व्यापार्याने रुपया दिला पुन्हा पोते उचलून घेऊन दुसऱ्याच बाटेने मेला आणि त्याने आपला हात धुवून घेतला. त्याने आपला हात धुवून घेतला. त्याने आपला हात धुवून घेतला. त्याने आपला हात धुवून घेतला.

नाहीतर तुझ्या अंगानी नालणी करून राकला असती त्याने "

"खरंच! जीव सुडीत भरून बसला होता मी पान तू चिच आहे म्हणालाच म्हणून जीव वाचला बरे मग माग या उपकाराची फट कशी " भुताने विचारले.

"आहे कुटुंब गाटे आहे. अर्धे पारा. सर्वांना दिवस पेढ्यावे लागत आहेत." व्यापारी म्हणाला.

"पचदेव ना! या शाहाच्या मुलीने वैसे पुढून खेले आहेत. खणून घेऊन ना!" भुत म्हणाले आणि शाखावर नाकत बसले.

व्यापार्याने खणून पाहिले तर जगेश्वरच त्याला तेथे सापडला. मग पन पात्यात मळून घेऊन पानात पाचक्या पर मच मग्या दस्त द्या. त्याने आपला हात धुवून घेतला.

परंपरागी गोपाल

एकदा गोपालकडे सायत्याबा निरुपस्थाना. गाडी कामानिमित्त सकुटुब सायत्याबाडे जने लागले. म्हणून त्याने आपल्या शेजाऱ्याला भर्तीकडे व माईकडे जरा लक्ष ठेवा म्हणून सांगितले व एक वाडा होना तो काही दिवस ठेवून ध्यायला त्याने विट गबळ्याला सांगितले.

काही दिवसांनी पण आज्ञावर गोपाल पाक्याला माडून पेऊन जाऊ लागला तेव्हा विटची मुलगी मयू पाळ्याकडे पहान उगी होनी. तिने हांटे उभडकडे होते. गोपालच्या ने लक्षात आज्ञाशिवाय राहिले नाही. म्हणाला- "विट! पाळ्यावर तुझ्या परक्या सर्वाचीच माया विकते आहे."

"होय, धनी!" विट म्हणाला.
 "मग वे ठेवून!" गोपाल म्हणाला.

परिवाकडे इतके पैसे काढू गोपाल धनं, शहरा विकत घ्यायला- "विट म्हणाला- "जेर मी मायिकले का पैसे- ठेवून वे! आज पायून हा वाडा तुझा! तुझा आणि मयूचा!" असे सांगून गोपाल निघून गेला.

रीन बर्ग कोटली मयू लहानाची मांडी आली, विचार माय आली. पण जवळ पैसे नव्हते. वाडा सायत्या बाईस पैसे आला होना. विकला तर पाकळ पैसे मिळतील व मयूचे लग्न पाहामाटाने करता येईल पण विचार करून विटने गोपालला विचारले. त्याने हांकार दिला.

विट पाडा क्रियावर आहे हे पकळ लवून तो विकत घ्यायचे ठरविले. त्याची गोपालची अंत्तस होनी. गोपालतर्फे हा

मांडा परवेल व ईत नव्हता गोपाल अशी याच कळवत राहता म्हणून तो गोपालकडे गेला व म्हणाला- "गोपाल! विट पाडा विकायला निघाला आहे. विकत घ्यायला मयूचा."

"मग वे ना! माझा ना नाही. तो पण त्याला दिला. ठेवायला तो विकायला हे भायने त्यानेच ठरविले." गोपाल म्हणाला.

"मग चरु की माळ्यावरच त्या-माळा कोळ्याला! तु मयूचा असल्यास तो दोघावर रे!" म्हणून पुरविले.

गोपाल आज्ञावरच आयला त्याच माळा. मयोर कोडा पडला तर विटला पण रे वटिक असे त्याला वाटले. दोन विट बडे गेले. ते कोणत्या कामासाठी आले राहिले हे कळल्यावर विट गोपालला म्हणाला- "तुम्ही मागाल मी किमन कवळ मला."

"मी कजाला ते मये! तु विकणार व तो विकत सेतार काय किमन मिळावी असे वाटते त्या वाटेल तर घेईल मयू नाही तर नाही!" गोपाल म्हणाला.

जवळ मये विटने असे वाटत होतं मला. मय कोणाचा विचारून जाहिने आहे

मी! मये शंभर रुपये कमीत कमी मिळतील असे म्हणाले. आता तुम्हाला जे वाटेल ते ठरवा. मी दोन मिटून जे मिळेल ते घेईन." विट गोपालला म्हणाला.

मयू गोपालला एका नातूला पेऊन जायन म्हणाला- "साग, पन्नास रुपये माय किमन आहे. तु सांगशील मी किमन त्याला माय्य आहे."

"तुला शंभर रुपये जायन वाटत असतील तर सोडून दे! पण मी कसा काय मांगू का! अर्ध्या किमतीवर दे म्हणून!" गोपालने विचारले.

पाद' मला ते शभर म्पयाला आणि मुलीचे लग्न टाकू कळव."

"तुमचा पाडा तुम्हालाच विकू" हे 'ने' ने माहा शंभार माउपा शम्भुन' मुम्ही ने गोडन घेऊन 'ता मुगला आहे' 'पव' वेदमाल फेणार माही' मुलीचे लग्न होईल. आणखी करीन काही तर म्पयट तशा लग्मानी गर्दापय राहा. मजून पाटिले म्हा नाटी हातात पैसे भमले म्हणजे म्पय पाडायला नरे होईल असा विचार केला होता या पाड्याला विमुन मुलीचे लग्न उरकायचा विचार होता एवढेच. विठ्ठ म्हणाला.

शंभारचे शालीने चाद असतां मनु निकडे आला त्याने 'उचाराक' 'कमला विचार माहे पाहे' 'मापाळले गर्व मागिले

माम म्हणाला "हा पाडा आलेन शभर म्पयाचा. इतर काणाला देण्यानी मरतच जायत नो पंहा 'शभर म्पयाला' हे वे इहा म्पये' टरले मी शकी पैसे प्रवां देऊन पाडा घेऊन जातो असे मागून त्याने विठ्ठला वहा म्पये छिजे

लखूला नो साटा पदल्याचे कळले. म्पये घेऊन विठ्ठकडे उवाडताच गेल्या

५

नको वसे ताडान बदला का' लखूने विचारले

विठ्ठ म्हणाला-"मापाळरावानी सांगितले की तुम्हाला किमत मान वाटते व तुम्हाला बैर नका आहे म्हणून मी शम्भुला विकला व शोला टाक्याचे म्पये पण घेतले."

"आपण चाद म्पय तुम्हाला देऊ विमुनदेवीत मुम्प्या तोडागून वाक्य निपाडयावर मी म्पये नेले असते म्हणजेच माहा म्पये पाडले हाद म्पया मी मुम्प्या

तुम्हाला वामूला जाऊन काय शकलात आता मला काय टाऊक 'म्पयी निवृत्त गेल्यात गोपाळ-शायना तुम्हाला किमत माटते म्हणून सांगितले तुम्हाला पाडा व मुम्पयी मागिलेकी किमत नमर आहा ते मला काय पाडायला विठ्ठने विचारले होई आह मापाळ " म्पय कापून विठ्ठला मापाळ्या म्पयान विचारले पाच लक्षा असे पाडले हाद म्पया मी मुम्प्या

"काय हे गोपाळ ! तू विठला म्हणा लास की मला त्या किमतीवर नको आहे ! मी शहर रुपये आणले आहेत. पाडा मला मिळाला वाहिजे !" लव्हे म्हणाला.

"तू उलट माझ्यावर आग पावडून निघून गेल्यास आणि पाडा प्याथचा विचार करीत आहेस हे सांगितलेंस देखील नाही तुला पाडा द्या आहे हे मला कसे काय फळणार ! मग किमत सांगितल्यानंतरावर दहा रुपये आणत म्हणून देऊन गेला. त्याच्यामागचा मनुष्य दहा दिवस थांबत

चांदोबा

येथे थांबला आला तर काहीं गैर नाही. पण तू त्या तऱ्हेने सांदेबाजी चालवलीस ती मात्र विचित्र होती. तुला किमत जास्त वाटली व निघून गेल्यास, तू अशा किमतीवर पागु लागला होतास व निघून गेल्यास तेव्हा एका शब्दाने तरी मला म्हणत होतास का ?" गोपाळने विचारले.

"अरे बाबा ! तू म्हणतोस तेच खरे ! मला कोणी पेतला नाही ना पाडा ! वर भाणस्वी दहा रुपये मी देतो. पाडा मलाच मिळाला वाहिजे !" लव्हे म्हणाला.

गमला राग आला तो गोपाळला म्हणजे "गोपाळ तू ही काय धडा चालवली आहेस रे ! बाबांचे दोघांचे भारण त्याच तऱ्हेने पाडणार आहेस काय ना ?"

"असे होय !" लव्हे म्हणाला.

"हे पहा, मला भाजा लव्हे पाडा विक्राय-चाच नाही. राग त्याच गोपाळरावांचे राग कंगाला काढतास तू दिकेले दहा रुपये मी परत करतो. दोघे वाचू लागू." असे सांगून त्याने घरातून दहा रुपये आणून रागला दिले.

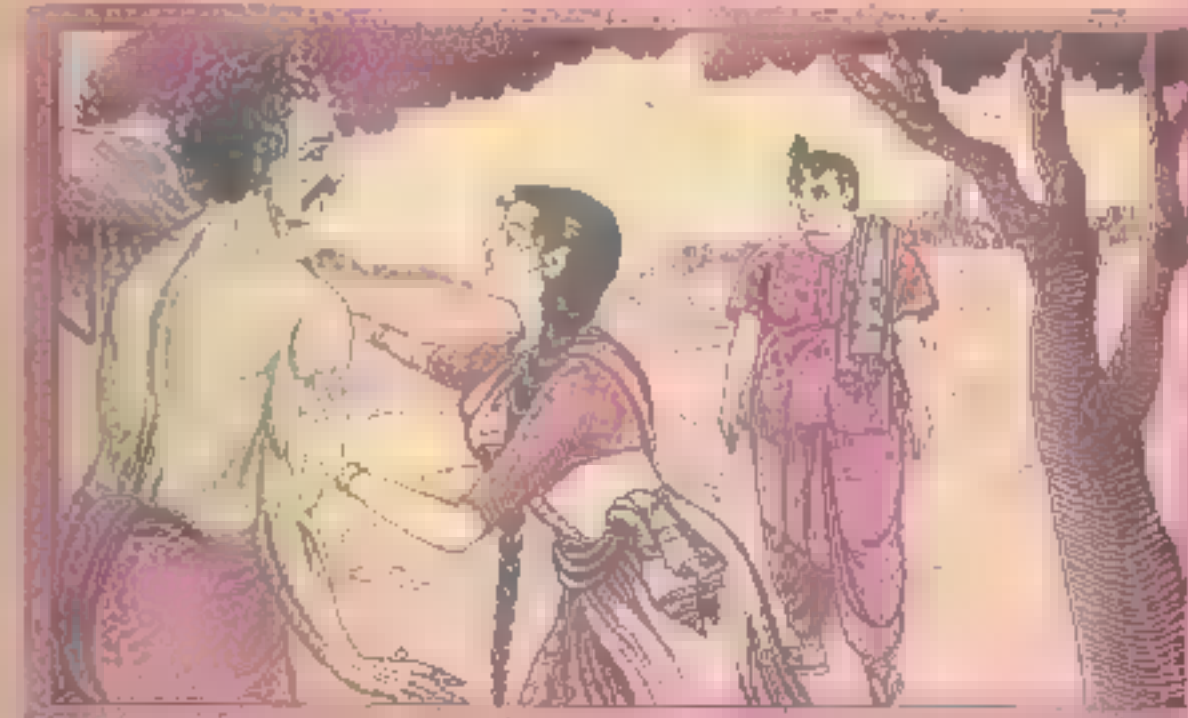
म्हणून व राग गोपाळकडे रागाने दोघे घरातून घेताने निघून गेले. इतक्यांत लव्हे येऊन म्हणाला "बाबा ! आपल्या गोष्टीत एक मुलगा पळत येऊन लव्या आहे व म्हणाला की कोणी विचारले तर सांग म्हणजे मी येथे आहे, म्हणून." इतक्यांत लव्हे जण आला ! गोपाळला विचारले लागला "काय हो ! तुम्ही सरिकेत का माझ्या मुलाला डकडे येतांना !"

"त्याने असे केले काय पळून पायला डकडे ! माझा नाही !" गोपाळने विचारले.

"भावा मुलगा आहे इट्टी, घळत येते घेऊन निघाला आहे मी त्याच्या पाटापाट आणत आहे." ना मनुष्य म्हणाला.

विठ्ठल मुलाला हात धरून घेऊन आला.

बाबे नाव होतें शिबू. त्याचा बाप मजुरी करून पोट मरीत असे आणि त्याच्या बापाच्या म्हणण्याप्रमाणे मुलगा दाता उधाणतच एक पैसा मिळविण्याची लायकी नाही आणि निघाला दाता लव्हे करायला त्या आणि नंतर पयतःचे पोट मरण्याची लायकी नाही तो

बायकोचे पोट काय भरणार ! म्हणून बाप म्हणू शमाधला त्या शमाच्या भरात मुलगा बापाला म्हणाला होता—“मी भिळवीन पैसे. मला सही राहायचे तुझ्या असे सांगून भरात ते नेऊन ते पैसे घेऊन घेऊन स्वारी माली होता आणि विठ्ठला गावलास काऊन लपली होती.

गोपाळने मुलाला बरा न्याहाळून पाहिले. मुलगा बरा दिसला कलेवगार निघेक, असे म्हणून त्याला त्याला दिले नम करील. पाटाला मिला कागले की सुभारेक. गोपाळ विठ्ठला बाजूला घेऊन व म्हणाला “आपल्या मुलीचे करून दे याच्याशी मने !”

“हा आपले पोट भरील ना बायकोचे भरणार !” विठ्ठलें शक केली.

काय मार्ग शोधून पहा, मी नेहेर म्हणून एक गाडी देता. तुझ्याकडे पाडा आहेन गाडी बाळ्याने पैसे येतील ते पुढील दोघांच्या पोटापाण्याला. आणि स्वयं दहावीस कायलीक ते मी देईन मी हुंरा म्हणून घेत ते म्हणजे जाले.” गोपाळने

घटले. शिरूच्या बापायला नो उपाय ठीक पाटला शिरू म मला शोषाचे उभे जाले गोपाळने गाडी दिली शिरू गाडी पोटापाण्या शिरूच्या बापायला पोटापाण्या पुढे पाटला लागले

पण मानेद माला म्या मने चार पाणी घालून गाडीकडे दोन तो शिरू उच्छेदमार्गे निघून बस निघूनबरोबर आला

निश्चयदन्त

उजैन नगरीन निश्चयदन्त नाथाचा विठ्ठल जालीया एक तरुण रहात प्रेम. जुगारीचा फार जुगार ऐकून तो, जो पैसा भिळे तो, दानधर्म करून दावण्यांत लव करी.

रोज शिपा नंदन स्नान करून महाकाळ देवळांत दर्शनास जाई पूजा वगैरे करून जाई. सर्व अंगाला चंदन लावी आणि पाठीला चंदन लावण्यासाठी तेथील दगडाच्या खांबाला चंदन लावून दगडावर आपली पाट बांधून वेई.

एकदा दगडावर खोदकाम करणारा एक शिल्पकार त्या स्मशानांत गेला दगड पाहून त्याने त्या दगडावर देवीची मूर्त कोरून काढली

त्यानंतर वेळाने एक विद्याभरी तिकडे आली. तिने महाकाळाची आराधना केली. खांबावर गौरीची मूर्त कोरलेली पाहून तिच्या वाटले खांबांत गौरी रहात भसावी. ती देखील त्या खांबांत शिरून विथांती घेत बसली.

थोड्या वेळाने निश्चयदन्त नित्यनियमाप्रमाणे त्या खांबाजवळ आला व देवीची मूर्त पाहून आश्चर्य वाटले. त्याने खांबाच्या भागाच्या बाजूला चंदन लावले व आपली त्यावर घासली.

खांबांतल्या विद्याभरीने त्याला पाहिले त्याच्या सौंदर्यावर भाळली. याच्या पाठीला चंदन लावणारी कोणी नसेल, असे तिच्या वाटले. ती खांबाबाहेर हात काढून निश्चयदन्ताच्या पाठीला चंदन लावू लागली.

हिमालय पर्वताच्या एका शिखरावर पुष्करावती नगरीत विद्याधर नांवाचा एक विद्याधर राज्य करीत असे. त्याची ती मुलगी होती. अनुरागपरा असे तिचे नांव होते. ती पुजेसाठी आली होती आणि त्या त्यांना विभाती वेत बसली असता निश्चयदत्ताला पाहून त्याच्या रूपावर भाळली. करून तिने पाठीला बंदन चोळले. असे बोटकरांठ आपले हात सांगून तिने त्याचा निरोप मागितला.

"दुष्ट कुठली! माझे चोरून तुम्ही होय! मी नाही जाऊ देणार!" निश्चयदत्त म्हणाला.

"तुम्ही आमच्या आलास तर मी तुम्हाला रोबर करून तुम्ही पत्नी म्हणून रडायला तयार आहो. तुम्ही तिकडे यायला तयार असतील तर वाटेदेखील तुम्हाला कळेल." असे सांगून ती त्याच्याकडे प्रेमाने पहात आकाशात उडू लागली.

पुष्करावती नगरीस जावे लागले तरी चालेल अनुरागपराचा विसर दोघे असक्य! यत्न पहावा. यत्न मिळाले तर ठीकच. पण यत्न केल्याशिवाय

रसून राहाणे त्याला आजडेना. तो उत्तरेकडे निघाला.

वाटेत त्याला तीन वैश्य तरुण भेटले. ते देखील उत्तरेकडेच जात होते. म्हणून तिचे बरोबरच निघाले.

काही अंतर गेल्यानंतर ताजिक जातीच्या देशांत येऊन पोचले. ताजिक जातीच्या लोकांनी चौघांना भरले. एका भीमंत ताजिक व्यापाऱ्याच्या हाती त्यांना विकून टाकले. त्या व्यापाऱ्याने त्यांना राजाकडे नजराणा म्हणून पाठवून दिले. ते ताजिक देशाच्या राजधानीजवळ पोचले असतील त्याच वेळी, दैवयोग यमा की राजा मरण पावला. म्हणून ताजिक व्यापाऱ्याच्या नोकरांनी राजाच्या मुलाजवळ चिन्ती त्यांच्या मज्याने राजाकडे नजराणा म्हणून त्या चौघांना पाठविले होते. तर युवराजाने तो नजराणा स्वीकारावा. असे सांगून निश्चयदत्त व तिचा वैश्य तरुणांना युवराजाकडे सोडले. ते निघून गेले.

"असे होय! वटिलांची समाधी बांधतांना त्यांच्या प्रेताबरोबर या चौघांना पुरावे. तोंपकैत यांना तुलगांत

ठेवावे." अशी युवराजाने नोकरांना केली.

राजाच्या शिपायांनी चौघांना एका शोंपडीत नेऊन ठेवले. आपल्याबरोबरचे तिचे तरुण गेलेले पाहून निश्चयदत्त त्यांना म्हणाला—"घाबरून जाऊन बरबर कांमत राहिल्याने तुमच्यावरचे संकट टळेल वाटले का तुम्हांला. मरणाचे तर हंसत खेळत मरण्याची तयारी कां ठेवीत नाही! नाहीतर सर्वांचे रक्षण करणाऱ्या दुर्गमातेचे तरी स्मरण करा." असे सांगून त्याने महादेवाचे स्मरण

तिच्या हाताचा स्पर्श झाल्यावर व लगेच तिच्या मांगळ्याचा आवाज ऐकू आल्यावर निश्चयदत्त चकित झाला हात बळवून मार्गे त्याने चटविशी तिचा हात धरला.

"सोड हात! कां हात माझा? काय चूक!" विद्याधरीने सांदातूनच विचारले.

"तुम्ही कोण हे तुम्ही सगळे वेळून सांगेपर्यंत मी नाही सोडणार हात!" निश्चयदत्त म्हणाला. विद्याधरी सांदातून बाहेर आली व निश्चयदत्तसमोर बसून तिने आपले जीवनवृत्त सांगितले.

व मनांतल्या मनांत त्याला नमस्कार करून निश्चितपणे सांगला.

त्याला दृष्टांत देवीने स्वप्नांत येऊन त्याला सांगितलें, तूं बंधनमुक्त झाला जाईस. तूं बुळा वाटेक तिकडे निघून श्रीशांची ओप मोडली व पाहतांत श्रीशांची बंधने तुटलेली. त्यांना फार आनंद झाला.

रात्र अजून बरीच उरली होती. चौथे उठले आणि शोपडीतून बाहेर निघाले आणि ठजाडप्यापूर्वी बरेच दूर जाऊन पोचले.

निश्चयदत्त उत्तरेकडेच जात राहिला. उत्तर दिशे म्हाळें " उत्तरेकडे लेंच्छांचे राज्य आहे. नुकतेच एका संकटांतून मुक्त झालो आहे. पुन्हां दुसरें संकट नवीं पायला म्हणून आम्ही दक्षिणेकडेच जातो."

"ठीका! तुमची नवीं!" असे सांगून निश्चयदत्त पुढे निघाला त्याला अनुराग-पराळा मेढायचे होतें. म्हणून तो उत्तरेकडेच चालत राहिला.

शिवस्ता नदीच्या काठी तिथे शाक्त लोक मेढले. सर्व नदी पार करून पलीकडे गेले. सूर्यास्ताच्या आधी जेवण करीत आटोपून ते पुढे निघाले आणि एका रानांत येऊन पोचले.

त्या वेळी त्यांना काही काकूडफोडे रानांतून काकडे फोडून परत येत असलेले दिसले. त्यांनी विचारले कोठे निघाटांत इकडे काळोख आहे. कोठे गांव नाही. तसें या रानांत एक जुने शंकराचे देऊळ आहे. पण राजी त्यांत राहणें हिताचें नाही. या रानांत भुंगोत्पादिनी नांवाची एक यक्षिणी राहाते. तिच्या नजरेला जो कोणी दिसतो त्याच्या

होक्याला क्षिणं येतात. ती त्यांना जनावरें करून टाकते व त्यांना खाते.

परंतु त्या शाक्त लोकांनी काकूडफोड्यांच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष करून ते निश्चयदत्ताला म्हणाले "आम्ही नेहमी शमशानांतच राहतां. आम्ही पाहिज्या आहेत पुष्कळ यक्षिणी आम्ही हिंसा पाहून भिकून जाऊ असे का वारतें तुम्हाला" असे सांगून ते देवळाकडे निघाले. निश्चयदत्ताला पण त्यांच्याधरोबर जावें लागलें. पण देवळांत

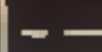
शंकराच्या देवळांत शाक्तांनी राखेचें केले व आंत जाऊन अग्नि पेटवून ते क्षणित. तरी भय जपें लागले.

मध्यरात्रीच्या सुमारास भुंगोत्पादिनी नेथें आली ती मंडळाच्या बाहेर उभी राहिली. ती मुख्य कर्क जागकी व एका शाक्त माणसाकडे पाहून आपला म्हटला, बरोबर त्याच्या होण्यावर एक क्षिण उभारले.

ता क्षण उठून जात राहिली व नाचत नाचत त्यांनी अग्नीत उरी टाकली. यक्षिणीने आगीतून काढून लाऊन टाकले.

अशा तऱ्हेने यक्षिणीने एका मागून एक तिघां शाक्तांना त्यांच्या डोक्यावर शिंगे उगवून टाकले. ते गाल नाचत आर्गात जाऊन पडत. चांगले मागून निघाल्यावर तिने त्यांना खाल्ले. तिने तिघांना खाल्ले असल्याने तिला मद चढला असावा. त्याच धुंदीत तिने कंकाल कितरनी काढून ठेवली व बेशुद्ध स्थितीत जमिनीवर आडवी पडून राहिली.

निश्चयदत्त ते पाहून क्षणापासत उभी राहिल. तिच्याजवळ गेला. कंकाल कितरनी उचलून घेतली. तिने म्हटलेला शिंग उगवणारा मंत्र त्याने चारदां ऐकला होता. म्हणून त्याला तोंडपाठ झाला होता. यक्षिणीकडे पाहून त्याने तो मंत्र म्हटला. यक्षिणीच्या डोक्यावर शिंगे उगवली. ती शुद्धीवर येऊन निश्चयदत्ताच्या पायां पडली व म्हणाली

"मी वाई माणूस. माझ्यावर दया कर. पंज म्हणू नकोस. तू म्हणालील तें करावया मी तयार आहे. तुला हवे असेल तर तुला अनुरागपराकडे पोचवीपण करीन.

यक्षिणीच्या विनवण्या ऐकून त्याने मंत्र मागे घेतला. तिच्या दिग्भाषमाणे ती त्याला आपल्या पाठीवर बसवून घेऊन आकाशात उडू लागली. उजाडण्यापूर्वी पुष्करावतीला येऊन पोचली.

अनुरागपराकडे दिव्य दृष्टीने तिचा प्रियकर येत असल्याचे कळले होते. ती त्याच्या स्वागतासाठी आपल्या व्हिलांच्या घसून निघाली. तिला भेटून निश्चयदत्ताला फार आनंद झाला. नंतर निश्चयदत्त व अनुरागपरा यांचा विवाह पुष्करावती नगरीत भाटामाटाने विवाधर देवाच्या रीतीप्रमाणे पार पडला.

माकडचेषा

एका गांवा एक म्हातारा रहान असे. एवढा तो बांधून घेऊन बोंगरावर गळत कापण्यासाठी निघून गेला. त्याने शिघोरी एका झाडाच्या फांदीला बांधून ठेवली होती.

कांढून तेचव्यांत कोठून तरी माकडांनी एक टोळी आली. फांदीला बांधून ठेवलेली शिघोरीनी पुरचुंडी काढून घेऊन त्यांनी खाल करून टाकली.

हे सर्व डोक्यांनी पहात म्हातारा कांही बोलला नाही. निद्राव्दरणे पहात बसून माकडांनी त्याला पाहिले, एक असेल दगडाची मूर्त असे समजून निश्चितपणे त्याची शिघोरी टाकली. पण आश्चर्य म्हणजे, ती कोठून

घेऊन आली. म्हाताऱ्यासमोर ते टाकून निघून गेले. तोपर्यंत जाग्या हलल्याशिवाय बसून राहिला.

जवळच्या मूर्तीसमोर येणारे जाणारे लोक पैसे टाकत. ते माकडांनी पाहिले होते. ते पैसे गोळा त्यांनी ठेवले होते आणि ते पैसे त्यांनी म्हाताऱ्याला दिले.

माकडे निघून गेल्यावर म्हातारा हंसला. आणि ते पैसे घेऊन घरी गेला. सर्व ईश्वरी कृपाच वाटली.

वाटेत त्याने स्वतःसाठी व नायकोसाठी नवीन कपडे विकत घेतले. घरी गेल्यावर नायकोला पैसे नेऊन दिले. नायक आले असे त्यांना वाटले. त्या दिकती म्हातारीने पंच फळांचे अर्पण केले.

होचें जेवायला वसले. त्याच वेळी म्हणारी शेजारीण आली, तिने त्यांना विचारलें—“अहो, आज तुमच्याकडे दिवाळी उजाडली की काय ? कान कान कमडे आहोत आणि, पंन पहाणांचे जेवण ! आहे तरी काय ?”

म्हणारीने शेजारणीला जेवायला यादलें आणि माकडांच्या कृपेनें भाय कमें उदयाम आलें ते सांगितलें.

शेजारीण घरी गेली तिने आपल्या नवऱ्याला माकडांची गोष्ट सांगितली आणि म्हणाली “तुम्ही का नाही नाऊन माकडांनी दिलेले पैसे आणीत !” शेजारी, बायकोच्या सांगण्याप्रमाणें भायानी परीक्षा पाहामला तयार आला.

दुसऱ्या दिवशी म्हणान्या शेजारणीने नवऱ्याला शिपोरी बाधून दिली. ती ती वाट पहात बसली दानी

बसून राहिली. शेजारीण आली, तिने त्यांना विचारलें—“अहो, आज तुमच्याकडे दिवाळी उजाडली की काय ? कान कान कमडे आहोत आणि, पंन पहाणांचे जेवण ! आहे तरी काय ?”

मोठ्या वेळाने माकडे आली, त्यांनी शिपोरी लाऊन टाकली. म्हणान्याकडे एक लावून कांही वेळ राहिली. नंतर त्यांना वाटलें काणाम ठाऊक, ती म्हणान्याला उचलून घेऊन गेली. गुगुगुवा होऊन व ती हंसू लागला. तेव्हा ती मूर्त नमून मनुष्य असल्याचे कळलें. त्यांनी त्यांना बोचकारले व ओरवाढलें. म्हणान्याचे सारे जग झाले.

म्हणारी कसापसा परी आला. तेव्हा त्याची बायको आपल्या मुलगा हाड्यांनी होळी करून नव्या कापड्यांचे वाट पहात बसली दानी

डांखधनी

आजही पर्यंतून उत्सृष्ट नांवाचे एक

छोटेंपसनी राज्य होतें. तेथे राजपूत वंशाचे राजे राज्य करीत होते. तेथल्या फिड्याच्या बुरुजांत एक शंकराचे देऊळ होतें. दिवाळीमासमागें राज्य होतं. तो मत्स्य राजानें बाजवला वानें आणि राजाच्या वारसदारांपैकी आणखी कोणी नो बाजवला नरी बाजव नगे असे लोक म्हणत.

उत्तर हिंदुस्थानांत हिंदुमुगलमानांचे युद्ध नांदून अलतां संसृष्ट देशाच्या राजा रणमिह यानें राजपुतांना मुसलमानांविरुद्ध मदत करण्याचें ठरविले. त्यानें माऊ कृपाणसिंह देसील बरोबर म्यायचें ठरविलें. त्याचे सैन्य मोहिमेच्या तयारीनें सज्ज करण्यांत आलें. दोघां भावांचे घोडे पण तयार होते.

रणमिह आपल्या भावाला बरोबर घेऊन गुरजापर चढून गेला. शंकराच्या देवळांत देवाला कर्पण शिवाभिमयसमोर ठेवलेला होता. घेऊन त्यानें राजविला. एक विचित्र आवाज प्रजेला राज्यभर ऐकू आला. सानंदानें व वीररथानें सर्वोर्षी झुलून नवकून आली.

रणमिहानें शंकर मया म्यानी ऐवून दिला. नंतर ती माऊ कृपाणसिंह याला म्हणाला “कृपाण” यदाकदाचित मी या युद्धांत ठार झाला तर तूं येथें देवळांत येऊन हा मंत्र आणि राज्याचा अधिपती म्हणून राज्य कर !”

कृपाणसिंहानें गुरूदां चारी बाजूला राष्ट्र फिरविली. त्याला बुरुजावरून दूरदूरचे डोंगर व दन्या दिसत होत्या. त्याचें राज्य म्हणजे

जरोखरच नैसर्गिक सौंदर्याने भारावलेला अतिसुंदर देश होता. आपल्या देशा-हून सुंदर देश या अंगात कोठे असणार असे त्याला वाटले.

दोघे भाऊ भुरजावरून साऱ्ही उतरले व घोड्यावर असून आपले सैन्य घेऊन उद्य-पुराच्या निशेने चालू करीत निघाले.

त्या ह्या कृपाणसिंहाच्या मनात मुसल-मानांशी होणाऱ्या युद्धांत जय मिळणार की पराभव निवार मुळीच नव्हता. स्वतःच देशाचे अधिपती झाला तर किती बरे होईल. परंतु मोठा भाऊ

जिवंत असेपर्यंत अशक्य, ही मोठ्याच्या बोलत होती.

रणसिंह एक साहसी व पराक्रमी योद्धा होता. तो रणांगणावरून पाठ फिरवून कोण अशक्य नाही. मुसलमानांचे सैन्य मोठे असेल तर नकीच युद्धांत रजपुतांचा पराभव होणार व भाऊ त्यांत होणार. परंतु भाऊ रणांगणावर मेला नाही तर! ते नकी जायला पाहिजे. कृपाणसिंह स्वतः मुसल-मानांशी युद्धाला मुळीच तयार नव्हता. भावांनी बोलविले तयार झाला. युद्धात भाऊ मरण पावला की आपणाला गादी मिळेल ही मनात बाळगून तो युद्धभूमीवर होता. भाऊ रणांगणात मेला नाही तर स्वतःच त्याचा कथ करवा असेदेखील त्याने मनाशी ठरविले. परंतु तो तसा मेला की त्याच्यावर संशय करतील. म्हणून त्याने मारेकरी नेमून घेऊन कनण्याचे ठरविले. पैसाच्या लोभाने तरी हे कृत्य करावला तयार होईल यात त्याला मुळीच शंका नव्हती. तसे तीन सैनिक त्याच्याच सैन्यांत आदळले. त्याने त्यांना पैसे चारून घेतले. मोठ्या भावाचा खून करायला

जाणि त्याचे प्रेत कोठे तरी पुरून टाकायला सांगितले.

पुढे काही दिवसांनी रजपुतांचे सैन्य यमुनेकाठी छावणी टाकून रहात असता कृपाणसिंहाने नेमलेल्या मारेकऱ्यांनी पुरे झाल्याचे घेऊन त्याला सांगितले. म्हणजे—“महाराज देव्यांत झोपले असता त्यांना ठार त्यांचे प्रेत यमुनेत टाकले आहे.” कृपाणसिंहाने त्यांना इनाम देऊन निरोप दिला.

दुसऱ्या दिवशी रणसिंह एकाएकी नाहीसा झाल्याचे वर्तमान छावणीभर पसरले.

‘तो देव्यांत नाही व त्या मिळान्यावर झोपला होता त्यावर रक्ताचे डाग आहेत.’ हे वर्तमान कृपाणसिंहाने घेऊन मारुत्यावरून वाईट असल्याचे सांग केले. तो सेनापतींकडे गेला व म्हणाला—“आता सैन्यासह परत स्वदेशी आवेमें वाटते. नाहीतर राज्यांत मंडाळी होईल.” सहकारी रजपूत सेनापतीचा निरोप व परवानगी घेऊन तो चंद्रपूर देशांत परत आला.

रणसिंहाच्या मृत्यूची गोष्ट ऐकून राजा फार दुःखी झाला. “भावाच्या आशेप्रमाणे

राज्यकारभार हाती लावन आहे" असे सांगून त्याने भावाची सर्व उत्तरक्रिया केली आणि राज्यारोहणाची तयारी करू लागला.

तो परत आला त्या दिवसापासून पुत्रे-माठी म्हणून तो दररोज बुरुजावर बहून जाई आणि शंभू राजविष्णाचा वक्तू करी. परंतु शंभूनाून फक्त वाराच गाहेर येई, आवाज मुळीच येत नसे. म्हणून त्या शंभूविषयी त्याने कोणत्याही प्रकारे कोणाजवळ ढळून केला नाही. उलट कोणी तो विषय नव्हे तर तो, विषय त्याची दृष्ट बुरुजाकडे होती. त्यांना

बदलून बुरुजावर विषयावर बोलू लागे. राज्याभिषेकापूर्वी राज्याच्या गीतीप्रमाणे वास्ताने तो शंभू राजविष्णाचा पाहिले असे गज्याच्या मुख्य पुरोहिताने मागितले. परंतु कृपाणासिंहाने "हे जुने अंधविश्वास पडून काय पसला आहात, मूर्खी!" असे सांगून इटवाडवरी केली.

राज्याभिषेकाचा दिवस उताऱ्या. राज्या-गहण समारंभ घाटाने पार पडला. राजाची त्वारी हत्तीवर निपात्ती होती. भेजवाम्या देण्यांत आल्या, निरनिसल्या चढाओढी व सामने झाले. रात्रीच्या भेजवानीला सर्व मानकरी व राज्याचे मुख्य हजर होते. कृपाणासिंहाच्या आनंदाला गज्या नव्हता.

इतक्यांत शंभूची माला. भेजवानीत बसलेल्या प्रसंगाच्या लाटावर आश्चर्य झळकू लागले. कृपाणासिंहाचे रक्त गोड्यासारखे झाले. त्याला काय करावे हे पुढेना.

"महाराजांनीच..." असे कोणीतरी म्हणाला. कोणाला त्यात संशय वाटत नव्हता. सर्व राज्यारोहण समारंभ विसरले आणि भेजवानीच्या गाडवांनून गाहेर पडले. त्यांची दृष्ट बुरुजाकडे होती. त्यांना

बुरुजावर रणसिंह शंभू राजवीत असलेला दिसला.

रणसिंह बुरुजावरून खाली उतरून आला, आपल्या अनुयायांना प्रेमाळिगन करून म्हणाला—"श्री एकलिंगजींच्या कृपेने मी जिवंत आहे. मला दार आंजी केला त्यांनी मला नदीत फेकले हे माझ्या हितापेच ठरले. शंभू पाणी लागल्यामुळे शब्दीवर खाली. कांही राजटी लोकांनी मला वाहेर काढले व माझी सेवा शुश्रूषा केली. आपल्या विश्वासघातक लुनी सैनिकांना धरले आहे. मी येतो असे समजून कुदाराच्या मारीत हिंमत होते. तिपांचा कळत नव्हता त्यांचे प्रायःक्षित दिले आहे."

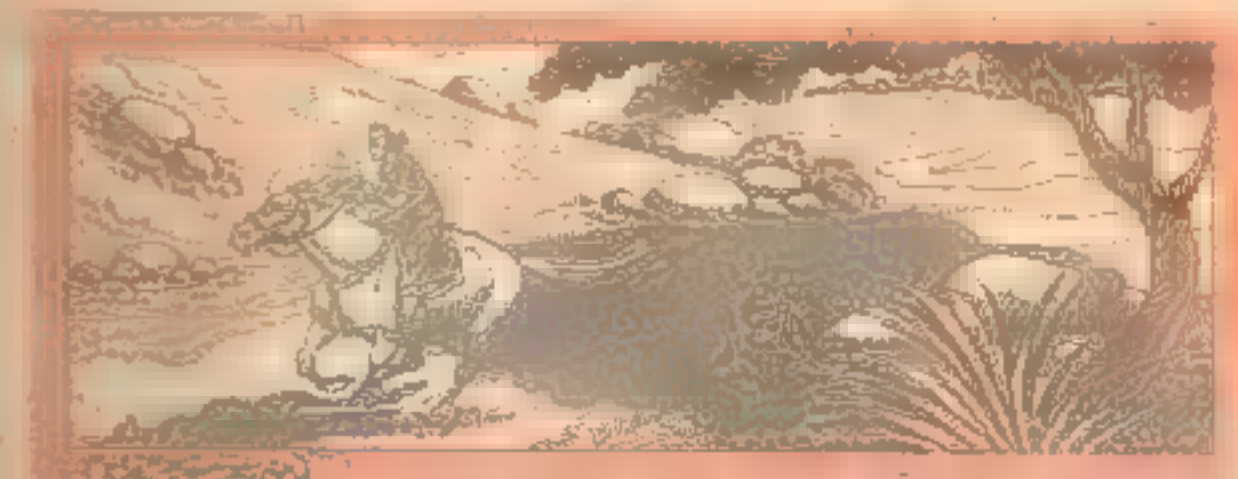
"महाराज! अन्याय प्रत्याचार कोणी केला असे कळले.

आपल्याला वाटते कोणी कैसे चारल्या- त्या गरीब बिचाऱ्यांना हे करण्याने नसते."

रणसिंहाने एकदां सर्वांवर नजर फिरवून पाहिले. कृपाणासिंह नाही तेव्हा म्हणाला—"कोणी अंतना, हे पापकर्म भुवासारखे सतत त्याचा पाठलाग करीत राहील. त्याला आयुष्यभर स्वस्थचिन्ता लाभणार नाही. म्हणून त्याला निराळा दंड देण्याची नाही."

सर्व भेजवानीच्या गाडवांस गेले. कृपाणासिंह भाऊ असल्याचे पळून गेला होता.

दुसऱ्या दिवशी रणसिंहाच्या सत्कारार्थ पुन्हा सभा भरली. तोपर्यंत कृपाणासिंहानेच आतुंदोद केला असल्याचे सर्वांना

उंदराची मदत

शंकराचार्य अद्वैत सिद्धांताचा प्रसार करीत फिरत असतां चिदानंद नांवाच्या ब्रह्मचारी संन्याशाने आपल्या शिष्यांसह येऊन शंकराचार्याजवळ अद्वैताचा अभ्यास करण्याचे ठरविले. परंतु चिदानंद स्वामींना किंवा त्यांच्या शिष्यांना संस्कृत भाषेचा गंध पण नव्हता. एका गावी जाऊन त्यांनी एका विद्वान पंडिताकडे संस्कृत भाषेचा अभ्यास करण्यास मदत करावी अशी विनंती केली. ती ऐकल्यावर संस्कृत शिकवामला तो पंडित तयार असे दिसले. परंतु त्याच्या बोलण्या त्याच्या मनात कोणती तरी शंका असली असे दिसले.

ते ओळखून चिदानंद स्वामी म्हणाले—
“गुरुवर्य! मला व माझ्या शिष्यवर्गाला

संस्कृत शिकविण्यास काही असेल ते खूपच सांगावे.”

“इतकत आपली कसली नाही. आमच्या या दुष्काळ आहे. तुम्हांला भाषेचा अभ्यास निदान काय वर्षभर तरी करायला लागेल. इतके आमच्या गांवेचे लोक तुम्हांला पोटापाण्याला पुरेक एवढी मिळा पावेल, उकतीला नाही, एवढी एक शंका माझ्या मनात आहे.”

“त्यांत काय! परमेश्वराची इच्छा असेल तसेच होईल!” चिदानंद स्वामी म्हणाले.

गांवाच्या एका टोंकाकडे मठ होता. चिदानंदस्वामी आपल्या शिष्यवर्गासह मठांत राहू लागले. तो संस्कृत

पंडित दर रोज येऊन त्यांना संस्कृत शिकवी. शिष्यवर्ग गांवांतून मिष्टान्न घेऊन जाणू व सर्व ती वांटून देत. चिदानंदस्वामी पंडिता- जे जिके ते आपल्या शिष्यवर्गाला शिकवी. तद्द्वारे विद्याभ्यास जोराने चालू होता.

अशातच एका दिवशी एका दिवशी चिदानंदस्वामी आपल्या शिष्यांना संस्कृत भसतां एक उंदीर आला आणि त्याचीच्या आला आणि एक काही वेळाने तो आला आणि एक

दाणा ठेवून निघून गेला. दोन तीन घटकांत तो कित्येकदां आला आणि स्वामींसमोर एकेक दाणा ठेवीत गेला.

“हे विचित्र दिसते आहे. याच्या पाठीमागे परमेश्वराची प्रेरणा असणार” असे सांगून चिदानंद स्वामीने विद्या घेतली आणि तो उंदीर जातो. पाहण्यासाठी मठाबाहेर गेले. तो उंदीर दाणा घेऊन तेव्हा मठान्या जात येणाऱ्या एका गोकान्तून बाहेर निघून वृ (साळीचा) एक दाणा ठेवून निघून गेला. जमिनीवर कोठेतरी निघाळा. नंतर काही वेळाने तो आला आणि एक एका विळांत शिरला व अदृश्य झाला.

नंतर वेळ वाट पाहिली तरी तो दिसला नाही. ते वेळ एका लडकाल लागी होते.

दुसऱ्या दिवशी चिदानंद स्वामी पंडिताकडे तेव्हा त्यांनी गावां गमत पाहिली होती ती वर्णन करून सांगितली.

'निमित्त प्रवेशांतून उंदीर घात घेऊन बाहेर सराखाच शोध घ्यायला पाहिजे की घात घेऊन येते. गावच्या पाटलाच्या गतनीने त्या जवळची जमीन लागली पाहिजे.'

पंडित पाटलाकडे गेला. स्वामी चिदानंद यांच्याकडून त्याला काही होते ते त्यांनी सांगितले आणि म्हणाला—'दहा वर्षांना लावा, ती जागा खणायला.' त्या प्रमाणे पाटील

काही कुतूहल व शक्य आणि मजुरांना वरावर घेऊन पाटावरले गेला. चिदानंद स्वामीने मठामागाचे वेळ बसलेली जागा दाखविली.

एक सप्तर खणल्यानंतर त्यांना जमिनी त्यांनी दडले. पण जुनाट फाटार दिसले. त्यात पाण्याचे ठीग होते व त्यावर समतल उंदरांनी मजबानी होती.

पाटलाने सर्व भाग्य उचलून घेतले. त्यातले आवश्यक तेवढे भाग्य पाटले व ते कोठारात ठेवून ठेवून. भक्षा वृत्ताने उंदरांच्या मजनी गांवावरचे दुष्काळाचे संकट टळले. दुसऱ्यातही पाऊस पडला. त्याला लागली. उंदराने केलेली ती मज गांवावरचे एक मोठे संकट निवडायला ठगली.

कृष्णवत्सर

काळिंदी नदीच्या काही ठावे होते. त्या गांधी गाई, वासरे व बैल पुष्कळ. गांधीच्या भायका इथे दुभल्याचे काम करण्यांत प्रसिद्ध होत्या. गांधींत सदा वानदीभानंद असे. कर्तव्याच्या सूचनेवरून नंद त्या गांधी सकुटुब निघाला. गांधीच्या प्रमुखांनी त्याचे स्वागत केले. नंदाने त्यांची कुशलवाता विचारली. सर्वांचा परिचय व नंद त्यांच्या गांधी जाऊन राहू लागला. वृद्ध गोर्षांनी नंदाला घरी येऊन यक्षोदेचे तिच्या मुलाचे अभिनेदन केले. मुलाचे वारसे वाटाने शाले. त्याच्या गांधीत शिरली. तिची नजर मुलांवरच सावल्या रंगावरून नांव कृष्ण होती. बालकृष्णाला पाहून ती श्रवली.

ठेवण्यांत आले. रोहिणी पण आली. नंदाने तिचा सर्व प्रकारे सत्कार केला. कृष्ण गोर्षांचा वाळ झाला. आपले व परव्याचे पर असा मुळांन कधी वळला नाही.

कंसाला वसुदेवाचा मुलगा जिवंत असल्याचे योगमायेच्या तोंडी कळलेच होते. म्हणून त्याने कित्येक राक्षसांना शिशुइत्येच्या कामावर नेमले होते. त्यांत पूतना नांवाची एक भयंकर राक्षसीण होती. तिची आकृति भयंकर होती. ती रात्री गांधीत शिरली. तिची नजर मुलांवरच सावल्या रंगावरून नांव कृष्ण होती. बालकृष्णाला पाहून ती श्रवली.

मुलगा सुंदर व तेजस्वी दिसला. इतर मुलांहून अगदी निराळा. तिला वाटले की हाच असावा कंसकथ करण्यासाठी जन्मलेला मुलगा.

तो विचार मनांत घेताच तिचा पार चढला. दांत ओठ वाचून ती त्याच्याकडे पाहू लागली. तिच्या डोळ्यांतून जणुकांही ठिणय्या कागल्या. कपाळाला आठ्या पडल्या. नागसांपाण्या फुत्कारासारखा धाशोच्छ्वास जोरजोराने सुरू झाला. तिने आईच्या कुशीत ओंपलेल्या मुलाला उचलून मांडीवर घेतले आणि आपले

विचारी स्तन त्याच्या तोंडांत कोंबले. कृष्ण जोराने रडला. ते रडण्याचे सांगच होतं. कारण त्याने पूतनेचे दोन्ही स्तन घडू घरून तिचे दूध नव्हते तर तिचे रक्त शोषण करून तिला नको जीव करून सोडले होते. उनके की रोवई ती मंथाने जोरडली व धाडविशी जमिनीवर मरून पडली.

तिचा तो भयंकर आवाज ऐकून गांव-मरच्या मरळणी नाग्या शाक्या आणि नंदाच्या घरा धावून आल्या. रडला वेळी त्यांच्या जगाची झाली होती. कुशीत मुलगा पडून तिने नंदाला जागे केले. नंद रोजारचे भवळी पण धांवले. तेव्हा त्यांना पूतनेचे ते भयंकर रूप दिसले. ती उताणी जमिनीवर मरून आणि तिची छाती घरून माकडाच्या पिलासारखा कृष्ण वमला होता. यशोदा व नंद रोपांनी आपल्या लाडक्याचा तो पराक्रम पाहिला व म्हणाले— “आणि मुलाला उचलून घेतले.”

“ही राक्षसीण इकडे कोटून कशी काय आली! हिने मुलाला उचलले ते

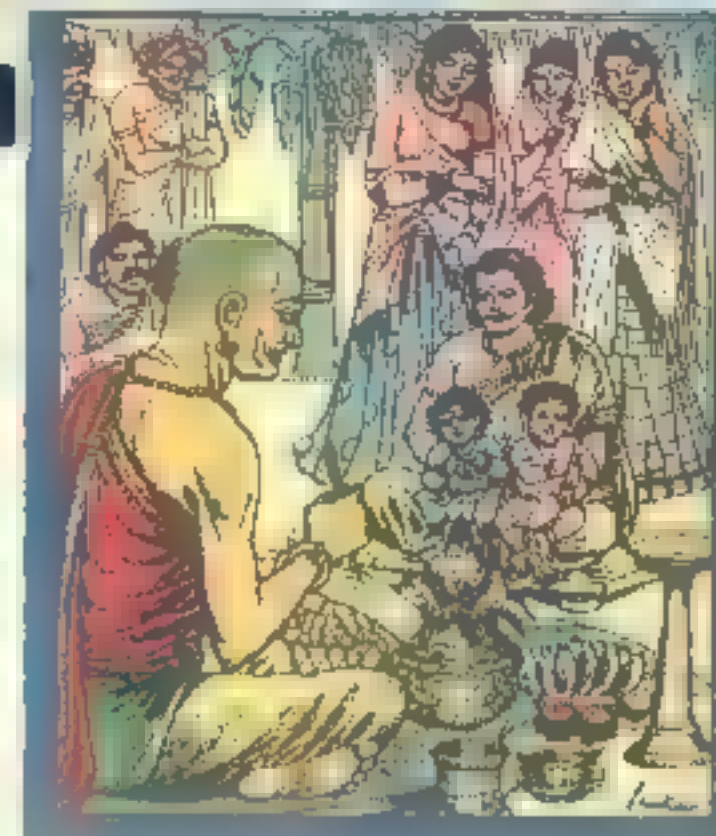
तुला नाही फा कळले!” नंदाने यशोदेला विचारले.

“मुलाला पाहून मी ओंपविले. दिवा होता. बराच वेळ मी बागी होतं. केव्हा डोळा लागला कोणास टाऊक! आस्त वेळ तुझा झाला नाही. ही राक्षसीण कोटून आली, कशी आली ते देवालाच माहीत! वेण्यांत तिचा काय हेतू होता नकले. परंतु त्या राक्षसीणीच्या हाती त्याच्या कंसारालेखील लागला नाही. देवाची दया!” म्हणाली.

कृष्ण स्वतःच मोठ्या संकटानुभवाने प्रत्येक तोंच विचार होता. त्यांना फार आनंद झाला. त्यांनी पूतनेचा देह राजूला ओढून नेला. नंदाने आपल्या उचलून घेतला. यशोदेने आपल्या दृष्ट काढली.

एकदां ऋगुदेवाने गर्ग नांवाच्या आपल्या भटजींना कंसारच्या नकळत गोकुळी पाठविले. त्याने रोहिणीच्या मुलाचे बलवान व यशोदेच्या मुलाचे नांव कृष्ण ठेवले.

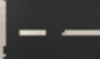
नंदाच्या आनंदाला पारवार नव्हता. त्याने ब्राह्मणांना बोलावून वस्त्रदान व

गोशान केले. गोपूजा केली. गोपगोपींनी यशोदेचे अभिनंदन केले.

तिकडे मथुरेला, इकडे पूतनेची जी दुर्गती झाली त्याची बातमी कंसाराला पळली. त्याच्या राक्षस दृतांनी सर्व वर्तमान त्याला कळविले. कंसाराला नंदाच्या मुलाचे भय जास्तच वाटू लागले. त्याने नंदाच्या मुलाचा शेवट जो करील त्याच्या मोठे वक्षिस मिळेल असे जाहीर पण केले. ते ऐकून शकटासुर नांवाचा एक राक्षस अदृश्यपणे गोकुळी गेला व नंदाच्या गादीत शिरून संधी पहात बसला.

यशोदेनें कृष्णाला गाडीच्या सवलीन
पोंगडी टाकून निजविलें व स्वतः नदीवर
स्नानाला गेली. ती गेल्यावर कांहीं वेळानें
कृष्ण जागा झाला व जखळ आई नाहीं हें
कळल्यावर तोंडांत नाटें घातून मोठ्यानें
रडूं लागला आणि लाथा झाडूं लागला.
गाडीच्या चाकाला एक लाख लागली
तेव्हां ती एका बालूला जाऊन पडली
आणि मोडून गेली. चाकडाने रडूं लागला.

इतक्यांत यशोदा नदीवरून परत
व गाडी मोडून पडलेली पाहून धांपत
गाडीकडे गेली. गाडी उलटून पडलेली

होती. ती "अगोबाई!" म्हणून मोठ्यानें
ओरटली आणि मुलाला उचलून पोंगडी
घाले. "मुलगा झोपला आहे असे समजून
मी बांधावर झोपवून गेली होतो. आतां मुलाचे
बडील येऊन रागावतील. पण ही गाडी
अशी उलटली कशी!" असे अनेक विचार विचारा
मनांत येत होते. मुलाला गाडीवर येऊन
तिने त्याला दूध दाखलें.

इतक्यांत नंद कृष्णास मित्र गवक्यां-
यशोदे वंरुत घरी आला. त्याचे केंस

विलुरलेले होते. सर्व अंग धुळीनें माखलेले
होतें. हातांत एक दांडके होतें. येतांच
उलटलेली गाडी व मोडलेले चाक पाहून
त्याचे सर्व अंग थरारलें. कारण त्याच्या
मुलाला नेहमी गाडीखालीच झोपवीत. गाडी
उलटलेली व चाक मोडलेलें. मुलाला तर
कांही इजा झाली नाहीं. त्याच्या छातींत
धम्म झालें.

वेळीं त्यानें यशोदे कृष्ण दूध
पानीन आहे पाहिले. तेव्हां कोठें
त्याला जियांत आल्यासारखें झालें.
त्याच्याकडे पाहून होता. त्यानें
मुलाला आणि यशोदेला
विचारलें—"गाडी अशी उलटली कशी!"
ती तरी काय उत्तर देणार. तिला
देखील तेंच आश्चर्य वाटत होते. मग
वेळानें येऊन छिगानें गाडी उलटली असेल
कदाचित ही एक विचार त्याच्या
मनांत आला. "कांहीं असो, देवानें
माझ्या मुलाला वांचविलें!" असा विचार
करून त्यानें देवाला नमस्कार केला.
यशोदा पुढें होऊन म्हणाली—"मुळांत चूक
माझी! असे उचक्यावर झोपवून मी
नदीवर गेले होते. नदीवरून येऊन पाहतें

गाडी उलटलेली दिसली. माझे नदीवर
चलवतार! त्याच्या कृपेनेंच माझा मुलगा
वांचला!"

इतक्यांत गाडी मुलें तिकडे खेळत
आली. म्हणाली—"अहो! माझी डोक्यांनीं
पाहिलें, तुमचा मुलगा लाथा झाडझाडून
रडत होता. एक लाख लागल्याबरोबर
गाडी उलटली!"

तें ऐकून नंद व यशोदेला मास्तच
आश्चर्य वाटले. त्यांनीं आपल्या पराक्रमी
मुलाची पुन्हां पुन्हां दृष्ट काढली आणि
देवाचे आभार मानले.

हां हां म्हणतां ती कातमी गांवभर पसरली. सर्व गांव नंदाच्या भरीं जगां झाले. सर्व वकिल झाले. त्यांनीं गाडी उभी केडी. चाक दुरुस्त करून वसविले आणि चरीं गेले. अशा तऱ्हेनें शकटासुराचा वध झाला.

हळूहळू कृष्ण रांगू लागला. खाटेला धरून उभा राहू लागला व चाळ पण लागला. कोणी गुदगुदा केव्या कीं मोठ्यानें हंसू लागला. नंदाचे तर कधीं यशोदेचे थोट धरून चाळू लागला. इतका खेळकर होता कीं नंदाकडे येणारे गोपगोपी त्याला बवळ बोलवीत. तो उभा राहून

प्रयत्न करी कीं लोक बवळ झालून त्याला उचलून घेत. पुढे कांहीं दिवसांनीं तो रम्यावर धांवत जाऊ लागला. मातीन वसून खेळू लागला.

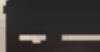
यशोदा मुलाला लोणी देई. लोणी खाई आणि तोड, हात, पाय, सर्व अंग लाण्यानें माखून घेई.

कृष्ण शेजारच्या गवळणीकडे गवळणी त्याला बोलून लोणी लायला देत. पुढे पुढे तो त्याची रवी उभा राही. त्याचा पदर काढून घेई करी कीं पहिल्यानें लोणी लायला त्या लोणी लावून तो आणखी भागे. गोपी लोणी लायला पण म्हणत - "एक पाय नान्दि रे गोविंदा, पागरीच्या छंदा." कृष्ण खरोखरच नाचू लागे. त्या आनंदांत गोपी देहभान विसरून जात. लोणी काढायचे बंद करून कृष्णाकडे झाले उभ्या रहात. कृष्ण स्वतःच्या हातानें लोणी उचलून खाई व तें पाहून आनंद होई तो काय बघावा ?

पण कृष्ण गोपवाळकांचा नेऊन गोपीच्या घरांत शिरले लागला. लोणी

चोरून खाऊ लागला. तो भांडी उलटून टाकी, साय, दही व लोणी जे मिळे ते त्यात सार्व व आपल्या सर्वगळ्यांना खायला देई. गोपी कृष्णाला धरायला धावत. "पकडा, पकडा!" म्हणून त्याचा पाठलाग करीत व त्याला धरून यशोदेकडे घेऊन व तो किती दंगा करतो याच्या तक्रारी सांगत.

कृष्ण व त्याचे बालसर्वगडी मांचभर फिफा आणि शिक्यावर ठेवलेले लोणी, साय, दूध, दही ताक जे मिळे व भांडी फोडून पडून जात. मुलांचा हलका मुळ कृष्णाच्या पणाच्या तक्रारी नंद यशोदेच्या कानावर येऊ लागल्या.

कृष्णाचा सर्वगडी मित्रांचा दंगा एवढ्यावरच थांबला तरी

भागले असते. मुलें गोट्यांत शिरत व बासरांना सोडून देत. बासरे गार्डेचे दूध पिऊन टाकीत व बाहेर येऊन भागडत. मुलें नी संमत पाहून हंसत.

कृष्ण आपल्या मित्रांना शिकवून देई व सर्व मिळून लोणी कसे चोरायचे याच्या कुतूहला योजीत. ताकाच्या मांड्यांत दूध ओतून ठेवीत. तूष चुलीत नेऊन ओतीत. लोण्याच्या भांड्यात दही दमाच्या भांड्यात दही नेऊन टाकीत. मुलें ओणवी उभी राहत व कृष्ण पाठीवर चढून शिक्यावरचे दही व लोणी सार्व व सर्वांना खायला देई.

अशातऱ्हेने कृष्णाने व त्याच्या मंडळीने सर्व गोकुळांत वसा पुमाळू का त्यांना कसे आणावे हे कोणाला सुनेना.

अरण्यपुराण

[६]

मोवलीने सगळ्यांची भाषा शिकून घेण्याचे ठरविले. जंगलांत रहात असता त्याला प्रत्येक जातीच्या जनावरांची भाषा येत होती. मेम्लुवाच्या ताडांतून तो विट्या वाक्य निघे त्याची आपुर्ति पावला करी. कालोख पडण्यापूर्वी मोवलीने त्या सर्व सगळी नावे मोवलीला वाडपारट आली.

रात्री झोपताना एक मोठा वृक्ष उगवला. पित्रव्यासारख्या त्या जंगलात त्याला आप येईना. दरवाजा वर जंगलाचे मोवली निवडकीतून बाहेर येऊन गेला.

त्याला जिकडे जायचे असेच जाऊन आप दे. कृष्ण तो अंधकृष्णावर आपला नाही. तो आपला मुलगा म्हणून आला आहे तर तो आपल्याला सोडून

कधी नाही. मेम्लुवाचा गवग निघा म्हणाला.

मोवली शेतांत जाऊन हिरव्या गार गवगावर जाऊन झोपला.

त्याला घडलेल्या गोष्टी आठवू. काळ्या वाघाने त्याला 'लालकल' आणायला सांगितले होते तेव्हा तो थोडासा विस्तर एका घरातून उचलून घेऊन गावांत गेला होता. एक रात्री एक शिकार करताना दारवा हाता आणि कळपाने त्याला जो दंड दिला होता तो मोगीत होता. कळपाने त्याला लांढर्यांनी मोवलीचा दिवसभर कसा शांभ केला व काळ्या वाघाने मोवलीला घेऊन सांगितले होते. मोवलीने काटक्या मोठ्या कळप रात्रभर जाल राहात रात्री

वज्ररत्न वाघ्याचें अंग पोळले. लाडगिणीचा निराश पेंऊन तो वसावर आला वगैरे वगैरे. त्याचा डोळ लागला अमेल नमेल त्याच्या हनुवटीला कोणाचें तरी नाक लागले. ता त्याचा मोठा भाऊ म्हणजे लाडगिणीचा भाटा मुळसा होता.

“हे रे काय ! वस मेल तुझा घोष काहीत आला आहे. हेच का वस वसित ! तुझ्या पुण्या पुण्या वस मेल आहे. वसावरच्या वसासारखा वस येत आहे आणि मू मनुष्य झालास का ! उठ ! एक रातमी पेंऊन आला आहे.” मोठा भाऊ म्हणाला.

मोवलीने त्याला जवळ पोटाशी ओढून विचारले- “रानांत सर्व सज्जाल आहेत ना !”

“लाळकुळामुलें ज्यांचें अंग पोळले गेलें आहे त्यांच्या शिवाय वाकी सर्व पुडाल ! वाघ्याचें अंग पोळलें गेलें हुंते ना ! वसावरचे केस पुढां उगेपर्यंत घायी दूर कोठें तरी निघून गेली आहे. एण परत आल्यावर तुला ठार करण्याची प्रतिज्ञा करून गेला आहे.” मोठा भाऊ म्हणाला.

“मीदेखील तशीच एक प्रतिज्ञा केली आहे. मधून मधून येऊन रानांतल्या

वाघ्या देत रहा. मला आता आप येत आहे.” मोवली म्हणाला

“मनुष्याच्या भुलावध्यात येऊन तु लाडगा आहेस हें विसरूं नकोस.”

“तें कसे विसरेन ! तुला आणि आपल्या गुहेतल्या लाडगांना कधी विमरंन त्याच चरोवर मला कळपानून हाकडत दित हांतें हेंदेखील विसरणार नाहीं.”

“परंतु या मला कळपानून तुला कोणी काढून नाहीं, ही गोष्टीदेखील त्हांत अम्हें दे. किती झाला तरी मनुष्य तो मनुष्यच ! तें पोले उगले की वाटन, दबक्यांतले वेदक्य आरडन साहेत. मी येउन तेव्हां कुंपणापलीकडे वाट पाहीन.” असे सांगून तो परत रानात निघून गेला.

मोवली तीन महिने गांवाबाहेर कोठें गेला नाहीं. तो मनुष्याच्या चालीरीती, भाषा यागणें शिकत राहिला. पहिल्याने एक कापड पांघरून त्याला ठेवीत. ते त्याला मुलीच आवडत नसे. नंतर रुपये घेते व त्यांचा उपयोग शिकावा लागला. पण ते कळेना. नंतर शेत नांगरण्याचें शिक्षण घ्यावें लागले. त्यापमून फायदा काय हें कळेना.

गांवातल्या मुलें त्याला तार वाग दे. रानांत राहण्यानें राग आवरण्याची शक्ति त्याच्या अंगांत भरपूर आली होती. रानात स्वतःचा जीव वांचविण्यासाठी कधी कधी राग आवरावा लागे. परंतु मुलें त्याच्या वांचवण्याची किंवा त्याला वरावर खेळतां येत नाहीं याची थडा कम लागले की त्याला चीट येई व त्याला चिरून फाडून टाकावेम त्याला वाटे. परंतु लहानमुलांच्या वाटेला जाणें वरावर नाहीं असा विचार करून तो स्वतःला आवरी. स्वतःच्या अंगांत किती बल आहे हें मोवलीला

माहीन नव्हते. आपल्याहून शक्तिशाली
प्राणी कितीतरी आहेत हे त्याला चांगले
माहीन होते. पण गांवकऱ्यांना वाटे की
त्याच्या अंगात पैलानी शक्ति असली पाहजे.

मनुष्य जातीने जो जातिभेद आहे त्याची
गोवलीला कल्पनादेखील नव्हता. कुमाराचे
गावचे एकदा खड्ड्यांत पडले तेव्हा त्याने
त्याचे शेवट धरून त्याला उभे केले आणि
त्याच्या पाठीवर मडकी घेवून ठेवण्यास
कुमाराला मदत केली. ती त्याची चुक
ठरली. कारण कुमार खालच्या जातीचा
होता. गावच्या त्याने हात लावला
वर त्याहून मोठी चुक. पुरोहित त्याला
स्पृह रागावले

"ज्या मंडाला सुखा मंडक्यावांगर
गावचाच समान नागधीन." गोवली
पुरोहिताला म्हणाला.

पुरोहिताने येम्पुवाच्या नवऱ्याला ते
जाऊन मागितले. म्हणाला-"या मुलाला
कांही तरी काम दे. नाहीतर हा विघडणार!"

गांवच्या घाटलागे गोवलीला बोलावून,
गानान म्हशी घेऊन वायला
मागितले. याहून जास्त आनदाची गोष्ट
काय असणार त्याला. गांवच्या सर्व म्हशी
तोच चरविला वेळून जाई. तो गांवाकरिता
काम गांवघराचा नोकर म्हणून
राज सायकाली गांवकऱ्यांची सभा
होई. त्या सभेला तो हजार राहू लागला.
भाडावर माकडं पोळत. पाराखाली
नागसाप असे. त्याला दैवत म्हणून
लोक दध पात्रीत. यडील माणसे तेथे
जपा हात दुखा पीत वगन वेळ
बोळून बसत. देव, मनुष्य, पशुपिशाच
याच्या यंत्रेने विषय असत वाड

६०. अति प्राचीन गुहेतील चित्रकारी

फ्रांस देशाच्या मध्यवर्ती प्रदेशातल्या गुहांत हजार वर्षांपूर्वी प्रस्तर गुपीन मनुष्यजातीने अत्युत्तम
चित्ररचना करून ठेवली आहे. त्यांनी वाटे वेगवेगळे कुडबुन न दाखवता कुंजार्णाने त्या कुंजून हा
चित्रे काढली. चित्रकारी, पकन आणवेल्या जनावरांना पळवून नेत असलेले पिराभोळ

176

चांदोबा

फरवरी १९५७

भारताचा इतिहास

बाळाजी बाजीराव यांच्या कारकीर्दीत देशील मराठ्यांचे राज्य विस्ताराने काम चालू राहिले. १७५७ च्या मार्च महिन्यात श्रीरंगपट्टण येथे मराठ्यांच्या फौजा नालवळ आल्या व कृष्णा नदीच्या दक्षिणेकडच्या राज्यांना मराठ्यांना कर लावला.

अर्काटच्या बसोवार्ते तीन लाख तगयांचा दिलेला चौथ दिवस त्याने उरलेला अडीच लाख तगयांचा चौथ दिवस दिले.

मराठ्यांनी विजापूर व भैसूर राज्यांवर देशील स्वाभ्या केल्या. महाराष्ट्राच्या स्वारीला भैसूरचा शूर सेनापति हैदर याने फ्रेंच सहाय्य वुसीने हेदराबादच्या निजामाने तोंड दिले. परंतु पेशव्यांचे संधु सदाशिवराव यांनी १७६० साली उदगीर-

जवळ झालेल्या युद्धांत निजामाचा पूर्ण पराभव केल्या. वुसीच्या गाल्मेल निक्षण घेऊन निजामाच्या फौजेत काम करणारा व नोफेच्या कामात दुष्टार भसा इनाहिमखान हा मराठ्यांच्या फौजेत नोकरीला लागला. त्याने पाश्चात्य पद्धतीच्या युद्धतंत्राची चांगली माहिती होती.

युद्धात पराभव झाल्यामुळे गर्भी करते वेळी निजामाला नाहलाजाने पुरे चित्तापूर्व राज्य. औरंगाबादचा बराचसा भाग, बीदरचा काही भाग व दौलताबादचा कित्या मराठ्यांना आवा लागला. अशा तऱ्हेने प्रोगल साम्राज्याचा एक फार मोठा भाग मराठ्यांना मिळाला.

उत्तरेकडेपणे मराठ्यांना याहून मोठी विजयप्राप्ती झाली. १७५६ च्या अक्टोबरी महिन्यात होळकर व त्यानंतर रघुनाथराव

यांना काही मोठेवज्जाच्या जतगने उत्तरेकडे पाठविण्यात आले.

रघुनाथरावाला काही कारणांमुळे वार महिने सत्तपुतान्यात राहणे लागले. म्हणून त्याने सत्तागमचापू यांच्या नायकत्वावादी २० हजारांची फौज डाआव घाताच्या मोहिमेवर पाठविली.

गवारास रापूने जाट लोकांना चानुर्याने आपल्याकडे वळवून घेतले आणि १७५७ मध्ये खुद दिल्लीवर चालून गेला आणि दिल्लीत अब्दालीने नेमलेल्या मजीबुद्दौला यास काही अटीवर गर्भी करून न्यायला लावले.

१७५८ च्या मार्च महिन्यांत सरहिंद व एप्रिलमध्ये लाहोर मराठ्यांच्या हाती आले. मराठ्यांनी पंजाब प्रांतात अदीन बेग नावाच्या एका व्यक्तीला आपला राजकीय प्रतिनिधि म्हणून नेमले.

हा प्रांत जिंकण्यासाठी पुरेशी तयारी केल्यामुळे रघुनाथरावाला हा तथाकथित 'मोठा विजय' निलविण्यासाठी राजकीय व आर्थिक दोन्ही दृष्ट्या बरीच किंमत द्यावी लागली. अब्दालीला आपली एक युद्ध करणे पण अपरिहार्य झाले.

२३ अक्टोबर १७५८ या रोजी अर्बात बेग यांच्या मुख्यनेतृ पंजाबात मराठ्यांना पसरली. चंडनोरांना ताब्यावर आणून राज्यांत पुन्हा मुख्यस्था स्थापन करण्यासाठी पेशव्यांनी १७५९ साली दत्ताजी शिंदे यांना बरोबर एक मोठे सैन्य देऊन पाठविले.

परंतु इतक्यांत दुर्रानीच्या सैन्याने पंजाबावर स्वारी केली. १७५९ च्या नोव्हेंबर महिन्यांत सर्व पंजाब प्रांत जिंकून अहमदशाह अब्दालीने दिल्लीवर स्वारी केली.

त्यावेळी मराठ्यांच्या मदतीला कोणीच आले नाही. म्हणून त्यांचा पराभव झाला.

रोहिले व अवधने नवाब अब्दालीला साथील
झाले व राजपूतांनी तटस्थ धोरण ठेवले.
शिखांनी देखील मदत केली नाही. याचा
कारण, बाळाजी बाजीराव यांनी दोन बाबतीत
आपल्या बडिलांचे बदललेले धोरण. त्याने
पाश्चात्य युद्धनैतिकतेत अमलात आणून आपल्या
मैत्र्यास भेदेवाईक सैनिकांना मत्ती करून
घेतले. यामुळे सैन्यातून ऐक्य नाहीस झाले
व शिस्तपण कमी झाली. त्याने 'हिंदू
पक्षपातवादी' कारण्यांचे धोरण सोडले.
ते धोरण कायम राखले असते तर हिंदू
राज्यांत ऐक्य होण्याची शक्यता होती.
म्हणून त्याच्या सैनिकांनी हिंदू मुसलमान
हा फरक व करता पाटेस त्या राज्यावर
हल करून प्रजेत कटमार सुरू केली.
यामुळे मराठ्यांना पजेला स्वन चिकट
करून घेतले.

म्हणून दुराणींनी वेढा मराठ्यांच्या
मैत्र्याला युद्ध करावे लागले तेव्हा त्यांच्या
मदतीला कोणी आले नाही व उमट अनेक
लोक दुराणीच्या बाजूला गेले.

१७५८ च्या जेव्हा वत्साली निदेशा
अन्तर्गत हानी स्थानधर येथे पगमव
आला. म्हणून तो दिल्लीकडे परतला. वॉटन
दिल्लीच्या उत्तरेला दहा मैलांवर बसरीघाट
येथे ९ जानेवारी १७६० या रोजी
अफगाणांनी त्याचा खून केला. दुराणीच्या
घोडसैन्याचा मच्छारराव बरोबर कोणीच
सोपवू शकला नाही. म्हणून निजामाची पाठ
मऊ करणारे सदाशिवराव भाऊ यांना एका
मोठ्या मैत्र्यासह पाठविण्यांत आले. पेशव्यांनी
आपले मतस्य बरे बघ्याने विरभीव विधाय-
राव यांना नावापुरता मेनापनि नेमून
त्यांच्याबरोबर उत्तरेकडे पाठविले.

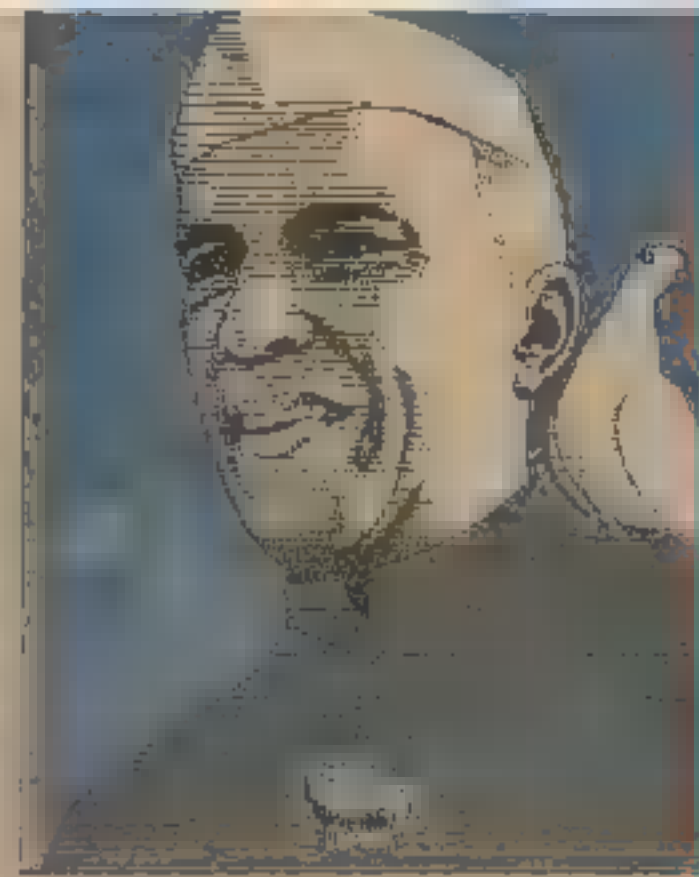
नेहरू चरित्र

[३०]

ते मोठे चळवळीचे दिवस होते. गहाले
तेथे मिरवणुकी, लाठीचार्ज, गोळीबार व
हरनाक नाच होते. विदेशी बसबहिष्काराला
एक जोर होता. पिकेटिंग चालू होतं व
जवाहरलालजींना जेव्हा हे चळवळीची त्यांच्या
गाता व शाकटी बघाण पिकेटिंग करीत
आहेत तेव्हा फार साईट वाटते.

महान रामत कामाती जबाबदारी घेतली
ही त्यांच्या पत्नी कमला यांनी.
त्यांनी आपल्या ज्वालावलेल्या प्रकृतीची
मुलीच फिकीर केली नाही.

२३ एप्रिल या रोजी एक महत्वाची घटना घडली. त्यांना
परिणाम जवाहरलालजींच्या मनावर फार
साध्य. पश्चिमोत्तर सरहद्दीच्या प्रांतांत व
इतर ठिकाणी त्यांचा वटना होऊ लागल्या
होत्या अहिंसेच्या तत्वांचे पालन करून
गठानांनी जे कौतुकाम्यद माहस दाखवून
बंदुकांचा खून केला त्यांचा सर्व
देखावट पडला.

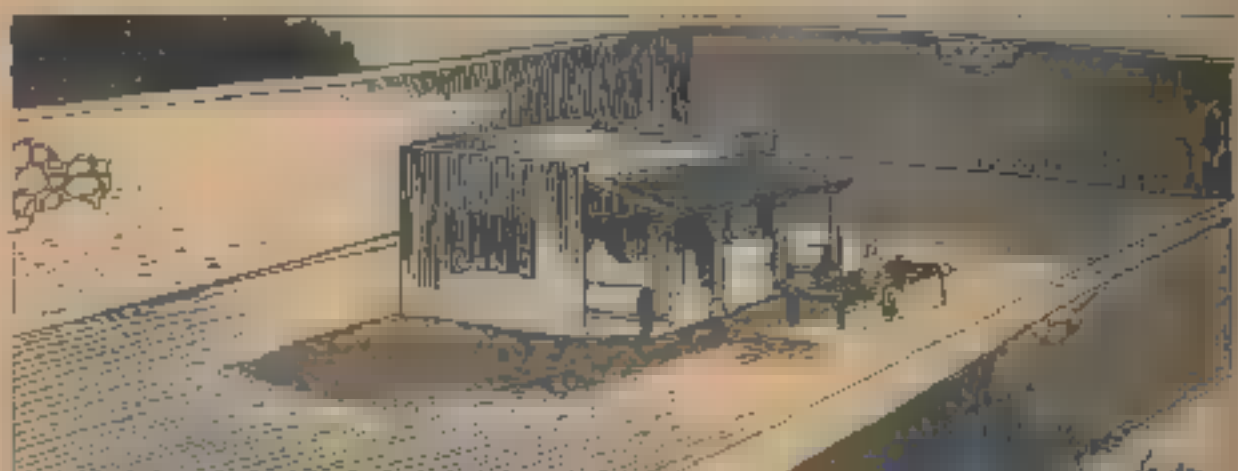
आणखी एक महत्वाची घटना त्यांचा
प्रांतगत घडली. गडवाली शिपायांनी तेथील
जनतेवर गोळीबार करण्यास नकार दिला.
कदाचित सैनिकांच्या मनांत निःशस्त्र
जनतेच्या चळवळीशी गहानुभूति असारी.
आपल्या अधिकाऱ्यांचा हुकूम मोडणे सैन-
कांना फार मोठा अपराध समजला जातो.
याचदम दंडदेखील निनकान मोठा असतो.
म्हणून मुरगा सैनिकांनी दाखविलेले माहस
सत्तापणच्या माहसंच होते.

त्या काळातली आणखी एक महत्वाची
गोष्ट म्हणजे बियांनी चळवळीत भरा

जाण्यासाठी ठरलेल्या तारखेपूर्वी एकच दिवस त्यांना अटक झाली व ते नैनीच्या तुरुंगांत जवाहरलाल नेहरूंच्यासमोर दुरु म्हणून उभे राहाले.

जवाहरलालजी या खेपेस सान सर्पानंतर पुन्हा तुरुंगांत आले होते. आपल्या त्या तुरुंगांतल्या जीवनाशी ते अगदी समरम होऊन गेले होते. बाहेरच्या जगाच्या विसरून गेले होते. खेपेस त्यांना एकत्राळा एका कोठडीत ठेवण्यांत आले होते. हा त्यांना एक नवा अनुभव होता. त्यांना तेथे ठेवण्यांत आले होते. ते सुमारे १०० फूट व्यासाचे एक आवार होते. त्याला पंधरा फूट उंचीची भिंत होती. त्यात बागेरच्या कोठल्या होत्या. न्यायिकी दोन नेहमना देण्यांत आल्या होत्या. बाकी दोन रिकाम्या होत्या.

जवाहरलालजींना हा एकटेपणा फार जाणवला. बाहेर वाटला. कारण त्यांना सर्व जगातून पळेत वाढण्याची संकल्प होती. दोन तीन दिवस ते खूप झोपले. ज्या वाड लागला होता, म्हणून त्यांना बाहेर उडण्यावर झोपण्याची परवानगी देण्यांत आली होती. ते खाटेची मिडी करून भिंतीवरून पळून घातीक भिंतीने. जवाहरलालजी लिहितात की, त्यांच्या खाटेला सांबाळी बांधून ठेवली होती.

तेथे जवाहरलालजींना ठेवण्यांत आले होते. ती जागा फार कैद्यांसाठी राखून ठेवलेली साम जागा होती. तुरुंगांत त्याला 'कुम्यांचे घर' असे संघण नाव होते. नंतर तेथे राजकीय कैद्यांना ठेवू लागले. त्यांचा इतर कैद्यांप्रमाणे कुणत्याही प्रकारचा संबंध राहात नसे.

पाताळ कोट

[८]

[उपरोक्त राजाच्या अश्विनी बंदखोरांनी लुटला. नंतर ते राजाच्या शोषार्थ बंगलेंत गेले. धूमकने अ सोमकने त्यांना जमजावून काढले व परत राजधानीकडे पाठवून दिले. धूमकच्या फलारेला मंत्रदंड कोवत होऊन तो एकाएकी दोरी ओढून बाकावांत उडणार होता. त्याला धरण्यासाठी सोमकने वडी मारली. पुढे—]

घोड्यावरून उडी मारून सोमकने तो मंत्रदंड पकडला. परंतु तेव्हा वेळांत घोडा थोडा बाजूला सरकला. म्हणून सोमक साली वमिनीवर आदळला. परंतु सोमकने हातांतला मंत्रदंड मात्र सोडला नाही.

धूमक घोड्यावरून उडी मारून खाली आला. म्हणाला—“सोदू, चपळपणा वसावा तर कसा. दोरी तुटली तेव्हा काय

करावे मला सुचना. खरोखरच काळ-शंकराचा मंत्रदंड खरोखरीच मंत्रबलेला आहे.”

सोमक मंत्रदंड घेऊन उभा राहिला. तो त्याच्या मुठीतून निसटून जाण्यासाठी नागिणीसारखा वर खाली होत होता. अंगांत प्राणसंचार झाल्यासारखा तो कांहीं तरी पुठपुठे लागला. पण तो काय म्हणत होता ते दोघापैकी एकालाहि कळले नाही.

“ते लक्ष होईल! आपल्याला त्याच्याबरोबर आकाशात उडता येईल का? आता तो पूर्वेकडे उडू लागला होता, होय की नाही?” धूमकने विचारले.

सोमकने डोकें हलवून होकार दिला.

“या मंत्रदंडाचा महिमा आपण कोणाला कळू देता कामा नये. राजकन्या कांति-सेनेला शोधून काढण्याची जबाबदारी आपण घेतली आहे नाही का? या मंत्रदंडाचा या कामी उपयोग होईल.” धूमक लक्ष्मी मंत्र दोघे घोषावर बसून गंगाघर मंत्री होता गेले.

“बंडखोरांना रक्तपात शाल्याशिवाय राजधानीकडे येऊ नये. यश मिळविण्या-बद्दल आम्ही तुमचे अभिनंदन कातो. परंतु तुम्ही त्यांना जे वचन देऊन परतवले आहे, ते ऐकून आम्हांला आश्चर्य वाटले. तुम्ही राजकुमारीला राक्षसाच्या हातातून कसे काय सोडवून आणणार?” गंगाघरने विचारले.

“त्यासाठी आम्ही प्रयत्न करणार आहो. या प्रयत्नात मरण आले तरी ते आम्हांला कबूल आहे. कारण आम्ही आपल्या साथीदारांना तसेच वचन दिले आहे.” धूमक म्हणाला.

“दोघांपैकी तुंच सरदार दिसतो आहेस. जर तू माझ्या मुलीला सोडवून घेऊन आलास तर मी तुला आपले राज्य देईन, धूमक!” राजा उभसेत म्हणाला.

“अहो! एकतर तुमच्याजवळ राज्य नाही. दुसरे असले तरी तुमचे हे वान स्वीकारायला मी तयार नाही.” धूमकने रागाने उत्तर दिले.

यदप राजाचा स्वजिनदार डोळे बंदारून धूमक होता तिकडे तेवढ्यांत गंगाघर त्याला म्हणाला—“यालाच म्हणतात सुम जळाले, पीळ नाही मेल.” नंतर सैनिकांकडे बघून म्हणाला—“उभसेन महाराजांना अनुयायांना राजधानीत नेऊन घुरका देण्याची करा.”

उभसेन, न्याचा मंत्री व स्वजिनदार कुंतलच्या सैनिकांबरोबर ओझापलीकडे गेल्याबरोबर गंगाघर धूमकला म्हणाला—“मी तुम्हां कुंतल देशाच्या सैनिकांचा गणनेप देतो. एवढेच मज्हे तर तुम्हांला, तुम्ही कुंतल देशाच्या राजाच्या कामासाठी जात आहां असे एक अधिकार-पत्र लिहून देतो. त्या अधिकारपत्राच्या

मदतीने तुम्हांला वाटेक त्या राजानेवळ भागता येईल.”

धूमकने त्याबद्दल आगार मानले. सेना-पतीने आणून दिलेले गणनेप दोघांनी घातले. मंत्र्याचा निरोप घेतेवेळी धूमकने त्याला विचारले—

“प्रभो! आपले चिरंजीव शशिकांत यांच्याविषयी करावे असे आपणांस वाटते? ते अजून जिवंत आहेत असेच धरून चालायचे ना आपण?”

“यांत मला मुळीच शंका नाही. कालांतराने शशिकांतला बरोबर वेऊन गेला

घोळणें झालें होतें त्यावरून त्याला तसे वाटत होतें. त्याचें आपसांत कै होतें. म्हणून कालशंकर त्यांना मदत करील अंत धूमकला शंका नव्हती.

धूमक ॥ सोमक डोंगराळ प्रदेशांतल्या वाटेनें कांहीं चालून गेल्यावर त्यांना एक दाट जंगल लागलें. तेथें त्यांना एक ओढा दिसला. दोघांना खूप भूक लागली होती. ओढ्याच्या कांठीं वसून त्यांनीं जशंवर जें ओढें खायला होतें तें खाऊन घेतलें आणि पाणी पिऊन ओढ्याच्या काठच्या झाडाखालीं वेळ दिव्हांती घेण्याचें योजलें.

दोघांनीं आपले घोडे एका झाडाच्या बुंधाळा बांधून ठेवले. नंतर दोघे ओढ्याच्या कांठीं बाक्यर लागले. ज्ञान असतां दोघांना माणसांच्या पावलांचीं चिन्हे दिसलीं. त्यांपैकीं विशेष प्रकारच्या पावलांच्या खुणांवर धूमकची दृष्टि गडून होती. कारण त्या खुणा पावलांच्या नमुन खडावांच्या होत्या.

धूमक अकित होऊन त्यांच्याकडे वहात होता. सामान्यपणें योगी किंवा साधूच खडाव घालतात. या दाट रानांत कोण

साधू असले वरें ! सात्रीनें कालशंकरच्या पावलांच्या वा खुणा असणार. बाबूला ज्या पावलांच्या खुणा आहेत शशिकांतच्या असूं शकतील.

“सोमू, खुणा कालशंकरच्या पावलांच्या आहेत, यांत तरी शंका नाही.” धूमक म्हणाला.

त्यावेळीं सोमक अन्यमनस्कपणें विचार करीत असलेला दिसला.

सोमक संशंकित गुट्टेनें म्हणाला—“धूम ! मला वाटतें आपण चुकतां आहां. वाटेनें यायला नको होतें. राजकन्येला राक्षस उचकून घेऊन गेला होता. त्याचा शोध काढायचें सोडून आपण या कालशंकरच्या शोधार्थ व्यर्थ आलों आहों. चक परत त्यांतच सहाय्यण आहे.”

धूमकनें त्याला कोणत्या उद्देश्यानें याच वाटेनें जाणें आहे हें आपल्या मताप्रमाणें सांगितलें. म्हणाला—“राक्षस कोठें आहे ॥ कोणत्या वाटेनें गेला आहे, हे तरी माहीत आहे का आपल्याला ! मंत्रदेहाच्या सहाय्यानें कालशंकरचा पत्ता लागेल व त्याच्या मदतीनें त्याच्या शत्रूचा, म्हणजे राक्षसाचा शोध काढणें आपल्याला होईल.”

“होय, बरोबर आहे !” सोमक म्हणाला. परंतु ती वाट त्याला दुरूची व जास्त कठीण वाटली. धूमक ओढ्याचें पाणी प्याला व पाण्यांत उलकून पलीकडे गेला. शुद्धगामरच पाणीं होतें. ओढ्यापलीकडे देग्वील धूमकला पावलांच्या खुणा दिसल्या. त्यानें सोमकला ओढा पार करून यायला सांगितलें.

सोमक जवळ आल्यावर त्याला धूमकनें पावलांच्या खुणा दाखविल्या. म्हणाला—“मांत्रिक या वाजून जाऊन जास्त वेळ झालेला नाही. जर खाणें खायला न थांबतां

आपण अग्रेच पुढे निघाला तर त्याची वाट पक्क्याने तितक्याने फटीण नाही."

"तरंग चला, तमंच काळ. घोंडे घेऊन येता. असे सांगून सोमकने पाठ फिरविली असेल नमेल. त्याला झाडांतून कोणी तरी ताळी वाजविल्याचे ऐकू आले. भूमक व सोमक तळवारी उपसून त्या वाजूला गेले व झाडीत शिरून त्यांना पाहिले. पण कोणी दिसले नाही. चर्चान होऊन ते परत फिरले. तेव्हा दुसऱ्याच एका वाजूने ताळी वाजविल्याचा व शिखा फुंकल्याचा आवाज ऐकू आला. या खेपेस दोघे जास्त सावध होऊन

त्या वाजूला दडकून गेले. तेव्हा त्यांना त्यांच्या उजव्या वाजूच्या झाडांआडून ताळी वाजवल्याचे ऐकू आले.

"गोम्, आपल्याला चामी वाजूनी वेळून कोणी तरी पकडण्याच्या विद्या ठार करण्याच्या वेतांत आहोते वाटते. म्हणून आपण परत ओड्याकडे जाणेच हिताचे होईल." भूमक म्हणाला. दोघे ताबडतोब वळले व ओड्याकडे पळू लागले तेव्हा चारी वाजूनी शिखा व वाजू ठागल्या आणि झाडावरून उध्या माकून पांन सहा रानटी लोकांनी त्यांना वेगळे.

सोमक व भूमक दोघांना परस्परांकडे एकदा पाहून पुढे करावयाचे हे मुद्दा ठेल नव्हता. दोघे 'जय काली माते' जवपोष करीत त्या रानटी लोकांवर तुटून पडले. विजेसारखी तयवार फिरवून त्यांना त्यांना वस्मी केले. ते रानटी लोक त्यांना घराण्याचे सोडून झाडीकडे पळत जात असतां जमिनीवर पडले.

दोन तीन निनटें गेली असतील. त्यांच्या अंगांत किती शक्ति असली व तळवार फिरविण्यांत ते किती पटाईत असले म्हणून

लाह्यांच्या कळपासारखे रानटी लोक चारी बाजूने त्यांच्यावर जुहून पडल्यावर त्यांच्या समोर टिकाव धरणे त्यांना अशक्य झाले. रानटी लोकांनी कंकलेले मासे त्यांना द्यावे व अंगातून रक्त वाहू लागले. त्यांच्याशी युद्ध करणे त्यांना अशक्य झाले. रानटी लोकांनी दोघांना कैद केले.

रानटी लोकांच्या आनंदाला पारवार नव्हता. त्यांच्यापैकी काही जण ठार झाले होते. काही जखमी झाले होते. तडकडत जमिनीवर पडले होते. परंतु बाकी रानटी सोमक व धूमक या दोघांना कैद केल्याच्या आनंदात मारीत होते. दुरून कोणी तरी ताळी वाजविल्याचे ऐकू आले. तिकडे पहात नाचणाऱ्यापैकी काही ओरडू लागले. "विरुपो! विरुपो!" काही वेळाने तेथे

एक अडदांड उच रानटी मनुष्य होता. एक मोठा भाला घेतून आला व भयंकर आवाजात ओरडून म्हणाला—"आहा, शांभवी!" त्याचे दोळे लाल होते. हातात भाला होता. दांत ओठ चावून धूमक व सोमक यांना ठार करण्यासाठी त्याने उडी मारली.

धूमक व सोमक दोघे मरण झाले असा विचार दोघे मिटून उगे होते. परंतु भाला लागणार मरणार असा विचार करून याद पहात असलेल्या दोघांना आश्चर्य वाटले. कारण त्या रानटी सरदाराने हातातला भाला खाली फेंकून दिला. म्हणाला—"माक करा आम्हांला! आमच्या हातून गोटी चूक झाली!" नंतर त्याने धूमक व सोमक यांचे पाय धरून क्षमा मागितली.

विलक्षण योगायोग

विक्रमाकानि दह सोडला नाही. तो पुन्हा झाडाजवळ गेल्या व येत काढून त्याच्या ठाकून म्मष्टानाच्या दिशेने नेहमीपसार्थे मानपणे चाचू लागला. तेव्हा येणात दमलला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! मू हतके काय काय करित आहोस, नाही मला ठाऊक. पण नशिवाचे पाठ्यल मिळेल तर अशक्य अशी इच्छादेखील मरज पुरी होण्याची असते. या गोष्टीला दृष्टांत म्हणून मी तुला कंदर्प नावाच्या ब्राह्मण तरुणाची गोष्ट सांगतो." असे सांगून त्याने गोष्टीला सुरुवात केली.

वेणा नदीच्या काठी रत्नपुर नावाचे एक मोठे राजाराचे गांव होते. तेथे एका श्रीमंत ब्राह्मणाचा कंदर्प नावाचा मुलगा होता. एकादा सायंकाळी कंदर्प नदीवर

देवीजी बोलत असलेली दिसली. "आज चक्रपूरीत जन्म आहे. तेथे आपल्याला जायचें आहे. इकडे तर हा मुलगा आपल्या आत्मा आहे. याला एकत्राला रावान मोडून काढें जायचें. गनरी आपलांची भीति आहे ना? याला कोणत्या तरी घरात सुरक्षितपणें ठेवून देऊं व परत घरी जातें येव्ही देऊन जाऊ." या देवीतीं बघी करून ठरविले. त्याला त्यांनी खूप सजवले आणि आकाश मारी नावाच्या गांवी नेऊन आकाश मारी नावाच्या गांवी नेऊन आणि त्या निघून गेल्या.

योगायोग असा की दिवशी जवळ याची मुलगी सुमन हिचे लग्न होणार होते. लग्नाची सर्व तयारी झाली होती. सुमन गौरीहाराला बसली होती. नवरा मुलगा येणाची सर्व पहात बसले होते. मुहूर्त वेत तमतशी सवोना मुहूर्त टळतो काय याची काळजी वाटू लागली. पण वाजंभ्यांचा आवाज नाही की मिश्रवणूक नाही. इतक्यांत कोणाची तरी नजर कंदर्पवर पडली व म्हणाला "हे पहा नवदेव" सर्वानी

मिळून त्याला आदरपूर्वक बोलाव्यावर उभे केले. विधिवत सर्व लग्नसमारंभ पार पडला. कंदर्पचे रूप पाहून त्याला आदल्या सर्व कायकांनी तबच्यामुलीच्या नशिवाची आश्वासनां केली.

विवाहविधि संपला होता. रात्र संपली नवना कंदर्प माडीवर वाऊन झाला. उवाडण्यापूर्वी देवींनी चक्रपूरीत नवरा पुरी करून परत येत बळा कंदर्पला उचलून घेऊन आण निघून गेल्या.

पण ज्ञान प्रसता त्यांना पोर्णी तरी मदविले व वाटवला घेऊन जाण्यासाठी त्यांची आपमात आवासाव मुरू झाली व गडबडीत कंदर्प त्यांच्या रानांतून सरकून त्याली पडला.

आता त्याला कष्ट बहान करावे लागणार असा विचार करून पाय नेतील निफडे नो आऊ लागला. त्याचे लग्न कोणत्या गांवी आले ते देखील त्याला आठवना. त्याचे लग्न या मुलीशी झाले होते तिचे नांव सुमन होते. पणदेन काय त्याला आठवत होते. शर्टेन एका तरुणाशी त्याची ओळख झाली. कंदर्पने त्याला जे जे घडले ते सर्व वर्णन करून सांगितले आणि त्याच्याबरोबर

बाब लागला. चालून दोघे रजा नरीचा समुद्राशी जेथे संगम होत होता तेथे येऊन पोचले. तेथे भीमपुर गांवाचे एक गांच होते.

ते नवी काठी पोचिले तेव्हा तेथे पाटावर लोकांची गर्दी होती. कंदर्प आपल्या मित्राबरोबर कमळी गर्दी आहे हे पाहण्यासाठी जवळ गेला. भरवोच्या वेळा एक मोठा मासा किनाऱ्याला येऊन लागला होता. लोक त्याचे मास कापून काडीत होते. परंतु कापीत असता पाटाच्या पोटांतून एक तरुण श्री निघाली. ती कंदर्पचीच

रायको सुमन होती. तिला ओळखून कदरप आपल्या मित्राला म्हणाला "हीच तर ती" दिव्याशीच माझे झाले होते. पाहू या काय संमत होते ती."

चार सहा जण सुमनच्या चारी बाजूला घेरा करून उभे राहाले आणि विचारले "कोण तू? आणि या माशाच्या पोटात कशी काय शिरलीस?"

ती म्हणाली "माझे नांव सुमन! मी रत्नपुराची राहणारी. माझ्या बडिलाचे नांव जयदत्त! कालच माझे लग्न एका सुंदर तरुणाशी झाले पण उजाडल्यावर पाहाने

म्हणजे पति अदृश्य झालेला. माझ्या बडिलांनी त्याचा कुकळ शोध केला. सर्व कुकट! मला माझ्या जीविताचा भीड झाला व मी देण्यासाठी नदीत उडी मारली. मी वहात चालले असता देवमाशाने गिळले व तुम्ही त्याचे पांटे निघून मला बाहेर काढले."

ती असे असता एकदम यज्ञस्वामी नावाचा शायण गर्दातून पुढे आला व म्हणाला "अग मुली सुमन! देव पावला, म्हणून तू भेटलीस!" असे म्हणत त्याने तिला पांटाशी घेतले

सुमनने त्याच्याकडे पाहिले व "माया मामा!" म्हणत जोर जोरात रडू लागली.

"डगी वाळ! रडू नकोस! चक, घरी जाऊ!" यज्ञस्वामी म्हणाला.

"नको मामा! जिवंत राहून तरी काय करावचे आहे मला? जगायचेच असते तर मर्दान जीव कशाळ निरुत्त असता! पेटवा विना आणि मी उडी मारून जीव देते." सुमन म्हणाली.

यज्ञस्वामीने व इतरांनी तिला आत्महत्ये करू नको म्हणून किती समजावून मागितले पण सुमन दृढाळा पेटली होती. इतक्यात

कदरप समोर आला. सुमनने त्याला ओळखले व त्याचे पाय धरून ती रडू लागली.

"कोण हा! यज्ञस्वामीने व इतरांनी तिला विचारले.

"हेच तर ते!" आनंदाने लाजत स्मित करून ती मान खाली करून उभी राहिली.

यज्ञस्वामीला आनंद तो सुमन व कदरपला आपल्या घरी घेऊन गेला. दोघ कांही दिवस यज्ञस्वामीच्या घरी राहाली. नंतर यज्ञस्वामीने दोघांना निरोप दिला. कदरप आपल्या मायकोला घेऊन सामुरवाडी गेला व तेथे कांही दिवस राहून आपल्या गांवी परतला.

वेधवर गोष्ट लागून येताळ म्हणाला- "राजा! मला एका गोष्टीची शंका आहे. सुमनला पाहनांच कदरप का नाही समोर गेला? ती जिना भेटकण्याचा इत करून

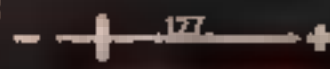
समली तेव्हाच ती का पुढे झाला? या प्रश्नाचे उत्तर माहीन असून तू दिले नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे. तुझ्या डोक्याची संसर नुकते होऊन तुझ्याच पायांवर लोंढे लागली."

विक्रमार्क म्हणाला "सुमनशी त्याचे लग्न झाले, ती एक योगायोग होता. परंतु तिने घनापासून त्याला वरले हातें हे त्याला फारच आनंद झाला. स्वाभिमानी लोक नशिबावर अवलंबून रहात नाहीत, त्यांना आत्माभिमान असतो. त्याचे समाधान झाल्याशिवाय त्यांना आनंद वाटत नाही. स्वाभिमानी लोकांना साजेले असेच कदरपचे वर्तन होते.

अशा नव्हते राजाचे मान भंग होताच वेतसल घेताकरोश नाहामा झाला झाला जाऊन लाबकळ लागला

अहंभाव

एका गांवी रामराव देशमुख नांवाचे एक जमीनदार रहात असत. त्यांची बायको आजारी होती. आजार यादत चालला होता. त्यांना रोमांचे निदान कोणा वैद्याला किंवा हस्तिपाला करता आले नाही.

देशमुखांच्या गांवानजीकच्या गांवी एक ज्योतिषी रहात असे. तो प्रक्षांची उत्तरे परोबर देई. कोणाच्या मनांत विशिष्ट गोष्टीच्याठी इच्छा उत्पन्न झाल्यास तो त्या ज्योतिष्याकडे जाई व आपली इच्छा व्यक्त करी. ज्योतिषी तो इच्छा पुरी होण्यास ज्योतिष पाहून उपाय सांगे. परंतु ज्योतिषी ते मांगे ते लक्षपूर्वक ऐकून अगदी तमंच करावे लागे. कोणी लक्षपूर्वक न ऐकतां उडवा उडवीने ऐकून काही केले. मात्र ज्योतिष्याला मनस्वी राग येई. ऐकणारा

किनी का मोठा असना. प्रथम त्याला ज्योतिषी जे काही बोले, निमृदपणे ऐकून घ्यावे लागे. नंतर ज्योतिषी प्रक्षांचे उत्तर परोबर सांगे. म्हणून कोणी त्या ज्योतिष्याकडे जायला फारसा धजत नसे. परंतु एक गोष्ट मात्र सर्वांच्या प्रत्यक्षास आली होती. तो ज्योतिषी जे काही सांगे ते खरे ठरे.

देशमुखांनी ज्योतिष्याला जाऊन जाय. कोऱ्या आजाराचे कारण विचारवे असे अनेक वेळां यात्रले, परंतु ज्योतिष्याचे तऱ्हेबाईक वागणे ऐकूनच त्याच्याकडे जायला त्यांना धीर होत नव्हता. परंतु बायकांच्या आजारासुळे देशमुख उत्तरे त्रामले कीं शेवटी त्याच्याकडे जाण्याचे निरिक्त दुसरा उपाय त्यांना नुसना. एक दिवशी ते ज्योतिष्याच्या घरी गेले.

ज्योतिष्याला मांडरी व लांब दाढी होती. लांब लांब मिष्टा होत्या. एकंदर चेहरा स्वावदार होता. देशमुख येऊन बसल्याबरोबर ज्योतिषी म्हणाला "रामराव देशमुख नव्हे तुम्ही ! बायको आजारी आहे व आजार काय त्याला इलाज काय. हे विचारायला आला आहा. नव्हे तुम्ही ! तुमची मान खाली हाईस असे वाटले तुम्हांला ! हा शुद्ध दुरभिमान होता तुमचा. अगदी सहज होणारी गोष्ट तुम्हांला सुचली नाही. कारण होण्यांत शिरलेला दुरभिमान आहे आला. तो करा बाजूला, तुमच्या बायकोचा सर्व आजार बस हाईल. जीवध पाणी करून पाण्यासारखा अर्थ त्वरे करू नका. कळले का ?"

रामराव तर धक्क झाले. सर्व कळल्यासारखे डोके हलविले. परंतु त्यांना कांहीच कळले नव्हते. खरे बोलावे तर आणखी काय काय ऐकावे लागते कोणास असा विचार करून ते कांही बोलल्याशिवाय उठून घरी निघून गेले.

ज्योतिषी जे म्हणाला त्या गोष्टीचा विचार करीत असतां त्यांना एक गोष्ट आठवली. रामराव गावचे एक वजनदार जमीनदार होते म्हणून त्यांनी गावचा ओढा अडवून

ओढ्याचे सर्व पाणी पाटाने आपल्या शेतांत सोडले होते. शेजारच्या सोमूच्या शेतांत एक शेवदेसील पाणी जाऊ दिले नाही. म्हणून त्यांची बायको आजारी पडली असली व ज्योतिष्याच्या बोलण्याचा अर्थ फत्ताचिंत तोच असावा.

म्हणून रामरावांनी सोमूला बोलाविले व म्हणाले—"हे फहा सोमू ! तुला मागच्या खेपेला ओढ्यांचे पाणी शेताला मिळाले नाही व तळाबाचे पाणी पुरले नाही. यापुढे तुला पाटाचे पाणी मिळेल. ती जबाबदारी होती म्हणून त्यांनी गावचा ओढा अडवून मी घेतो." असे सोमूला सांगून त्याला

निरोप दिला व ओढ्याला बांधलेला बांध आपल्या नोकरीकरवी तोडून पाणी मोडले.

रामरावांना आलां वाटं छगलें कीं. नायकोची तळेत आतां सुधारेल. परंतु तळेत सुधारली नाही. ज्योतिपी जें म्हणाला होता त्यावर रामरावांनी पुन्हां विचार केला. पण कांहीं कळेलना. यांत जरूर कांहीं तरी गूढ अर्थ असला पाहिजे. तो ज्योतिष्यालाच विचारून घेतला पाहिजे. असा विचार करून रामराय अगदीं नाह- लाजानें पुन्हां ज्योतिष्याकडे गेले. ज्योति- प्यानें त्यांना पाहनांच विचारलें "पुन्हां आला आहां. अहो मी तुम्हांला तेव्हांच नाही सांगितलें कीं तुमच्यांत अहंभाव जाहो. मी सग्रा दिल्या होता तो कळला नाही तर तुम्हांला ! जें म्हज कळायला हवें होतें त्याच्या आर तुमचा तो अहंभावच मुधारली.

आतां अनुभूति अहंभावापासूनच बायकाला माहेरी जाऊ दिलें नाहीत. माहेरचा भोळा कोणत्या आईला नसतो ! लहान लहान गोष्टीवरून तुम्ही तिच्या माहेरला नवें ठेवलीत व तिच्या मनाला दुखविलेंत. तेव्हांपासून तिची तळेत विघडली. आपल्या मासुरवाऱ्या लोकांच्या उणीवा दाखवून त्यांचा अपमान केला असल्यास त्याचद्वल त्यांची माफी मागा. त्यांना आग्रहानें बोळावून आणा. मग पहा, नायकोची तळेत सुधारते कीं नाही."

रामराय लगेच मासुरवाडी गेले. बाय- कोच्या आईवडिलांना भेटून घेमानें व आग्रहानें आपल्या ररी ओळावून आणलें. त्यांना भेटल्यानंतर नायकोची तळेत सुधारें लागली. कांही दिवसांनीं तळेत उत्तम लागली.

यक्षानें खोड मोडली

युगन्धत नाराच्या एका देशांत सोमगिरी नांवाचा एक शेतकरी रहात असे. त्याच्याकडे चार मांगरांची शेती होती व मोठ्यांत नेहमी दोन तीन दुमत्या माई असत. तो स्वभाषानें लोभी व कृपण होता. म्हणून सर्व कामें तो स्वतःच करी. एकदां तो सकाळीं उठून गुरांना पारा वगैरे घालून शेतावर निघाला तेव्हां रस्त्याच्या बाजूला थोड्या अंतरावर त्याला कोणी चोशित आवाज ऐकूं आला. सोमगिरी आवाजाच्या अनुरोधानें जवळ गेला तर त्याला वेडकांच्या लुबी खाली एक खुडा बांधलेला दिसला. त्या खुडाचा रूपरेखा, त्याचे लहान चारीक हाल पाय, मोठे पोट वगैरे पाहून सोमगिरीला वाटले कीं तो कोणीतरी यक्ष असावा त्या प्रदेशांत वक्ष मधून मधून दिमत. वक्ष

मनुष्यांशीं मैत्री करून त्यांना थोडीफार मदत पण करीत. परंतु तो काळ आलां बदलला होता. तरी सोमगिरीला वाटले कीं त्या यक्षाला भजन नेले तर त्याच्या सहाय्यानें कोठें तरी चांगला मोठा ठेवा सांपडेल. म्हणून त्यानें त्या यक्षाला तपाळत अवळ जाऊन धरलें. "मला ह्या एकडला ! मोडा !" असे म्हणत यक्ष उठून उभा राहाला व स्वतःला सोडून लासला.

"किती दिवसांनीं मांपडलाय ! मला कोणता तरी ठेवा दाखव. ना दाखवी- पर्यंत मी नाही सोडणार तुला." सोमगिरी म्हणाला.

"मला नाही माहीत कोणताहि ठेवा. मग मी कोठून दाखवूं ?" यक्ष किरक्या आवाजांत म्हणाला.

“हे पदा बऱ्या थोळानें राखविला नाहीय तर माझ्याशीं संबंध आहे, विसरू नकांस, म्हणलें.” असें सांगून सोमगिरी यक्षाला भरून आपल्या घरी गेला आणि त्याला एका कपाटांत बंद करून कपाटाचा कुत्रुप लावले.

एक महिना सोटल्यावर सोमगिरी बंगलांत गेला असता त्याला तेथे एक झाडाचें मोठे खोड तासून कापून ठेवलेले दिसले. हें केथें कोणी बरे आणून ठेवले असेल, कळेना. त्यानें तें उचलून घेतलें आणि आपल्या गांवी आला.

ते आषाढे घेऊन घरांत पाऊळ टाकल्या बरोबर कपाटांतून यक्षानें इंसणें त्याला तेंकु आले. सोमगिरी म्हणाला—“तुला कपाटांत बंद करून ठेवल्याला एक महिना होत आला, पण अजून तुजें डाकें ठिकाणावर आलेलें दिसत नाहीं. येथेंच स्तितपन ~~आहे~~ राहण्यात तुला भता वाटते आहे म्हणावयाची. कारीतर मसा दमला नसतास. बरे! पाहतोस मी एज, किती दिवस ~~मी~~ या कपाटांत बसून ही गंमत पाहतोस ती!”

आणखी कांहीं दिवसांनीं सोमगिरीच्या घरी त्याचा दुसऱ्या कोणी नातेवाईक आला. तो त्या राजूनें कोठें तरी मात असतां सोमगिरीला भेटून गावें म्हणून आला होता. तो निघाला तेव्हां सोमगिरीनें जेवून आयला सांगितलें. त्या नातेवाईकाला सोमगिरीच्या स्वभावाची नांगली ओळख होती. म्हणून म्हणाला—“कशाला हो! अहो, मला फार दूर जायचें आहे.” असें म्हणाला व निघाला देखील. चारच पावले गेला असेल व एक मस्यवाल पाडा ममोर पळत आला आणि त्याला पाडले व पायांसाठीं तुडविले. निघाऱ्या नातेवाईकाचा पाय सोडला.

सोमगिरीला त्याला उचलून आपल्या घरी आणावें लागले व एक महिनाभर त्याची सेवाशुभ्रवा करावी लागली. सोमगिरी आपल्या नातेवाईकाला घरांत उचलून घेऊन येत होता तें पाहून ~~सोमगिरी~~ यक्षाला यक्ष जोरजोराने हंमका सोमगिरीनें तें त्याला तेंकुन न आल्याबद्दल दाखविले.

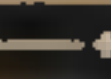
आषाढी एक महिना गेला. सोमगिरी आल्या तेव्हां कपाटांतल्या यक्ष स्वयंभवां आटवड्याच्या बाजाराला गेला. त्यानें आपले पैसे ~~आणून~~ जागीं पुरून ठेवले होते. त्या काळा ~~त~~ नव्हत्या. पैसे असेच किडी घेऊन ~~आणून~~ व कुत्रुप काढून कपाट जमिनीत पुरून ठेवण्याची पद्धत होती. उघडले. ~~आणून~~ पाहें काढून म्हणाला

सोमगिरीनें जबर तेंवढे पैसे काढून घेऊन बाकी नसेच त्या जागीं पुरून ठेवले व जमीन सारखी करून ठेवून निघून गेला. तें कोणीतरी पाहिलें आणि सोमगिरी निघून गेल्यावर सर्व पैसे काढून घेऊन स्वऱ्हा तमाच नुजवून ठेवून दिला.

~~आणून~~ सोमगिरी बाजारांतून परत आला तेव्हां कपाटांतल्या यक्ष स्वयंभवां हंसू लागला.

सोमगिरीला राग आला. कपाटाची त्या काळा ~~त~~ नव्हत्या. पैसे असेच किडी घेऊन ~~आणून~~ व कुत्रुप काढून कपाट जमिनीत पुरून ठेवण्याची पद्धत होती. उघडले. ~~आणून~~ पाहें काढून म्हणाला

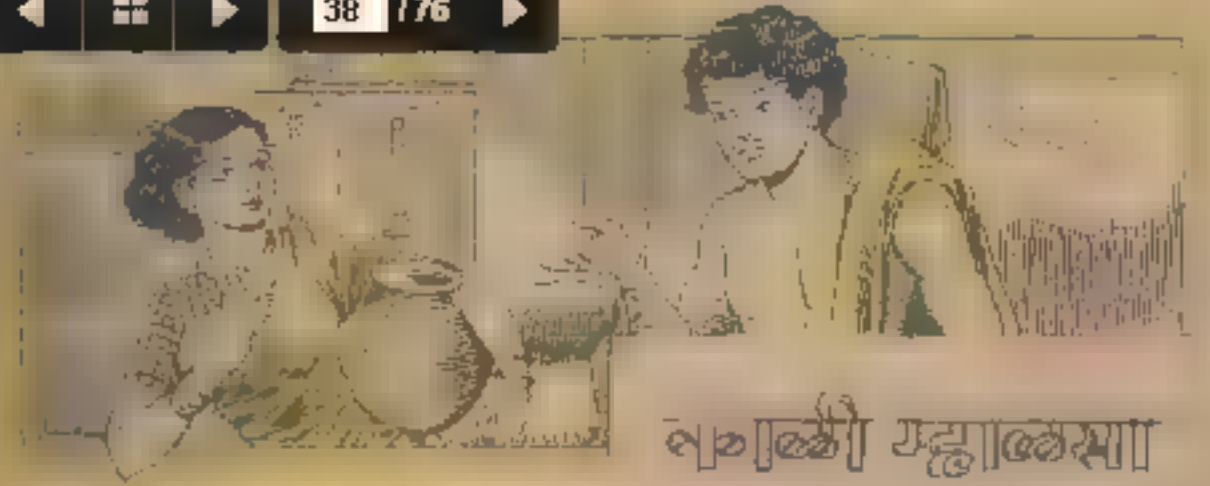
“रोन महिने झाले. तू येथे कैदेत आहेस. तुला लाज नाही लज्जा नाही मला मदत करण्याचे इराचे, तू माझी थंडा मस्करी चालू, ठेवली आहेस. दोनदां मी गय केली, या स्वप्नेस तू हसण्याचे कारण सांगितलं नाहीस तर तुझा मळा दाखून तुझा जीव वेईत बोलू लवकर, काय रे झालं हेसायला तुला !”

“एके दिवशी तू ओणके आणलेस. तें सुताराला विकलेस. तुला अकल गव्दती म्हणून तू तें फक्त दोन रुपयाला विकलेस. त्याने हिरे माणिक्ये दडवून ठेवली होती ती नाही फलली तुला ! तो सुतार लक्षाचीस झाला आहे, तुझ्या मूर्खपणावरून मला हेसुं झाले.” यक्ष म्हणाला.

तें ऐकून सोमगिरीला आपल्या मूर्खपणा बरेच स्वतःचाच गम आला. पुढे

म्हणाला. “या सुताराने इतकं तें दडवून तुझा मूर्खपणा पाहून ! तू त्या नाते-बाइकाला नीट जेवणाला वाचून पाठविले असतेस तर तो पडला नसता. तुला महिनाभर त्याची सेवा करावी लागली नसती. आणि शेवटी आतां मी हसलो त्याचे कारण तसेच झाले. तू इतराना मूर्ख समजून जें धन लपवून पुढून ठेवले होतेस तें तू तिकडे साजाराची वाट धरल्यावर चोरांनी पळवून नेले. तुझ्यासारख्या मूर्ख तूच !” यक्ष म्हणाला.

“म्हणजे सर्व पैसे चोरानें उचकन नेले म्हणतोस !” असे म्हणत सोमगिरी धांवत त्या सड्याजवळ गेली. एक कुटकी कवडी त्याच्या हातीं लागली नाही. सोमगिरी परत येऊन पाहता ३२ यक्ष तेंथे न दिसा.

गांवी गव्हाळसा

एका गांवी एक शेतकरी रहात असे. त्याची बायका फार पूर्वी वारली. गांवांत मंजुळा नांवाची मुलगी रहात असे. तिला त्याने आपल्या घरी कामाला ठेवले होते. तो शेतकरी मंजुळेला म्हाळसा म्हणून हाक मारी. मंजुळेला थोडे फार कष्ट लागले तेव्हां मी शेतकऱ्याला म्हणाली—“धनी ! परांतले सगळे काम करतें. मग माझ्याशी लागून रावून रहा की धाटानें !”

“तुझ्याशी म्हाळसे ! मी लगे कष्ट म्हणतेस ! लग्न करावचेंच झालें तर चांगली मुलगी पाहून करीन !” शेतकरी म्हणाला.

मंजुळा मांडणच करायला आली हांती की काय कोण जाणें, म्हणाली—“मी हाणें तोंपयेंत पाहणें कोण घरांत टाकणें तें !” ती त्या दिवशीं आपल्या घरी गेलीच

नाही शेतकरी तिला घराबाहेर कांय काढावें याचा विचार करूं लागला.

मंजुळा शेतानें काम करून आली हांती. दमून भागून आडवी झाली ती माग झोप लागली, इतकी की कोणी उचलून नेले असते तरी तिला कळलें नसतें. शेतकऱ्याने तिच्या सर्व अंगाला फाजळ चोपडले.

संध्याकाळी जेव्हां तिची क्षीप मोडली तेव्हां आपले हातपाय काळे झालेले पाहून तिला स्वतःचेंच हंसूं आलें, मीच हाणें कां मृत ! मला म्हाळसा नव्हते का म्हणत धनी. अष्टेखातर ती मालकाकडे जाऊन विचारूं लागली—“मंजुळा हाणें का घरी !”

“हांव, आहे हो म्हाळसे !” असे शेतकरी म्हणाला. त्याला धाटलें की मंजुळा स्वतःलाच विसरून गेली आहे.

"म्हणजे मी नाही वाटने मंजुळा!" असा विचार करीत मंजुळा गावाबाहेर गेली. तिला वाटेत दोन चोर दिसले. ते तिचे ते भयंकर हस पाहून पळू लागले.

"खुळे आहात! असे का? चोरीला निघाला आहा ना! मी मदत करीत तुम्हाला." मंजुळा म्हणाली.

चोरांनी विचार केला की हे मनुष्य होऊन मदतीला येत आहे तर काय विचडले! त्यांनी मंजुळाच्या मदतीने मेंढी चोरून न्यावचे ठरविले. कारण मेंढी कोठे मिळणार हे त्यांना माहीत नव्हते.

"ते काम माझ्याकडे लागले. मी काळाखान देखाळ मेंढरांच्या कळपान शिकून मेंढी आणून देईन." मंजुळा म्हणाली. चोर तिच्याचंगवर निघाले. मेंढरांच्या खिडार-नर्जीक पाचनाने मंजुळा भात शिरली आणि नंतर मेंढीची वाट पाहून बाहेर दृष्टीआव उभे राहिले. इतक्यांत मंजुळाचा आवाज ऐकू आला "मेंढीच ना पाडिले की हिरा! येथे कोन्ही भाहेत."

"ओरड नकोस माझे आहे. चांगली लप मिळेल ती आण उचलून!" चोर म्हणाले.

"लपु ना! कळले. पण मेंढी की मेंढा..." मंजुळाने आणखी मोठ्याने ओरडून विचारले.

"लपु असु दे, मेंढी असली काय किवा मेंढा असला काय! एकच!"

"मी सांगितले ना येथे मेंढरांचा कळप आहे! मेंढा हवा की मेंढी साधा ना!"

"पुरे पुरे गप्प! मिळेल ते घेऊन ये!" चोर ओरडून म्हणाले. मंजुळाचा आवाज ऐकून काळखान जवळ आला. चोर पळून गेले. "धावा, धावा जगा!" मंजुळा त्याच्या पाठांपाठ धावली.

मंजुळाचे ते रूप काळाखान पाहून भनगराची जीमन चिल्लली.

दिवशी चोरांना उपाशी रहावे लागले. मंजुळा पण उपाशी राहिली.

दुसऱ्या दिवशी काळखान ते कांबडी चोरून आणायला निघाले. पण कांबड्याचे खुगडे कोठे आहे हे त्यांना माहीत नव्हते.

"मला माहीत आहे. गावात कोठे कांबडे खुगडी आहेत! ते काम माझ्याकडे लागले." असे सांगून मंजुळा त्यांना घरावर बसून निघाली. गावात ती चोरांना बाहेर धावायला मागून एका आवासात शिरली. सुराख्याजवळ ओरडली "पुष्कळ आहेत कांबडी! कांबडी हवा कांबडी!"

"ओरड नकोस माझे आहे! कोठे व तड असले की धाले. जे मिळेल ते आण उचलून!" चोर म्हणाले.

"मोठे कोबडे ना! आहे! काय हवे कांबडा की कांबडी?"

"ओरड नकोस घाले! चांगलेमं जे मिळेल ते आण!" चोर म्हणाले.

"पण सांगा न, कांबडा हवा की कांबडी! इथे पुष्कळ आहेत!" मंजुळा कोही मिळाले नाही. गांबकन्यांना वाट

ओरडून म्हणाली. कांबड्या ओरडू लागल्या. सुराख्याचा आवाज शाना हाका. चोर पळून गेले.

"अरे धावा तरी, असे पळता काम कांबडा मागिनला असनात तर कांबडा दिला असता. नाही नर कांबडी!" मंजुळा असे म्हणून त्यांच्या पाठीमागून धावत पळून गेली. मंजुळाचे रूप पाहून सुराख्याच्या मातकाची वाचा बंद झाली.

दोन दिवस फुकट गेले. चोरांना खावळा मिळाले नाही व मंजुळाला पण कांबडी कोही मिळाले नाही. गांबकन्यांना वाट

लागले की गांवांत भुताचा मुळमुळाट वाहत चालला आहे.

तिसऱ्या दिवशी चांग पेंढरांच्या कडवा-
टडे निघाले. त्यांना मजुळाला बरोबर
घेतले नाही. कारण ■ भुताला बरोबर
घेतले तर उपाशीच मरविं लागणार !
मंजुळेचा जीव पण भुकेने काराचीस होऊं
लागला होता. म्हणून एका शेतांत शिरून
रताली. भुरमुगाच्या शेगा, जे मिळाले ते
उगडून खाऊं लागली. शेताचा मालक
पाहल्याला एवढा गांच्यावर पडून होता.
त्याने मजुळाला पाहिले व तिला मृत समजून
तो सरळ ओढ्यापलीकडे एका मांत्रिकाकडे
गेला. ओढ्याला पुर आला होता. मांत्रिक
यायला तयार नव्हता.

"गी तुम्हाला आपल्या स्वांशावर घेऊन
ओढ्यापलीकडे नेता. ते मृत जिवंत राहाले

तर मला उपाशीच मरविं लागणार !" असे
शेतकऱ्याने मांत्रिकाला पाठीवर बसवून
घेतले आणि ओढ्या पार करू लागला.

शेतानून मजुळाने त्यांना येत असलेले
पाहिले. दुसऱ्या दिना ते चोरच असतील
असे वाटले. निने मोठ्याने ओरडून विचारले
"आहे ना चांगला भडदाड जाहजूह !"

ते ऐकून शेतकऱ्याच्या अंगांतले रक्त
रक्तच जणुं काही मोठले. "बापरे ! ते आतां
तुंच पहा !" असे म्हणत त्याने मांत्रिकाला
पाण्यांत टाकले आणि ■ काढला.

राज रात्री जे पडले ते अर्धातच मंजु-
ळाच्या मालकाला ■ गेले. हा उद्योग
मंजुळाचाच असणार त्यात त्याला धंका
उरली नाही. म्हणून त्याने तिला दुरुकून
परी आणले आणि तिच्या इच्छेप्रमाणे
निच्याशी ■ वस्त घेतले.

परंपकारी गोपाळ

गोपाळ १६ दिवशी आपल्या घराज
रंगरंगारी करपण्याच्या कामान मृतता
अमनां त्याला जूनं भागान साफसफ
कातांना घडी करून ठेवलेला एक कामात
सांपडला. उघडून पाहिला तर त्यात छिदिले
होनें होती. "गला संगमनेरच्या रघुनाथरावांना
माझे औषधपानी करून मला पुनर्जन्म
दिन्यावढल पंचवीस आणि मला एका प्राण
सफ्टानून शोचविल्याबद्दल माझ. एकदा
हपये एकशे पंचवीस देणे जाते."

अक्षर गोपाळने वडील वासुदेवराव याचे
दोने गोपाळच्या मजकूर वाचून एवढेच
कळले की त्याच्या वडिलांवर सदांशी
हपयांचे देणे होते. पण कदाचढल हे कळना.
म्हणून त्याने तो मजकूर आपल्या आईला
वाचून दाखविला व तिला विचारले.

आईने थोडा वेळ विचार केल्या
म्हणाली "होय बाबा ! थोडे पैसे काही
तरी आठवने आहे. म्हणजे ते देणे त्यांना
तिले नव्हते. वाटते ! ते कधी माझ्याजवळ
याविषयी आले नाहांत. तीस वर्षांपूर्वीची
भोष्ट असेल. तुझे पय त्यावेळीं खुपारे नीन
वर्षांचे होते." नेमर निने. तिला जे आठवले
ते, थोडक्यांत भागिनले.

गोपाळने वडील वासुदेवराव यांच्याकडे
तशी जास्त जमीन नव्हती. घरची मरीचीच
होती. म्हणून कोणी जेवायला बोलाविले तर
हा परमावी जपि लागले तरी जात.

एकदा वासुदेवराव राजधानीच्या गांवी
एका मोठ्या अधिकाऱ्याच्या घरी जेवायला
गेले होते. त्याच्याकडे कोणाचे तरी लग्न
होते. तेथे जेवून खाऊन व दक्षिणा घेऊन

त घरी परत येत होते. वारंते रघुनाथराव भेटले ते संगमनेरचे राहणारे होते ते देखील लढाळा आले होते. दोघांची वाट एकच होती. म्हणून दोघे एकत्र चालत बरोबर येत होते. संगमनेरजवळ वाचिपर्यंत स्वप्न काळोख पडला. त्याच वेळी एका चोराने झाडापाठीमागून येऊन दोघांच्या पायांवर जोराने दांडके मारले. पणु वामुदेवरावांनाच फार लागले ते खाली पडले. नंतर चोराने त्या दोघांना निर- निराळ्या झाडांना बांधले त्यांच्याजवळ जे काही होते ते काढून घेतले. नंतर तो

म्हणाला- "तुमच्या दोघांपैकी जो कोणी जाऊन शंभर रुपये आणून देईल त्याला तर माझी देईनच दुसऱ्याला पण सोडून देईन. पैसे बांधासला गेलेला मकाल्लपर्यंत पैसे घेऊन आला नाही किंवा बरोबर आणामी कोणाला घेऊन आला तर येथे राहिल त्याचा बंधू हळा जाईल."

दोघे एकत्र एकटले गेले होते म्हणून मारान ही धुक्ति केली होती. दोघांपैकी कोणी एकटाच भेटला असता मर त्याच्या- जवळ जे काही मिळाले असते ते घेऊन धोर लावून गेला असता पण आता दोघांपैकी एकाने शंभर रुपये आणून देऊन दुसऱ्याला वाचवायचे होते. वामुदेवरावांचे गाव दूर होते. रघुनाथरावांचे गाव जवळ होते. म्हणून ते चोराला म्हणाले- "सोड, मी जाऊन उत्राहण्यापूर्वी शंभर रुपये आणून देतो."

वामुदेवरावांना ते शक्यच नव्हते. कारण ते तर गाव दूर होते. दुसरे घरांत कुठली कनडीमुढा नव्हती शंभर रुपये काढून आणून देणार.

"माझे गाव जवळ आहे, मी जाऊन शंभर रुपये आणून देतो." रघुनाथरावांनी चोराला मागितले.

चोराने रघुनाथरावांना सोडले. अशा तऱ्हेने जीव वाचवण्यावर रघुनाथराव पुन्हा परत येऊन शंभर रुपये आणून देईल. आपल्या जीव वाचवील असे स्वप्नाने देखील वामुदेवरावांना यादले नव्हते. मकाल्ल चोर आपल्या जीव घेणार ही भास्वी वास्तवमवांना यादत होती. म्हणून देवाची दया मागून राहाण्यापलीकडे त्यांना दुसरा उपाय उरला नव्हता.

पणु रघुनाथराव उत्राहण्यापूर्वी पर आले व चोराला शंभर रुपये दिले. चोर पळून गेल्यावर रघुनाथरावांना वामुदेवरावांना मारले. अशा तऱ्हेने जीव वाचवण्याच्या रघुनाथरावांना कोठल्या उत्राहण्याचा फट पडला पणवसांनी वामुदेवरावांना येवना. नंतर रघुनाथराव वामुदेवरावांना आपल्या घरी उचलून नेऊन गेले. त्यांना लागले होते. परंतु पैसे खच करून प्रोषधपाणी केले. त्याहुन जास्त आक्षय्याची गोष्ट म्हणजे रघुनाथराव स्वतः तसे श्रीमंतपण नव्हते शरीराच्या मर्या त्यांना शंभर रुपये कसे काय उणे केले असतील हे वामुदेवरावांना कळत नाही. ते शंभर रुपये व औषधपाण्या मागून घेऊन केलेले पधरा रुपये हे सर्व कसे

फेडायचे हा एक मोठा धम हाता. तरी मी निघते वेळा निरोप घेतांना. मी प्रथम तिनच्या लवकर हे कर्त फेडान धमदेखील त्यांनी मागितले होते.

वामुदेवरावांनी घरी आल्यावर धडकेले वायवोळा मागितले होते. वायवोळे विचारले तेव्हा त्यांना आठवले की रघुनाथरावांच्या घरी त्यांचा तांड्या माहून गेला होता.

त्यानंतर दोन वर्षांनी वामुदेवराव वारले. त्यांनी कर्ज फेडले की नाही गोपालच्या आईला माहीत नव्हते. कारण वामुदेव-

गोपाळने हिशोब करून पाहिला, व्याजा-सकट कर्जाची रक्कम पांचशेवर होत होती. म्हणून त्याने लगेच छोडी उभीत विकली व पैसे घेऊन संगमनेरच्या वाटेने निघाला. त्याने तेथे पाचल्यावर रघुनाथरावांविषयी चवकशी केली तेव्हा एक जण म्हणाला- "हो हो, जहा ते रघुनाथराव म्हणतां : जहा ते गांवचे कुळकर्णी होते. आतां महुनेक ते येथे नाहींत मे वाटते."

गोपाळ कुळकर्ण्याकडे गेला. न्यावेळीं शेणी एकनाथराव गांवचे कुळकर्णी होते. त्यांनी गोपाळच्या परोपकाराच्या गोष्टी ऐकल्या होत्या. म्हणून गोपाळने आवडी ओळख सांगतांच त्यांनी गोपाळला आदर-पूर्वक बसायला सांगितले व सर्वप्रकारे त्याचा आतिथ्यसत्कार केला.

गोपाळ त्याच्या वडिलांनी रघुनाथरावां-कडून घेतलेल्या फर्जाची गोष्ट सांगून म्हणाला- "तुमच्या वडिलांनी माझ्या वडिलांना एकशें पंचवीस रुपये कर्जाक दिले होते. ते आजपर्यंत मला माहीत नव्हते. गेल्या तीन वर्षांत त्यावर जें व्याज चढले आहे तें जमेस घरून मी कर्जाची पुरी फडण्यासाठी आलां आहे. ध्यायी."

एकनाथराव पैसे घेण्यास मार्गेपुढें कल्लामले. म्हणाले- "अहा, तुमच्या वडिलांना माझ्या वडिलांनी दिले होते तें कर्ज नसून त्यांच्या रक्षणासाठी स्वर्च केलेले पैसे होते. तुम्ही तें कर्ज समजून फडण्या-साठी आलांत हे पाहून तुमच्या पितृभक्तीचे कौतुक करावें निरर्थक झोंडे आहे."

"तुमच्या वडिलांनी काय विचार माझ्या वडिलांना मदन केली होती. हे कळायला आज जागा नाहीं. पण माझ्या वडिलांनी ती रक्कम कर्जाची मानून टिपून ठेवली होती. ती गोष्ट कळल्यावरच मी आज आलां आहें." गोपाळ म्हणाला.

शेवटी गोपाळच्या आग्रहावरून एकनाथरावांनी पैसे घेतले. म्हणाले- "तुम्ही हे पैसे घ्यायला इतका आग्रह करीत आहां तर मी घेना. हे पैसे मी कोणत्या तरी धार्मिक कार्याला लावीन." असे सांगून त्यांनी पावती लिहून दिली. नंतर गोपाळ निराप घेतेघेटी म्हणाला- "हो, एक गोष्ट आठवली, माझे वडील तुमच्या घरून निघतांना आपल्या तांद्या घेऊन जायला विसरले होते. आहे तो !"

एकनाथराव चकित होऊन म्हणाले- "पाहून घेता. जुन्या भांड्यांत असेल."

धाया." धाव्या घेतांन एक लहानसा गड्ड एकनाथराव घेऊन आले आणि म्हणाले "हा आहे तुमच्या वडिलांचा तांद्या !"

गोपाळ तो तांद्या घेऊन आपल्या गांवी निघाला. थोडे अंतर चालून गेल्यावर त्याला एका झाडाखाली एक म्हातारा साधू बसलेला दिसला. त्या साधूला गोपाळने ज्ञाने वेळीं पण पाहिले हातें. त्या साधूसमोर फाटके कपडे घातून आतां दोन मुले एक जण असे तिघे उभे होते तो मनुष्य रडत सांगत होता. "एकदां येऊन आईला मेटा." त्याच्या-

स्पष्ट पुन्हा संस्काराने जमा करणे त्याला शक्य झाले नाही व वामदेवरावदेखील राजाने पैसे कडे शकले नाहीत.

मरकामचे पैसे जमा करण्याची वेळ अवघड येत गेली तेव्हा रघुनाथरावांनी गावांतल्या याकाळडन कसे मागून ते स्पष्ट पत्ण्यांना पयस करून, एकनाथाच्या वडिलांचे रघुनाथरावांशी परत नव्हते. त्यांनी मरकाम दरदारात हाऊन रघुनाथरावांविकड मागल्याने काय झाले. अभिकाऱ्यांनी नेऊन चतकशी केली तेव्हा जमीन महसुलाचे पैसे रघुनाथरावांनी खर्च करून टाकल्याचे कळले. रघुनाथरावांनी सारांच्या हातून वामदेवरावांना सोडविण्यासाठी पैसे दिल्याचे सांगितले नाही. अर्थात कामावरून कमी करण्यात आले. त्याच्याजवळ ही आही जमीन होती ती मरकामने जम केली. त्याला गावाबाहेर हाकलून लावण्यात आले व त्याच्याला, एकनाथाच्या वडिलांना कुळकर्णी म्हणून नेमण्यात आले.

या निवसापासून रघुनाथरावांना आपल्या जीविताचा पराडागळा धीट आला. त्यांनी संन्यास घेतला व राजाने जाऊन ते एक झोपडी बांधून राहू लागले. त्यांचा मुलगा

मधून मधून येऊन त्यांना जेवण देऊन जाई. शाना त्यांची वायका आजारी पडली होती मरण्यापूर्वी पनीची भेट होईल म्हणून ती वाट बहात होती म्हणून मुलगा त्याला प्रगळ्या म्हणून साबळ करीत होता.

हे सर्व ऐकून गोपाल शकच झाला. त्याने रघुनाथरावांना विचारले: "माझे वडील तुमच्याकडे एक तांब्या ठेवून गेले होते नाही का."

"होय गेले होते. तांब्या आहे धरान. त्या मदगूढस्थाला मदत करायला गेल्यामुळे आमची अशी दुर्दना झाली त्याला आम्ही काय काय विचरू! माझ्या आईने तो तांब्या घेऊन त्याच्याकडे भोक पाठायला हाऊन ये म्हणून मला चिंतीचा सांगितले. गण मी उत्तर दिले की तोपर्यंत जिवान जिव आहे त्याच्या दारी भोक पाठायला जाणार नाही." तो मनुष्य म्हणाला.

गोपालने त्याला आपली ओळख पुरी दिली व त्या माथुला म्हणाला "रघुनाथ राव! आता या पुढे तुम्हा संन्यासी म्हणून रहावे की पुन्हा घरी जाऊन मुलांबाला-बगेवर रहावे हे तुम्हीच ठरवायचे आहे.

पण माझ्या पयसाने तुमचा मुलगा पुन्हा गांवचा कुळकर्णी म्हणून बहाल होईपर्यंत माझ्या बाबांच्या आत्म्याला शांतिकाम होणार नाही."

गोपाल रघुनाथरावांच्या मुलाला व नातवंडांना बगेवर येऊन त्यांच्या भाषडी पर्यंत गेला. रघुनाथरावांच्या बायकोला सर्व वृत्त कळल्यावर पुनर्जन्म आल्यामारले वारले. आपल्या वडिलांचा तांब्या घेऊन बरोबर रघुनाथरावांच्या मुलाला येऊन गोपाल एकनाथाच्या घरी गेला. त्यावेळी एकनाथ चारसहा प्रमुख गांवकऱ्यांबरोबर बोलत

वसला होता. गापाळने त्याला विचारलं. "काय हा एकनाथराव, तुम्हीच रघुनाथरावांचे चिरंजीव म्हणून मी चुकीने तुमच्यासाठी सर्व सोलला असल्यातरी तुम्ही माझ्या चुकीची दुरुस्ती करायला तकां होनी का? रघुनाथराव तुमचे वडील नाहीत व माझ्या वडिलांना तुमच्या वडिलांकडून कर्ज घेतलं म्हणून तुम्ही दिलेला नांद्यापण माझ्या वडिलांचा नाही. हा आठ माझ्या वडिलांचा नांद्या. यावर माझ्या वडिलांचे नांदे देवाला आहे. हा मनुष्य रघुनाथरावांचा मुलगा आहे. मी तुम्हाला दिलेले सर्व पैसे याला मिलाळे पाहिजेत. म्हणून मुकाळ्याने सर्व पैसे परत करा. ही पत्र तुम्ही दिलेली पावली."

एकनाथ धावरला. "काय मानगड आहे?" सर्व विचारून लागले. काही सोयऱ्याशिवाय त्याने निमृदपणे सर्व रुपये

परत केले. गापाळने ते रुपये नेऊन रघुनाथरावांच्या बायकाला दिले. "हे तुमचे रुपये आहेत. नीट आणघराणी करून घ्या. तज्जाला आणखी पैशांची गरज पडली तर मी पुन्हा देऊन घेतेन." असे सांगून गापाळ निघून गेला.

गापाळने घेऊन रघुनाथरावांचा झालेला अन्याय दर्शन करून मागितला तेव्हा त्यांना जुने कागदपत्र काढून चवकशी केली व पुन्हा तीस वर्षांनंतर गांव कुळकर्ण्याचे काम रघुनाथरावांच्या कुटुंबियांकडे आनुवंशिक दिले. रघुनाथरावांचा मुलगा गांव कुळकर्णी झाल्याचे ऐकून एकनाथाने त्याच्याशी विवुह देवण्याऐवजी आनंदाने सर्व कागदपत्र त्याला दिले. अशाप्रकारे त्याला तुम्हाची पायरी नडाची लागली.

कुत्र्यांना कळते

एका धनगराचा आठवण्याच्या राजागला जाई लागले. मेंढरांवर लक्ष ठेवण्यासाठी त्याने कोणाजवळ भांगून ठेवले नाही. कारण भांगून ठेवायला त्याचा मित्र विवा कोणी नातेदार पण नव्हता. देवावर मरंयसा ठेवून त्याने मेंढरे तरायला मोडली व बाजार पेटेला निघून गेला.

धनगर काही अंतर जाऊन गेला असत, त्याला बाजारपेठेन येणारा त्याच्या ओळसांचा एक मनुष्य भेटला. त्याने त्याला विचारले "काय ब्रवा, काठे मिघालास?"

"बाजारपेठेला जाता आहे. तसेच एक जरूरी काम आहे." धनगर म्हणाला.

"मेंढरे काठे आहेत? नंतर ठेवायला आहे का कोणी?" त्याने विचारले.

"काय असणार? देवाच्या मरंयशावर ठेवून आला आहे." असे सांगून धनगर पुढे निघाला.

"मी पाहतां, आतां देव त्यांच्यावर कधी नजर ठेवतो वी." असा विचार करीत तो त्या धनगराची मेंढरे चरत होनी तिकडे गेला. व पंचवीस मेंढरे निवडून त्यांना आपल्या गांवा हांकून घेऊन निघून गेला.

धनगर बाजारपेठेन आणले काम आयापुन परत पाहला तेव्हा पंचवीस मेंढरे कमी झाल्याचे त्याला आढळले. तेव्हा त्याला कळले की देवाच्या मरंयशावर मेंढरे मांडून देणे बरोबर नाही.

मेंढरांची राखण करण्यासाठी त्याने दोन कुत्री विकत घेतली. त्याच्याकडून त्याने ती कुत्री विकत घेतली होती त्याने त्यांना

गोत्र धर्मको एक पावशर मास स्वायत्त
पालायला मांसितले होन, राखण करायला
कृषी ठेवला तरी मेढरे कमी होत गेली.
त्या प्रवेशांत लांडगे पुष्कळ होते. ते गंज
एकेक तीन दोन मेढरे खात. दुसऱ्या
दिवशी मेढरे मांजल्यावरच ही भाष्ट कळते
कृषी लांडगे येत असलेली पहात पण ती
मुकत नमत की त्यांच्या अंगावर भांबून
नमत. मेढरे उचलून नेऊ लागले
की पहात उभी रहात. लांडगे मेढरांना
मांस करून त्यांचे मांस पोट भरून खात
ग बाकी नेथेज टाकून निघून जात ते
निघून गेल्यावर देखले मांस कुशी खात.
दररोज हेच होत असे मेढरे गंज कमी
होत होती काय करावे हे पनगराला
सुचना. तो अगदी निराश झाला. त्या
विचाराने त्याला एक दिवशी गडु मांसलले.
नितक्यात त्याला एक दाडीवाला
फातारा निकडे येत असलेला दिसला.
त्याने पनगराला रडून बसलेला पाहून
विचारले "का गडुमांस रे" असे झाले
तरी काय, मांसशील की नाही ?"
"गडु नाहीतर काय करे" देवाच्या
अभेक्षाने मेढरे मांडून पकटा मी बाजार-

पेटला गेला होना लक्षा पचवीस मंदर
नाहींही झाली. एग दिवार केल कं
रामण करण्यमाट कुवा शल्यावा. पण कुवा
देवून छ देवून मागवीच. दारांत न्याडगे
येत आहेंत छ मेंदरे नारन नेंत आहेंत.
ही कुवा भुवतदेवील नाहीन." धनगर
मजाला

“ कृत्यानां भाव्यतां वाच्यतां चान्यथा
 मन्ताव्याप्तौ विचारये

“गुरुकः पादशेखरं मयि, क्षणजं प्रत्ये
कालं पश्येत्, इदं न्यायकं बालीनं नोहं.”
भक्तवत् ५८०॥३॥

'अणुनच नु तुला भवे तद्धा भरावं
 त्वागत भवे. नु तेज्जा तेज्जा चकरा जिवा
 मेदसं कापतोस तेज्जा तेज्जा धोडे मास
 कुच्यान्ना पण स्वायत्ता तेन का. नु आपने
 शनि चराउर पळ. कायलास को कत्रीपण

आपः काली चरोर नगरीक
मन्त्राणि मन्त्राणि

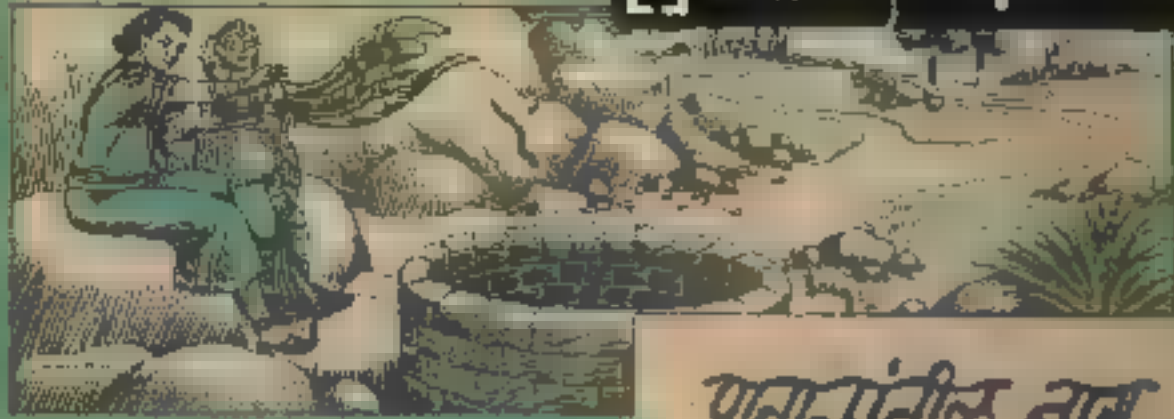
तेजसांशान्न भक्ष्या आपत्त्या कुत्स्यात्।
 पोरभर स्वाथला घात लासला. एद्विन्या
 दिवशां एक मैदसंदेखील कमी जाते नाही.
 दमन्या दिवशी एक दोन लादरी फाल्ताय
 पट लासल्यापराभर जाते

“इति च श्रुत्वा” आत्मना भक्तं आत्मना
 पादभ्यां व्याख्याचार्येण श्रुत्वा, आत्मना तदा
 उच्यते मां न ज्ञातुं शक्यते.” इति च श्रुत्वा भुक्ति, त्यागं

“ ज.उ. ३३३३३३ नं आपले पार गहन
३३३ र आभाळा पण थोडे देऊन जा.”
दुसरे कुत्रे भुक्तले

दुमत्या कुश्यान् मृगान् च माहुर्यान् च
काशं च ते मेहराया कलपान् जिरान्
अनन रावण कर्णाया कर्णान् चान् यान्
जहप माहुर्याया माहुर्याया

पाताळांतील नाव

सोन नदीच्या काठी गोंड नगरी महीपाल नावाचा राजा राज्य करीत असे. तो युवराज असतांनाच आपल्या बायकोबरोबर नवी काठी गेला. तेथे कांढा काळी गांमे धरत होते. त्यांनी तीन मासे आणून युवराजाच्या भेट म्हणून दिले. आणि म्हणाले "आम्ही ते राजवाड्यांत आणून पोचते करू पण युवराज आपल्या श्री, कशाला मी घेऊन जाईन बरोबर."

तेवर तो आपल्या बायकोबरोबर गिरि-पक्षिणां वल्हून राजधानीकडे परत जाण्या-पूर्वी डोंगराच्या पायथ्याशी एका दगडावर थोडा वेळ बसला आणि काळ्यांनी दिलेल्या माशांकडे लक्षपूर्वक पाहू लागला. ते मासे त्या नदीत मिळणाऱ्या सामान्य माशांपेक्षा थोडे मोठे व चांगलेपण होते.

महीपालाच्या बायकोने जाणून लक्षपूर्वक पाहून विचारले - "हा किडा कायला?"

टोपलात तीन माशांज्यतिरिक्त एक किडा पण होता. तो काळा व दिमाकला विलक्षण होता.

"हा, विचारी किडा दिसतो आहे. या फेंकून!" बायको म्हणाली.

महीपालने बायकोच्या सांगण्याप्रमाणे ओपडी पकडून त्रयलच्या एका पडक्या निहिरीत तो किडा फेंकून दिला व दावे राजवाड्यांत परत गेला.

न्यासेवर कांढा दिवसांनी अंग व मगध या दोन राज्यांचे आपसांत एक मोठे युद्ध झाले. महीपाल आपल्या वडिलांबरोबर मगध राज्याच्या वतीने युद्धाला गेला. त्या युद्धांत मगध राज्याला हार मिळाली. पण

युद्धात महीपालाच्या वडिलांस वीरगति मिळाली तो घरी आला तेव्हा महकडे युवराजाकडे दिसला. कित्येक गांवे जखून बेचिगम्य आली होती.

महीपालने घरी पाचतांच विचारले "या थंदेदावर असे एकदम कोणने मोठे संकट आले आहे!"

"होय, फारच मोठे संकट आले आहे व ते देखील तुमच्यामुळेच. आपण त्या दिवशी तो किडा एका विहिरीत टाकला होता तो पाताळांतला एक नाग होता. एक लहान किड्याचे रूप घेऊन काळ्याच्या टोपलीत त्या आला नकळे तो विहिरीत मोठा माळा व आली वीस हात लांब एक नाग मांप झाला आहे. त्याला भूक लागली की त्याच्या लांडांतून ज्वाळा येऊ लागतात. तो आपले भक्ष्य शोभायत्या निघाला की, तो जिकडे जातो तिकडेची मोठे मुडपे व घरे दारें बकून जातात. एवढेच नव्हे तर दगड देखील चितळून जातात. तो मनुष्य किंवा पाणी कांढा खात नाही. तो दूध पितो हे कळल्यापासून लोक डोंगराच्याला मोठमोठी भांडी व कट्याची भरून दूध ठेवून देतात. तो रोज

महाला घेतो व दूध पिऊन तडीत मिळून जातो. नदीच्या एका डोंडात दगडाळा विलखा घाकून क्षेपितो. पाताळांत परत जायची वाट त्याला माहीत नसावी." या वृत्तांत महीपालाच्या बायकोने त्या नक्षत्र सांपाचे वर्णन केले.

"पाताळांतले मांप एक हजार वर्षे जगतात. म्हणे : या नागाला डार केले नाही तर प्रजेला फार आस होईल. या नागाला इतके दूध रोज पाजत गेलां तर प्रजेला प्यायला दूध कोठून मिळणार!"

मग येत हाता महीपालला हागरीच्या
पानव्याशी दुधाची पाटी टाकी पण दिवशी
त्याच राकडत लोकांनी ओतलेले दूध तो
माप पीत असे.

दुसऱ्या दिवशी मकाळी महीपाल तय्यार
पेऊन साप दुध पीत असे त्या जगाी गेल्या.
साप दुधात ताड बुडवून दूध पीत होता व
साचे सर्वे जग बाहेर होतं. ती संधी
माधुन महीपालने आपल्या नळवारीने त्याचे
हात तुकडे केले नळवारीचा भक्ता हागरीच्या
सांपाचे नक्षत्रण पाहून पेऊन पडले. मही-
पालला वाटत होतं की माप मरेल. पण
साप जमिनीवर जाऊन त्याच्या व आश्चर्य
म्हणजे नांड व जरीर पुन्हा
जुळले व त्याच्या लोकांतून त्याच्या पेऊ
झाला. ते पाहून माप वळून त्याच्याकडे
पाहण्यापूर्वीच महीपाल दूर निघून गेला.
त्याने मागे वळून पाहिले तेव्हा माप
नदीकडे परत जात असलेला त्याला दिसला.

महीपालने घरां गेल्यावर जे पडले ते
आपल्या नायकांला जाऊन सांगितले.

"त्या मापाला नळवारीने ठार करणं
अशक्य आहे. त्याने शंभर तुकडे केले तरी
ते पुन्हा जुळतील. चाला नागरां असे ठार

करावे. महिपालने नायकांच्या विचाराने
व विचाराने पडला.

गौड नगरी एक वृद्ध नागरीक रहात
असे. त्याला जगाचा अनुभव व ज्ञान फार
होतं. कोणताही कठीण प्रश्न असला तरी
तो कसा मुटूत हें तो सांगत असे. महीपालने
नायकांच्या भांगण्यावरून त्याला बोलवून
बैतले व आदरपूर्वक बसायला सांगत
पाताळातल्या नागाच्या संकटांतून कशी
बुटका मिळेल हे विचारले.

म्हातारा कांही वेळ झोले बंद करून
विचार करीत राहिला व नंतर म्हणाला-

"राजा! त्या नागाला ठारच करावयाचं
असेल तर पाण्यात शिरूनच त्याच्याशी
युद्ध केल्यास तें शक्य होईल."

राजाला तो सला थोडा विचित्र वाटला.
त्या नागाला जमिनीवर ठार करणं शक्य
आहे त्याला पाण्यात टाक करणं कसे शक्य
होईल! या जिवाय त्या दिवशी नदीच्या
पूर पण आला होता. वेळाने वाहणाऱ्या
नदीत पाय धरत मळता मग मांपाशी युद्ध
कसे शक्य होणार.

त्या सर्वांचे उत्तर त्या वृद्ध नागरिकाने
दिले नाही. "मला जें बरोबर वाटेल तें

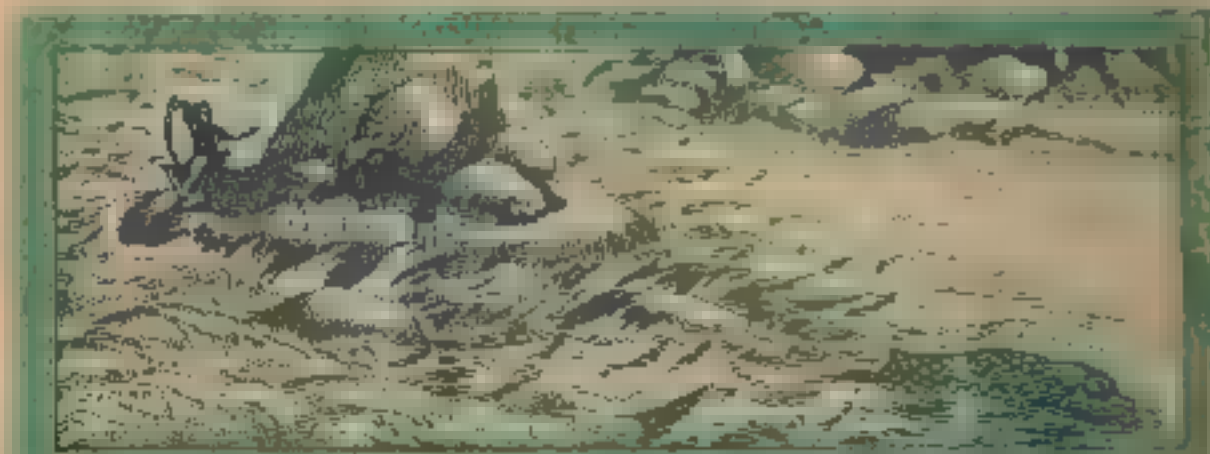
मी म्हणाला पुढे आपल्याला वाटेल तें
करावें." असे सांगून निघून गेला.

अशक्यच का होईना. महीपालने, त्या
म्हातार्याने सांगितल्याप्रमाणे करण्याचें ठर-
विलें. नाग दुध प्यायला गेला असता तो नदी
काठी गेळा आणि ज्या दगडाला नाग चिळला
घालून पडून रहात असे त्या दगडाजवळ
बोहोत गेला. त्या दगडाचें एक टोक पातळीवर
येत असे. त्यावर बहून महीपाल तळवार
उपसून माप येण्याची वाट पहात उभा राहिला.

कांही वेळाने माप दुध पिऊन परत
आला. त्याला दगडावर कोणी उभा

आहे हे दिमले. तो पाण्यात उतरून रोहोत दगडांजवळ आला. व धाई धाईने दगडांला विलखा घाले लागला. महीपाल वक्तिन होऊन त्याच्याकडे पहात होता. पाण्यात दगडांला मांघ विलखा घावून घमला. घमल्या कारणाने त्याचे तोंड कांटे आहे व शेपूट फाटे आहे हे महीपालला कळलेना. त्याच्यात त्याच्या पायाला विलखा घावून मांघ जोडीत असल्याचे महीपालला कळले. ते त्याचे शेपूट तोरने. महीपालने ते तलवारीने छावून टाकले व ते पाण्यात पडून राहून गेले.

म्हाताच्याने तसा सडा का दिल्या होता हे आता महीपालला कळले. आता त्याच्या मनांतली मांघाची भीति पार लयास गेली. जेथवर त्याचा हात पोचला, त्याने तलवारीने मांघाच्या अंगाचे तुकडे करून टाकले.

एकेक तुकडा बाहेर जाताना दिसला की त्याचा उमसात द्विगुणित होई कारण ते तुकडे पुन्हा जुळत नव्हते. शेवटी मांघाचे तोंडदेखील प्रवाहात वाहून गेल अयलेले त्याला दिमले.

त्याने घरी आल्यावर पुन्हा त्या रुढ नागायकाला आदरपूर्वक बोलाविले व त्याचा मार्गदर्शनक सत्कार केला. कारण त्याच्या मज्जनाचे तलवारीचे स्मरण जात होते.

परंतु एक गोष्ट राजाला कळली नाही त्या म्हाताच्याने पाताळ नागांला पण मदतन केली होती. पाताळनाग मरून नाहीत राजाने कापून टाकलेले तुकडे समुद्रात एकत्र जमले व पुन्हा जुळले. तेथल्या नागांना त्याला ओळखले व त्याला आपल्याच पैकी एक मानून पाताळ लाहून राहण्याची परवानगी दिली.

कृष्णाचा सोडसाळपणा वाढत गेला. आता ~~कृष्णा~~ कसा आला ~~आहे~~ हे गोपींना कळेना. गप्प ~~व~~ किती दिवस ~~कृष्णा~~ शेवटी त्यांनी यशोदेकडे ~~कृष्णा~~ कृष्णाच्या विरुद्ध तक्रारी सांगण्याचे ठरविले. एक गोपी येऊन म्हणाली—“लाडके ~~कृष्णा~~ तुझ्याच पोटी जन्मले आहे. डोक्यावर वसवून टेवले आहेस ~~कृष्णा~~ लाड कर ~~कृष्णा~~.”

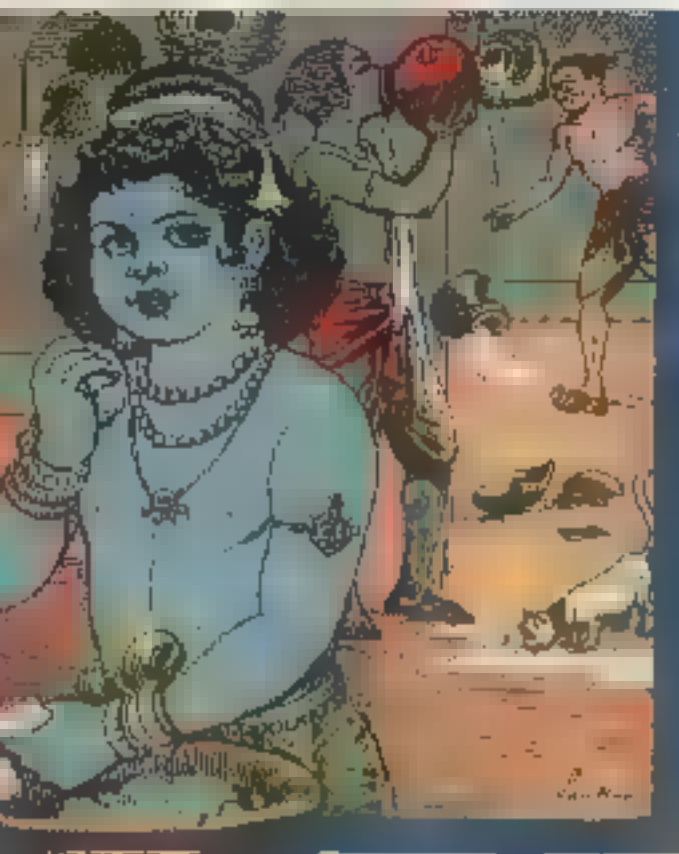
~~कृष्णा~~ मूळ म्हणून आम्ही कामाढोळा करीत आलो. म्हणजे त्याला डोक्यावर चढू देऊ असे वाटले होय तुला ! तूच शिकवून देते आहेस आपल्या लाडक्याला. त्याने माझ्याकडे जो कुसाकूळ घातला तो जरा कान

ऐक. ” असे सांगून ती काही बोलणार हतबर्बात दुसरी गोपी येऊन म्हणाली—

“बाई बाई, बाई बाई ! काय म्हणावे या मुलाला ! घरांत शिकून वहा मडकी तूप, दही व दूध केले की फस्त याने. वस्त्रा दुधाची ~~कृष्णा~~ अशी पालखी केली तर आम्हां गरिबांचा निमाव कसा लागणार ? ”

तिसरी गोपी आली ~~कृष्णा~~ म्हणाली—“हा मुलगा आहे की राक्षस ! मडकी मरून कोणी शिक्यावर टेवले होते. ती सर्व मडकी रिकामी केली की या गुळाभाजने. नंतर मडकी फोडली आणि शिंकी तोडून पळून गेला ! आम्हांला नाही वाई हे स्वप्नार ! ”

आणखी एक गोपी येऊन जोरजोरात हात हालवून यशोदेला म्हणाली—“दुभ-
त्याच्या खोलीत तूप भरून ठेवले होते
महक्यांत. मागच्या बाजूने घराला कुलूप
होतं. आपलं कुलूप आले आणि कुलूप
फोडून आत शिरले. मी तर पकूनच गेलं.
त्याने तूप खाई की नाही हे नाही मला कळलं.
थोड्या वेळाने जाऊन पाहिलं तर एक थेंब भर तूप
असेल तर शपथ! हा त्रास सहन
करण्यापेक्षा गाई गुरांना घेऊन हे गांव
सोडून कांटे तरी निघून जाण्यांत शहाणपण

आहे. निदान या तुझ्या लाडक्याच्या
जासांतून तर जीव सुटेल!”

आणखी एक गवळीण माठीमागून इतर
गवळणींना रेडीत व बाजूला टकलत पुढे
आली ■ म्हणाली—“तू काय ऐकत
वसली आहेस! माझ्या घरांत जो उपनृत्याप
आपल्या चिरंजिवांनी मांडला आहे तो ये
ऐकून घेता. तुझे लेकर आमच्या घरांत
शिरलं. दहा मडकी तूप, दहा मडकी दही
व दहा मडकी दूध, जमिनीवर ओतून परभर
राह्या करून ठेवला. रिकामी मडकी फोडून
टाकली. नंतर गोठ्यांत शिरून गाई व वासरू
सोडून दिली. घरांत मुलं रडत आहेत त्यांना
एक थेंब भर देलील दूध नाही.”

आणखी गोपी येऊन म्हणाली—
“मी मुलांकरिनां व त्यांच्या वडिलांसाठी
तुमसाखरेची पक्कळी डबे भरून ठेवली होती.
तुझ्या लाडक्याने सर्व पक्कळी डबे व
मांडी रिकामी केली. त्याचं पोट म्हणजे
भस्मासुराचं पोट आहे. काही सांगितलं
तरी त्यावर माझी मुले किंवा त्याचं वडील
विश्वास करतील की नाही शंकाच.”

अशा तऱ्हेने सगळ्या गोपींनी यशोदेला
हृष्ण्याच्या विरुद्ध अनेक तक्रारी सांगितल्या.

एकीच्या वरचा भिजवून ठेवलेली कणीक
व साखरेच कृष्णाने खाऊन टाकली
होती. एवढेच नव्हे तर तांदूळसुदां
कृष्णाने खाऊन टाकले होते. ही कामे
आतां ब्हान मुठांनी का म्हणावयाची!
कोणाच्या गाई, तर कोणाची वासरू रानांत
सोडून घायली, घरांत त्यांचा माळक नाही
की घरांत दुसरे कोणी नाही. हा सर्व उद्योग
घरणारे कुकूल पत्र!

शेवटी सर्वांनी एकत्र मिळून सांगितलं—
“आम्ही आता गांवच सोडून, तू व
तुम्हा मुलगा रहा तुम्हीच सुखाने.”

सर्वांचे म्हणणे ऐकून यशोदा म्हणाली—
“गाझ्या मुलाने तुमचं एवढं का नुकसान
केलं आहे! मी देईन वर का सर्व भरून.
एवढ्याशा मुलाने इतकी नासधूस केली
असेल व इतका त्रास दिला असेल ■
गोष्टीवर विश्वासच बसत नाही माझा. बाकी
तुम्ही लोटे सांगाल! पाहिलं मी
स्याला. पण तुम्ही नका वाई गांव सोडून
जाण्याचं बोलू! तुम्ही सर्व निवून गेलांत
तर आम्ही एकटे वसे राहू या गांवांत!”
असे सांगून व सर्वांची समजूत घालून
यशोदेने सर्वांना निरोप दिला.

नंतर कृष्णाला बोलवून विचारलं—
“बाळ, कशाला जातोस त्यांच्या घरी!
तुला माझ्या घरी वही, कोणी नाही का
खायला मिळत! तू हवं तितकं कोणी खा.
आईच्या हातचा लोण्याचा गोळा नाही का
आवडत तुला! घरचं घोटभर दूध कासंडीभर
दुधासारखं असतं. कां उगीच दुसऱ्यांच्या
घरी जाऊन अशी नासधूस करतोस!”

“आज उजाडल्यापासून तुझ्या विरुद्ध
तक्रारी ऐकूनच काम किटलं. फार खट्याळ-
पणा चालवला आहेस. मला नाही आवडत
हा खट्याळपणा. यांचे मी तुम्ही खोडच

तो आवाज ऐकून शेजार पाजारच्या गोपी बांबत आल्या, त्यांनी कृष्णाचा तो प्रताप पाहिला व आने जाऊन यशोदेला सांगितले. म्हणाल्या—“उगाच का कोणी म्हटलं की तुझा मुलगा मनुष्य नाही राक्षस आहे म्हणून? का तू उखळीला बांधून ठेवला होतास? त्यानें झाडे उपटून पहा पाहून घेतली माहेत. मोठे शहाणपण केल्यासारखे तुला प्रसेल. पण बाहेर येऊन नर पहा, कांहीं बरेवाईट झाले ते आम्हांला नाहीं मरणार.”

ते ऐकून यशोदेच्या मनात झाले. ती बाहेर आली. तिला त्या धेळी स्वतःचे मानदेखील राहाले नाही. चुलीवर दूध होते ते तसेच टाकून पांढळी.

अबधीत नंद त्याचे मित्र गवळीपण तेथे आले. दोन दगांमध्ये चद्र असावा तसा कृष्ण त्या दोन्ही झाडांच्यामधे दंडा होता.

नंदाने कृष्णाच्या कमरेला बांधलेली दोरी सोडली त्याला उखळत घेऊन म्हणाला—“कोणी रे बांधली दोरी कमरेला? आणि उखळीला बांधून का कोणी ठेवले? इतकी दूर कशी रे उखळी ओढून नेलीस?

आणि ही दोन्ही झाडे कशी रे उपटून निघाली? हे सर्व काय पाहातो आहे?”

यशोदेने येऊन सर्व सांगितले. म्हणाली—“कान धावा वाई मुलापुढे. अहो, मीच बांधून ठेवले होते याका.” ते ऐकून नंदाने मनांतल्या मनांत आपल्या मुलाने किती कांतुक केले: ‘एवढे बळ आहे माझ्या मुलाच्या अंगांत!’

म्हणजे कोताम्यांना ते सर्व झाले कसे हेच कळना. “वाढल आले नाही का बीज देखील पडली नाही. कोणी हत्ती या बाजूला नाही. झाडे पडली कशी? या एवढ्याला मुलाने का पाडली म्हणावयाची ही? या मुलाने असले काम पहिल्यानेच केले आहे? त्या पूतनेला कानेच नाही ठार केले आणि ती गाडी यानेच नाही का मोडली! आता या गांवी नको रे बाबा रहायला! पण जन्म झाला. लहानाच्या मोठ्या येथेच झालो आणि आता गांव सोडून जावेच म्हटले तर कोठे कसे जायचे!” असा विचार करीत त्या आपापल्या घरी निघून गेल्या.

दिवसांमागून दिवस गेले व महिन्यांमागून महिने आणि पांच वर्षे होटली.

बलराम माठ वर्षांचा झाला व कृष्ण सात वर्षांचा. बरोबरच्या संगमळपांबरोबर सर्व खेळत. दिवस केव्हा उभाडला व केव्हा संपला कळतदेखील नसे. निरनिराळे खेळ खेळण्यांत सर्व गुंग होऊन जात. कधी मोठ्याने गळका करून मेंढरांना पळवून लावीत, कधी गाणी म्हणत हिंडत फिरत. कधी झाडावर, कधी मधमाशांची पोळी दिसली की चढून मध पित. या गवळ्यांच्या मुलांची एकंदरीत मजा होती.

एकदा बलराम कृष्णाला म्हणाला—“कृष्णा! अरे, आपण येथे जन्मलो आणि

येथेच इतके वादलो, गवळ्यांनी व गाई-
गुरांनी एकत्र जागी किती दिवस रहायचे !
हे काही शरीर नव्हती. गवळांनी कुणें पण
संपत आली, चारा नाही. झाडे पडून गेली
आहेत. लाकूडफाट्यासाठी दूर जावे लागते.
म्हणून नका आपण हे गांव सोडून
वृंदावनला जाऊन राहू या. ते एक सुंदर
वन आहे असे ऐकतो. तेथे गोवर्धन पर्वत
आहे. त्याच्यावर मांदीर नांवाचा एक
वटवृक्ष आहे. वृंदावन नगराच्या मधोमध
कालिंदी नदी वाहाते. तेथे जाऊन राहूया
आपण. म्हाताऱ्या लोकांना भोडायला नको

आहे हे गांव. त्यांना भीति वाटावी म्हणून
मी एक युक्ति करतो. हे पहा."

तो इकडे असे म्हणाला आणि एक
चमत्कार घडला. त्याच्या अंगातून लांडग्यांचे
कळप उड्या मारून बाहेर आले व ते त्या
प्रदेशांत हिडू फिरू लागले. गवळी
घाबरले. गाई पळू लागल्या. एकाएकी
सहस्रावधी लांडगे काढून आले कोणाला
कळत नाही. त्यांची शिकार करणे गवळ्यांना
शक्यच नव्हते. लांडग्यांनी एका भोड्या
पैसाला धार केले. ते बस सामान्य मजदुरा.
त्याला पाहून ~~आले~~ व सिंहदेसीत ~~आले~~
यायला भीत. एका क्षणासाठी लांडगे चारे
आणि वासरे ओढून घेऊन जाऊ लागले.
एवढेच नव्हे तर रात्रीच्या वेळा बाघांमिडांची
डरकाळी पण ऐकू येऊ लागली. रानटी डुकरे
घेऊन गावभर जमीन ~~आले~~ जाऊ लागली.

प्रमुख गवळ्यांची एक सभा भरली.
आतापर्यंत लांडग्यांनी जो घुमावट
माजविला होता त्याची जाणीव सर्वांना
झाली होती. या पूर्वी मधून मधून जशी
संकटे येत, परंतु त्यांनी कधी त्यांची फिकीर
केली नव्हती. पण आतांचे हे भयंकर
संकट कसे दळणार हे त्यांना कळत नाही.

“वृंदावन एक चांगलें गांव आहे, पण तेथेदेखील जाणें सोपें नाही. तेथे सुद्धा राक्षस येतात म्हणे. कांहीं का असेना, येथे राहाणें पुढें तरी शक्य नाही. येथून दुसरें कोठें तरी गेलें हें पाहिजेच.” कित्येक गोप प्रमुख म्हणाले.

त्यांचे परस्परांचे बोलणें चालूं असतां नारद तिकडे आला व तो नंदाला बोलावून एका बाजूला घेऊन गेला म्हणाला— “तुम्ही वृंदावनला जाऊन राहण्याच्या विचारांत आहां असें दिसतें. पण तिकडे देखील राक्षस येतील व मुळांबाळांना त्रास देतील, ही भीति वाटते आहे तुम्हांला! होय ना! मग ऐक! मुळगा मनुष्य नसून स्वतः आदिनारायण आहे. त्यानें राक्षसांचा संहार करण्यासाठीं अवतार केला आहे. बलरामाच्या अंगांत देखील

नारायणाचा अंश आहे. राक्षस कुण्याला ठार करण्यासाठीं निरनिराळीं रूपे घेऊन आले. शकटासूर गाडीच्या रूपें आला. शाळांत लपून ते बसले होते. त्यांच्या पैकां एकालाहि कुण्याच्या केसाला वक्का पोंचवतां आला नाही. हे तुम्हीं स्वतःच्या डोक्यांनीं पाहिलेंच आहे. म्हणून तुम्ही उगाच विचार करीत वसू. अगदीं निर्भयपणें जाऊन वृंदावनला राहूं लाग. तुमचे कल्याणच होईल.”

नारद कुण्याला जाऊन भेटला. त्याच्या जवळ पण तेंच म्हणाला. नंतर नंद गवळी मित्रांना म्हणाला— “आपण सर्व वृंदावनला जाऊन राहूं या. आतां यांत उशीर करूं नये. सर्व वृंदावनला जाण्याची तयारी करा.”

(पुढें चालूं.)

अरण्यपुराण

[७]

गांवकन्यांच्या बैठकीत बलदेव रामाची जनावराच्या समतीदार गोष्टी तिथटनीट लावून मागे. मुलें दर गोष्टी पण व चकित होऊन त्याच्याकडे पडाले.

बलदेव बंदक हातान कपोल कव्चित गोष्टी यागं त्याला की मौवली पोह धरून हसे. त्यांचे हसणें कोणाला दिस नये म्हणून तो दात ठेवी.

बलदेव एकदां मांग लागला की मेसु- वाच्या मुलाला एक भुतवाघ उचलून घेऊन गेला होता कांहीं दिवसांपूर्वी एक मावकार मेला होता व तो भुत होऊन त्या वाघाच्या अंगांत शिरला होता.

“आपली हे तरी कोठे कां म्हणावें! कारण वृंदावास मावकाराच्या वक्का लागला. तोडांतून एक शब्ददेखील उमटत

गेल्या तेव्हां मागमारीच झाली आणि गांधल गेला होता. त्या गांधलांत त्या मावकाराचा एक पाय तुटला होता. मी ज्या भुतवाघाची गांध सांगितली ती देखील लंगडाच आहे. कारण त्याच्या पायांच्या खुणा एक मारल्या नाहीत.” बलदेव म्हणाला.

“या सर्व गोष्टी खोश्या आहेत. तो वाघ जन्मापामूनन लंगडा होता. त्याच्या अंगांत कोल्याहनाकें देखील माहम व पैर्ब नाही असे भितरे लांक का भुत होऊन वाघाच्या अंगांत प्रविष्ट वसणार!” मौवलीनें उकटा पत्र केला.

बलदेव हाऊन मौवलीकडे पाहू लागला. तोडांतून एक शब्ददेखील उमटत

बघता. ग्रामप्रमुखाने विचारले "कोण तो ! ते जंगली पोर वाटने ! इतके सर्व नुका माहीत आहे तर त्याचे कातडे दाखव आपून, सरकारने जाहीर केले आहे की जो कोणी त्या वाघाला भरणे आणील त्याला शंभर रुपयांचे बक्षिस मिळेल. तू भव्हे बोद्धून लहान तोंडी मोठा घास घेऊ नयेस यांतच तुझे हित आहे."

मोवली उठून उभा राहिला व म्हणाला "मी इतका वेळ निमृष्टपणे बसून बलदेवनं सांगितलेल्या जंगलांतल्या सव्या सोऱ्या गोष्टी ऐकत होतो त्याने भूत स्वतःच्या

होच्यांनी पाहिले नाही तर मग त्याच्या वा गप्पांवर कोणाचा विश्वास बसणार ?" असे म्हणत तो तेथून उठून निघून गेला.

बलदेवला आपला अज्ञा नव्हेंने झालेला पाणउतारा अमळ वाटला.

"या पोराला गुरे चरायला घेऊन जायला सांगितले पाहिजे ■ पुढे." ग्राम-प्रमुख म्हणाला.

गांवातली मुले सकाळी गुरे चरायला घेऊन जाऊ आणि संध्याकाळी परत येऊ. मुले गुरांवर असा तोपर्यंत त्यांच्या जिवाला कोणत्याही प्रकारे धोका नव्हता. खाल्ले बांध, गुरे एकत्र ठेवून तिकडे घेण्याचे पाउस करीत नसे. मुले फुले तोडायला किंवा फळ खायला दर कोठेतरी निघून गेली म्हणजे मात्र धोडी जीति वाटत असे.

उज्यादलांच मोवली 'राम' नावाच्या रेड्याच्या पाठीवर बसून निघाला. म्हणून एकामागून एक त्याच्या पाठीमागून येऊ लागल्या मोवली बरोबरच्या मुलांचा अधिकार गाऊवी व त्यांना नेहमी गुरां-बरोबरच रहायला सांगे.

गुरे चरत तेथे उंचसखल व धोडी लडकाल जमीन होती. गुरे म्हालां सोम्याट जरांत

दिमून नसत. कारण चरायला दिरबळ असेल तिकडे जात.

मोवली आपल्या गुरांना अगदी जंगलाजवळ घेऊन गेला. जंगलाचे काटी, तो गमूबसून उतरला आणि झाडीत शिरला. तेथे त्याचा मोठा 'भाऊ' वाट पाहत होता.

"किती दिवस झाले, मी तुझी वाट पाहत होतो. गुरे चरायला घेऊन जायचे हे काम काय करू लागला आहोस ?" त्याने मोवलीला विचारले.

"मला हेच काम चरायला सांगितले आहे. मला काही दिवस गुरांना चरायला घेऊन जावे लागणार आहे. बांधावा काय करत आहेत !" मोवलीने विचारले.

"तो फुडा आला होता या बाजूला. पुष्कळ ओपले त्याने न कोठे दिसशील म्हणून. त्याला एकदेखील शिकार दिसली नाही तेव्हा गेला परत. तुझ्यावर त्याचा धोका आहे", 'भाऊ' म्हणाला.

"बरे, बांधावा परत येईपर्यंत तू किंवा जाणवो कोणी तरी, मी इकडे गुरे चरायला घेऊन येईन तेव्हा या टेंकडीवर बसलेले भया. नो इकडे परत आला तर मैदानांतल्या

नांभळ्या उंचवळ्यावर बसून रहा. मला त्याची हालचाल कळायला हवी आहे." मोवली म्हणाला.

आपल्या 'भावाला' पाठवून विल्यावर तो शाड्याला जाऊन झोपला. भाई व म्हणून जवळच चरत होत्या.

गुरांना चरायला घेऊन जाण्यापेक्षा जास्त सुखाचे काम काय असणार ! गुरांच्यांना दिवसभर दुसरे काही काम नसते. गुरे चरत असतात ■ दिवस केव्हा गेला हे कळत नसे. तीं जोरडत पण नसत. म्हणून त्यांना चरायचे असेल तोपर्यंत चरत व नंतर

उपकपत किंवा चिन्मत्तांत जाऊन कोळत. गुरगल्यांना मधून मधून आकाशांत मिधा-
ळांच्या कर्कश ओरडण्याचा आवाज ऐकू
येई. त्यांचा तो शिर्डीसारखा आवाज ऐकून
इतर मिधाई धिस्व्या धारं लागत. ती
कोणत्यातरी मेळेच्या जनावरावर धाड
घालीत व लवकें मारून धांस ध्यात.

मुलें कांही वेळ झोपत व पुन्हा उठून
खेळत. नाही तर फुलें बेंचून आणीत व
हार व गजरे करीत बसत, नाही तर मारीत
बसून घरकुलें करीत. कधी कोणी राखा
होई, तर कधी राणी, नाही तर देव किंवा
देवी. अक्षतऱ्हेने दिवस निवून आई,
काळोख पडूं लागल्याबरोबर ते गुरांना
आराली मारून वाळवीत. ती भाषावल्या
जागेवरून उठून गेल आणि आपल्या
गुरांच्याबरोबर गात्राकडे जात.

मीवला दरंगेज गुरांना घेऊन आला की
मनांत प्रथम टेकडीकडे पाही. त्याच्या भावां-
पैकी कोणी तरी तिकाडे चमकेला दिसे. त्याचा
अर्थ बाघाचा तिकाडे जवळपास आलेला नाही.
तो राज जाडाम्वालां झोपे आणि आपल्या
जंगलांतल्या जुन्या मोष्टाची स्वप्न पाही.
बाघाचा आलाच असता तर त्याच्या शयलांनी
चाटून मीवलीला त्याच्याने रागली असती.
शेवटी एक दिवशी मीवलीला टेकडीवर
त्याचा कोणी भाऊ दिसला नाही. मीवलीला
मनांतल्या मनात हेसुं आले व तो आपल्या
गुरांना त्या नांवच्या उंचवट्याकडे घेऊन
गेल. तेथे त्याचा 'मोठा भाऊ' रात पहात
बसला होता. मीवलीच्या अगावर शहारे
उमरे राहिले.

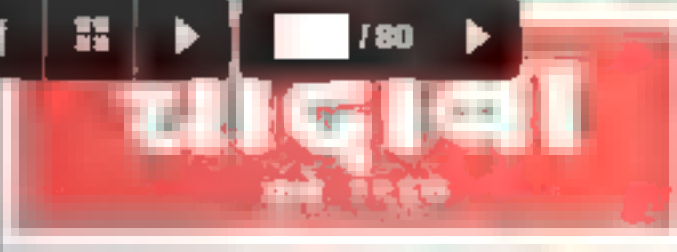
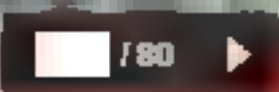
जोगत लल्लु घेत तो पुढपुढला—“ बाघाचा
आला आहे नर ! ”

६१. समरा मिनार

शिवा मुसलमानांचे समरा हे एक तीर्थक्षेत्र आहे. हे समरा नदीकाठी आहे. अन्नास वंशाच्या
सलीह्यांनी समरात रोव आणवी राजधानी वसविली. नवव्या शतकात रोव रोवलेल्या या
मिनारानी उंचा १०० फूट आहे. याचे सर्व बांधकाम विज्ञान आहे.

Information

A jack has been unplugged

भारताचा इतिहास

Fullscreen

127

×

◀

⌂

▶

h2 / B0 ▶

सुरवातीला मराठासैन्याने भाऊ बाबा यांनी चालविलेले काम केले. त्यांनी आपले सैन्य व संपत्ति वाढविण्यासाठी राजपुतांनी भाऊ वाढविण्याचा ठरविला. १७६८ या मराठी दिवशी शहर त्यांच्या हाती आले. त्या नंतर भाऊंच्या नशिवात पाठ फिरविली. मुरादभाऊ यांच्याशी घोंघा घेवताच होताच ते भाऊला सोडून निघून गेले. मराठाराज होळकरांशी पण त्यांचे विशेष पटले नाही. दिल्लीवर केलेल्या स्वारीमुळे पण त्यांच्या अडचणी वाढल्या. आंग्लो-मराठा संध्याच्या सुमारास ते दिल्लीहून निघाले. २० ऑक्टोबर १७६० या मराठी पानीपत येथे पोचले.

त्या अवधीत अहमदशाह अब्दालीने अलीगढ काबीज केले आणि अवधचा

नवाब शुजाउद्दौला यांच्याशी सल्लय करून घेतले आणि त्यानंतर १ नोव्हेंबर १७६० या मराठी ते पानीपतला पाचला.

सुमनिसः पानीपतच्या मैदानावर अफगाण व मराठे यांच्या सैन्यांचे युद्ध झाले. अब्दालीच्या सैन्यात ३० हजार घोडेस्वार व ३० हजार पायदल सैन्य होते. मराठ्यांचे सैन्य ४५ हजारचे होते. अब्दालीच्या बाजूला फक्त सैन्यच मोठे नव्हते. त्याचे धोडदल मोठे होते. एवढेच नव्हे तर त्याच्याकडे तोंफादेखील होत्या. त्याची व्यवहारचना पण चांगली होती.

अडीच महिने दान्ही सैन्याच्या परम्यरांशी लढान मोठ्या चकमकी होत राहिल्या. त्यानच, मराठ्यांचे बरेच नुकसान झाले होते. स्वतः पुरवठा होण्यास अडचणी आल्याने

त्यांना फार वेळ सहन करणे लागले. शेवटी २५ जानेवारी १७६० या मराठी मराठे अफगाण सैन्याशी युद्धाला निघाले.

अब्दालीने सैन्याच्या मध्यभागात आपला बर्तार ठावलीखान याच्या नावात त्याला १८०० चे सैन्य होते. त्याच्या उजव्या व डाव्या बाजूला पाच-पाच हजारांच्या दोन नुकत्या सैन्या होत्या. त्यात जास्त घोडेस्वार होते. त्यात पुरवठा होणे नसत नव्हते व जखमी होत.

मराठे त्यांच्या सैन्याचे रणनीत बांधले. मध्यभागात त्यांनी धतकडे उभारून डाव्या बाजूला इब्राहिम मारकी याचे सैन्य होते व उजव्या बाजूला मल्लाहगन दाऊदर व जनकजी शिंदे यांची सैन्ये होती.

मराठ्यांनी तोंफाच्या गोळीबाराने युद्धाला सुरवात केली. ते सैन्य आघात लढले. सुरवातीला त्यांना थोडे यशपण आले. इब्राहिम मारकीच्या हल्लासमोर तब्ब ६००० सैन्ये हताहत झाले. याच प्रमाणे दुराणीच्या मध्यभागातील सैन्यावर भाऊने शिवलीखानाला दहा करावयाचे पाठविले. यज्ञ उक्तावळ त्याच्या पदरानच पडले होते.

पण त्याच वेळी अब्दालीने १३ हजार सैन्याची कुमक दुराणीच्या मदतीला पाठविली. तापयत मराठ्यांचा जोर पत्ती हात गेला होता. दास बाजला विधामगवाला चंदुकांची गोळी लागली व ती सन्माले गेली. त्यानंतर भाऊ जिव्यावर उदार होऊन शोधने लढला. परंतु काही उपयोग झाला नाही. यावेळी तीन राजेपर्यंत मराठ्यांचा वीर स्वतः गेला.

दुराणीच्या तीन चार घोडेस्वारांनी मराठासैन्यावर भाऊच्या दागिन्यांच्या मोहाने त्यांचे डोकेच कापून नेले. अशा तऱ्हेने

त्याने आपल्या देशाच्या रक्षणासाठी पाणापण केले. तरी पानीपतच्या युद्धात मराठ्यांना जे अपयश आले त्याला कारणपण तोच होता. त्याने दुसऱ्या कोणाचा सहा घेतला नाही. या युद्धात मराठ्यांचा नुसता पराभवच झाला नाही तर त्यांचे सर्व मोठमोठे सरदार भगतीची पडले. सहस्रावधी शूर यैतिक बायका मुलामह पाणस मुकले.

महाराष्ट्रात हे युद्ध म्हणजे कलंकच होता. एक पिढीच्या पिढी ठार झाली. प्रत्येक कुटुंबातला एक शीर तरी सळी पडला. ५० लाख पोडे, दोन लाख गुरे, सहस्रावधि डंड, पांचशे हत्ती असायत वैभव ते घालवून घेले. सर्वोचा पेशव्यांना भकान बसला व २३ जानेवारी १७६१ या रोजी त्यांना देवाज्ञा आली.

पेशव्यांच्या बचमाला या पराभवामुळे धक्का पोचला. तरी मराठ्यांनी पुन्हा आपली सघटणा केली. माधवराव पेशव्यांना या कामी पेशव मिळाले नाही तर मोठी कीर्तिपण मिळाली. त्यांना आपल्या पूर्वज्या पेशव्यांची पथेपथोरणे अमलात आणण्याचा पुरेपूर यत्न केला १७७२ साली त्यांचा मृत्यू झाला. मराठ्यांच्या राज्याला पानीपतच्या युद्धा इतकाच मोठा धक्का माधवराव पेशव्यांच्या मृत्युमुळे बसला.

ने काही अशी पण पानीपतचे युद्ध ही भारताच्या इतिहासातली अविस्मरणीय जगा वरना आहे. मराठे व मुसलमान पानी या युद्धात परस्परांना इतके निवीथे झाले की इंग्रजांना त्याचा फायदा मिळाला.

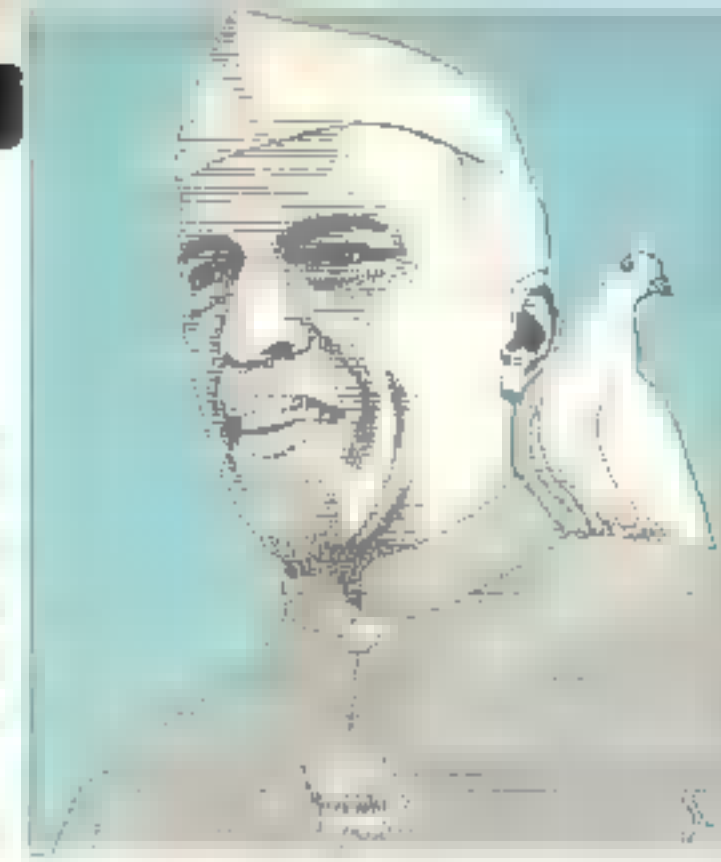
नेहरू चरित्र

[३१]

तुरुंगाच्या अधिकाऱ्याचा काही दिवस तुरुंगाच्या आंगणाबाहेर जाऊ दिले नाही. तेवर उजाडणाऱ्या अर्धा ताम वाहेर पाहोरेकन्याबरोबर हिडण्यास व पळण्यास त्यांना परवानगी देण्यात आली. इतक्या लवकर हिडण्याफिरण्याची परवानगी देण्याचे कारण त्यावेळी जवाहरलालजींना कोणी पाहणे शक्य नव्हते व त्यांना पण कोणी दिसणे शक्य नव्हते.

रात्री ज्या दित्याचा उपयोग जवाहर लालजी करीत त्याचा उजेड दानण्यामाटी पुरेसा नव्हता. म्हणून ते लवकर प्राप्त व एहाटे तीनचार वाजता उठत आकाशातली नक्षत्रे पाहण्याचा त्यांना नाश्च लागला. भितीच्यावर डुब तारा पाहून त्यांना विशेष आनंद होई.

एक महिनाभर जेलवाडे व पाहारेकच्या शिवाय जवाहरलालजींना कोणी मित्र किंवा साथी नव्हता. म्हणून त्यांना या कोळच्या तुरुंगाची तुरुन भारताच्या भारतव्याप्ती

केली आहे तुरुंगाची व्यवस्था परानशी देशाच्या हातातच असे. कैद्यांनाच बाहेर नेमण्यात येई. तेच ओळखगियर, संपाकी शरीरेची कामे करीत.

जवाहरलालजींच्या लक्षांत आणखी एक गोष्ट आली. तुरुंगातले पुष्कळसे कैदी पुन्हासार नव्हतेच. त्या काळात एकाद्या गावात दंगा झाला तर तो कोणी हातो लागे त्यालाच तुरुंगान घालण्यात येई. ब्रिटीश अधिकाऱ्यांना ती संवयच पडून गेली होती. परच्या कुटुंबियांपासून दर कोणाला एकाच ठेवणे फारच मोठा दड आहे. थोड्याच

पावसाळा सुरू झाला होता. छप्पर गळत होते. खोल्यांतून ओल आली होती रात्री मोतीलालजींचा विछाना कांठे ठेवायचा हा प्रश्न होता. मधून मधून त्यांना ताप पण येई. शेवटी तुळगावचा अधिकाऱ्यांनी त्या कोठऱ्यांना मोडून एक वन्हाळ बांधायचे ठरविले. तो बांधून पुरा होण्यापूर्वीच मोतीलालजींची सुटका झाली व त्या वन्हाळ्याची 'मजा' इतरांना उपभोगायला मिळाली.

जुलैच्या शेवटी सप्त व जयकर दोघे सरकार व कामेस यांच्यामध्ये तडजोड घडवून आणण्याची सटपट करीत आहेत अशा अफवा कानावर येऊ लागल्या. न्यायसभेवर लॉर्ड आणि सप्त व जयकर यांच्या मध्ये जो पत्रव्यवहार झाला होता तो वर्तमानपत्रांतून प्रसिद्ध झाला. सप्त व जयकर गांधीजींना

भेटले त्यांना तडजोडीची उठावट कसाला सुरू केली हे जवाहरलालजींना कळलेना.

२७ जुलैला सप्त व जयकर तैनीच्या तुरुंगाने जवाहरलालजींना भेटायला आले. त्यांच्या नावी गांधीजींचे एक पत्र घरावर घेऊन आले होते त्याच वेळी तडजोडीच्या बोलण्याचे गुपित जवाहरलालजींना कळले. लंडनचे एका पत्रकार ब्लॉकोव्ह यांनी एक वक्तव्य सभार करून मोतीलालजींच्या परवानगीने प्रसिद्ध केले हे २५ तारखेला प्रसिद्ध झाले. त्याच सुमारास मोतीलालजींना अटक झाली होती त्या वक्तव्यातल्या ताराख असा होता की सरकारने कांदी अटी कबूल केल्या तर सध्यासट मार्गे घेण्यांत येईल. त्या सारी गांधीजी व त्या वेळचे कामेस अप्रत्यक्ष जवाहरलालजी यांची अनुमति आवश्यक ठाना

पाताळ कोट

[१]

धूमक व सोमक क्षणभर झुंझ होऊन त्यांच्या कडे पहात राहाले. कारण, विरूपचे सर्व बागणे त्यांना विस्मय वाटले.

धूमक व सोमक क्षणभर झुंझ होऊन त्यांच्या कडे पहात राहाले. कारण, विरूपचे सर्व बागणे त्यांना विस्मय वाटले.

विरूप त्यांना नमस्कार करून म्हणाला "तुम्ही दोघे कालशंकर मांत्रिकाचे मित्र आहां, म्हणून तुम्ही माझ्या धन्याधारते जाहां. आजचा मुळे आमच्या हातून चुक झाली. त्याबद्दल नाक करा."

"आम्ही कालशंकर याने मित्र नाही, शत्रू आहो." असे म्हणत दांत ओठ चाबून तो जमिनीवर पडलेली आपली तलवार उचलणार, एवढ्यांत धूमक त्याला अडवून म्हणाला-"विन्धा! आम्ही कालशंकरचे मित्र आहो! हे तुला कसे काय वाटले!"

विरूप धूमकच्या कमरेला बांधलेल्या कालशंकराच्या मंत्रदंडाकडे बोट दाखवून

म्हणाला—“मांत्रिक कालशंकर आजच सकाळीं आम्हाला गावीं काढीं वेळ विश्राम करून पुढे गेले. ते आम्हाला सांगून गेले कीं कोणी त्यांचा मंत्रदंड घेऊन आल्या तर त्यांचे सर्व प्रकारे जादूशक्तियर्थ करावे. ज्याच्याजवळ तो नसेल. जंगलांत पाऊल टाकतांच ठार करावे.”

ते ऐकून धूमकला फार आनंद, पण एक बाटली कदाचित् चालू-शंकरचा कांतहि कांहीं गूढ हेतू असला.

“आम्ही कालशंकरच्या निवासस्थाना-कडेच जात आहो. कुंभीर नांवाचा राक्षस

त्याचा फार मोठा शत्रु आहे. तो कोठे राहतो हे आहें का माहीत तुला ! एवढेच नव्हे तर मांत्रिक कालशंकर आज रात्री कोठे मुकामाला राहणार आहे हे आहें का माहीत तुला !” धूमकने विचारले.

“मांत्रिक या रानात कोठल्या रमण्याने गेला आम्हाला तरी कोठे माहीत आहे ! पण तो ब्रह्मकाण्यांत महाकली राक्षसाच्या रातल कोटांतल्या प्रदेशांत कोठे राहतो हे तुम्हाला माहीतच जसेल. तुमच्या करीवर कांठी घेऊन मी दाखवीन पाहिजे तर !” विरूप म्हणाला.

“हा महाकली राक्षस कोण आहे ?” धूमक विचारांत पडला. धूमक विरूपला कांठीं विचारणार एवढ्यांत धूमकने मान्येच त्याला अडविले व म्हणाला—“विरूप ! पहिल्याने थोडे कांहीं तरी खाऊन घेईया बुवा !

जेवणाचे नांव काढतांच विरूपने आपल्या अनुयायांना विचारले—“येथे ठोक्या-सारखे पहान डोळे काय राहतात ? त्याच्या-पिण्याची करा.”

“जेवण नसाय आहे ! सर्वांनी जेवण्यास यावे !” एक तरुण धूमक म्हणाला. तो

विरूपाचा एक ताम विधासगत्र अनुयायी होता.

विरूपने धूमक व सोमक शिनेशाही थाळाची मेजवानी दिली. निरनिराळ्या प्रकारचे फळे, बगैरे पदार्थ वाढण्यात आले. शिंघांना फार मक लागली होती. दोघांनी पोटावर जेवून घेतले. फाहुषांच्या करमणुकीला रानटी जातीच्या तरुण वीपुरुषांचे तळमळणारे भाणें झाले. लाठी, तलवार, फली गदया, माला फेंक आदिचे शाले.

धूमक व सोमक दोघांना हे काय कठीण वाटत होते ! एकाएकी सोपे झाल्यासारखे भासले. कालशंकर याचा जोध काढणें चाला येतून स्वनेपमाणें कुंभीर राक्षसाच्या कैदेतून कात्तिसेनेला सोडविणें, सर्व त्यांना सोपें वाटू लागले. धूमकच्या राना-तली शंका दूर झाली नव्हती. कालशंकर आपला मंत्रदंड परत मिळावा म्हणून कांहीं बुक्ति न करीत नसेल. मंत्रदंड मिळाल्यावर तो आपणांला ठार करवाशिवाय राहणार नाही.

काय वाटेक ते झाले तरी, किती संकटांना तोंड द्यावे लागले तरी राजकन्या

कात्तिसेनेला राक्षसाच्या हातांतून सोड-विणेच पाहिजे. धूमकने मनांतल्या मनांत एवढे ठरविले होते. मेजवानी संपल्यावर थोडा वेळ विश्राम करून ते पुढल्या मुकामावर निघाले. या वेळीस त्यांच्याबरोबर विरूप पण होता. त्याच्याजवळ धूमक व सोमक दोघांना लावल्यावर होती.

शींच रानांतल्या वाटेने एक तास भर चालल्यावर डोंगरी प्रदेशांत आले. खोऱ्यांत एक नदी वहात होती. ती नदी पार करून पलीकडे जाण्याचे होते. विरूप पुढे

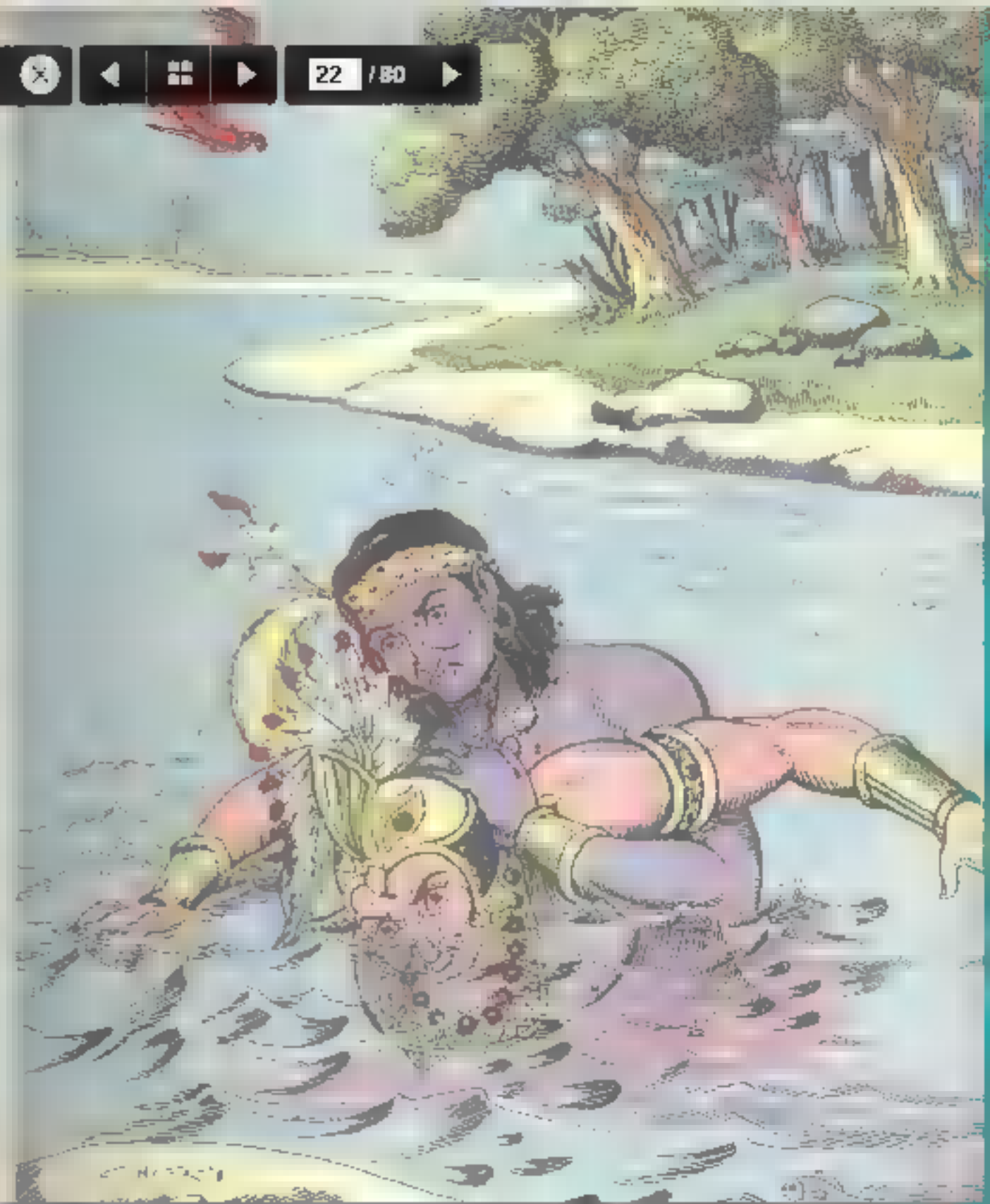
होता. तो नदी काटीं येऊन पोचल्या. नविकत होऊन त्याने पाठीमागून येणाऱ्या धूमक व सोमक दोघांना हाक मारली. दोघी घोड्यावरून उतरून विरूपजवळ आले. त्यांनी तेथून एक नविकन करून सोडण्याचे दृश्य पाहिले.

नदीच्या काटीं नुडलेले घनुष्य बाण, गाले वगैरे शस्त्रे छेकने डाग होते. त्या बघून तेथे तुफतेच एक छोट्यानी मुद्द शास्त्राचे स्पष्ट कळत होते. काटाचाच्या चिखलांत पायाच्या खुणा दिसत होत्या. त्या दाखवून विरूप म्हणाला--" या प्रदेशांत-

आपल्या जातीचे लोक रहात नाहीत. जिथे जातीचे लोक राहतात. त्यांच्याशी आमचे वैर नाही. मित्रतापण नाही. पृथ्वी रक्षणात कायमादा आला हे नाही कळत मला. जी नदी काटाने जाऊन पाहून येतो. तुम्ही दोघे येथेच थांबा." असे सांगून तो काटाकटाने फाटीं अंतर चालून गेला.

विरूप पकळीच्या खुणा दिसल्या. त्या पाहून त्याला काळदांवरनी भाटवण आली. त्याच्या विरूप तर फाटीं पोका झाला. त्याच्या लक्षावाच्या खुणा कोठे आहेत ती पाहण्यासाठी तो थोडा वांकला. त्यावेळी एक भावा त्याच्या डोळ्यावरून जाऊन एका दस्ताने जमिनीत गेल्या.

विरूप लगेच उभा राहिला. त्याने मागे वळून पाहिले तर आपली एक भाला विजेसारखा त्याच्याकडे येत होता. तो लगेच एका वाजूला जमिनीवर मोपला. भावा जमिनीत जाऊन पडला. विरूप पुन्हा उठे कागला "राक्षस सेवक! बरा मेरलास तुझ्या आतड्यांची माह गळ्यांत घालून घेईन." असे म्हणत एक आड्याड भिन्न त्याच्याकडे येत असलेला दिसला.

विरूपला ॥ ॥ अगत्या अनपेक्षित
मसान होता. म्हणून भिडाने त्याची कसर
वरून त्याला थकविले. तेव्हा तो इमिनी-
वर पडला. लगेच तो भिड त्याच्या
हातीवर चढून असला व त्याचा गळा दाबून
ठारला. पण लगेचच विरूप सावरला
होता. त्याने आपल्या पायांनी भिडाचा
गळ पकडला आणि त्याला मागे ढकलले.
भिड नदीत मारून पडला. तो नदीतून
उठून उभा राहण्यापूर्वीच विरूपने उठून
त्याला धरले आणि त्याने हाके धरून
पाण्यात बुडविले. त्याच्या नाकातोंडात

पाणी गेले. तो वर नोड आले का पोरे-
"विरूप! मोड मला. जेव्हा मी पुन्हा..."

तो आवाज ऐकून धूमक व सोमक
वांचून आले. ते पाहिले तेव्हा विरूप त्या
भिडाला पाहून धरून पाण्याबाहेर ओढून
दाला. तो म्हणून धूमकने विचारले-
"विरूप! काय रे हा! भिड आलीचा
आहे वाटते! काय झाले!"

"याने लपून मला ॥ ॥ करण्याचा ॥
मनसा होता. ॥ त्याची ॥ मोडली.
म्हाने स्वतःचे ॥ ॥ सांगितले आहे
त्यावरून ॥ सामान्य भिड नमून त्याचा
सहकार आहे."

धूमक व सोमक त्या भिडानेवळ आले
व ॥ ॥ विचारले लागले-"काय रे! कोण
तू! ॥ विरूपला टाक करण्यांत तुझा काय
हेतू होता?"

भिड पाणी आकत होता. थोडा दम
वेऊन म्हणाला-"राजसेनिक हो! तुम्हीच
आतां न्याय करा! माझे नांव पुष्टि! मी
भिड जातीचा नायक आहे. एकदा वासा-
पूर्वी माझ्या दहाव्या नरुग शायकोला हा
विरूप व त्याचे काही मित्र धरून वेऊन
गेले. मना त्यांना अडविले त्यांना ॥ ॥

करून यांनी त्याचा घेतले नदीत फेकून
दिली. हा व त्याचे अनुयायी माझ्या
बायकोला कोणत्यातरी राक्षसासाठी धरून
वेऊन गेले आहेत. जे ॥ ॥ नदीचा जीव
वांचवून परत आले त्यांच्या नावा मला हे
सर्व कळले."

पुष्टिदत्ताने नादी ते वत ऐकून सर्वांना
आश्चर्य वाटले. धूमक पुढे काही विचारणावर
एवढ्यात विरूपने ॥ ॥ म्हणून पुष्टिदत्ता
विचारले-"॥ ॥ बायकोला उचलून नेणा
गात ॥ ॥ होतो, हे तुझ्या काकाना तुला
सांगितले. त्यांनी मला वाटिते का! ते
मला धोळकतात का! मध्य वेस! उगीच
असे खोटे घोडे नकोस. मी ॥ ॥
माझ्याने तुझ्या जातच्या बाटेर फाडीत.
लक्षात ठेव!" त्याने जेव्हा म्हणत ॥ ॥
माला उगारला.

धूमकने विरूपाचा हात धरला व त्याला
अडविले. पुष्टिदत्ताने वरून म्हणाले-
"पुष्टि! तू चूक करतो आहेस, जेव्हा
मला वाटते. गेले पांच दहा तास विरूप
आतल्यावरील आहे. तू कोणत्यातरी
राक्षसाविषयी म्हणत होतास. त्याच्या
अनुयायांचीच विरूपची वडनाची करण्या-

साठी त्याचे नांव घेतले असेल. तुमच्या
दीर्घाच्या जवळीक परस्परंशी माझे
॥ ॥ दुष्ट हेमून त्यांनी मने सांगितले असेल.
त्यात त्याचा काही स्वार्थ होता. तू
कोणत्यातरी राक्षसाचा उद्वेग वळी होतास.
ते ऐकले आम्ही. त्या राक्षसाचा वध
करण्यासाठीच आम्ही निघालो आहो. तुझ्या
बायकोला पण बांधवून आणू. तू सुलीच
फिकीर करे नकोस!"

धूमकने एवढे सांगितल्यावर त्याची चूक
पुष्टिदत्ता लक्षात आली. त्याने विरूपनेवळ
माफी मागितली. धूमक व सोमक यांच्या

सूचनेवरून दोघे परस्परांना येथाने येथे येतले. त्यानंतर धूमक व सोमक यांना नदी पार करून जावयाचे आहे हे कळल्यावर पुलिंद म्हणाला—“तुम्ही येथेच थांब ! आपल्या गांवाी जाऊन दोन नावा वेऊन येता. त्यांत वसून तुम्हाला आपल्या पोल्यांसह सातत पार जाता येईल.” असे सांगून तो आपल्या गांवाकडे धावत गेला.

थोड्या वेळाने दोघे दोघे भिन्न दोन नावांत येऊन आले. धूमक व सोमक एकत्र येऊन बसले. विष्णू पोल्यांसोबत दुसऱ्या नावाकडे गेला. दोन्ही नावा बघण्यांत गेल्या नदी काळ लागले. नदीच्या गळीमध पोचताच धूमकच्या कमरेला बांधलेला मंच दृष्ट लगेच सांपासारखा एकदम कडा करून उभा राहाला व पूर्वीकडे लोंढ करून ‘कुस्तकुस्त’ असा ह्कार सोडू लागला.

ते पाहून विष्णू बसलेल्या नावाकडे वोलणार इतक्यांत हेताराच्या टाकावर बसलेली एक वार बाणासारखी उडत आली. मंत्रबंडाला सांग संपजून आपल्या पंजात धरून उडाली. मंत्रबंड एका बळकट हागीला बट बांधलेला हाता व दोरी धूमकच्या कमरेला बांधलेला हाती. म्हणून तोदेखील बांधक लागला. सोमक जोराने काढला व बाण सोडून घारीला मारण्याच्या विचारात होता. परंतु बाण पुनः काळीज या मीनीने त्याने बाण सोडला नाहा. तिकडे विष्णू “शांमची !” म्हणून उठण्या जेव्हाने ओरडला. हांग- रावा जावजून त्याच्या प्रतिध्वनी ऐकू आला. त्याने त्याचावरच्या दोरीचा बांधक करून घेतला.

[पुढील पुढील अंकां]

कलियुग भीम

विष्णूच्याने साहसा नाही. पुन्हा शांताजवळ गेला, प्रेत खाणावर काढून घेतले व स्थानाच्या बाटेने नेहमीप्रमाणे मानपणे चाखू लागला. तेव्हा प्रेतांत बसलेला वेताळ म्हणाला “राजा ! तुझ्या सारखे, कडील कामाची जबाबदारी शिरावर घेऊन त्यांत यक्ष्मी हांगा कचित्च आदळली. परंतु शक्तिनृप्रमाणे आलेले यक्ष म्हेन्हेने गमावून बसणारा कोणी भेटणार नाही. तुला कंटाळा येऊ नये म्हणून करमणूकीसाठी त्याची गोष्ट सांगता. ऐक !” असे सांगून तो गोष्ट सांगू लागला.

नवकाल नावाच्या नगरांत पुष्पकेतु नावाचा राजा राज्य करीत असे. तो एक प्रजावत्सल राजा होता. त्याची प्रजा राजाच्या रक्षणासाठी आपला जीवदेखील

वेताळाच्या गोष्टी

आणि स्वरोत्तरच एका वर्षाच्या आत राजाला एक मुलगा झाला. राजाने त्याचे नाव शशिकेतू असे ठेवले.

शशिकेतूच्या अंगात बहिःलांचे सर्व सद्गुण निसृत होते. त्याच्या अंगी शौर्य, माहस व पराक्रमपण यांचे समष्टि. वयात आल्यावर त्याला मुली सांगून येऊ लागल्या. एकाहून एक पुढर राजकन्या असून त्याला एक देखील नवरा नाही. त्याने स्वरी गाय सांगितली नाही म्हणाला—“बाबा! माझ्या लमाची इतकी वाई आहे!” एकदा त्याने पुरोहिताला विचारले—“माझ्याही योग्य नवरा कोठे आहे का?”

पुरोहित म्हणाला “आहे! स्वतःचा राजा जितसेन तुम्हाला मुलीनिपाय तुझ्याही लमाला योग्य मुलगी कोणी नाही.”

ते ऐकून शशिकेतू आपली नव्वार घेऊन व घोड्यावर बसून स्वतःच्या वाटेने निघाला. तो राजधानीत एका म्हातारीच्या घरात उतरला. तो तिला म्हणाला—“मी तुमच्या देशाच्या राजकन्येची विवाह करण्यासाठी आलो आहे. काय केले म्हणजे मिळेल.”

म्हातारी सुमकारा मोहून म्हणाली—“देव्या तुला! तुझ्यासारख्या शंभरावर राजकुमारांशी तिने आजवर लग्न केले असेल. त्यांची मुंडकी कापून त्याचे तोरण बांधून ठेवले आहे तिने. माझा विचारशील तर वाटेने घरी परत जाण्यांत शहाणपण आहे.”

“ते अक्षय! मी नाही मगणार! काय वाटेने तरी मी तिच्याशीच लग्न करणार!” शशिकेतू म्हणाला.

“आतां मागू तुला! आमच्या राताची मुलगी चार वर्षांची असताना एक नात्रिक उचलून घेऊन गेला होता. नंतर राजाने जाहीर केले की मुलगी राजवाड्यांत सुरक्षित आहे. दोन वर्षांपूर्वीच ती मुलगी मोठी झाली. तिच्या लमासाठी तयारी सुरू झाली. तिच्या रूपाचे वर्णन ऐकून कित्येक राजकुमार आपल्या नशीबानी परीक्षा पाहण्यासाठी आले. पण राजकुमारीने एक अट ठेवली. येथून व्हा कोसावर कलियुगीमीम राहतो. जो कोणी त्याला दार करून त्याचे मुंडके कापून दाखवील त्याच्याशी ती लग्न करील म्हणाला त्या प्रयत्नांत यश येणार नाही त्याचे मुंडके

कापून दारासमोर टांगण्यांत येईल. म्हणून तू हिच्याशी करण्याचा विचार मनांतून काढून टाक.”

“इतका दूर आलो आणि आतां हार मानून परत जाऊ म्हणतां! तर मग राजा कां नाही तिचा हा तन्हेवाईकपणा नंद करीत!” शशिकेतूने विचारले.

“आतां तुला मी काय सांगू! अरे तो आपल्या मुलीलापण मितो!” म्हातारी म्हणाली.

दुसऱ्या दिवशी शशिकेतू राजवाड्यांत गेला. राजाकडे तो आल्याची वार्ता पोचली

सकणार नाही त्याचे मुंडकें कापून विलंबाच्या फाटकावर रांगून ठेवीन."

शशिकेनू जोराने हंमळा व म्हणाला—
"जर त्या कलियुगी भीमाचे मुंडकें कापून आणून देऊ शकला नाही तर मी परत कशाला येईन ?" गांधी निघून जाईन. फाटकाची शोभा बादविण्यासाठी मी मुंडकें पायला इकडे येईन !"

राजकुमारीने त्याच्याकडे डोळे वटारून एकदा पाहिले व म्हणाली—"तू आपण पायांने येथवर चालत येशील !"

शशिकेनू घोंक्यावर उगून भीमबनाकडे निघाला.

भीमबन एक सुंदर होतें. खोल रानांत येथ्यावर त्याला एक घर विसले. त्या घराजवळ जाऊन त्याने दार ठोठावले. एका तरुण मुलीने येऊन दार उघडले. शशिकेनूला पाहून ती थोडी वपापण्यासारखी विसली. नंतर तिने विचारले "कोण तुम्ही ? काय काम आहे ?"

शशिकेनू थक होऊन निच्या रुपाकडे पहात उभा राहिला. "मी एका कामासाठी आला आहे. कलियुगी भीम कोठे राहातो. माहीत आहे तुम्हा ?" त्याने विचारले.

"होच त्याचें घर आहे. पण त्याच्याशी तुमचें काय ?" तिने विचारलें.

"त्याच्याशी युद्ध करून त्याला उभे करून त्याचे मुंडकें राजकुमारीला देणार आहे व निच्याशी करणार आहे." ती म्हणाला.

"त्याला जिवणें ?" ती मुलागी म्हणाली.

"जिकु शकता नाही त्याच्या हातां मरावे लागेल, एवढेंच ना ? मी त्याला नश्वर होऊनच आला आहे." शशिकेनू म्हणाला.

"मी त्याची मुदगी आहे. तो जपवटच कोठे तरी झाडांमार्फत भयेल." ती म्हणाली.

"वरें येतो." असे सांगून ती निघाला तेव्हा त्या मुलीने त्याला बोलावले ■ म्हणाली—"त्याचे मुंडकें हातीं आलेच तर स्वातीं जमिनीवर येवू. जवळ !" तिने दाखवलेल्या वाटेने शशिकेनू गेला. त्याने बोगसामारच्या त्या महाकाय कलियुगी भीमान्या झाडाखाली झोपलेला दुरून पाहिले. त्याने उबळ जाऊन त्याला जोराने हाथ मारली. तो उठून उभा राहला व विचारले—
"महा कां उठविलेस ?"

"तू कलियुगी भीम असशील तर तलवार घेऊन ये युद्धाकडे माझ्याशी." शशिकेनू म्हणाला.

कलियुगी भीम काही क्षण बेतक्या-शिवाय त्याच्याशी युद्ध करू लागला. शशिकेनूने पण तलवार ठपसली नाही व त्याच्याशी कुस्ती खेळू लागला. कलियुगी भीम खाली झाला. शशिकेनू त्याच्या छातीवर पाय ठेवून म्हणाला—"मी तुमचे कापणार आहे."

"घे कापून ! मी कोठे अडवीन आहे तुम्हा !" कलियुगी भीम म्हणाला.

शितापीने तलवार काढून शशिकेतूने त्याचे मुंडके कापून घेतले. ते पका हातात धरून निघाछा. दोन तीन पावलेच सो गेला असेल, "काव काव!" करीत दोन तीन कावळे त्याच्या डोक्यावर उडले. शशिकेतूने कलियुगी भीमाचे मुंडके हातातले सोडले व आपल्या तोंडावर दोन्ही हात ठेवले. त्याने हात उचलून पाहिले तेव्हा त्याला तेथे ते कावळे विसले नाहीत की ते कलियुगी भीमाचे मुंडके विसले नाही.

तो क्षणभर किंकर्तव्यविमूढ स्थितीत उभा राहिला व पुन्हा कलियुगी भीमाच्या

वर्गी गेल्या आणि ते पडले ते स्थाने त्याच्या मुलीला सांगितले.

■ म्मित करून म्हणाली—"तुम्ही एवढे पराक्रमी आहां आणि त्या कावल्यांना भ्यालांत! माझ्या सल्ल्याप्रमाणे जमलां अमृताने तर तुम्हाला यश आले असते. या खेपस कलियुगी भीमाचे मुंडके जमिनीवर उजव्याशिवाय माझ्याकडे देऊन या!"

शशिकेतु पुन्हा शासजबल जाऊन पाहातो तो. कलियुगी भीम जणु काही काहीच झाले नाही अशा झाडाखाली पहिल्यासारखाच पोरत पडला होता. शशिकेतूने त्याला जागे केले, त्याला जीत मारून त्याचे डोकें कापून घेतले आणि सरळ पहाडी परी गेला.

त्याच्या हातांत कलियुगी भीमाचे मुंडके पाहून ती मुस्मी म्हणाली—"वा आतां राजकन्येकडे आणि राखवा हे मुंडके. सर्वासमक्ष हे कलियुगी भीमाचेच मुंडके आहे हे कबूल करायला लावा! ती ते मागेळ. पण तुम्ही ते तिला देऊ नका. लगेच ते जाळून टाका. त्यानंतर राजकन्येशी विवाह करण्यास कोणतेहि ठिकाण नाही. एवढेच नव्हे तर

विशेषतः राजकुमारीच्या अकालवृत्तु वातुळे रावेत."

"वरं, मी येता. सर्व काम आटोपून मी येथेच परत येईन. तू येथेच राहाशील ना तापयंत!" त्याने तिला विचारले

होकारात्री डोकें हलवून ती घराने निघून गेली.

शशिकेतु कलियुगी भीमाचे मुंडके घेऊन राजधानीत पाचला तो पर्यंत रात्र पडली होती. येथेच दिवस होते. पाहारेकरी शेकोट्या पेटवून शेफत रसले होते.

शशिकेतूने राजवाड्याच्या सिंदहारावर पाचतांन राजकुमारीकडे आल्याची वृत्ती काविली. ती म्हणाली—"पहा, कलियुगी भीमाचे मुंडके. नीट पाहून घे त्याचेच आहे ना?" त्याने विचारले.

राजकुमारी मुंडके पाहून म्हणाली "होय त्याचेच आहे! तू माझी कबूल केलीच. आतां ते देऊन टाक!" राजकुमारी म्हणाली.

"हे मुंडके तुला देण्याची अट नव्हती."

असे सांगून शशिकेतु बाहेर निघून गेला.

वेऊन काम करणार आहेस!" असे म्हणत राजकुमारी त्याच्या पाठीपाठ जाऊ लागली.

शशिकेतु सरळ, पाहारेकरी शेकोटीजबल बसले होते तेथे आला. तो कलियुगी भीमाच्या डोक्याचे तलवारीने तुकडे करून विस्तबांत टाकू लागला. राजकुमारी मोठ्याने ओरडली. ती त्याच्या हातातले ते मुंडके घेण्यासाठी ओढाताण करू लागली. त्याने मुंडके डाव्या हातांत घेऊन घेतले आणि उजव्या हातातल्या तलवारीने राजकुमारीला समोर ते टांगून ठेवणार आहे. तू ते धर केले. नंतर त्याने कलियुगी भीमाच्या

शितापीने तलवार काढून शशिकेतूने त्याचे मुंडके कापून घेतले. ते पका हातात धरून निघाछा. दोन तीन पावलेच सो गेला असेल, "काव काव!" करीत दोन तीन कावळे त्याच्या डोक्यावर उडले. शशिकेतूने कलियुगी भीमाचे मुंडके हातातले सोडले व आपल्या तोंडावर दोन्ही हात ठेवले. त्याने हात उचलून पाहिले तेव्हा त्याला तेथे ते कावळे विसले नाहीत की ते कलियुगी भीमाचे मुंडके विसले नाही.

तो क्षणभर किंकर्तव्यविमूढ स्थितीत उभा राहिला व पुन्हा कलियुगी भीमाच्या

वर्गी गेल्या आणि जे पडले ते त्याने त्याच्या मुलीला सांगितले.

■ म्मित करून म्हणाली— "तुम्ही एवढे पराक्रमी आहा! आणि त्या कावल्यांना भ्यालांत! माझ्या सल्ल्याप्रमाणे जमलां अमृताने तर तुम्हाला यश आले असते. या खेपस कलियुगी भीमाचे मुंडके जमिनीवर उजव्याशिवाय माझ्याकडे देऊन या!"

शशिकेतु पुन्हा शादजबल जाऊन पाहातो तो. कलियुगी भीम जणु काही काहीच झाले नाही अशा झाडाखाली पहिल्यासारखाच पोरत पडला होता. शशिकेतूने त्याला जागे केले, त्याला जीत मारून त्याचे डोकें कापून घेतले आणि सरळ घराकडे परी गेला.

त्याच्या हातांत कलियुगी भीमाचे मुंडके पाहून ती मुलगी म्हणाली— "वा आतां राजकन्येकडे आणि राखवा हे मुंडके. सर्वासमक्ष हे कलियुगी भीमाचेच मुंडके आहे हे कबूल करायला लावा! ती ते मागेळ. पण तुम्ही ते तिला देऊ नका. लगेच ते जाळून टाका. त्यानंतर राजकन्येची विवाह करण्यास कोणतेहि ठिकाण नाही. एवढेच नव्हे तर

विशेषतः राजकुमारीला अकालवृष्टी वातुळे रावेत."

"वरं, मी येता. सर्व काम आटोपून मी येथेच परत येईन. तू येथेच राहाशील ना तापर्यंत!" त्याने तिला विचारले

होकारात्री डोकें हलवून ती घराने निघून गेली.

शशिकेतु कलियुगी भीमाचे मुंडके घेऊन राजधानीत पाचला तो पर्यंत रात्र पडली होती. येथेच दिवस होते. पाहारेकरी शेकोट्या पेटवून शेफत रसले होते.

शशिकेतूने राजवाड्याच्या सिंदहारावर पाचतांन राजकुमारीकडे आल्याची वृत्ती काविली. ती म्हणाली— "पहा, कलियुगी भीमाचे मुंडके. नीट पाहून घे त्याचेच आहे ना?" त्याने विचारले.

राजकुमारी मुंडके पाहून म्हणाली "होय त्याचेच आहे! तू माझी कबूल केलीच. आतां ते देऊन टाक!" राजकुमारी म्हणाली.

"हे मुंडके तुला देण्याची अट नव्हती." असे सांगून शशिकेतु बाहेर निघून गेला.

"ते मला वे. मी किड्याच्या फाटका समोर ते टांगून ठेवणार आहे. तू ते धर केले. नंतर त्याने कलियुगी भीमाच्या

वेऊन काम करणार आहेस!" असे म्हणत राजकुमारी त्याच्या पाठीपाठ जाऊ लागली.

शशिकेतु सरळ, पाहारेकरी शेकोटीजबल बसले होते तेथे आला. तो कलियुगी भीमाच्या डोक्याचे तलवारीने तुकडे करून विस्तबांत टाकू लागला. राजकुमारी मोठ्याने ओरडली. ती त्याच्या हातातले ते मुंडके घेण्यासाठी ओढाताण करू लागली. त्याने मुंडके डाव्या हातांत घेऊन धरले आणि उजव्या हातातल्या तलवारीने राजकुमारीला

धरा जाण्यासाठी निघाला. त्याच वेळा आकाश ढगाळले व मोसाच्या वारा मुरू झाला आणि त्याच्या पाठोपाठ पाऊस पडू लागला. घनदाट काळोम वण पडला.

मोठ्या माडीरस्त्याने घरी पोचायला वेळ लागेल म्हणून तो पाऊल काटेने निघाला आणि काळोखात वाट चुकला. पुष्कळ अंतर चालून गेला तरी त्याला गांव सांपडले नाही. सर्व अंग ओलेंचिव झाले होते. निर्जन प्रदेश, वाट विचाराची तर कोणाला ?

परिस्थितीतही त्याला दूर एका जागी दिव्याचा उजेड दिसला. दिव्याच्या

गेम्याने चालून चालून तो एका राजवाड्यात येऊन पोचला. निर्जन प्रदेशात इतका मोठा राजवाडा असेल या गोष्टीची स्वप्नांत देखील त्याला नव्हती. आत प्रवेश करण्याचा विचार त्याच्या मनांत आला. पण पाहारेकरी बडबलील ही भीति राठली. फाटकाजवळ कोणी पाहारेकरी नव्हता. शेतकरी एका राजवाड्याजवळ गेला. तेथे देखील कोणी दिसले नाही. "कोण आहे हो आत" त्याने मोठ्याने ओरडून विचारले. पण उतर नाही. राजवाड्यातली सर्व दारे सिडक्या उपज्या होत्या. कोणत्याही खोलीत त्याला कोणी दिसले नाही. सर्व राजवाडा इतका स्वच्छ होता की आतून कोणी केर काढून ठेवल्यासारखे आणि तेथे राहात असल्यासारखे वाटे.

वाड्यांत खोलीतून जात असतां त्याला एका गजून पक्षांचा मुवाग आला. तिकडे जाऊन पाहिले तर एका मोठ्या दारुणांत ताजी पक्षां भरणे ठेवलेली होती. शेतकऱ्याला भूक लागली होती. म्हणून त्याने मागचा पुढचा विचार केव्याशिवाय त्याला स्वादवले तेवढे खाऊन घेतले.

मोठ्यागजूनच्या मुवाग उपज्या होत्या. विजय होत. त्याने आपले विजयले कपडे काढून शेजारी अद्या वेळ ते पाहणे आणि आपल्या मोठ्या पक्ष्यावर स्वच्छ विजय घातले होते त्यावर जाऊन आपला उजाडता उठला. इकडे तिकडे पाहिले कोणी अटेल म्हणून. पण त्याला चिद पासदेखील दिसले नाही. कोणी दिसले नाही तेव्हा तो तेथून निघाला. वाड्यातून तो पाहारे पाऊल टाकणार पक्ष्यांत एका मासुला बागेत मोगरीचा वेळ दिसला. मुंदर करुवा लागल्या हात्या.

शेतकऱ्याला फार आनंद झाला. त्याने मोठीची कळी तोडून घेतली कांही तरी सरकत घेत मास त्याला. एक मोठी पाल सरकत पुढे आली. तिचे डोळे काळजळ होते. मनुष्यांच्या भापेंत पोन् लागली. म्हणाली—"दुष्ट कुठला माझ्या घरांत शिरलास. माझ्या खाईस, माझ्या पळ्यावर मोपलास आणि जातेवेळी माझी परवानगी घेतल्याशिवाय मोगरीच्या कळ्या तोडू लागला आहेस."

शेतकरी धावून कापू लागला. दोन पावले मार्गे सरकून म्हणाला—"बूक झाली

माझी ! मी कळ्या मोडल्या आहेत त्यांची की किंमतमागशील ती पायला मी तयार आहे."

"फुकटच्या गप्पा नको मारुस ! तुला मुली आहेत ना !" पाल म्हणाली.

"तीन मुली आहेत. मी तिसऱ्या मुली करितां ही फुले तोडीत आहे." शेतकरी म्हणाला.

"घरे तर मी तुला एका आठवड्याचा अवधी देते. पुढच्या आठवड्यांत याच वेळी तू आपल्या एका मुलीला तरी आणून पोचती किंवा स्वतःचा जीव येऊन दे. समजले ?" एवढे सांगून पाल पुढे म्हणाली.

"जी कुलें नु माइया आदिम नी नून
ठयून वं. तुमी मुलगा येऊन या मोगरीच्या
कळ्या तोंडीक तेव्हां मी निघून जाईन. ती
समजूतदार शाहणी असेल तर मी सांगेन
नशी बगेल. मंतर जे होईल कळेलच."

एवढे सांगून पाल कोठे तरी निघून
गेली. शेतकरी आपल्या चुकीबद्दल तिची
माफीदेखील मागू शकला नाही. या
पालीच्या इच्छेप्रमाणे कोणत्या मुलीचा
वडी घावचा. कोणती मुलगी वाला तयार
होईल आणि जर एकीने कवुल केलेंच
तर तिची काय गन होईल, देवच जाणें पाहून.

असा विचार करीत शेतकरी आपल्या घरा
निघून गेला.

तिचा बहिष्कार जे काही मार्गितले होते
ते अन्वेषीला मिळाले. परंतु मलिकेगारी
पाचवायला जो प्रसंग ओढवला होना त्याचा
उद्देश कमन तो म्हणाला. "त्या मयकर
पाचवायला घरात जायला तुमच्यापैकी कोण
तयार आहे."

"बाप रे बाप! या पालीला पाहताच
माझे डोळे पादरे होतील." मोठी म्हणाली.

"हे मय त्या मलिकेच्या दहासुलेन
मोगावे लागून आहे. तिने या वेळा
मोगरीच्या फुलांभा का पुरावा. मी
म्हणतं." दुसरी म्हणाली.

"होय ही भूक माझीच! मीच जाईन
त्या पालीकडे!" मलिका कापल्या आवाजात
म्हणाली.

ठीक एका आठवड्यांनंतर मलिकेला
बरोबर घेऊन शेतकरी त्या वाड्याकडे
निघाला. पहिल्यासारख्याच वारें झिडक्या
उघड्या होत्या. मलिका मगळ मोगरीच्या
वेलाजवळ गेली. तिने एक कळी तोडली.
कमेच मी पाल प्रसट झाली. तिला-
तर तिची काय गन होईल, देवच जाणें पाहून.

अपल्या घडलेली त्वचा वाणरहे त्यात
तोड पाहून तिला तिचा विळम आला व
तिच्या मोगावर गदारे उभे राहावे.

"तुम्हे नाच काय" त्या पालीने मोठ
आवाजात विचारले व पुढे म्हणाली
"मलिक! तुला येथे कसलाच प्रस होणार
नाही. तू जर शाहण्यासारखी वागलीस
तर तुला येथे मृश्चन मिळेल. तुला कोणतीही
उणीव भासणार नाही. वाटेक त्या
खाडीत राहा. तुला माझ्याशी जेव्हां जेव्हा
बोलणें वाटेक तेव्हां या मोगरीची एक
कळी तोड, मी प्रसट होईन." म्हणून पाल
मुडपांत निघून गेली.

शेतकरी आपल्या मुलीबरोबर
वाड्यांत तीन दिवस राहाला. त्यांना
वाड्यांत त्या तीन दिवसांत कोणी दिसले
नाही. परंतु तिन्ही वेळ संध्याक होई
कोणत्याही गोष्टीची उणीव भासली नाही.

"जातां तुम्ही घरां निघून आई व
बहिणी तुमची वाट पहात असतील." मलिका
वाड्यांत वडिलांना म्हणाली. ते
कन्याने पण विचार केला की तेथे फार दिवस
राहाणें बरोबर नाही. ती घरां निघून गेली
आणि आपल्या शेतीच्या कामाला लागली.

मलिका आपल्या बहिणींना माझ्याप्रमाणे
पाचवायला गेली होती. परंतु येते वेळी
तिने एक कळी तोडली. लगेच ती मयकर
पाल प्रसट झाली.

त्या पालीला पाहून मलिकेला तिची
दया आली. तिला वाटले की तिला कसला
तरी कष्ट असावा. ती कष्ट आपल्याला
दूर करता आला तर आपण करावा असे
तिला वाटले.

ती त्या पालीला म्हणाली "तुम्ही मला
माझ्या बावांना इतके प्रेमाने वागवले
वहून मी आपली फार फार आभारी

आपुलकीन वागेन. काय घटेल ते झाले तरी मी तुम्हांला सोडून जाणार नाही." मल्लिका म्हणाली.

"हे पहा मल्लिके! माझ्या आशेचा तू नव्हीस. नव्हीस. पुढल्या आमावाग्येच्या मत्सरच्या प्रतिपदेला मी तुला आपल्या घरी जायची परवानगी देते. तू तेथे तीन दिवस रहा व चवथ्या दिवशी परत ये. मी ते निव्ही दिवस तुशी वाट पाहत राहीन. तू गाली नाहीस तर आगीत मी तेकून जीव देईन. मी तुझ्यावर विश्वास ठेवून तुला ग्यस होऊन पाठवीत आहे. मला फसवू नकोस!"

अमावास्या आली. प्रतिपदेला मल्लिका घरी गेली. तिला भेटून तिच्या वडिलांना व बहिणींना फार फार धातंद झाले. पुन्हा मल्लिकेची भेट होईल हे स्वप्नांत देखील त्यांना वाटले नव्हते. त्यांनी त्या पालीविषयी मल्लिकेला निगनिगले प्रश्न विचारले. मल्लिका म्हणाली की पाल गुळीच दुष्ट किंवा क्रूर नाही. तिला पाहून दगडाच्या हृदयाला देखील पाझर फुटेल.

"सर्वामार्गे काय गुपित आहे हे मात्र माहीत नाही. मी कुमच्याबरोबर अगदी माहीत नाही."

मल्लिकेच्या नांदा पालीचे वगैरे एकदा त्यांच्या मनांत पालीविषयी जी भीति होती ती पार नाहीशी झाली. ते तीन दिवस तीन मिनिटांसारखे निघून गेले त्या दिवशी मल्लिका जाण्यासाठी निघाली तेव्हा सूर्यानी तिला तिसरी रात्र घरीच राहण्याचा आग्रह केला.

चवथ्या दिवशी सकाळी पण मल्लिकेला जरातां आले नाही. जेवण्याशिवाय त्यांनी काळ दिले नाही. मल्लिका जेवून खाऊन राह्यांत पोचली तीपर्यंत संध्याकाळ झाली होती.

ती पोचली तेव्हा तिला हे पाहून आश्चर्य बारले की नोवारीचा वेळ आगला हाता. ती लवकर वेलावरल गेली. एकच एक कळी उरली होती. ती कळी लोडली. पण पाल राहून आली नाही.

काय झाले कोणाला ठाऊक म्हणून चकित होऊन ती इकडे तिकडे पाहू लागली तेव्हा दग तिला कोणी तरी कण्ठत जल्ल्याचा आवाज ऐकुं आला. त्या बाजूला ती पांवरत गेली. अगदी सरणावस्थेत बसलेल्या पालीला पाहून ती म्हणाली "मला उशीर झाला यावरून मला काय करा?"

"मी तुझ्या माठीच मरत आहे. तुला भेटण्यासाठीच इतका वेळ जिवंत राहले पाहातेसच माईस." म्हणाली.

"मी आले ना आता. आता सरण्याची काय गरज!" असे म्हणत मल्लिकेने पालीला उचलून घेण्यासाठी हात पुढे केला.

तिचा हात लागताच पाल अदृश्य झाली व तिच्या जागी एक तळण युष्क दिसला तो कोणी तरी राजकुमार होता. हे त्याच्या गंगारूपावरून स्पष्ट दिसत होते.

ती बदल पाहून मल्लिका थक्क जाली. अवाक होऊन त्याच्याकडे पाहून उभी राहिली.

"मलिके! मी आपसत झाला, त्याला एक कारण झाले, मी नेहमी सुखोपभोगांत, भुरफटलेल्या किंवा युद्धाच्या कामांत गुंतलेला असं. दया व औदार्य कसे असते हे मला माहीत नव्हते. कधी मी दानधर्म केला नाही. फाटके कपडे घातलेल्या गरीब दरिद्र लोकांना पाहून दया वाटण्यापेक्षा मला म्याची भुणा वाटे. एक दिवशी मी एका भिकाऱ्यावर ओरडली व लगेच एक घाणेरडी पारु झाली. अशा तऱ्हेने मी आपसत होतां. म्हणून माझे घर म्हणजे येणाऱ्या जाणाऱ्यांना धर्मशालेसारखा झाले होते. पण मी एका आडाच्या भुंभात राहू लागलो. माझ्या पैमाने प्रतीक म्हणून मोगरीचा एक वेळ बाह्याभंगोर उगवला. त्या वेळाला लागलेली पहिली कळी त्या लष्परीच्या हातांत जाईल

तिने मला भुणा केल्याशिवाय हात लावला नसला आपसुक्ति मिळेल. तसे झाले नाहीतर मी त्याच खपान मरणास असे मला वाटले. त्याच प्रमाणे मी मीने मला प्रेमाने वागवले नाही तर निला देखील लोकांनी मरण येईल असे देखील मला वाटले." राजकुमार मलिकला म्हणाला!

दोघे त्या मोगरीच्या वेलाजवळ गेली तेव्हा ती वेळ पुन्हा हिस्वागार झालेला दिसला. त्याला पुन्हा कळ्या लागल्या होत्या. लगेच राजवाड्यांत दास दासी दिवू लागल्या व सर्व महाल सजवतून गेला. मलिकेशी राजकुमाराने आतापासून सगळे तिचे आई वडील व पहिणी सर्व लक्षात हजर राहणे व सर्व त्या वात्पारच राहू लागले.

कारण

मुलगा नवला सध्या ताचाच एक मुलगी माव होती म्हणून आपाचा माया मुलीवर पार होती पर मुलीला मी लक्षात आणायला पाहिजे होते. लागल नाही

एकदा पदार्थन राजाला ययनांद्री युद्ध करायला जावे लागले त्याने पयतीच्या मैत्रिणींना तिचा कळजा घ्यायला ताकीन करून ठेवला

वडील निघून गेल्यावर राजकन्येला भवत वग मोवले वाटले. ती दरमजत माओद्याला ल्हातच्या नदीत जलक्रीडेला जाऊ लागली

काही दिवसांनी राजकन्येला राजवाड्या पासून थोड्या अंतरावर असलेल्या पुष्करिणीत जलक्रीडेला जावेसे झाले. ती पुष्करिणी मधवर्वांनी होती तेथे विहार करायला ने

कारण ताचा सध्या ताचाच एक मुलगी माव होती म्हणून आपाचा माया मुलीवर पार होती पर मुलीला मी लक्षात आणायला पाहिजे होते. लागल नाही

मुलगा नवला सध्या ताचाच एक मुलगी माव होती म्हणून आपाचा माया मुलीवर पार होती पर मुलीला मी लक्षात आणायला पाहिजे होते. लागल नाही

एकदा पदार्थन राजाला ययनांद्री युद्ध करायला जावे लागले त्याने पयतीच्या मैत्रिणींना तिचा कळजा घ्यायला ताकीन करून ठेवला

वागवला मैत्रिणींच्या संगण्याविरुद्ध ती पुष्कारणात विहार करायला गेली असतां ताल पुष्प विणीतल्या नक्षत्रां गंधव आपल्या शालान प्रसून घेऊन गेले व निच्यावर प्रसा आ दुग्ध्या निवशा मुटका मिळान्यावर ती घरी आली.

मुलीचे शाळेत स्वच्छेने वाफे पडले गाढा, ते तेव्हा राजाला कळले तेव्हा त्याने तिच्या माफ झाले पथ वेळी पक्षीला एक मुलगा झाला, त्याच्या मुलाला बापा-मायच्या पथ दाता त्याचे नांव प्रगल्भ असे ठरवण्यात आले.

पगल्याच्या शिक्षणाची राजाने उत्तम व्यवस्था केली. ती मोठ्या वर्षांना झाला तेव्हा त्याचे शिक्षण पुरे झाले. एकदा प्रवर्धन आपल्या नातवाचरोबर उपवनात फिरायला गेला असतां दमून गेल्यामुळे संगमरमरी झिज्जेवर विथांनीसाठी थोडा बसला.

तेव्हा पगल्या म्हणाला "आजोबा! मी पुष्कळ दिवसांसाठी पहात आहे, वापक्यामुळे तुम्हाला राज्य एक ओझे वाटू लागले आहे मात्रा राज्याभिषेक करून देऊन तुम्ही विथांनी घ्यावी.

प्रवर्धनला तो नातवाचा शेरकटपणा वाटला. म्हणाला-"इतकी बाई कसली रे शाळी आहे तुला" माझ्यानंतर तुलाच गादी मिळणार आहे."

पुढां एकदां असेच झाले. राजाधानान वराच थंड फिरत राहल्यावर महाराज दमले व ते पका चवूनच्यावर बसले. पगल्या थोडा उमर शब्दानेच म्हणाला-"तुम्हाला चालवतदेखील नाही इ मात्रा राज्याभिषेक करून देऊन स्वयं प्रमण्याची इच्छादेखील तुमच्या मनात येत नाही."

"तुझ्या शेक्यांत हे कोण कायला आहे, कळत नाही मला" पण ते तुझे दितेय नाहीत, एवढे स्वयं. माझ्यानंतर तूच या गादीला वारस आहेस बाळा!" प्रवर्धन म्हणाला.

"तुम्ही स्वतःचीने मला गादीवर बसविले नाहीत तर मलाच ही गादी बळवत्याची लागेल." जसे सावानावाते सांगून प्रगल्भ तेथून निघून गेला आणि वरी जाऊन आपल्या आईला म्हणाला "आई! मी निघालो!" आईने कोट व का म्हणून त्याला दिचारले तेव्हा तो म्हणाला "आजोबा मात्रा राज्याभिषेक करून घायला

तयार नाहीत, म्हणून मी परांत राहायला तयार नाही." आईलादेखील मुलाचा तो शेरकटपणाच वाटला.

परंतु प्रगल्भ ग्रंथोत्तरच निघून गेला. तो खोमतीन विषयांनी सुपर्ण नावाच्या राजाकडे गेला इ त्याच्या पदरी नोकरी वरण्यासाठी आला असल्याचे सांगितले.

"कोण तू आणि तुला कोणते काम येते, सांगशील की नाही? आणि पगार देणार?" सुपर्णने विचारले.

"मी कोणी असलो म्हणून झाले! सांगाल ते काम करायला मी तयार आहे.

आम्हा व म्हणाला "मी आपल्या पदरी एक
रक्ता रंगविले आहे. माझे काम पसंत
पडले नसेल तर माझी एक इच्छा पूर्ण
करावी."

सुपणने त्याच्या उपासनेला पाहिले.
"आपण प्रसन्न होऊन माझ्याकडे
प्राण देणार्या होणार्या."

सुपणने बसलेला राजा दिसून आला "आज
रात्री मला आपण मलाच नव्हता
हेतू मी म्हणून एक भावस्थिती आहे."

"मी तुम्हाला हाण्डा पुरवण आहे असे
वाटले की तुम्हाला मी त्यांचा गरज
होते. ते या युद्धात हाण्डे तर मीच
देऊनही होईल त्यांना जय मिळाला तर
त्यांना माझेच नुकसान होईल. दिवलेले वजन
माझे तसे." म्हणून म्हणाला.

सुपणने राजा दिसून आला पण
त्याच्या हातात नव्हता. प्रसन्नता
पुढे आपल्या नमस्कारातून पण हात
नमस्कार. पण राजाची नजीकच्या एका
जेनकाच्याच्या वपकवती मावाच्या मुलांना
कहा करत येतले.

सुपणने राजा दिसून आला पण
त्याच्या हातात नव्हता. प्रसन्नता
पुढे आपल्या नमस्कारातून पण हात
नमस्कार. पण राजाची नजीकच्या एका
जेनकाच्याच्या वपकवती मावाच्या मुलांना
कहा करत येतले.

एक रंग लावले. प्रसन्नता वरुद्ध
सुपणनी मला मलाच नाही. ती सुपणने
राजाचे माहेरी पाठविले. तिच्या म्हणाला.

"कदाचित या युद्धात मला
नाही व वीरगति मिळेल. मला मुलांना होईल
तोच माझा वारस होईल. म्हणून
म्हणून मी त्यांना मलाच देना
म्हणून मलाच देना. माझा मला
आपल्या मलाच देना. मलाच देना.
वपकवती मावाच्या वपकवती मावाच्या

त्या मुलांना प्रसन्नता दिसून आली.
पण त्या माझ्या वपकवती मावाच्या
होणगी राजाच्या मावाच्या वपकवती मावाच्या
त्यांना प्रसन्नता दिसून आली. मावाच्या
आणि मलाच्या विभागाच्या होणगी
नेमले. त्याच्या अन्त्याच्यामुळे प्रसन्न
असतोय काहीतरी गेला.

यथा वेळी वपकवतीला मुलांना आपल्या
तोच मावाच्या वपकवती मावाच्या म्हणून
वपकवतीच्या उडिल्यात. पण त्यांच्या राजा
घातीपासून त्यांना हे ठेवण्याचे ठरविले
आणि एका गावी एका विभागापासून माण
माच्या घरा त्याच्या नेऊन ठेवले.

प्रसन्नता त्याच्या आज्ञावांनी दुसरे वप
कुले असल्याचे मुलांचे माहेरी नव्हते
राजाची वावको मलाच दिसून आले. हे
देखील त्याला माहीत नव्हते. त्यांना
गादीवरून काढून टाकण्याची प्रजेची इच्छा

आपल्या आज्ञावांनी वपकवतीला
गादी वपकवतीला हाती त्या मावाच्या
एक वपकवती मावाच्या आहे ही मावाच्या
त्याच्या मावाच्या वपकवती मावाच्या नाही.

त्याला मावाच्या वपकवतीला मुलांना
होणगी मावाच्या वपकवती मावाच्या
असे ठेवण्याचे वपकवती मावाच्या
म्हणजे आपल्या आज्ञावांनी वपकवती मावाच्या

प्रसन्नता हे कळून चुकले होते की
प्रसन्नता एक प्रजापीडक राजा आहे. प्रजेच्या
मनात त्याच्याविषयी असतोय आहे. त्याला
गादीवरून काढून टाकण्याची प्रजेची इच्छा

आहे. प्रद्योतने विचार केला की थोड्या पयल्याने ते साध्य होईल.

प्रगल्भ दुर्रोज कोणाच्या तरी दून म्हणून एकेका घरी पाठवू लागला. कोणी आला की त्याला रात्रभर ठेवून घेऊन एक गोष्ट सांगायला सांगे. ती गोष्ट त्याला आवडली नाही. शिरच्छेद करून टाकी. तऱ्हेने कित्येक नागरिकांचा शिरच्छेद झाला.

प्रद्योत आल्यानंतर त्याच्या आजोळच्या घरी एक दिवशी गजदूत आला. म्हणाला— "तुमच्या घरात कोणीतरी येऊन आज राजाला गोष्ट सांगायची अशी राजाज्ञा आहे."

गेतकरी पावरला. आतां आपण शेवटचा निरोप घेऊनच जावे. कारण आपल्याला राजाला आवडेल अशी गोष्ट सांगणेच अशक्य, असे त्याला वाटले.

"काही भिष्याने कारण नाही, आतां बा! मी आहे. दुष्टाला गोष्ट सांगायला." प्रद्योत म्हणाला.

"तू त्या दुष्ट राजाकडे जाणार. नको नको." चंपकवती म्हणाली.

"मी आहे आज उपांचा पाहुणा. मीच जातो, आवडत नाही." गेतकरी म्हणाला.

"तुम्हाला काय वाटले की तो दुष्ट इतका सहज मला शकेल! मुलीच भिके नका." असे सांगून प्रद्योत राजवाड्याकडे निघाला. तो पोचला तेव्हा राजवाड्यात सर्व जेवाकला बसले होते. प्रद्योत गंगतीत एका जागी बसला. वादप्यांनी चकित होऊन त्या अपरिचित त्याम्हीला पाहून विचारले— "कोण रे तू?"

"मी राजाचा प्रतिधि आहे." प्रद्योत म्हणाला.

गंगतीत बसलेले लोक चकित होऊन त्याच्याकडे पाहू लागले. राजाला गोष्ट सांगण्यासाठी त्या पूर्वी राजाचा कोणी

नामनेवाढव. कथान आला नाही. नळदाताच आपला जीव घेऊनच उणुकाही लागे. काळ्या उजाडण्यापूर्वी यांना जगाचा निरोप द्यावा लागे.

वादप्यांनी त्याला कोही वाकल्याशिवाय पाहिले. प्रद्योतने पादभर जेवून बसला. म्हणाला— "आता मला राजाकडे जाऊन घेऊन नला."

लोक त्याला राजाच्या अथळ्याकडे घेऊन गेले. प्रगल्भ पळ्यावर भिनीकर तोड करून पडून टाकला.

"आज रात्री आपल्याला गाए सांगायला आला आहे." प्रद्योत म्हणाला.

"वरमग मुक कर." प्रगल्भ त्याच्या कडे पाडल्याशिवाय म्हणाला.

प्रद्योतने, त्याने परदेशात ऐकिलेल्या अनेक गोष्टी रात्रभर सांगितल्या. उजाडल्या ५० प्रगल्भ अथळ्यावर पडल्या पडल्या तोड फिरवून म्हणाला— "तुला आता गोष्टी सांगता येऊन."

"तू ऐकल्या तर ह. कारण तू तर रात्रभर वास्त पडला होतास." प्रद्योत म्हणाला. प्रगल्भ प्रद्योतचा तो उर्ध्वपक्ष ऐकून गमावला आणि म्हणाला—

"आपली रात्र रात्र कर. मुलीच आंगठे नव्हता. माझा डोळदेखील लागला नव्हता."

"तसे असेल. तू नागपुत्र असला पाहिजेस." प्रद्योत म्हणाला. ते ऐकून प्रगल्भचा हात तरुवारीला गेला.

"एवढी वाई नकोष्ट दाखवूंस. तरुवार माझ्या हातात पण आहे. राग मानण्याने मुलीच कारण नाही. आपल्या आईला जाऊन विचारून ये की तुझा जन्म केव्हा व कसा झाला होता तो." प्रद्योत शांतपणे म्हणाला.

महाराजांनी त्यांच्या राज्याच्या
विकासामध्ये अनेक महत्वाचे
कार्ये करून दिली आहेत. त्यांच्या
मार्गदर्शनामुळे राज्याचा विकास
अनेक क्षेत्रांमध्ये होत आहे.

महाराजांनी राज्याच्या
विकासासाठी अनेक महत्वाचे
कार्ये करून दिली आहेत. त्यांच्या
मार्गदर्शनामुळे राज्याचा विकास
अनेक क्षेत्रांमध्ये होत आहे.

महाराजांनी राज्याच्या
विकासासाठी अनेक महत्वाचे
कार्ये करून दिली आहेत. त्यांच्या
मार्गदर्शनामुळे राज्याचा विकास
अनेक क्षेत्रांमध्ये होत आहे.

महाराजांनी त्यांच्या राज्याच्या
विकासामध्ये अनेक महत्वाचे
कार्ये करून दिली आहेत. त्यांच्या
मार्गदर्शनामुळे राज्याचा विकास
अनेक क्षेत्रांमध्ये होत आहे.

महाराजांनी राज्याच्या
विकासासाठी अनेक महत्वाचे
कार्ये करून दिली आहेत. त्यांच्या
मार्गदर्शनामुळे राज्याचा विकास
अनेक क्षेत्रांमध्ये होत आहे.

महाराजांनी राज्याच्या
विकासासाठी अनेक महत्वाचे
कार्ये करून दिली आहेत. त्यांच्या
मार्गदर्शनामुळे राज्याचा विकास
अनेक क्षेत्रांमध्ये होत आहे.

महाराजांनी राज्याच्या
विकासासाठी अनेक महत्वाचे
कार्ये करून दिली आहेत. त्यांच्या
मार्गदर्शनामुळे राज्याचा विकास
अनेक क्षेत्रांमध्ये होत आहे.

भुतांचे राज्य

एका नवीन भूत पिढीने आपले राज्य
अभिहित होते. ते आपापसात
बोलत असत. ते म्हणत होते की
ते या भूतानी गृहदेवता मानत. त्यांना
प्रसन्न करण्यासाठी बली देत.

अपण नावान्या कुडी अधिष्ठान्या परी
एक भूत होते. ते आपापसात
करी त्या भूताला एक पाठ फार आवडे.
म्हणून ते त्या भूताचे दाणापाणी जाले.
मन लावून ते काळीपर्वत रहा.

अपण एकदा एक नाकाला शलाकून
भणाला "तू प्रकटन प्रकृतीची चांगली
सेवा करतोस. ते इतरांकडे इच्छा करताना
ते शोचत नाही."

आज नाकाला भूताला
अपणाचे भूतानी मनाभान जाले.
ते भूत नाकाला बोलत होते की
त्या भूताला ते पाहण्यासारखे जाले.
नाकाला भूताला बोलले की
इतक्यात त्याच्या भूतानी या भूतानी एक
अर्थचंद्र दिले. नाकाला भूताला ते भूताला
लागले.

नाकाला भूताला बोलत होते की
मन लावून ते काळीपर्वत रहा.
भूताला नाकाला बोलत होते की
नाकाला भूताला बोलत होते की
नाकाला भूताला बोलत होते की
नाकाला भूताला बोलत होते की
नाकाला भूताला बोलत होते की
नाकाला भूताला बोलत होते की

॥ १ ॥ आपल्या नाकगवाफगवरावर शिकारीला गेल्या होता. तो पावसापुढे एका त्रासा अडवला. चोटे घरी परत आले तेव्हा सर्व ओले चिब मिजून गेले होते. अपणाने घरासमोर पोडे सोडले व स्वतः कपडे बदलले. भूत येऊन वाड्यांना पुसून काढील व त्यांना तबक्यांत घेऊन वाडून त्याच्यासमोर चारा टापील असे त्याला दिसत होते. परंतु पोडे बाहेरच उभे होते. अडीने ते काकडत होते व त्यांचे हिणहिणणे ऐकू येत होते. त्याने विव्हकीतून बाहेर पाहिले. भूत रेशमी कपडे घांघून पावसाची गमत पहलत होते.

॥ २ ॥ पाडे पाचमात कुडकुडत राड्यासारखा उभा राहून काव पडान आहेस. तो पांढ्याने ओरडून घेतो.

॥ ३ ॥ पाडे दे! मा घेईन त्याचा घेत नाही! माझे रेशमी कपडे पाचमात घेतल्या वाटान का! भूत म्हणाले.

॥ ४ ॥ पाडे गृहदेवता. त्यांना पाचमात गडिलोपात्रित उमीन अर्धा अर्धी मटून घेतल्या व शेती करू लागले. परंतु एका भावाच्या शेतात नांगले पीक येई व दुसऱ्याच्या शेतात शेताचे येई रोपांची शेते सामन वाटून घेतलेली होती. रोपांची शेते माग्याचे मुरीक हात.

॥ ५ ॥ हापणीची वेळ तयार आली. मोठा भाऊ आपल्या शेतावर निघाला तेव्हा एक लुका त्याला दिसला तो आपल्या डोक्यावर भाताची झाडले एव तय घेऊन दिसत एव डोक्यावर मोठे ओझे अयल्यासारखा त्याला दम लागला होता.

॥ ६ ॥ अरे लुका! इतक्यात एका काडीने तुला एवढे ओझे वाटत आहे का रे! तेव्हा भावाने थड्थडाने विचारले.

॥ ७ ॥ कारण मी तुझ्यासाठी घेऊन जात आहे ना! तू स्वतःच उचलून घेऊन गेलास तर कसेल तुला ते किती ओझे आहे ते! असे म्हणत तो लगेच रागे फिरला व भाकत्या भावाच्या शेताकडे जाऊ लागला.

॥ ८ ॥ त्यानंतर मोठ्या भावाच्या शेतात कमी पीक निघू लागले आणि पाकळ्या भावाच्या शेतात दुप्पट पीक निघू लागले. तो लुका अक भूतच होता तो भावाच्या शेतात गरी व पीक वाढविण्याच्या कामी मदत करी. ही गोष्ट मोठ्या भावाला माहीत नव्हती. त्याने त्याची थड्डा उडवून आपलेच नुकसान करून घेतले.

॥ ९ ॥ बाहून जास्त विचित्र आणखी एक गोष्ट एका जागी पडली. बाजू बाजूच्या दोन शेतांत दोन भुने दिसत असत, एका शेतात उत्तम पीक येई व दुसऱ्या

॥ १० ॥ शेतात फक्त गवत वाजलेले असे. ग्याचे मुपिन एकदा कळले. एक भेत दुसऱ्या शेताकडे पाहून चारून आणी व दुसरे बहिऱ्याच्या शेतातले गवत चोरून आणी. जेव्हा भेत चोरी करत भयना दाघाता उभारला तेव्हा

॥ ११ ॥ तो आपल्या शेतातले गवत चोरून शेतात काढा. एका भुताने विचारले आमच्या शेतातले गवत तूच चोर का इतके तेव्हा तो हाभास दुसऱ्याने विचारले.

॥ १२ ॥ गोष्टीवर रोधाची परम्परांशी मारामारी झाली, व दाकड शेतांची नासाडी झाली.

॥ १३ ॥ अशा तऱ्हेने भुतांमुळे कित्येकांना दारु होई तर कित्येकांचे नुकसान होई. पण गीतमनुद्धांनी कांशल देशांत पाऊल राखणांचे भुतांचा सुळमुळार पार नाहीना झाला.

पुस्तकालय संख्या

एकदा जयपंत वसगावा गणेशासाठी निघाला. दुसऱ्याच दिवशी या गावच्या हळकपर्याशी काही ठावे कुळकपर्याकडे नांव घालून कुळकण्यां भेमें होतें. गापाल इन्हें धोडी कमी आल्यावर निघाला. त्या गाथानजीक पांचण्याच्या गुमारास एक काळी. गाथ उठ्या मारीत गापालकडे पांचन आली. पोरी भळन एक मनुष्यपण बराचर येत होता. ता गाईला थांबविण्याना कर करीत होता. पण ते त्याला अचय होत नव्हते. काटे पांचल्यातें व टेंच काढून त्याचे अंग जमोजमो लक्ष्मण रक्तव्याल आले होते. गापालकडे पाहून ना म्हणाला "अज्ञा, बरा गाईला थांबवना का."

गाथील गाईसमोर गेला ॥ निला पुचकारु
लागला, गाथे जोगने रावत पळत येत

दाता तैसा मायादेवा बांधात पडून मारली
मायादेवा दास पक्षा प्रादोला बांधून ठेवला
व लला मनुष्याला विचारले, "काय प्रात
ताय प्रमे माईला पळविला."

“हृदये धिक्मे आहे आणखी काय
 भागून प्रती पळव जाहे. लंडीअर पैस
 देऊन परबाच मा ती विठ्ठल पंजल भाला.
 सुरवातीसामूनन लिचे असे घर काळले
 आहेत.” ता. अनुष्य ध्याला

न २५४३त नृणांता - "माझी काडी
काढूनही शडली आहे आत हिला असा
निवेस सोडणार नाही ती." असे गांगूळ
पक झडाचा काडी नोडून घेऊन तो
गाईला मागयला आवल्या पण गाय त्याला
मारण्यास उ' अशी उभा राहिली की त्याचे
~~आवल्या~~ पुढे पडेना.

[illegible]

“મેં મને મળ્યા બાઈની પાસે જાવું ન
જાવું જાણ્યું જાણનારી સીંદુર લાગે છે ના જાણી
પ્રમિતીના પાદને જો જામનારો જાણનારો
જાણનારો જાણનારો જાણનારો જાણનારો
જાણનારો જાણનારો જાણનારો જાણનારો

० मदनन पाहिले ना, मी आहे रे. मी
वरून: मदन " असे सांगून मायाळने
माहूर्ती दोरी हातात घेतली आणि या
मनुष्याच्या शरीरात निघाला. बोटून या
मनुष्याने विचारले " आपले नाव काय ?
आपले हात कोठे आहे "

गणपत आशुता गावान् नव मागून
 म्हणाला " उद्या वास कळकण्याच्या धर्मी
 थोडे काळ आहे निकडे निघाला आहे "
 गणपत त्या मागसाच्या डग मेल्या अ-या

परीक्षा माहसुल देयता नं० १३५४
आमा कृष्ण लाल मजुमदार
तथा श्री कृष्णलाल मजुमदार

[illegible]

ते ॥ कृष्ण गोपाळला फार वाईट वाटले. इनक्यात वारू कुळकर्ण्याच्या लोकांनी गाईला भाणून अंगणात टाकले. पशुवैद्याकडे निमेष पाठविण्यात आला. गाईला तपासून म्हणाला. "ही गाय तीन दिवसांपूर्वीच व्यावली असोवीच वाटते. हिच्या आजार दुसरी कांही नाही. तांगळे खावता प्यावता मिळाले तर छान चालू लागेल."

वासू कुळकर्णी चकित होऊन म्हणाला. "दोन तीन दिवसांपूर्वी कशी काय व्यावली? आमच्या गाईला दोन तीन महिन्यांचे वामरु आहे." नंतर तो नवळ जाऊन गाईला

पाहून म्हणाला. "ही गाय आमची दिमत नाही." ती गोष्ट खरी चालण्यासारखीच नाही. वामरु गाईजवळ जात नव्हते. गोपाळला खरोच मंका आली. ती गाय याने जडविली होती. त्या माणसाच्या पग घेऊन गेला होता ती गाय कदाचित राम कुळकर्ण्याचीच नसेल. तो मनुष्य गोपाळला पण होता की पश्याच याने ती विकून घेतली होती.

पण गोपाळला इतरांप्रमाणे अशा तऱ्हेने मंका करण्याची संवय नव्हती. पुढां त्या मनुष्याच्या चरी जाऊन तो पर्यंत त्याच्या स्वतःच्या मनातला संशय दूर होत नाही तोपर्यंत गाय कुळकर्ण्याला कांही सांगावयाचे नाही, असे त्याने ठरविले होते.

वासू नोकरीला बोलावून म्हणाला. "काय रे, ही गाय तर आपली दिसत नाही आपली गाय कोठे गेली? गाय नव्हती कधी?"

नोकरीला कांही करविं लागले नाही, ओल्या वेळाने वासूची गाय स्वतःच पळत आली व आपल्या कमराजवळ उभी राहून त्याला दूध पाजुं लागली. सर्वांना आनंद झाला. गोपाळला पण आनंद झाला.

ती गोष्ट सर्वांना कळण्यासारखी नाही कोणी तरी आपली आजारी शत्रूच्या गाईच्या बरोबर सोडली आणि त्याचा सर्वांत व्यावलेली गाय धरून पाहू घेऊन गेला होता. "या आजारी गाईचा इलाक कसला मरेल, मर दे!" वासू कुळकर्णी म्हणाला.

"चोराळा झिझा या विचाऱ्या गाईचा काय धुक! तिची निक्षिप्ता करा. या सोपडला तर आपल्याला आणखी एव गाय मिळेल." गोपाळ म्हणाला. ते गकन वासूचा गम ज्ञात झाला.

गोपाळ त्या डोंगराजवळच्या पळणा- तरच्या गांवी गेला. तेथे त्याने गाईची चोरी करणाऱ्या चोराला पाहिले. तो मनुष्य तसमांना लावून स्वादेवर पडून होता. कारण त्या गाईने त्याला आज्ञाच सकाळी पडून जातेवेळी खूप मारले. म्हणून त्याला आणखी शस्त्र लागले होते.

"ती गाय नव्हती. तिच्या रूपाने कमराज आला होता." चोर कण्हत म्हणत होता.

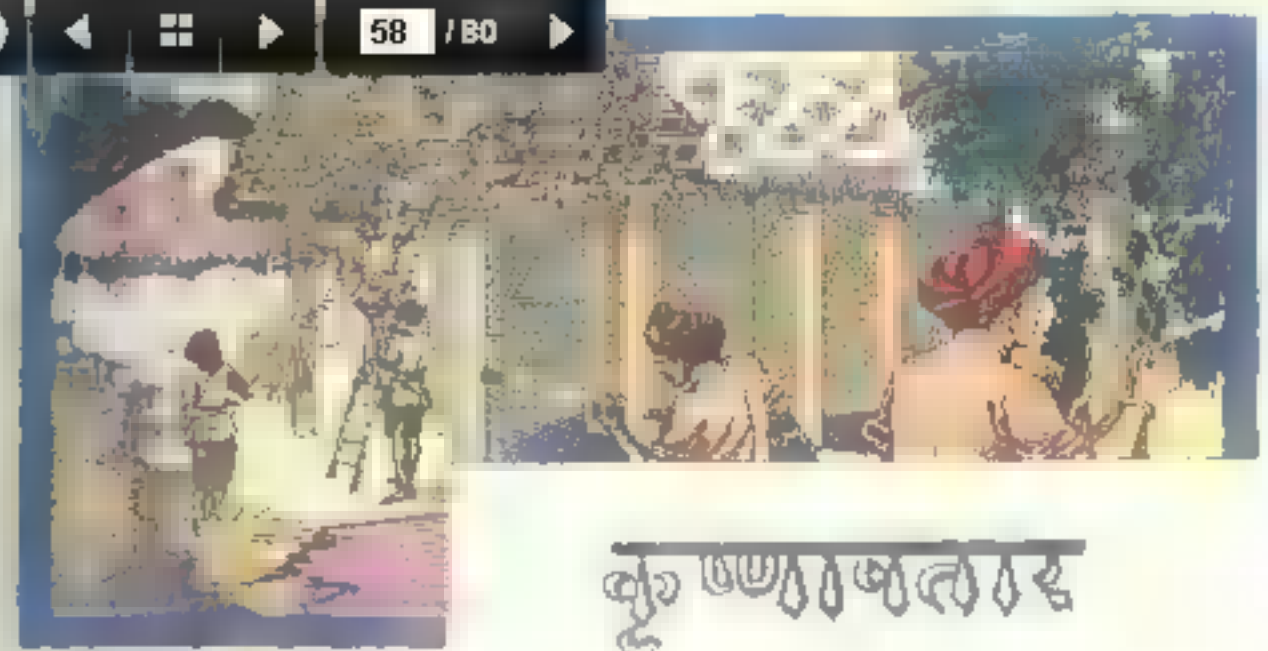
"मग तू स्वतःच कमराजाला का बोलावून आणलेस?" वासू कुळकर्ण्याकडूनच तू ती

गाय विकून घेतली हावीस ना गोपाळने त्याला विचारले.

"नरमग, ही वासू कुळकर्ण्यांनी का गाय आहे?" तो म्हणाला. अशा तऱ्हेने त्याची चोरी चवाट्यावर आली. कुळकर्णी सामान्य मनुष्य नव्हता. कडक स्वभावाचा मनुष्य होता. त्याला कळले की त्याची गाय कोणी चोरून नेली आहे, तर तो त्याला जिवंत सोडणार नाही ही गोष्ट चोराला माहीत होती.

त्याने गोपाळचे पाय धरले म्हणाला. "भाऊ! ही चोरी मी केली होती,

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

साऱ्या गोकुळांत गडबड होती. प्रवासाच्या तयारीची गाऱ्यांतून झालेली मरण्यांत येत होते. तुपालोण्याचीं, धान्यानीं पोती, भांडीकुंडी, पळपाचपचे, नाक मुऱ्यां ठहान मोठें सामान नीट रचून ठेवण्यांत आलें. तसो मंडळी आपल्या मुरांना पुढें हांकत निघालीं. त्यांच्या पांढोपळ व सर्वांत जेवटीं वायकापुरुष गड्या मारीत स्थानंदाजें चल्लन होतें. म्हालाऱ्या माणसांना तरुण मंडळी मदत करीत होती.

अथात्र हेने सारे गोकुल वृंद बनला
येऊन पोचले. वडीलकांना गवळ्यांनी घेरून
बांधायला जगा ठरविली. गाजा अर्ध-

चंद्राकार उभया काय्यांत आख्या. कित्येकांनी
शोपट्या वाचून उभया केश्या. कित्येकांनी
आडाख्यांनी किंवा लतामंडपांतून ठाणें दिलें.

पंढरी लोवः गुरांच्या रक्षणाची व्यवस्था
कतण्यांत गुंतले. त्यांना कत्याचें कुंण
तयार करून त्या आचारांत गुरांना नेऊन
सोडले. एका दिवसांत सर्व वृंदावन
गवळ्यांचे होऊन गेले. कांही दिवसांनी
गवळिणी नहून भट्टन झिडू फिरू लागल्या.
गवळ्यांची वस्ती तेथे होताच ~~॥~~ सर्व
प्रदेशाला एक मिराळीच पड्या आली.

यथा वेर्ळा गवळ्यांनी पुष्कळ धनवैभव
संपादन केलें. पशुधन वाढत गेलें. कृष्णाला

तेव्हा तेरावे वर्ष लागले होते आणि उन्हाळा पुरू झाला. गुरांना गाईंना निरनिराळे आजार होऊ लागले. त्यांना उमरे राहाणे अशक्य होऊ लागले. तोंडातून फेस येऊ लागला. त्यांचे खूर फुटू लागले.

गुरांची रोगाग्राह दूर व्हावी म्हणून गवळ्यांनी माथिकांकरवी मंत्रतंत्र करून पाहिले व पशुनैद्यांकडून औषध पाणी केले. पण काही उपयोग झाला नाही.

ती सांध यमुनेच्या कांडच्या समुद्री तलावात सुद्धा पसरत असलेली दिसली. कित्येक गवळी व गुरांची आजारी पडू

लागले. ती संस्कार सांध पाहून सर्वांच्या तोंडाचे पाणी पडाले. सर्व वृंदावनभर एक तऱ्हेची वाग येऊ लागली.

नंद आजारी पडला. यशोदा व रोहिणी पण आजारी पडल्या. कृष्णाने बळामाला सहा विचारला आणि दोघे आपल्या गुरांना वेऊन एक कोसभर ओपाच्या उलट्या दिशेने गेले. इतर गवळी व गुरांची पण त्रोवर गेले. त्यांना कसला रोग आला नाही.

नंद जायला त्याच दिशेला नाही. "ही जागा आपली आहे. काय घाटेत ने जाले तरी सहन केलेच पाहिजे. इनक्या लोकाना कोठे वेऊन जाऊ!" तो म्हणाला.

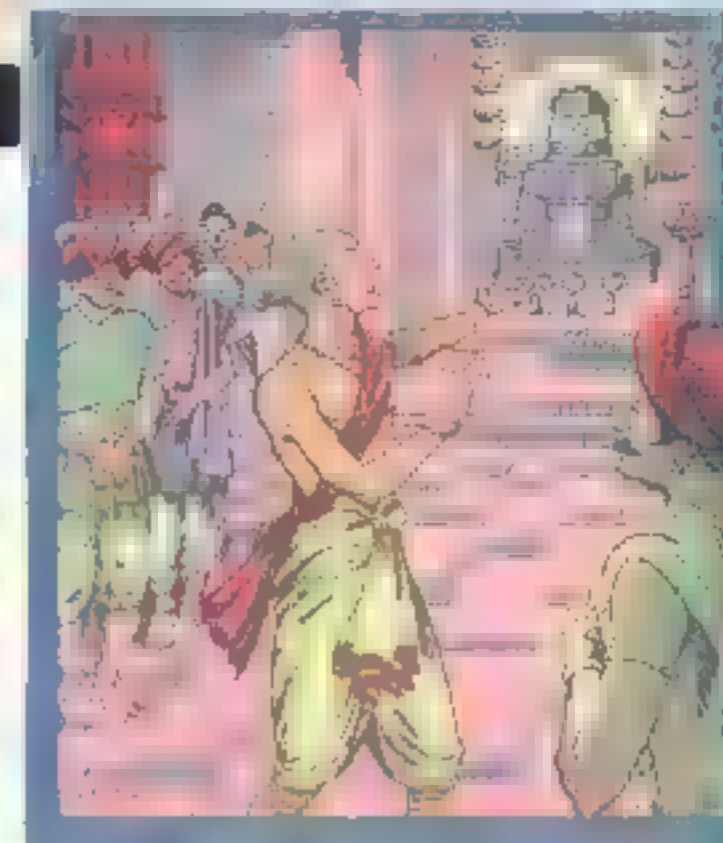
नंद, यशोदा व रोहिणी सर्वांनीच आजारी असूनहि नकार दिला व इटाने इंदावनलाच रहावे ठरविले. तेव्हा काय करावे हे म्हणाला पण मुचेना.

गवळ्यांमध्ये धिवेन देशाचा राईपारा एक बूड गवळी होता. तो सर्व प्रमुख गवळ्यांना बोलावून म्हणाला—"हे पहा, आपले जीवन हे सर्व या गुरांच्या जिवावर आहे. त्यांच्या रूपेनेच आपले पाट भरते. पशुरक्षण करणारा तो शिवशंकर आहे.

आजारी त्याची आराधना केल्याशिवाय या संकटांतून आपला उदर नाही. कोण: उघड करून पुरोहितला होलावून शंकराची आराधना करावी."

त्याच सहा ऐकून गोपालकांनी ब्राह्मणांना आदरपूर्वक बोलाविले व शंकराची पूजा करविण्याची व्यवस्था केली. एक आठपदाभर दिव्यत पूजा झाली, जमिनेक झाला आणि सर्वांत शेवटी नैवेद्य झाला. ब्राह्मणांचा क्षांतिपाठ व मंत्रवाप आठवडाभर चालू होता. सातव्या दिवशी एका ब्राह्मणाच्या अंगात येव आला. तो म्हणाला एकदम हेनू लागला आणि उठ्या मारून नाचू, म्हणजे. तांदूळ वृक्षच करे झाले.

"मला शंकराने कैलास गर्वावरून पाठविले आहे. 'ओ शंकराणा! यमुनेच्या काठी जाऊन पहा, गाईगुरांना कसला रोग झाला आहे तो.' मीच शंकराकडे तो. स्वतः प्रभू शंकराच्या आज्ञेने जातो आहे. शंकराने तुम्हां सर्वांची आराधना स्वीकार केली आहे. तुम्हां सर्व कां आजारी पडलां आहां! आहे का माहीत तुम्हांला? हापर युगांत शंकर जेव्हा पळोकारा पास युगांत शंकर जेव्हा पळोकारा पास देण्याचे ठरवून निरनिराळ्या प्रकारची रूपे

वेऊन गाले तेव्हा कालिकाची राक्षस विरोधन याच्या मुलाने एका विपारी विरव-वृक्षाच्या रूपे यमुनेच्या दक्षिण तीरावर जन्म घेतला. शंकराच्या चारी भाजूला त्या राक्षसाचे अनुयायी विपारी वृक्ष व कांदेरी सुडपांच्या रूपे जन्माला आले. त्या विपारी विरववृक्षाच्या नात्याने तुम्ही सर्व व तुमची गाईगुरे आजारी पडलां आहां. त्यामुळेच यमुनेचे पाणी पण विघडले आहे. तो विपारी वृक्ष उघडून शंकराची शक्ति नंदाचा मुलगा बळराम याच्या जंगी आहे. त्याने हे काम

काण्याचे फवूल करून केले. तर गुपचे सर्वांचे फलराण होईल. ही गोष्ट तुम्हाला सांगण्यासाठीच महादेव नें मला पाठविले आहे. मी तुम्हाला सांगितलें आहे तसे करा. चरें, आतां मी येतो. मला निरोप या."

हें बोलतां बोलतां ब्राह्मणाला मुर्छा आली व थोड्या वेळानें जागा हाकून तो पूर्ववत् सर्वांशीं बोलूं लागला. सर्व त्रक-धुंदला आनंद झाले.

गोपालकांनीं बलरामाला बोलावून ते सर्व सांगितलें. ते ऐकून तो म्हणाला— "परमेश्वराची आज्ञा आहे व माता व पिता

यांच्या रक्षणासाठीं ती आज्ञा आहे. सहन करून नम्र व तें मला मिळणार! मी तो विपारी वृक्ष उपहन टाकतो."

कृष्णानें ब्राह्मणांना नमस्कार केला. शंकराच्या माझांग देवदत्त फेला शंकराच्या देवळाला प्रदक्षिणा घालून पुन्हा नमस्कार केला व बलरामाजवळ जाऊन उभा राहिला. बलरामानें ब्रह्म भगदी तशीच प्रदक्षिणा करून शंकराला नमस्कार केला. नंतर दोघे कुन्दाड, कुदळ व आमुपें घेऊन तो विपारी वृक्ष हाता तिकडे गेले.

शंकराची आराधना केल्यानंच कित्येक गोपालकांना चरें वाटले होतें. ते देखील दोघांच्या प्रगेच विपारी वृक्षलता उपहन टाकण्यास निघाले.

तां विपारी वृक्ष कोटें माहे हें कळायला त्यांना सुलीच वेळ लागला नाही. रानांत जसजसे ते पुढें जाऊ लागले तसतसा काही ऊड मुळपांतू एक विचित्र दुर्गंध आलेला त्यांना आडकू लागला. तो दहदहळू असब होत गेला. ओझावेळानें तो भयंकर विषवृक्ष पण त्यांना दिसला. फार मोठा होता तो. भुनासारखा वाटे पाहल्यावर त्याच्या चारी बाजूला विपारी काटेरी झाडे

व छुडपें होती. बलराम व कृष्ण तीं झाडे छुडपें सपसप कापीत पुढें त्या झाडाजवळ जाऊन पोचले.

त्या वृक्षाचें खोडच तीस हात रुंद होतें. त्याला लागलेलीं चेलफळे हत्तीच्या डोक्याएवढीं होती. त्याच्या व दहाच्या दूरवर पसरल्या होत्या. फळांतून घाण येत होता. म्हणून कृष्णानें व बलरामानें प्रथम फळेंच तोडून टाकण्याचे ठरविले.

दोघांनीं फळें फुलें व तोडून किंवा छुडून टाकल्या. हाताला आली नाहीत तीं फळें व काठ्यांना शोडपून पाडलीं.

त्यांच्या गदतीला सर्व गोपवाळक आले होते. त्यांनीं सर्वांनीं मिळून त्या झाडावर एकदेलील वृक्ष किंवा काळी राई दिली नाही.

एक विचित्र गोंष्ट त्यावेळीं पडली. गाईगुरांच्या रक्षणासाठींच बलराम व कृष्ण कानांत गुंजले होते. पण हिडत फिरत असलेल्या कांहीं गाईगुरांनीं त्यांच्यावर दहा केला. तीं गुरे सामान्य म्हणून हें सांगण्याची गरजच नाही. तीं, वृक्ष

व त्या रूप जमताला आलेल्या राक्षसांची सुलें होती व त्यांच्याप्रोथर गाई-गुरां रूपान राक्षसिणी होत्या. विपारी व लतांचीं पानें फळें लाऊनच तीं रासरे व गाई जगत होत्या.

कृष्णानें त्या गाईगुरांच्या संहार करायला सुरवात केली. राक्षस स्वतःचें रूप घेऊन रक्त ओवीत मग्न पडूं लागले.

गोमातेचें रूप घेऊन आलेल्या राक्षसिणी आपल्या सुलांचा संहार होताना पडून कुड होऊन कृष्णाच्या जंगावर धांवल्या. परंतु कृष्णानें त्यांना सहज बाजूला ढकलले आणि तो विशाल विषवृक्ष उपहन

बैठून बोलले. त्यांनी यमुनेत नारण्या घेऊन पोहोचले, खेळले. गाणी म्हणली. नेह्या त्यांचा सर्व शीत दूर झाला. काळोख पडेपर्यंत सर्व पाण्यात डुबून होते. नंतर पन्धन आणलेली शिंदोरी मांडून लायला बसले. काळोख पडल्यावर आनंदाने सर्व आपापल्या घरी गेले.

होरी दिवसांनी शिवनेवासी पुरुषांच्या नवपेढी मुखारत गेल्या. राईगुरांनी राम राई संपूर्णत त्यांचे आणि उन्हाळा पण येत.

पावभाळी त्या आकाशात येताना पाहून त्यांचे. येताना ऐकून सर्वांना आनंद होई. लवकरच पाऊस पडू लागला. गंधून पडून गारा पण पडत. पुष्कळ पडला. त्रिकडे चहाये त्रिकडे दिवकर दिवस त्यागली. सर्वाने म्हणून भरला.

अशा आनंदाच्या वेळी विदर्भ देशावर मंदार आले. लोक वादनात गेले. एक प्रमाण सहणारा कुर्मीक नावाचा एक रहिवासी होता. त्याच्याकडे पुष्कळ राई होत्या. तो एक फार मोठा दानवी व धर्माचा पुरुष होता. माणिसच्या शिवाय

उत्पाण्याच्या कामी भरगपाळी होत भार लावला.

दोघांनी भिकून तो एक उग्रहन टोकल्या-वर सर्व गोपबालकांनी त्या वृक्षाचे दोकडे तुकडे करून टाकले. नंतर त्यांनी मोठ्या, काटक्या व पाणोळा मोठ्या करून त्या सर्वांची एक मोठी होळी केली. पाहता पाहता त्या आगीने लोट आकाशाकडे जाऊन मिडले, सर्व झाडे गडपे, राक्षस राक्षसिणी नद्यांचा त्या आगीत लोटत झाला.

गोपबालक प्रमापून झाले होते. दमून गेले होते. सर्व फिरत यमुनेच्या वाळून

दान करणारा म्हणून तो त्या प्रांतांत प्रसिद्ध होता. तो यशोदेचा भाऊ होता. त्याच्या मुलाचे नांव श्रीधाम होते व मुलीचे नीला असे होते.

जेव्हा विष्णूने तारकासुराचा केलें त्यावेळीं त्यानें फाल्गुनेमी नांवाच्या राक्षसाच्या सहासि मुलाचा वध केला होता. ते सात जण त्याचा सूड घेण्यासाठी कुंभीक याच्याकडे शरण गेले. जन्माला आले. त्यांनीच सर्व धुमाकूळ मांडला होता. ते गाईच्या गाईत शिरून गाईना व बैलांना ठार फुलें लागले. कोणी गोपालक त्यांच्या रक्षणार्थ मात्रे त्याला ते पायाला लावून द्यात किंवा जिगांनी ठार करीत. मोठमोठ्या भिंतीदेखील ते जिगांनी पाडून कुंपणाच्या आत शिरून गाईगुरांना ठार करीत. हे

वित्त्य होऊं लागले. चहुकडे अहिआहि उडून गेली.

कुंभीकने त्या सानहि सांडांना एक-इण्याचा पुष्कळ यत्न करून पाहिला. मोठमोठ्या वीरांना त्याने त्या कामावर नेमले. पण ते देखील ठार शाले. ते तांड गांवांत फिरत मोठ्यांत फिरत व मनुष्य पशु जो समोर येई त्यावर करत. प्रजा मिथिलेला राजाकडे आपले गाव्हणें घेऊन गेली. लोक म्हणाले—“विदेहराज! कुंभीककडे जन्मलेल्या हा सर्व धुमाकूळ मांडला आहे. आमची गाई-गुरे शाली व मोराड पडली आहेत. आपण वेळीच येऊन त्यांना आळा घालला नाही तर आपले राज्य सोडून जावे लागेल.”

अरण्यपुराण

[८]

‘भावाच्या’ अंगावर प्रहार आले “तुला विमर पडेल या हेतूने लबाड बाघाचा मटिनाभर कोठेतरी निघून गेला होता. फाल्गु तो डोंगर ओलांडून कोळ्या बरोबर तुला काढून आला आहे.” ‘भाऊ’ घाबरल्यासारखा म्हणाला. त्याच्या हाडांतून फेंस येत होता.

मोवळी तीड थोडे येगाडून म्हणाला “त्या बाप्याला मी नाही भीत. त्याच्याचंगीवर तो दुचा काढला आहे ना.”

‘भाऊ’ थोडं निमने चालीत म्हणाला “मी काळ येतला होतो त्याला. त्याने मला सर्व काही सांगून टाकले आहे. सर्व ऐकल्यानंतर मी त्याचे कंठरडेच मांडून टाकले आहे. आज संध्याकाळी ते घरी परत

जायला निघतील त्यावेळी तुझ्यावर उर्बा मारण्याच्या विचारांत आहे बाघाचा. ती देणगीच्या खोऱ्यांत आहे.”

“आज पोटांत काही गेले आहे का की उपाशीन शिकारीला निघाला आहे?” मोवळीने विचारले.

तोच मुख्य मुद्दा होता. त्यावरच मोवळीच्या त्रीचन मरणाच्या प्रश्न अवलंबून होता.

“आज सकाळीच त्याने एक दुकर ठार करून त्याच्या मांसाचरवीवर हात मारला आहे. तुला माहीतच आहे. मूड घ्यायला मुद्दा थोडा वेळ उपाशी राहाणे त्याला आहे.” ‘भाऊ’ म्हणाला.

“सूर्य! त्याऊन पिऊन घेतल्यावर त्याला वाटत असेल की मी तो वेईपर्यंत चार पाहत

धमेन म्हणून ! तो कोठे घरे घोरत पडला भवावा ! आपण वदापाव असतो तर त्याचा चांगला समाचार घेतला असता जा पर्यंत त्याचा वास येत नाही तोपर्यंत ही रेडे निकडे जाणार नाहीत. मला म्यांची भाषा कळत नाही या वाजूला त्यांना घेऊन जाऊ का, म्हणजे त्यांना त्याचा वास येईल." मौवलीने विचारले.

"वास येऊ नये म्हणून तो गंगेत बराच वेळ बुडला आहे." 'भाऊ' म्हणाला.

"तरमग त्या कोळ्याच्या मूचेनेवरूनच त्याने ते केले असेल. वाघ्याला एवढी

पकळ कोठून असणार !" असे सांगून मौवली ताडान चोट घालून काही वेळ विचार केल्यावर म्हणाला—"त्या खोऱ्यात मैदानांतल्या वाटेने भर्षा मैल जावे लागेल. गुरांना इकडून खोऱ्यात हांकून नेता येईल. पण वाघ्या दुसऱ्या टोकाने निसटून जाईल. त्या टोकावर त्याला बडबले पाहिजे. गुरांना दोन भागांत विभागले तर !"

"हे काळी तरी शक्य नाही. या साठी आणखी एक जण उभास्त योग्य आहे. त्याला मी बरोबर घेऊन आलो आहे." असे म्हणत त्याने एका मळुघात उडी मारली. त्यातून एक मोठे होके वर आले. त्याचे वेळी लांडग्यांच्या भावाजाने सारे खोरे दुमदुमले.

"एक एक !" मौवली आनंदाने उल्लास लायला. "तुं मला विसरणार नाहीस, मला माहीत होते. आता आपल्याला पुष्कळ काम करायचे आहे. या गुरांचे दोन भाग कर. एका वाजूला गाई, म्हशी व वासरू व दुसऱ्या वाजूला बैरे व रेडे.

एकूला विचार करायला घोडादेखील वेळ लागला नाही. तो गुरांच्या गर्दीत शिताफीने गिरल्या की मौवलीने सांगितल्याप्रमाणे त्याने गुरांचे दोन भाग

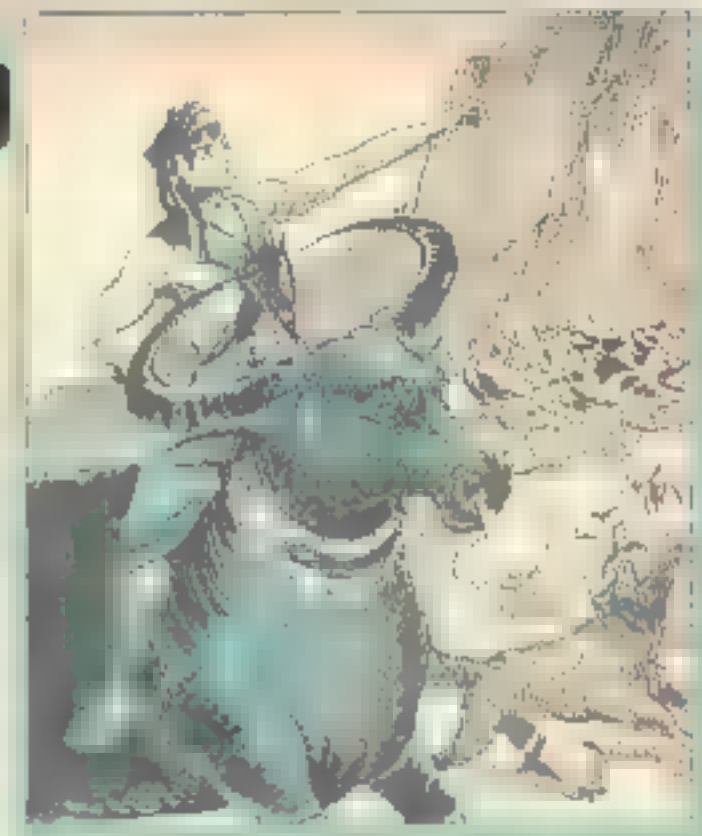
पाडले. एका वाजूला गाई, म्हशी डोळे वटानून आपल्या वासरूंना पाटीशी घालून पुढच्या खुरांनी मानी ओढीत हान्या लांडग्यांनी जर काळ पाऊल पुढे टाकले तर त्यांना शिगांनी फाडून जमिनीवर सोळयण्यासाठी जणुकाही त्या नयार हान्या दुसऱ्या वाजूला बैरे व रेडे भाकानून सापा सारखे जल्हार मारून होते खरे पांडले तर गाई म्हशी इतक्या त्याचा उपश्रम होण्याची शक्यता नव्हती.

लक्ष्मणच कल्प विभागला येत होता महा गुरांच्यांनादेखील शक्य नाही काळी सहज दोन भाग पडले. "घरे, पुढे काय करायचे, हे नक्का सांग नाहीतर गुरे पुन्हा एकत्र होतील." एक म्हणाला.

"पैसा रेड्यांना डाव्या वाजूला हाकून घेऊन जा, एक !" असे सांगून मौवली 'गाम'वर वगला आणि चानू लागला. "भाऊ ! आम्ही गेल्यानंतर गाई म्हशींना खोऱ्यात खाली घेऊन जा."

"खोऱ्यात कोठवर घेऊन जाऊ ? 'भावांने' विचारले.

"अद्या चढणीच्या जागी घेऊन जा की वाघ्याला उडी मारता येऊ नये. तो जात्याच भितरा, पांढभर खाऊन पिकून

आम्ही दुसऱ्या टोकाकडून येईपर्यंत म त्यांना तथे उभा ठकून वाट पहा " मौवली म्हणाला.

एकने बैरा रेड्यांसमोर उभा राहून एक आरोळी दिली त्याबरोबर ते वेगळी करून जोराने त्याच्या अंगावर धावले एक त्याच्या पुढे धावत खोऱ्याच्या तोंडाकडे जाऊ लागला. लिकडे 'भाऊ' गाई व म्हशींना घेऊन खोऱ्याच्या दुसऱ्या टोकाकडे गेला होताच.

बाघोवा खोऱ्यात झोपत होता. तसा जा की वाघ्याला उडी मारता येऊ नये. तो जात्याच भितरा, पांढभर खाऊन पिकून

वेतले की न्याला काणाशी झुज वेगें अशक्य होई. एका टांकाकडून दुसऱ्या टांकापर्यंत खोऱ्यांत उतरण होती. दोन्ही बाजूला उंच डोंगर होते. खोऱ्याच्या तळाशीं गाई म्हाशींना उभे केले आणि दुसऱ्या बाजूने बैला रेड्यांना पळवीत आणले तर मध्ये सांगडून बाघाबाघी चटणी हाऊन गाईल. ती तुडवला गेला नाही तर म्हाशींच्या बाजूला धावेत व त्या आपल्या शिरांनी त्यांच्या बिभळ्या उडविनील. अशी पुन्हा मोवलीने सांगली होती.

मोवली आपल्या 'राम'वर बसून बैलां रेड्यांबरोबर दुसऱ्या बाटेने डोंगरावर खोऱ्याच्या एका उंच जागेवर येऊन उभा राहिला. इतके झाले तरी बाघाबाघा गुरांना बास आला नाही. दोन्ही बाजूने डोंगर उंच होते. त्यावर बैली लोचन होत्या

त्यांच्यावर चढून जाणे बाघाबाघा शक्यच नव्हते. तो खोऱ्यांत अडकला होता.

"आपण आलो आहो हें बाघाबाघा कळवूं या." असे म्हणत मोवली तोंडा-जवळ दोन्ही हात ठेवून जोराने ओरडला. त्याचा आवाज खोऱ्यांत दुमदुमला. बाघाबाघा जांभड घेत म्हणाले-"कोण हाक धरतो आहे तो!"

'मी मोवली.' शिखराच्या टाकावर भेटण्याची वेळ झाली. चल." असे म्हणत मोवलीने एक आंगळी ठोकली "एकू बैला रेड्यांना पळव 'रामू' पळ."

बैल व रेडे खोऱ्यांत धांयले. एकूने आंगळी दिली. बैल व रेडे त्या बाजूला धांयले. न्याचे पाय लावून दगड गडगडून स्वार्ती जाऊ लागले. 'रामू'ला बाघाबाघा बस व ती जोराने ओरडला पुढील गाष्ट पुढील अंकी]

६२. पीनांग डीपांतील बौद्ध धर्म

मुल्तया देसांतले पीनांग डीप पूर्वेकरील सर्वांत मोठा देश होय. येथील "केव" वडाचे क्षेत्र १० एकरांचे आहे. त्याच्या गोपुरांतील बौद्ध धर्म गोपुरात मक्क्या आहे.

भास्ताचा इतिहास

१५ व्या शतकाच्या शेवटी पाश्चिमात्य देशांच्या रहिवाश्यांनी नवीन भूभागांचा शोध लावल्यामुळे निरनिराळ्या देशांचा परस्परांशी व्यापार सुरू झाला व देशांच्या इतिहासांत एक नवीन अध्याय प्रारंभ झाला. यास्को डि गामाचे भारतात आगमन ही त्यापैकीच एक मुख्य घटना होय. मे महिन्याच्या २७ तारखेला कालिकतच्या बंदरांत त्याने प्रवेश केला.

परदेशांतून आपल्या देशांत यायला दोन मार्ग होते. एक पश्चिमोत्तर प्रांतांतून लैबेरच्या लिडींतून दुसरा समुद्राकाठचा.

मोंगळांनी पश्चिमोत्तर प्रांताच्या रक्षणाची किक्कीर केली, पण समुद्राकाठच्या मार्गाच्या रक्षणाकडे दुर्लक्ष केले. समुद्रावर आपला अंमल स्थापन करण्याचा यत्न त्यांनी कधीच केला नाही. ते काम मराठ्यांनी केले.

यास्को डि गामा मुख्य करून एक दर्पावही तांडेल होता. तो पोर्तुगालचा रहिवासी होता आणि लिस्बनहून निघून आफ्रिकेला वळला देऊन भारतांत आला होता. शामोरिन नांवाचा कालिकतचा अधिकारी त्याच्याशी मेमार्ने बागला. तो भारतांत आला म्हणून पोर्तुगाल व भारत यांच्या मध्ये पारस्परिक व्यापाराचे संबंध स्थापित झाले.

पूर्वीहि भारत पाश्चिमात्य देश यांच्यामध्ये माळाची देवाण घेवाण चालू होतीच. परंतु सातव्या शतकापासून हा व्यापार दोन तीन शतकांपर्यंत फक्त अरबी लोकांच्या हातांत होता. पुढे पोर्तुगीज लोकांनी सुद्धा हिंदुमहासागर या समुद्र या व्यापारी मार्गाचा उपयोग करायला सुरवात केली.

९ मार्च १५०० रोजी फिडो अल्बरेज कादल नांवाचा एक पोर्तुगीज तांडेल १३ जहाजे बरोबर घेऊन लिस्बनहून भारताच्या समुद्रात निघाला. परकीयांना व्यापाराची इतकी परवा नव्हती. भूभागांत व्यापार होतो तो मूमाग काहीजण दुष्ट हेतूने त्यांनी चांचेगिरी केली. आता-पर्यंत कायद्याचे वाटले म्हणून शामोरिनचे पोर्तुगीजांच्या कारवायांकडे गेलें नाही. परंतु चांचेगिरी सुरू झाल्यावर त्यांच्याशी त्याचे दिवुष्ट आले. शामोरिनशी कोचीनच्या शासकांचे ओळखून पोर्तुगीजांनी त्यांच्याशी सख्य पळे आणि इक्षिण भारतांतील राजकीय हावप-चात शिरकाव करून घेला.

भारतांत पोर्तुगीज सत्ता केली ती अल्फांस्को अल्बुकर्क याने. इ.स. १५०३ मध्ये एका नौकादलाचा नेतृत्व करून आला. त्याने इतकी कामगिरी बजावली की त्याला इ. स. १५०९ मध्ये गव्हर्नर नेमण्यांत आले.

भारतांत तो पोर्तुगीजांची सर्व कामे पाहू लागला. १५१० विजापूरच्या राज्यांतले गोवे त्याने काबीज केले. हे सुंदर उत्तम

बंदर आहे. अल्फान्तोच्या काळांत गोव्याच्या रक्षणाची उत्तम व्यवस्था करण्यांत आली. तेथील व्यापारपण वाढला.

भारतांत पोर्तुगीजांची वस्ती वाढली या हेतूने त्याने भारतीय स्त्रियांशी विवाह राहण्यास आपल्या देशवासियांस प्रोत्साहन दिले. मुसलमानांशी त्याचे वैर होते. आतांचे त्याने दित केले. इ. स. १५१५ मध्ये तो मेला तेव्हा पोर्तुगीज नौकादलाचा आह्वान करणारे नौकादल एकहि नव्हते. सर्व पश्चिम किनाऱ्यावर त्याचा होता.

अबुकाक याच्या नंतर जो कोणी पोर्तुगीज अधिकारी भारतात आला त्याने समुद्रकाठी एकेक नगर स्थापन केले. दीब, वमण, सल्लेट, बसई, मुंबई, मद्रासनजीक सैन्यीय व बंगालमधील हुगली अशीच नगरे होत. पोर्तुगीजांनी सीलोनमध्ये सुद्धा आपली कीर्ति गाजवली. परंतु पुढे त्यांच्या सत्तेखाली हा भाग राहाला नाही. दीब, ~~सल्लेट~~ गोवें एश्टी नगरेच काय ती त्यांच्या सत्तेखाली राहाली आणि भारत न्यतंत्र झाल्यानंतर १९६३ साली ~~पोर्तुगीज~~ अमलाखालील प्रदेशदेखील झालसा झाला.

भारताशी केलेल्या व्यापारात पोर्तुगीजांना पुष्कळ फायदा झाला. ते पाहून इतर पाश्चिमात्य देशांत ईस्ट इंडिया कंपनी- ~~कंपन्या~~ कंपन्या स्थापन झाल्या. इंग्लंडात इ. स. १६०० मध्ये स्थापन झालेल्या

कंपनीला पूर्वेकडील समुद्रीमार्गात होणाऱ्या व्यापाराचा हक्क इंग्लंडच्या राजाने दिला. इ. स. १६०२ मध्ये स्थापन झालेल्या कंपनीला इतर राजाने व्यापारपरोक्ष पूर्वेकडील प्रदेशांत किंवा वांछण्याचा व भत्ता कायम करण्याचा अधिकार पण दिला. १६१६ मध्ये डेनमार्कपण या क्षेत्रांत उतरला. १६६४ मध्ये स्थापन झालेल्या फ्रेंच ईस्ट इंडिया कंपनीने राजकीय कामात पुष्कळ शिरकाव करून घेतला अशाच तऱ्हेच्या अनेक ईस्ट इंडिया कंपन्या स्थापन झाल्या.

यांची जापसांत चढाओढ सुरू झाली. १७ व्या शतकाच्या पूर्वार्धात पोर्तुगीज, इतर ~~इंग्रज~~ यांच्या आपसांत नकमफी उडत राहाल्या. यात पोर्तुगीजांच्या हातां पडा आले नाही. त्यांचा वचक १८ व्या शतकापर्यंत पुष्कळ कमी झाला.

नेहरू चरित्र

[३२]

मोतीलालजी ■ जवाहरलालजी यांच्याशी जयचम व सप्त यांच्या दोन दिवस वाटाघाटी होत राहाल्या. पण त्याचा विशेष फायदा ~~झाला~~ नाही. कारण सप्त व जयचम यांचे विचार ~~नेहरू~~ पिता-पुत्रांचे विचार यांत पुष्कळ अंतर होते. सरकार ~~कोमेस~~ ~~समेट~~ होईत याची अपेक्षा जवाहरलालजी किंवा मोतीलालजी दोघांनाही नव्हती. गांधीजींचे मत घेतल्या शिवाय व कार्यसमितीच्या इतर सभासदांचा होकार मिळाल्या शिवाय कोणतेहि ~~जग~~ जाहीर करण्यास ते ~~नव्हते~~ नव्हते. ही गोष्ट ~~सप्त~~ सप्त व जयचम यांस आणि पण किडून गांधीजींना कळविली.

८ ऑगस्ट ~~रोजी~~ ~~व्हॉयसराय~~ साहबांकडून जाणवली एक पत्र घेऊन जैनीच्या तुरुंगांत आले. त्या पत्राचा थोडक्यांत सारांश असा होता की येरवड्याच्या तुरुंगांत जाऊन नेहरू पिता

पुत्रांनी पाहिजे तर गांधीजींना भेटायला हरकत नाही. परंतु तुरुंगाबाहेर सरदार पटेल व भीलाना अबुल कलाम आझाद यांना भेटायला परवानगी नव्हती.

“या अटी मान्य करून तुम्ही येरवड्याच्या तुरुंगांत गांधीजींना भेटायला हरकत आहे का !” सप्तनी विचारले.

“गांधीजींना भेटायला आमची तयारी आहे. परंतु इतर सहकाऱ्यांना भेटल्याशिवाय व त्यांचा होकार मिळाल्याशिवाय कांही निर्णय घेता येणार नाही.” दोघां पिता पुत्रांनी उत्तर दिले.

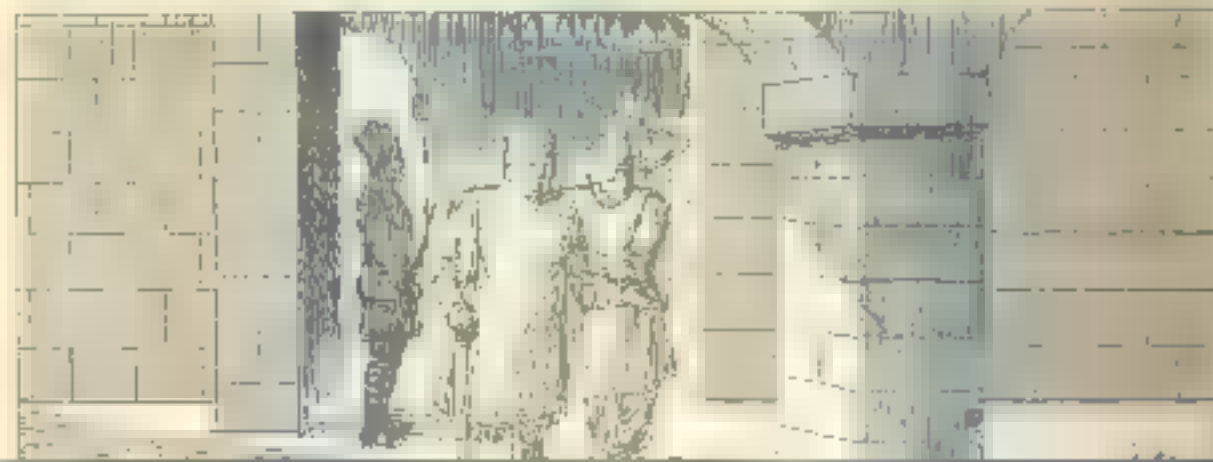

■ सर्वांचा ताण पडल्यामुळे मोतीलाल जींना १६ तारखेला ताब आला. ते आपल्या इतर साथीदारांबरोबर १७ तारखेला नैनीला परत जाऊ शकले नाहीत. आले होते तसेच सर्व स्पेशल गाडीनेच नैनीला परत गेले. ■ खेपेस स्टेशनावर जास्तच गर्दी होती.

मोतीलालजींची तक्रार जास्त बिघडत गेली. त्यांच्या औपधोपचारासाठी त्यांच्या स्वतःच्या डॉक्टरांपैकीज सरकारी डॉक्टरपण आले होते. तुरुंगात चिकित्सेची नागली व्यवस्था होणे शक्य नव्हते. त्यांच्या मित्र-मंडळींनी त्यांना तुरुंगांतून सुटका यादी असे मत दिले तेव्हा मोतीलालजींना मनस्वी राग आला. त्यांनी लोढे अर्बिन यांना तारेने, सुटकेची मुळीच गरज नाही, असे म्हणले. परंतु तक्रार बिघडत चालली होतीच. ■ ते तुरुंगात आले.

अशक्ता वाडली होती. ८ सप्टेंबर रोजी त्यांना सोडण्यात आले. त्यांना दहा आठवडे तुरुंगवास भोगावा ■

त्यांची सुटका झाल्यानंतर जवाहर-लालजींना ■ निर्जीवसा मातू लागला. त्यांच्याबरोबर ■ महामुद पण मोतीलालजींच्या सेवेला इतर असत. या कामात जवाहरलालजी इतके ■ असत ■ त्यांचे वाचन, लेखन, गण ■ विणणे व सूत काढणे योगीरे वेद पडते होते. मोतीलालजींना सुटका मिळाल्यानंतर उरलेल्या लोकांची सर्व कामे पूर्वाग्रहाने सुरू झाली. परंतु त्या कामात त्यांचे ■ लागत नसे ■ त्यांना आनंद ■ नसे. ■ सुटल्यानंतर वर्तमानपत्रे वाचनी वेद झाली. त्याच सुमारास रणजीत पंडित यांना अटक झाली ■ ते तुरुंगात आले.

पाताळ कोट

[१०]

[धूमक व मोमक यांचे विरूपणी मैत्री झाले. त्यांच्याबरोबर जात असता मदीकाठी त्यांचो पण भिन्नतामकासो झाली, त्यांच्या मदतीने होवक्यात बागून मदी गाव होतीत असता त्यांचा मंडळट एक राहणी नव्हत्या घालीने. शरि मंडळजत याका चरल व उर नव्हत्या. विरूपाने आपल्या दोरीचा फतम विरूपाने टाकला.—पुर्व.]

विरूपाने टाकलेला दोरीचा फांस घालीच्या बोलावीत होता. दोघांनी वरही टाकली पंखात अडकला व त्याने लगेच तो आणि विरुपाजवळ आले. तेवळ्यांत घालीने जोगाने ओढला. तिकडे जोराने उडण्याचा करीत होती. दोन्ही कडील ओढ असल्यामुळे काही वेळ धार आकाशांत जागच्या जागी स्थिर झाली. विरूप दोन्ही हातांनी दोरी ओढीत होता व वरहवण्याच्या दोघां मिळांना हांक मारून मदतीला

बोलावीत होता. दोघांनी वरही टाकली आणि विरुपाजवळ आले. तेवळ्यांत घालीने इतका जोर लावला की विरूप हवेत एक शेज हातवर ओढला गेला. "विरुपा दोरी ओढू नकोस, मी येतो आहे." असे ओरडत सामक आपली नाव वेऊन विरुपाच्या नावेजवळ आला. तोपर्यंत घालीचे पण क्षीण पडत गेले

आणि घोडे पाण्यात पडले. त्यांच्याबरोबर विरूप व दोघे भिड पण पाण्यात पडले. त्या दोघांना चांगले पोहायला येत असूनहि आंध जोराचा पाहून ते घाबरले आणि 'बुडलं' असे मोठ्याने ओरडू लागले. चार हातांवर पाण्याच्या ओघात वहात त्यांना नावेची कडा घसून विरूप म्हणाला - "भिडदेखील इतके असतील असे तक्रार करू नये. मी नाव आणि चदा घर. मला काय येते. इतका फक्त सहन करा हातीं आलेल्या घारीची सांगुती खाल्याशिवाय मनाचे समाधान होणार नाही." असे म्हणून तो त्या बाजूला पाहून गेला.

सोमक घुसक आपली नाव घेऊन जातांच दोघे भिड पण नावेत पसले आणि विरूप आताही घारीशी घुंजायला गेला होता तिकडे नाव घेऊन गेले. तोपर्यंत विरूप घारीजवळ पोचून तिची मान पाहून गेला. तेव्हा तिने आपले पंजे त्याचे अंग ओरबाडून काढले. त्यामुळे घाबरून बाण्याऐवजी विरुपाला भयंकर राग आला. तो संतापून तिच्यावर तुटून पडला. आकाशात उडणाऱ्या पक्ष्यांशी भूमीवर राहणाऱ्या

होते. तिघांनी मिळून दोरी ओढल्याबरोबर ती पंख फडफडवीत खाली येऊ लागली. घुसकने मुरा तिच्या मानेचा नेम घसून फेकला. पण तिने चुकला व तलवार तिच्या छातीला लागली. त्याबरोबर तिने मंत्रधंड सोडला व तडकडल पाण्यात पडली. ते पाहून सोमकला अत्यानंद वाटला. "घुसू! आता मीति नाही. मी होडी आणतो." असे ओरडून सांगून तिकडे नाव घेऊन गेला. या अवधीत विरुपाच्या नावेतले घोडे विचकून नावेत उड्या मारू लागले व घावू लागले. त्यामुळे नाव उलटली

एका हाताने घारीची मानगुटी पकडून दुसऱ्या हाताने तिचे दोन्ही पाव धड धरण्याचा यत्न करीत होता. नावा जवळ पाचताच धूमक ओरडून म्हणाला—“विरूपा! नावेत ये पाहू! फासांत वडकलेली पक्षी कोठे जाते?” असे सांगून त्याच्या दोन्ही खाकात हात घालून त्यानी त्याला धर ओढले. त्याने सर्व अंगाळा पक्ष्याच्या अंगावर फेकीत मारल्या होत्या.

“अर ही धार नाही, कोणतातरी राक्षस दिसतो आहे.” धूमक आपला मुरा घारीच्या अंगावर फेकीत मारल्या होत्या.

“अहो माऊ! याच्याहून मोठमोठे पक्षी आहेत त्या रानात. आमच्या पक्षी काही जणांनी यांची पिले पकडून पाळली आहेत. यांना शिकवले की शिकारीच्या वेळी यांची पुष्कळ मदत होते.” विरूप कीव वाटल्यासारखे घारीकडे पहात म्हणाला.

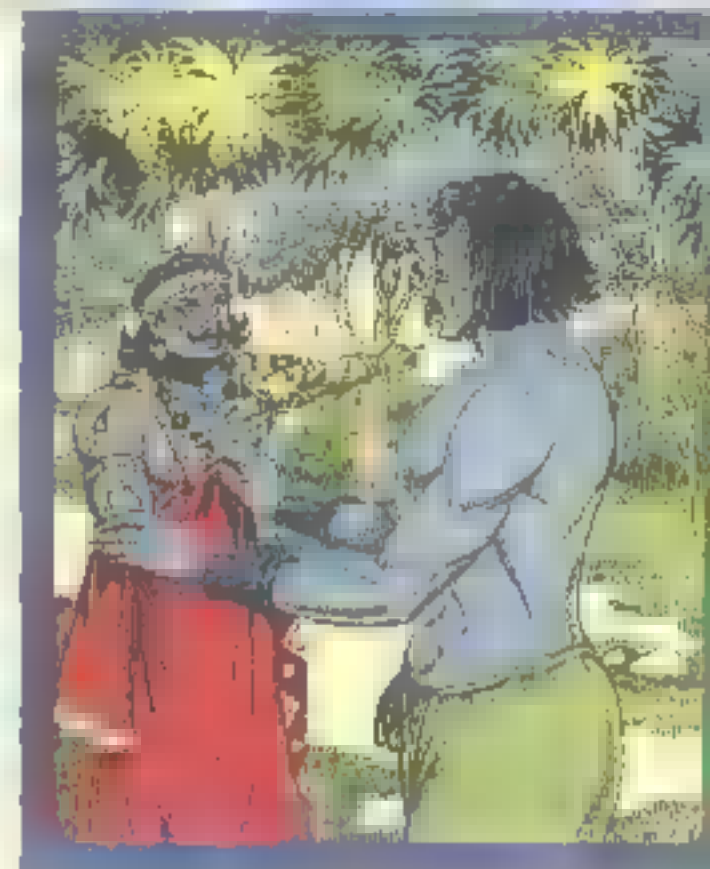
ते पाहून धूमक जोराने हंसला व म्हणाला, “तिचे काळीज ते माजून स्लाण्याची जुझी ती प्रतिज्ञा काय झाली रे! आपले अंग पडा जरा, किती जखमा झाल्या आहेत व किती रक्त वाहते आहे ते!”

आपल्या जखमाकडे एकदा पाहून विरूप म्हणाला—“नदी पलीकडे एकदा पोचू तर या, एका मिनिटांत सर्व जखमा येतील.”

तेवज्यांत भिळांती जोराने वल्ही मारल्यावर थोड्याच वेळांत सर्व पलीकडच्या काठी येऊन पोचले. नदीत उडी मारून पडलेले थोडे पोहोत पलीकडे गेले. झाडाखाली उमे राहून सेकादे ठागले. “वांचलो मुवा! पकून नाही रानांत कोठे, नशीब आपले.” असे म्हणत सोमकने जवळ त्यांचे लगाम पारले. एका हिरवे गवत होते त्यांना वेळून गेला. विरूपने घारीला बुभाला बांधून ठेवून आपल्या कानात कान घातून चोळण्यासाठी जवळच्या धाजूला गेला. धूमक आपले ओले झालेले कपडे धुऊन वाळत लागत.

पाव ताम जेमतेम झाला असेल एकदम विरूप एका झटपट आडून ओरडला—“माऊ, माऊ! हे पहा काय झाले ते!” असे म्हणत एक खडब हातांत धरून धूमकजवळ वांचत आला.

“कालशंबर मांत्रिकाची आहे ही?” धूमकने विचारले.

“होय दादा! मला चांगले माठवते मी ओळखली. त्या माळकावर काही तरी मोठे संकट खास ओढवले होते. कुंभीर राक्षस आहे, असे म्हणाला होता ना तुम्ही! त्याने त्यांना ठार असावे” भ्याल्यासारखा विरूप म्हणाला.

“कालशंबर मांत्रिक असा सहज मरणारा नाही. राक्षस असूनदेखीक कुंभीर असा दुष्ट नाही. त्याचा स्वभाव असा नाही, माहीत आहे. पण मांत्रिकावर काही तरी मोठे संकट ओढवले होते. यांत मला सुद्धा अंका नाही.” धूमक म्हणाला.

विरूप काही तरी बोलणार होता तेव्हात धूमकला म्हणाला—“धूम ! लवकर डकडे घे !” असे म्हणत तरुवार उपसून मुडपांच्या बाजूला घाई नाईने निघाला. एक घोडा मोठ्याने खंकाळत मागच्या दोन पायांवर उभा राहून सोमकच्या हातांमधला लगाम सोडवून पळून जाण्याच्या वेगात दिसला.

धूमक व विरूप सोमक होता तिकडे पळत गेले. सोमक मुडपांकडे बोट दाखवीत म्हणाला—“त्यांच्या पाठीमागून मुद्देतून किंवा विलांतून कोणी बोलल्यासारखा

आवाज ऐकू येत आहे. सुरवातीला मी ओळखले नाहीं. घोडा पळून जाण्याची घाई करू लागला तेव्हा माझे तिकडे गेले.”

धूमक “जय काली माते !” म्हणत तरुवार उपसून मुडपांत शिरला. त्याच्या पाठीमाग “जयशांभवी !” म्हणत विरूप पण शिरला.

“अहो पण, पहात उभा राहणाऱ्या वर तरुवारीचा करतो ? मी राक्षस नाही. तसाच मनुष्यपण नव्हे. पंचवीस वर्षे झाली मला कालकली राक्षसांनं हे विलक्षण दिले आहे.” असे कोणी बोलत असल्याचं ऐकू आले.

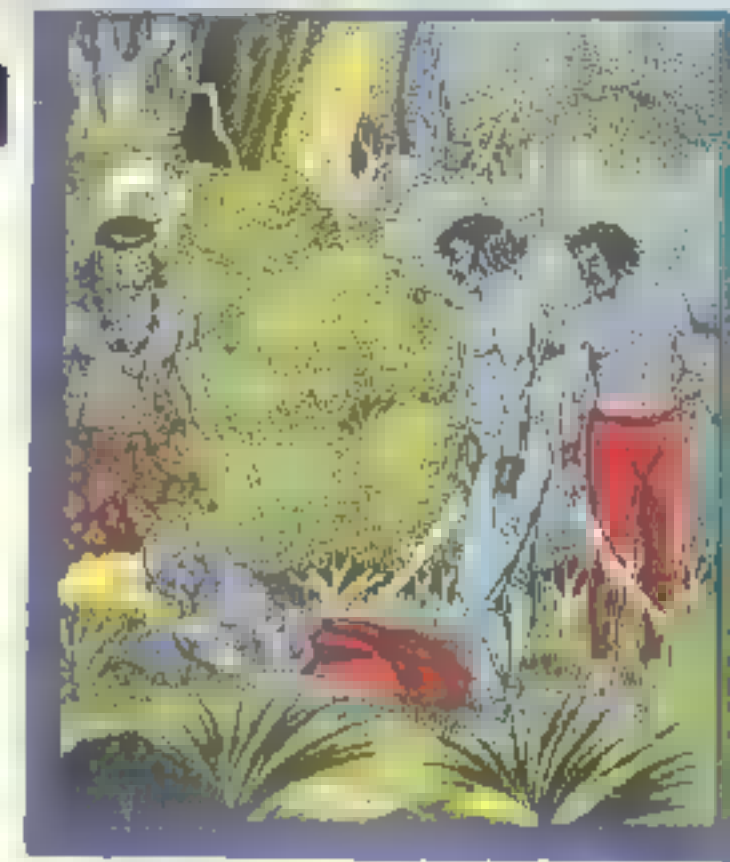
ते बोलणाऱ्याचं ते भयंकर व विलक्षण रूप पाहून तिघे जागच्या जागी थकले. खोल गेलेले डोळे, टकळ पडलेले डोळे आणि सुई सारखे, डमे जाड केस असलेला तो मनुष्य बोलणाऱ्या भयंकर प्रेतासारखा दिसत होता. त्याच्या शरिरावर अस्वभावी प्रकाश दिसत होता.

“त्या स्वभावा कोणाच्या, तो मंत्रवुड कोणाचा ? दोन्ही कालशंकर मांत्रिकांचेच का ?” त्या भयंकर कुरूप माणसाने मोठ्या कष्टाने विचारले

“होय ! कालशंकरचं ! पण तू कसे काय ओळखलेस ? कोण तू ?” धूमकने विचारले.

“शोळा वेळांत मरायला टेकलेला मी कोणी असलो म्हणून झाले ! एका काळा मी या प्रदेशांतला निवासी होतो. कालकलि राजासाच्या नोकरांचे हाती सांपडलो व गेली पंचवीस त्यांनी दिलेले सहन करीत आहे. त्यांनी मला ठार करण्याचं दाखवून, मी या प्रदेशांतला राहणारा आहे म्हणून मनष्यांना धरून घेऊन जातांना दासविण्यासाठी बरोबर घेऊन जाऊ लागले. मला मला त्याच कामावर बरोबर आणले. पळून जाण्याचा प्रयत्न केला, आणि त्याचं हे फल योग्यच आहे.” असे सांगून तो डोळे मिटून बसून बसला.

आतां बराच वेळ तो बोलणें शक्य नाहीं असा विचार करून धूमक त्याच्या भगदी जवळ म्हणाला—“आम्ही त्या कालकली राजासावर मुड उगवण्यासाठीच आहो. त्याला ठार करून तुझ्या आत्म्याला शांति मिळवून देण्याची जबाबदारी आम्ही घेता. एक गोष्ट सांगशील का ?

कालशंकर मांत्रिकाला त्या राक्षसाच्या नोकरांनी ठार केले का ?

“ते नही नाही मला माहीत. तो आणि त्याच्याबरोबर आलेला तरुण, दोघे त्यांच्याशी युद्ध करू लागले तेव्हा त्या गडबडीत पाय काढण्याचा मी प्रयत्न केला. तेव्हा मला भोसकून त्यांनी येथे टाकून दिले.” तो म्हणाला.

“ते दुष्ट कोणत्या बाजूला गेले सांगशील का ?” धूमकने विचारले.

“मला ते माहीत नाही. पण ते ज्या नावेत बसून आले होते ती दोंगराच्या

वळसा देऊन नदी जाते तेथे काठावर आहे. तुम्ही म्हटल्याप्रमाणे त्या काळकलीला ठार करून माझ्या आत्म्याला शांतिलाभ मिळेल एवढे मात्र असूय करा." असे सांगून तो थोडा उठण्याचा कस करून एकदा त्याचे अंग हादरल्यासारखे झाले. तो एकदम खाली पडला.

धूमकने त्याच्या अंगावर टाकले व विरूपाळा विचारले—“विरूपा! तुला माहीत आहे का रे नदी कोठे वळते ती?”

“माहीत आहे दादा! तसे काही दूर पण नाही. चका जाऊ या.” विरूप म्हणाला.

“पोळ्यांवर नीट नजर ठेवायला भिल्लाना सांगून नदी वळसा घेते त्या वाजूला तिचे निघाले. चारपांच मिनटांनी त्यांना डोंगराळा वळसा देऊन जाणारी नदी व तेथे

नदीच्याकाठी एक मोठी नाव दिसली. ते झाडांच्या आडून लपतछपत पुढे गेले व काठाजवळ पोचतांच काठावरच्या झाडावर चढून नावेच्या वाजूला टेकलेली वरून पाहू लागले. नावेत कोणी नव्हते, पण नावेभांवतीं कित्येक सुसरी तरंगत असलेल्या दिसल्या. म्हणाला—“सोम बाण एकीला मारून घाई या, होक्याचा नेम वरून वर का.”

सोमक बाण सोडणार तेव्हात विरूप म्हणाला—“दादा! अहो भाऊ!” असे म्हणून सांगू लागला. परंतु तोपर्यंत सोमकने बाण सोडला होता. तो एका सुसरीच्या होक्याला जाऊन लागला होता. सुसर नदीत मोठ्याने उदी मारून मनुष्यांच्या आवाजांत ओरडली.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकी]

मालिणीची भक्ति

विक्रमाकांते आपला हट्ट सोडला नाही.

तो पुन्हा साधारणतः गेला, भेत खांद्यावर काढून घेतले. दिशेने सौम्यपणे चाहू लागला. तेव्हा प्रेतांत वसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—“राजा! या जपरात्रीच्या येथी तुला इतके करीत असलेला पाहून मला हंसपाद नांवाच्या राजाला सोमरीच्या फुलांसाठी फिती फार सहन करावे लागले होते ते आख्येला. तुला मी त्याची गोष्ट सांगते.” जसे सांगून वेताळ ती गोष्ट सांगू.

कुंजरावतीच्या हंसपाद राजाला नांवाचा मुलगा होता. त्याचे कुमुदवतीपाच्या राजकन्येला लग्न झाले. लग्न झाल्यावर तो तीन महिने सासुरवाडीच राहाव्यानेतर शायकाल घेऊन आपल्या घरी एका जहाजांत

वेताळाच्या गोष्टी

राजानें कुलदेवीची पूजा केली व मागणें मागितलें—“अंबे ! माझ्या मुलाच्या व सुन-बाईच्या सुरक्षित घरी पोचतें केलेंस तर मी तुझ्या चरणीं एक सहस्र सुवर्ण मुद्रांची मोगरीचीं फुलें वाहीन.”

तिसऱ्या दिवशीं वादळ ओसरलें. दिवशीं राजपुत्र भद्रपाल सकुटुंब येत होता तें महाज सुस्वरूप किनाऱ्याकडे लागलें. महाजाचा कप्तान फार हुशार होता. येणार हें कळतांच त्यानें आपलें जहाज एका बेटाजवळ नेऊन नांगर होता. पांथऱ्यावर जहाज पुन्हां निघाले. भद्रपाल सपत्नीक किनाऱ्यावर उतरला.

“देवीनें माझें मागणें मान्य करून माझ्या व सुनबाईला सुस्वरूप घरी आणून पोचतें केलें आहे. नोकल्ल्यामार्गे आजच हजार सुवर्णमुद्रांचीं मोगरीचीं फुलें देवीच्या चरणीं वाहीन.” असें सांगून राजानें आपल्या नोकरांना मोगरीचीं फुलें आणायला पाठविलें आणि स्वतः देवळांत पहात बसला.

राजाचे नोकर संध्याकाल होत आली तरी परत आले नाहींत आणि आले ते

रिक्तान्या हातांनीं. देखील फूल कोठें मिळालें नाहीं. वादळामुळे साडांची नासाडी झाली होती.

तें ऐकून काय करावें हे प्रधानाला सुचना. तो राजाला म्हणाला—“महाराज ! देवीची पूजा पुन्हां केव्हां तरी करूं. आज एक देखील फूल कोठें मिळालें नाहीं. वादळानें कुलसाडांची फार नासाडी झाली.”

“एणें केल्या होता कीं मुलगा सपत्नीक येईल त्याच दिवशीं मोगऱ्याच्या फुलांनीं पूजा करीन म्हणून ! फुलें मिळोपर्यंत मी येथेंच बसून राहणार.” राजा म्हणाला.

फुलें विकणारे माळी देवळाच्या दारावर संध्याकालच्या वेळीं फुलें घेऊन येऊन विकायला प्रधानानें विचार एकाद्याजवळ असतील चार फुलें. त्याप्रमाणें तो गेला. परंतु एकदेखील माळी आलेला नव्हना.

इतक्यांत एक माळीण फुलांची एक टोपली घेऊन येऊन बसली. प्रधानानें जवळ जाऊन विचारलें—“मोगरीचीं फुलें पाहिजेत. आहेत का ! आहेत तीं एवढीच आहेत.” असें सांगून तिनें मोठ्ठमर फुलें पुढें केलीं.

“बस, एवढीच ! ही कशी पुरणार ! आम्हांला एक हजार सुवर्णमुद्रांचीं फुलें हवीं आहेत.” ती म्हणाला.

“तुला हजारानीं कीं लाखांचीं हवीं असतील. एणें माझ्याकडे आहेत तीं एवढीच.” ती म्हणाली.

प्रधानानें देवळांत ती गोष्ट राजाला सांगितली.

राजाच्या मनांत एक मोष्ट आली. म्हणाला—“प्रधान ! आपल्यावर देवीची झाली आहे. तीच फुलें हजार सुवर्णमुद्रा देऊन घ्या.”

प्रधानाने एक हजार सुवर्णमुद्रा त्या माळिणीला देऊन तिच्या जयलक्ष्मी फुलें घेतली. पुजान्याने येताने देवावर फुलें वाहण्यास मंत्र म्हणायला सुरवात केली. तेवज्यांत ती माळीण देखलांत आली व आणखी ओंजळ भरून फुलें देत म्हणाली "ही देखील देवीच्या चरणी भाग्या बरीने वाहा!"

ते पाहून प्रधानाला फार राग आला. म्हणाला—"चोर, क्वाड! माझ्याकडून एक हजार सुवर्ण घेऊन तू फक्त ओंजळभर फुलें दिलीस, मी एक चकार शब्द बोललो नाही. तुझ्याकडे आणखी फुलें होती. ■

तुं आतां आणखी ओंजळ भरून घेऊन आली आहेस, म्हणजे तूं मला ठगवलेस.

"हे महा, विकायला फक्त एक ओंजळ भरून फुलें आहेत असेच मी सांगितलें होतें. मी ■ तुमच्याजवळ एक हजार सुवर्णमुद्रा मागितल्या होत्या का! तुम्हीच ■ दिव्यात. ■ एक ओंजळ आणखी फुलें होती. पण ती विकायला नव्हती. मी स्वतः देवीच्या पुजेसाठी ती ठेवून दिली होती. माझ्याकडे दोन टोपण्या फुलें ■ तेव्हा ■ फक्त एका टोपळीतली फुलेच विकतें. दुसऱ्या टोपळीतल्या फुलांनी ■ देवीची पुजा करतें. माझ्याकडे दोन फुलें असती वर मी फक्त एकच फूल तुम्हांला विकलें असतें. मी कोणाला ठगवले नाही." ती म्हणाली.

ती गोष्ट ज्ञान देता. तिच्या नवऱ्याचा मला होता. ■ जेवढी फुलें मिळत त्यांतली अर्धी ती विकण असे व अर्धी देवीच्या पुजेला घेऊन जाई. ही गोष्ट कळल्यावर तिच्या नवऱ्याने व सत्तुने तिला घराबाहेर काढलें. कारण फुले विकून ती पैसे मिळवीत नव्हती व अज्ञातस्थेने घर नुसलें जात होतें. तेव्हा ती आपल्या

म्हातान्या आज्याकडे जाऊन राहूं लागली. त्याच्या दारी तिने मोगरीच्या फुलांचे वेळ लावले. त्या वेळांना आगणारीं फुलें ती अर्धी विकत असे ■ तेचबळावर तिचा व तिच्या ■ निर्विहा होई. बाकी अर्धी फुलें नेऊन ती देवीची पुजा करी.

ही दररोज देवीच्या पुजेला घेऊन देवीला फुलें वाढाते हे चांगले माहीत असूनहि पुजारी तिच्यावर खिसकावून ओरडला—"माहीत आहे का, ■ कोण तें! मद्यराजांकडून हजार मोहरा घेऊन देतील तूं स्वतःजवळ एवढी फुलें लावून देयली होतीस नाही का! तुझ्यासारख्या ल्हाड लोकांची पूजा देवी कवूल करील नसें वाटले होय जुला!" असे म्हणत त्याने, माळिणीने दिलेली फुलें राजाच्या फुलांत घातली. त्याबरोबर राजाची फुलें निखान्यासारखी चाल होऊन रास होऊन गेली. ते पाहून राजा वेळ्यासारखा पुजान्यावर जोरडून म्हणाला—"मद्यजी! देऊन टाका त्या माळिणीची फुलें तिला. देवीसमोर कोणी ल्हान किंवा मोठा नाही."

पुजान्याने कांपण्या हातांनीं राजा फुलें उचलून गाजुला काढली. तेव्हा पुन्हा

जळलेली फुलें टवटवीत झालेली दिसली. त्याने राजाची व ■ माळिणीची फुलें निरनिराळी वाहून पुजा केली.

त्यानंतर गरीब माळिणीचे आयुष्यच पालटलें. वायकोजवळ एक हजार मोहरा आहेत हें कळल्यावर माळिणीचा नवरा तिला बोलावून घेऊन गेला. त्या माळिणीवर देवीची विशेष कृपा आहे हें कळल्यापासून सर्व तिचा आदर करूं लागले.

बेधवर गोष्ट सांगून वेलाळाने विचारलें—"राजा! दोघांपैकी कोणालाची मक्ति तुझ्या- मते जास्त वास्तवण्याजोगी म्हणतां येईल,

राजाची की माळिणीची ? म्हाभाने
माहीत असून तू दिले नाहीस
परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या
ठोक्याची शंभर चुकले होऊन
पायांवर कोंडू लागलील."

त्यावर विक्रमार्क म्हणाला—“माळिणी-
चीच भक्ति नाही मोठी ! राजाने
ओजळभर फुलांसाठी एक हजार मोहरा
घायला मार्गेपुढे केले नाही हे स्वरे असले
तरी त्याने थोडाशा स्वार्थबुद्धीनेच तो
केळा होता. त्याचा मुझ्या व सून दोघांना
मुसळप परत पोचविले तर देवीला
हजार मोहरांची भोगरीची फुले वाहण्याचा
नवम राजाने केळा होता. असले नवम
त्याने आपल्या आयुष्यभरांत कित्येकदा
असणार. या विश्वाय एक हजार
मोहरा काढून देणे मुळीच कठीण

नाही. पण माळिणीची मोष्ट निराळी आहे.
तिला एकेक पैसा मिळविणे किती कष्टाचे
काम होते ! तरी ती आपल्याचकडची अर्धो
फुले नित्यनियमितपणे देवाला वाहायला
वगळून ठेवी. तिने नवम फेडण्यासाठी
स्वार्थबुद्धीने देवीला नव्हती फुले वाहली.
नवम्बाने टाकले तर त्याहून मोठे दुर्भाग्य
आणखी काय असणार एका सोपे ! परंतु
त्या स्थितीतहि देवीला विसरली नाही.
तिच्या मनांत देवीची भक्ति पहिल्या-
सारखीच होती. म्हणून त्या
माळिणीच्या भक्तीशी राजाच्या भक्तीची
करणे हास्यास्पद आहे."

तन्हेने राजाने मौन भंग होताच
वेताळ प्रेताबरोबर अदृश्य झाला व पुन्हा
कांदीला जाऊन लोचकळू लागला.
(कल्पित)

गार्हस्थ्य धर्म

सुरेभ्य नांवाच्या एका मुनिकुमाराने
विद्याभ्यास पुरा करून सुमना नांवाच्या
एका मुलीशी लग्न थाटला. त्या-
च्याकडे शिकायला कांहीं शिष्य
एकदां विद्वत्समा भरली. मोठमोठे
वेदशास्त्र पारंगत विद्वान सभेला हजर होते.
वेदांत खरा पारंगत कोणी असेल तर ते
एकटे माण्डव्य मुनि, असे थोर पंडितांनी
म्हटलेले सुरेभ्यने ऐकले. लगेच तो मांडव्य
मुनीकडे गेला त्यांचे शिष्यत्व ग्रहण
करून वेदाध्ययन करू लागला.

चारमाच वर्षात मांडव्य मुनींनी
या शिष्याला त्यांच्याजवळ होती ती सर्व
वेदविद्या शिकवून दिली. "वेदविद्या एवढीच
का गुरुवर्य ! की आणखी कांहीं शिकायचे
राहून गेले आहे." सुरेभ्यने विचारले.

मांडव्य मुनि म्हणाले—“ब्रह्मदेवाची
बाणी म्हणून प्रगट झालेल्या वेदांतून
वेद देवेंद्राने मर्यादोकांत येऊ दिले.
त्यांपैकी फक्त एकाच मी अध्ययन केले,
बाकी भारद्वाज यांच्याकडे आहेत."

ते कळल्यावर सुरेभ्य मांडव्य मुनींचा
निरोप घेऊन भारद्वाजांच्या आश्रमांत गेला.
त्यांना माहीत होती ती वेदविद्या त्यांच्या-
जवळ शिकून घेतली. पण तेवल्यावर
मनाचे सनाधान झाले नाही.
म्हणून त्याने त्यांना विचारले—“आणखी
वेदाध्ययन करावयाचे काय
करावे !"

“आणखी वेदाध्ययन करावयाचे असेल
इंद्राका संतुष्ट कर आणि त्याच्याजवळ
पुढील वेदविद्या शिक." भारद्वाज म्हणाले.

सुरैभ्य इंद्राला संयुष्ट करण्यासाठी तप-
श्चर्या करू लागला. काही दिवसांनी इंद्र
प्रसन्न झाला व बर मागायला मांगितले.

“देवाधिदेवा ! वेदांत पारंगत
प्राप्त व्हावे म्हणून तपश्चर्या करीत
आहे. आपल्याजवळ जेवढी वेदविद्या आहे
देण्याचा अनुग्रह करावा.” सुरैभ्य
म्हणाला.

इंद्र त्याच्यासमोर वेदांचे मोठे
टाकून अंतर्धान पावला. सुरैभ्य ते घरी
आणून एकेक ताडपत्र वाचू लागला. तो
वाचीत असता त्याची नायको आली.

“कशाळा ग आली आहेस तू ! मी
नव्हते चोलाविले तुला !” सुरैभ्य म्हणाला.

“तुम्ही गृहस्थाश्रमी आहां. गृहस्थाश्रम
निभावण्याची तुम्हाच्यावर जबाबदारी आहे,
या सोयीची आठवण करून घ्यायला आले
आहे.” नायको म्हणाली.

“हे वेदाध्ययन पुरे झाल्याशिवाय संसा-
रांत गुरफटून राहाण्याची इच्छा नाही.”
सुरैभ्य म्हणाला.

सुरे पाहिले तर ती होती म्हणून त्याचे
वेदाध्ययन निर्विघ्न चालू राहिले. कारण
त्याला कंदमूळ फळे घेऊन यायला जाण्याची
गरज नव्हती की पाईगुरांकडे लक्ष देण्याची
गरज नव्हती. सर्व कामे सुमनास करी. एके
दिवशी वेदांच्या दप्तरांत एकहि उरले
नाही तेव्हा तो भारद्वाज मुनीने आमार
मानण्यासाठी त्याच्याकडे गेला व त्याला
तमस्कार करून म्हणाला—“आपल्या कृपेने
मी तपश्चर्याकरून इंद्राचा प्रसन्न केले व
त्याच्या अनुग्रहाने सर्व वेद मला मिळाले.
मी वेदांचे आद्योपान्त अध्ययन केले आहे.”

“तरमग तुम्हाहून थोर वेदवेत्ता आतां
जगांत दुसरा कोणी नाही. तू जी
वेदविद्या संपादन केली आहेस ती आपल्या

शिष्यांना शिकव. हेच तुझे कर्तव्य होय !”
असा उपदेश करून भारद्वाज मुनींनी त्याला
आशीर्वाद दिला.

सुरैभ्य आश्रमांत परत आला.
आपले गुरू समग्र वेदाध्ययन
वेदपारंगत झाले आहेत. एकूण त्याचे जुने
शिष्य पुन्हा आश्रमांत आले. सुरैभ्य त्यांना
वेदविद्या शिकवू लागला. त्याला
इंद्राच्या अनुग्रहाने मिळालेले वेद आठवेनात.
मांडव्य व भारद्वाज मुनीकडून त्याने
शिकून घेतला होता तेवढाच वेदाचा भाग
त्याला. त्याची धूक त्याच्या
लक्षांत आली. इंद्राने दिलेले वेद त्याने
वाचून काढले होते. परंतु सत्वर त्याचा
कैला नव्हता. आपली चूक लक्षांत
आल्यावर त्याला फार वाईट वाटले. त्याने
प्रत्यक्ष वेदांचेच स्मरण करून प्रार्थना केली.
तेव्हा वेदांचे ने इतर त्याच्यासमोर प्रगट
झाले. या खेपेस त्याने मत्किपूर्वक वेदांचे
श्राव्योक्त पारायण सुरू केले. वर्षांमागून
वर्षे लोटली. सुरैभ्याची दृष्टि क्षीण होत
गेली. त्याने बर डोके करून पाहिले, तेव्हा
त्याला समोर एक म्हानारी उभी दिसली.

“कोण हो बार्हे तुम्ही !” त्याने विचारले.

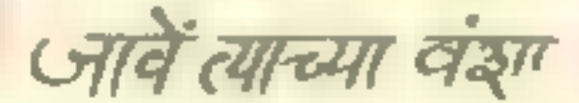

“मी सुरैभ्य !” ती म्हणाली.

सुरैभ्यने चकित होऊन स्वतःकडे पाहिले.
त्याला पण वार्धक्य आले होते. तोंडावर
अंगावर सुरकुत्या पडल्या होत्या. केस
पिकले होते. पारायण अंगांत
शक्ति सुद्धा उरली नव्हती.

सुरैभ्यने इंद्राचे स्मरण करून ध्यान
घरले. इंद्र दर्शन देण्यासाठी प्रत्यक्ष झाला.
तेव्हा सुरैभ्य म्हणाला—“देवा ! तू मी
मागितल्याप्रमाणे वेद देण्याचा अनुग्रह
केलास पण त्याचा पाठ करण्यास पुरेशी
शक्ति दिली नाहीस. माझे आसुध्य संपत

"मी जर राजाच्या घरी जन्मलो
असतां तर किती बरे झाले असतें.

जा. राजकुमार भेटेल. तूं त्याला शिवून पळून जा. त्यानंतर तूं राजकुमार होशील."

धोंडू त्याप्रमाणे उक्ता मारीत आनंदाने देवळाभायच्या जंगळांत गेला. त्यावेळी त्या देशाच्या राजाने कोठे तरी जंगळांत पडाव टाकला होता. राजाना मुलगा धोंडूच्या बयाबाब होता. तो हरणाला धरण्यासाठी त्याच्या पाठीमागून धांवत धोंडू होता तेथे आला. तो राजकुमार आहे हे कळतांच धोंडू शिवून दूर जंगळांत पळून गेला.

धोंडूने त्याच्या अंगाला हात लावल्या- यरोवर धोंडू तो राजकुमार झाला. राजकुमार धोंडू झाला. एकाएकी गरिबाचे रूप मिळाले हे राजकुमाराला कळलेना. ज्या मुलाने हात लावतांच गरीब मुलाचे रूप मिळाले होते त्या मुलाचा गोम काढीत राजकुमार देवळानजीक आला. तेव्हाच विठ्ठल पण तिकडेच आला. राजकुमाराने त्याला विचारले- "काय रे काय करतो आहेस येथे!"

विठ्ठलने त्याच्या त्या उर्मट बोलण्याकडे दुर्लक्ष्य केले. राजकुमाराने त्याला पाहून पुन्हा विचारले- "काय रे मला माझ्या वडिलांकडे पोचता करशील का! तुला मी बशीस देईन."

विठ्ठल बकित होऊन त्याच्याकडे पाहून लागला. व म्हणाला- "डोकें फिरले की पण! एवढी चालविली आहेस ती!"

धोंडूच्या रूपांत असलेला राजकुमार म्हणाला- "तोड संभाळून घेऊ. मी राजकुमार जाई, लक्षांत ठेव."

विठ्ठलने त्याला स्वतःचा मुलगा समजून त्याच्या तोंडावर हात ठेवला व म्हणाला- "बाल! असे घेऊनसारखे बोलू नये. कोणी

एकले तर तुला कैद करतील. नेहमी राजकुमार होण्याची स्वप्ने पडत असतात. ती स्वप्ने पाहतां पाहतां वेढ लागणार आहे तुला." असे म्हणत तो राजकुमाराला धोंडू समजून उचकटत घरी घेऊन गेला.

राजकुमार वाटभर जाडीत ओरडत होता. तोड मला. कोण तूं! कोठे घेऊन आहेस कोणता तरी मुलगा मला शिवला रूप मिळाले. त्याला येऊ दे तर समोर, त्याचे रक्त पिईन."

विठ्ठल त्याला घरी घेऊन मांशिकांना बोलावून मृत बीत असेल तर सांगितले. कांहीं उपयोग झाला नाही. राजकुमाराची प्रकृति जास्तच बिघडत गेलेली दिसली. शेवटी त्याला एका खांब्याला बांधून ठेबावे लागले. त्याची खात्री झाली की मुलाला वेढच लागले आहे. तो शोंपडीकडे पाहून तोड देगाई लागला आणि आणून दिले की ते भिरक्यावून देऊ लागला.

तिकडे धोंडूला राजकुमाराचे रूप येतांच वावरल्यासारखे झाले तो पळू शकला. तिकडे राजकुमाराचे रूप येतांच वावरल्यासारखे झाले तो पळू शकला. राजकुमाराचे रूप येतांच वावरल्यासारखे झाले तो पळू शकला.

झाला. कादण्यासाठी निघालेल्या शिपायांपैकी एका दोघांची नजर राजकुमाराच्या रूपात असलेल्या धोंडूवर पडली. त्यांनी त्याला विचारले "मालक! तुम्ही येथे आहा का! किती वेळ झाला, तुमचा शोध चालला आहे." ते त्याला वेऊन गेले.

राजवाड्यांतल्या नववर्चीन वास्तू पाहून धोंडूला आश्चर्य वाटले. त्याला प्रत्येक वास्तू लक्ष देऊन पाहता असलेला पाहून शिपायांनी विचारले- "घनी! असे नवीन काय दिसले यांत!"

तो विसायला राजकुमार होता, पण त्याचे वागणे राजकुमारासारखे नव्हते. काही तरी विचित्र वाटले सर्वांना. नोकरींना ती गोष्ट राजाला जाऊन कळविली. राजाने मुलाला जवळ बोलाविले व त्याच्या बोलण्यावरून राजाची खात्री पटली की हा मानेवर भूत तरी वसले असो किंवा कोणीतरी मंत्र टाकल्या असो. म्हणून त्याने भक्तिपात बोलावून उपचार करायला सांगितले. पण सर्व उपाय निरुपयोगी ठरले. पण नव्हे तर तो राजवाड्यातून पळून जाण्याचा यत्न करीत आहे हेदेखील कळले.

राजाने दवंडी पिटविली की राजकुमाराला भूतपाषाण शाली आहे. त्याला जो कोणी बरा करील त्याला दहा हजार रुपयांचे बक्षिस देण्यात येईल.

ही बातमी विट्ठलापण कळली. राजकुमार त्याच्याकडेच होता. त्यालापण कळली. त्याला शिवणारा मुलगा विट्ठला मुलगाच असावा हे त्याने तर्क करून ओळखले होते. पण तो कोठे आहे व काय करीत असावा हे माहीत नव्हते. दवंडीची बातमी कळल्यावर तो मुलगा राजवाड्यात

राजकुमार म्हणून राहून लागला असावा म्हणून जाऊन एकदां पाहूया. समोरासमोर योद्ध्यांची साऱ्या गोष्टीचा उलगडा होईल, असा त्याने विचार केला.

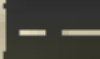
म्हणून राजकुमार विट्ठला त्याच्या मुलासारखाच पोल्ह लागला, इतका की विट्ठला वाहून लागले की मुलाची मृतवाधा गेली. विट्ठलने त्याला खांब्याला बांधून ठेवायचे सोडले. राजकुमार विट्ठला म्हणाला-“काय हो बाबा! राजाच्या मुलाला वेड लागले आहे की मृतवाधा आहे असें लोक सांगत आहेत नाही का!”

“होय, ती ऐकलीस का दवंडी! त्याला जो बरा करील त्याला दहा हजार रुपयांचे बक्षिस मिळेल म्हणे.” विट्ठल म्हणाला.

“मी त्याला बरा करून दाखवतो. मला घेऊन राजाकडे!” राजकुमार म्हणाला.

दोघे राजवाड्यांत गेले. राजकुमार नोकरांकडे एक लावून पहात होता. त्याला तसा पाहात असलेला पाहून नोकरांना आश्चर्य वाटले, आणखी याच गोष्टीचे आश्चर्य वाटले की तो मुलगा राजाकडे विट्ठला घेऊन गेला, जणुकाही राजवाड्यांतली

प्रत्येक सोली, दालन व पगडा कोपरा त्याच्या माहितीतला होता.

तो सरळ राजाकडे गेला व म्हणाला—
“तुमच्या मुलाला भेटून मी त्याच्याजवळ थोडा वेळ बोललो. तो परा होईल.”

ते ऐकून राजाला थोडे आश्चर्य वाटले. पण त्याचबरोबर त्याच्या बोलण्यांत काही अर्थ असावा असे देखील वाटले. म्हणून त्याने त्याला राजकुमाराला भेटायला त्याच्या खोलीत पाठविले.

दोघांचे परस्परांशी बोलणे शाले. थोड् म्हणाला—“मला नाही येथे राहायचे. मला येथे काहीच आचडत नाही.”

“तुझ्या घरी मला तरी कोठे काय आवडले ? हे पता दोघांना परस्परांचे रूप मिळाले व आपणां दोघांना नव्या रूपांत दुःख सहन करावे लागत आहे. त्या

पक्षां आपण आपापली रूपे बदलून परत आपल्या मूळ घरी राहू लागलो तर सुखी होऊ, असे नाही का तुला वाटत !” राजकुमार म्हणाला.

थोड्ला ते पटले त्याने राजकुमाराचा हात आपल्या हातांत घेतल्याबरोबर त्यांना परस्परांची रूपे मिळाली.

थोड् ‘मला’ म्हणून मोठ्याने ओरडून विठ्ठल जाऊन भेटला व राजकुमार राजाला भेटला.

विठ्ठला वाटले, कदाचित पुन्हा मुलाच्या अंगात वारं शिरले असूथे. परंतु राजकुमाराने पडलेले वृत्त थोडक्यांत सांगितल्यावर सर्वांच्या मनाचे समाधान झाले. राजाने विठ्ठल त्याचा मुलगा थोड् दोघांना वहा हजाराचे धर्मसत्त्व नव्हे तर एक घर देखील वांधून दिले.

यूज पुरोहित

चंद्रपूर राज्याच्या गादीवर सोमशेखर नांवाचा राजा राज्य करीत होता. ज्याने तो मोठा मज्जता, पण फार हुशार होता. त्याचा आपल्या पुरोहितावर फार विश्वास होता त्याचा सगळा पैतल्याशिवाय तो कधी काही करीत नसे. त्याचे लग्न काय ते त्याचा सगळा पैतल्याशिवाय झाले. त्यालाहि एक कारण द्याले. लग्ना पूर्वी फार दिवसांपासून पुरोहित आजारी होता. त्याचा आजार गेला व आराम पडण्याची चिन्हे दिसत ना. तेव्हा राजा त्याला भेटण्यासाठी गेला.

राजा भेटायला आल्याबद्दल पुरोहिताला फार आनंद झाला. त्याने राजाचे आमार मानले व एक विनंति केली. म्हणाला—
“महाराज ! माझ्या नागे माझ्या मुलाला

राजपुरोहित करावे. तो फोणत्याहि बाबतीत माझ्याहून काही किंवा लग्न नाहा.

नंतर त्याने आपल्या मुलाला जवळ बोलाविले आणि त्याच्या कानां : पाठीवर सांगितले मिटले.

राजाने पुरोहिताचा मुलगा शेपाद्री याला राजपुरोहित म्हणून नेमले. राजाने केव्हा, काय व कसे करावे हे तो सांगिते. आपल्या तरुण पुरोहिताच्या राज्याप्रमाणे राजा जे करी त्यात तो यशस्वी पण होई यामुळे शेपाद्रीवर राजाचा विश्वास नसला.

एकदा राजा शेपाद्रीला म्हणाला—
“मी शिकारीला जावे म्हणत आहे निघायला चांगला मुहूर्त सांगा.”

“ज्यां सूर्योदयापूर्वी चार घटका निघालांत तर तुमची शिकार चांगली येईल.

त्यावेळीं पूर्वेकडील वारा थोडा सोसाव्याचा असेल. तो पार येऊ दिकणार नाही." शेपाद्री राजाला म्हणाला.

"तर मग तुम्हीदेखील आमच्याबरोबर शिकारीस जायला असा. संध्याकाळी सर्व बरोबर येऊ." राजा म्हणाला.

शेपाद्रीने सांगितलेल्या वेळीच सर्व शिकारीला निघाले. उजाडप्यापूर्वी गावाबाहेर येऊन पोचले. ठीक त्याच वेळीं पूर्वेकडून सोसाव्याचा वारा सुटला.

"जरे चुकलीं की, तुम्ही सांगितले होते नाही का की वारा सोसाव्याचा

सुटणार आहे म्हणून! वारा आहे. तुम्ही जाऊन माझ्या ओपण्याच्या खोलीतून ठोकरीची शाल आणून देतां का?" राजाने शेपाद्रीला विचारले.

शेपाद्री घोड्यावर बसून परत राजवाड्याकडे निघाला. तो शयनागारांत पाऊल टाकणार, तेव्हां त्याला त्याच्या बड्डिलांनीं कानांत सांगितलेला उपदेश आठवला--"नवरावायको ज्या सोळीत शीतलत सोळीत कधी जाऊ नये."

म्हणून बाहेर उभा राहून म्हणाला--"महाराजांनीं आपली शाल घेऊन यानथा पाठविलें आहे."

"दार उघडें आहे, या आंत." आंतून राणी म्हणाली.

"तुम्ही आणून घ्यावी बाहेर!" शेपाद्री म्हणाला.

"राणीनें एकच दार उघडून शाल दिली. वेळीं एक पुरुषी हात बाहेर आला व शेपाद्रीचा हात धरून त्याला आंत ओढण्याचा यत्न करूं लागला.

शेपाद्री आपला हात सोडवून शाल घेऊन घोड्यावर बसून राजा वाट पहात उभा होता तेथे येऊन पोचला.

दिवशीं राजाला चांगले यश मिळालें. संध्याकाळीं राजा राजवाड्यांत परत आला. शेपाद्री परीं निघून गेला.

राजा अंतःपुरांत पोचला तेव्हां दासी नेहमीसारखे हंसतमुख नसून माना खाली करून उभे होते. त्यांचीं तोडे उदास दिसली. राणी केस पिंजारून रडत होती.

रावाने येऊन विचारले शाळे काय, कव्ही घाल नाही, तेव्हां ती म्हणाली की शेपाद्री शाल घ्यायला

म्हणून जो आला होता त्यांत त्याचा हेतू निराळाच होता.

राजाच्या मनांत कधी अशी शंका येणे शक्यच नव्हतें. परंतु राणी तरी असा खोटा आळ आणील! राजा विचारांत पडला. या विषयीं चवकशी करावी तर स्वतःचीच नाचणी होणार. शेपाद्री निर्दोष असला तरी हा पंचमसंग सोडविण्यासाठीं त्याला बली देणें भागच आहे.

राजा असें मनाशीं ठरवून कोटाच्या दक्षिण द्वारावरच्या अभिकाव्याला बोलावून म्हणाला--"दें पहा, तुला एक जण येऊन

प्रश्न करील की राजाने सांगितलेले काम केलेस की नाही? तेव्हा मग करील त्याचे होके तत्क्षण छाडून द्याक.”

शेपाद्रीने नित्यनियमाप्रमाणे येऊन राजाला आशीर्वाद दिला व त्या दिवसाचे भविष्य सांगितले.

राजा त्याला म्हणाला—“दक्षिणेकडील द्वारावरच्या अधिकार्याला एक काम मी सांगितले होते ते त्याने केले की नाही, विचारून मला येऊन सांगा.”

शेपाद्री होकारार्थी मान हलवून दक्षिण द्वाराकडे निघाला. वाटेत त्याचा

एक मित्र भेटला. म्हणाला—
“शेपाद्री! अरे, आमच्या घरी सत्य-
नारायणाची पूजा आहे, तेवढी मागून जा!”

तेव्हा त्याला वडिलांनी सांगितलेला जाणही एक उपदेश आठवला. तो त्या वाक्याच्या घरी गेला आणि पूजा वगैरे आटापून दक्षिणद्वाराकडे निघाला.

पश्चिम दिशेकडून राजा-
जाला आऊन म्हणाला—“पुराहिताला आज विचारून पाहिजे.”

राजा त्याला म्हणाला—“मला सगळे कळले आहे. मी त्याच सर्वधी एक दक्षिण द्वारावरच्या अधिकार्याला करायला सांगितले होते. ते त्याने पुरे केले की नाही त्याला विचारून या.”

विश्रजित लगेच दक्षिण द्वाराकडे गेला. त्याने आऊन अधिकार्याला विचारले—
“काय रे! राजाने तुला सांगितले होते ते काम झाले का!”

लगेच अधिकार्याने विश्रजिताचा शिरच्छेद केला आणि डोकें एका चादरीत गुंडाळून राजाला आणून दाखविले.

“तुझे काम संपले आहे. तू द्वार करून घरी निघून जा.” म्हणाला.

चादरीतले डोकें शेपाद्रीचेच असणार असे राजाला वाटले होते. परंतु थोड्या वेळाने येऊन तो म्हणाला—“महाराज! मी दक्षिण द्वारावर आलो. द्वार नर बंद आहे व तेथे कोणीच दिसले नाही.”

त्याला आश्चर्याचा आस्वाद बसला. त्याने शेपाद्रीला विचारले—
“रे, मी तुला केव्हा दक्षिण सांगितले आहे आणि तू आता येतो आहेस का? घरीत काय होतास इतका वेळ!”

“एका मित्राच्या सत्यनारायणाची पूजा होती, तिच्या वेळेस मला येऊन म्हणून थोडा उशीर झाला. म्हणून शेपाद्री म्हणाला.

“माझ्या ह्कूमामुळे मोठी तुला ती पूजा वाटली होय!” राजाने विचारले.

“होय, माझ्या वडिलांनी मला सगळी मला काही उपदेश केले होते. त्यांप्रमाणेच वागून आलो आहे.” शेपाद्री म्हणाला.

“काय आहेत ते उपदेश?” राजाने विचारले.

“नवरात्राकडे ज्या खोलीत शोयतात त्या खोलीत कधीच प्रवेश करू नये व काय हरकत आहे! सांग.” राजा अंतःपुरांतले गुपित कोणावरच बोलू नये, म्हणाला.

राजकार्यातून वेगळे गेले आहे. उपदेशाप्रमाणे पूजा झाल्यानंतर भाकत्या कामासाठी गेले होते.” शेपाद्री म्हणाला.

“परंतु काळ खोलीत गेल्या-
शिवाय कशी जाणलीस हे नाही सांगितलेस!” राजाने विचारले.

“कारण त्यांत अंतःपुरांतले एक रहस्य होते म्हणून मी सांगितले नाही.” शेपाद्री म्हणाला.

“मी विचारीत असतां सांगण्यास काय हरकत आहे! सांग.” राजा म्हणाला.

शेषाद्रीने त्याला राणी दरवाज्यांत उभी राहून थाल देत असतां पुढची कसा बाहेर आला व त्याने शेषाद्रीचा हात धरून ओढण्याचा यत्न केल्यावर शेषाद्रीने स्वतःचा हात सोडवून घेतला, हे सविस्तर वर्णन सांगितले.

“तू आहेस म्हणून विचारतो, या सर्वांसाठीं मागे काय गुपित आहे ते सांग पाहू.” राजा म्हणाला.

“महाराज ! घेऊन असतांच मी या सर्व गोष्टींना विचार केला होता. कोणी तरी आपला मित्र आपला वध करण्याच्या विचारांत होता. आपला विवाहपण त्याने त्याच हेतूने उरधून दिला होता. विवाहानंतर शेषाद्रीने मिळून आपला करण्याचा पाट घालला होता. पण मी त्याच्या वारेंत कांटा उभा होतो. म्हणून त्यांनी मध्य

माक्षा कांटा दूर करण्याचा विचार केला होता. त्यांचा तो हेतू साध्य झाला नाही. मला अनेकपण वाटत आहे कीं आतां आपल्याला त्या शत्रूचे भय उरले नाही.”

ते सर्व ऐकल्यावर राजाने चादरीत मांघलेले मुंडके सोडून पाहिले व म्हणाला— “हाच माक्षा तो शत्रु असला पाहिजे. तुझे वडील भाजारी असतां यानेंच माझे जमविले होते.” राजाने असे सांगून प्रधानाचे मुंडके राणीला नेऊन दाखविले. ते पाहून ती मोठ्याने ओरडकी आणि बेशुद्ध होऊन पडली. तेव्हां तिचा स्वरपणा तक्षांत आला. राजाने तिला तुरुंगांत टाकले आणि शेषाद्रीच्या सूचनेप्रमाणें दुसऱ्या एका मुलीशी लग्न करून घेतले. त्याच्याच सप्त-याप्रमाणें तो पुढे राज्य करू लागला.

शुभांगी

एका गांधी काशीनाथ नांवाचा एक तरुण मुलगा रहात असे. तो वसा विशेष हुशार नव्हता. शिक्षणासाठीं गुरुकुलांत पाठविण्यांत आले. विद्याभ्यास संपल्यावर काशीनाथ घरी परत आला आणि पदोपदी तत्वज्ञानाच्या गोष्टी सांगू गांवकरी म्हणत— “अरे, ज्याला आपण जकलशून्य मूर्ख म्हणत होतो तो चांगला तत्वज्ञानी निघाला की !”

काशीनाथाला कित्येक मुली सांगून आल्या. त्यांत शुभांगी नांवानी हुशार व कामसू मुलगी होती. परंतु जन्मच्यापासूनच तिच्या अंगांत अनेक व्यंग्ये होती. तिचे हाठ, पाय, मान, कंठर सर्वच वेढील होते. म्हणूनच कीं काय, तिच्या आईवडिलांनी तिचे नांव शुभांगी असेंच घरी आणून देई.

ठेवले होते. तिचे लग्न कसे होणार या काळजींत तिचे आईवडील असतां काशीनाथ म्हणाला— “मी करतो तिच्याशी लग्न !” त्याच्या नातेवाईकांनी त्याला किती समजावून सांगितले कीं तिच्याशी करण्याचा खुळेपणा करू नकोस, परंतु त्याने त्या सर्वांना उत्तर दिले— “भार्या रूपवती शत्रु, म्हणून करणार तर तिच्याशीच.”

काशीनाथाच्या लग्नानंतर कांही दिवसांनी त्याचे वारले. घरची सर्व जवानदारी त्याच्या बिरावर येऊन पडली. परंतु त्याने उदर निर्वाहाची कधींच फिकीर केली नाही. तो एक तुणतुणे घेऊन भजनें म्हणत गांवभर हिंडे व जी भिक्षा मिळे घरी आणून देई.

गांवकरी त्याच्या विषयी काय बोलतात ? एकदा त्याने ऐकले. "काशीनाथचें बरें आहे बुवा. त्यानें समजून उमजूनच शुभांगीजीं केलें. गावच्या जन्मीं त्यानें कन्यादान केलें नसावें." ते म्हणाले.

काशीनाथाला त्यांच्या बोलण्यांत असावेसे वाटलें. कारण त्यानें कोडे तरी वाचलें होतें कीं जे कन्यादान करतात त्यांना पुढील जन्मीं सुंदर बायको मिळते. उदरनिर्वाह पण त्यांचा सुखानें चालतो. तरी त्यानें त्या गोष्टीकडे दुर्लक्ष करून शुभांगीसारख्या एका कुलस

केलें होतें. सर्व ईश्वरकृपेवर सोडून पावे असें मनाशी ठरवून तो वागे. ईश्वराचा वास आपल्याच हृदयांत असतो "शिवोहम्"चा मंत्र वेळी माझ्या मुख्यानीं शिकविला वेळी त्याचा अर्थ "मी शिव आहे." असा त्यांनीं सांगितला होता.

हृदयांत पास करणाऱ्या त्या शिष्य शंकराची आराधना करून घेतला. त्यानें मनांत निश्चय केला. तो आपल्या बायकोला म्हणाला "ज्या मला एका कामानिमित्त वाहेर जावयाचें आहे. दशम्या वाणून एक तांबळीभरून तूप तयार ठेव." शुभांगीने त्याप्रमाणें सर्व करून ठेवले.

काशीनाथ एका निर्वनस्थानी जाऊन बसला. हृदयांत वसणाऱ्या परमेश्वराचें स्मरण करून दशमीचा एकेक तुफडा तुपात बुडवून "शिवोहम्"चा करीत तो तांबडांत टाकूं लागला. त्यानें इतके खाल्ले कीं त्याचे पोट गच्च भरलें. त्याचे पोट भरतकून फुगलें व त्याच्या वेदना त्याला असय होऊं लागल्या. पार्वतीला त्याची आली. तिनें सांगितल्यावरून

शंकरानें प्रत्यक्ष होऊन काशीनाथाचा वर मागायला सांगितले.

काशीनाथ खालीं मान करून आपल्या बायकोला सौंदर्य पावे वर मागायचे देखील राहून गेले त्याची स्थिति ओळखून शंकरानें त्याच्या हातांत तीन दगड दिले म्हणाला—"यांच्या सहाय्यानें तुझ्या कोणत्याहि तीन इच्छा पुऱ्या होतील. इच्छा मनांत आणून दगड फेंकून दे." असें सांगून शंकर अंतर्धान पावला.

पार्वती अंतर्धान त्यानें ते तिन्ही उपलब्धे भाणि घरी गेला. "माझी बायको सर्वांग सुंदरी होऊं दे." असा मनांत संकल्प करून त्यानें दगड फेंकला. त्याचरोबर त्याची अष्टाक्षर बायको एक जगन्मोहिनी सुंदर वीं शाली.

शुभांगीला तिच्या तऱ्हांत झालेला बदल पाहून आश्चर्य वाटले. ती कांहीं बोलणार एवढ्यांत काशीनाथानें त्याची तपश्चर्या फळास आल्याचें सांगितले. तें ऐकून शुभांगी म्हणाली—"अजून दोन दगड वाहेत ना तुमच्या जवळ ! होण्याची इच्छा करून एक दगड फेंका !"

"छे ! नको बुवा तें राजा झाला मुद्द करविं लागणार. "अहिंसा परमोधर्म." मी ज्या इच्छेनें तपश्चर्या केली होती ती पूर्ण झाली आहे. बाकी पुढें पाहून घेऊं." असें सांगून त्यानें ते दोन्ही दगड कोनाळ्यांत ठेवून दिले.

दुसऱ्या दिवशीं जेव्हां काशीनाथ भिक्षेला निघाला तेव्हां शुभांगी कमरेवर घागर घेऊन नदीवर निघाली. तिचें तें सौंदर्य पाहून सर्वांचे डोळे दिपून गेले. कित्येक परिचित लोकांनीं बघत बघत तिच्याजवळ चवकशी केली—"कोण बाई तुम्ही !" ती

शुभांगीच आहे हे जेव्हा तिच्या तोंडून लोकांना समजले तेव्हा त्या मोधीवर कोणाचा विश्वासच बसला नाही. वाटेत जो कोणी भेटे त्याच्याशी ती उभी राहून बोलत राहली. त्यामुळे नदीवर पोचायला तिळा फार उशीर झाला.

अदल्या दिवशी रात्री एक राजनर्तकी राजवाड्यातून पळून गेली होती. तिच्या सोप्या रजाचे शिपाई हिंडत होते. काही शिपाई घाटावर शोध काढत आले. शुभांगीला पाहून त्यांना तीच राजनर्तकी असेल असे वाटले. तिने अनेक प्रकारे त्यांना 'सांगितले' की ती काशीनाथची बायको शुभांगी आहे, परंतु शिपाई ऐकत ना. तिकडून वेळी काशीनाथ भिक्षा मागत निघाला असता शुभांगीला राजाचे शिपाई घेऊन

असल्याचे कळले. तो पळत पळत घरी गेला. दगड हातात घेऊन मनांत म्हणाला—'माझी बायको अम्बल होऊन शिपायांच्या हातून आपली सुटका घेऊन येऊ दे.' असे म्हणून त्याने दगड फेंकला.

बोव्या वेळाने शुभांगी अम्बलाच्या रूपे परत आली. बाहून स्वतः काशीनाथ पण भरघोर पांढू लागला. त्याने इच्छित्याप्रमाणे त्याची बायको अम्बल झाल्याचे आठवंपर्यंत तो तसाच कांपत राहिला. पण त्यानंतर पुन्हा तो पांढत गेला आणि तिसरा दगड उचलून मनांत म्हणाला—'माझ्या बायकोला तिचे मूळ रूप येवो.' आणि असे म्हणत दगड फेंकून दिला. शुभांगी पुन्हा आपल्या अष्टावक्र रूपे त्याच्यासमोर उभी राहिली.

परोपकारी गोपाल

एकदा कांतिलाल बायको व मुलांसह गोपालच्या घरी आला. म्हणाला—'अहो गोपालराव! तुमच्याशिवाय आम्हांला मदत करणारा कोणी नाही हो, मी याच गांवी लहानाचा मोठा झालो. व्यापार करण्यासाठी म्हणून मोठ्या गांवी जाऊन राहिलो. व्यापारांत नुकसान झाले. सर्व झाली तेथे जाऊन, सर्व फाळवून असलो आणि आतां जालो आहे हातांत करवंटी घेऊन. होक्यावर कर्ज चढले आहे. तुम्ही थोडा हातभार दितात तर उद्धार होईल बघा गरिबाचा. यापुढे वेधेच राहीन म्हणतो. मग काय हुकुम !'

'माझ्याकडून होईल तेवढे मी स्वस्थीने करीन पण तुम्हाला वचन देतो.' गोपाल म्हणाला.

पुर्वी कांतिलाल याचे गांवांत घर होते. थोडी फार जमीन पण होती. त्याचे घर गांवाबाहेर होते. पर जुनाट होते. बारा वर्षांपूर्वी तो गांव सोडून गेला तेव्हा त्याने जमिनीबरोबर पण विकून टाकण्याचे ठरविले होते. पण कोणी ते विकत घेतले नाही. आता पराच्या भिंती पडू लागल्या होत्या व त्यावर गवत उगवले होते.

जमीन विकून जे पैसे मिळाले ते कांतिलालने व्यापारांत लावले. इमारती लाकडाचा धंदा केला. चोर बाजारी करून खूप पैसे मिळविले. तसा स्वभावाने तो आळशी आणि थोडा रंगेल होता. मनो-विनोदवातावर त्याने पुष्कळ पैसे वाया घाळवले. वाईट संगतीस आणि पेश आरामांत राहून पुष्कळ पैसे गमावून बसला. त्यांत

त्याला जुगारीचा पण नाद लागला. त्याच्या नायकोने पण त्याला सावध केले नाही. ती मुद्दा मोफळ्या हाताने खर्च करित राहिली. डोक्यावर कर्ज वाढले. दिवाळे वाजवून तो आपल्या गांवी परत आला.

त्याचे घर होतं नी जमीन विकून दोन तीनशे रुपये मिळाले तर एक लहानमं शीपडे बांधून राहण्याचा त्याचा विचार होता. उरलेल्या पैशांत दोन गाई ठेवून व रतिबाने दूध विकून उदार निर्वाह करण्याचा पण त्याचा विचार होता. ती जमीन हत्के पैसे देऊन कोण विकत घेणार !

कोणी मुचविले की अशी मदत करण्यास या गांवांत फक्त एक गोपाल आहे. त्याच्याकडे जाऊन मदत मागितली तर तो सारीने मदत करील असेदेखील गांवकऱ्यांनी त्याला सांगितले होते. त्याला दोन तीनशे रुपये तसे जमत नाहीत, मग कांतिराल नायकोला व पुलांना घेऊन आला होता.

त्यानी आली. त्याने गोपालाकडे रुपये नव्हते. तसे तसे तश्मीचे दागिने महाण ठेवून कांतिरालला दिले व जमीन खरेदी कांतिरालने दोन तीन दिवसांत एक शीपडे उभे केले. गोपालने ते तीन दिवस उर्वाना आपल्या परीघ ठेवून घेतले. शीपडे बांधून तयार झाल्यानंतर कांतिराल थोडे पैसे उरले. तेथे पैसे गाय विकत घ्यायला पुरले असते. परंतु गमतीत पैसे उडवण्याची झाली होती, ते पैसे कसे पुरणार ! हातांत पैसे होते तोपर्यंत रोज घरी काही तरी गोडबोड होई आणि पंधरा दिवसांत होते नव्हते ते सर्व पैसे संपले आणि निर्वाहाचा अन्न तुटायचा राहूनच गेला.

कांतिराल पुन्हा गोपालकडे गेला आणि म्हणाला— "तुम्ही शंभर रुपये कर्जाक दिलेत तर मी दोन गाई विकत घेऊन दूध विकून चार पैसे मिटवीन."

"हे रहा, माझ्याजवळ कुठकी कसडीदेखील नाही तुझ्याकडून घेतलेल्या जमिनीत त्याला लावण्याचा विचार करता आहे मी. मूं मजुरी करतास तोपर्यंत पीक निघत नाही तोपर्यंत माझ्या हातात पैसे तरी कोटून घेणार तोपर्यंत मिळेथ मजुरीवर तुझे भागल." गोपाल म्हणाला.

"मी हत्के दिवस काढत आतां कुदळफावडे हातांत घेणं आहे का मला ! तसा मी ठरलो व्यापारी. फावडे कधी हातांत घेतले असेल तर अपघ. तुमचे पीक निघेपर्यंत मी वाट पाहतो. काहीन काही तरी उपाय." असे सांगून कांतिराल निघून गेला.

तो गांवांतल्या एका व्यापाऱ्याच्या घरी मुनिमाची नोकरी करू लागला. त्याने माळकाच्या डोक्यामाड चार पैसे मिळविले पण. लोकांना फसवून पैसे मिळविण्याची त्याला जुनी संकल्प होती.

गोपालने कुदळफावडे घेऊन काम करण्याचे ठरविले. गवत व शाई जुडपे उगवली होती ती छाटून टाकली आणि जमीन खणू लागला. खणत असता एका दागी एक लागला. तो दगड नागाच्या बाकतीचा होता. तो दगड काढून त्याची कोठे तरी प्रतिष्ठा करावी, असा विचार गोपालने तो जमिनीतून काढला तेव्हा त्या दगडाखाली त्याला हंडा लागला. हंड्याला शकण होते. त्याने हंडा हलवून पाहिला तेव्हा आतून खण- लावाज गेले आला. तो

गेकून गोपाळ स्वतःशीच पुढपुढला—“कांति-
लालचें माय घराबदार आहे बर का ?”
असे म्हणत गोपाळनें तो हंडा उचलला व
कांतिलालकडे घेऊन जाऊन त्याला म्हणाला—
“हा पहा, तुझ्या पूर्वजांनीं तुझ्यासाठीं
पुढून ठेवलेल्या ठेवा. पहा किती पैसे
आहेत. आतां वे गाई विकत आणि
दूध बीक.”

गोपाळचें तें औदार्य पाहून कांतिलाल
भक्कव झाला. त्यानें गोपाळच्या समोर
हंड्यावरचें झांकण उघडलें. आंत शंभर
रुपये होते.

कांतिलालनें दोन दुभल्या गाई विकत
घेतल्या आणि दूध विकून पैसे मिळवूं लागला.
खेडेगांवापेक्षां शहरांत दूध महाग होते,
म्हणून कांतिलालचा मुलगा शहरांत जाऊन
दूध विकूं लागला आणि पैसे आणून देऊं
लागला. तसें थोंडे दूध व दही गांवांत पण
विकलें जाई. दुधांत पाणी घालून विकायला
कांतिलाल नागें पुढें पहात नसे. म्हणून
दुधाच्या व्यापारांत खूप फायदा होऊं
लागला. शिवाय गाईच्या चाण्यासाठीं पण
खर्च होत नसे. ~~कांति~~ गांवाजवळच्या
समांत गाई खूप ~~कांति~~ घेत.

गोपाळनें पिंपळाच्या धावावर त्या नाग-
शिलेची प्रतिष्ठा केली. गांवकरी नागशिले-
समोर अर्द्धा मक्तीनें पैसे, फुलें व फळे
आणून ठेवीत. नवस करीत व दुधाभिषेक
करीत. अभिषेकाला लागणारें दूध कांति-
लालकडूनच घेत.

नागपंचमीला गोपाळ सकुडून नागपूजेला
गेल्या. नैवेद्य दाखविण्यासाठीं लक्ष्मीनें
पंचपक्वान्नें बरोबर घेतलीं होती. गोपाळचा
मुलगा गहूंत दूध घेऊन आला. परंतु बाहेत
त्याला ठेंब लागली. ~~कांति~~ जमिनीवर पडला
व सर्व दूध काढून गेलें.

बाहेतच कांतिलालचें ~~कांति~~ होतें. गोपाळ
त्याच्याकडे गेसा आणि कुशलवार्ता विचारून
त्याला म्हणाला—“हें पहा कांतिलाल !
आम्ही नागपुजेसाठीं घरून जें दूध घेऊन
निघालों होतो तें सर्व ~~कांति~~ गेलें आहे,
म्हणून थोडेंसे दूध हवें आहे.”

“अहो गोपाळराव ! ~~कांति~~ दूध अणायची
तुम्हांला गरजच काय होती ! ~~कांति~~ नाही
का घेवें ! नागराजाच्या अभिषेकासाठीं
सर्व माझ्या ~~कांति~~ दूधच घेऊन जातात.
तुमच्यासारखे ~~कांति~~ घेतात ~~कांति~~ दूध
घेतात म्हणून व्यापार चालतो.” कांतिलाल
म्हणाला.

कांतिलालच्या बायकोनें दूध आणून
गडून पातले. अभिषेक ~~कांति~~ लक्ष्मी
कांतिलालच्या बायकोकडे तीर्थ-प्रसाद देऊन
आली.

दुसऱ्या दिवशीं कांतिलालच्या परीं एक
दिचित्र मोष्ट पडली. कांतिलालची बायको
दूध ~~कांति~~ ओतायला गेली तर
मांड्यांतून एक सांप फुत्कार सोडीत बाहेर
जाला आणि निघून गेला. कांतिलालची
बायको सांप पाहून मोठ्यानें किंचाळली.
मुलें बाबरली. कांतिलालच्या सर्व अंगाला

~~कांति~~ मुटका. त्यादिवशीं सर्व दूध घेऊन
घावें लागलें.

संध्याकाळीं पण तशीच मोष्ट पडली. सांप
त्या मांड्यांतच घेऊन कांति बसतो, ~~कांति~~
कोणाला काहीं फळेना. गांवभर त्या
मोष्टीची चर्चा सुरू झाली. लोक म्हणूं
लागले कीं कांतिलाल दुधांत इतकें पाणी
घालतो कीं नागराजाला मुद्धां ~~कांति~~ असस
हालें बसवें. देवानें चांगली खोड मोडण्याचें
ठरविलेलें दिसतें आहे. कांहीं लोक त्याचें
उत्तर देत विचारीत—“अहो, पण देव इतके
दिवस कांति गप्प बसला ?”

नागराजाच्या अभिषेकाच्या तो जे दूध विकतो त्यांत तुम्हां ती पाणी घालतो म्हणून देव रागावला असणार." कांही लोक म्हणाले

कांतिलाळची बायको पतीला म्हणाली "तुम्ही गोपाळला दूध विकून त्याच्याकडून पैसे घेतले म्हणून देव रागावला असेल नेवज वा जाणे पैसे गरज."

कांतिलाळने त्याप्रमाणे पैसे परत नेऊन दिले, परंतु पुन्हा नसाच साप गांठपातून निघाला. तो रोज दूध काढी आणि रोज ते फेकून पावे जागे.

ही गोष्ट गोपाळला कळली. असे कांतीने हे पाहण्यासाठी गोपाळने नागराजा व दुग्धामिषेक सोडवा समारंभाने सुरू केला. एका प्रमाणाच्या अमांस साप आला व तो बंदबंद लागला. "अरे पापी कांतिलाळ!

मी तुम्हा सर्वांला करीन. तू पापी घालून दूध विकतोस आणि राज्या अभिषेकाच्या दुधांतमुद्दा पाणी घालतोस का! तुला मृत्यूच्या पायावर उभा रहायला ज्याने हातभार लावला आणि माझी शरावर प्रतिष्ठा केली त्याला देखाळ तू पाणी घालून दूध विकलेस काय! मी तुला सोडणार नाही. आता ठेव!"

"मी घेतलोमाने हे सव मला माफ कर नागदेवा! मी कान घेतलो, पुन्हा असली चुक करणार नाही. क्षमा कर!" असे म्हणून करातनास व त्याच्या बायकोने हात जोडून नाक घासली.

त्यानंतर प्रतिष्ठाकार नागदेवाने शर दिला नाही. तो दूध विकू लागला आणि एक प्रमाणिक दूधवाला म्हणून प्रसिद्ध झाला.

कुंभिकाच्या गोठ्यांत जन्मलेल्या सात राक्षसी पोळांनी जो धुमाकूळ मांडला होता त्याच्या कागाळ्या मिमिकेच्या राजाच्या कानावर येऊ लागल्या, तेव्हा तो कुंभिकाला बोलावून म्हणाला—"तुझे साठ राज्यांत उत्पान करीत आहेत तरी त्यांना ताळ्यावर आणण्यासाठी काय तो उपाय कर. त्यांना बंदवून बेल तरी करून टाक किंवा बंगळांत नेऊन सोड."

त्यांना ताळ्यावर आणणे कुंभिकाच्या शक्तीबाहेर होते. त्या प्रयत्नांत कित्येक मोडून टाकतो' असे देखील म्हणाला. बसली झाले व कित्येक ठार झाले. कांही आणखी एक त्यांची हाडे मोडून उपाय सुचला नाही तेव्हा पोळांना

ताळ्यावर आणील त्याच्याशी आपली मुकामी नीला हिच्याशी लग्न करून देईत असे त्याने दबंडी पिढून जादीर केले.

दबंडी ऐकून कित्येक तरुण राबळी आले. गुमाना ताळ्यावर आणणे मोठे नाही. मगज एका सुंदर मुलीशी आपले लग्न होईल वा आशेने ते आले होते.

प्रत्येकाने आपल्या स्त्रीचा चरमना सुरू केल्या. एक जण 'त्या पोळांचीं शिंगे मोडून टाकतो' असे देखील म्हणाला. आणखी एक त्यांची हाडे मोडून टाकण्याच्या गप्पा सांगू लागला.

त्या दिवशी रात्री त्या सानहि राहली सांडाना कृष्ण आल्याचें कळलें. आपल्या प्रताप दाखविण्यासाठीच का काय त्यांनी गाईंना दडी मारून गोठ्यांत गडबड सुरू केली. नंतर कुंभिकाच्या अंगणांत येऊन मोठेमोठ्याने उरकाच्या फोडू लागले आणि खुरांनी जमीन ओरबाडू लागले. नंतर त्यांनी मडका फोडली, भिती पाडल्या, वारें तोडली, मोडल्या, मांडव पाडले व नन्हेचें उपद्रव सुरू केले. मुले भिकून मोठ्याने ओरवू लागली. कुशारक्या मारणारे तरुण गोप मज्ज जाऊन दडून बसले.

उजाडल्यावर कुंभिकानें गोप तरुणांना बोलाविले. आपल्या मुलीला वस्त्रालंकारांनी सजवून सर्वासमक्ष उभी केलें. म्हणाला— "गोपतरुण हो ! पाहिलेंत ना ? माजलेले पोल म्हणजे दिग्गवांसारखे सिद्धासारखे बलिष्ठ आहेत. यांना वडणीवर आणावयाचें आहे. आमच्या प्रयत्नाला तुमच्या मदतीने यश येईल अशी अपेक्षा करून मी तुम्हां सर्वांना बोलाविलें आहे. यांना वडणीवर आणू शकला नाही तर राजा जी विश्वास देईल किंवा दंड करील ती भोगायला तयार

व्हावें लागेल. तुमच्यापैकी जो कोणी या कामी यशस्वी होईल त्याच्याजो मी आपल्या एकुलत्या एका मुलीचें करून देईन."

गोप ती अष्ट एकुल मावेंपुढें उरू लागले. नीलाचें सौंदर्य पाहून त्यांचा उत्साह उचंबळून येई. राक्षसी राहवाकडे पाहिलें का त्यांचा भीर घनून जाई आणि पाच घर कापू लागत. म्हणून एकहि गोप पुढें पाऊल टाकायला तयार होईना. किंकर्णव्य विमूढ होऊन गंवात उभे राहाले.

जेव्हा तडाना एक दरवा मातेयाईक पोषवंत नावाचा गवळी म्हणाला "या माजलेल्या बैलांना ठार करतां आलें नाही तर माझे एवढें बल व पराक्रम अथंच. यद्वातर एकर क्षणांत यांची मस्ती जिरवितीं." असें तांगून ते बैल होते तिकडे गेला. इतर सर्वे दुरून जाडावर चढून, उचलून जागेवर चढून दृश्य पाहू लागले.

पोषवंतानें एका राह्याला जोरानें पुढा वारला. त्या बरोबर पाहणारांनी हर्ष-ध्वनि करून राह्या वाजवल्या. दुसऱ्या क्षणाला सातहि पोल त्याच्या अंगावर तुटून पडले. कृष्ण ते पाहून ननांडल्या. व त्यांना पाहू लागले. गोषळ उडून गेला,

ननांत म्हणाला— "कोणी सांगितलें होतें जीव धोक्यांत टाकायला ! हे बैल त्याची कुडी करून टाकतील. त्याला जिवंत सोडतील असें वाटलें होय त्याला ? " तसेच झालें. बैलांनी त्याला शिगावर उचलून सगली जमिनीवर पाडले आणि पायांखाली तुडवून लाथा हाकून दूर फेंकून दिले.

दाहणकार उडून गेला. पोषवंताला दूर फेकून दिल्यावर ते सांड गंमत पहायला उभे असलेल्या गवळ्यांच्या अंगावर धांवले व त्यांना पाहू लागले. गोषळ उडून गेला,

तेव्हा कृष्ण बलरामाला म्हणाला "हे बैल नसून राक्षस आहेत. नाही तर बैलांच्या मनांत इतकी घुडाची भावना कोठून असणार ! इतकें साहस तरी कोठून असणार ! कुंभिकाला मीच मर्त करतो." असे सांगून तो बैल होते त्या नाजूला निघाला. ■ पाहून नंद यशोदा ओरडू लागले - "नको रे बाबा ! नको ! तू तिकडे नको जाऊं."

मुठी आवकून येत असलेला पाहून बैल रूपांत असलेले सातहि भाऊ एकदम त्याच्यावर तुटून पडले. कृष्णाने समोरून

येणाऱ्या पहिल्या बैलाच्या मुक्कुटांत अशी एक भडकावळी की त्याला तिरिमिरी आल्यासारखे झाले. त्याची दिगे धरून कृष्णाने त्याला ओढले ■ इतर दोघां तिघां बैलांना अडवले. एका बैलाची शेपटीच हाती आली ती धरून कृष्णाने त्याला आपल्या चारी बाजूला असे गिरगिर फिरविले की इतर बैल परस्परांच्या अंगावर आदळले. कृष्णाचे ते अद्भुत कार्य पाहून प्रेक्षक गोप तरुणांनी तोंडांत बांटे घातली, जणु कांही त्यांना दासविण्यासाठीच कृष्णाने तो बावल्याचा खेळ मांडला होता. नीळाने पण कृष्णाचा पराक्रम पाहिला. ती कोतुकाने ■ प्रेमाने आपल्याकडे पहात आहे हे ओळखून कृष्णाला फार फार आनंद झाला.

कृष्णाने त्या बैलांना कांही वेळ माकडासारखे नाचवून शेवटी एकेकाच्या डोक्यांत असा एकेक ■ की त्यांचे तोंडच फुटले ■ कालनेमीचे ते सातहि पुत्र भडमडा रक्त ओकू लागले. कांही वेळाने त्यांनी अंग टाकले ते पुन्हा उठले नाहीत. नंद यशोदा दोघे पांघुट आले व आपल्या लाडक्या ■ पराक्रमी मुलाला प्रेमाने पोटाशी धरून त्याची पाठ चोपटली. कुंभीक

आपल्या मुलीला घेऊन जवळ आला ■ तिचा हात कृष्णाच्या हातांत देत म्हणाला - "तुझ्या पराक्रमाबद्दल तुला हे बक्षिस घे !"

नंतर त्याने कृष्णाला व नंद यशोदेला वस्त्राभरणे देऊन सत्कार केला. त्याने इतर गवळ्यांना व गोप तरुणांना ■ बहुमूल्य वस्तू देऊन त्यांचापण केला. नंतर तो नंदाला म्हणाला - "नंददादा ! तुमचा मुलगा शूर व पराक्रमी आहे. त्याने आम्हांला व आमच्या सहकाऱ्यांना मोठ्या संकटांतून वाचविले. मी तुम्हांला ■ तुमच्यापरोबर आलेल्या गवळ्यांना आपल्या सहभाषी पाईथे दान करतो. नको म्हणू नका."

नंद म्हणाला - "वेळी माझ्याकडे गाई घोऱ्या का आहेत ! जण जन्मला तेव्हापासून आमच्याकडे गोघन वाढत आहे व दूधपण किती देऊ लागल्या आहेत ! दुधा दडाला तोटा राहिला नाही."

तो दिवस फार आनंदाने घातून नंद व यशोदा सुनेला, तिचा भाऊ श्रीधाम याला ■ इतर लोकांना बरोबर घेऊन कुंदावनला आले.

कृष्ण पीठावर नेसून मोर मुकुट धारण करून व फुलांचा हार गळ्यांत घाळून

सुरलीगान कंक लागला आणि आपल्या सल्या गुराख्यांपरोबर गाई चरायला घेऊन जाऊं लागला.

एकदा कृष्ण व बलराम इतर गुराख्यांबरोबर यमुनेच्या काठी गाई चरायला घेऊन गेले. त्यांनी गाईंना चरायला सोडले व दोघे एका वडाच्या छाडाखाली बसले. गुराखी एक न एक खेळ खेळत होते.

तेव्हा वामदेव व भरद्वाज दोघे मुनी तीर्थ यात्रा करीत तेथे आले. समोर एक भव्य वटवृक्ष पाहून शाहाजवळ आले व त्या शाहाला तीन पदक्षिणा घालून नमस्कार केला.

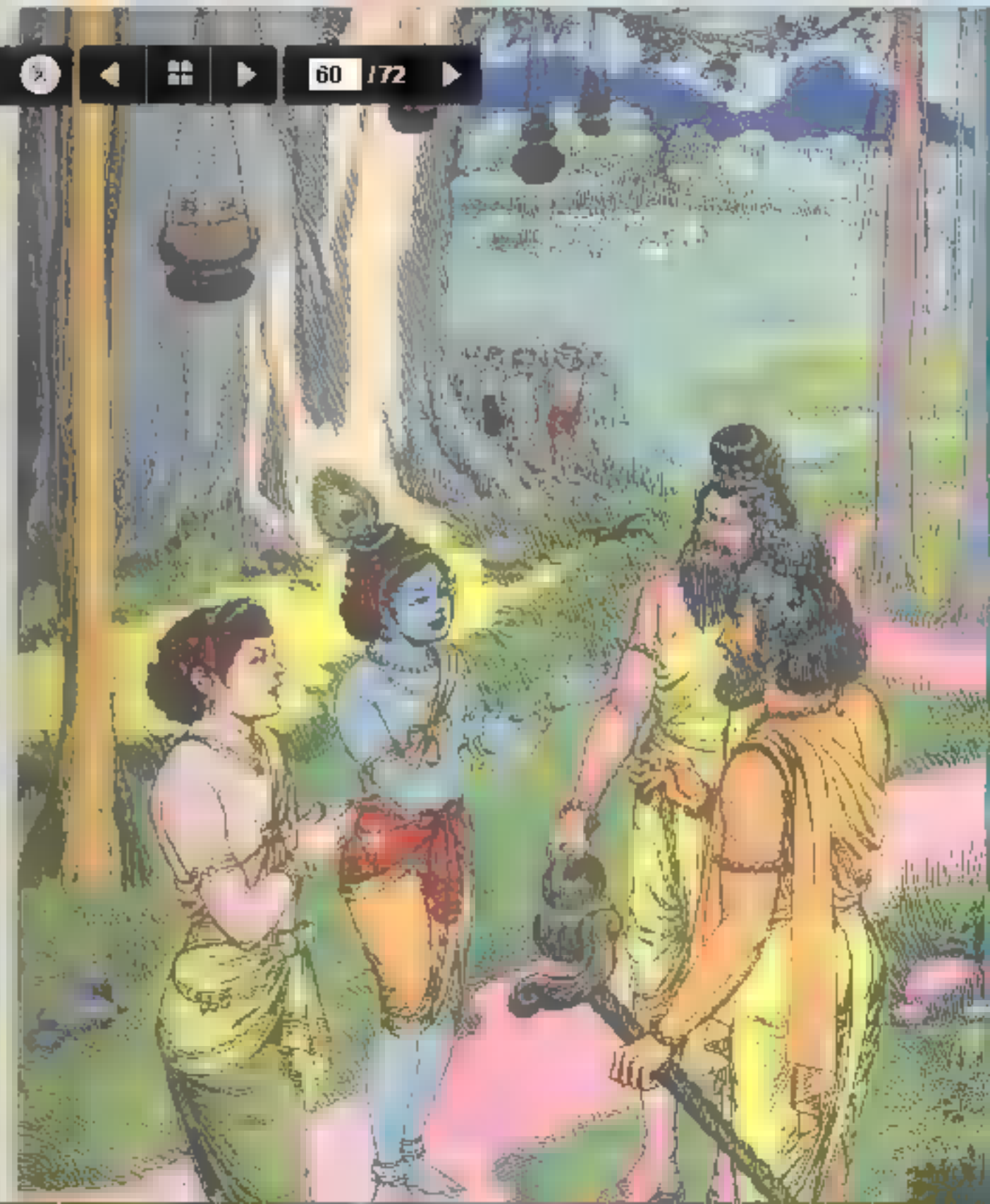

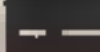
ज्यांना तेथे गेल्लत असलेल्या गुराक्यांना विचारले.—“मुकाजो! यमुनास्नान करावयाचे आहे. मगरी, सुसरी आणि सांपाचे भय नाही अशी निरापद जगा सोडली, सांगारु का?”

एकेक गुरास्त्री दुसऱ्याकडे नोट दाखवून म्हणाला—“त्याला विचारा” मुले सडा-सरीत आहेत. मुनींना राग येईल कदाचित पसं वाटले. म्हणून कृष्ण उठून पुढे आला व स्वपणे म्हणाला—“मुनीश्वर! स्नानाला वागला घाट कुडका हे या मुलांना कळणार? मी एक दिव्य घाट दाखवितो.

आपण स्नानसंध्यादि बाटोपून इकडे परत यावे. आमच्याजवळ पुष्कळ दही आहे व पोहे आहेत. स्त्रीरपण पुष्कळ आणली आहे आम्ही गरोवर. तुम्हाला जे आवडेल ते खा. ते नको असेल व घारोण्य दूध हवे असेल तर आम्ही काढून देऊ. मी नेवाचा मुलगा, माझे नांव कृष्ण व हा माझा दादा बळराम.”

दोघां मुनीश्वरांना त्या गुराक्याचा तेजस्वी चेहरा पाहून आश्चर्य वाटले. इतका सुंदर ■ तेजस्वी मुलगा गवळ्याच्या घरा कसा त्राय जन्मला कुवा! वाडा वेळ कोले मिटून दोघे बसले. दोघे त्रिकारुजांनी मुनी दाते. म्हणून दिव्य दृष्टीने सर्व काही कळले ■ त्यांच्या मनाचेसमाधान झाले! ■ ■ ■ —“आमचे केवढे भाग्य! ब्रह्मादिक देवांना मोठ्या कष्टाने कधीकधी ज्याचे वळत त्याचे दर्शन आज आम्हाला इतके सहजी घडले. पुन म्हणून भांडीवर घेऊन ज्यांनी गेल्लविले ते आईबाप व बंधुबंधव किती माग्यझाली आहेत.” असं मनबन करून दोघे पुढे गेले. कृष्ण गोपबालकांसह नित्य गाई वगळला घेऊन जाई. तो मुरली वाजवी, मुले खेळत.

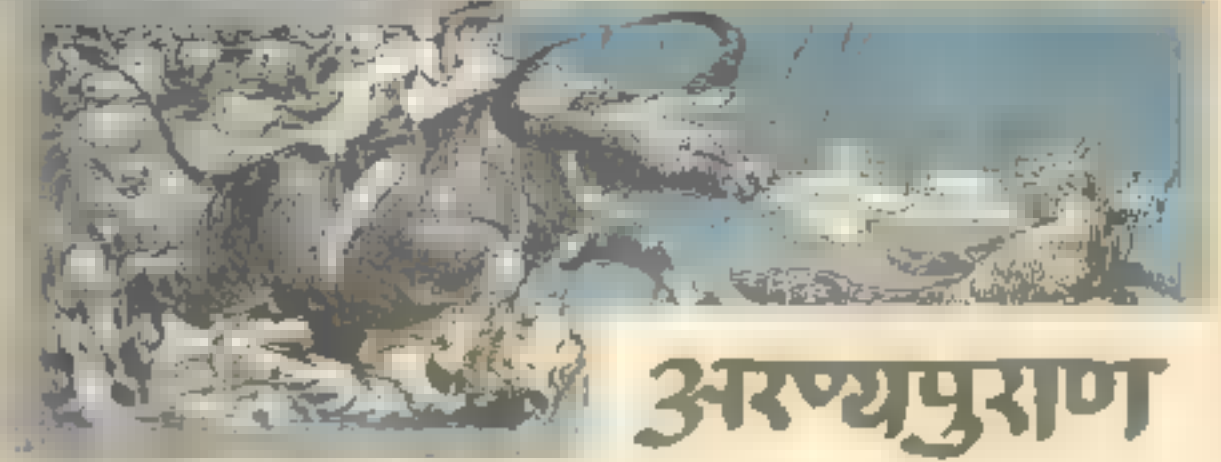
नृत्य गान करीत. दिवसाभागून दिवस आनंदाने जात होते.

एकदा कृष्ण गुहाग्यांबरोबर यमुनेच्या काठाने दूर गाई वेळून आला. दुरून एक मोठा डोह दिसला. समुद्रासारख्या त्यात मोठ मोठ्या काटा येत होत्या. आणखी एक आश्चर्य म्हणजे त्याच्या काठची हवा वृषित होती. इतकी फी झाडांची व वेलींची गाने कोमेजून गेली होती. एक पक्षी किंवा प्राणी जिवंत दिसला नाही.

त्या डोह्यात कालिया सर्प राहतो, त्याच्या तोंडातून अग्निज्वाळा येतात, त्याला गरुडाचे पण भय वाटत नाही, बाँरे गोष्टी कृष्णाने ऐकल्या होत्या. तो डोह पाहून कृष्णाला त्या सर्व गोष्टी स्वप्न असल्याचा वाटल्या. साधाचा गर्वभंग करून डोह्याचे पाणी गाईशुराना शुद्ध केले पाहिजे असे

कृष्णाने ठरविले. या शिवाय त्या सांभाच्या जातीबांधव सांपांनी हुंदावनच्या जवळ पासच्या लोकांना मंडावून सोडले होते. म्हणून कालियामर्दन केल्यास त्याच्या बांधवांना दहशत पसेल असे वाटून त्याने या कामांत घोडादेखीत उशीर करणां कामा नये असे मनाशी ठरविले.

कृष्ण डोह्याजवळ गेला. एका कर्दव-क्ष्मावर चढून उडी टाकण्याचे त्याने ठरविले. तो कोणाजवळ काही बोलला नाही. त्याने आपली मुरली व मोरमुकुट काढून एकाजवळ दिला. डोण्यावरचे केस झाले बांधके. पायांतल्या वडाणा काढून ठेवून साडावर चढला आणि डोह्यात उडी टाकली. त्याने उडी टाकली त्या जागी डोह्याचे पाणी इतके उंच उडाले आकाशाला जाऊन मिळले.

अरण्यपुराण

[९]

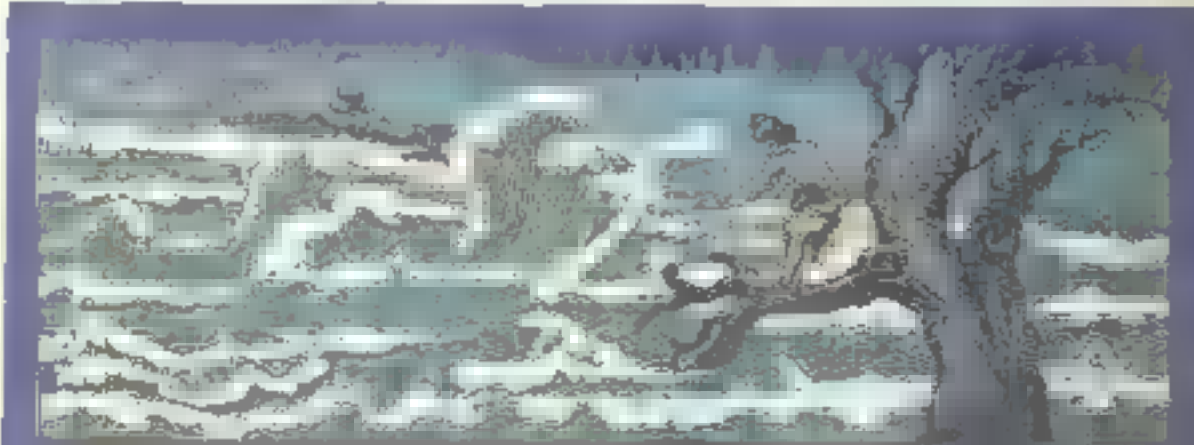
काले कुळकुळीत रेडे काळवत्री डोंगराचा कडा फोसलाचा तसे खाली जाऊ लागले. त्यांच्यासमोर किती मोठा व्याघ्रराज असला म्हणून त्याचा कितीसा ठिकाव लागणार! बाघोबाला आवाज ऐकू आला. तो उठला व पळून जाण्यासाठी हुडकू लागला. पणु दर्याच्या दोन्ही बाजूला उभा कडा होता. सहिष्वाहनाच्या सैन्याशी हुंवेण्याची बाघोबाच्या मनांत सुळीच इच्छा नव्हती.

इतक्यांत अडदांड 'रामू'च्या पायां-खाली काही तरी मऊमें तुडवले गेले. त्यानंतर आलेले रेडे पण तुडवीत गेले आणि दोन तीन पाय धसळून त्यावर पडले तुडां.

रेडे इकडून गाईंबरोबर म्हशी तिक-दरीच्या तळाळा जाऊन पोचल्या. मोवली 'रामू'च्या पाठीवरून खाली उतरला आणि मोठ्याने ओरडून म्हणाला-“एक! यांना निरनिराळे कर नाही तर यांची आपसांत टक्कर सुरू व्हायची. मो स्वतः 'बूधू' करून गुरांना यांत कंई लागला. बाघोबाचे माणोत्क्रमण होऊन गेले असल्यामुळे त्यांच्यावर मिधाडे आणि घारी फिरव्या घालू लागल्या.

पुन्हा खोऱ्यांत खाल जाण्याची गरज नव्हती. म्हणून एकूने व 'भावाने' त्यांना अडवले.

“बाघोबाची जास्त दुर्दशा ती होणार होती? तसा मोठा बहादूर तो

कधीच नव्हता. त्याचे कातडे काढून नेऊन पारावर बांधले तर गंमत होईल." असा विचार करून मौवलीने कंबरपड्याला लांबत असलेला आपला मुरा काढला.

मनुष्यांच्या वस्तीत वाढलेला दुसरा तरुण मुलगा एकदा बापाचे कातडे काढण्याची हिंमत कधीच दाखविणार नाही. त्याला ते येणार पण नाही, पण मौवलीला तो खेळ वाटला. दोघां लोकांच्यानीं लोकांत कातडे घेऊन मंदन केली. एक बाप पुरे कातडे काढायला.

रतक्यांन कोणाचा तरी हान मौवलीच्या स्वाध्यावर पडला. त्याने तांडे वर कळून पाहिले, तेव्हा बंदूक घेऊन बळदेव उभा असलेला त्याला दिसला. मनुष्य येत असलेला पाहून दोन्ही लांडगे दूर वाजूला जाऊन पाहू लागले.

"तुझे डोकें फिरले आहे का ? एकट्याने बापाचे कातडे काढणे शक्य आहे का ? रेड्यांनीं याका कोठे ठार केले ! हान तो बाप ना ! याला ठार करणाऱ्याला शंभर रुपयांचे बक्षिस मिळवणार आहे मा याला दाखवून ते बक्षिस मिळवीन तेव्हा

मुलादेखील पच. "स्वया इनाम म्हणून देईन. मुरांना तू जगाच पळविलेस. पण या खेपेस भाक करतो." बळदेव म्हणाला.

मौवलीचे कातडे काढण्याचे काम चालूच होते. तो म्हणाला—"ओहो ! म्हणजे हे कातडे दाखवून तू बक्षिस मिळवणार आहेस आणि एक तुकडा माझ्यासमोर फेंकणार आहेस ! पण मला हे कातडे दुसऱ्याच कामासाठी हवे आहे."

"बापाला मारले की गांवकरी त्याच्या मिशा जालून नाही नर आला गांवाच्या चारीबाजूला घिरट्या घाजत

गांवकऱ्यांना देत राहातो." असे सांगून बळदेव बापाच्या मिशा जालून टाकायला थोडा पुढे झाला. मौवलीने त्याला अडविले.

त्यावर बळदेव रागावून म्हणाला—"मी कोण आहे मला ओळखले नाहीस तू ! मी गांवांमला एक मोठा शिकारी आहे. जे बक्षिस मिळेल त्यांतला तुला पाव आणा देखील मिळणार नाही. त्यानंतर गांव पाटलाकडची तुझी पाठ चांगली मऊ करवीन. सोड त्या बापाला आणि इकडे."

"मला काय रे बाब्याशी काय, एक हा मनुष्य पहा ! अस देतो आहे !"

अमरांतील भावार्थ :

६३. नायगारा-अमेरिकेंतील धबधबा

नायगारा (म्हणजे वनगर्जन) चा धबधबा अमेरिकेच्या कॅनडाच्या सरहद्दीवर आहे. हे दोन धबधबे आहेत. कॅनडांतल्या 'हॉर्स शू' (म्हणजे घोड्याचा नाक) म्हणतात. या निघात अमेरिकेंतील जाहे. याची लांबाय १,००० फूट आहे व रुंदी १६५ फूट.

मौवली लांडग्यांच्या भावेंत ओरडला. दुसऱ्या क्षणाक बलदेव जमिनीवर झूळ खाल पडला होता. त्याच्या उरीवर एक लांडगा उभा होता. मौवली आपल्या कामांत गर्क होता. काम करीतच म्हणाला - "बलदेव! तूं म्हणालास तेंच खरें, म्हणजे तुझ्या हातचा पाव जाणावेलील मिळणार नाही. या वाषाणीं माझे जुनें हाडवेर होतें. मी आज वेतला."

दहा वर्षांपूर्वी बलदेवला असा झोळवू शकला नसला. राशिबस्य वाषा-वासून सूर उगवणाऱ्याला मदन करणाऱ्या लांडग्यांचा सामना असतो हें नव्हतें त्याला माहीत.

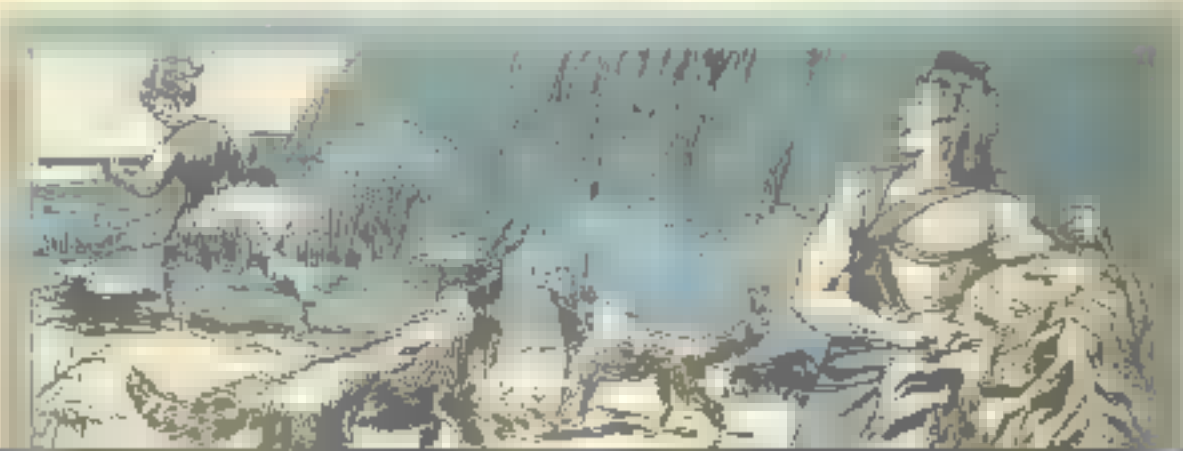
"बाबा रे! मी म्हातारा झालो. माचा गुगली समजत होती. ती माझी. सोड मला, मी जातो, तुझ्या वाटेला

मी नाही. तुझे हे नोकर माते रुचके तर माही तोडणार!" बलदेव गथावया कलें लागला.

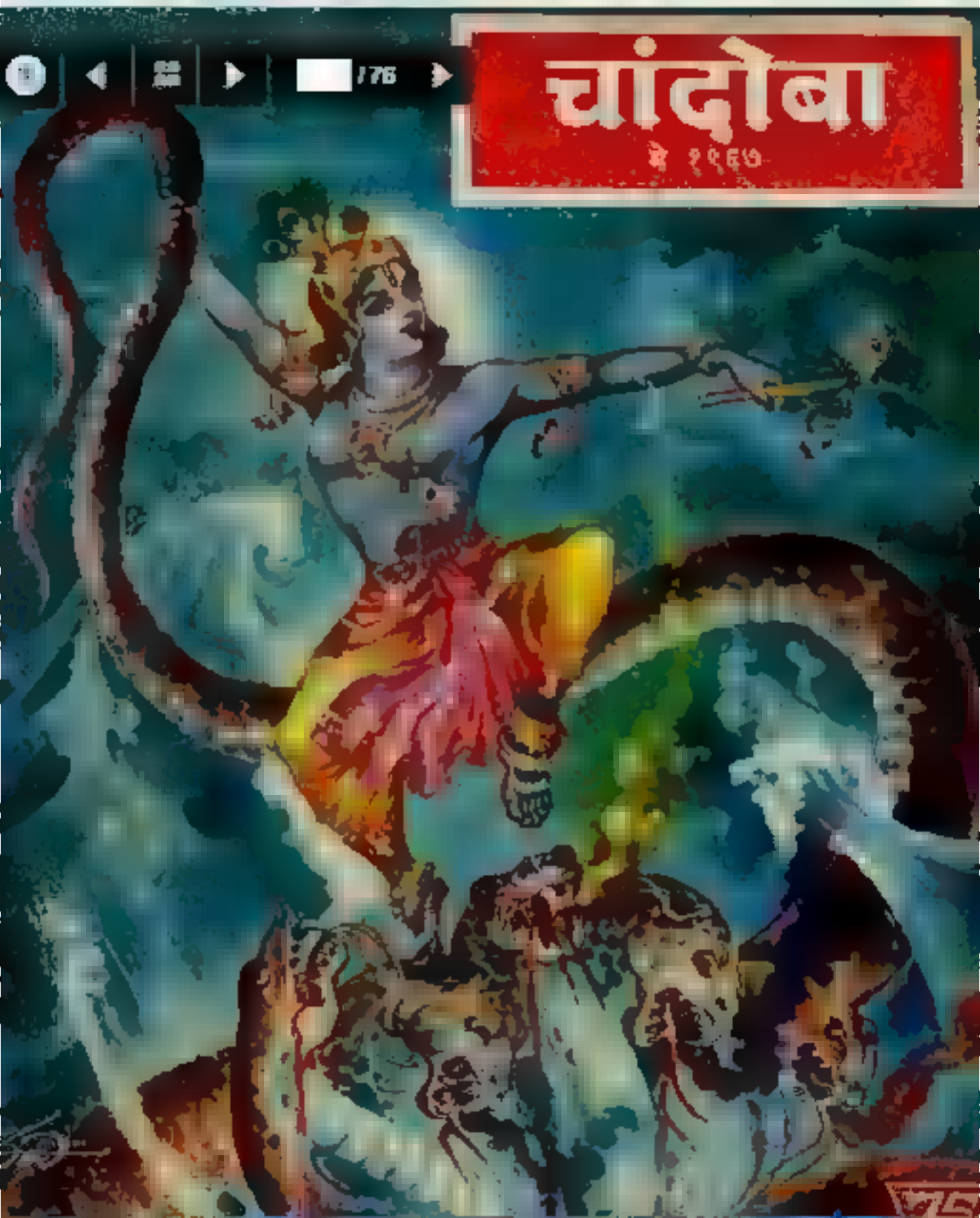
"चालता हो! पुन्हां माझी खोडी येऊ नकोस! एक, सोड त्याला!" मौवली म्हणाला.

वाचून होताच बलदेवनें गांवाची वाट धरली. मागे बळूनवेस्तील पाहिलें नाही. तरी तिरक्या डोक्यांनीं पावरत मौवलीकडे पहात विचार करित होता की अंगांत मूल तर शिरलेलें नाहीं! त्यानें गांवांत जाऊन भुतांचें तिसर मीठ लावून वर्णन केले. पुनारी तोंड बासून तें वर्णन ऐकत निश्चेष्ट उभा राहिला. कांतडें काढून पुरे होईपर्यंत काळोख पडूं लागला.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकी]

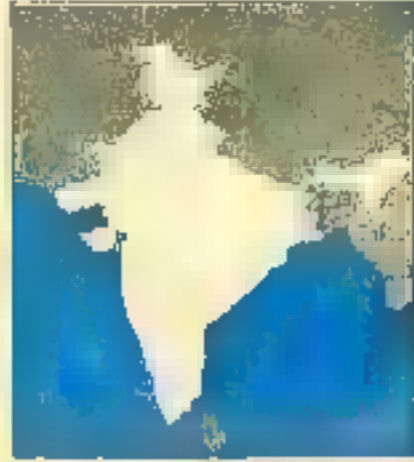

चांदोबा

३ १९६७

भास्ताचा इतिहास

सन १६०५ नंतर डच लोग पोर्तुगीजांना जिंकू लागले. त्यांनी १६३० मध्ये गोव्याला वेढा दिला. १६५८ मध्ये मिलोन मधील पोर्तुगीज ठाणीं उचांच्या हातांत आली. व्यापारासाठी डच भारतांत आले. त्यांनी गुजराथ, कांरोमंडल (चोळ मंडळ) चा समुद्र किनारा, पंगाल, बिहार, ओरिसा वगैरे प्रदेशांत बसारी स्थापन केल्या. १७ व्या शतकांत मसाल्याच्या पदार्थांचा सर्व व्यापार त्यांच्याच हाती होता. सुद्ध पूर्वेकडील प्रदेशांत त्यांनी इतका व्यापार वाढवला की विजयनगर साम्राज्याच्या काळांतील व्यापाराचे संबंध पुन्हा जोडले गेले. देशांतल्या निरनिराळ्या प्रदेशांतून इतर माल म्हणजे, नीळ, रेशीम, सुती कापड, तांबूळ, अहू वगैरे माल डच लोकांकडे सुरतेला येत असे.

समराज्या शतकांत डच ■ इंग्रज यांची परस्परांशी चढाओढ वाढली. पोर्तुगीज व इंग्रज यांचे आपसांत जे भोवडे भर होते ते डचकडून वली होत गेले. पोर्तुगीजांनी इंग्लंडचा राजा दुसरा जार्जस याला मुंबई बंदर आंदण म्हणून दिले. परंतु इंग्रजांचा व्यापार उचांनी वाढू दिला नाही.

डच लोकांचे मुख्य ठाणे मलाबांत होते तर इंग्रजांचे हिंदुस्तानांत. परंतु शेपांत चढाओढ झाली ती मात्र हिंदुस्तानांतच झाली.

१६७२-७४ च्या दरम्यान डच लोकांनी आपले बंदर सुरत ■ इंग्रजांचे मुंबई यांच्या मधील मार्ग रोखून ठेवले. बंगालच्या आस्पाटांत त्यांनी इंग्रजांची तीन जहाजे काबीज केली. १७५९ पर्यंत उमय पक्षांत पूर्वेकडील व्यापारांतली ही चढाओढ जास्वच वाढली.

इंग्रजांच्या ईस्ट इंडिया कंपनीने मुंबईत पंधन १६०८ मध्ये आपली बस्तार स्थापन करण्याचा प्रयत्न केला. कंपनीच्या तर्फे कॅप्टन हाकिन्स १६०९ मध्ये जहागीर बादशाहाच्या दरबारांत आला. सुरतेला इंग्रजांची बस्तार स्थापन करण्यात त्याने परवानगी मिळविली. परंतु सुरतेचे व्यापारी ■ पोर्तुगीज यांनी वायझाहाने दिलेला परवाना मोडला. १६११ साली हाकिन्स आग्र्याहून निघाला. तो सुरतेला पोचला तेव्हा सर हेनरी बिडल्टन याने मोठे जटाजांतून येऊन सुरतेच्या व्यापारांना धाक धातला व धमकी दिली. नंतर त्यांनी १६१२ मध्ये कॅप्टन वेस्ट याला दोन जहाजांसोबत सुरतेच्या बंदरांत प्रवेश करू दिला. पोर्तुगीजांना त्याला अडवले ■ बुद्धाला पळवून गेले. नेहमी घडतं त्यांना पराभव केला. इंग्रजांना बस्तार उपडण्यास कायमची परवानगी देऊन १६१३ मध्ये जहागीर बादशाहाने एक फर्मान काढले.

याच वेळी ब्रिटीश राजाचा एक इत मुगल दरबारांत आला व त्याने परम्पर व्यापार संबंध वाढविण्यासाठी तह करण्याचे ठरविले. या सनदनाचे नाव सर थॉमस रो असे होते. तो एक हुस्नार मुत्सद्दी पण होता. तो

१६१५ च्या शेवटी आला व १६१८ अमेरपयंत मोगल दरबारांत होता. हा व्यापाराचा ■ त्याच्या पदरांत पडला नाही. परंतु अनेक ठिकाणी इंग्रजांच्या बस्तारी धडक्यास व व्यापारासाठी अनेक सवलती बादशाहापुढून मिळविण्यांत त्याला यश आले. म्हणून मुगल, आग्रा, अमदावाद, मडोच वगैरे जागी इंग्रजांच्या बस्तारी मुक्त झाल्या.

इंग्लंडच्या राजाने त्याला आंदण म्हणून मिळालेले मुंबई बंदर १६६८ मध्ये दहा पोंड सालाना भाड्याने कंपनीला देऊ केले. काही वर्षांत मुंबई एक मोठे शहर झाले. ते

म्हणून त्यांची निवड झाली. म्हणून भारता-
तर्फे ते अधिकारयुक्त नाणीने बोवू शकले.

फैजपुर, लखनौ येथील काँग्रेसच्या
अधिवेशनांत जवाहरलालजींच्या मतांचा
पुरस्कार झाला आणि ब्रिटीश सरकारच्या
धोरणांचे खंडन करण्यांत आले.

मध्यंतरी २५ फेब्रुवारी १९३६ या
रोजी सौ. कमळा नेहरू यांना देवाज्ञा
झाली. सर्व भारतांत शोकसभा झाल्या.

“कमळा नेहरू यांच्या मृत्यूने भारताचे
जे नुकस्तान झाले आहे ते भरून येणे
अशक्य” असे गांधीजी म्हणाले होते.

११ मार्च १९३६ या रोजी जवाहर-
लालजी भारतांत परत आले.

१९३६ मध्ये 'लखनौ येथे काँग्रेसचे
अधिवेशन जवाहरलाल नेहरू यांच्या
अध्यक्षतेन्वाली मरले. हे अधिवेशन फार

महत्वाचे होते. “भांडवलशाहीने आतां
फॅसिसम स्वीकारला आहे. साम्राज्यशाही जे
धोरण आपल्या उपनिवेशांत ठेवीत आहे
फॅसिस्टांनी ते धोरण आपल्या देशांत
आरंभिले आहे. दोघे एकच असा जवाहर-
जींनी आपल्या भाषणांत उद्भव केला

ब्रिटीशांच्या काही उपनिवेशांत स्वायत्त
सरकार स्थापन झाले. काँग्रेसने निवडणुकींत
भाग घेण्याचे ठरविले. मंत्रीमंडळ स्थापन
करावे की नाही हे निवडणूक झाल्यानंतर
ठरवावे असे ठरले. त्यासाठी काँग्रेसचे
अधिवेशन घ्यायचे ठरले.

जवाहरलालजींनी साम्यवादाचा पुरस्कार
केल्याने थोडी सळबळ उडाली. ते आपल्या
विरोधी गटाला म्हणाले—“सामाजिक
सुधारणा झाली नाही तर क्रांति झाल्या-
शिवाय राहणार नाही.”

पाताळ कोट

[११]

[विक्रयका मंदीने सोमक व भूमक मंद्याच्या बाजूने रक्षण नदी पार
आले. त्यांच्या भेदाचा विषय मनुष्य दिसला. त्याचे तांगितलेल्या बाटेने जात
अमला त्यांचा रड होतोत एक नाव दिसली, जावेच्या चारी बाजूला मुतारी व मगरी
दोघा. सोमकने एक तीर एका मगरीला मारला.—पुढे.]

सोमकने मारलेला बाण लागताच मगर नव्हत्याच. मगरीचे कातडे पांघरून मनुष्यच
पाण्यांत तडफडून गटांगळ्या त्यांक पाण्यांत हुंमत होते.

लागली. वर्षा होता. गटांगळ्या सातांना मगरीचे कातडे बाजूला सरकले व
एक मनुष्याकृति दिसली. “विरूपा ! तुकासुद्धा कळून सोडले की
नाही वा मगरींनी ! ही मगरमाणसे कोण
नुका ! आणि नाव कोणाची !”

त्या मगरी पाण्यांत हुंमत होत्या त्या आपली कातडी फेकून ओरडत किनाऱ्याकडे
मनुष्यरूपे पोहोत येऊ लागल्या. त्या मगरी घूमकने खूण करून थोडे हळू थोडायला
सांगून सावध रहायला सांगितले व म्हणाला—

“मरण्यापूर्वी त्या भेतबजा माणसाने जे सांगितले ते विसरूनास वाटते! हे त्या काळीकली राक्षसाच्या सैन्यातले लोक आहेत. नावेजबळ कोणी वेऊं नये म्हणून मगरीच्या रुपे हे पाहारा देत होते. त्यांच्यापैकी एकाळा ठार करून आपण स्वतः होऊन संकटास बोलावणे दिले आहे. ते सर्व येऊन आपल्या वा शास्त्रीकडेच पाहिले आहेत.”

“मला सुद्धा ज्ञानासोडीच्यापूर्वी अंशुक संका लागली होती माणसेच तसे बसलीत! पण मी सोडण्यापूर्वी मोठ्याकनीत करून

सोडला की. आतां करावचे! ते इकडेच येत आहेत.” विरूप म्हणाला.

धूमक एक क्षणभर कांही बोळका नाही, नंतर त्याने कांही तरी विचार करून ते करावचे ठरवून होके हलकिले.

“राज कोटून कोणत्या दिशेने आला हे बांनी ओटखले आहे, पण आपण झाडांवर बसलो आहो हे नाही यांना माहीत. ते येण्यापूर्वी आपण खाली उतरून शाहीजबळच्या बळगावरून पळीकडे जाऊ या आणि शुद्धपांत लपून बसू या.” धूमक म्हणाला.

कगेच तिचे शाह्याची कांदी किंवा पाने दहू दिस्याशिवाय शपथय खाली उतरून आले. शाह्याच्या मार्गे गेले आणि शुद्धपांत आऊन बसले.

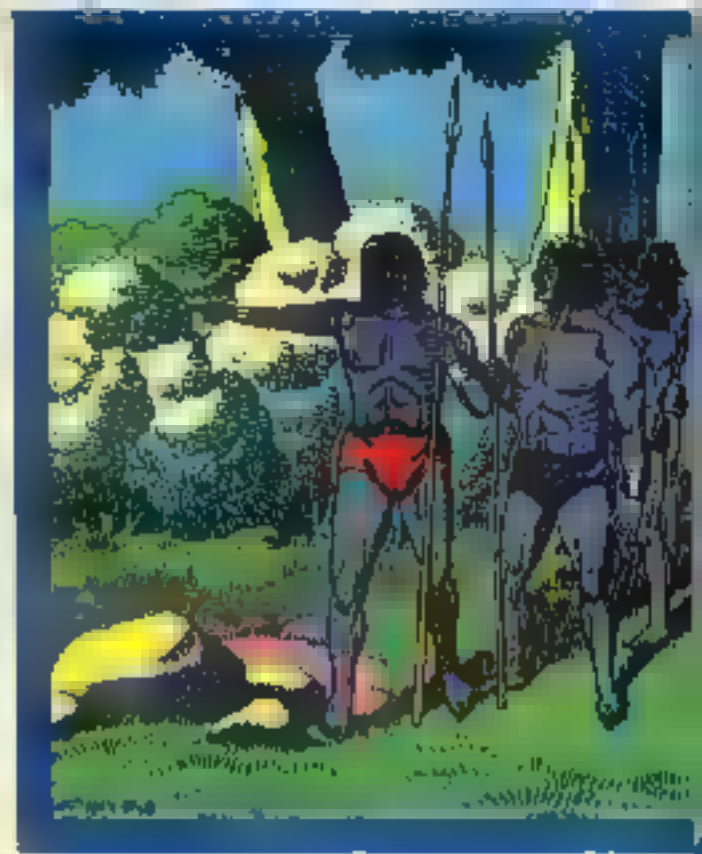
तिकडे मगरमाणसे दोन तुकड्या करून शाहीत फिरली. एक तुकडी सोमक वगैरे ज्या झाडावरून खाली उतरले होते त्या बाजूला गेली आणि दुसरी तुकडी सव्यासो वेऊन दुसऱ्या बाजूने डोंगराच्या बळगाकडे जाऊ लागली.

विरूप म्हणाला, “तुम्हाला काहीतरी काढून घ्या. तिचे जखम

चांगले फंसवो!” सोमक हाताच्या मुठी वळीत म्हणाला.

“कष्ट सहन केल्याशिवाय राज-कन्येला आपण सोडवून आणू शकू जसे वाटले होते वाटते तुम्हा! तुम्हा साहसावरच शीपांभर पूर्ण विश्वास आहे. गरज दहा दहा वर्णांचा मुददा पाहून डोंगरावर आणें आपल्याला कठीण आहे का!” धूमक तत्काळ उपसून म्हणाला.

विरूपाने परतला. सोमकने वनपुष्पावर बाण ठेवून धूमककडे पाहिले. त्यावेळी मगरमाणसे शाह्यातल्या कांही दिशेने पहात पुढे येत होती. मधून मधून ती शाह्याच्या वृक्षांत भाला मोठ्याने ओगडत पण होती. “कोण आहे तो! एक जण की दोघे! निघा बाहेर. आमच्या हातांतून जिवंत कोसे निसटतां पाहतां आम्ही. काळकली राक्षसाच्या एका सैनिकाला ठार केल्याबद्दल काय शिक्षा मिळते याची कल्पना आहे का तुम्हांला! तुमची कातडी लोळविली जाईल कशांत देवा.”

धूमक आपल्या दोघां साथीदारांना रहायला सांगून आपल्याकडे येणाऱ्या मगरमाणसांवागून आपला बचाव करण्यासाठी डोंगराच्या बळगाकडे जाऊ लागला.

मगरमाणसांपैकी एकाला तेथे जवळ शुद्धप दळण्यासारखे दिसले व तो ओरडून म्हणाला “ते पहा ते शुद्धप दळत आहे. आपल्या साथीदारांवर बाण सोडणारा त्या शुद्धपाआड लपलेला असणार.” असे म्हणत तो व त्याच्या पाठोपाठ इतर मगरमाणसे जाऊ लागली.

विरुपाक्षा येत असलेल्या संकटाची बांगली करपना होती. त्याने भूमक व सोमक दोघांना ओवें पुढे बायला सांगितलें ■ आपल्या गुदग्यावर बसून ■ मोठा बांकून आणि भुइय जंग जंगानें हलवून तो असा कांही बिचित्र आवाज काढून ओरडला कीं सोमक व भूमक ■ अक झाले. विरुपा जंगळांत जन्मला व जंगळांतच लहानाचा मोठा ■ होता. आपल्या सवंगण्याबरोबर खेळा खेळांत त्यानें रानटी आपदांचें ओरडणें किंजुन घेतलें होतें व ते त्याच्या आज उपयोगी पडले. बापासारखी त्यानें एक डरकाळी

फोडकी व ती ऐकून मगर माणसांची माळम उडून गेली. त्यांच्या पैकीं जो पुढें होता तो बाहेत तोडपशीच पडला. मागचे दोघे तिघे बागच्या बागी उमे राहिले व अगदी सर्वांमागें ते होते ते पळू लागले. एक जण ओरडला—“बाप...! मोठा बाप... पळा !”

“हा साधा बाप म्हणून उपाडी ■ दिसतो आहे.” दुसरा म्हणाला.

“अरे डोंब्यासारखा उभा ■ आहेस ! पहिल्यानें बाहेर पळ काढ. नुकतीच व्यावलेकी बापीन वाटते आहे.” आपली एक जण म्हणाला.

विकडे ते सर्व असे नोळत असता हकडे भूमक व त्याचे दोघे साथी सुटवातून मागें मागें सरकत हांगराकडे जाऊं लागले. संकट टळल्यासारखे वाटून त्यांना थोडा भीर आला.

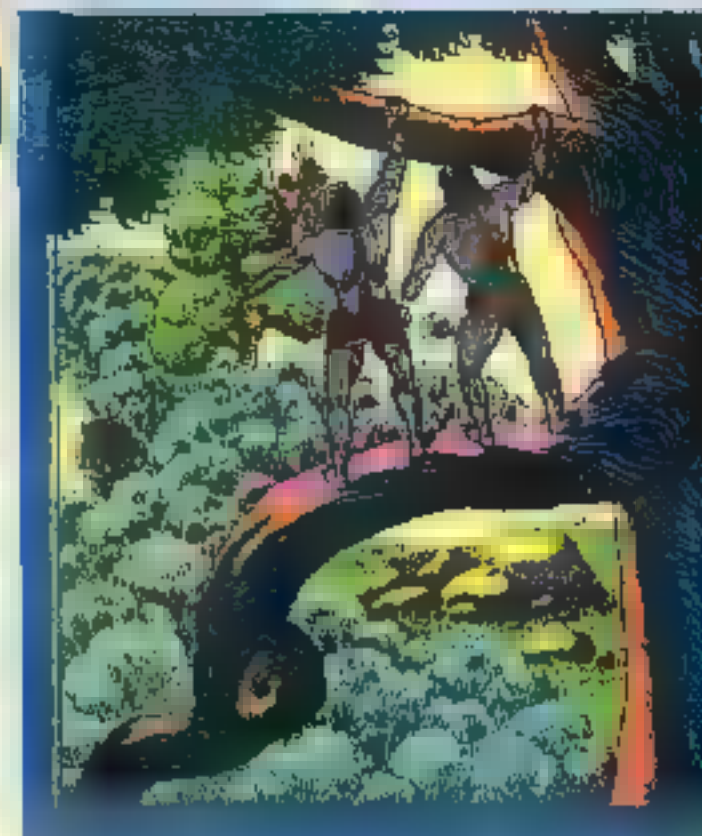
सोमकनें विरुपाची पाठ ओपटली ■ म्मित करून म्हणाला—“विरुपा ! तूं काय पण सुक्ति काढसीस रे ! बर बर कांपत आहेत ते सर्व !”

पण भूमकला ते संकट त्या वेळेपुरतेंच टळल्यासारखें वाटलें. तो कांही तरी विचारांत गर्क झालेला दिसला. त्या दोघांनीं

छार मोठी उवाकदारी स्वतः बर घेतली होती. काळिकली राक्षसांच्या हातांतून राजकन्येला सोडविणें म्हणजे बऱ्या नव्हती. ■ हिमंत हाकून कसबारा पैकीं तो ■. तरी ■ कांही वेळापुरतेंच टळलें आहे, ■ गोष्टीची पुरी कल्पना ■ होती. म्हणाला—“यांच्या हातांतून आपण बांधको, ■ ! पण ती दुसरी तुकडी कोठें आहे कोणास ठाऊक !” असें ■ त्यानें सहज, ते ज्या ■ खाली उतरले होते त्या झाडाकडे पाहिलें आणि दचकून मागें सरकला. दोघे झाडावर ■ त्यांच्याकडेच ■ होते. ■

“सोम ! विरुपा ! त्यांनी पाहिलें आहे ■ आतां मुटका नाही. दोन्ही ■ एक होऊन आपल्याकडे पाठभार, त्या कांदीक उमे आहेत ते दिसले का तुम्हांना !”

भूमक इकडे विचारीतच होता. कांदी-वरून ते दोघे ओरडले—“अरे बाप वीच कांही नाही. ने निवे आहत. उंचवट्याच्या आड उमे आहेत. त्यांना राजांत पळू देऊं नका. त्यांना चारी बाजूनें गराडा घालून पकडा. चका !”

“अस ! ■ राक्षसांच्या नोकरांनी ! दुम्ही आम्हांका पाहिलेंत काय ! भूमका त्या दोघांना ■ मारून आतां खाली पाडतो.” असें म्हणत सोमकनें एक ■ चढवळाव.

“पहिल्यानें एकच बाण सोड. ने बावळून झाडावरून खाली उतरतील. नंतर कोणी उंचावरून आपण फोडून पळतो आहां पाहणार नाही आणि आपल्या निपयी कांही सांगूं पण शकणार नाही.” भूमक सोमकला म्हणाला.

त्या पूर्वीच सोमकनें काय सोडला देसील आणि ■ नेम झाडावर चढलेल्या एकाला

कागला. तो ओरडून साक्षी पडणार होता. पण त्याने पडत असतां दुसऱ्याची कंवर घेतली. म्हणून तोल इ राहत्याने दुसऱ्याच्या हातांतली पांढी निसटली व दोघे पाट दिखी साक्षी पडले.

“... दोन शिकार !” विल्लू मोठ्याने ओरडला. ओरडल्याने त्यांच्यावर दोघे ... ओरडणार आहे, तिकडे त्याचे ... गेले नाही.

“पळा !” डोंगराच्या ... हाट ... आहे. तेथपर्यंत आपण जाऊ शकतो ... हे राक्षसेवक आपले ... एक कंठ सकणार नाहीत. आपली बाट त्यांनी अडवून धरली नाही म्हणजे पुरे. म्हणून ... मारा पण करतील.” म्हणाला.

डोंगराच्या चळणापर्यंत ... बाट जात होती. त्या पाठक बाटेने राक्षसेवक येत जात ... पासच्या बांबांची कुटावट ... ते ... बाटेने जात.

भूमक ... त्याचे दोघे मित्र त्याच बाटेने पळू लागले. त्याच चळणावर सवूची ... कागला. त्याने ...

भूमकका भीति वाहत होती तशी शत्रूच्या दोघा टोळ्यांनी मिळून त्यांच्यावर ... केला नाही. त्यांच्या पैकी एक टोळी डोंगराच्या बाजूला बांधली. तेथेच त्यांना अडवून धरण्याचा भूमकचा विचार होता. पण दूसरी टोळी त्यांच्या पाठीमागून त्यांचा पाठकाग करीत वेळ कागली.

भूमकने दोन्ही टोळ्यांच्या हातांतून घुटका करून वेण्यासाठी हुककावणी देऊन पळण्याचे ठरविले. तो पळायला वाट कोटें मिळते हे पाहू कागला. पण वाट दिसेना. तेथे दतके दगड व झाडे खुडपे होती की

कोटेहि पाय टेवाचका मागा नव्हती. ते होते तेथूनच सत्रुला तोंड रेण्मासिनाय दुसरा मार्ग उरला नाही.

सोमू, आपका पाठकाय करणारकर
बाणांचा वर्षाव कर. मी आणि बिक्रम त्यांचे
भाते तुझ्यावर येऊन आदरकार नाहीत हे
पाहिलो. ■ सुरवात." भूमक म्हणाला.

सोमक एका गुह्यावर उभा राहून जरा
आणि त्याने एका मगरमाणसाचा बाव
मारला. बाण कागतांचे "मेको, मेको !"
असा ओरडत लाठी कोवू लागला. सोमकने
दुसरा बाण आपली एकावर सोडला. पण
तो त्याच्या छातीला लागला नाही. लांभाचा
कागला. तो ओरडत लाठी पडला. मगरमाण-
सांनी पाय मागे घेतला आणि वळू लागले.

“सोमू, बिक्रगा, होगराख्या कल्लाख्या
बाजूने जे आपल्याका मदल्यासाठी नेत

भाहेत त्यांच्यावर देखील हाच मंत्र टाकला पाहिजे. मनुष्ये माणसावर फेंकलेले भाते कोठे भाहेत ?" असे म्हणत भूमक रोन भाले उचकल घेऊन सगोर पट्टे मागला. विरूप व सोमकदेखील आपली भाळे उचकल त्याच्या पाटोपाठ पट्टे मागले.

बा मन्थरीत मगरमाणसांची दुसरी
 टोळी हांगराच्या [ ] येऊन पोचली.
 माले येऊन समोर घाबित येत असलेल्या
 प्रमक वगैरेना पाहून [ ] म्हणाले “सत्ताम्य
 त्याची ठेव ! आम्ही रक्तपात केल्याशिवाय
 तुम्हांला कालिकेची राखसाच्या पाताळ-
 कोटांत येऊन बाळ. पण तुम्ही आगचे
 ऐकले नाही तर तुमचे आयुष्य संपले,
 एवढे कळांत अर्थ या.” ते जोरहून
 सांगू लागले.

[पुरीक गोष्ट पुरीक मंकी]

विजयपाल्

विक्रमार्काने आपका दृष्ट होइला नाही. तो पुन्हा साबाजबळ गेला, पेट त्याघावर काढून घेतले आणि शमस्तानाच्या विशेषेने चाकं कागला. तेव्हा पेटात बसलेला पेटाळ त्याका म्हणाला—“राजा, तू हे काम कोणत्या तरी कुसुह्तावर सुक केले असर्वेस असे मका बाटवें. म्हणूनच मागे विजयपात नावाच्या राजाच्या शत्रूंना त्याच्याशी युद्ध करीत असतां विजयप्राप्ती झाली नाही. तुला मी त्याची गोष्ट सांगतां. लक्ष देऊन ऐक.” असे सांगून तो गोष्ट सांगू लागला.

पुणे काळी इस्तिनापुर येथे विजयपारक नांवाचा राजा राज्य करील असे. त्याच्या राज्याच्या सरहद्दीला लागून पांच लहान ल्हान राज्ये होती. तेथील राजांची नावे अनुक्रमे समरवक, समरशूर, समरजीत,

वैताळाच्या गोष्टी

मोठे सैन्य घेऊन आज्ञा तरी त्याची शेखी जिरवितो येईल अशी त्यांना खात्री होती. एकदा त्याची मान त्यालीं झाली की पत्थेक जण आपला मानमरातन वाढविण्यास स्वतंत्र होईल असा त्यांनी विचार केला असता.

त्यांनी विजयपालाच्या राज्यावर सारी करण्याचे ठरवून एका ज्योतिष्याला युद्ध सुरू करण्यास चांगला मुहूर्त पाहून सांगायला सांगितले. म्हणाले—“हस्तिनापुरच्या राज्यावर सारी करावयाची आहे.”

ज्योतिष्याने आज्ञा उभ्या रेषा काढून व तिथि, नक्षत्र पाहून सांगितले की यावर्षा युद्ध सुरू करण्यास एकही चांगला मुहूर्त नाही. म्हणून या वर्षी युद्धाचा विचार करू नये. आपद्धर्म म्हणून दवा असेल तर एक मुहूर्त हुडकून सांगू शकेल. परंतु त्या मुहूर्तावर युद्ध सुरू केल्यास युद्धांत नष्ट मिळेलच याची निश्चिती नाही.

पांचहि जणांना ज्योतिष्याचे शोळणे सुळीच आवडले नाही. म्हणाले—“जय की पराजय तो आमच्यावर सोडून था. युद्ध सुरू करण्यास प्रस्थान करण्यासाठी चांगला मुहूर्त सांगा. तेव्हा आम्हांला पुरे.”

ज्योतिष्याने त्या परिस्थितीत त्याला बरा वाटला तो मुहूर्त सांगितला.

त्या मुहूर्तावर पांचहि जण आपापले सैन्य घेऊन युद्धाला निघाले. त्यांच्या संयुक्त आघाडीच्या सैन्यांत एकूण तीस हजार होती, तीन लाख घोडे व दहा लाख पायदल सैन्य होते.

विजयपालचे सैन्य मात्र पानाने लहान होते. त्याच्या सैन्यांत फक्त दहा हजार होती एक लाख घोडे, पाच पायदल सैन्य होते. शत्रूचे सैन्य त्याच्या सैन्याच्या दुप्पट होते. पण विजयपालला त्याचे

सुळीच भय वाटले नाही. आपल्या गूर सरदारांना बरोबर घेऊन तो युद्धाला निघाला.

त्या युद्धांत त्याला जय मिळाला. एवढेच नव्हे तर त्याचे तीन शत्रू युद्धांत कैद पण झाले. त्यांच्या सैन्याची पांगापान झाली. विजयपालने तिघां शत्रूंना कांही दिवस कैदेत ठेवले व त्यानंतर त्यांना मुक्तते सोडलेच नाही, तर त्यांना त्यांची राज्ये पण परत दिली.

वेताळ बेशबर गोष्ट सांगून राजाला म्हणाला—“विजयपालचे सैन्यबळ शत्रूच्या मानाने पुष्कळच लहान होते. तरी युद्धांत

त्यांचा परामव झाला, याचा कारण काय? चांगला मुहूर्त पाहून ते निघाने नाहीत म्हणून की विजयपाल हा त्या सर्वांहून जास्त पराक्रमी होता म्हणून! रणांगणावर विजयपालला पाहताच त्यांचा धीर सचळा असावा असे वाटतं का तुला? वा सर्व प्रभांचे उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर त्याचा परिणाय तुला माहीत आहेच, तुझ्या दोषाचा; संभर छकले होऊन तुझ्या पायांवर छोटू लागतील."

विक्रमार्क म्हणाला—"निरनिराळी घेव्हे एकत्र झाल्याने सैन्यबळ वाढलं नव्हतं. कारण सर्वांना एकत्र गुढ्याचे शिक्षण मिळालेलं नव्हतं. मग त्यांच्यात एक भूकता किंवा गूकी कशी उत्पन्न होणार? ज्योतिष्याने सांगितल्याप्रमाणे एक वर्ष थांबून त्यांनी त्या भयभीता उपयोग एकत्र होऊन वावुरा

तोड देण्यास आवश्यक ते शिक्षण सैन्याला देण्यासाठी केला असता तर ते विजयपालाला स्वातीने जिंकू शकले असते. आपले मोठे सैन्य व सर्व एकत्र होऊन गुढ्याला आले आहोत हे पाहूनच विजयपाल पळून जाईल असे त्यांना वाटलं होतं. म्हणूनच त्यांचा परामव झाला. त्यांनी गूकेकऱ्यांना केले असतं तर जो परिणाम झाला असता तोच एकत्र होऊन गुढा केले असून गुढ्या झाला. मुहूर्त बरोबर होता की नाही, याचा विचार करण्याची गरजच नाही. कारण योग्य मुहूर्त विजयपालला तरी कोठे होता? पण त्याला गुढ्यात यश मिळालं."

अशा प्रकारे राज्याचे मौनभंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला व जाऊन शादाला लोभकळू लागला. (कल्पित)

पूरणदास

पूरणदास याचे वडील मोहिनीवाल नांवाच्या एका छोटेल्या संस्थानात एक अधिकारी होते. जुन्या पद्धतीवर दरबारची कामे चालत. पाश्चिमात्य सभ्यतेविषयी महाराजांच्या मनांत आदर बेताबाब होता. आगगाच्या आणि टेलीफोन हे सर्व महाराजांना मुळीच आवडत नसे.

परंतु पूरणदासच्या बडिळांना मनु पालटत असल्याचं स्पष्ट दिसत होतं. म्हणून त्यांनी आपल्या मुलाला इंग्रजी शालेत घातलं. तो मॅट्रिक पास झाला.

पूरणदास पुढे विश्वविद्यालयांत शिकून पदवीपर झाला आणि संस्थानच्या एका ऑफिसांत नोकरीला लागला. त्याने महाराजांच्या जुन्या विचारांना थळा पोचेल असे कधी काही केले नाही. पायरी पायरी

चढत जाऊन तो संस्थानचा दिवाण झाला. त्या काळात राजापेक्षा संस्थानात दिवाणाकच जास्त अधिकार असत.

महाराजांच्या मृत्यूनंतर पुत्रराज गादीवर आले. पूरणदासचा मानमरातब वाढला. कारण नव्या महाराजांना इंग्रजी शिक्षण मिळालं होतं व त्यांना इंग्रजीविषयी तिढकारा वाटत नसे.

नव्या महाराजांच्या राणीच्या नांवावर पूरणदामने एक मुलीची शाळा काढली, रस्ते बनविले व शेतकी कामाळा उपधोनी पडणारी साधने. हत्यारे यांचे एक प्रदर्शन भरविले.

हे सर्व पाहून भारत सरकार व इंग्रज सरकार दोघांची पूरणदासावर फार मर्जी बसली. व्हायसरॉय गव्हर्नर साहेब यांच्याची त्याची ओळख झाली. त्याला

इंग्लंडमधून त्यास निमंत्रण आले. तेथे जगप्रसिद्ध पुढाऱ्यांशी व विद्वानांशी त्याची ओळख झाली. तेथे त्याने व्याख्यान दिली व फार मोठी कीर्ति संपादन केली.

स्वदेशी परत आल्यावर त्याने प्रापञ्चित केले आणि दानधर्म केला.

पूरणदासने विरहयतना प्रवास केला त्याचा परिणाम म्हणून महाराजांवर इंग्रज सरकारची मर्जी झाली ■ इंग्लंडच्या राजाने त्यांना एक पदवी व सुवर्णपदक देऊन त्यांचा सन्मान केला. पूरणदासला 'सर' ही पदवी आणि के. सी. आय. ई. ही उपाधि मिळाली.

त्यानंतर एका महिन्याने पूरणदासने सर्व संगपरित्याग करून संन्यास घेतला. कार्कपर्वत जो एक दिवाण होना तो सर्व अधिकार सूर्य सोडून हाती कुबडी व कमंडळ घेऊन आणि भगवी वस्त्रे परिधान करून परानाहेर निघाला.

असा तऱ्हेने पूरणदासने अकस्मात सर्वस्वावर पाणी सोडलेले त्याच्या इंग्रज मित्रमंडळींना आवडले नाही व त्याचे कारणही कळले नाही. मनुष्य मळणी जुनी वस्त्रे सोडून देतो तसे पूरणदासने स्वतःचा बाळा, बीबाणाचा पोसाक, नातेगोते, मानमरातम सर्व सोडून दिले आणि पायी हिंडू किंवा कागला. त्याच्याभरोबर कोणी नव्हते. कोणी जे देईल ते त्याचे. कांही जमवून देवाचे नाही की एका जागी रहावयाचे नाही. काळोख पडला की तो कोणत्या तरी पठात धिंवा आकाशांत व ■ हि नसेल तर मैदानांतच आपले जासन अधरून त्याच्यावर विखांती येई.

असा तऱ्हेने अनेक दिवस पायी प्रवास करीत तो हिमाच्छादित पंचला. आतां लोक त्याला पूरणदास वा नांवागेवरी पूरणभक्त वा नांवाने ओळखू लागले. तो

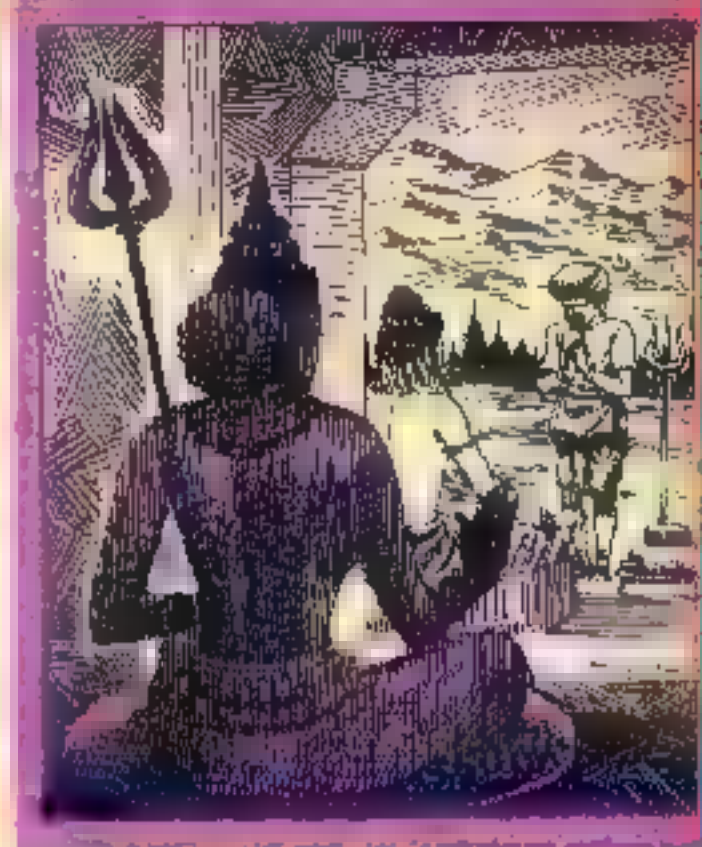
त्रिपेटच्या वाटेने हिमालय पर्वत चढू लागला. कित्येक दऱ्यासोऱ्यांतून ती वाट गेली होती. त्या वाटेने जात तो हिमाच्छादित उंच शिखरावर येऊन पोचला. तेथे त्रिकडे पहावे त्रिकडे बर्फ दिसे. मधून मधून एखादे देवदारूचे ■ नजरेस येई. एका देवदारूच्या साडीत काळीमातेचे एक देऊळ होतं. त्याने ते देऊळ पाहून स्वच्छ केले. देवीच्या देवळासमोर त्याने एक भुमी पेटविळी आणि तिच्या ■ कांही वेळ विभांती घेतली.

■ देवळासमोर एक मोठी खोळ बरी होती. त्या दरिंत एक गांव होते.

ओसाड पडलेल्या देवळाजवळून धूर आकाशांत वर येत असलेला पाहून गांवाचा पुरोहित देवीच्या नव्या मळाच्या स्वागतासाठी आला.

पूरणभक्ताच्या पाहून त्याने त्याला नमस्कार केला आणि कांही बोळबोळीचाच निघून गेला. तो भिक्षापात्र घेऊन गांवभर हिंडत गांवकऱ्यांना सांगू लागला की कोणी तरी महापुरुष आला आहे. कोणी परदेशी दिसतो आहे.

गांवकऱ्यांनी आपापल्या शक्तिप्रमाणे निरनिराळे पदार्थ धिजवून भिक्षापात्रांत

घातले. पुराहिताने ते सर्व पदार्थ पूरणभक्ताला नेऊन दिले.

पूरणभक्त देवीच्या मूर्तीसमोर देहभान विसरून बसून राही. देवी, देऊळ, पर्वत-शिखर, झाडेपुडपे ही सर्व त्याच्याहून कांही निराळी आहेत असे त्याला वाटत नव्हते. त्याचा जीव आणि आत्मा त्या सर्वोत व्याप्त होऊन गेला होता. कचित कधी त्याला त्या आत्मविस्मृतीतून जाग येई.

दररोज त्या खेडेगांवांतून कोणी तरी येऊन त्याच्यासाठी पुरेसे नैवेद्य ठेवून जाई. तो येण्यापूर्वी त्या देवळांत अनेक रानटी

जनावरें येत ■ तो आल्यानंतर देखीक येत जात. पण त्याला ध्यानमग्न स्थितीत बसलेला पाहून व ती मूर्तच असेल असे समजून तीं निघून जात.

सुरवातीला माकडे गेऊं लागली. तीं प्रत्येक वस्तु हाताकून पहात. कर्मठ, काठी, आसन सर्व उचलून व दातांनी चावून पहात. त्याप्यासारखे कांही नाही हे समजल्यावर टाकून निघून जात.

त्या साधूपासून आपल्याला कांही भीति नाही हे कळल्यानंतर संध्याकाळच्या सुमारास माकडे झाडावरून उतरून येत

व तो सायला देई ते खात. थंडी वाजून गेली की शेकोटीजवळ जाऊन एक माकड रात्री त्याच्याजवळ बोंगडीसारखी पडून राही.

माकडांच्या पाठोपाठ हरणे येऊं लागली. तो हनुवतपणाने त्यांच्या अंगावर हात फिरवी. पुढे एक कस्तूरी मृग व एक अश्वत्थपण येऊं लागले. तो त्यांना 'भाई' म्हणून हांक मारी.

अर्षाच कांही वर्षे लोटली. एके वर्षा पावसाळ्यात खूप पाऊस पडला. काळीच्या देवळापर्यंत दग पोचत नसत. खाली खोऱ्यांपर्यंतच ते पोचत. म्हणून पूरणभक्ताला एकेक महिना खोऱ्यांतले गांव दिसत नसे.

एकदा रात्री त्याची सोप मोडली. कोणी त्याची छाळ ओढीत होते. त्याने चांचपून पाहिले तर माकडाचा हात. त्याला वाटले माकड शालीखाली सोपामला आले असेल. पण ते तर त्याचा हात भरून ओढीत होते. कदाचित त्याला थंडी वाजत असेल किंवा मूक लागली असेल असा विचार करून तो शेकोटीजवळ गेला, पण माकड दरनाच्याकडे जाऊं लागले.

पुन्हा परत येऊन त्याला बाहेर येण्यासाठी ओढू लागले. त्याला काय हवे आहे, पूरणभक्ताला कळेल.

इतक्यांत एक हरण आले व त्याला पाठीमागून डोक्याने टकळू लागले. तेव्हात देवळाच्या जमिनीचे दगड दुर्भगस्थ्याचे त्याच्या नजरेस आले. पलीकडे त्याची पायऱ्यांवर त्याला कोणी वाळत असल्याची चाहूळ लागली. पण डोंगरच कोसळत बसत होता. ते सर्व धाणी त्याला साबळ करण्यासाठी आले होते.

पूरणभक्ताने कगेच आपली कुबडी घेतली आणि हरणाच्या पाठीवर ठेवून काळीच्या देवळातून खाली उतरू लागला. वाटेत खांच नळगे होते. पाऊस पडत होता. पण पूरणभक्ताचे तिकडे मुळीच लक्ष नव्हते. त्याच्या पाठोपाठ त्याची मिश्रमंडळी माकडे व हरणे पण येत होती.

खोऱ्यांत सारखी गांवांत पोचतांच त्याने जोहाराच्या घराचे दार खडखडवले ■ म्हणाला—“बाहेर या !”

त्याचा आवाज कोणी ओळखला नाही ■ आंतूनच विचारले—“कोण !”

“डोंगर कोसळत आहे ! लवकर बाहेर या !” तो म्हणाला.

ती बातमी गांवभर पसरली. त्या खेडेगांवांत घुमारे सचर लोक रहात असत.

“दरीच्या पलीकडच्या डोंगरावर सर्व पळा, कोणी इकडे राहू नका.” तो म्हणाला.

दरीतली नदी ओलांडून सर्व पलीकडचा डोंगर चढू लागले. त्यांच्या पाठीमागून पूरणभक्त आपल्या हरणांबरोबर डोंगर चढू लागला. तो देवदार वृक्षांच्या एका छाडीत जाऊन उभा राहिला. तो जेव्हा उभा होता ती जागा दरीच्या तळापासून घुमारे पांचवे

फुट उंचावर होती. तेथे पूजभक्त घेरी येऊन जमिनीवर पडला.

सुरवातीला हळूहळू बारा सुरू झाला. नंतर तो वाढत गेला आणि शेनटीं एक प्रकयकाळच सुरू झाल्यासारखा भयंकर आवाज ऐकू येऊ लागला. ज्या डोंगरावर सर्व गांवकरी उभे होते तो डोंगर एकदां हावरला. नंतर पांच मिनिटांनी सर्वत्र शांत झाले. कळोखात काय झाले, कोणाकडे काही कळले नाही.

गांवकरी उजाडेपर्यंत शांताली वाढ पहात नसले होते. उजाडल्यावर सर्व दरी, कोसळलेल्या डोंगराच्या मातीने व सडकाने भरून गेलेली दिसली. समोर डोंगरावर शाई नव्हती की ते देऊळ नव्हते. देवळापर्यंत जाणारा रस्तापण क्षिप्त नव्हता. तांबड्या मातीचे एक मैदान दिसत होते.

एक मैलभर लांबलंड उंचकटा कोसतून सोन्यांत पडलेला होता. नदीचे पाणी अडवले गेले होते व तांबड्या पाण्याचे एक मोठे सरोवर झालेले दिसत होते.

गांवकरी पूजभक्त होता तेथे आले. त्यांच्याजवळ हरण उभे होते ते पाहून पळून गेले. पूजभक्त एका शाडाला टेंकून कुबडी करून निघून गेले. तो इतकोकाचा पूर्ण परकोटी निघून गेला होता.

“एका उत्तम संन्यास्याने समर्पित असतां देह ठेवावा तसाच या भक्ताने आपला देह ठेवला आहे.” पुरोहित म्हणाला.

पूजभक्ताच्या पहिल्या पुण्यतिथीला त्याच्या नावाने एक देऊळ त्या गावी बांधण्यात आले व त्या दिवसापासून त्या पर्वताला भक्तपर्वत हे नाव पडले.

परोपकारी गोपाळ

एकदां लक्ष्मी शोभारच्या मैक्लींबरोबर दुसऱ्या एका गांवी आठवण्याच्या बाजाराला गेली असतां वाटेत एका शाडाला एका बाई कण्हत असलेली त्यांना दिसली. तिचे पोटा दुसत होते. ती एक भिकारीण होती ■ गरोदर होती.

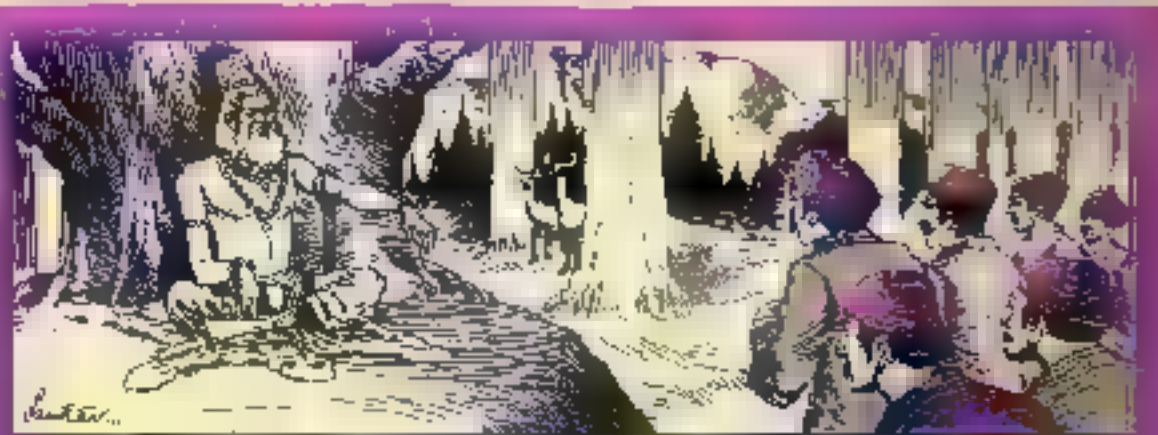
लक्ष्मी तिच्या आपल्या घरी येऊन गेली. तिचे नांव शारदा असे होते. एक खोली रिकामी करून तिच्या अंधारुण पांढर शोपविले आणि मुद्देणीला बोलवून आणले. यथासमयी ■ वाळत आली.

कळोख पडल्यावर गोपाळ घरी आला तेव्हा तान्हा मुळाचे रडणे ऐकून त्याला आश्चर्य वाटले. लक्ष्मीने आश्चर्य करण्याने कांही कारण नाही असे स्पष्ट करून सांगितले. वडलेले वृत्त ऐकून ■ बायकोने

शाखवलेली कर्तव्यबुद्धि पाहून गोपाळला आनंद झाला.

शारदाला पाहून ती भिकारीण असेल असेल लक्ष्मीला वाटले नाही. तिच्या बोलण्या श्रमणावरून ती चांगल्या घराण्यांतली दिसली. तिच्या गळ्यांत सोन्याने गांठवलेले मंगळमूत्र होते. एवढेच नव्हे, तर आपल्या गाठोळ्यांतून दोन सोन्याच्या चांगल्या लक्ष्मीच्या हातांत देत ती म्हणाली— “माझ्याजवळ आहे ते एवढेच आहे. माझ्यावर तुमचे जे उपकार आहेत त्यांची फेड एवढ्याने होणे शक्यच नाही. अशाच प्रसंगासाठी मी हे जपून ठेवले होते.”

लक्ष्मी म्हणाली “आमचे उपकार ते काय आणि कर्ज ते काय? ते फेडण्याचा विचार मनांतून काढून टाक. अडीअडचणी-

साठी हे आपल्याजवळच ठेव. आणि हो ग, तू बांगल्या घरची दिसते आहेस. मग हा पसंग तुझ्यावर कसा काय आला !”

“हैब ! आणखी काय ! माझे आईवडील आता या जगांत नाहीत. एका गरिबाची कोणाला कळल्याशिवाय माझे लग्न झाले. त्यामुळे आमची नातेवाईक मंडळी आमच्यावर रागावली. मी गरोदर आहे हे कळल्यावर त्यांनी मला घराबाहेर काढले. मी आपल्या पतीबरोबर मोलमजुरी करीत व मीक मागत आपला उदर निर्वाह करीत आले. आम्ही दोघं मिळून मीक मागायला जात होतो

तेव्हा आम्हांला कोणी मीक घालीत नसे. म्हणून आम्ही निरनिराळे मीक मागू लागलो. संध्याकाळी आम्ही भेटत होतो. मी ज्या झाडाग्याला वसले होते तेथेच आम्ही दोघं भेटत होतो. पण ते आज होऊ शकले नाही.” शारदा म्हणाली.

ते सने एकूण लक्ष्मी व गोपाळ दोघांना आश्चर्य वाटले.

अकराव्या निवडी गोपरांजुन बाहेर आल्यावर देखील शारदाला तिचा नवरा भेटला नाही. तो आज नाही याबद्दल शारदाला आश्चर्य किंवा काळजी वाटलेली दिसली नाही. ते वाहून गोपाळला धांदी छंका आली.

दोन दिवसांनी गोपाळच्या घरी पोलिसांनी येऊन चबकजी केली “काय हो ! तुमच्या घरी शारदा नांवाची कोणी बाई आली आहे का.”

“कोण शारदा ! काय मागणंद आहे !” गोपाळने त्यांना विचारले.

तिचा परदेशी नांवाचा नवरा पत्तार आहे. त्याने एका सरकारी अधिकाऱ्याचा खून केला आहे. त्याला कैद करण्यासाठी गेले सहा महिने शोध चालू आहे. परदेशीला

कैद करता आले नाही तर त्याच्या बायकोला कैद करावे. अशी राजाज्ञा आहे. तिळा तिच्या पतीची माहिती मकीच खमणार. चबकजी करता आम्हांला कळले की ती गरोदर स्थितीत आपणांकडे आली व प्रसूत होऊन तुम्हाला आपल्याकडे राहाते. तिळा कैद करण्यासाठी आम्ही आलो आहो.”

“अरे, पण नाळंतिणीला तुम्ही काय काय कैद करणार ! शारदा गरोदर आहे हे महाराजांना कळले असने तर त्यांनी तिला कैद करण्यासाठी आज्ञा कधीच काढली नसती.” गोपाळ म्हणाला.

कैद करायला आलेला फौजदार बरा रागातून म्हणाला—“या सर्व उठाठेवी तुम्हांला कशाळा ! आम्ही परदेशीचा शोध लागवा म्हणून त्याच्या बायकोला कैद करून नेणार ! आमचे काम आम्हांला फेलेच पाहिजे.”

“मीच तो परदेशी आहे !” गोपाळ म्हणाला. फौजदार ■ शिपाई परस्परांकडे पाहू लागले. फौजदाराने गोपाळच्या हातांत

आणि तो गोपाळला बरोबर घेऊन निघाला. लक्ष्मी हे सर्व पहात तेथेच उभी होती. पण ती काहीच बोलली नाही. पण

शिपाई गोपाळका धरून घेऊन चाकले तेव्हा शारवा बाहेर आली व म्हणाली—“त्यांना पकडू नका. नाहीत माझ्या मुळाचे वडील. त्यांनी कोणाचा खून केला नाही.”

“तुं काही घाबरू नकोस. माझ्यावर कोणतेही संकट येणार नाही.” गोपाळ म्हणाला.

कक्षीने शारवाला नीट समजावून सांगितले. म्हणाली—“तुं गप्प रहा. काही बाबरप्याचे कारण नाही. जे काही होत आहे पहात रहा.”

गोपाळका हातकच्चा पाऊल पोलीस धरून घेऊन जात असलेले पाहून गांवकरी चकित होऊन पाहू लागले. गोपाळशी ज्यांचे पटत नव्हते ते म्हणू लागले—“हा गोपाळ म्हणजे तुम्हांला सामान्य मनुष्य वाटला होय ! जगाच्या दृष्टीआड याने दुसऱ्याची बाबको घरात आणून नसविली आहे. तिचे तोंड याने काळे केले आणि कोठे जायला तयार नाही. पिंग बाहेर पडले तेव्हा पोलीस स्वारीला धरून घेऊन निघाले आहेत.”

पोलीस ठाण्यावर गोपाळका घेऊन जाऊन पोलीस शिपाई म्हणाले “हाच तो परदेशी नांकाचा गुन्हेगार !”

कोतवाल गोपाळका मैजिस्ट्रेटच्या कोर्टात घेऊन गेला. मैजिस्ट्रेटने गोपाळका पाहून कोतवालाला विचारले—“होके ठिकाणावर आहे ना कोतवाल साहेब ! अहो, हा मुनुष्य खुनी ! तुम्हांला हाच वाटला का तो परदेशी ! पहिल्याने यांच्या हातांतल्या हातकच्चा काढा पहा !”

इतक्यात एक मनुष्य घाबरात येऊन कोर्टात हजर झाला म्हणाला—“बांवा सोडा ! हे एक धर्मात्मा देवमाणूस आहेत. मीच तो परदेशी !”

गोपाळन चकित होऊन त्याच्याकडे पाहिले. त्याची दादी वादलेली होती. केस पिंजारलेले होते. बरेच दिवस आजारी असलेल्या माणसासारखे डोळे खोल गेले होते. अंगांत काटके कपडे होते.

मैजिस्ट्रेटने विचारले—“तुं माझे परदेशी ! तुका पकडण्यासाठी किती चाकू होते ! तेव्हा तुका गुन्हा कबब हें जातां कळेल तुका.

नंतर मैजिस्ट्रेटने गोपाळका सरी हकीगत सांगितली. मागील मैजिस्ट्रेटचा खून या खून केला असल्याचे सांगितले. म्हणून

परदेशीने केला नसून दुसऱ्याच एका बुडाने केला होता. त्या बुडाने खून केल्यावर मुरा या परदेशीच्या पुस्तकाखाली कपवून ठेवला होता. परदेशी मैजिस्ट्रेटच्या कचेरीत कारकून होता. संस्थानावरून त्याला अटक झाली. कदाचित कांशीची शिक्षा होईल वा भीतीने हा कैदेतून पळाला. म्हणून बाका फरार खुनी समजून शोध सुरू झाला. पण काही दिवसांपूर्वीच खरा खुनी कोर्टतरी दंगात ठार झाला. परतेवेळी त्याने शिपायांबद्दल, त्यानेच मैजिस्ट्रेटचा सांगितली. मागील मैजिस्ट्रेटचा खून या खून केला असल्याचे सांगितले. म्हणून

परदेशीवर जो आरोप होता तो दूर झाला. परदेशीला पुन्हा कामावर रुजू व्हायला परवानगीचें पत्र महाराजांकडून आलें. परंतु ही गोष्ट पोलीसांना कळवी नव्हती. व परदेशीला पण कळलेली नाहीं. म्हणून तो आपला जीव वाचविण्यासाठी लपत छपत फिरत आहे.

परदेशीचा शोध कागला नाहीं तेव्हा महाराजांनी नुकसानभरपाईचे पैसे त्याच्या बायकोला घ्यावे अशी आज्ञा काढली. कोतवाल व पोलीस हे सर्व माहीत नसल्यामुळे परदेशीचा शोध कागला म्हणूनच त्याच्या बायकोचा शोध काढून तिला कैद करण्यासाठी प्रयत्न करीत होते.

मैजिस्ट्रेटने गोपालाची माफी मागितली. गोपाल म्हणाला- "अशा तऱ्हेची आनंदाची

वातची मिळण्यासाठी कांही दिवस दुरुगांत रहावे लागले तरी मला हरकत नाहीं. नरें तर मी परदेशीला प्रथम आपल्याबरोबर घरी नेऊन जातो आजच त्याच्या मुलाचें वारसें आहे. ■ आनंदाच्या वेळी तो हजार राहू शकेल."

"हो हो, वेळून जा त्याचा ! त्याच्यावर कांही आरोप नाहीं." असे सांगून मैजिस्ट्रेटने स्वजीनदाराला बोलावून परदेशीला सरकारकडून मंजूर झालेली नुकसान भरपाईची रक्कम आणि गोपालला वाटचर्चाला पैसे देव दिले.

गोपाल तिच्या नवऱ्याला बरोबर घेऊन येत असलेला पाहून शारदाला परमानंद झाला. परदेशीने ■ शारदानें गोपालाचे व लक्ष्मीचे आभार मानून त्यांना नमस्कार केला.

मंत्रप्रभाव

काशीचा राजकुमार चंद्रभानु आपल्या बड्डांना किंवा आपल्या भावंडांना कांही कळविण्याशिवाय एकादा वैश्रभमणाळा निघाला. तो दाट रानांत पोचला. ■ कोठून निघावे हे कळेना. संध्याकाळच्या सुमारास त्याला एक घर दिसलें. त्या घरांत एक म्हातारी व एक मुलगी रहात होती. चंद्रभानूला हे कळेना की अशा दाट रानांत सोबतीला पुरुष नसतां दोघी बायका कशा ■ राहात आहेत. त्यानें तमें म्हातारीक विचारलें.

"सर्वांचें रक्षण करण्यास तो परमेश्वर आहे. मला जागचें हळणें देखील अशक्य झालें आहे. पण माझी मुलगी ही चंद्रिका मला कसलीहि उणीव भागू देत नाही." म्हातारी म्हणाली.

चंद्रिकेनें त्याविषयी उत्तम सेंपाक केला. चंद्रभानु जेव्हायला बसला व सर्व तयारी पाहून चकित झाला. ती मुलगी त्या म्हातारीची मुलगी असेल वा गोष्टीवर त्याचा विश्वासच बसेना. कारण दोघांच्या रंगा-रुपांत त्याला पुष्कळच फरक दिसला.

ती रात्र त्या म्हातारीच्या घरीच राहण्याचें चंद्रभानूनें ठरविले. ■ त्याला शोप येईना. जेव्हा आली तेव्हा विचित्र स्वप्ने पडूं लागली. स्वप्नांत तो कुत्रा होऊन एका जागी त्याला बांधून टेवल्याचें आणि तो भुंकत असल्याचें त्याला आदळलें. त्याची शोप मोडली तेव्हा तो भिंतीला टेकून बसला होता ■ समोर चंद्रिका उभी होती.

"मी भोडक्यांत साबध करून देतें. सूर्योदय होतांच म्हातारी येईल. त्याच्या

आधी मी तुम्हाला जंगलाबाहेर पोचली करीन.” चंद्रिका म्हणाली.

चंद्रमान, काही बोकल्वाशिवाय बकित होऊन तिच्याभरोबर निघाला. बाहेर तिने त्याला म्हातारी विषयी सांगितले. त्या म्हातारीला मंत्रबळ अवगत होते. ती कोशावपूरच्या राजवाड्यात एक आई म्हणून काम करित होती. त्याच वेळी राणी बाल्की होऊन तिच्या एक मुलगी झाली. ती तिची दुसरी मुलगी. त्या मुलीच्या जागी म्हातारीने स्वतःची मुलगी आणून ठेवली व राजकन्येला उचलून घेऊन गेली.

चंद्रिकाच ती राजकन्या होती. म्हातारी वररोज रात्रीच्या वेळी कोठे तरी निघून जाते ■ उजाडल्यावर परी परत येते. परांतली सर्व कामे चंद्रिका करते. म्हातारीने चंद्रिकेच्या काही मंत्र शिकविले होते. चंद्रिकेने म्हातारीच्या मदतीशिवाय काही मंत्र स्वतःच शिकून घेतले होते वगैरे. हे सर्व सांगून चंद्रिका म्हणाली—

“राणी तुम्ही झोपला असतां म्हातारीने मंत्र टाकून तुम्हाला कुठे केले ■ एकाजागी बांधून ठेवले होते. मी तुम्हाला पुन्हा मनुष्य रूप दिले आहे. म्हातारी आल्या-नंतर तुमच्या विषयी शक्यशी करील तेव्हा मला काही माहीत नाही असे उत्तर देईन. कारण जवाबराने मनुष्य करण्याची मंत्रशक्ति मला अवगत आहे हे म्हातारीला माहीत नाही. तुम्ही कुठ्याच्या रूपानेच कोठे तरी निघून गेल्यात असे ती मनाचे समाधान करून घेईल. उजाडल्यापूर्वी तुम्ही या जंगला-बाहेर पोचलांत की तिच्या मंत्रबळाचा तुमच्यावर परिणाम होणार नाही.”

“माझावरोबर तू देखील कां नाही म्हातारीच्या दादेंतून आपली मुटका करून घेत !” चंद्रमानने विचारले.

“मी काही जाऊ ! आमचे नांव फार दूर आहे. मी एकटी कोठे जाणार ! मी आपल्या घरी गेलें तरी मीच त्यांची मुलगी आहे, हे माझे आईवडील कसे मानतील ! म्हातारी ■ स्वतःच्या मुलीसारखी बागवीत आहे. असा स्थितीत तिला सोडून जाण्यांत ■ हित ?” चंद्रिकेने विचारले.

“तुला ■ रानांत ■ सुख मिळणार ? तू बळ आमच्या गांवी. मी तुझ्याशी लम करून घेईन.” चंद्रमान म्हणाला.

“लहानपणापासून जंगलांत ■ अंतःपुरांत मला कसे काय ■ वाटेक ! माझ्याशी ■ केल्याने तुम्हाला तरी काय ■ मिलेल !” चंद्रिकेने विचारले.

“तुझ्याशी माझे लम होणार नसेल तर मी ■ करणार नाही.” ती म्हणाला.

“वरें तर मी येते. पण माझी सर्व जबाबदारी तुमच्यावर !” ती म्हणाली.

तोपर्यंत उजाडले नव्हते दोघ जंगलाबाहेर पोचली आणि अनेक देश हिंडत फिरत महिन्याभराने काशीजवळ पोचली. चंद्रमानने चंद्रिकेला एका झाडाखाली थांबायला सांगितले आणि म्हणाला—“राजकुमाराच्या बघून पावी

राजधानीत प्रवेश केलेला मला नाही आवडायला. तुला पाहल्यांत बसवून दासदासी समवेत मंगलवाघे बाजवीत राजधानीत घेऊन जाईन.”

“पण एकटेच घरी गेल्यांत तर मला विसरून जाऊ. मला पायी जाण्यांत काही गैर दिसत नाही. मिरवणुकीची ■ गरज आहे !” चंद्रिका म्हणाली.

“तू सर्व जबाबदारी माझावर टाकली आहेस ना ! मग मला माझ्या मनासारखे करू दे !” चंद्रमान म्हणाला आणि राजवाड्यांत निघून गेला.

राजकुमार जसा ज्ञानक परत आल्या पाहून सर्व चकित झाले, त्याने त्यांच्या मभाची उत्तरे देण्यात वेळ घालवला नाही. “मी सर्वांनी उत्तरे देईन. प्रथम एक पाकळी, मंगळार्थे आणि इतर स्वागताची तयारी करा.” त्याने आज्ञा केली.

त्याच विवशी चंद्रमानूच्या बहीण भावाचा उच्च समारंभ होता. बघू. तिची धाकटी बहीण बायकांच्या घोलक्यांत दिसल्या. त्याचे मन त्याला शाळासाठी बसलेल्या चंद्रिकेकडे ओढत होते.

“अरे मातां तर आकास आणि उगेच कोठे जाण्याची धाई करतो आहेस. कांहीं पाणी तर पिशील की नाही?” त्याची आई म्हणाली.

“मला वेळ नाही. परत आल्यावर एकदम जेवावयाचे येते.” चंद्रमानु म्हणाला.

“जेवणाकडे वेळ नसेल तर एकदा एक फळ तरी घ्या.” असे सांगून बघूच्या बहिणीने एक त्याच्या लायक दिले.

ते फळ हातात घेतल्याबरोबर चंद्रमानूच्या चंद्रिकेचा विसर पडला आणि ज्या मुलीने त्याला ते फळ दिले होते तिच्याकडे तो एक लावून बहात बसला. तिचे नांव चंद्रकला होते. ती तिची मोठी बहीण केसवपूरच्या राजाच्या मुली होती.

चंद्रकलेचे रूप पाहून चंद्रमानूच्या तिच्याहून सुंदर वजात दुसरी कोण असणार असे वाटले. त्याच्याबद्दील मन्नाबरोबर त्याचे पण चंद्रकलेशी झाले तर किती बरे होईल असे पण त्याला वाटले.

त्याला चंद्रकलेकडे एक लावून बहात उभा असलेला पाहून त्याची आई त्याला म्हणाली— “तुमचे दोघांचे काळ झाले तर सर्वांना किती

बरे वाटेल! देवाने कसा वेळवर तुला घरी आणून रोक्ता केला आहे!”

चंद्रमानूने ते ऐकून होकाराची स्मित केलेंत पाहून चंद्रकला गालातल्या गालांत हंसत जेजेने मान खाली करून उभी राहिली.

इतक्यांत एक नोकर आला व म्हणाला— “राजकुमार! आपल्या आज्ञेप्रमाणे आम्ही पाकळी मंगळार्थे तयार केली आहेत. मातां पुढे करावयाचे बाकिची आज्ञा घ्यावी.”

“मी आज्ञा केली होती! मला पाकळी मंगळार्थे यांची गरज! तुमच्या समजण्यात कांही तरी चूक झाली असावी.” राजकुमार म्हणाला.

तिकडे चंद्रिका चंद्रमानूची बहात कराय वेळ बसली. तिचा त्याला विसर पडला असावा असे तिला वाटले. ती पायीच राजवाड्यापर्यंत गेली. राजवाड्या-समोर मोठे पटांगण होते. त्याच्या पलीकडे एक झोपडी होती. चंद्रिका त्या झोपडीत गेली. आत एक म्हातारी रहात होती. चंद्रिकेने तिला विचारले—“आजी! मी तुमच्याकडे कांही वेळ राहावे तर तुम्हांला कांही हरकत आहे?”

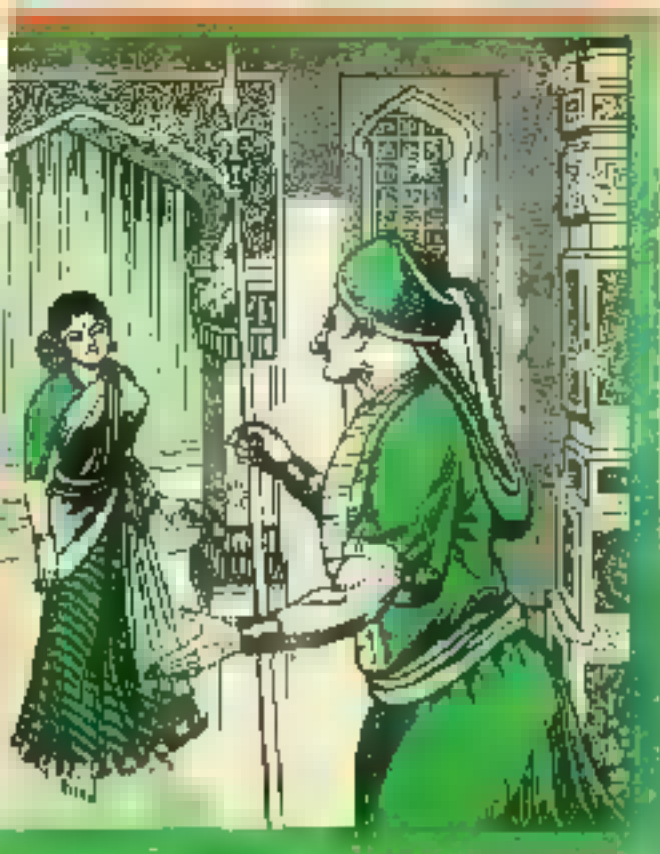

“मला हरकत! रहा पाहिजे तर!” म्हातारी म्हणाली.

“तुमची परवानगी असेल तर मी हे झोपडे मोठे सुंदर करे का?” चंद्रिकेने विचारले.

म्हातारी म्हणाली—“मुली! मी आहे जन्माची गरीब! माझ्याकडे फुटकी कवडी-देखील नाही. तुला पाहिजे तर स्वतःच्या रूपापाहिजे ते कर! मला नाही हरकत.”

चंद्रिका बाहेर गेली आणि टोपलीत मोठी माती व बाळू घेऊन मंत्रवली आणि

शोपडीच्या चारीपाजूला मिर्तीवर, तिढक्या-
वरवाण्यावर व छपरार ही केंकली.
एकदम त्या शोपडीच्या आगी एक सुंदर
सोन्याचे घर तिसू लागले.

आपले घर असे बदललेले पाहून
म्हातारी भ्याली. तिला वाटले की चंद्रिका
कोणी भूत किंवा मायावी राक्षसीण तर
नाही! ती घर सोडून पळून गेली.

दोघां राजकुमारांच्या विवाहाची तयारी
चालू होती. बभूवरांना लक्षापूर्वी देवीची
पूजा करावयाची होती. म्हणून दोन्ही जोडपी
रथांस बसून पुरोहिताबरोबर राजधानी-

बाहेरच्या देवळांत निघाली. रथ चंद्रिकेने
निर्मितल्या घरासमोर येतांच रथाची धुराण
तुटली.

एकदांत एक दरबारी मनुष्य बघळून
सोन्याचे एक घर पाहून त्यांत कोण रहातो
■ पाहण्यासाठी गेल.

चंद्रिकेने ■ विचारले-“कोण तुम्ही?
आणि रस्त्यावर ही गडबड कसली?”

तो दरबारी म्हणाल-“दोघे राजकुमार
आपापच्या बभूवरोबर देवीच्या दर्शनाक
निघाले आहेत. रथाची धुरा तुटली. ■
बसवली तीवेगळी तरकण तुटली. ■

■ नाही.”

“एवढेच ना! मी हा कोसंडी दामन
देते, ती धुरा तुटलेल्या आगी ठेवा.”
असे सांगून चंद्रिकेने एक दामन
त्याला दिला.

काही वेळ तर तो चकित होऊन
तिच्याकडे पहात राहिला, पण नंतर स्वाने
रथाच्या तुटलेल्या धुरेवर तो ठेवला. आणि
सरोसरच धुरा तुटली नाही.

“बला तर....” पुरोहित म्हणाल.

तो एवढे म्हणाला मात्र रथाचे छप्पर
दुमंयले. सर्व घाबरले. आपली एक छप्पर

आणून बसविण्यांत आले. पण ते पण
तुटले.

चंद्रिकेकडून जो मनुष्य दामन घेऊन
आला होता तो पुन्हां तिच्याकडे गेला
आणि म्हणाला-“रथाचे छप्पर मोडले आहे,
म्हणून पुन्हां आम्ही सर्व भडकली आहो.”

“त्यांत काय! मी घराचे सोन्याचे
■ दार देते ते बसविलेत की छप्पर
करोवर बसेल.” चंद्रिका म्हणाली.

■ दरबान्याने सोन्याचे दार छप्प-
राच्या आगी नेऊन कावले ■ सरोसरच
ते ■ बसले.

सर्व ठीक आहे असे पाहून सारथी
रथांत बसला. पण घोडे जागचे हाकत ना.
तेन्हां रथाक ■ घोडे जोडले होते.
आपली चार घोडे जोडून पाहिले. पण
आठ घोडे असूनहि रथ जोडला जात
नव्हता. त्या दरबान्याने पुन्हां चंद्रिकेकडून
ती गोष्ट सांगितली.

“ते घोडे सोडून त्यांच्या ऐवजी आमचा
एक ■ जोडा. रथ चालू लागेल.” ती
म्हणाली.

दरबान्याला तिचे बोलणे विचित्र वाटले.
पण दोन्हां ती म्हणाली त्याप्रमाणे झाले

होते. तेन्हां या खेपेस होणार नाही असे
म्हणायला जागा नव्हती. म्हणून त्याने
घोडे सोडून त्यांच्या ऐवजी पाडा जोडला
आणि आश्चर्य म्हणजे रथ चालू लागला.
सारख्याने जिकडे बघलेले तिकडे पाडा
गेला. पण शेवटी चंद्रिकेच्या घरासमोर
रथ ■ झाका.

चंद्रभानूला फार राग आला. तो त्या
घरांत राहणाऱ्या चाईला शिक्षा देण्यासाठी
तावातावाने रथातून उतरून त्याला आला
आणि त्या घरांत शिरला. परंतु चंद्रिकेच्या
पाहतांच त्याची स्मृति जागृत झाली.

“तुमच्यासाठी मी शाळासाठी किती वेळ वाट पाहिली. तुम्हाला विमर पडला असणार असा विचार करून हे घर बांधून राहू लागले. तुमचा लग्नसोहळा चाकू आहे असे कळले. त्यानं विजे आलेली फळती तेजा मी यथामति ती तुर करणाऱ्याचा यत्न केला.” चंद्रिका म्हणाली.

चंद्रमानने निची माफी मागितली. “मी तुला कसा काय विमरला : काय बरे झाले अमावे !”

“काही तसे विशेष नाही. तुमचा दोष नाही त्यांत. तुमचे लग्न जिच्याशी होत आहे तीच त्या म्हातारीची मुलगी आहे. तिलादेवीक तिच्या आईमागे मंत्रबळ अवगत आहे. तिनेच माफी माठवण तुम्हाला राहू नये असा मंत्र टाकला होता. “तुमचा मग, आता मी तिच्यागेवजी

तुझ्याशीच लग्न करणार. चर आमच्या-बरोबर.” असे म्हणत चंद्रमानु निला हात धरून बाहेर येऊन आला. तो चंद्रकलेला म्हणाला—“तुझ्यामुळेच आमचा रथ दोनदा मोडला व घोडे चालायचे थांबले. तुम्हाला अपशकुनी बघू आहेस. तुझ्याशी लग्न झाल्यास आमच्या घरावर संकट येईल. तुझ्याशी मी नारी लग्न करीन.”

त्याने एक बघा रथ मागविला आणि त्यानं चंद्रिकेबरोबर बसला. आपल्या मोठ्या भावाला व आपल्या दंगणाच्या भावज्याला पण त्या रथात बसवून घेतले. ते सरळ देवीच्या देवळांत गेले. वारेंच एकत्र विभ्र आले नाही. सर्व ऐकल्यावर चंद्रमानच्या बहिऱ्यांनी चंद्रिकेला आपली सूत म्हणून कवळ केले. दोघां भावांचा लग्नसंगम दोघां बहिणींशी आटाभाटने झाला.

गोष्टींची भूक

एका गांवीं जिवू बांवाचा मातीच्या बाहुल्या करणारा एक मनुष्य रहात असे. त्याने दशानतराच्या मूर्ती इतर बाहुल्या करून त्यांना सुंदर रंग दिव आणि विकायला बाजाराच्या गांवी निघावा. बाटेत एका बागी पास कोठे बस्ती नव्हती असा जागी काळोस पडला. तो तसाच पीर करून त्या काळोसांत चालत राहावा. रूर त्याला एका बागी दिव्याचा उजेड दिसला. त्याच्या जिवांत जीव आला.

तो दिवा एका घरांत होता. त्या घरांत एक म्हातारा रहात होता. जिवूने त्याला विचारले—“बाबोबा ! मी पत्र दुरून येतो आहे. ही रात्र तुमच्या आसऱ्याला काढावी म्हणतो.”

“रहा ना, रहा ! होय पण तुझ्या त्या मूर्तीचे टोपले तेबळे बुर बाहेर ठेव आणि सू येऊन होय आंत. तुझ्या-बघळ कांही वेळ बोकल राहीन. वेळ तरी आईक माझा. मी संपाक करतो, दोघे जेऊ बरोबरच.” म्हातारा म्हणाला.

जिवू म्हाताऱ्याच्या त्या मेमळ बागणुकीचे कौतुक करू लागला. शाळासाठी धुळीत पडून रात्र काढण्यापेक्षा म्हाताऱ्याच्या घरी रहावला मिळाले बाहून स्वर्गसुख ते जास्त काय असणार ! म्हातारा संपाक घरांत गेला आणि जवळच बाहेर परत आला. म्हणाला—“मी जुळीवर भात टाकला आहे. होईक जवळ. तुला गांजेचिणे कांही म्हणता येत का ? म्हण नवू एसादे.” जिवूच्यासमोर म्हातारा म्हणाला.

“मला नाही येत गाणें, आजोबा!”
शिवू म्हणाळा.

“अरे! म्हणजे गाणेंसुद्धा म्हणता येत नाही म्हणतोस! तर मग गोष्टच सांग एखादी.” म्हातारा म्हणाळा.

शिवू म्हणाळा—“मला गोष्ट पण येत नाही.”

म्हातारा अकस्मात खिसकावून ओरडली—“तुला गाणें येत नाही, गोष्ट सांगता येत नाही, एक क्षणभर देखीक मी तुला बरांत राहू देणार नाही. नीच बाहेर!”

शिवूला काय करावें कळेना. त्या म्हाताऱ्याच्या बराणुकीत विशिष्टपणा दिसला. तो आपलें टोपलें घेऊन पराबाहेर पडला. त्याला वाटलें होते की म्हातारा पुन्हां परत बोलवील. पण तसें काहीं झालें नाही.

शिवू पुढे फार गेला नाही, परत वाटेवरच्या एका गांवाकडे कोजाकडे तरी रात्र काढावी नसें त्यानें ठरविलें आणि टोपलें डोक्यावर ठेवून निघाला.

वाटेत म्हातार्याच्या कडेला एक बूड घेतवून सैपाकाळा झगलेला दिसला. काळोसांत माणसाचे तोंड त्याला स्पष्टपणें दिसत नव्हतें. पण त्यानें ओ प्रश्न केला तो ऐकून शिवूला आश्चर्य वाटलें. त्या माणसानें विचारलें—“तूच नाही का शिवू! ही पळी ये आणि डबळत बस. मी आलोच परत.”

कोण बरें नसेल हा! यानें आपल्याला कसें कस्य ओळखलें! शिवूला कळेना. त्यानें सांगितल्याप्रमाणें तो पळीनें डबळत बसला. हांडीत काय होते, त्याला मज्हीत नव्हतें. हांडी भरली होती आणि सायंकाळ जवळपास दुसरा कोणी नव्हता.

एकआला जेवायला इतके! शिवूला वाटलें त्याला देखीक सायंकाळ मिळेल.

पळी वेळून गेलेला तो मनुष्य बराच वेळ तरी परत नाही. “अहो, येणार होता ना....!” पण उत्तर आलें नाही.

“इकडे तिकडे काय पाहातो आहेस! कां थांबला!” हांडीतून आवाज आला.

शिवू व त्यानें हातांतली पळी केंद्रून दिली. त्याला वाटलें त्याला मुतांनीं घेरलें आहे आणि तें सरें आहे असें पण त्याला दिसलें. हातांतून केंद्रून दिलेली पळी दृष्टी दिवशी उभी राहाली आणि म्हणाळी—“एवढा राग का!” आणि त्याच्या डोक्यांत तिचा मार नसू लागला. शिवू जस्तच पावरला. त्याला आतां

आपल्या टोपलीची आठवणपण राहाली नाही आणि तो तेथून धूम सुटला. ती पळी त्याचा पाठलाग करीत मार्गे येऊ लागली. आणि पाठींत जोरजोरानें तिचा मार राहाला.

धुंदेवानें शिवूला वाटेत एक घर दिसलें. घराचें दार उघडें होतें. आंत गेल्यावर त्यानें दार बंद केले. मार्गे बघून पाहिलें, तें त्याच म्हाताऱ्याचें घर होतें.

“काय झालें! असा पावरून पकून कां आलास!” म्हाताऱ्यानें विचारलें.

शिवूनें पडलेली गोष्ट सांगितली. ऐकून म्हाताऱ्याला आनंद झाल्यासारखें दिसलें. “सु. ही गोष्ट पहिल्यानेंच कां नाही सांगितलीस! तुला मी पराबाहेर काढलें नसतें! चर जेवायला नसू.” म्हातारा म्हणाळा.

अशिक्षित संस्थानिक

स्पेन देशात एक संस्थानिक रहात असे. त्याच्याकडे पुष्कळ गांवांची माकडी होती व लजिन्यांत अडोड पैसा होडा. त्याका आपल्या मोठेपणाची घमंटेपण फार होती. बाटे की किहिता बाबतां आले नाही म्हणून काय झालें. शिकल्या सवरल्या विज्ञानांना पवरी नोकरीका ठेवण्याची छकि आहेच की आपल्याला. त्यानें एका गरीब सुशिक्षित तरुणाला लिहिण्यावाचण्याचें काम करण्यासाठी नेमलें.

एकदां राजाकडून त्या संस्थानिकाकडे एक हुकूम आला. कोठें तरी शत्रुचीं युद्ध चालू होती. तेथे आपले सैन्य घेऊन जायका हुकूम होता. भवत करावी असा विचार संस्थानिक सैन्य घेऊन लेखकाला बरोबर सांगून निघाला.

लेखक दररोज युद्धाचे टिपण लिहून फाडी आणि संस्थानिकाची मुद्रा त्यावर ठावून राजाकडे पाठवून देई. एकदां एक बाज नेमका त्या लेखकाला लागला व तो मेळ. संस्थानिकाला नवीन मनुष्य नेमावा लागला. पण तसा हुशार मनुष्य त्याला रणांगणावर कोठून मिळणार ? पण संस्थानिकाची घमंटे उतरली नव्हती. आपल्याला किहिता बाबतां आले असतें तर किती बरें झालें असतें, एवढा विचारदेखीक त्याच्या मनांत आला नाही.

तेव्हांच आपली एक गोष्ट घडली. राजाकडून एक वृत्त पत्र घेऊन आला आणि संस्थानिकाकडे ते देऊन निघून गेला. महाराजांनीं काय निरोप पाठविला आहे हे देखीक संस्थानिकाकडे

मार्ग नव्हता. पुढे करावया हुकूम आहे की मार्गे वाय घ्यायचा हें त्याला कळलें नाही. संस्थानिक त्या विचारांत पडला असतां त्याला समोर एक सैनिक दिसला. तो संस्थानिकाच्या मागांतलाच होता. त्याला किहिता बाबतां केव होतें. म्हणून संस्थानिकानें त्याला बोलाविलें व म्हणाला—“इकडे येर वाच पाहू. चूफ झाली पोट विरीन तुझे आणि यांत जें लिहिलें आहे तें तुम्हाशिवाय किंवा माझ्याशिवाय आज्ञाही कोणाकडे कळता कामा नये.”

तो मनुष्य संस्थानिकाला चांगला ओळखत होता. कोणत्या तरी कारणावरून संस्थानिकानें त्याला चाकानें फोडून काढलें होतें. तेव्हां पासून तो संधीची वाट पहात होता. आतां त्याला चांगली संधी मिळाली होती. राजाचें पत्र वाचून त्यानें असें दाखविलें कीं मोठें संकट मोडविलें आहे. म्हणाला—“युद्ध थांबवून तानडतीव दरबारांत हजर व्हावें.” नंतर तो बोले मार्गेपुढे केल्यासारखें दाखवून म्हणाला—“किती सोटा आरोप हा ! आपण राजद्रोही आहां अशी

आपल्या विरुद्ध कोणी महाराजांजवळ तक्रार केली आहे.”

“मी राजद्रोही! ज्याने हा सोडा आरोप माझ्यावर लावून महाराजांच्या मनात माझ्या विरुद्ध विष काढवले आहे त्याने डोकें कापले नाही तर मी आपलें नांव बदलून देईन.” संस्थानिक म्हणाला.

तो लगेच राजधानीकडे निघाला. मवास दूरचा होता. काळोखपण पडला होता. जवळ गांव किंवा वस्तीपण नव्हती. संस्थानिक एका जागीं साडाळा धोडा बांधून ठेवून साडाखाली विश्रांती घेण्यासाठी शेपला.

उजाडल्यावर त्याची झोप मोडली तेव्हां त्याला समोर एका दगडावर कांढी तरी लिहिलें असल्याचे दिसलें. काय लिहिले आहे त्याला कळलें नाहीं. अदाचित एखादी खूण असेल दगडावर असा विचार करून तो जवळ गेला व पाव सरवून एका खडुवांत पडला.

“धोका! जवळ येऊ नये!” असे दगडावर लिहिलें होतें.

खडुवांतून बाहेर बावसा त्याला त्रास त्याची कंघर कचकळी जागचे हालता येईनासे झाले. तरी कसाबसा उठून रंगवत शेजारच्या गांवी गेला आणि धर्मशाळेत पडून रहायला जागा विचारून पडून राहला.

त्या धर्मशाळेत त्या गांवचा एक गांवकरी आला. तो त्याच संस्थानिकाच्या भीतीने थोडेंतरी जात होता. म्हणून त्याला संस्थानिक नेमका त्या धर्मशाळेत दिसला तेव्हां त्याला माण गेल्यासारखें वाटलें. पण संस्थानिकाक मात्र जिवंत जीव असल्यासारखें वाटले. कारण त्याला लिहितां वाचतां येत होते. त्याला जवळ बोळाविले व म्हणाला— “कसा वेळवर गेटलास वध! मध्य राज-

धानीत जाणें आतांच संभव नाहीं. म्हा- राजांना आज्ञा माझा एवढा निरोप लिहून कळव की मी या स्थितीत येथें पडून आहे. माझ्या विरुद्ध त्याचे ज्या कोणी भरले आहेत त्याची उद्‌घिस्पातिबाय माझ्या मनाचे समाधान होणार नाहीं.”

त्या माणसानें त्याला संस्थानिकानें लिहायला सांगितलें होतें तें न लिहितां, महाराजांना संबोधन करून कांहीं अपसब्द लिहिले. त्यावर संस्थानिकाची मुद्रा पाठवून दिले. राजानें तें पत्र वाचलें. मनस्वी राग आला.

त्यानें हुकूम सोडला की त्या संस्थानिकाला जिवंत किंवा मेलेल्या कैद करून दरबारांत हजर करावा.

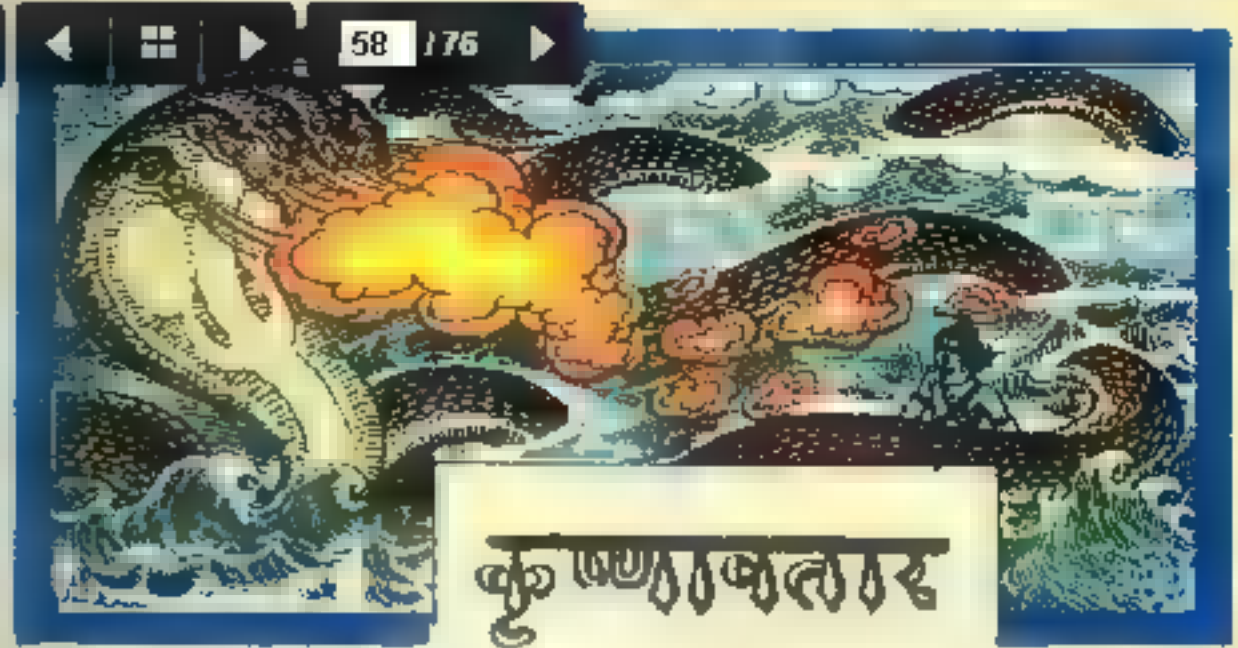
संस्थानिकाला कैद करून लुहंगांत टाकण्यांत आले. तो धमंदाखोर होवा म्हणून त्यानें महाराजांजवळ माफी मागितली नाहीं कीं कांहीं जबाबीपण दिली नाहीं. होणार असेल तें होईल विचार करून तो स्वस्थ

संस्थानिकाकडून खरें बोलवून घेण्यासाठीं राजानें निरनिराळ्या प्रकारें त्याचे हाक केले वण “मी पूर्ण निद्रांष आहे!” एवढे

न्यायाभिशाने शिरच्छेदाची आज्ञा लिहि-
लेल्या कागद संस्थानिकाकडे नेऊन दाखविता

ही बातचीत बगलसारखी वृद्धावस्था
 पोचली. नंदबोधदेवर तर
 शाका. नंद "कोठे कोठे!" जसे नेव्या-

सारखा भोरडत कळिण्याच्या डोहाकडे पांढरत गेला. इतर गवळीपण बरोबर पांढले. पक्षोदा भोवळ येऊनच खाली पडली. भोव्या वेळामे उठून रडत गवळिणीचा हात धरून डोहाकडे पांढली.

'हे नवीन संकट कोठून ओढवले!' प्रत्येकाच्या मनांत हा एकच एक विचार होता. परंतु "कृष्णाचा खऱ्याळपणा दिवसे-दिवस वाढतच गेला आहे. नसते उद्योग करायला त्याला कोणी सांगितले होते?" काही मंडळी म्हणाली. आपली इतर लोक म्हणाले—"अहो असे घाबरण्याचे

कारण नाही. वाहनहि मोठ मोठ्यांना त्याने या पूर्वा कोळवले आहे. तो कळिण्याचे मर्दन केल्याशिवाय राहणार नाही. तो त्याची सोड मोडीत आणि त्याच्या स्वनःच्या केसाळाहि चक्का लागणार नाही. तुम्ही पहा तर!"

सर्व यमुनेकाठी जमा झाले. कृष्णाची ती कष्ट स्थिति पाहून सर्व भोतीने घायधूम झाले. नंदयकोदा तर बेगुद्ध होऊन पडले. इतरांनी त्यांच्या तोंडावर पाणी क्षिपून बारा पातल्यावर ते गुढीवर आले.

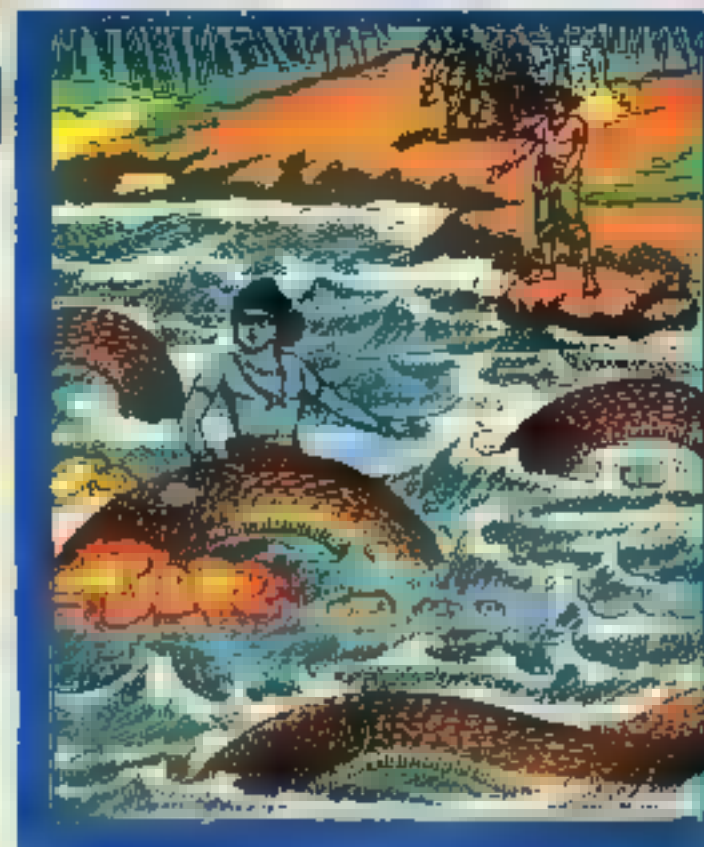
नंद म्हणाला "मी जन्मी जसे कोणते पाप केले होते की देव हे सर्व दाखविले आहे! सर्व माझ्या पराकमी गुळाची प्रसंसा करून माझ्या भाग्याचा हेवा करीत होते. त्याने मृतनेत्र पारले, श्वव्या-गुराची हाडे मोडली तर हा, या सांपाळा मारणार नाही! असेंहि एक मन सांगते. तरी पोटाच्या गुळाला या स्थितीत पाहून त्याच्या आईच्या जिवाची काय दृष्टा होत असेल. ते तो परमेश्वरच जाणे! तिची समजूत कशी कोण घालणार?"

यक्षोदा कळकळून रडत म्हणत होती— "कृष्णा! गोपींनी तुझ्या विरुद्ध तक्रारी-

केल्या म्हणून मी तुला उमळलीला बांधून ठेवले होते. त्याची अदृष्ट घडावी म्हणून का तू डोह्यांत उडी मारलीस. पण तू इतका पराकमी आहेस की हा सांप तर बाचा बाप आला तरी त्याला ठार करण्याची शक्ति अंगांत आहे, हे मी सांगते. तू माझ्या मावाच्या घरच्या मस्त पोळांना कोळविलेले स्वनः डोळ्यांनी राहिले नाही का! विपारी साडे तूच नाही का टाकलीस! तू माझ्यावर रागावला असलास तर मात्र मी हारले. विषवृक्षाचे जगाचे जगळ उथाने उध्वस्त त्याला हा सांप काय करू शकणार!"

सर्व यक्षोदेची समजूत पाकीट होते की भाग्यांत असते तेच होते. यक्षोदे! बांगल्यांनाच देव उचलून नेतो. नंतर ते म्हणाले— "हे सर्व पहात नसण्यापेक्षा जळा आपण सर्व डोह्यांत उडी टाकून त्या सांपाजो गुद करू या. त्या प्रयत्नांत मरण आले तरी पत्करले."

वज्राम तोपर्यंत स्वल्पपणे सर्व मेकत होता. पण आतां गंमत पहात नसण्यांत अर्ध नाही असा विचार करून कृष्णाला म्हणाला—"कान्हा! शेपटीवेवर शयन

करणारा लोककल्याणासाठी येऊन या सांपाच्या हातीं कसल्यास का रे! या दुष्टाचा गर्व परिहार सर्वोच्चा मनाचे समाधान कर."

बल्लभामाचे शब्द वांनी पडतांच कृष्ण ओपितून जाग आल्यासारखा उठला आणि सांपाच्या पकडीतून स्वतःला सोडवून सांपाच्या फणांवर जाऊन उभा राहिला. हाताने कालिदाची शेपटी धरून तो पिछवटू लागला आणि फणांवर नाचू लागला. यमुनेच्या लारा जणुंकाही ताल देत होत्या. गोपवाकक पण त्या तालावर आनंदाने नाचू

तोच दंड दिवस. ■ निमित्ते तुला नरप
स्पर्श माझ्या या दोक्यांका झाला. माझी
केवढे भाग्य! मला कधी कर! ■ विषाचे
दांत हुटले आहेत. माझी मळठ ठिकानावर
आली आहे. मी तुला दासानुदास होऊन
राहीन. तूं सांगशील ■ बागेन. तूं
■ हा ■ राग दासविघास तो
माझ्यावर तुला मोठा ■ शाळा."

■ काळियाची दीन बाजी ऐकून
देवा आली. म्हणाला—"मी ■ माफ
करतो. पण ■ अडीवर. तूं ■ पुढे
बघजेत राहता कामा नये. तूं आपल्या सर्व
बाकां मुळांसह ■ समुद्रात जाऊन रहा.
तूं निघून गेल्यावर नदीचे पाणी स्वच्छ
होईल व ते कोकांना उपयोगी पडेऊ.
तुझ्या मस्तकावर माझा पावाच्या सुवा
कायमच्या आहेत. ■ पाहून मळठ तुला
मापुढे कधी जास देणार नाही. हाच तुला
माझा कर आहे."

काळिया आपल्या बायका मुळांसह
समुद्राकडे निघून गेला. कृष्ण नदीतून
बाहेर काढावर आला. नंद यक्षोदेने
त्याला पोटाशी भरून आशीर्वाद दिला.
कृष्णाने सर्व ■ गवळ्यांना नमस्कार

केला. नंतर त्याच्या सख्या सवंगड्यांनी
त्याला वेळन घेते आणि त्याच्या खोर्वाची
स्तुति करू लागले.

गवळ्यांपैकी कांही जणांना ■ देवाचा
■ वाटू लागला. नाहीतर इतके ■
मानि पराक्रम आपली कोणात ■ ।
"तुला महिमा या जगतात ■ पाहिजे.
तूं ■ माझेस, आमच्या गाई
गुरांचा रक्षक आहेत. ■ कृपेने
■ गाई निरापद कोठे हि हिंयतात
■ फिरतात. आतां वा पुढे ■ नदीत
कोणतीहि ■ उरली नाही. आतांपर्यंत
आम्ही तुला ओढवू ■ नव्हतो." सर्व
म्हणू लागले.

कृष्णाने सर्वांना त्यांचे ■ व मान
लक्षांत घेऊन ■ बायचे ते दिवें व
सर्व इदमनस आनंदाने परतले.

असाच कांही काळ कोटला. माईना
गवन मिळत नव्हते. कृष्णाशी गवळ्यांनी
स्वागोष्टी विषयी ■ विचारला. त्यांच्या
पैकी प्रमुख गवळी म्हणाले—

"गोवर्धन पर्वताच्या उत्तरेकडे एक मोठे
तालवण आहे. त्यांत गवताचे कुडज आहे.
■ त्यांत घेनुक नांवाचा एक राक्षस

गाढवाचे रूप घेऊन राहातो. त्याच्या
भीतीने त्या कुरणात ■ टाकण्याची
कोणत्या हिंमत होत नाही."

■ ऐकून कृष्ण व बळराम दोघांना ■
चढला. ते साहसी गवळ्यांना म्हणाले—
"गुरांना गवत पाहिजे. राक्षसाच्या भीतीने
का त्यांना उपाशी ठेवणार? चला!" ते
गवळ्यांना बरोबर घेऊन त्या तालवणांत
निघाले. त्यांत पहिले तिकडे हिरवेगार गवत
होते. ते पाहून ते बराचका गाई पांचव्या.
कृष्ण गुरांच्याबरोबर गवतात खेळू पावू.
■ त्यांत घेनुक नांवाचा एक राक्षस

कृष्ण बळारामांच्या पराक्रमाची प्रशंसा केली. जे कुळूण पूर्वी वाटत होते ते राक्षसांचा संहार झाल्याने शांत ॥ मनोहर दिसू लागले.

एकदा गोपदासक भांडीवर पदेसांत गुरे बरायला घेऊन गेले असता प्रहंर राक्षस गवळ्याचे रूप घेऊन आला. गुरासी हरणाचा खेळ खेळण्यासाठी. दोन उभे होते. कृष्ण व त्याचा मामेभाऊ श्रीधाम दोघांनी आपापले गट पाडले. प्रमाणे उभय पक्षांच्या जोड्या कृष्ण ॥ श्रीधामाची जोडी ठरली तशी बळाराम ॥ प्रहंर दोघांची जोडी ठरली. अज्ञातपणेने अर्धे कृष्णाकडे ॥ अर्धे श्रीधामाकडे झाले. हरणासारखे उभ्या मारीत आऊन मांडीर नावाच्या बटवृक्षास निवायचे असा खेळ होता. त्या खेळांत कृष्णाचा गट

जिंकला. पहिल्याने ठरल्याप्रमाणे श्रीधामाच्या गटांतल्या गळ्यांनी जिंकणाऱ्या गटांतल्या जोडीतल्या पाठीवर बसवून झाडापर्यंत न्यावचे होते.

त्याप्रमाणे बळारामाला पाठीवर बसवून निघाला आणि पाहता पाहता त्याने आपले राक्षसी भगट केले. त्याचे डोळे आकाशास लागले. बळाराम चकित झाला. करविले त्याला सुचेना. त्याने ओरडून कृष्णाकडे हांक मारली. “अरे पाहतोस काय दादा! त्याची पाठ कर!” कृष्ण म्हणाला. बळारामाने त्याच्या पाठीत डोक्याला एकेक मारला. त्याचे डोळे फुटले आणि तो मड मडा रक्त ओकीत जमिनीवर पडला. प्रहंराला ठार केले त्या दिवसापासून बळारामाचे बळदेव नांव पडले.

अरण्यपुराण

[१०]

मौबळीचे काम संपले. सर्व कांतडे काढून झाल्यावर तो म्हणाला- “एक! हे कांतडे स्वयं दखले पाहिजे आणि गुरांना वरी पांचविले पाहिजे.”

ते निघाले तेव्हा काळोख पडू लागला होता. गांवाजवळ पोचले तेव्हा त्यांना मजाली दिसू लागल्या. देवळांत घंटा वाजत होत्या. देवळाच्या दारांत लोक उभे होते.

मी बाप्पाला ठार केले म्हणूनच सर्व माझ्या गौरवार्थ उभे असावेत, त्याला वाटले. पण त्याच्यावर दगडाचा वर्षाव होऊ लागला. लोक ओरडत होते “लांडग्यांच्या लबाड पोरा, रानटी मुता! जा पकून! नाही गेलास तर पुजारी तुला पुन्हा लांडगा करून टाकील. बळदेव साह गोळी!”

बळदेवने गोळी झाडली व एक वासरू कळवळून ओरडले.

“पाहिळीस त्याची जावू! तो गोळीने मरणेच शक्य नाही. त्याच्या ऐवजी तुझ्याच वासरूला गोळी लागली रे बळदेव!” लोक म्हणाले.

“ही सर्व काय भानगड आहे!” मौबळी घाबरून म्हणाला.

“तुझ्या या मनुष्यजातीच्या भावंडांत आणि लांडग्यांत काही फरक नाही दिसत. याचा अर्थ असा की ते तुला जातीबाहेर काढण्याच्या प्रयत्नांत आहेत.” एक म्हणाला.

पुजारी हातांतली माळा फिरवीत ओरडून म्हणाला-“ए लांडगा! अन् लांडग्याच्या पोरा! नीध इथून!”

“ पहिल्यानें मला मनुष्य म्हणून काढलेत, आतां लांडगा म्हणून काढतां आहां ! चळ रे एक ! ” मौवली म्हणाला.

एक बाई धांवत पुढें आली. ती ओरडून म्हणाली—“ बाळा ! हे लोक तुला जादुगार, छबाड लांडगा समजत आहेत. मला तें खरें वाटत नाही. पण तूं निघून जा ! हे लोक तुला जीव घेतील.”

“ मेस्सुवा बाजूला हो ! नाही तर तुला पण डार करूं ! ” लोक ओरडले.

एक वगड मौवलीच्या तोंडाला लागला. तो हंसत म्हणाला—“ मेस्सुवा ! ही गोष्ट

पिंपळाच्या पारावरच्या गोष्टीसारखीच आहे. तूं बाजूला हो ! मी गुरांना जोरानें पळवणार आहे.” असें सांगून तो एकूला म्हणाला—“ हांक गुरांना ! ” म्हशी घरी जाण्याच्या घाईत होत्या. एक ओरडण्यापूर्वीच वायटळी-सारखीं सर्व गुरें दारांतून जात फिरली. गांवकरी घाबरून पळून गेले. त्यांची पांगापांग झाली.

“ मोजून ध्या आपल्या गाई म्हशी ! एखादी ठेवून घेतली नाही ना, पाहून ध्या नीट ! आतां मी नाही तुमची गुरें चरायला येणार ! म्हान जोर सर्गाना

नमस्कार ! ” मेस्सुवाकडे पाहून म्हणाला—“ मी इच्छा असून हि तो विचार सोडला. नाहीतर लांडग्यांच्या कळपांच्या धाडी तुमच्या गांवावर होतील असें केलें असतें.” असें सांगून मौवली मार्गे फिरला आणि एक बरोबर निघून गेला.

आकाशांत तारे चमकत होते. त्याला आनंद वाटला. म्हणाला—“ आतां या पुढें माणसांच्या पिंजऱ्यांत क्षोषण्याची गरज राहिली नाही. वाऱ्यानें कातडें वेडन जाई. परत नाहीं यायचें. मेस्सुवा माझ्याकडे केंचिल्याच्या नजरेनें पहात होती ! ”

इतक्यांत चंद्रोदय झाला. चांदण्यांत गांवकऱ्यांना एक विचित्र दृश्य दिसलें. मौवली डोक्यावर कांहींतरी ठेवून जात होता. त्याच्या मार्गे दोन लांडगे चालत होते. हें पाहून गांवकऱ्यांनी जाणखी जोरानें देवळाच्या घंटा वाजवल्या. जोरजोरानें शंख फुंकले. एकटी मेस्सुवा ओकसा ओकशी रडत होती. बलदेव, रामांत त्यानें पाहिलेलें तिरखटमीठ लावून सांगत होता. तो असें हि म्हणाला—“ मी स्वतः डोक्यानीं त्या लांडग्याला मागच्या पायांवर उभा राहून माणसांच्या भाषेत बोलतांना पाहिलें.

६४. वाहिगीच्या खोऱ्यांतलें प्रस्तरयुग

मौबली निराश होऊन दोन्ही हाड्यांना बरोबर घेऊन हाड्यांची सभा भरे. त्या शिवरावर येऊन पांचला तो पर्यंत चंद्र अस्त होऊन गेला होता. ते हाड्यांनीच्या गुहेत शिरले.

“भनुष्यांनी आपल्या जातीतून काढून टाकले आहे! हे पहा, बापो-पांचे कातडे आणले आहे.” मौबली म्हणाला.

हाड्यांण उठून आली. कौतुक करीत ती ते कातडे पाहू लागली. ती तुझ्यासाठी आला होता तेव्हा मी नव्हते का सांगितले! काय पण काम केलेस महादरासारखे!

“आलास, बरे केलेस, तुझ्या बांचून आम्हाला करमण नव्हते पण,” म्हणत हाडीतून काढा बाघ आला.

मौबलीने जमिनीवर बाघाचे कातडे अंभरले आणि ते ताठ रहावे म्हणून चार जागी बांधण्या खुऱ्या कावून ठेवल्या. एक त्यावर झोपला व मौबलीला घेऊन आणले त्यावेळी तो म्हणाला होता तेच म्हणाला—“पहा! हाड्यांनी पहा! नीट डोळे उपटून पहा!”

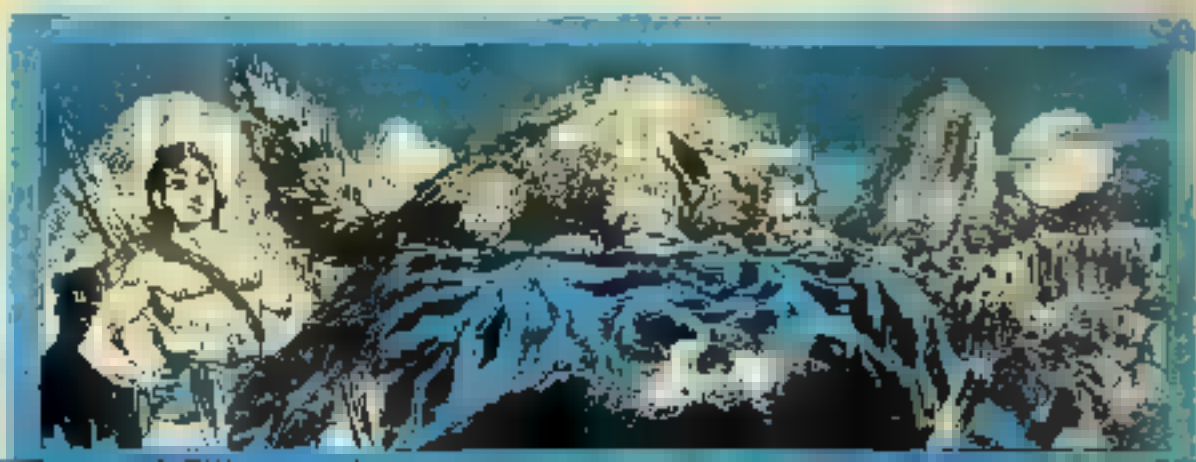
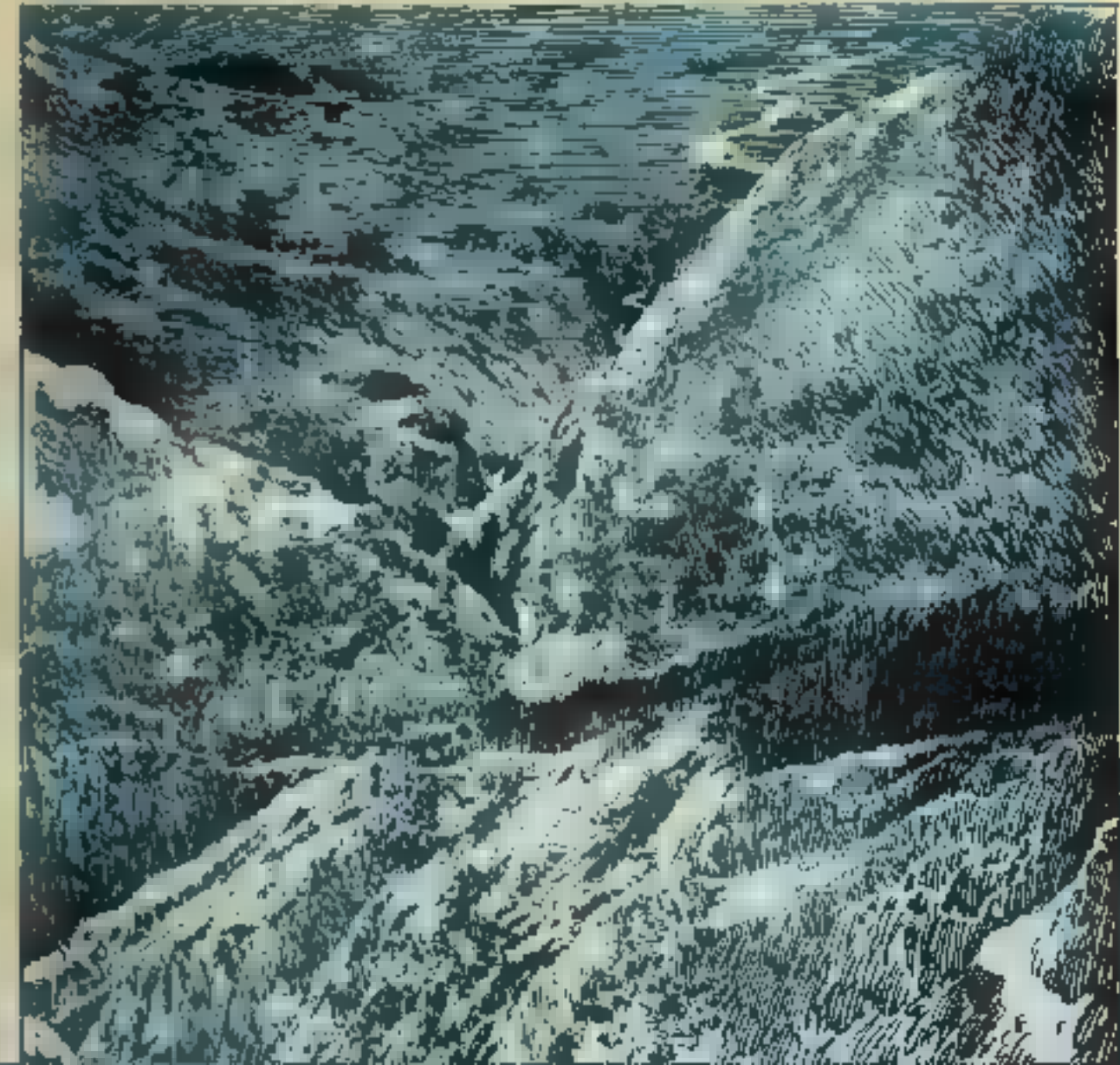
एक नाकक राहला नाही तेव्हा पासून हाड्यांच्या कळ्याचे बरेच नुकसान झाले. इतर हाड्यांनी एकामागेच मौबलीला आपला नाकक कडूस करायला सांगितले. पण मौबली तयार नव्हता.

“मला माजसांनी जातीबाहेर काढला आहे आणि हाड्यांनीय काढले आहे. मी एकट्याच या पुढे शिकार करणार!” मौबली म्हणाला.

[पुढील गोष्ट पुढील अंशी.]

न्यू

वाहिगीचे खोरे सुंदर पर्वतांसाठी प्रसिद्ध आहे. येथे सहस्रानधी मोठे अद्याप प्रस्तर युगातील मन्वतेचेच पाऊन कोस आहेत. ते दगडाचीच हत्यारे वापरतात. ३५ वर्षांपूर्वीपर्यंत इतर जमाती संघर्ष नव्हता. विवाह जिथू नवी दिसत आहे.

176

जन १९६०

भास्ताचा इतिहास

सुतराच्या शतकाच्या पूर्वापेक्षा इंग्लंडच्या ईस्ट इंडिया कंपनीला काही विशेष कायदा साक्षात नाही. परंतु त्या शतकाच्या उत्तरार्धात कंपनीला ब्रिटीश सरकारकडून काही सवलती मिळाल्या आणि कंपनीची भरभराट होऊन लागली.

त्याच वेळी कंपनीने कायदा पुरवठा केली. ती कंपनी त्या वेळपर्यंत खासपणे व्यापार करीत होती, तिचे एकापकी इतके वाढले तिने काही प्रवेश बळकटपणासाठी तयारी सुरू केली. देशातकी अराजकता कंपनीला वास्तव्याची वाढली. जीराकड अगिबर १६६९ पासून मुंबईला गव्हर्नर म्हणून काम करीत होता. त्याने कंपनीक पत्रात लिहिले—“या पुढे तुम्हाला सक्षम हाती ठरून आपला व्यापार करावे.”

कंपनीच्या धोरणात बदल साक्षात. भारताला इंग्रजी सत्तेसाठी भाषण्यासाठी यत्न सुरू झाले. कंपनीच्या प्रमुखपिकी सर जॉन वाइल्ड याने १६८८ च्या डिसेंबर महिन्यात मुंबईचे केंद्र पश्चिमी किनाऱ्यावरची मोगलांची केंद्रे यांना वेढा दिला आणि अनेक मोगल सहाजे काबीज केली. पण बार्थो डरबी. कारण इंग्रजांना वाटले होते तितके मोठे साम्राज्य दुबळे नव्हते. त्यावेळी सर जॉन औरंगजेब बादशाहाची कळ माफीस मागली जागली नाही तर, पर बीड रुपये नुकसान भरपाई मराठे लागले. १६९० मध्ये औरंगजेब बादशाहाने इंग्रजांना व्यापार करण्यास परवानगी दिली.

बंगालमध्ये इंग्रज व्यापाऱ्यांना व्यापाराच्या सवलती देऊन मुलतान मुजाने

१६५१ मध्ये एक फर्मान काढले. परंतु त्याच्या वारसदारांनी १६५६ मध्ये त्या सर्व सवलती मागे घेतल्या. १६७२ मध्ये शाहिस्ते खाद्याने जे फर्मान काढले होते, इंग्रज त्याचा फायदा करून देण्यात यत्नशील झाले नाहीत. म्हणून कंपनीने बळजबरीने देणू देण्याचा विचार केला. कंपनीने हुगळीला एक बांधला. १६८६ ऑक्टोबर महिन्यात इंग्रज व मोमरु यांचे आपसात युद्ध झाले. इंग्रजांनी हुगळीतून पळ काढला आणि नदीच्या मुखाजवळच्या एका बेटात राहून तेथून तहाची सोयणी सुरू केली. शाळा. परंतु पुढच्या वर्षी कंपन विविध हीम याच्या नेतृत्वाखाली इंग्लंडमधून एक आरमार आले आणि इंग्रजांनी जितागां केंद्र काबीज करण्यासाठी तयारी केली. शेवटी हीमच्या हाती अपयश आले.

१६९० मध्ये औरंगजेब बादशाहाची झालेल्या संघर्षात इंग्रजांनी आपल्या भाकडचेहा बंद केल्या. चारनेक हा इंग्रज एजंट चतुर होता. १६९० मध्ये त्याने सुतमती स्वामी एक वस्त्राची. १६९१ च्या फेब्रुवारीत

मोगल बादशाहाच्या हुकमाने बंगालचा नवाब इजाहिनखान याने एक फर्मान काढले. परवान्याप्रमाणे वार्षिक तीन हजार रुपये सरकारात इंग्रजांना भरून इतर कोणत्याही प्रकारचा दुमरा कर दिव्या-सिवाय बंगाल मध्ये व्यापार करण्याची परवानगी मिळाली.

बर्दवान जिल्ह्याचा जमीनदार शोभासिंह याच्या बंडाचे निराकरण १६९६ मध्ये इंग्रजांनी आपल्या किल्लाची बागजुनी केली. दोन वर्षांनंतर त्यांनी सुतमती, फलकता व गोविंदपूर नामक तीन गावे १२०० रुपये

देऊन दिकत घेतली. इंग्रजांच्या या कृतीचे नाव फोर्ट विलियम ठेवण्यात आले.

बार्लस द्वितीय व जेम्स द्वितीय यांच्या काळात कंपनीला पुष्कळ फायदा झाला. परंतु १६०४ मध्ये ब्रिटीश पार्लमेंटने कंपनीला हिंदुस्थानात व्यापार करण्यासाठी दिलेला सर्वाधिकार फाटून घेतला. पार्लमेंटने प्रत्येक इंग्रजाला हिंदुस्थानात व्यापार करण्याचा अधिकार दिला. १६०८ साली त्याला कायद्याचे रूप पण मिळाले. जनरल सोसायटी नावाची आणखी एक कंपनी स्थापन झाली. जुनी कंपनी आपले अधिकार सुरक्षित ध्यावे हेतूने १७०७ मध्ये या नव्या कंपनीत सामील झाली. परंतु आणखी एक कंपनी 'इंग्रजी व्यापारी कंपनी' या नावाने स्थापन झाली. या नव्या कंपनी तर्फे सर विलियम नोरीस नावाचा दूत मोगल दरबारी

आला. त्याने आपल्या कंपनीला सवलती देण्याचा प्रयत्न केला. त्याला बक्ष मिळाले नाही. शेवटी दोन्ही कंपन्या एक होऊन १७०३ पर्यंत कोणत्याही प्रकारची चहा-ओढ न करिता व्यापार करित राहाल्या.

जठराच्या त्रस्तकांत मुरबातीची ५० बरे ईस्ट इंडिया कंपनीचा देसांत अराजकता असूनहि निर्विजपणे व शांतपणे चालू होता. १७१५ असून मोगल दरबारात कंपनीच्या तर्फे एक नूत मुद्रा राहू होता. दासांतील विलियम हेमिन्ग्टन नावाच्या एका डॉक्टराच्या आश्वाने फर्कसिअर नावशाहाला गुण त्याचा कंपनीला फायदा झाला. तो पर्यंत इंग्रज जे कर देत होते ते रद्द करण्यात आले. मुंबईचा ओ नाणी छळ करण्यात आली होती ती मोगल साम्राज्यात सर्वत्र मान्य झाली.

नेहरू चरित्र

[३४]

१९३६ च्या जागस्त महिन्यात काँग्रेसने निवडणुकीची तयारी सुरू केली. जवाहर-काळजींनी भाषणे करित देशभर भ्रमण केले.

११ डिसेंबर १९३६ या रोजी जवाहर-काळजी तिसऱ्या वेळी काँग्रेसचे अध्यक्ष म्हणून निवडून आले. लगोपाठ तीन बरे काँग्रेसचे अध्यक्ष राहाणे त्यांना पसंत नव्हते. परंतु गांधीजींनी मुद्रा त्यांचे अनुमोदन केले. कैलपूरच्या अधि-वेष्टनात जवाहरकाळजींनी आपल्या अध्यक्षीय भाषणात भारतीय स्वातंत्र्याविषयी प्राबुल्याने उद्बोध केला. ब्रिटीश सरकारच्या साम्राज्यांतर्गत स्वराज्याच्या धोरणाचे त्यांनी खंडन केले.

निवडणूक संपली व सात मातांत काँग्रेसला यश मिळाले. दिल्ली येथे कौन्सिलंत निवडून आलेल्या सभासदांची एक बैठक झाली व मंत्रिपद स्वीकारण्याचा निर्णय घेण्यात आला. जवाहरलालजींना हा निर्णय नव्हता.

काँग्रेसला मुसलमानांची मते जरूर मिळावी नाहींत. मुसलमानांचे प्रश्न अगदी निराळ्या स्वरूपाचे आहेत असे जिजांचे मत होते. शेतकऱ्यांच्या दृष्टीने हिन्दू मुसलमान भेद होत नाही असे नेहरूंचे म्हणणे होते.

१९३८ च्या प्रारंभी मुंबई येथे काँग्रेस कार्यसमितीची एक सभा झाली. त्या बैठकीत काँग्रेस मंडळाच्या कामाविषयी टीका झाली. काँग्रेस व सरकार यांच्यात वादत चाललेल्या मतभेदाची लक्षणे दिसू लागली होती. सरकारने राजकीय कैद्यांना सुटका

काही पक्ष कायले नाही. काँग्रेसचे प्रतिनिधि म्हणून जवाहरलाल नेहरू. त्यांचा भेटले. ब्रिटन भारतावरची आपली एकदा सीडायका सवार नव्हता.

"भारत स्वतःच्या बळावर स्वातंत्र्य मिळवेल." त्यांनी ठराव काँग्रेसने केला.

१९४२ च्या ऑगस्ट महिन्यांत मुंबई येथे काँग्रेसचे अधिवेशन भरले. 'जय आजी!' हा त्यांचा तोंडपास झाला. 'भारत छोडो' हा एक भारतीय स्वातंत्र्याचा नारा झाला. राष्ट्रीय झाला. इतकी त्यांच्या राहण्यानंतर मंडळी गांधीजींचा कातिकारी झाल्यासारखे वाई लागले.

काँग्रेसची ही सुरुवात करणाऱ्यांचीच युसळ्या विचारी पाहिले सरकारने काँग्रेसच्या पुढाऱ्यांना अटक केली. सर्व मिळून १० जणांना त्यांनी के. हे सर्व काँग्रेसच्या

अधिवेशनाला हजर होते. गांधीजींना विमानतळावर उतरविल्यात आले आणि भारताला यांच्या बंगल्यात ठेवण्यात आले. मुंबईच्या पुढाऱ्यांना येरवड्याच्या तुरुंगात ठेवण्यात आले. काँग्रेस कार्यकारिणीच्या यादी सभासदांना पुण्याला येऊन जाऊन तेथून आहमदनगरच्या किल्ल्यात नेण्यात आले.

पुढाऱ्यांना अटक झाल्याची बातमी कळताच देशात होव. होव यांचा जाकातुलीच पुढाऱ्यांचा भास झाला. पुढाऱ्यांच्या अमाजी यजेने स्वतः त्यांना तोंड दिले. नाना लम्हेची संकट इंसत इंसत सहन केले. विदेशी दगडाने देण्याचा यत्न केला. १८५७ नंतर देशात इतक्या मोठ्या प्रमाणावर झालेली हीच होव.

[१२]

[धूमक व त्यांचे साथी कोठे लपले होते, हे मगर-माणसांनी पाहिले होते. ते जवळ येवयाच्या होमराच्या बळणाकडे गेले. त्यांचे, मगर त्यांच्या पाठमाग करू लागले. एका तुकडीतल्या मगर-माणसांनी आले त्यांच्या पाठ रोखून धरली. पुढे—]

धूमक मुळीच भ्याला नाही. त्याने फक्त एक भाषा पाठलाग करणाऱ्या मगर एकदांच मार्गे वळून पाहिले. ते जिवंत माणसांवर फेंकला. राहिले होते ते भिऊन पळाले नव्हते, या उदक ते पाय बाटेने पाठीमागून यांस पाठलाग करित होते.

"सोमू! हे लोक येत आहेत ना, त्यांच्या सभाचाराला मी आहे येथे उभा. तू आणि विरूप दोघे त्या ओरडणाऱ्यांवर माले फेंका." असे सांगून धूमकने स्वतः पैकी एक जण ओरडून म्हणाला. तो होता

"कांदोबा"

इतक्यांत धूमक व त्याचे दोघे साथी नदी काठी येऊन पोचले. त्यांना पाहून पुलिंदला देव पावण्यासारखा आनंद झाला. तो पळत पळत पुढे गेला आणि धूमकला कडकडून मेढून म्हणाला— “धूमक बाबा! माझी धाकटी बायका त्या होडक्यांत कैदेत आहे. ‘बांबा!’ म्हणून ओरडत आहे. जातां ते होडकें कसे धरायचें हो?”

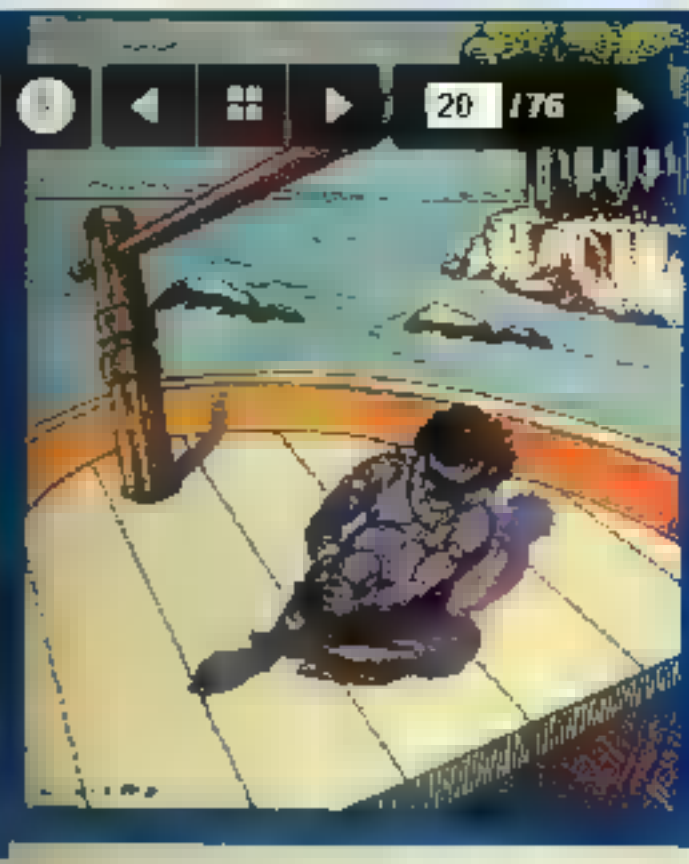
धूमकनें होडक्याकडे पाहिले. मगर-माणसांपैकी काही ओरडत तरंगत होडक्याच्या पुढे पुढे जोघांत वाढत चालले होते. काही होडक्याजवळ बाय्याचा जिवा-पाड बस करीत होते.

“पुलिंद तूं दोरखंड कापायला नको होतें. तें दोरखंड धरूनच होडकें बाहेर ओढतां आले असतें. राक्षसाचे नोकर पाण्याच्या ओघांत मरणार. एक जण देखील बांबूनें शस्त्र नाही. होडक्याकडे जाणाऱ्यांपैकी एक दोघे पोचतील कदाचित. सर्वच्या सर्व कां नरें आपल्यावर धांवून आले! एक जण देखील होडक्यांत कां राहाला नाही?” धूमकची ही शंका दूर करण्यासाठीच जणुकांही त्याचे बोलणे

संपण्यापूर्वीच होडक्याच्या पेटीतून लुजा राक्षस लंगडत बाहेर सुकाणूजवळ आला. त्यानें सुकाणू भरल्यादोड होडक्याचे डोळ्यां नंद झाले.

त्या लुजा राक्षसाने दांत खोठ चाबून धूमककडे एकदां पाहिले आणि होडक्याकडे पोहोत येणाऱ्या एका मगर-माणसाच्या होड्यांत वल्यानें मारले आणि ओरडला— “मूर्खानो! मरा! तुम्हांला व कालिकली राक्षसाला हा शेवटचा नमस्कार! होडकें माझे आहे आणि ही बाईपण माझीच बायको आहे. आम्ही दोघे वा

बंगलांत कोठेंतरी सोपडें बांधून सुखानें राहें.”

तें ऐकून पुलिंदान्ना बंगलाचा भडकप उद्गून गेल्या. म्हणाला— “दुष्टा! तिचा नवरा मी जिवंत असतां माझ्या देखत तिला पळवून नेणार आहेस तूं?” असें म्हणत त्यानें नदीत उडी टाकली आणि पोहोत होडक्याकडे निघाला.

परंतु विरूपनें हात धरून त्याला बाहेर ओढले. म्हणाला— “इतकी धाई कशाळा! एकदां पोचलास तरी तो लुजा ठार केल्याशिवाय राहील का! थोडा पीर धर.

तुझी होडकी येऊं तर रेत. नंतर त्या होडक्याचा पाठलाग कर. तुझ्या मदतीला आम्ही आहोच. त्या राक्षसाला ठार करून आम्ही तुझ्या बायकोला सोडवूं.”

तिकडे तो लुजा राक्षस गाढव रेंवू लागल्यासारखा जोरानें हंसला. म्हणाला— “आमचे परंपरांवर पण ह्याच्यावर आणि जम करून नेतल्यावर पळवून नेले असं कोण म्हणणार रे?” असें म्हणत होडक्या-येणाऱ्या बाणसी एका मगर-माणसाच्या होड्यांत त्यानें बसले मारले आणि होडकें जोराचा ओघ होत तिकडे पळवून सपसप नेऊं लागला.

“गेळी हो गेली....माझी धाकटी धाकटी येळी हो....” असें ओरडत पुलिंदनें पुन्हां एकदां पाण्यांत उडी मारली, परंतु त्याची कंबर धरून विरूपनें त्याला बाहेर ओढले.

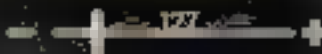
तेचकरा अवधीत सोमकनें एक बाण नेम धरून त्या लुजा राक्षसाच्या सुडग्याला मारला. बाण लागतांच त्याच्या हातांतली सुकाणूची दांडी सुटली व तो होडक्यांत पडला.

“बाळा म्हणतात नेम! तो मरणार नाही. होडकें पण चालवूं शकणार नाही.”

Full screen

24 / 76

घुमकने वाट घापरून सोमकळा शिवासकी दिली.

होडके एका मोवऱ्यांत सांपडले आणि चकर लावले लायले. लुजा राक्षस लंगडत लंगडत उठला. त्याने काढून फेंकून दिला आणि सुक्याणू भरून होडके मोवऱ्याच्या वाहेर काढले.

इतक्यांत भिलांच्या दोन्ही होव्या आल्या. त्याच होव्यांम वरून भूमक व सोमक नदी पार करून आले होते. एका होड्यांत तो गरुडपक्षीपण तडफडत होता.

होव्या जवळ किनाऱ्याला लागताच भूमक व विरूप एका होड्यांत बसले. सोमक पुढील दुसऱ्या होड्यांत बसले. पुढिले आपल्या अनुयायांना काठाकाठाने एकत्र राक्षसांच्या होड्यांवर फक्त राक्षसांच्या लागलीस असे दगड फेंकायला सांगितले. नंतर त्याने असेदेखीस वजावून सांगितले की जर का होडके बुडून पाण्यांत बुडाले तर एकेकाची चामडी लोळवीन.

वस्ही जोराने भाकून भूमकने होव्या त्या होड्याजवळ रुवकर न्यायला सांगितले. होडके बुडाले तरी चालेल. पण तो राक्षस

जिवंत सांपडला तरी पुरे. म्हणजे आपल्याला कालिकली राक्षसांच्या पाताळकोटाची वाट मिळेल."

"होडके बुडाले आणि माझी बायको बुडाली तर मी कोणाच्या तोंडाकडे पाहू?" पुढील पावरच्यासारखा म्हणाला.

"भूमदादा! मला वाटते की काळीशभर मात्रिकपण त्याच होड्यांत कैदेत आहे. म्हणून होडके आपण बुडू देतां कधी नये. त्या लुजा राक्षसाला आपण बोवे मिळून घेऊ सकणार नाही का? सहजी पकडू." विरूप म्हणाला.

चांदोबा

१३

जंगलात कोठेंतरी झोपडें पांभून तुलांनै राहूं."

तें ऐकून पुलिंद्याच्या भंग्याचा भडका उडून गेला. म्हणाला—"दुष्टा! तिचा नवरा भी जिणत असतां माझ्या देखत तिच्या पळवून नेणार आहेस तूं!" असे म्हणत त्यानें नवीत उडी टाकली आणि पोहोत होडक्याकडे निघाला.

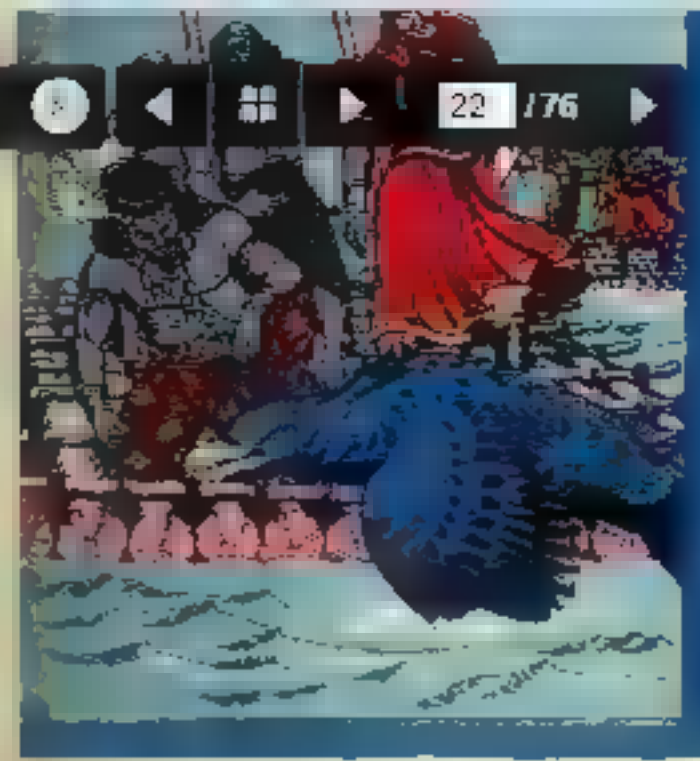
परंतु विरूपनें हात धरून त्याच्या नाहेर ओढले. म्हणाला—"इतकी धाई कशाळा। पडला. एकदा जवळ पोचलास तरी तो तुला ठार केल्याशिवाय राहील का? थोडा धीर धर.

होडक्याचा पाठलाग कर. तुझ्या मदतीला आम्ही आहोंच. त्या राक्षसाला ठार करून आम्ही तुझ्या रायकोला सोडवूं."

निकडे तो खुजा राक्षस गाढव रेकू लागल्यासारखा जोरानें हंसला. म्हणाला—"आमचें परस्परांवर प्रेम आल्यावर आणि लग्न करून घेतल्यावर पळवून नेलें असें कोण म्हणणार रे?" असे म्हणत होडक्या-जवळ येणाऱ्या आपली एका मगर-माणसाच्या होड्यांत त्यानें वरहें मारलें आणि होडकें जोराचा ओष होता निकडे वसवून नेऊं

"गेली हो गेली....माझी लाडकी धाकटी गेली हो...." असें ओरडत पुलिंद्यानें पुन्हां एकदां पाण्यांत उडी मारली, परंतु त्याची कंघर धरून विरूपनें त्याला बाहेर ओढले.

तेव्हा अवघोत सोमकनें नेन धरून त्या खुजा राक्षसाच्या मुदम्याला मारला. बाण लागतांच त्याच्या हातांतली सुकाणूंची दांडी मुठकी व तो होडक्यांत सुकाणूंची दांडी मुठकी व तो होडक्यांत

होडकें जोरानें वाहूं लागले. राक्षसानें पण होडकें जोरानें चालवायला सुरवात केली. थोड्या होड्या त्याचा पाठलाग करीत येत असलेल्या पाहुन त्याच्या एकदम कोटून स्फुरण घडले कोणाका ठाडक!

पुलिंद्याच्या अनुयायांनी राक्षसाच्या होडी-वर दगडांचा वर्षाव चालू ठेवला होता. दगड पाण्यांत होडीजवळ पडत व त्यामुळे पाण्यांत जोरनें लाटा उसळून होडीचा वेग थोडा कमी कमीत. राक्षसाला पण हात बांधवून कांहीं वेळ वसून रहावें लागे. आतां होडकें बुडणार अशी भीति पण त्याला वाटूं लागली.

हवू हवू पाठलाग करणाऱ्या होड्या आणि राक्षसाच्या होडक्यांतलें अंतर कमी होऊं लागलें. पुलिंद्याचे अनुयायी तें पाहून मोठमोठे दगड होडक्याच्या आजूबाजूला फेकूं लागले. धूमक ■ त्याच्या साथ्यांना बाटूं लागले की होडकें हातांत येणें आतां तितकेंसें कठीण नाही. विरूप होडीतल्या गरूड पक्षाजवळ वसून प्रेमानें त्याला गोजारीत बुटक्या बाजवून मोठ्या उरसाहानें त्याला भेजुद्ध स्थितींतून जागा करीत होता. गरूड पक्षी थडत नव्हता, वसल्यावसल्याच होडें लोकी करून शीळ पाजवीत होता.

"हा गरूड जर का वळका तर त्या राक्षसाच्या होड्यावर आणि खांद्यावर चोंचीनें एक दोन होंची मारून घेईल." विरूप म्हणाला.

इतक्यांत भिलानां टाकलेला दगड तुकून विरूप होता त्या होडीला लागला. त्याच्या धड्यानें होडी उलटली आणि सर्व पाण्यांत पडले. नाव सरळ करून पुन्हां सर्व होडोत वसले. गरूडपण पाण्यांत पडला होता. तो पंख फडफडवून विरूपच्या खांद्याजवळ धिरव्या धावूं लागला. तें पाहून विरूपला आनंद झाला.

एकाएकी पाण्याचा ओष वाढला. एवढेच नव्हे तर नदीत मोठमोठे खडक व दगडपण दिसू लागले. खुश राक्षस, होडके त्या दगडांवर आपटून कुठे नये अशा वेताने होडके संभाळून नेऊं लागला. पुळिंदच्या अनुयायांचा दगडांचा वर्षाव चालू होता.

“मला वाटते की खळच कोठे तरी बसवता आसा. म्हणूनच पाण्याचा ओष इतका वाढलेला दिसतो आहे. आपण आपल्या होड्या काठावर घेऊन जाण्यात अतापण आहे.” विरूप म्हणाला.

“मग तो राक्षस आणि मासी वायको ?” पुळिंद चावळून म्हणाला.

“ती लागेल कोठे तरी काठाला, नाहीतर.....” तो असे बोलतच होता की होडके एका खडकावर आपटले आणि

मारला. नदीत तरंग वहात चालतल्या एका बाईकडे तो पोहोत गेला. नंतर तिच्या आपल्या खांब्यावर घेऊन तो पोहोत काठाकडे जाऊं लागला.

“होड्या लवकर चाळवा !” धूमक म्हणाला. भिलांनी एक दोन मिनिटांत होड्या काठाला आणल्या. परंतु तोपर्यंत राक्षस बराच साली वाहून गेला होता आणि काठावर आला पण होता. धूमक व त्याचे साथी आणि राक्षस यांच्या मध्ये एक देऊळ होते. देवळाच्या चारी बाजूला मोठमोठी झाडे होती. खांबे वनमाने लोचत मारीत होती. खांबेची एक वनमाणूस जोराने जोरवला आणि धूमक होता त्या बाजूला येऊं लागला.

(पुढील मोष्ट पुढील अंका)

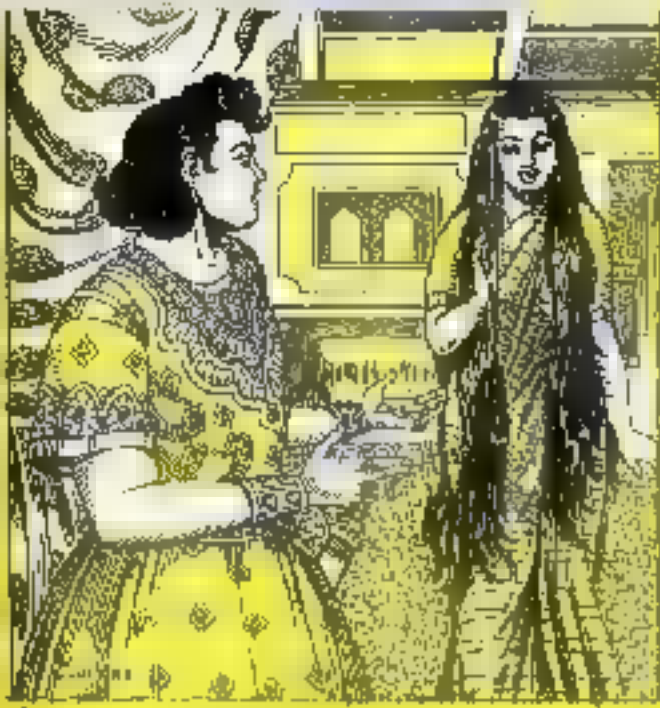
शाप की दंड

विक्रमाकाने आपला हट्ट सोडला नाही. तो पुन्हा सावजवळ गेला, पेत खांब्यावर काढून घेतले आणि इमशाबाच्या दिशेने नेहमीप्रमाणे सैन्याने पाळे, लागला. तुझ्या सरकांनी तेव्हा मेटांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—“राजा ! आपल्या शक्ती-बाहेरचे करण्याची जबाबदारी आपल्या शिरावर घेतली तर त्याने कनकवर्ष नांवाच्या राजपुत्रासारखे असामान्य संपादन करून घेतले पाहिजे. मी तुला त्याची गोष्ट सांगतो. नीट लक्ष देऊन ऐक !” असे सांगून तो गोष्ट सांगू लागला.

गंगेच्या कांठी फनफपुर नांवाच्या गावी प्रियवर्धन नांवाचा राजा राज्य करीत असे. तो नागराज बाबुकी प्रणमा होता. त्याच्या राणीचे नांव यक्षोभरा. कनकवर्ष हा

वेताळाच्या गोष्टी

त्यांचा मुळावा. फनकवर्ष इतका गुंघर होता की प्रत्येक तरुण स्त्रीला, तो आपला पति व्हावा असे वाटे.

त्याचे रूपवर्णन ऐकूनच मदनमुंदरी नांवाची राजकन्या त्याच्यावर भाळली. ती विदर्भ देशांतल्या कुंडिननगराच्या राजाची कन्या होती. ती देखील फनकवर्षला सारखी अशीच रूपवती होती. तिने रोलदेव नामक एका चित्रकाराला आपले चित्र देऊन फनकवर्ष याच्याकडे आपला मानस कळविण्यासाठी पाठविले. रोलदेवने मदनमुंदरीचे चित्र देऊन फनकवर्षला राजकन्येचा प्रेम-

चित्र पाहून तिच्यावर मोहित झाला. दोघांचे पुढे भाटाभाटाने लग्न झाले. बरेच दिवस झाले तरी त्यांना मूळ झाले नाही. तेव्हा फनकवर्षला काळजी वाटू लागली की पुढे कुलोद्धार कोण करणार? काळजीत राजाला झोप लागेना. एकदां तो अंधाराने या कुशीकून त्या कुशीवर वळत असतां त्याला समोर एक बकक सी दिसली. तिच्या पाहतांच फनकवर्षाच्या मनांत तिच्या-विषयी मक्ति उत्पन्न झाली. त्याने उठून तिला नमस्कार केला.

त्या स्त्रीने त्याला आशीर्वाद दिला म्हणाली "मुला! मी तुझी आते, तुझ्या बहिणांची मोठी बहीण रत्नपद्मा. आम्ही दोघे बहीण भाऊ नागराज बाबुजी यांची मुले. मी आजवर अहमदनगरात तुझे रक्षण करीत आले आहे. तू असा उदास का?"

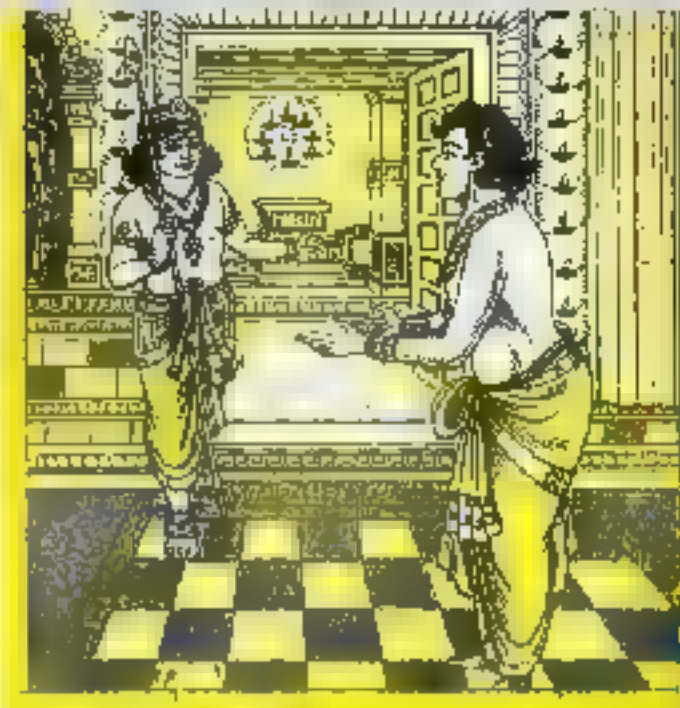
"आत्मावाई! मी तुमच्या दर्शनाने धन्य झालो. मला मूल नाही. फक्त याच गोष्टीचे दुःख आहे."

"मी एक उपाय सांगते. तू कुमारस्वामी याची आराधना कर. त्याच्या अनुग्रहाने तुला पुत्रप्राप्ति होईल. अनेक

त्यांना तोंड देण्यास मी तुझ्या पाठीशी आहे." असे सांगून रत्नपद्मा अदृश्य झाली.

फनकवर्ष राज्यकारभार मभावाच्या हाती देऊन कुमारस्वामीची आराधना करण्यासाठी निघाला. त्याने पोर तपश्चर्या केली. काही दिवसांनी त्याच्या शोकावर अवघड्यासारखे बाणी पडू लागले. तो कष्ट सहन रत्नपद्मेने अहमदनगरे शक्ति पुरविली. कुमारस्वामीने त्याच्या तपश्चर्येची परीक्षा घेण्यासाठी विभेधर गणनाथकाळा नेमले. त्याने पाण्यात सांभावे फक्तविले. रत्नपद्मेने ते सहन करण्याची शक्ति वन त्याला दिली. गणनाथाने आपले मुळे त्याच्या छातीवर रोवून बाहेले. मी गजवदनाकर समोर पाहून मद् मद् कंठाने फनकवर्ष त्याचे स्तोत्र गाऊ लागला. गजाननाने होऊन त्याच्या आशीर्वाद दिला आणि निघून गेला. तेव्हा कुमारस्वामीने होऊन दर्शन दिले आणि म्हणाला "मी तुझी तपश्चर्या पाहून आहे. पाहिजे तो मागून घे!"

"देवाधिदेवा! पाहण्यावर अनुग्रह करून पुत्रप्राप्तीचा कर दे!" फनकवर्ष म्हणाला. असे सांगून कुमारस्वामी अदृश्य झाला.

"तवास्तु! तुला एक मुलगा होईक. त्याचे नांव हिरण्यवर्ष असे ठेव. तू जात गमाव्यात वे, थोडा वेळ." कुमारस्वामी म्हणाला.

राजाच्या देहांत राहून राजाबरोबर ती गाभावांत गेली तर देवाचा कोप होईक असा विचार फक्त रत्नपद्मा बाहेरच राहली. तरी देवापासून काही उघडते का! देव त्याला म्हणाला-"तू मला फक्तविले आहेस. म्हणून तुला आपल्या पुत्रकल्याणाचा विरह एक वर्षभर सहन करावा लागेल." असे सांगून कुमारस्वामी अदृश्य झाला.

कनकवर्ष आपल्या राज्यात परतला. देवाच्या अनुग्रहाने त्याला एक मुलगा झाला. त्याने कुमारस्वामीच्या हत्तेप्रमाणे मुलाचे नांव हिरण्यवर्ष असे ठेवले आणि आश्चर्य म्हणजे त्याच्या नावाला साजेस अशी सुवर्णवृष्टिपण त्या दिवशी झाली.

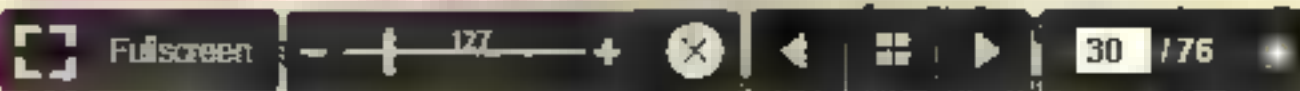
पाऊस पडू लागल्यानंतर वाळंतिणीच्या खोलीचे रक्षण करण्यासाठी सर्व काळजी घेण्यात आली. पाऊस जोराचा पडत होता. वादळ पण सुरू झाले. झाडे उपकून पडू लागली. ■■■ समयी एक भयंकर आकृतीची स्त्री वाळंतिणीच्या खोलीचे दार उघडून आत

घेतले आणि पळून गेली. राणी "बाळा मुलगा! माझा मुलगा!" असे ओरडत उठली आणि काळोखात त्या राक्षसीच्या मार्गे निघाली. राक्षसीने एका सरोवरात बुडी मारली. मुलाच्या बोहाने राणीने पण सरोवरात उडी टाकली.

तमोच वादळ थांबले. आकाश निरमल झाले. बारा व पाऊस पण थांबला.

दुसऱ्या दिवशी कनकवर्ष मुलाला व त्याच्या आईला पाहण्यासाठी आला तेव्हा दोघे अदृश्य झालेली पाहून वेगुळ होऊन ■■■ सुद्धीवर आल्यानंतर भगिदासाखा पळत सुटला. त्याच्या मनाचे कोणी सांत्वन ■■■ शकला नाही. तो नगराबाहेर रानात निघून गेला.

अंगकांत त्याला अनेक कष्ट सहन करावे लागले. सुदैवाने तो सर्व संकटातून वाचला. किंय वर्षांच्या शेंगराळ मार्गात तो पुष्कळ हिडला. एका वर्षानंतर रत्नप्रभा एकाण्डी त्याच्या समोर दृष्ट म्हणून उभी राहिली व म्हणाली—"हा ये तुझा मुलगा व तुझी बायको. मीच दोघांना, कुमारस्वामीने दिलेला शाप पुरा व्हावा म्हणून नेले होते."

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—"राजा! माझ्या मनांत एक शंका आहे. कुमारस्वामी राजावर रागावला तेव्हा त्याने फक्त पुत्रवियोगाचा शाप का दिला नाही? बायकोचा विरहमुद्रा सहन करावा लागेल असा ■■■ का दिला? पुत्रप्राप्तीसाठीच नाही का तो देवाच्या गाभान्यांत गेला होता आणि त्यामुळे देवाला फसविल्याचा अपराध त्याच्या हातून पडला? वा प्रश्नांची उत्तरे माहीत असून सु दिकी नाहीत तर त्याचा परिणाम तुम्हा माहीतच आहे, तुम्हा डोक्याची शंभर छकले होऊन तुम्हाच बावांवर लोळू लागतील."

ते ऐकून विक्रमार्क म्हणाला—"देव वर देतो ते अमोघ व अपात्र अशा व्यक्तीका जाळत लांबकळू लागला.

देत नसतो. राजाची पात्रता ओळखण्यासाठीच नाही का त्याने गणपतीच्या सहाय्याने त्याची परीक्षा घेतली? त्या सर्व परीक्षेत राजा स्वतःच्या बळावर यशस्वी झाला नाही हे कळले तेव्हा त्याने त्याला शाप देऊन त्याची परीक्षा घेतली. खरे पाहिले तर तो शाप नव्हताच बंड होता. कारण जन्मस्थानरीवर मुलाला अदृश्य करून देवाने राजाला फार मोठा बंड दिला. राणीच्या विरहाने तर त्याचा आभारच तुटला. तो बंड ■■■ राजाला नसून रत्नप्रभेला पण होता. त्याचे प्रायःभिष्ट म्हणून तिने स्वतःच राणीला व मुलाला अदृश्य करून तो शाप यशस्वी होण्यास हातभार लावला."

राजाचे मौन अशा तऱ्हेने मंग होताच

मंदबुद्धि

एका नदीकाठच्या गांवी रामण्या मांवाचा एक अमीनदार रहात असे. स्वभावाने तो फार सुशील होता. म्हणून गांवकरी त्याचा फार आदर करीत. त्याला मूक नव्हते. परंतु ईश्वरकृपेने त्याला एक मुळगा झाला. त्याने आपल्या मुलाचे नांव वीरण्या असे ठेवले. आईवडिलांचा तो फार काडका होता. परंतु काळ झाल्याने तो विषडका. उद्यानपणीच त्याचा उद्यानटप्पण्या सुरू झाला. ■■■ चोर गांवकऱ्यांचा तो तोंडाळा भेईक ते बोले. कोणी त्याचे ऐकले नाही तर तो मारहाण करायलादेखील मागेपुढे पहात नसे. बापाकडे पाहून मुलाचा ■■■ पणा गांवकरी निमूटपणे सहन करीत. गांवांतल्या नाचका वीरण्याच्या आईला

त्याच्या विरुद्ध रोज एक न एक तक्रार येऊन सांगत.

“अहो, किती शाळे तरी ती मुर्खेच! मुलें मांडतातहि आणि पुन्हा एकत्र खेळतातहि. म्हणून कोणी अशी तक्रार करते का! मोठा कामाळोळा ■■■ नको का!” वीरण्याची आई म्हणे.

वीरण्याला झालेले वातले. पण त्याला किडिता वाचता असे नाही. त्याचा उद्यानटप्पण्या वाढतच गेला. लोक त्याला भिकू कागले. त्याचा दांडगेपणा इतका वाढला ■■■ गांवांतल्या ■■■ नदीवर पाणी आणा- नका वात तेव्हा त्याला समोर पाहून भिऊन पळून जात. वीरण्याच्या दांडगेपणाच्या गोष्टी ऐकून रामण्याला कळजी पडली की या मुलाकडे काय अवायवे!

सी. हरणाबाई आईक

स्वभावाने काही सुधारणा करणे सोपे नव्हत. एकुलता एक मुळगा आणि असा कुळांगार निघाल्यावर कोणा आईबापाच्या डरयाला ■■■ नाही बसणार! वीरण्याच्या आईची मान पदोपदी खाली होऊ लागली.

परंतु आईबापाला जमले नाही ते गांवांतल्या एका शेतकऱ्याच्या मुलीने करून दाखविले. ■■■ मुलीचे नांव होते गौरी. ती सुंदर होती तशीच समजूतदार आणि चतुर व हुशारपण होती. ती वीरण्याला पाहून ■■■ भिऊन पळून गेली नाही. तिचे ■■■ व पैस पाहून वीरण्याने तिच्याशीच लग्न करण्याचे ठरवून आपल्या आईबापांना कळविले. गौरीला अर्धातन ■■■ गोष्ट कळली तेव्हा तिने मनाशी ठरविले की ज्या दिवशी तो तिच्याशी लग्नाची गोष्ट काढील त्या दिवशी त्याची बरोबर छान खांद मोडायची.

गौरीच्या मैत्रिणींचा वीरण्या तिच्याशी लग्न करणार असल्याचे कळले होते. उन्हा- ज्याचे दिवस सुरू झाले होते. गौरीच्या घरी तिच्या मैत्रिणी जमा झाल्या होत्या. नेमका त्याच वेळी वीरण्या तिच्या घरा-

समोरून जात होता. ते पाहून एका मैत्रिणीने अर्सेत त्याला ऐकू आईक असे विचारले— “हो का ग गौरी! वीरण्याशी का तुझे लग्न ठरले आहे! केव्हा गये!”

गौरी म्हणाली—“जा ग! माझे लग्न इतके सोपे वाटले होय तुला! माझ्याशी लग्न करणाराची मी परिस्थाने परीक्षा घेणार आहे!” असे म्हणून ती मोठ्याने हंसली ■■■ तिच्या बरोबर तिच्या मैत्रिणीपण खूप हंसल्या.

वीरण्याने ते सर्व ऐकले व ते सर्व त्याच्या कानांत खूप झोबले. तरमग गौरी

आईक

करण्याची इच्छा असेल त्याची परीक्षा मी घेणार आहे.” गौरी म्हणाली.

“मीच त्या करणार आहे, असे का नाही समजून चाकल !”

“हे पहा, परीक्षेत तू नाही तर आयुष्यभर माझी चाकरी करावी लागेल ! तेव्हा तू कशाक्य वा मान-गडीत पडतोस !” गौरीने थडेत विचारले.

वीरण्या वास्तव संतापला. म्हणाला—
“मी नाही यक्षस्वी सारखे तर कोण आहे म माझ्याकडे जास्त मोठा !”

“तू म्हणतोस तें बरोबर आहे. माझी भट आहे ना कबूल, पहिस्वानें सांग. मी काही कर मोठी आणि कठीण परीक्षा नाही घेणार तुम्ही !” गौरी म्हणाली.

“बोळ तर काय करायचे तें !” वीरण्या म्हणाला. “पहा हो, तू माझी भट कबूल केलीस ना !” गौरीने पुन्हा विचारले.

वीरण्याने मानेने होकर दिखवत गौरी म्हणाली—“तर मग चक माझ्या बरोबर !” असे सांगून ती एक पायल व एक लहान पातेली घेऊन नदीवर निघाली. वीरण्या तिच्याबरोबर वेळ. नदीत वाळून वाळू

समायला सांगितले. वीरण्याने लवंगा लवंग्यावर त्यांत पुष्कळ पाणी आले.

“हे पाणी चांगले नाही. ना पातेलीने हे घाणेत घाणी उपसून काढ. मग मी भरून घेईन स्वच्छ पाणी.” गौरी म्हणाली.

वीरण्या पाणी उपसू लागला. पाणी मुळीच कमी होत नव्हतं. तो पाणी काढी तेव्हेत लगेच पुन्हा लहानशात समा होई. असे तासभर होत राहिले. वीरण्या दमून गेला.

“हे काय भजून नाही का रिकामा साळा !” गौरीने विचारले.

“नाही चुपा ! मी हारलो. कबूल करतो.” वीरण्या म्हणाला आणि त्याने पातेली भिरकवून दिली.

“तू या पहिस्वा परीक्षेतच टेकलेस ! जाऊ दे. आजही एक दोन परीक्षा आहेत त्यांत यक्षस्वी होतोस की नाही पाहू या.” म्हणत गौरी वीरण्याला आपल्या घरी बोकावून घेऊन गेली. गौरीच्या मैत्रिणी वीरण्याकडे पाहून तोड्यावर हात ठेवून हसू.

गौरीने घरी पंचल्यावर एक परांतीत निखारे आपले आणि एक रिकामा दबा बोटा घूर देत वीरण्याला म्हणाली—“हा

घूप नितान्यावर टाक आणि घूर येईल तो डब्यांत भरून ठेव. मी माऊन आलेच आंघोळ करून. मला तो घूर ओक्या केसांना लावायला हवा आहे.”

संघबुद्धी वीरण्याने किस्तबावर घूप टाकला आणि दबा उलटा करून घूर भरू लागला. ओक्या वेळाने गौरी नहाऊन आली विचारले—“घरला का घूर ! नवू !”

वीरण्याने दबा तिच्या समोर ठेवला. मग त्यांत घूर कोटून असणार !

“एवढे लहानसे सुद्धा तुला करता येऊ नये, माझ्या आहे. दुसऱ्या परीक्षेत

पण तू नापास. पाहार्तें आतां तिसरी परीक्षा घेऊन." गौरी म्हणाळी.

या खेपेस गौरीच्या मैत्रिणी जास्तच मोठ्याने हसल्या. वीरण्याका मग गिळून सर्व सहन करावें लागले.

गौरी बरांत गेली ■ एका तांब्यांत दूध घेऊन आली. म्हणाळी—"यांत अर्धे पाणी भातलेलें आहे. तेवढें नाजूका कडून चांगलें दूध भांब्यांत राहू दे."

वीरण्याका ■ करावें, ■ सुचेना. तेव्हां मात्र त्याका स्वतःचीच काज वाई लागली व वाईटपण वाटलें.

"हें काम नाही होत माझ्याकडून!" असे म्हणत तो आप्यासाठी निघाला.

"कोठें निघावास! तू सर्व परीक्षांत नापास ■ आहेस. आतां तू मीक्षा नोकर व दास झाला आहेस. मी सांगितल्या-

मी जें सांगेन, ते तूका करावें लागेल." गौरी म्हणाळी.

गौरीच्या मैत्रिणी सोठे विचकावून हसू लागल्या—"वाई वाई! कवढीनी अकल नाही आणि काय सर्व गांव दोक्यावर घेतले होते स्वारीनें. म्हणें, गौरीजी ■ करधार! ताझासारलें वाडल्यानें होते! साव्या गौरीसुद्धां नकोत का कळायला!"

सर्व गांव गौरीच्या बरासमोर जमा झालें. गौरीनें वीरण्याची ■ लोड मोडकी तें ऐकून सर्वांना आनंद झाला. सर्वांत जास्त आनंद वाटला तो रामण्याक, कारण वीरण्यांत एकरम पालट झाला होता. त्यानें गौरीच्या नापाशी वांचल तित्त आपली सून करून घेतले.

मणिद्वीप

कांहीं व्यापारी एका जहाजांत बसून पूर्वेकडील बेटांच्या दिशेनें निघाले. तेथें स्वाभाव्याच्या मालाची देवाण घेवाण ■ ते श्वेत द्वीपांत पोचले तेव्हां त्यांच्या जहाजांत सिंहकद्वीपाचा रहिवासी एक तरुण येऊन बसला. जहाज प्रमुखांत लोक पाण्यांत चाबं लागल्यावर एकाएकीं वादळ सुरू झालें आणि सुकांणू एका ■ वादळून झुटले. म्हणून वादळांत जहाज कोणत्या दिशेनें चाकल आहे हें त्यांना कळेंना. दुसऱ्या दिवशीं त्यांचें जहाज एका बेटाकडे जात असल्याचें दिसलें. थोड्यावेळानें लढ-काळ बेटावर जहाज आदळून फुटणार अशी मीति सर्वांना वाटूं लागली.

इतक्यांत जहाजाचा कप्तान म्हणाला—
"हें समोर जें द्वीप येत आहे तें मणिद्वीप

आहे. या बेटाच्या लढकांत बणी असतात. इतके चांगले मणी जगांत इतरत्र कोठेंच मिळत नाहीत."

■ ऐकून सर्वांना जिवांत जीव भास्मा-सारलें वाटलें. सिंहक द्वीपावरचा तरुण रहिवासी म्हणाला—"अहो, जहाज फुटणारच असेल तर तें ■ किंवा हिम्यामाझाकांवर आदळून फुटलें तरी एकच नाही का!"

परंतु जहाज मणिद्वीपापासून एका मैलावर असतांनाच वादळ थांबलें. आतां जहाज काठावर कसें पोचणार हा ■ समोर होता. त्या बेटावर बंदरपण नव्हतें. म्हणून जहाज उघडकी पाण्यांत सोडून छोक किनाऱ्याकडे निघाले.

सिंहक द्वीपाचा रहिवासी तरुण जहाजा-तून उतरला नाही. "मला त्या रमांची

गरज नाही. तुम्हांलाच ती सगळ्याभोव. मला आमच्या ताम्रमणी नगरी जावयाचे आहे. हे जहाज मला खात्रीने ■ गावी पोचते फ्रीड. मी नाही उतरत." तो म्हणाला. सर्व त्याला वेढापीर समजून मणिद्वीपाकडे होडकीं वेऊन निघाले.

काठावर पोचताच जहाजाचा कप्तान म्हणाला—"या वेढावर खुजांचे राज्य आहे. संभाळून बोलामे ■ बागाचे सर्वांनी. कारण या खुजांना एकदां राग आला की स्वतः कपटदेव उतरला तरी तो देखील त्यांच्या हातांतून बांधवू शक्यार नाही. विचारी

राजांना ते बांधवा बघ करूनात. या उलट त्यांच्याशी संश्लोक्यने बागले तर ते आपल्यासाठी स्वतःचा जीवदेखील जायला तयार होतील."

"म्हणून यांच्याशी सावधगिरी बाळगून सर्वांनी बोलामे. तो समोर जो डोंगर दिसतो आहे त्यावर रत्ने व मणि माजिबवे आहेत. ■ डोंगराच्या पायथ्याशी खुजांची बस्ती आहे. डोंगराचा फडा चारी बाजूंनी सरळ उभा आहे. त्याच्यावर चढून जाणे ■ आहे. पण बडाचला पायथ्या आहेत. त्या पायथ्या ज्या बाजूला आहेत ती वाट खुजांच्या गांवांतून जाते. पायथ्यावर खुजांचे पाहारेकरी डोक्यांत तेक घातून पाहारा देतात. तेव्हा त्या खुजांशी मैत्रीभाव दाखवूनच बोलूने पाहिजे."

कप्तानाने सांगितल्याप्रमाणे सर्व त्या डोंगराकडे निघाले. बोई अंतर जावून गेल्यावर त्यांना खुजांची बस्ती दुरून दिसली. बस्तीपासून ते बरेच दूर होते. पण त्यांच्यासमोर खुजांनी सोडलेले बाण वेऊन पडू लागले. सुदैवाने कोणाला ■ लागला नाही.

त्यांना वाटेक की आपण त्यांच्यावर स्वारी करण्यासाठी आलो आहोत." कप्तान म्हणाला. त्याने सांगितल्याप्रमाणे सर्व जमिनीवर पडून राहाले.

कांही वेळाने खुजांचा एक नायक कांही सैनिकांना बरोबर वेऊन आला ■ दरडावून विचारू लागला—"कोण तुम्ही सर्व? आमच्या द्वीपावर कशासाठी आला आहां?"

"आमचे ■ वादळांत सांपडून मोडले आहे. आम्ही तुमची मदत ■ आलो आहोत." ■ म्हणाला.

"आम्ही तुम्हांला तुमच्या डोक्यांना पट्टी बांधून राजाकडे वेऊन जाऊ. तुम्हांला जे कांही सांगायचे असेल ते आमच्या महाराजांबळ सांगा." खुजे सैनिक म्हणाले. ते कवळ करून घेतल्यावर खुजांनी सर्वांच्या डोक्यांना पट्टी बांधली व त्यांचे हात बांधून त्यांना राजासमोर हजर केले.

"तुम्ही वादळ म्हणता ते आम्हांला कांही माहीत नाही. तुम्ही ज्या दिशेकडून आलांत त्या दिशेला आमच्या अनुयायांना एकदि जहाज दिसले नाही. आमच्या या वेढावर जो एकदां पाऊल टाकतो तो जिवंत

परत जात नाही हे तुम्हांला कदाचित माहीतच असेल. या वेढावर येण्यात तुमचा हेतू कांहीतरी निराळाच होता यांत आम्हांला तरी कांही शंका वाटत नाही. म्हणून आम्ही तुम्हांला कैदेतच ठेवण्याचे ठरविले आहे." राजा म्हणाला.

खुजांसाठी तयार केलेल्या तुरुंगांत त्या सर्व व्याराच्यांना नोंडून ठेवण्यात आले. अर्धातच ती जागा त्यांना पुरेशी नव्हती. खुजांचा राजा म्हणाला तसे खुजांना समुद्रात दूरवर कोठेच जहाज दिसले नाही. कारण त्या वेढाच्या चारी बाजूच्या पाण्याला

शोध होता आणि त्या शोधातुळे जहाज बहात बाळग बेडाच्या पळीकडच्या बाजूला किनाऱ्याला लागले होते. तेथे एक बंदरपण होते. सर्व होडक्यांत बसून निघून गेल्यावर सिंहल द्वीपावरचा तो रहिवासी ज्ञातपणे जहाजात शोधला आणि त्याची शोध मोडली तेव्हा जहाज बंदरांत उभे होते.

“ताम्रमणी बंदर आले वाटले !” असे म्हणत बंदरांत उतरला. त्यावेळी बंदरांत कोणी नव्हते. जवळच एक डोंगर त्याला दिसला. तो त्या दिशेने जाऊ लागला. थोडे अंतर चालून गेल्यावर त्याला दोन

सुजा मुल गात्रा साळा असल्या दिसला. संध्याकाळच्या आडव्या सूर्यकिरणांमुळे गोठ्या चकचकत होत्या. ते चकित झाले. त्या सिंहली तरुणाला पाहून मुलें म्हणाली—“मापरे बाप ! हा कोणी आम्हाला दिसतो आहे.” तीं म्हणू लागली. पण त्याने त्यांना बसले. म्हणाला—“सुक्यांनो ! मी तुमच्या एक मनुष्यच आहे. जोडाळा उंच आहे. लठ्ठपण आहे. मला कागली आहे मूक. काही तरी सायबस या.”

मुलें त्या सिंहलीला बरोबर घेऊन आपल्या घरी गेली. बातांना म्हणाली—“तुम्हा सारक्याच कांही राक्षसांना आमचा राजाने कैद करून ठेवले आहे.”

आपल्या बरोबर जहाजांत प्रवास करणारे ते व्यापारीच नहुतेक असावेत. त्यांना सोडवले पाहिजे, असा त्याने विचार केला, पण उषड बोलला नाही.

सुजी मुलें त्याला घरी घेऊन गेल्यावर त्याला बराचसा राजाचे शिपाई नाही आले. कारण तो एकट्याच होता. इतर सुजे पुष्कळ जमा शाले. चकचकी करत त्यांना

पळेल की त्या राक्षसांनी त्यांना बाण कडाचीच चोरी केली नाही, एवढेच नव्हे तर गोटी देखीक उचकली नाही. म्हणून त्यांचा विश्वास बसला. त्याला पोटमर जेवू पातले. त्याने गाणे गाऊन गमतीदार गोष्टी सांगून सुजांना आपलेसे करून घेतले.

दुसऱ्या दिवशी सिंहली सुजा मुलांना म्हणाला—“एकदां तुमच्या राजाकडे येऊन आपली हजेरा आहे.”

“तर चक, ते मातां बायेंत फिरायला गेले असतील.” मुलें म्हणाली. त्या शोषांना सांघावर बसवून घेऊन सिंहली राजाच्या बागेत नेला.

“ते बहा आपचे महाराज ! आम्हांक सांगी उतरव. राजाने आम्हांक पाहिले. आम्हांक दंड करील.” मुलें पावरून नेली होती.

सिंहलीने त्यांना सांघावरून सांगी उतरविले आणि राजाबळ घेला. त्याची कंवार धरून सिंहलीने लढाव बाहुला उचकवा तसे उचकले. तो मोठ्याने ओरडला. त्याचे ओरडने ऐकून राजाचे शिपाई मनुष्य बाण घेऊन धांवले.

“त्यांनी माझ्यावर बाण सोडला तर कडांत ठेव, तुम्ही माण पळवून घेऊन जागच्या जागी ठार करीन.” सिंहलीने धमकावले. तेव्हा राजाने सर्वांना घूर निघून बायला सांगितले.

“तु माझ्या मित्रांना तुरुंगांत डावून ठेवले आहेस म्हणें ! पहिल्याने त्यांना सुटका दे. त्यांनी काय केले रे ! नाहीतर तुला समुद्रांत फेकून देईन. तुम्हा जागी मी तुमच्याला राजा करीन.” सिंहली म्हणाली.

“तु म्हणशील तसे करतो बुवा. मधम मला उतरव देशील.” राजा म्हणाला.

सिंहलीने त्याला साही उतरविले. राजाने आपल्या शिपायांना बोळावून सर्व व्यापाऱ्यांना सोडून घेऊन यायला सांगितले. बोळ्याच वेळात सर्व व्यापारी तेथे आले.

“हे सर्व लोटे बोळले, म्हणाले, मोठे बावळ आले आणि बादलांत आमचे जहाज मोडले आणि काही उपाय नाही म्हणून आमच्या बेटावर यावे लागले. म्हणून मला त्याच्यावर संक्षय आला व मी त्यांना तुलाच दाकले.” राजा म्हणाला.

“ते बोळले ते सर्व लोटे आहे. जहाजाचे सुकाणू मोडले आहे, पहा जाऊन पाहिजे तर. जहाज बंदरात उभे आहे. मीन सुकाणू तयार होईपर्यंत तुमच्या बेटावर आम्हाला रहावे लागणार. मंतर आम्ही पुढे निघून जाऊ.” सिंहली तरुण म्हणाला व राजा थ्याळा कडूळ झाला.

जहाजाचा वसविण्यात आले.

“यका, निघू या आतां.” सिंहली म्हणाला.

“एक माणिकर्ये घेतल्याशिवाय कोसे काम कामचे ?” दुसरे विचारू लागले.

सिंहली तरुणाने ओळखीच्या लुजा मुळांना बोळाविले आणि म्हणाला— “आम्हाला पण खेळायला गोठ्या आहेत. तुम्ही आपल्या मित्रांनोवर बोंगरावर जाऊन मोठे दगड घेऊन येतां का ? तुमच्यासारख्या कहानकदान गोठ्या आमच्या काम कामाच्या ?”

संध्याकाळपर्यंत वहा बारा मुलांची मिळून मोठमोठे मणी उचकन आणून सिंहली तरुणा समोर ठेवले. सिंहलीने साधी बित्रांना काढून दिले. मंतर ते जहाजात घसून पुढच्या म्वासाका निघाले.

गुरुची विद्या गुरुस फळली

एका जंगलाच्या कोठ्या सई नांवाची एक गरीब बाई एक होरवे बांधून एकटीच भसे. तिला नासांतले कोणी नव्हते म्हणून तिचे झाले नाही. म्हणून गाई म्हली ठेवून रतिवाने चार बरी दूध कापून चार कैसे जमा केले होते.

रानांत एक रानटी जातीचे कुटुंब रहात असे. कुटुंबात कहान पोर सर्व मिळून सुमारे तीस चाळीस वज होते. रानांतच थोडी उघडी जमीन दिसेक तेथे माताचे पीक काढून ते लोक आपला उदर निर्वाह करीत. एकदा रानटी कुटुंबाच्या मनुष्याने घेऊन सईला विचारले—“सईअका ! मला वीस रुपये कर्जाठ देतेस का ? एका वर्षाचे व्याजा सकट पेडीन.”

सईने आडेवेढे घेतल्याशिवाय वीस रुपये दिले. एक वर्ष लोटले. दुसरे वर्षेण अर्बे अधिक लोटले. तो रानटी कुटुंबाचा मनुष्य कर्ज केढावचे तर बुरख त्या माजूका आका घेतील नाही. म्हणून सई वेळात वेळ काढून जंगलात त्याका भेटण्यासाठी त्याच्या घरी गेली. ती पोचली तेव्हा जवळच त्या कुटुंबातकी पांचसहा जणे शेतातले पीक काढीत असलेली दिसली. परंतु सईका त्याच्यापैकी तिकमाफकून कर्ज घेणारा मनुष्य कोण हे ओळखता आले नाही. त्याच्यापैकी कोणी तिला ओळखण्या पूर्वीच आपल्या घरी काही मोठ्याशिवाय परत आली.

परत येत असता बाटेत तिका गोष्ट भेटला. त्याने तिका विचारले—“कोढून

जी. सांताबाई बोंगर

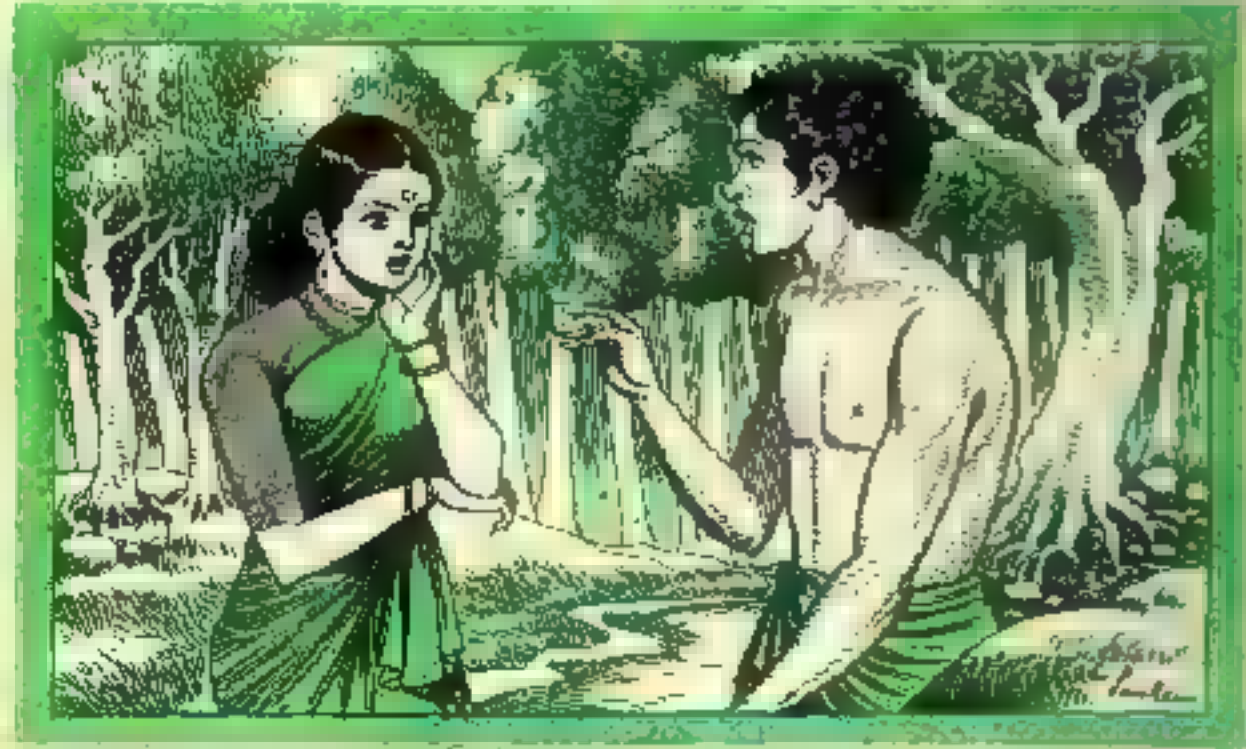
जाहीस अन्ना? कोणत्या कामावर गेली होतीस?"

गोपू त्या जंगलांत रहात नसे व दुसऱ्या कोणत्याही बस्तीत पण रहात नसे. ती नेहमी मटकत असे व असेच कोणाकडे तरी भात भाकर जे मिळते ते खाऊन त्याचे पोट भरे. सर्व त्याला हुशार व चतुर मानत. सर्वाने आपले मन बाहेर हलके व्हावे म्हणून त्याला सर्व सांगून टाकले.

गोपू म्हणाला—“होय अन्ना, हे सर्व रानटी लोक सारखेच दिसतात. तू माझे ऐकलेस तर तुझे काम फार होईल व.

तू जाऊन त्यांना म्हण—“काय वाटेक ते म्हणा, मोठा शेवटी मोठाच ठरतो. त्याचे पोरपण इतरांच्या अंगांत कोटून येणार!”

सर्व दुसऱ्या दिवशी पुन्हा ते रानटी कुटुंब रहात असे तिथले गेली. गोपूने सांगितल्याप्रमाणे झोडपणे व मारवणे चालू होतं. सर्व काही वेळ पहात उभी राहाली व म्हणाली—“काय वाटेक ते म्हणा, मोठा शेवटी मोठाच ठरतो. त्याचे पोरपण इतरांच्या अंगांत कोटून येणार!”

व तो पुढे घेऊन म्हणाला—“सई अन्ना! तू हेच पाहार्ते आहेस. तरुणपणी पहा, सर्व एकत्राने करीत असें.”

“अरे होय, पण तुम्ही ही कर्तनगारी दुसऱ्याकडून घेतलेले कर्ज फेडण्यांत कां नाहीं दिसत! तू जवळून घेतलेले कर्ज अजून दिले नाहींस.” सर्व म्हणाली.

म्हानांसमोर त्याची सारी सारी पाणउतारा ती म्हणाला—“आतां मी कोठे कोठे आणि कशा कशासाठी धावूं म्हणतेस! पैसे मी काढून ठेवले आहेत. तुझ्या घरी निघालो की एक न एक काम निघते वच.” असे सांगून तो बरांत गेला व सीस रुपये आणून त्याने सईच्या हातांत ठेवले.

सई रुपये घेऊन भाकडाने घरी निघाली. गोपू तिला वाटेत भेटला. तिने त्याचे आभार मानले. म्हणाली—“तू सांगितल्यास तोच मंत्र उपयोगी पडला नावा!”

“असले मंत्र म्हणालीस तर आपल्याकडे तोटा नाहीं. कोन्याच्या पेटांत भरून ठेवले आहेत मी. आपली एकादा सांगू का! तुझ्या बरासमोर इकडे आहे ना! त्यांत

पुष्कळ चिल्ल आहे. तू पकीकवे गेलीस तर तुला शेतांत करीत असलेले लोक दडीस पडतील. तू आपले पैसे घरी नेऊन ठेव आणि शेतांत काम करणाऱ्यांकडे जाऊन सांग की तुझे पैसे चिल्लांत पडले आहेत आणि त्यांनी काढून दिले तर त्यातले अर्धे त्यांचे. ते हक्क्यांतला सर्व चिल्ल बाहेर काढतील. त्यानंतर चिल्लांत मासे सांपडतील. मग तू त्यांचे वाटेक ते कर. वाटतील तेचढे आणि उरलेले किडून पैसे मिळव.” गोपूने फंसवून पैसे मिळविण्याचा एक उपाय सांगितला.

सईने तसे केले. शेतांत काम करणारे घांबले ■ त्यांनीं सर्व चिखल बाहेर काढला. पुष्कळ मासे चिखलांत होते. तिनें तिका शक्य झाले तेवढे मासे टोपल्यांत नेवून घेतले आणि "मळा नाही उभें रहावत" असे सांगून घरांत निघून गेली. जातांना म्हणाली—"पैशाची पिछवी मिळावी तर जेथें पैसे ठेवून घ्या व जेथें मळा जाणून घ्या, परें का!" असें बोले मिचकावून सांगून ती घरी निघून गेली.

स्वामंतर दोन दिवसांनीं गोपूनें सईकडे निरोप पाठविला—"जगांत मी एकटा आहे

तर!" सईने पण पुष्कळदा विचारिं केलें कीं हुशार ■ मिळाला कीं ल्हान ल्हान हलकीं कामे स्वतः करून बाकी नवऱ्यावर टाकतां येतील. म्हणून निरोप मिळतांच तिनें होकार दिला.

दोघांचे छा झाले. गोपूच्या आयुष्यांत ■ बदल झाला. आतां त्याका घर-कसण्या जेवायला मिळू लागले. सई घरांतली सर्व कामे स्वतःच करी. तिच्याकडे चार गाईंचे दुमते होते. रातांत बरायला होते. म्हणून गाई वृक्षपत्र बरेच देत. दुधाचे

छोणी शेजारच्या मोठ्या गांई जाऊन मिळून पैसे मिळवी.

एकदां सईने तीन मोठ्या मांढ्यांत छोणी भरले आणि दुसऱ्या दिवशीं विकण्यासाठीं ठेवून दिले. ती कोठे तरी कामानिमित्त बाहेर गेली होती. गोपूनें शिंभ्यावर छोणी पडले आणि त्याला त्याचे मन जाबरेना. एक भांडें काढून छोणी सामला बसला. ते भांडें रिकामें साह्यावर दुसरे काढून पसका. ■ भांडें पण रिकामें झाले. मंतर त्यानें ही बोरी लपविण्यासाठीं रिकाम्या मांढ्यांत पांढरी माती भरून ती एकावर एक ठेवून ठेवली ■ सर्वांत छोणी भरलेले भांडें ठेवले.

सई दुसऱ्या दिवशीं बाजाराला निघाकी तेव्हां गोपूनें सर्व भांडी तिच्या डोक्यावर ठेवायला हात लावला. सईने बाजारांत बाण्याच्या दुकानासमोर मळकी उघडून पाडाली तेव्हां फक्त बरच्या मळक्यांत छोणी पाडून ती चकित झाली ■ तिला दुकान-बारासमोर सालीं पड्यांचे लागले.

तिचा नवरा किती हुशार असला म्हणून काम झाले, त्यानें तिचीच मळी केलेली

कसबणूक तिला नाही खपली. बाजारांतून परत येत असतां केसू भनगर येतला. त्याच्याकडे सर्व मिळून फेवर बकम्या व मेंढरे होती. पण काळी मेंढी त्याच्याकडे एकच होती. केसू तिच्यावर जीब देई.

"समज, आजपासून ती काळी मेंढी तुझ्याकडे राहली नाही." सई म्हणाली. "ते का!" केसूने बोवेंसें रागानेंच विचारले.

"आज रात्री कोणीतरी येऊन तिका उचळून नेणार आहे." सई म्हणाली. "सरेच!" केसूने विचारले.

“म्हणून तर मी आले आहे सांगावला. तू तिला कसे बांचवितोस हे मी पाहणार आहे.” असे सांगून सई निघून गेली.

सई आली तेव्हा गोपू घरांतच होता. तिने बाहेरून आल्याची चाहून दिली, पण घरांत गेली नाही. ती काम करते आहे हे पाहण्यासाठी गोपू बाहेर आला. तेव्हा सई अंगणांत घेरी येऊन पडल्यासारखी पडून होती.

गोपू वावरला. त्याने जवळ जाऊन तिला हलवून पाहिले, तेव्हा ती प्रेतासारखी पडलेली होती. तिचा आसोच्छवास पण बंद पडल्यासारखा भासला. गोपू तिला

पाणी शिंपडले. सई घास घेऊन उठली. कांही वेळाने होठे उघडून म्हणाली—
“अशीच बेशुद्ध होऊन मी कधी मरणार आहे.”

“पण ही अशी घेरी येण्याचे कारण काय? पूर्वी कधी तू बाबिण्यां का नाही सांगितलेस मला! कांही इलाज आहे का बाला!” गोपूने विचारले.

“मागे एकदां अमेच होऊं लागले तेव्हा काळ्या मेंढीने मांस त्याच्यावर बरे वाटले होते.” ती म्हणाली.

किती पैसे दिले तरी तो विकणार नाही ती.” गोपू म्हणाला.

“ठीक! तरमग जाऊ दे! अशीच मिठीच एक दिवशी होठे!” सई म्हणाली.

त्या दिवशी रात्री केसू डोक्यांत तेक घातून शिकारी कुण्यांना ठेवून मेंढरांच्या पाहारा देत बसला. गोपूला वाटत होते की कोणी जागा नसेल. काळोसांत त्याने काळी मेंढी कोठे दिसते का पाहिले. शेवटी ती त्याला दिसली. तो कळपांत खिरका आणि वाई-वाईने काळी मेंढी होती तिथे निघाला. इतक्यांत एक शिकारी त्याच्या आत्म. स्वतःचा बांचविण्यासाठी त्याने पाय काढला. पण कोट्टव तरी एक काळी

त्याच्या पाठीत बसली. कसा बसा आपला जीव बांचवून गोपू घरी घाबत भाषा टाकीत आला. तेव्हा सई नुकतीच खाऊन पिऊन बाहेर खाटेवर बसली होती. त्याला पाहून तिने विचारले—“इतक्या रात्री कोठे गेला होतास? आतांच उठले बघ खाऊन पिऊन हात धुऊन बाहेर येऊन बसले, पणजीच!”

“तू बेशुद्ध पडली नाहीस ना!” गोपूने विचारले.

“मी आणि बेशुद्ध! पाहतो आहेस की काय!” सईने विचारले.

त्याचे होठे उघडावे व त्याने आपला रुबावपणा बंद करावा म्हणून सईने ते बेशुद्धीचे सोंग केले होते व काळ्या मेंढीच्या मांसाने औषध घागितले होते, हे कळायला गोपूला वेळ लागला नाही. तेव्हापासून त्याने कान धरला.

परोपकारी गोपाल

एकदा गोपाला राजधानीच्या गांवी जावे लागले. तेथे परत येते वेळी त्याने त्याच्या जवळ जे पैसे होते ते गरजू लोकांना देऊन टाकले. एवढेच नव्हे तर तो वाटपण चुकला. तेव्हात मोठे वादळ आले आणि पावसामुळे एका जागी बिलकात पाय घसकून तो खाली पडला. सर्व कपडे धाव आले. तो एका गांवात शिरला. त्याला मूक कागळी होती. तेथे त्याने एकाका विचारले—“काय हो! येथे एसादी धर्मशाळा आहे का?”

“नाही, तुला तरी माही. कवकरच आपचे महाराज एक धर्मशाळा बांधणार आहेत. तुला जेवायकरच हवे असेल तर राजाचे एक असछत्र आहे. तेथे वाटसरंता जेवायला मिळते.” तो मनुष्य म्हणाळा.

गोपालने असछत्राची विचारून घेतली आणि तेथे जखन हाच पाय धुवून एका जागी बसला. असछत्राचा पाय होते. त्याने सर्व माहिती विचारून घेतली.

तेव्हा त्याला कळले मूक बाळ नाही. कोणी राजाका सांगितले धर्मशाळा, विहिरी, वगैरे बांधून गोरगरिबांना मदत केली कदाचित ईश्वराची कृपा होईल. त्याप्रमाणे राजाने दानधर्म लुळ केला आणि राजाका एक मुळगा साका. एक विहीर, एक धर्मशाळा एक बांधायला हजार रुपये कागतील असे राजाका सांगण्यांत आले. तेव्हा त्यांतले शेतकऱ्यांनी एक तृतीयांश आवेत व राजाने दोन तृतीयांश कवनेत असे ठरले. बांधकामाचे शेताला पाणी मिळेल. म्हणून

शेतकऱ्यांनी सर्वांचा थोडा मार स्वतः चर घ्यावा यांत कांही गैर नव्हते. महाराजांनी जी रकम देऊ केली होती ती संपराच्या पिडीसमोर ठेवून सोडण्याचे ठरविले होते. जेव्हांना गोपाल हे सर्व सातपणे ऐकत होता.

जेवून जाणारासाठी ठरविण्यांत आली होती. वाट राजाच्या दरबारांत जात होती. तेथे राजा सिंहासनावर बसलेला असे. लोक जेवून येत व राजाका—“असछत्रा! सुखी! आपले कन्नोजन्मी फिटने बाही. परमेश्वर दीर्घायु करून व पुत्रपौत्रादि देऊन सुखी करे.” असा आशीर्वाद त्यांचा असे. एक नोकर प्रत्येकाच्या हातांत एक पावळी दक्षिणा म्हणून ठेवी. सर्व पाव सुपारी वेळून मिळून जात. त्याप्रमाणे सर्व करीत. गोपाला ते सर्व विविध वाटले तरी त्याने तसे केले.

गोपाल आपले नांव सांगून जेव्हा दक्षिणा घेऊ लागला तेव्हा त्याचे नांव ऐकून राजा दचकल्यासारखा त्याच्याकडे पाहून राजाने मोळवून चककली केली तेव्हा राजाका कळले की तोच

परोपकारी गोपाल आहे. त्याने गोपालाचा नांव लौकिक ऐकला तेव्हापासून त्याच्या मनांत गोपालाचा हेवा वाटू लागला होता. इतक्या प्रसिद्ध परोपकारी गोपालाचा सर्वां एकदा पाणउतारा शाका पाहिजे असे त्याला वाटले.

असछत्रात त्याला कां जेवावे लागले हे गोपालने सांगितले तेव्हा राजा म्हणाळा—“हे पहा, गोपाल! तू आजवर दुसऱ्याला मदत करीत आणि आज मी मदत केली आहे. म्हणून तुझ्या सारख्यांनी नुसते लोटावे आभार मानून मोफले शाक्याने

मुझ्या किंवा माझ्या कोणाच्याच मनाचे खरे समाधान होणे शक्य नाही. म्हणून तू उपकाराची फेड म्हणून काहीतरी केले पाहिजेस.”

“बोला, मी काणती सेवा केव्हापणे आपल्या मनाचे समाधान होईल आणि उपकाराची फेड पण होईल?” गोपाळने विचारले.

“धर्मशास्त्राचे बांधकाम लवकर पुरे व्हावे या गोष्टीची सर्वत्र चर्चा तूर्त आहे. काम करायला मजूर नाहीत. तू नोकरी करायला तयार आहेस का, हे मी नाही विचारणार

तुला. तें बरोबर होणार नाही. तू स्वतःच माझ्याकडे चार दिवस राहून काम केलेस तर माझ्या मते बरोबर होईल.” म्हणाला.

“कबूल, आज तुम्ही जेवाक्या पाखंड माझ्यावर इतके उपकार केले आहेत. यास्तव मला सेवक म्हणून ठेवून घ्यावे.” गोपाळ म्हणाला.

जग जिकण्यासारखे राजाला वाटले. गोपाळ जे बोलला ते सर्वांनी ऐकले होते. राजा खूब होऊन मोठ्यासा तोऱ्यांत म्हणाला—“ठीक, तू चार दिवस माझ्याकडे नोकर म्हणून कर.”

खरे बोलायचे म्हणजे गोपाळ कडून करवून घेण्यासारखे एकहि काम राजाकडे नव्हते. परंतु शहापांच वर्णासमोर कांही तरी सांगून राजाने गोपाळाक पाठवून दिले. त्याला होते की असा तऱ्हेने त्याला प्रसिद्धी मिळेल.

देवाला धन समर्पण करून धर्मशास्त्राची स्थापना करण्याचा मुहूर्त आला. शंभर शंभर रुपये एकेका हळदीने रंगविलेल्या कलांत बांधून असा पांच पांच ल्हान गाळोळांचे एकेक गाळोडे बांधण्यांत आले. अशी

पंचरा गाळोडी पंचरात्रण घेऊन देवळाकडे निघाले. राजाने स्वतः एक गाळोडे उचलले होते. बाकी चवदा गाळोडी नोकरांच्या हातांत दिली होती. त्या चवदा नोकरांत एक गोपाळ होता. सर्व मिळून एका चिबोळ्या बाटेने जात असतां राजा वसकून व त्याच्या हातांतले गाळोडे खड्यांत पडले. सगळा म्हणजे तो एक पांगळा सौळ सगळा होत. कोच कांही नोकर ते गाळोडे लाठी नेले. गाळोडे सुटले होते. पांच ल्हान गाळोडी इकडे तिकडे चिखटांत पडली होती. नोकरांना पारच गोळ्याडी सांपडली. त्यांनी तसे राजाक सांगितले. राजा म्हणाला—“नाही. सजिन्यांतून आपली शंभर रुपये घेऊन या.” त्याप्रमाणे आपली शंभर रुपये आणून समर्पण समारंभ उरकून घेण्यांत आला.

परंतु एकटा गोपाळ त्या खड्यांत सोपत राहला व शेवटी त्याला शंभर रुपयांचे ते गाळोडे सांपडले. परंतु तांपर्यंत रात्र होऊन गेली होती. तरी तो राजाकडे गेला. त्याने आंधोळ करून चिखल लागलेले रुपये स्वच्छ धुवून राजासमोर नेऊन ठेवले आणि

म्हणाला—“ही पद्दा, शंभर रुपयांचे गाळोडे चिखटांत पडलेले.”

देवाला म्हणून मिराळे काढलेले रुपये होते ते. परत व्याचे की नाही या विचारांत राजा पडला. दिलेले दान कसे घ्यायचे? म्हणून गोपाळाक म्हणाला—“मी दान केलेले ते रुपये आहेत. म्हणून सूच ते ठेवून घे. तू दिवस माझ्याकडे नोकरी केलीस. म्हटल्याप्रमाणे अवधी संपला आहे. उद्यां तू गेलास तरी चालेल.”

दुसऱ्या दिवशी गोपाळ ते शंभर रुपये घेऊन आपल्या गांवी निघाला. गांध्या

जमीनदाराच्या घरासमोरून जात असतां त्याला तहान लागली. तो एका शेतकऱ्याच्या घरी गेला आणि त्याने प्यामळा पाणी मागितलें.

“वी बाबा! पोटभर पिऊन घे. या पाण्याने उषां आमचे कर्ज किटेक.” शेतकरी म्हणाला.

गोपाळने विचारलें—“कसलें कर्ज आणि तें कसे किटेणार!” तेव्हां शेतकरी म्हणाला—“राजा भर्मेसाळा बांधतो आहे त्यांत माझा बांटा शंभर रुपयांचा होता. मी किती प्रयत्न केला, पण शंभर रुपये होऊ शकले नाहींत. माझ्याकडे एक कपडी देखील नाहीं. मी राजाकडे दोन महिन्यांचा अवधी मागितला पण राजा म्हणाला, तरमग निघून जा माझ्या पाहून राजाका आश्चर्य वाटलें व तो राज्यातून.”

तें ऐकून गोपाळ त्याच्या जवळ जें शंभर रुपयांचें गळोदें होतें तें शेतकऱ्याला देत म्हणाला—“नेऊन दे शंभर रुपये. पैसे राजानेच आहेत; परंतु ते आतां माझे झाले आहेत. म्हणून मी तुला देतो. तूं राजाका नेऊन कर्जातून मुक्त हो.”

शेतकऱ्याने दुसऱ्या दिवशीं ते रुपये दरबारांत होता, तिकडे नेऊन दिले. पिरक्या विसळ लागलेल्या कर्जांत शंभर रुपये पाहून राजाचा अधिकारी म्हणाला—“महाराज! तर आपलेच पैसे दिसत आहेत.”

राजानें शेतकऱ्याका विचारलें तेव्हां त्याने गोपाळकडून ते पैसे मिळाल्याचें उत्तर दिलें.

गोपाळने दिलेलें भज असें परत केलेलें पाहून राजाका आश्चर्य वाटलें व तो सजिबपण हाकल.

वेंद्य विदूषक

कुंभी नगर येथें एक कमाड बैच रहात असे. त्याचे शिबनैरागी असे नांव होतें. त्याची बरोबरी करूं शकेल असा एकहि बैच दुनियांत सज्ज नाहीं असा तो मारी. कमाडीवरच त्याचे पोट मरे. त्याच्या जवळ कांहीं भक्षे, आसवे गोळा वगैरे ठेवलेल्या असत.

त्या देखातका मुबराज कसल्या तरी विचित्र आजारानें आजारी पडला. भूक लागत असे कीं पाणी पिण्याची इच्छा होत नसे. तो सदा विछान्यावर पडून राही.

राज वैद्यानें अनेक प्रकारें औषधोपचार करून पाहिला पण गुण पडला नाहीं. राजा फार काळजीत पडला. मंत्र्यांनी सुचविलें कीं शिबनैरागीला बोळवून एका मुबराजांना दाखवून पहावे.”

“त्याका? तो बैच आहे का? धन्यंतरी सारख्याका जें शक्य झालें नाहीं त्या कमाडाका शक्य होईक का!” राजानें विचारलें.

“महाराज! मोठमोठ्या वैद्यांनी हात ठेवले असा रोग्यांना याच्या औषधानें गुण पडला. कित्येकांना त्यानें पुनर्जन्म दिला म्हणें. राजवैद्यांना शक्य झालें नाहीं, तें कदाचित शिबनैराग्याच्या औषधानें होईक.” राजानें अधिकारी म्हणाले.

विचार करून राजा म्हणाला—“तुमचे सर्वोच्च तसें मत असेल तर प्रथम त्याका अज्ञात कांहीं कठीण रोम्यांना औषध घ्यावया सांगा. मी मनाची सात्री करून घ्यावी, म्हणतो.” शक्य झालें नाहीं तर त्याका

शिरच्छेदानी शिक्षा विक्री जाईल. बजावून सांगा त्याला." राजा म्हणाला.

"राजाचे म्हणणे मंत्र्यांना रास्त पाटले. त्यांनी विपायीना पाठवून काही रोम्यांना हुडकून आणायला सांगितले. त्यांना राज-बाब्यांसच एका जागी पसंगावर ओपविण्यांत आले. नंतर शिवचैराम्याला बोलावून जाणण्यांत आले. राजा त्याला म्हणाला— "तुं रुवाड वैद्य आहेस ■ मला कळले आहे. तुला वैद्यकीची तरी माहिती नसून तू गोर गरीबांना फसवून पैसा रुवाडीवर मिळवीत आहेस हें सांगित झाले तर तुला कधी लावून घेतली.

आंदोळा

५५

पंड होईल. तुझे काय म्हणजे असेल ते पथमच सांग."

"महाराज ! ■ कित्येक रोम्यांना नुसले बरे तर केलेच आहे, एवढेच नव्हे तर यमपाशांतून त्यांना सोडविले पण आहे. माझा हेका करणार्यांनी माझी नाळती सुक केळी आहे. मी कोणा कोणाचे तोंड बरे ! त्यांच्या बोकल्यावर विश्वास करून मला दंड देजे ■ न्याय होणार नाही." शिवचैरायी म्हणाला.

"तर मग तुला वैद्यकी येते हे ■ सिद्ध करून दाखविले पाहिजे. माझ्याकडे जुने रोगी आहेत. त्यांना तू बरे ■ दाखविलेस तर मी ■ राजवैद्याची पदवी देईन. पण जर का कोणाला पुण पटला नाही तर तुझे ■ उडवून विजयाच्या काढकाला टांगून ठेवीन." राजा म्हणाला. शिवचैराम्याची बोकडीच बळभी. विपारी त्याला रोम्यांच्या खोलीत घेऊन गेले. राजाचे काही प्रमुख अधिकारी ■ बरोबर गेले.

"मी रोम्यांना काही भन्न एकांतांत विचारणार आहे." असे सांगून वैद्याने सर्वांना बाहेर काढले आणि आतून दाराळा

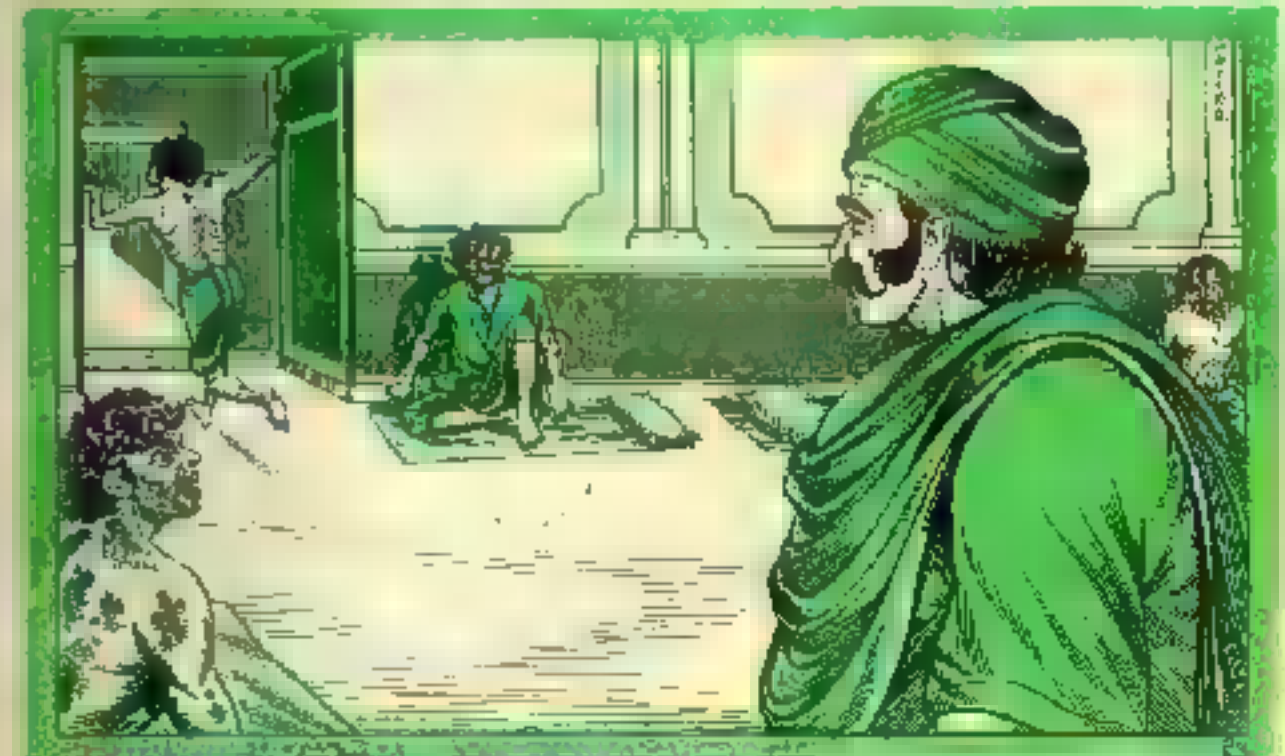
राजाच्या खोलीत स्वतः युवराज आदित, हे त्याला माहीत नव्हते.

नंतर तो रुवाड वैद्य रोम्यांना म्हणाला— "माझ्याजवळ एक रामबाण लेप आहे तो ■ की तुम्हांला काय बाटेले तो रोग ■ तरी बरा होईल. माणसाचे एक हृदय कडून ते पाकांत टाकून त्याचा लेप तयार कराना लागतो. इतर इथेच व ओपवी कनस्थती माझ्याकडे आहेत. फक्त तीनदा तो लेप लावला की तुमचा सर्व आजार पळून जाईल. सर्वांत जास्त जो असे म्हणत दुसरा रोगी पळाला. असे कोणी आजारी असेल त्याचे हृदय काढून ओरडत तो गेला. एकेक करून सर्व तेच

त्याचा लेप तयार कराना असा माझा विचार आहे." असे सांगून त्याने एका क्षयरोग्याकडे पाहिले.

तो क्षयरोगी पावरून गेला आणि उभा राहून म्हणाला—"मी आजारी आहे असे कोण म्हणतो ? मी छान हिडतो फिरतो. सर्व कामे स्वतः करतो. मला कोणाचे ओपव नको." असे सांगून तो ■ आणि थांबत जाऊन दाराची काडी उघडून पळून गेला.

त्याच्या पाठोपाठ "मी आजारी नाही." असे म्हणत दुसरा रोगी पळाला. असे कोणी आजारी असेल त्याचे हृदय काढून ओरडत तो गेला. एकेक करून सर्व तेच

म्हणत बाहेर आलेले पाहून राजाचा आश्चर्य वाटले. स्वतः अधिनी कुमारांनी येऊन औषध पाणी केले असतं तरी एकहि जण उठून जाऊ शकला नसता, आणि हे सर्व स्वतःच्या पायांनी कसे काय उठून पळून गेले, राजाच्या कळेंना. ते पाहण्यासाठी राजा स्वतः आपल्या मॅच्यामरोबरे त्या खोलीत गेला. तेव्हा तेथे शिबैरागी एकटा बसलेला होता. शेजारच्या खोलीतून मुक्- राजाचे हंसणे राजाचा ऐकू आले.

इतक्या दिवसानंतर मुकाळा हंसत असलेला पाहून राजाचा फार आनंद झाला. जवळ जाऊन राजा म्हणाला—“बाळा ! बरे वाटते आहे ना आता ! का, हंसत का होतास !”

“मला काय झाले होते ! मला काही झाले होते का ! मी आजारी नव्हतोच !”

जसे म्हणून तो आपली मोठ्याने हंसा. त्याच्याकडून राजाचा बें घटले ते सर्व कळले. लढाव वैष मुठीत जीव धरून मान लावी करून उभा होता. आतां दोळे उघडार, मात त्याला शंका उरली नव्हती.

राजा त्याच्याकडे नकून म्हणाला—“तु लुचेगिरीने आजवर पैसे मिळवीत आलास. तरी मी तुला माफ करतो. तू हा वैषकीचा रंवा सोडून दे कसा, आणि आमच्या दरबारी एक विद्वक म्हणून रहा. पुत्रराज नेहमी दुःखी असतात. त्यांचे दुःख, बोटें का होईना, हळूकें करणे हे तुझे काम.”

शेरागी वैषाचा विद्वक झाला आणि त्याने निरनिराळ्या गमती करून पुत्रराजाची करमणूक करून त्यांना खूब ठेवले.

म्हणून सांगतात महाभक्ती देखीक कधी कधी औषध ठरते.

त्या वर्षी चांगला पडला. गाई गुरे निरोग होती. पीके पण चांगली निघाली. गुगंना पुरेसे पुष्कळ गवत होते. सर्वत्र हिरवळ होती. त्या वर्षी दुमते पण चांगले होते.

शरद ऋतु आला. हे सर्व इंद्राच्या कृपेने झाले म्हणून नंद बगैरे गवळ्यांनी वर्षी इंद्राचे आभार मानण्यासाठी इंद्रोत्सव करण्याचे योजले. त्यासाठी आवश्यक ती सर्व तयारी सुरू झाली. सर्व लहानथोर स्त्री-पुरुष त्या कामाचा लागले.

कुणाने ही सर्व तयारी पाहून प्रमुक्त गवळ्यांना सर्वांचे कारण विचारले—

“ही सर्व तयारी कशासाठी ! पण्डा उत्साह आणि खर्च कोणासाठी ! कोण्या देवाची पूजा आहे या काय ! त्यात काय मिळणार तुम्हाला !”

काही गवळी कुणाला म्हणाले—
“कुण ! सर्व लोकपालक आणि दिक्-पालकांचा इंद्र नाही का ! त्याच्या कृपेनेच चांगला पाऊस पडतो. त्याच्याच कृपेने गाईगुगंना चारा व आपणां सर्वांना दूध दुमते मिळते आणि पीके निघतात. म्हणून त्याला प्रसन्न करण्यासाठी व त्याचे आभार मानण्यासाठी उत्सव साजरा करण्याचे सर्वांनी योजले आहे.”

ते ऐकून कृष्ण म्हणाला—“आपण मुख्य ॥ तीन श्रुती करतो—शेतकी, व्यापार आणि पशुपालन नाही का ? जो ती श्रुति करतो ती श्रुतीच त्याचा देवी असतो. आपण गवळी. रानायनांत राहतो. पशुपालन ही आपली श्रुति. गुरांना राबत हवे ॥ सोबलीसाठी वृक्ष बनस्पती. ते आमच्याला वनांत आणि पर्वतावर मिळतात. म्हणून आपल्याला वन, पर्वत व पशु हेच देव देवी. जे ज्याचे कुलदैवत त्याचीच पूजा करावयाची असते. शेतकरी शेत नांगरतात. नांगर त्यांचा देव. ब्राह्मण यज्ञ आगादि करतात

म्हणून अग्नि त्यांचा देव. आरण डोंगरावर आणि पर्वतावर गुरे चरायला घेऊन जातो. पर्वतच आपला देव. म्हणून ॥ पर्वताची पूजा करावी. तुम्ही माझे ऐकले नाही तर मला ॥ मुळांच तुमच्या हिताची गोष्ट भी तुम्हांला ॥ आहे. पण आवडणार नाही.”

कृष्णाने आपले निश्चित मत त्या विषयी दिले तेव्हा सर्व गवळ्यांनी विचार करून राहिला व त्यांना ते बरोबर वाटले ॥ त्यांनी ते कबूल केले. ते असे ॥ म्हणाले ॥ कृष्ण जे म्हणेल ते करायला ॥ तयार आहोत. ॥ सोब ॥ राहू आहो. त्याने निःनिराळे पराक्रम दाखवून त्यांची खात्री पटवून दिली होती ॥ तो सर्व समर्थ आहे. एवढेच नव्हे तर देवाचा ॥ नव्हे तर प्रत्यक्ष देवच आहे.

सर्व गवळ्यांनी एक मनाने इंद्रोत्सवाचा विचार सोडून दिला आणि पर्वतात्सव करण्याचे ठरविले.

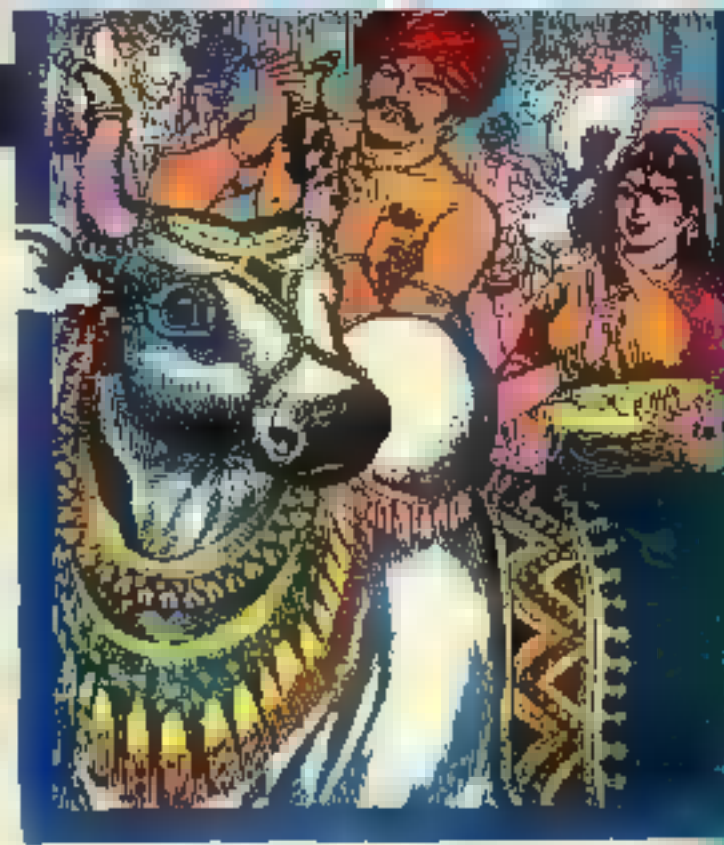
पेढे, बरफी, श्रीखंड, चांसुंदी, सीर व इतर पकाने ॥ करविळी. दही, दूध, मध, लोणची, चटण्या कोशिंबिरी पापड फेण्या, कुरक्या, लाडू, जिलक्या वगैरे अनेक

पदार्थ टोपल्यांत ॥ भरून किंवा कावडी भरून गोकुल वृंदावन वासि-यांनी गोवर्धन पर्वताकडे प्रस्थान केले. लहान बोर स्त्री पुस्त्रांना हा एक नवा आणि गमतीदार उत्सव वाटला.

गोवर्धन पर्वतावर एक सपाटशी जागा पाहून शेजाने ॥ सारवून स्वच्छ करून बैठकी टाकण्यांत आल्या आणि तेथे गिरिपूजा कृष्णाच्या स्नास देखरेखीखाळी मुरू झाली.

जे जे खाद्यपदार्थ आपण्यांत आले होते त्यांचा नैवेद्य पर्वताला दालविण्यांत आला. गवळ्यांनी फुले वाहून पर्वताला भद्रा ॥ बक्तिपूर्वक नमस्कार केला.

सर्व पुजा करण्यांत मग असता स्वतः कृष्ण पर्वताच्या शिखरावर मगट ॥. सर्व बक्ति होऊन त्याच्या कडे पाहू लागले. तो आपल्या एका हाताने सर्व नैवेद्य उचळून खात होता. नंतर म्हणाला—“मी तुमची सर्वांशी भक्ति पाहून प्रसन्न आहे. मीच पर्वत रूपां येथे हजर आहे. म्हणून तुम्ही माझीच आराधना करावी. असे केल्याने तुमच्या सर्व इच्छा पूर्ण होतील, गोचन वाढेल व त्या अमृतास रसे गोड दूध देतील. मीच कामरूपे सर्वदा तुमच्या हृदयांत रास करतो.” असे

सांगून पर्वत शिखरावरचा तो कृष्णरूप देव अदृश्य झाला.

गोवर्धनकांनी पर्वतशिखरावरचा पर्वता-कार कृष्ण व त्यांच्या मधला कृष्ण दोघांना एकाच वेळी पाहून ॥ जोहून त्याला नमस्कार केला.

नंतर त्यांनी आपल्या गुरांच्या शिंगांना रंग लावून त्यांची पुजा केली. त्यांच्या गळ्यांत वंश बांधल्या. लता व वेल त्यांच्या मस्तकावर बांधून त्यांना सजवले आणि त्यांच्यासह गोवर्धन पर्वताला प्रवक्षिणा घातली. नंतर त्यांनी ब्राह्मण संतर्पण केले.

■ यज्ञ संपन्नानंतर जे काही उरलें ते प्रसाद म्हणून वांटून घेतलें. उत्सव संपला. सर्व कृष्णाश्वरोवर वृंदावनला परत आले.

तिकडे स्वर्गांत इंद्राला कृष्णाच्या विधावणीने गवळ्यांनी आपला अपमान केल्याचा राग आला. त्यानें संवत वगैरे भेषांचे आवाहन केलें आणि म्हणाला-“पाहिलेंत वृंदावनना नंद व त्याचे अनुयायी गवळी यांना गर्व झालेला दिसतो आहे. त्यांनीं या वर्षी माझी पूजा करण्याचें सोडून कृष्णाच्या सांगण्याप्रमाणें एका लहानशा डोंगराची पूजा केली आहे. पण मी हा

अपमान विमूर्खणें सहन करून स्वस्थ वसणार नाही. तुम्ही वृंदावनला जाऊन लागोपाठ दिवस इतका पाऊस पाडा कीं गवळ्यांना धांवत माहो पाव थरायला यावें लागलें पाहिजे. त्यांचे गोषेन बाहून गेले पाहिजे तेव्हां त्यांची खोड मोडेल. तुम्ही ही कामगिरी रजाविलीत तर माझ्या मनाचें समाधान होईल. मी तुमच्याश्वरोवरन येईन व जाकशांतून तुमचा पराक्रम पहात राहीन.”

गोकुळांतल्या रहिवाश्यांना ईशान्य दिशेकडून आकाशांत बिजा चमकूं लागलेल्या दिसल्या. सोसऱ्याचा मुळ शाला. उन्मापण इतका कीं घरांत बसून राहाणें शालें. जमिनी शरद ऋतूंत श्रीमं ऋतूचा भास होऊन सर्व चकित झाले.

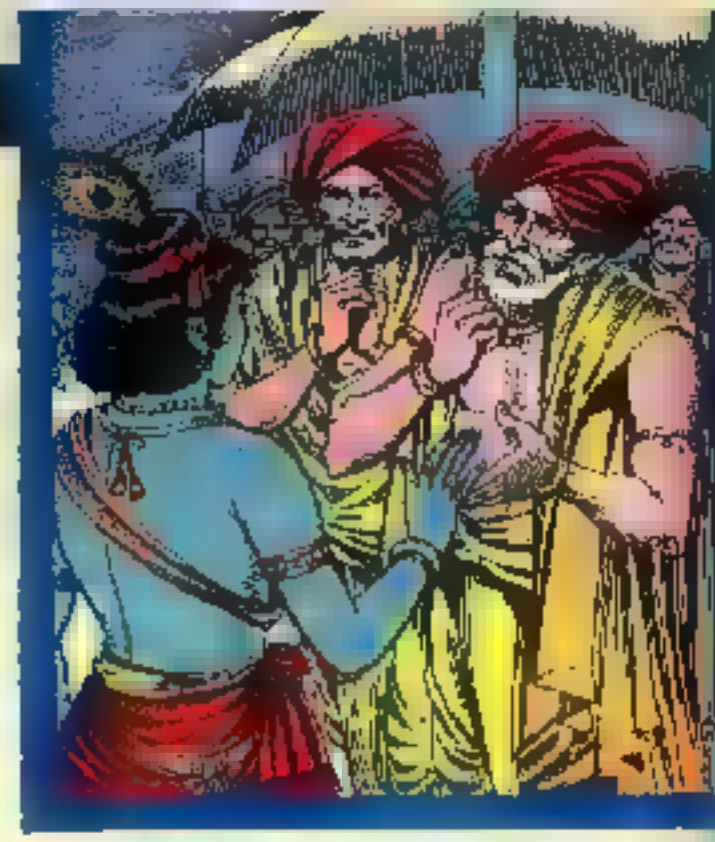
पूर्वेकडे भेष गर्जना सुरू झाली. “ही अकारु वृष्टि कोटून !” सर्वांच्या मनांत हा एकच प्रश्न होता. पाहतां पाहतां कळ्या दगांनीं सूर्योत्तर झांकून टाकले. सर्व आकाश काळें झालें आणि दिवसां रात्री-सारखा पडला. बिजा चमकूं लागल्या, गारा पडूं लागल्या आणि इतका मोठा पाऊस

पडूं कीं आकाश व जमीन एक दिवूं लागली.

तो पाऊस पाहून गवळी धावतून गेले. वेऊन टेपला असेंच सर्वांना वाटूं लागले आणि आतां आपले कसे रक्षण होणार याची काळजी वाटूं लागली. पळायचें तरी थोडें ! तिकडे पहावें तिकडे पाणी. साडे तुटून पडत होती. घरांची छपरे टडून गोंठ्यांतून पाणी शिरलें. गुरें धावतून ओरवूं लागली आणि सैराविरां पळूं लागलीं सर्व दृश्य भयंकर होतें.

सर्व गवळी धावतून कृष्णाकडे आले आणि म्हणाले-“काय ! तूच आतां आपले रक्षण कर ! मूं तारलेंत तरच तरणार आम्ही.”

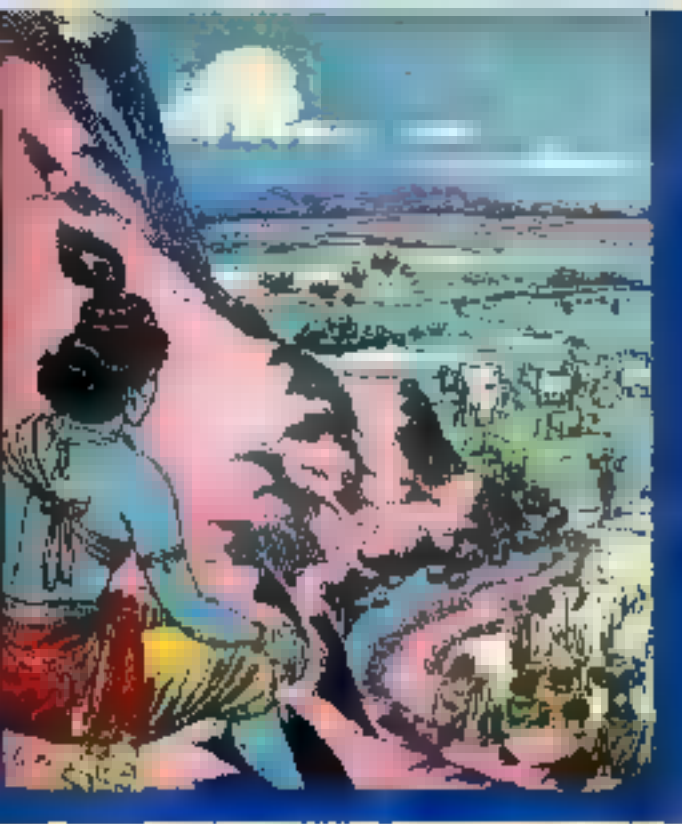
इंद्रानें कोप केला आहे त्याचा मत्सराभिमान आहे, कृष्णानें ओळखले. सुडाच्या भावनेनें तो हे सर्व करीत आहे. त्याला असोच की गवळी त्याच्याकडे धांवत येऊन श्रमा मागतील व कृष्णाला नावें ठेवतील. कशा तऱ्हेनें कृष्णाचा गर्वभंग होईल. परंतु कृष्णानें इंद्राचाच गर्वभंग कृष्णाचें ठरवून गोवर्धन पर्वतच आणि छत्रीसारखा हाताच्या आचारें दोक्या-

धरला. श्वरोवर पर्वतावरचे मोठमोठे दगड कोसळले. सांप धावतून बिळांतून बाहेर आले. उघडून पडली. बाघ मुहेंतून बाहेर आले. गुहेंत बसून तप करणाऱ्या तपस्वी मुनींची तपश्चर्या भंग झाली.

कृष्णानें गोवर्धन पर्वत उचलून सर्व गवळ्यांना आपल्या गाई गुरांसह त्या पर्वताच्या खाली निवासाला पायला सांगितलें. म्हणाला-“तुमच्या केसालाहि धक्का लागणार नाही. सर्व गवळी आपापले सामान, वायका, मुलें व गुरें घेऊन पर्वता-खाली येऊन उभे राहाले.

सात दिवस पाऊस पडल्यावर इंद्र आपल्या मेघांच्या सैन्यासह परत गेला. आकाश पुन्हा निरमल झाले. गवळी आपल्या गाई गुरांना घेऊन परत आपापल्या घरी गेले. कुष्माण्ठे यथास्थानी परत ठेवून दिका आणि झाडावर बसून दोंगरावर चक्रे लागलेल्या गाईची गंमत पाहू लागला.

कुष्माण्ठे दाम्प्रविलेका तो चमत्कार पाहून इंद्राला स्वस्थ कसे असविणार? त्याला कुष्माण्ठाची दहशत बसल्यासारखी झाली. म्हणून तो ऐरावतावर बसून व बस पारण

करून काही अनुयायांसह मूलेकी, गोवर्धन पर्वतावर बसलेल्या कुष्माण्ठाकडे आला. कुष्माण्ठाकडे पाहताच त्याला कुष्माण्ठे सज्जद रूप दिसले. तो ऐरावतावरून खाली उतरला व कुष्माण्ठा साशंग प्रणिपत केला.

कुष्माण्ठ, इंद्राकडे जणुं काही स्थाने पाहिलेच नाही अशा तऱ्हेने जायच्याजागी इच्छया वृक्षव्याधियाय बसून होता. त्यावरून कुष्माण्ठा काय राग आला आहे हे इंद्राने ओळखले आणि तो कुष्माण्ठे स्तोकगान करू लागला. गोपशालकाचे देऊन रूप स्वतः देवाधिदेव विष्णूने त्याला पारण केला आहे हे स्थाने त्याने नव्हते आणि दुरगिमाने अतिशय स्वतः देवाचा कोप करून घेतल्या होता. नंतर स्थाने गोपशाले म्हणून कुष्माण्ठाचा अभिप्रेत करून त्याला दिव्य आभरणे देऊन त्याचा सत्कार केला.

शेवटी इंद्र म्हणाला—“कंस व त्याचे अनुयायी तुझा नाश करण्याचा विचार करीत आहेत. तुझ्या हाती त्या सर्वांचा संहार होईल. कंसाचा वध करून तू राजा होशील. तुझ्या आतेच्या मोठी युधिष्ठिर व भीम यांचा जन्म झाल्यानंतर माला अंश

अर्जुन जन्मला आहे. तो तुझा सखा मक्त होऊन तुझ्या आश्रयाला येईल. तू त्याचे रक्षण कर आणि कीर्ति संपादन करून दे. पुढे कौरव पांडवांचे युद्ध होईल. त्या युद्धात तुझ्या मदतीने त्याला जय लाभेल असे कर. पबडे ॥ मागणे आहे."

कृष्ण म्हणाळा—“माही आते कुंती दिची सुले ॥ ती पांच हि मांबडे पराकमी आहेत. त्यांच्यांत देवांचा अंश आहे. ते सर्व भूमीचे अधिपती होतील. त्यांच्यापैकी मयला अर्जुन असामान्य पराक्रमशाली होईल. हे सर्व मला प्रथम पासूनच माहीत आहे. तू जे मागणे मागितले आहेस ते मी सर्व करीन. तू आळास हे पण बरे झाले. आता तू निश्चित रहा."

इंद्राने कृष्णाला साष्टांग नमस्कार केला आणि ऐरावतावर बसून आपल्या अनुयायां-

सह इंद्रशक्ती पण मला. मग र कृष्ण डोंगरावरून उतरून खाली वृंदावरून घरी आला.

तो आल्याबरोबर सर्व गवळ्यांनी त्याला घेरले. तो सामान्य मनुष्य नसून देवाचा अवतार आहे हे त्यांना ज्ञान करले होते. हात जोडून त्यांनी त्याला विचारले—“कृष्णा ! अरे, खरे सांग, तू कोण आहेस आणि असा आम्हां गरिबांच्या मध्ये लपून कां बसला आहेस ! तू तर त्रिलोक रक्षक आहेस. मग माई चराखला गवळ्यांच्या घरी कां जन्मलास ! कुठे भय वाटू लागले आहे आम्हांला."

कृष्ण हसून म्हणाळा—“मी तुमच्या पैकीच एक आहे. मग हा प्रश्न कशाळा !" ते ऐकून सर्व आश्चर्यचकित होऊन आनंदाने कौतुक करीत कृष्णाकडे पाहू लागले.

अरण्यपुराण

[११]

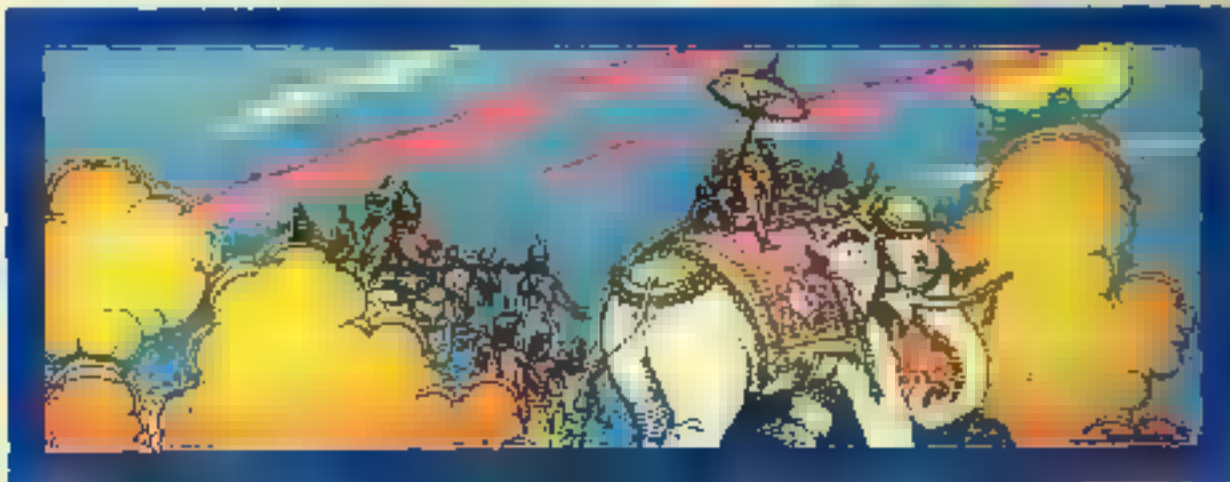
मोवळीला मनुष्यांनी आपल्या समाजातून पळवून लावले. म्हणून पुन्हा राजांत रामटी जनावरासारखे आयुष्य कंठणे हा एकच मार्ग उरला. लांडग्यांचा कळप जेव्हा होई ॥ डोंगराच्या शिखरावर वाघोबाचे कातडे एका नागी ठेवून तो म्हणाळा—“मला आतां तुमच्या ॥ बरोबर राहून शिकार करणे शक्य नाही. फक्त चार लांडग्यांना बरोबर घेऊन शिकार करण्याचे ठरविले आहे."

त्याने लांडगा व लांडगीण दोघांना त्याला जो अनुभव आला होता तो समजावून सांगण्याचा यत्न केला. वाघोबाचे कातडे काढण्यासाठी जो सुरा त्याने वापरला होता तो दाखविला. एक व 'मोठा भाऊ' झाले नसते.

दोघांनी माई म्हशीला वाघोबाच्या अंगावर पळविण्यासाठी ॥ युक्ति केली हे वर्णन करून सांगितले. ते सर्व ऐकण्यासाठी अस्वल डोंगरापलीकडून तैथे आले होते. मोवळीने दाखविलेला पराक्रम ऐकून काळ्या बाघाला परमानंद झाला.

तोपर्यंत छान उजाडले होते. परंतु कोणाला झोपण्याचे मान नव्हते. एका माजून सूर्य ॥ येत होता व दुसऱ्या माजून वाघाच्या कातड्याचा सुरलेला ॥ वेऊन लांडगीणीच्या मनांत गुदगुधा होत होत्या.

मोवळी म्हणाळा—“हे सर्व एक व 'मोठा भाऊ' दोघांच्या मदतीशिवाय ॥ झाले नसते.

“आम्ही पांच बघ आहो की!”
‘मोठा माऊ’ म्हणाला.

“या शिकारीच्या वेळी कदाचित
आम्ही लुकां राहू.” काळा आपली
शेंपटी ऐटीत हकवीत व सस्वरकडे पहात
म्हणाला. नंतर तो एककडे वळून म्हणाला—
“आतां मनांत मनुष्यांचा विचार कच्चाका
आणतोस !”

देऊ, सांगतो, कां तें !” म्हणत एक
सांगू लागला—“मौरजीने बाघाचे कातडे
पुसून टाकल्यानंतर मी गांवापर्यंत गेलो
होतो आणि राबटी कोक ज्या पायवाटेचा
उपयोग करीत असत ती वाट मी दिसणार
नाही नव्ही आहे. परंतु एक
बटावूळ साडावरून त्या साडावर जात
असतां म्हणाले—“मनुष्यांचे गांव मध-
माशीच्या पोळ्यासारखे कामांत गर्क दिसले.”

“तुं काय पाहिलेस रे !” मी विचारले.
“गांवाच्या फाटकाजवळ ‘तांबडे पूळ’
(म्हणजे घेतलेल्या वाळ) उमरले आहे.
त्याच्या चारी बाजूला लोक बंदुकी घेऊन
बसले आहेत.” बटावूळ म्हणाले.

एकडे सांगून एक पुढे म्हणाला—“मनुष्य
जगाच बंदूक घेऊन नाही, हें मला

आहे. ते आपली
वाट अडवून बसणार. कदाचित येत दि
असतील. म्हणून सर्व सावध व्हा !”

“बघ कां ! त्यांनीच मला आतीवाहेर
कवले. त्यांना आतां मज्ज्याची काम
काम !” मौवजी रागाने म्हणाला.

“बाबा रे तूं मनुष्यच. हार्ले तरी
मनुष्य कां आणि करतात
माहिती !” एक म्हणाला.

उगेच मौवजीचा घुरा चमकला व त्याने
तो जमिनीत लोचला. एकूच्या बाबाला
कामतां कामतां चुकला.

“तुं पुन्हां मनुष्यांतल्या सांगून
हिपजिलेंस तर सांगून ठेवतो, मला सपणार
नाही.” मौवजी चाकू ठेवीत म्हणाला.

चाकू रोवला होता ती पाहून
म्हणाला—“मनुष्यांत कांही राहल्याने
मुला कमी दिसू लागले आहे असे वाटते.
जितका वेळ जाणजे
तेवढ्यांत मी हरणाला पकडून आशीन.”

एकदम उभा राहून व दूरवर
एकदां पाहून चौकटी बळत्यासारखा सर्वांकडे
पाहू लागला. ‘मोठा माऊ’
बाघाजवळ येऊन उभा राहिला व त्याने तसेच

दूर वर पाहिले. त्याची चर्मापण कडसलेली
दिसली. एक पन्नास पाऊणघें पावले त्या
विरीने पावून पाहून आला त्याचे पाय-
देसीक गारठले. त्यांना नुसत्या बासांने
कळे तें मौवजीला कळत नव्हते. त्याला पूर्वी
तें जितकें कळे तितकें, मनुष्य वस्तींत राहून
आत्मामुळे की काय कळतनासें झाले.

“मनुष्य....” एक समोरच्या पाषाणावर
जेकें ठेवून म्हणाला.

“नरुदेव आपला पाठजाग करीत येत
आहे. ती पहा, त्याच्या बंदुकीची नळी.”
मौवजी साक्षी म्हणाला.

“मनुष्य या वाजूला येणार, हा संशय मला पहिल्यापासूनच होता.” एक म्हणाला.

मौबळीचे चारी भाऊ दबा भरून होय-राख्या पायल्याकडे आऊन छुडपाच्या भाड खपून बसले.

“कोठे नियाळांत!” मौबळीने त्यांना विचारले.

“हुपारपर्यंत त्यांच्या समाचाराळा जात आहो. त्यांचा खूप समाचार घेऊन येतो.” मोठा भाऊ म्हणाला.

“परत या धरे का! मनुष्य मनुष्याला नाही.” मौबळी म्हणाला.

“या पूर्वी मी तुला तुसना मनुष्य म्हटला त्या रागांत तू मला मुरा मारायला निघाला होतास.” एक म्हणाला.

भाऊ भीत भीत परत आले.

“मी जे काही करतो, ते सर्व गोष्टींचा आज चायला हवा का?” मौबळी रागाने म्हणाला.

“हाच तो मनुष्य! हेच मनुष्यासारखे दोळ्यांे झाले. उदयपुराच्या पिंजऱ्याकड मनुष्य असेच काही तरी झेलून होते.” बाप्पा मनाकल्या मनांत म्हणाला. परंतु उघड म्हणाला—“या लेपेस हा म्हणतो आहे ॥ बरोबर आहे. हे लोक टोळी येतात शिकारीला. इतर काय करतील हे समजून घेतल्याशिवाय एकत्राला मारने वेडेपणाचे होईल. ॥ मनुष्याला ॥ हवे आहे हे पाह्यायला हवे.”

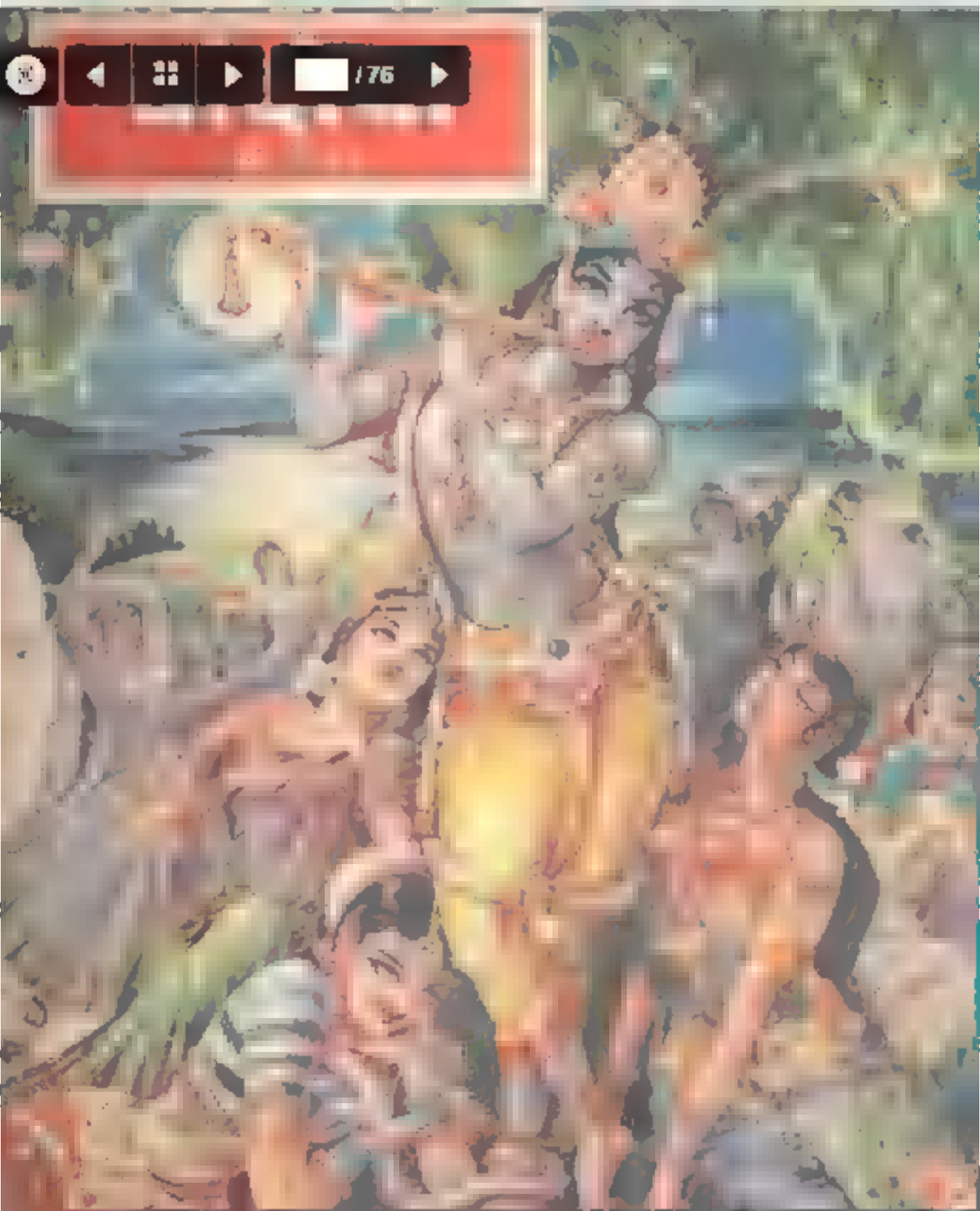
“आम्ही नाही घेत. तू एकत्र्याने कर शिकार. एवढ्या वेळांत आम्ही त्याचे मुंडके आणून टाकले असते.” ‘मोठा भाऊ’ म्हणाला.

[पुढील अंकी वाच]

६५. मार्तंडाचे देऊळ

हे ॥ फार भुवे काश्मीरच्या सोप्यांत पठारावर बांधलेले सूर्याचे देऊळ आहे. १२०० वर्षांपूर्वी हे देऊळ बांधले, ॥ ॥ बाप्पा शिल्पकलेवर मीक छाप दिगते. ॥ भतंतनाग (इस्लामाबाद) पासून ॥ अंतरावर आहे. हे देऊळ मोठ्यासाठीस येव्यास काय कारण झाले, सांगता येत नाही.

176

इच्छा होती. म्हणून त्यांनी २७ जुलै वा रोजी मिनाचा बोलणी करण्यासाठी पाचारण केले. जिना व जवाहरलालजी यांच्या मध्ये बोलणी झाली. पण समेट होऊ शकला नाही. तरी जिनांनी जवाहरलालजी यांच्या सहकाराने मुस्लिम लीग सरकारांत भाग घेण्यास प्रेरित केले. दोन्ही पक्षांच्या पक्षाच्या एक समितीने सरकार कायम केले. मुस्लिम लीग दोन्ही पक्षांचे मध्येकी सहासदा मंत्री होते.

या सरकारात सामील होण्यास जवाहरलालजी यांनी तयारी दाखवली. पण मुस्लिम लीगने फक्त राजीनेच नव्हे, सामाजिक कामाच्या सुविधेच्या कामांत घटना सोबत पाहणे विषयाने नकार दिला आणि दुसरी अट घालण्याने शक्य तेवढा नकार केला. हे सरकार मोडून

हाणुच पाडण्यासाठी इंग्लिश सरकाराच्या इंग्लिश मुस्लिम लीग आतून यत्न करीत राहिले. मंत्रिमंडळांत कायमचे मंत्री व लीगचे मंत्री यांचे आपसांत कधीच ऐक्य स्थापन झाले नाही.

जवाहरलालजी एका पत्र प्रसंगांत सांगितले होते. त्यांना राजिनामा देण्याचा विचार झाला, पण दिला नाही. पार्षिक दंगे होऊन त्यात रायलपिंडी, लाहोर, अमृतसर, मुल्तान इत्यादि नगरांतून असंख्य लोक प्राणास नुकते. त्यांच्या मार्चे महिन्यांत लोकां रंगोटीची बैठक झाली व तीत मुस्लिम लीग परिस्थितीविषयी विचार झाला आणि त्यांनी मुस्लिम लीग को पंजाब प्रांताची विभागणी करावी आणि मुस्लिम बहुसंख्य-तावाचे पंजाब प्रांताचा असे निरनिराळे प्रांत करायला याचे.

पाताळ कोट

[१३]

[गिडगा राजसाल आपले खेळ नदीच्या ओघांत खेळले. तिथे जवाहरलालजी आगष्ट येथील होते. होटलेत एक खडकावर आश्रयून पळक आणि गोवा राजसाल त्या घाबरून पळक खेळत असता. जवाहरलालजी यांच्या कानां नदी तीव्रपणे खेळत तसेच एका ओसाड पळकच्या गावच्या खेळताना एक खेळताना त्यांच्याकडे आगळी,—पुढे]

भूमक गर्वोपुढे होता त्याने प्रथम त्या वनमाणसाला व त्याच्या पाठीमागे झाडावर बसलेल्या इतर प्राण्यांना पाहिले. वनमाणस व ते प्राणी त्यांच्या कडेच दृक लावून पहात आहेत. हे त्याने ओळखले.

“ विरूपा ! मनुष्याला पाहून क्र हिंस पशुमुद्रा सिद्ध झाले पणून जाताना आणि

अगदी निराळे प्राणी दिसत आहेत. कदाचित यांनी पूर्वी कधी मनुष्यांना पाहिले नसावे.” भूमक म्हणाला.

भूमकचे बोलणे विरूप ऐकत होता आणि आपल्या खांद्यावरच्या गरुड पक्षाच्या पाठीवर घेऊन हात फिरवीत होता. तो एकेक पाऊल पुढे टाकीत ओरडणाऱ्या वनमाणसाकडे पहात होता.

सर्व प्राण्यांचा सरदार दिसतो आहे. आपण त्याच्या द्वारे केलेले सर्व आपल्यावर इच्छा केल्याशिवाय नाहीत. म्हणून राहता भीति दाखवून पळवून लावता आले तर बरे आहे.

इतक्यांत पुलिंद जोराने ओरडत होत्याच्या बाबला धांवला—“तो गिहुया राक्षस! माझी बायको! अहो तो निला वेऊन रानात धळतो आहे हो. येथे बसून काय करायचे? धरा त्या मुळामाळा, बायकोला आधी सोडवा.”

शेव्हाच्या सरदाराचे म्हणणे धनयळा पण बरोबर दिसले. परंतु दुसऱ्या कारणाने. त्याने विचार केला की त्या गिहुया राक्षसाला धरले तर त्याच्याकडून मर्यादकी राक्षसांपैकी पुष्कळ माहिती कळेल.

सोमकने व धूमकने कांतिसेनेला सोडवून जाणण्याची जबाबदारी स्वतःवर घेतली होती. या प्रसंगात यज्ञ येण्यास पुलिंदाच्या मदतीची त्यांना गरज होती. म्हणून ती मदत मिळण्यासाठी त्यांच्या बायकोला सोडवून जाणण्यास मदत करणे आवश्यक होते. फक्त इतरांना भ्रंतंत्र किती येतात तो तो आहे हे विरूपच्या मदतीने कळणे शक्य होते.

म्हणून धनयळाला “पुलिंद! आम्ही एक येतो या रानटी वनावराचा विद्रुध आणून घालवण्यात अहाणपण नाही. हाडक्यात बसून बायकोला निलवते. एकदात तो राक्षस काढे जात नाही.

ते ‘कुन सवे होव्याकडे धावले, पण ह व सोमक वनमाणसाचा पाद न दाखवित. त्याच्यावर बाणाचा नेम करून ह व मागे येत होते. परंतु धर्मीना होत्याकडे बघत असलेले पाहून वनमाणूस पळ मोठ्याने ओरडून लागला आणि माडावर बसलेले प्राणी उचल मारून धूमकच्या अंगावर धांवले.

प्रसंग मोठा आणीबाणीचा होता. मागे वळून पळून जाऊन होव्यात जाऊन बसावे तर होव्यांपैकीत पाचण्यापवाच वनमाणूस व अश्वले वगैरे प्राण्यांनी त्यांच्यावर इच्छा चढविला असता आणि हिंसत करून घेतात त्यांना तोड वाचचे तर तिघेचाने किती जणांना तोड देणार!

धूमक असा विचार करीत बसून सोमकला कांही सांगण्याच्या विचारात होता परंतु सोमक पाय सरडून नेमका त्याच वेळी सारली पडला.

ते पाहून वनमाणूस अंगावर धांवले. परंतु विरूप इतक्यांत जोराने ओरडला—“देवी सोमवी! कालभुक्, तुं दाखव पराक्रम. आणखी धाडून बांगली संधी कोटून मिळणार!” असे म्हणत त्याने खांद्यावरच्या गरुड पक्ष्याला त्या वनमाणसावर सोडला.

गरुड पक्षाने वनमाणसावर झडप मारली आणि त्याच्या डोक्यावर चोर्चने पहार करू लागला. त्यामुळे वनमाणसाचा वीर स्वचल्यासारखा दिसला. तरी स्वतःला सावरून तो गरुड पक्षाची नरडी हाताने

भरण्या करू लागला. पण गरुड
मृत्योचर्या त्याच्या मागेला इतक्या जोरात
आवला की वनमाणूस खाली पडला आणि
कोळत गाई पिरला.

आपल्या नायकांनी ही दुर्दशा झालेली
पाहून इतर प्राणी तेथल्या नेथे निमनत्र
उमे राहिले. त्या मंत्रीचा फारदा नेऊन
भूभक्त व लोपक आपल्या माधीदारांसह
होड्यांकडे धावले. सर्वात शेवटी विल्व
होडोंत चढला. नुटक्या वाजवून शील
राजपून तो गरुड पक्ष्याला आलवून जवळ
बोळवीत होता. पण तो उडत जाऊन

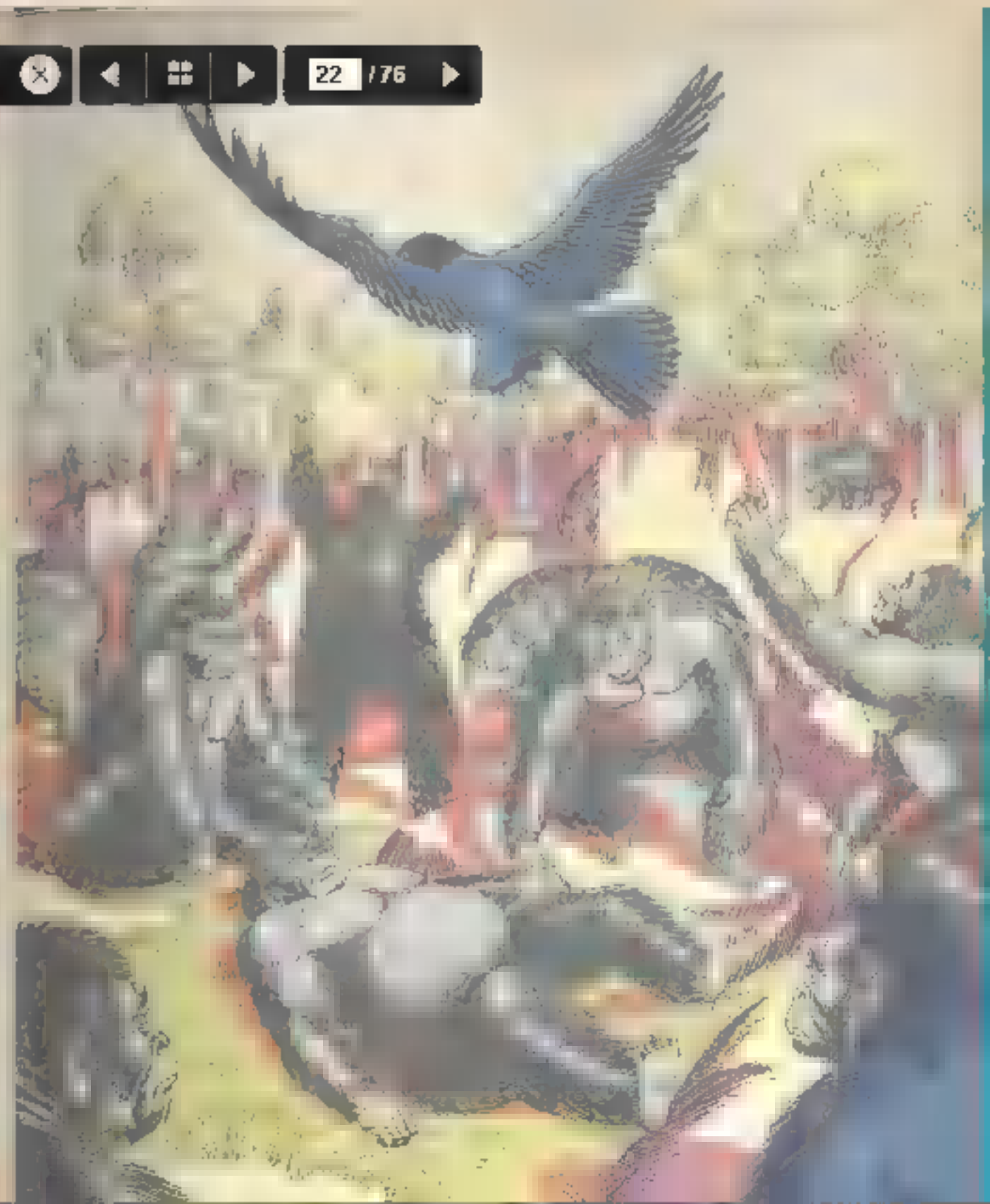
वेवळत्या कळगावी जाऊन बसला. तब
'ची' 'ची' करून विव्हळत पळोवत
वनमाणाच्या मागील पुढे चालत
दुष्प्राण्या होऊनच तो कोळत गाई
लागला.

विवरणी तो गरुड निमनत्र चाल
हावलेला विव्हळत होता. त्याच्या डवी
लागे वेवळी वना लावून केली. आता
त्याच्या डवीवर उडत आले पक्ष्याला
बघले जाऊ.

एक पक्ष्यांनी तो मृत्योचर्या चालत
विवरणी होता. तो गरुड चालत आला
त्याच्या मागेला नेथे तो जाऊन पोचत
होता. त्याच्या मागे पळोवत आले तो
तो नवी पळोवत. नुटकी उडत आले तो
वेवळी होऊन तो गरुड चालत आला.
गरुडाचा आल्याकडे वेवळीत होता.

सर्व चालले होते त्या वेवळी होऊन
वनात पुढे गेल्या. पुढील वेवळी होऊन
मागच्यास मागत होता. वाचण्याच्या गरुड
पळून गेला तर काय करावेचे ही प्रश्न
त्याला वाटत होती.

परंतु मित्र नक्षम पक्ष्याच्या विचारांत
दिसला नाही. तो त्या खीच्या खाऊवर

बुडौत उडो टाकून धावन जाऊन भक्षमाझीं मागमारी करणार. परंतु तो एक टक रुकून स्तब्धपणे त्याच्याकडे पहात बसला होता. तो काळोख बसलेल्या त्या लीकडे पण चकित होऊन पहात होता.

“ती माझी वायको नाही. माझी वायको पाण्यात नव्हे बुडली तेव्हा वरून मेळी तरी असावी, नाहीतर राक्षसाने राहु तिचे रूपच बदलून टाकले असते. सरमग सर्व फुकट गेलं म्हणजेच.” पुलिंद निराश होऊन म्हणाला. होडी काढाळा लागल्यावर सर्वोत प्रथम धूमकने तीरावर उडी पारली.

गिड्डा राक्षस त्या लीळा वरोवर घेऊन गीस हट्ट मागे उभा राहिला. तो म्हणाला— “तुमचे माझ्याशी काही भाडण नाही. ही ली तुमच्यापैकी कोणाची वायको नाही. हिच्यासाठीच तुम्ही इतक्या दुरून माझा पाठलाग करीत आलात. आतां तुम्ही आपल्या वाटेने जा आणि मी आपल्या वाटेने जातां.”

ते ऐकून धूमक हँसत म्हणाला— “आपल्याकडे एक म्हण जाहे की गिड्ड्याला

दीगभर झळक असते. तुम्हा राक्षसांच्या जातीत पण ही म्हण असेल. तू नसाच बसनाइ दिसतो आहेस. तू म्हणालास ने वरोवर आहे. तुझ्यामागे आमचे वैर नाही. आम्हांला फक्त त्या कालवल्ली राक्षसांच्या धातळ कोंढ्याची वाट दाखव. मंतर तुम्हा वाटेस तिकडे जा आणि आम्ही काटेने जाऊं.”

“जरा मागे ऐका, पाताळकांडांत गेलेला मनुष्य कधी परत नाही. हे तुम्हांला नाहीत नसेल कदाचित. म्हणून तुम्ही स्वयं आपला कां पोण्यांत घालतां आहां एक दोन नदिने तुम्ही येथेच असे फिरत राहलात का राक्षसांचे लोक येऊन तुम्हाला धरून घेतल जातील.” गिड्डा म्हणाला.

“तसे नाही. आम्हांला त्याच्या नकळत त्याच्या किड्यांत जायचें आहे आणि एका राजकन्येला सोडवून जाणावयाचे आहे. तिला वाचवून परत आणण्याची जबाबदारी आम्ही आपल्यावर घेतली आहे.” धूमक म्हणाला.

“माझी वायको त्याच्या तुहंगांत बसणार, मला तुझीच शंका नाही. त्याचे

नीकरच तिला भंगलांतून धरून घेऊन गेले होते. त्या राक्षसाला ठार करून त्याचे रक्त प्राशन केल्याशिवाय माझी तहान भागणार नाही. त्याला मी जिवंत सोडणार नाही.” पुलिंद म्हणाला.

गिड्डा राक्षस कांही शीलल्याशिवाय धूमकनवळ आला आणि म्हणाला— “मी तुम्हांला सावध करावचें तें केले, पुढें तुमची मजा. बरे वाईट कांही झालें तर मला मागें ठेवू नका. पाताळकांडापर्यंत जाण्याची एक वाट मी तुम्हांला दाखवितो. तज्जा माझ्या वरोवर.”

तो त्यांना बरोबर घेऊन त्या पडक्या देवळाजवळ गेला. देऊळ दूर असतांना धूमकने त्याला विचारले—“त्या देवळाच्या अंगणांत जायचें आहे का आपल्याला ? तेथे एकाहून एक भयंकर वनमाणसे व अश्वले आहेत ना ! थोड्यावेळापुर्वान त्याच्या हातांमन आवळा जीव कसावया वांचवून आम्ही आलों.”

पुढील माहीत नव्हतं म्हणून तुम्ही त्यांना न्याळांत. ती रानटी जनावरे पाळलेल्या जनावराहून मारीव आहेत. त्याच्या समोर खावळा फळे टाकली की ती क्रोधाच्या वाटेस जात नाहीत.” तो म्हणाला. असे सांगून राक्षसांनं एका झाडाची फळे तोडून आणली.

धूमक व त्याच्या साथीदारांनी पण कांहीं फळे तोडली आणि देवळानजीक पोचताच

त्यांनी ती फळे त्या देवळाजवळ टाकली आणि खरोखरच ती पाळलेल्या कुत्र्यामांजरासारखी शांत झाली.

गिऱ्या त्यांना देवळांत घेऊन गेला. कांहीं काळोखाच्या सोल्यांतून निघत तो एका मोडक्या भिंतीपर्यंत घेऊन गेला. भिंतीवरून खाली उडी मारून तो एका अड्ड्याकडे जाऊ दाखवून म्हणाला “पाताळ-कोटाकडे जायला एकच वाट आहे आणि ती ही.”

धूमक व त्याच्या साथीदारांनी वांकून खड्ड्यांत पाहिले. यांत मोठमोठ्या मयारी सांप दिसले. यांचे परस्परंशो भांडण चालत असल्यासारखे दिसले. परंतु खड्याच्या तडाशी मनुष्यांना पाहून ते वासून त्याच्याकडे पाहू लागले.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकी]

विहिस बायको

विक्रमाकनं सोडला नाही.

तो पुन्हा साडाजवळ गेला, मेल खांबावर आणि स्मशानाच्या वाटेनें मीनपणे चालू लागला. तेव्हां मेतांत नसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—“राजा ! तूं एवढे परिश्रम करीत आहेस, पण तुला कां मिळत नाही, नाहीं सत्ता समीर नांवाच्या शत्रिय तरुणासारखा कांहीं तरी नेम धरून तूं तो नकळत मोडला असावास. तुम्ही करमणूक व्हावी म्हणून मी तुला त्याची गोष्ट सांगली. नीट लक्ष देऊन ऐक.” असे सांगून तो गोष्ट सांगू लागला.

गंधमादन पर्वतानजीक एक क्षत्रिय रहात असे. त्याच्याकडे बढिलेपार्जित थोडे शेत होते. पण शेतकी त्याच्या वंशांत कोणी

धमचि पाळन झालें तेवढे आतां पुरें आहे. तिने समीरला शेतकीच्या कामाला लावले. गाई गुरांना चरायला नेणें, शेणगोळा करणें नगैरे कामें तो करूं लागला. पाहतां पाहतां वर्षे कागले.

आपला मुलगा सुंदर तरणा बांड आहे. नायको काही मिळते कोणास ठाऊक? आईच्या मनांत नेहमीं तोच विचार येई.

एकादां समीरने स्वतःच आईला विचारलें—
“आई! मी काय करावें का?”

“होय नाळ! तूच केलेच पाहिजे. तुला सुली अशी मुलगी अजून नव्हतेस आली नाही. तूं पाहिळी आहेस एकादी!” आईने विचारलें.

“मी तरी कोठें पाहिळी आहे!” समीर म्हणाला.

मायलेकांचे असें बोलणें प्रालयानंतर कांही दिवसांनीं समीर आपल्या गाईगुरांना सरोवराच्या काठीं घेऊन गेला होता. गुरें चरत होती आणि समीर एका झाडाच्या तुंबाला टेकून दोळे मिटून बसला असतां गोड आवाजांत कोणी तरी बोलल्याचें ऐकूं आलें—

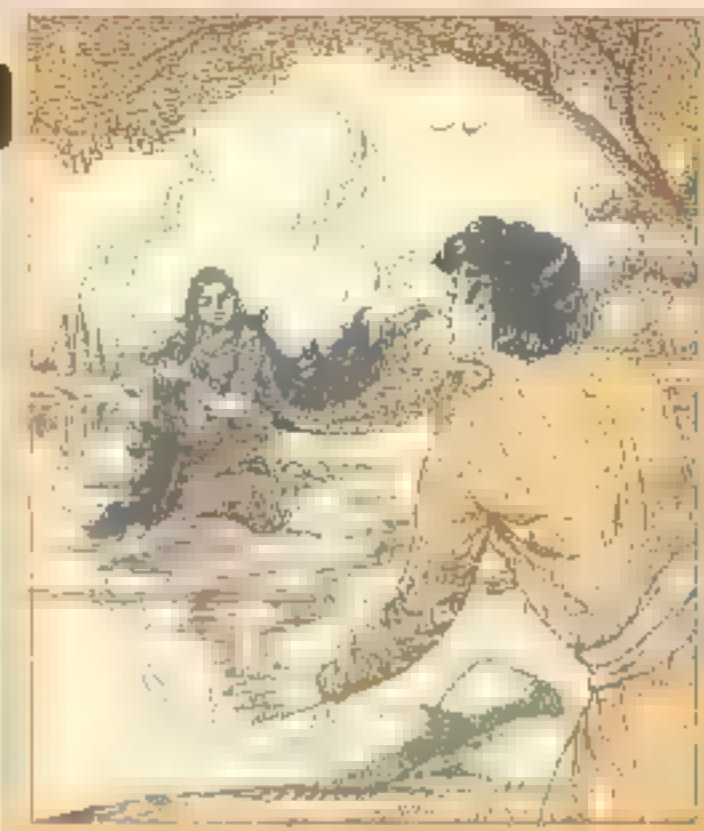
“आहे काका मोय तुझीही
तुम्ही मयन स्वतः खोटे हो.”

समीर दचकून दोळे उघडून पाहूं लागला तेव्हां आपण स्वयंस्तर पहात नाही ना. असें वाटलें. त्याला कांहीं अंतरावर पाण्यांत पाय सोडून बसलेली एक अप्सरे-सारखी सुंदर दिसली. खांद्यावर पसरलेले काळे मोर केस सोन्याच्या कणीनें ती विचरीत होती.

तोडांतून एक घब्रदेखील उमटला नाही. इतकें सौंदर्य त्यानें एकाच जागीं पूर्वीं कधीं पाहिलें नव्हतें. आपण बोललों तर रुदावित ती अप्सरा अदृश्य होईत असें वाटलें. तरी घोळ्या घेऊन थोडा धीर पळून तो उठला व आईनें बांधून दिलेली भाकर हातांत घेऊन ती सुंदर स्त्री बसली होती तिच्या गेला तिला ती भाकरी देण्याच्या हेतूनें त्यानें आपला हात पुढें केला.

“बेळी सादरी कळकी
योग्य पती हा होईत की?”

असे म्हणत जोराने ती हंसली व पाण्यांत उडी मारली. ती पुन्हां वर आली नाही. तो शुद्धावर आहे की नाही, हें कळायला समीरला थोडा वेळ लागला. तो

मंत्रमुग्ध होऊन तासत तास ती बसली होती त्या जागेकडे बसला. संध्याकाळ झाली. घरी जाण्याची वेळ झाली तेव्हां गुरें गांवाकडे निघाली. तो पाठोपाठ येवून चालूं लागला.

घरी आल्यावर स्थाला उदास बसलेला आईनें विचारलें—“काय झालें रे! असा कां बसला आहेस?”

समीरनें सरोवराच्या काठीं घडलेली सर्व गोष्ट आईला जशीच्या तशी सांगितली.
“तरमग सर्व बूक माझीच आहे तर! मी काळ रात्री केलेली भाकरीच बांधून

दिली होती. उघां पाहाटे उठून तुला ताज्या व छान भाकऱ्या करून देते, बघ." आई म्हणाली.

दुसऱ्या दिवशीं समीर ताज्या भेऊन निघाला. गुरांना चरायला सोडून तो झाडाळा टेकून डोळे मिटून बसला. त्याला तो गोड आवाज ऐकू येतांच त्याने डोळे उघडून पाहिले व आईने दिलेली भाकरी घेऊन सरोवराच्या काठी गेला. भाकरी पाहून ती म्हणाली—

कसो भाकरी सारळ कधी
खुळा पती पण मी बघी

असे म्हणत तिने लगेच पाण्यात बुडी मारली व संध्याकाळ झाली तरी दिसली नाही.

समीरने घरी पडलेली गोंष्ट आईला सांगितली. म्हणाला—“काल तू जळकी भाकरी दिली होतीस आणि आज कधी दिलीस.”

“बरे खेपेस पहा, बाळ!” असे सांगून त्याच्या आईने तिसऱ्याने छान भाकऱ्या भाजल्या.

या खेपेस समीरला ती मुलगी सरोवराच्या काठी दिसली. “ही भाकर लाऊन तू माझ्याशी लग्न करून राहशील का! मी तुला फुलासारखी ठेवीन. तू माझ्याशी लग्न करून माझ्या घरी राहायला आलीस तर माझ्यासाठी मग कोण असणार!”

छान भाकरी चापला.
आज जीव हा सुखी जाहला.”

असे म्हणत ती जवळ आली व त्याचा हात धरून काठावर आली. म्हणाली—“मी तुझ्याशी लग्नाला तयार आहे. परंतु एक अट आहे माझी. तू विनाकारण मला तीनदां दुस्वविलेस तर मी तुझ्याबरोबर राहणार नाही. तू ही केवळ केव्हीस

तर ठीक, नाही तर घरी निघून आईन.”

समीर शकित होऊन तिच्याकडे पाहू लागला. म्हणाला—“एकदां तरी कारणा-शिराय कां दुस्ववीन. विचारच मनांत आणवत नाही. तुम्ही अट कबूल आहे.”

नंतर ती त्याच्याबरोबर त्याच्या घरी राहू लागली. समीरच्या आईला फार आनंद झाला. पूर्व पुण्याईसुळेच देवी सून म्हणून मिळाली असावी. असे वाटले. आपल्या बायल्यांत ती सुनेला कधी कोणत्याही कारणावरून नाही.

तिच्या सहवासांत समीरला स्वर्गसुख काय असते तेच अनुभवायला मिळाले. त्याला तीन मुलगे झाले. परंतु भाग्याने शट फिरविली विचित्र तऱ्हेने.

शेजारणीला एक मुलगी झाली. मुलीच्या वारशाला समीरला पतीबरोबर घायला बोलावणे आले.

तो बायकोला म्हणाला—“मला ओढे काम आहे ते उरकून घेते. सोपयत तू आंघोळ वगैरे आटापून तयार रहा.” असे सांगून समीर निघून गेला.

अर्ध्या तासानंतर तो आला तेव्हा त्याची बायको जागच्या जागी बसून होती. समीर आलेला पाहून उठून उभी सुद्धा राहली नाही. त्याने सावा धरून हळवून विचारले—“अशी अजून बसली आहेस? लवकर तयार हो की!”

“तू विनाकारण मला रागावला आहेस. हे एकदां झाले. मी पहिल्याने बजावले होते, फक्त तीव्रदां मी सहन करीन.” त्याची बायको म्हणाली.

समीरने तिला विचारले—“यारा तू दुस्वविणे समजतेस?”

“ताहीतर काय ! आणि ते सुद्धां कारणाशियाय.” बायको म्हणाली.

तेव्हांपासून समीरला बायकोशी बोलतांना व नागतांना भीतमीत चागवें लागलें. अगदी फुंकर धातून पाऊल टाकावें लागे.

आणखी कांहीं दिवसांनीं आणखी एकाच्या परीं लग्न होतें. समीरला सकुटुंब येण्यास बोलावणें आलें. दोघे लग्नाला गेले, नवरात्रांला नवऱ्यासुलीच्या गळ्यांत मंगळ-सूत्र बांधूं लागला तेव्हां समीरची बायको रडूं लागली. समीर जवळच बसला होता. त्यानें तिच्या हातावर हातानेंच हळुवारपणाने

खूण करून समजावून सांगितलें, ही रहायची वेळ का ! आनंदाची वेळ नव्हे का !

“तिचें आयुष्य या पुढें बंधनांत दुःखांत लोटलें गे. म्हणून मी रडत होतें. पुन्हां तूं विनाकारणें मला रागावला आहेस. आणखी तिसऱ्या वेळीं असें कांहीं झालें तर मला नाही खण्णार.” बायको म्हणाली.

संसारांत इतके दिवस सुख उपभोगलें तें जातां संपुष्टांत आलें, अनेच समीरला पाटलें. कारण झुळक कारणें तिला दुःखी व्हायला पुरत होती.

आणखी कांहीं दिवसांनीं गांवांत फोणी तरी वारल्याचें ऐकून समीर बायकोबरोबर त्याच्या दुःखी नातेवाइकांना भेटायला गेला. प्रेताच्या चारीमाजुला थोळका लोक रडत होते. तें पाहून समीरची बायको हंसूं लागली. समीर तिच्या पाठीला बोटानेंच खूण करून हळुच म्हणाला—“वाईट नाही का दिसत !”

ती आणखी मोठ्यानें हंसूं लागली. म्हणाली—“जो मेला त्याचे सर्व काय संपले. तो संसाराच्या सर्व बंधनांतून मुक्त झाला. वेळीं रहायचें असतें का !” हेच तिसऱ्या वेळीं तूं मला कारणाशियाय दुखविलें

आहेस. आतां मी कोणाची बांधलेली नाही. असें सांगून ती जी उठली ती सरळ सरोवरांत उडी टाकून माली.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळानें विचारलें—“राजा ! समीरच्या बायकोनें असें मूर्खपणानें कां वागवें ! नुसतें विचारणें म्हणजे रागावणें झालें का ! हा हद्दीपणाच नव्हे का ! या प्रश्नांची उत्तरे माहीत असून तूं दिली नाहीस तर परिणाम माहीतच आहे, होण्याची शंभर टक्कलें होऊन तुझ्याच पामांवर लोळूं लागली.”

विकमार्क म्हणाला—“समीरच्या होण्याचा वागण्यांत तिच्या हद्दीनें विचार नैक्यास विक्षिप्तपणा दिसणार नाही. ती एक देवी किंवा अप्सरा असून मृत्युलोकीं राहायला तयार झाली होती. समीरवर तिचे प्रेम होतें, त्याच्या सुखदुःखाची ती

मागीदारीण म्हणून नव्हती. विवाह बंधनांतून होण्यासाठीं कांहींतरी सवच तिला हवी होती. तशी अट कसापूर्वीच तिने पाळत ठेवली होती. जन्म, विवाह व मृत्यु यांकरितां मर्त्य ज्या हद्दीनें पाहतात हद्दीनें स्वर्गांतले देव पहात नाहीत. मानव जन्म ही दुःखाची सुरवात, लग्न हें बंधन आणि म्हणजे मुक्ति असें त्यांना पाटलें. शेवटीं ती जी जास्त हंसली त्याचें कारण ती संसाराच्या बंधनांतून मुक्त होण्याची संधी मिळाली म्हणून. असा विचार केल्यास तिच्या वागण्यांत विक्षिप्तपणा दिसून येणार नाही.”

अशा तऱ्हेनें राजाचे मौन मंग होतांच वेताळ प्रेताबरोबर अदृश्य झाला आणि नेहमी प्रमाणें शाहाच्या फांदीला लोंबकळूं लागला. (कल्पित)

वानाचे रहस्य

एका गांधी एक गरीब हरिमस्त रहात असे. तो पंचक्रोशीतल्या गांधोगांधीं फिल्लन हरिकीर्तन करी आणि लोक आनंदाने त्याला देत त्यावर त्याचा उदरनिर्वाह चाले. एकत्रां तो एका गांधी गेळा असतां गांवकऱ्यांनीं त्याचे कीर्तन आपल्या गांधी घरविण्याचे ठरविले. ते इनामदार नांवाच्या श्रीमंत गांवकऱ्याकडे घेऊन गेले. आणि म्हणाले—“आपल्या गांधी बुवांचे कीर्तन झाले किती बरे होईल ! आमच्या हातून जितकी सेवा होईल ती आम्ही करूच. मग काय विचार आहे !”

इनामदारांना भजना कीर्तनाची विशेष आवड नव्हती. पण गांवकऱ्यांनीं त्याला एवढा मान दिला तेव्हां ते कळू

झाले. एवढेच नव्हे तर बुवांनीं त्यांच्याच घरी रहावे त्यांनीं आमह फेळा.

त्याच दिवशीं इनामदारांच्या घरा-समोरच्या अंगणांत कीर्तनाची तयारी झाली. देवाच्या तसबिरीसमोर एक मोठे तबक ठेवण्यांत आले. कीर्तनाला येणाऱ्यांनीं ऐपतीप्रमाणे त्यांत धर्म कऱावा प्रघात होता. कांहीं जणांनीं तबकांत पैसे टाकले. इनामदारांनीं कीर्तन संपल्यावर बुवांचा सत्कार करण्यासाठीं एक शाल शंभर रुपयांची एक भेली तयार करून ठेवली होती.

गांधी लक्ष्मीधर नांवाचा आणखी एक सामान्य श्रीमंत असा गृहस्थ रहात असे. त्यानें आल्याबरोबर बुवांच्या गळ्यांत तीन रुपयांची एक शाल घातली आणि

परातोंत चार रुपये टाकले. नंतर तो समोर पाहिल्या ओळोंत बाऊन बसला.

इनामदार कोण धर्म करीत आहेत हे तिरक्या नजरेनें पहात होते. लक्ष्मीधरनेच तेवढी मोठी तबकांत टाकली होती. एहा रुपयापर्यंत बुवां कोणाची मजल पोचली नव्हती. त्यानें शंभर रुपये देऊन वर एक शाल देणे म्हणजे शिष्टपणा होणार नाही का ! रुपये शाल की पुष्कळ होईल असे त्यानें मनाशी ठरविले.

कीर्तन चालू होते. इनामदार मध्येच कांहीतरी महत्वाच्या कामासाठीं म्हणून

उठले. त्यांनीं लोखरी काढून घेऊन तिच्या जागीं एक मोतर, उपरणें आणि शंभराच्या जागीं दहा रुपयांची नोट ठेवून विडी आणि आपल्या जागीं बाऊन बसला.

सुरवाती पासूनच इनामदारांच्या हाऊ-चाळीघर कीर्तनकाराची नजर होती. इनामदारांच्या मनांत उठणारे विचार त्यांच्या चेहऱ्यावर झळझळ होते. इनामदार कीर्तन असतां मध्येच उठून घरांत कां गेला त्याच्या लक्षांत आल्याशिवाय राहाले नाही. इनामदार पुन्हां जागेवर येऊन बसल्यावर कीर्तनकारांनीं

कीर्तनांत एक कथा गोवून सांगितली. म्हणाला—“कर्ण मोठा दानी होता. कोणी दान मागायला म्हणजे तोडांतून कधी नकार आला नाही. तो एकदां स्नानाला होता तेव्हां एका सेवकानें येऊन कोणी ब्राह्मण आल्याचें सांगितलें. कर्णानें त्या आदर-पूर्वक बोलाविलें. तो आला तेव्हां कर्ण झाल्या हातांत तेलानें सुवर्णपात्र घेऊन उजव्या हातांत तेल ओतून अंगाला लावीत होता.

ब्राह्मण हात जोडून म्हणाला—“महाराज ! मी एक गरीब ब्राह्मण आहे. रुचेक दान आपण करावें.”

महादानी कर्णानें त्याच्या डाव्या हातांतलें सुवर्णपात्र दान म्हणून देऊन टाकलें. ब्राह्मणानें आनंदानें तें स्वीकारलें आणि

महाराज ! पण कोणी डाव्या हातानें दान करतो का ? असें कर्ण्यांत कांही गुपित आहे का !”

कर्ण स्मित करून म्हणाला—“दान करतांना हें गुपित प्रत्येकानें लक्षांत ठेवलें पाहिजे. दान द्यायचें तर कसेच देऊन टाकावें. उशीर करूं नये. मी दान केलें तेव्हां हें पात्र डाव्या हातांत होतें. मी तें हातानें देण्याचा विचार केला असता तेव्हा अर्धव्या माझा विचार कदाचित बदलला असता. मी डाव्या हातानेंच दान केलें.”

ही कथा सांगून हरिदास मूळ पदावर आला. इनामदारांना कोणी बोवाडीत मारल्यासारखें वाटलें. त्यांनीं हरिदासाला देऊं केलेलें दान पश्चिच्यापेक्षां वाढवून दिलें आणि त्यांचा सत्कार करून निरोप दिला.

भोळसट

एका गांवीं एका शेतकऱ्याला तीन मुलगे होते. दोघे मोठे हुशार होते. तिसरा थोडा भोळसट होता. वडील वारकऱ्यावर दोघां भावांनीं बापाचा सधे जमीनजुमला व इस्टेट वांटून घेतली आणि धाकट्याला कांही दिलें नाहीं.

“सर्वे तुम्हीच घेऊन टाकलेंत आणि मला !” धाकट्यानें विचारलें.

“तू आहेस मुळा आणि भोळसट. तुझ्याजवळ काय शिल्लक राहणार !” त्याचें दोघे भाऊ म्हणाले. पण तिसरा ऐकना. तेव्हां दोघां भावांची त्याला एक म्हातारा बैल दिला व म्हणाले—“हा तुझा वांटा.”

थोड्याच दिवसांनी शेजारच्या गांवीं आठवड्याचा बाजार होता. बाजाराचें गांव एक जंगल पलीकडें होतें. धाकट्या भावानें

बैल विकून टाकण्याचें ठरविलें आणि बैल घेऊन बाजाराच्या गांवां दिघाला.

जंगलांतून जात असतां एका जामा एक यालकें होतें. वान्याचा शोका लागला कीं तें वांकि व ‘किर किर’ असा आवाज होई. धाकटा भाऊ बैल घेऊन झाडा-जवळून जात असतां तो आवाज ऐकूं आला. त्याला वाटलें, तें झाड कांहीं तरी बोलत आहे. म्हणून त्यानें झाडाला विचारलें—“माझा बैल विकत हवा आहे का तुला ?”

झाडाचा पुन्हां ‘किर किर’ असा आवाज झाला.

“फक्त बीस रुपये. एक किंमत, कमी नाहीं जास्त नाहीं.” तो म्हणाला.

पुन्हां ‘किर किर’ आवाज झाला.

“अरे खुळान शेवटीं....” दोघे माऊ हंसून म्हणाले.

दुसऱ्या दिवशीं तो त्या झाडाजवळ गेला तेव्हां तेथे बैल नव्हता.

“माझे पैसे ?” त्याने झाडाक विचारलें.

“किर किर” आवाज झाला.

“उद्यां ! म्हणून तर मला राग येतो. बरें तर जाणखी एक दिवसाचा अवधी देतो. जर तूं उद्यां पैसे दिले नाहीस तर पहा.” असे सांगून तिसरा माऊ घरी परत आला.

“मिळाले का रे ?” दोघां भावांनी त्याला विचारलें.

“नाही, उद्यां मिळलीक.” तो म्हणाला.

“अरे पण तूं बैल कोणाला विकलास, हें सांगशील ?” दोघांनी विचारलें.

“रानांतल्या एका वाळक्या झाडाक.” तो म्हणाला.

“मूर्ख तो मूर्खच ! खुळा !” माऊ म्हणाले.

तिसऱ्या दिवशीं तो कुन्हाड घेऊन झाडाजवळ गेला आणि विचारूं लागला—

“बोल, कोठे आहेत माझे पैसे !”

फक्त ‘किर किर’ आवाज झाला.

“पुन्हां तेंच उत्तर ! माझ्याजवळ नाही चालायच्या तुमच्या वचनजी.” असे म्हणत त्याने कुन्हाडीचा एक जोरानें झाडावर मारला. त्या एका घावाबरोबर झाडाची फांदी तुटून पडली व सोन्याची नाणीं फांदीबरोबर जमिनीवर पडली.

त्या झाडाच्या पोकळींत चोरांनीं सोन्याचीं नाणीं लपवून ठेवली होती. तिसरा मुळगा जेव्हां ओझें वाढवून नेणें होतें तेव्हां घरी घेऊन गेला आणि त्यानें तें आपल्या भावांना दाखविलें. एवढें सोने पाहून दोघे चकितच झाले. म्हणाले.

“कोठे रे मिळालें तुला एवढें सोने ?” त्यांनी विचारलें.

“त्या झाडाचें माझा बैल विकत घेतला त्याच्या सोने आहे. चला, जाऊन घेऊन येऊं या.” धाकटा माऊ म्हणाला. तिघे जंगलांत निघाले. जेव्हां सोने मिळालें त्याचीं तीन गाळोडी करून तिघे घरी निघालेले.

वाटेत त्यांना गांवचा पाटील भेटला “कायरे आहे यांत !” त्याने तिघांना विचारलें.

“सुरण आणि रत्नाळीं.” दोघे मोठे मोठे पाहून दोघे चकितच झाले. म्हणाले.

“उद्यां पैसे म्हणतोस ! बचन देऊन मोडणार तर नाहीस ! बरें तर ठेवून घे बैल !” असे सांगून त्याने त्या झाडाच्या बुंधाला बैल बांधून ठेवला आणि घरी निघून गेला.

“बैल विकलास का रे ?” भावांनी विचारलें.

“होय, विकला !” माऊ म्हणाला.

“पैसे ? किती मिळाले वधू ?” दोघां बडील भावांनी विचारलें.

“पैसे अजून हातांत आले नाहीत. उद्यां मिळतीक धीस रुपये !” म्हणाला.

“खोटे! सोने आहे. पाहिजे तर पाहून घ्या.” धाकटा म्हणाला आणि त्याने आपले गाठोडे सोडून दाखविले. इतके सोने पाहून पाटील झाला. तो तिसऱ्याच्या गाठोड्यांतली नाणीं दोन्ही हातांत जेवढी आली घेऊं लागला. ते पाहून धाकट्याने त्याच्या डोक्यांत कुन्हाड मारली. पाटलाला तत्काळ जागच्या जागी मोक्षप्राप्ती शाली.

“अरे मूर्खा! तू हे काय केलेस! आतां हे प्रेत कोठे आणि कसां लपवायचे!” दोघे भाऊ धावतून गेले.

त्यांना दुसरे कांहीं सुचले नाही तेव्हां त्यांनीं प्रेत ओढून नेऊन शेजारच्या एका क्षोपडींत नेऊन पुरून टाकले. परंतु धाकटा भाऊ हे गुपित ओढून टाकणार अशी त्यांना घास्ती वाटत होती. म्हणून ते रात्री क्षोपडींत गेले आणि प्रेत उचलून नेऊन तेथे एक

मेलेला बकरा पुरून ठेवून दिले. बकलाचे प्रेत त्यांनीं दुसऱ्या जागी पुरून ठेवले. दोन तीन दिवसांनीं, पाटील घरी परतले नाहीत म्हणून चवकशी झाली. तिसरा भाऊ कोणाला भेटला त्याला म्हणाला—
“पाटील कोठे आहेत हे मला कां नाही कोणी विचारीत! मीच लावला त्यांना वाटेला. दोघां भावांनीं त्याचे प्रेत पुरून सुद्धां टाकले. दाखवतो पाहिजे तर.”

तो क्षोपडींत सर्वांना बोलावून घेऊन गेला आणि जागा दाखवून म्हणाला—
“खणा येथे, मिलेल पाटलांचे प्रेत.”

गांवकऱ्यांनीं खणून पाहिले तेव्हां त्यांना तेथे मेलेला बकरा दिसला.

“वेडा आहे झाले...” असें म्हणत गांवकरी निघून गेले.

योग्य दंड

अकबर दरबारी बिरबला-बरोबर त्याचा मित्रपण रहात असे. बिरबलाने बादशाहाची नजीक उभा राहून म्हणून बिरबलाचा हेवा वाटे. बिरबलाची मान साळी करायला लावून जागा पटकावण्याचा त्याने निश्चय केला.

बिरबलाच्या चालुर्मीचे पराक्रम ऐकण्यांत बादशाहाला फार आनंद वाटे. म्हणून एकदां बादशाहाने एक पत्र सर्वासमोर टाकला. म्हणाला—“प्रत्येक निरर्थक गोष्टीत कांही तरी गूढ अर्थ असतो. हे खरे आहे का!”

लोच बिरबल म्हणाला—“जी हुजूर, खरे आहे!”

बिरबलाचा मित्र उठून उभा राहाला व म्हणाला—“खोटे आहे! निरर्थक गोष्टीत

गूढ अर्थ कोठून निघणार! मी अनेक निरर्थक उक्ती शकेन.”

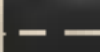
बिरबलाला त्याच्या मित्राचा कावा समजला. त्याने त्याची मोडण्याचे ठरविले. म्हणाला—“ऐकू तर धा, तुमची निरर्थक उक्ती! मी सांगतो त्यांतला गूढार्थ!”

बिरबलाचा मित्र डोकें लाजवीत जरा खाकरत म्हणाला—“आई बापाच्या पोटी जन्मलेल्याने खूप पिऊन बापाला ठार केले.”

बिरबल फक्त क्षणभरच विचार करावला थांबला असेल. म्हणाला—“आपल्या आई बापाला कोणी मारायला आईला का? असें कोणी केले तर लोक म्हणतात की हा आपल्या आईबापांचा सुरुंगा नाही. आणि

जो सिंगून वापाला मारतो त्याला जर कोणी म्हणाले की हा आपल्या आईचापांचा मुलगा नाही तर त्यांत नवल काय ? ”

ते उत्तर ऐकून बिरबलाचा मित्र झाला. बिरबलाचे उत्तर ऐकून इतर दरबारी वाजसून त्याची वाहवाही करू लागले तेव्हा त्याने आणखी एक निरर्थक कोडे घातले.

“बादशाह शिकारीला चाकले असतां एक पक्षी घरच्याकडे जात होता तो बादशाहाना पाहून एकदम पाण्यांत शिरला.”

बिरबल जास्त विचार न थांबतां एकदम म्हणाला—“ते बरोबरच आहे. बादशाहाना त्याला नेम मारला आणि तो पक्षी पाण्यांत पडला.”

पुन्हा दरबाच्यांनीं टाळ्या वाजवून बिरबलाला शाबासकी दिली. या खेपेस

बिरबलाचा मित्र म्हणाला—“गवत पुरेसे उरले नाही तेव्हा गाढवाने लाथा मारल्या. याचा अर्थ काय ? ”

“वाघ आहे आणि नोकर. गाढवाला पुरेसे नाही. म्हणून गाढवाने सिंहाला लाथा मारायला सुरुवात केली याचा अर्थ झाला की आपले बादशाह आहेत वाघ आणि त्यांचा नोकर म्हणजे शाहा मित्र गाढव. जो मिळतो तो पुरेसा नाही. म्हणून कसण्याच्या विचारांत आहे.” बिरबलाने भाष्य केले.

बिरबलाचा बारंबार सांगू लागला स्वप्नांतदेखीक त्याच्या मनांत विचार नाही. परंतु बिरबलाने त्याची अशी खोद मोडली की पुढे त्याची वाचाच बंद झाली.

हुनर

जयपुरच्या राजाला जयंत नांवाचा एक मुलगा होता. त्याच्या एका जिवलग मित्राचे नांव असे होते. दोघे सकाळी रानांत शिकारीला आणि संध्याकाळ फाळोख परी येत. ते शिकारीला जात तेव्हा दोघांचे कपडे इतके साधे असत की पाहणाऱ्याला हे कळत नसे की राजाचा मुलगा कोण व त्याचा मित्र किंवा नोकर कोण :

एकदां नयंत व शिकार संपल्यावर सायंकाळी परी येत होते तेव्हा जयंतला लहान लागली. गांवाबाहेरच्या एका विहिरीवर दांघे गेले. विहिरीवर गांघच्या मुली पाणी भरत होत्या. त्यांनी पाणी प्यायला मागितले. एका मुलीने तांब्याभर

पाणी भरून पुढे केले, पण दुसऱ्या एका मुलीने तिच्या हातांतला तांब्या घेऊन पाणी ओतून टाकले. नंतर तिने पुन्हा भरला ती ओतून टाकला. असे महा वेळां पाणी ओतून सांतत्या वेळी तिने तांब्या प्यायला पाणी दिले.

जयंतने पाणी पिऊन घेऊन मुलीला विचारले—“तू पहिल्या तांब्यांतलेच पाणी प्यायला का नाही दिलेस ? मला चिडवण्यासाठीच ना ? ”

“अपरिचित लोकांना असे चिडवण्याची आम्हांला संघय नाही. पाणी फार गार होते व तुम्ही दुरून दमून आला होता. थोडे मुस्ताचल्यावर पाणी घावे म्हणून मी थोडा उशीर लावला.” ती म्हणाली.

तिथी उत्तर ऐकून जयंत चकित होऊन तिच्याकडे पाहू लागला. ती फार सुंदर होती. "तुम्ही नांव काय ?" त्याने तिला विचारले.

"माझे नांव माधवी. माझे वडील धनगर आहेत. तुम्ही नांव काय विचारले ?" तिने विचारले.

"विचारण्यांत कोही चुक झाली का ?" त्याने विचारले.

"रामावणार नसाल तर विचारतं, तुम्ही कोण हे आणि तुमचं नांव काय हे काय नाही सांगितलं ?" माधवीने विचारले.

"सर्व सांगू की खोटे !" जयंतने विचारले.

"तुम्हाला आवडेल तसे सांगावे." माधवी म्हणाली.

"सर्व सांगित, पण आतांच नाही. तुला खबरदारी केली एवढे वचन मात्र देतो." म्हणाला.

नंतर जयंत व जयपाल आपल्या गांधी निघून गेले.

माधवीशिवाय दुसऱ्या कोणत्याही सुलीशी लग्न करावयाचं नाही हे जयंतने आपल्या मनाशी ठरवून टाकले. त्याच्या भाई-वडिलांना ती गोष्ट कळली. मुख्यतः ऐकणार नाही. लक्षांत घेऊन रोषे त्या स्वाम्या कबूल झाले.

राजाचे दूत साखरपुडा घेऊन जयपाल-बरोबर माधवीच्या गांधी मेले आणि माधवीच्या वडिलांना भेटले. म्हणाले. "राजाने तुमच्या सुलीशी युवराजाचे लग्न करून घ्या अशी चिन्ति करण्यासाठी आम्हाला पाठविले आहे."

आलेल्या लोकांना सायला देऊन माधवी गालिचा विणायला जाऊन बसली. तिचे वडील म्हणाले— "हे ५६१,

तिच्या ल्हाविषयी आम्हाला नाही कांही बोलावयाचं. सर्व तिच्या इच्छेवर अवलंबून आहे." असे सांगून त्याने माधवीला बोलाविले.

जयपालने तिला बरोबर आणलेली वस्त्रांमधून दासबिडी आणि म्हणाला— "महाराजांनी ही तुला घ्यायला आम्हाला पाठविले आहे."

तिने वस्त्रांमधून काढून घेत घेत विचारले— "महाराजांची एवढी कृपा होण्याचं कारण ?"

"राजकुमार जयंत यांना तुं एकदां प्यायला पाणी दिलं होतंय आठवतं का ! युवराजांशी तुम्ही म्हणून महाराजांनी ही भेट तुम्हाकडे पाठविली आहे." जयपाल म्हणाला.

"म्हणजे मी त्या दिवशी पाणी दिलं ते युवराजांना का ! ते आहेत तसे सुंदर. पण त्यांना कांही कामधंदा येतो का ?" माधवीने विचारले.

"ते युवराज आहेत. सर्व कामधंदा करणारे त्यांचे सेवक व दास आहेत. म्हणून त्यांना कामधंदा शिकण्याची गरज !" जयपालने विचारले.

"असेल ! पण काळवेळ कशी येईल हे कोणाला माहीत आहे का ? आज जो राजा आहे तेव्हा तेव्हा होऊ शकतो. म्हणून राजा असो की रंक, प्रत्येकाला कांही तरी हस्तव्यवसाय आला पाहिजे. युवराजांशी मी लग्नाला तयार आहे, परंतु एकदा हस्तव्यवसाय माहीत नाही. तरुणांशी मी लग्नाला तयार नाही. युवराजांना वतीने माफ करायला सांगा." माधवी म्हणाली.

राजदूतांनी माधवी म्हणाली ते जाऊन सांगितले. ते ऐकून राजा व राणीला फार

दिले. कांही दिवसांनी त्याने स्वतःच्या हाताने कलावतूचे काम करून प्रेमाची भेट म्हणून एक सुंदर जयपालच्या हाती माधवीकडे पाठविले.

“ज्याच्या हातात हे कसब आहे त्याच्या बरोबर कोणत्याही परिस्थितीत आयुष्य घालविण्याचा वाटण्याचे कारण नाही.” माधवीने ते वाच मधीकाकून लमालम आपला होकार कळविला.

दोघांचा विवाह धाटामाटाने पार पडला.

या विवाहानंतर जयपाल कोठे तरी निघून गेला. त्याचा पुष्कळ शोध लावण्यांत आला, परंतु शोध लागला नाही.

कांही दिवसांनी वृद्धांपैकी महाराजांना देखावा झाली. पिकलेले पान गळून पडले. जयंत मादीवर बसला.

एकदा माधवी आपल्या पतीला म्हणाली— “तुम्ही मादीवर बसलात म्हणून महाराज झालात. परंतु राज्यकारभाराची जबाबदारी कशी सुखी होईल याची तुम्हांला माहिती आहे का? तुमचे प्रधान आणि कारभारी सांगतील तर. ते तुम्हाला नेहमी हेच सांगणार की राज्यात सर्वत्र नांदत

आहे व प्रजा सुखी राहे म्हणून वेप पालटून, कधी साधूचा, कधी निकाऱ्याचा व कधी कायदावादीचा धोरण करून गुप्तपणे राग्यांत फिरून वस्तुस्थिती ओळखून घेतली पाहिजे.”

“तुम्ही म्हणजे बरोबर आहे माधवी. मी साधा पोशाख करून शिकारीला असे तेव्हा गांवकरी कसे मोठठेपणे माझ्याशी बोलत. परंतु आता मी नावापुरता राजा आहे. खरा पैतीथ तो मी निघून गेला आहे. राज्य कोण संभालणार.” त्याने विचारले.

“तुम्ही मुळीच शाही शक्त नसत. माझ्या महाराज राज्याच्यात नाहीत ते प्रधानांना व इतर अधिकार्यांना करून देण्याचे कारणच काय!” माधवी म्हणाली.

जयंत शेतकऱ्यांचा पोशाख करून मर मजेच्या सुख दुःखाची कहाणी कळावी म्हणून निघाला. तो एका ओढ्यावर बसला असता तेथे एक वृद्ध साधू आला. त्या म्हणतानाच त्याचे पुष्कळ शिष्य होते. समोर कांही नोकर “बाजूला व्हा, बाजूला व्हा!” असे म्हणत येत होते. कांही लोक त्या वृद्ध माणसाची चरणरज कपाळाला लावून नमस्कार करीत होते.

त्याने बरोबर येणाऱ्या विचारले “काय बुवा आहोत ते?”

“तुम्ही हतक्या धोर पुरुषाला ओळखत नाही! कालीमातेच्या देवळांतले पुजारी, एक महात्मा आहेत. पायाखाली फीडुंगी चिरून मरेल म्हणून जमिनीवर पायच ठेवत नाहीत. योगबळाने अधोशी त्यांना म्हणून शक्तियोगी म्हणतात.” तो शिष्य म्हणाला.

शिष्याला ओढ्याजवळ आला, नोकरांनी पहिल्यांदाच अंधळून ठेवलेल्या मख-बळी त्याच्यावर तो विभ्रान्ति घेऊ लागला.

आनंद त्यांना वाटले की आता त्यांमुळे राजघराण्याला साजेस अशा राजकन्येशी विवाहाला तयार होईल.

परंतु जयंत म्हणाला—“माधवी जे म्हणाली ते आहे. मला पण एक हस्तव्यवसाय शिकून घेतला पाहिजे.”

राजाने आपल्या प्रधानांशी करून ठरविले की मुलाने कलावतूचे शिकोवे.

दूरदूरच्या देशांतून कलावतूच्या कामांत हुशार लोकांना आणण्यांत आले. त्यांची तयतला कलावतूचे रेशमाच्या कापडावर जरीचे काम करणे करावयाचे हे शिकवून

लोक पोळका करून नारी बाजूला जमा झाले व साष्टांग नमस्कार करू लागले.

जयंत पण सर्व लोकांना बाजूला सारीत पुढे गेला. शक्तियोगीने नवा मनुष्य आल्याचे ओळखले आणि त्याला विचारले—“कोण रे तू? काय काम करतोस?”

“मी दूरचा राहणारा आहे. कामाच्या शोधार्थ निघालो आहे.” जयंत म्हणाला.

“कामच हवे ना! माझ्याबरोबर चल,” शक्तियोगी म्हणाला. जयंत वाट पाहू लागला. शक्तियोगीने आपल्या एका दोघा शिष्यांच्या कानांत काही तरी सांगितले.

ते लगेच निघून गेले आणि मजुरांच्या डोक्यावर काही माल घेऊन परत आले.

नंतर शक्तियोगीने त्याच्या दर्शनार्थ आलेल्या भक्तजनांना आशीर्वाद दिला आणि मजुरांना बरोबर सांगून शिष्यांसह निघाला. बरोबर गेला. काही वेळाने गावाच्या बाहेर एका छोटेल्यानी किल्यांत शिरले. कोठाचे दार तसे जंगी होते. शक्तियोगीने एका मोठ्या पिशीने दाराचे कुटप काढले.

कोठाच्या आंत एक देऊळ होते. नारी बाजूला लोव्या होत्या. मजुरांनी सर्व देवळाच्या अंगणांत उतरविला. उक्ति योगी देवळामार्गे त्या मजुरांना जयंतला शेळावून घेऊन गेला. नंतर त्याने एक लोखंडी दार उघडून त्यांना अति त्रायला सांगितले. “काय करावचे ते मी आंत गेल्यावर सांगतो.” असे सांगून सर्व आंत गेल्यावर शक्तियोगीने दार वाहेऊन थंड करून कुटप लावले.

आंत काळोख होता. त्या भुयाराच्या वाटेने काही अंतर चालून गेल्यावर त्यांना नदीच्या काठी उतरणीवर दूर एक टिमटिम जळत असलेला दिवा दिसला. त्याच वेळी

एक लोखंडी बाजूला नव्या दाराकडून त्यांना दिसली. जयंतने जवळून ती आकृति पाहली—अस्थिपंजरासारखा एक पुरुष होता तो.

“या माझ्याबरोबर!” असे सांगून तो मनुष्य सर्वांना जमिनीतल्या निरनिराळ्या गुहांत घेऊन गेला. ते पाहून जयंतला नरफळोकाची अणुकांही आठवण झाली. एका गुहेत भेते पडली होती. दुसऱ्या एका गुहेत कित्येक लोक निरनिराळी कामे करीत होते. सर्व सृष्टीच्या दारांतच अणुकांही उभे होते.

अस्थिपंजरासारखा तो मनुष्य म्हणाला—
“तो पुजारी नमून राक्षस आहे. तुम्हांला त्याने फंसवून या गुहेत पाठविले तसे आम्हांला पण आंत पाठविले होते. मला येथे येऊन कित्येक वर्षे लोटली. माझ्या बरोबर आलेले सर्व एकामागून एक तडफडून गेले. हा राक्षस पुजारी ज्या लोकांना काम भेते आणि ज्यांना येत नाही अशा दोन्ही प्रकारच्या लोकांना आंत सोडतो. काम करणाऱ्यांकडून दोरासारखे काम करून त्यांच्यावर मारहाण करून त्यांचा जीव घेतो. ज्यांना

"होय, घर्म प्रयो ..." जयंत म्हणाला.
"तुमच्यापैकी कोणाला विशेष काही
होय म्हणजे हस्तव्यवसायाची माहिती
आहे?" पुजाऱ्याने विचारले.

"आम्हा सर्वांना एक एक हुनर येते.
मला कलावतूचे काम येते मी कलावतू
करिलेल्या एवढ्या कामाची किंमत एकेक
काम स्वतःच मिळते." जयंत म्हणाला.

"तरेंच!" पुजाऱ्याने विचारले.

"आपण स्वतःच पाहिले तर व्हावें."
म्हणाला.

"घरं तुला का कोणकोणता
माल पाहिजे?" पुजाऱ्याने विचारले.
जयंत म्हणाला—"आम्ही शाकाहारी
आहो. म्हणून आमच्या जेवणाची सर्व
व्यवस्था करण्याची कुरा करावी."

पुजाऱ्याने त्याप्रमाणे त्याच्या व त्याच्या
बरोबरच्या लोकांसाठी वेवण पाठविले.
जयंतने ते आपल्याबरोबर आलेल्या इतरांना,
एवढेच नव्हे तर जवळक व पूर्वीच्या
लोकांनापण सायका वांटून दिले.

पुजाऱ्याने शाळी विणामला आवश्यक
त्या सर्व कस्तू माणून दिल्यावर जयंतने
शाळीवर सुंदर चित्रे नर काढण्याच त्याच

बरोबर आपला संदेश गुहेच्या बाहेर कळेल
असा तऱ्हेने युक्तीने विणून ठेवला.

पुजारी त्याने ती अवभुत
शाळ पाहून जयंतच्या कौशल्याची
स्तुति केली.

"जेव्हा किमतीने माल विकतां
येईल. त्यांत पारवी लोकांच्या
सांगली तर या किंमत दहापट
मिलाल्याशिवाय नाही. मापमी
राणीला या कलेची मारख फार चांगली
आहे." जयंत पुजाऱ्याला म्हणाला.

पुजाऱ्याला परमानंद त्याला
होम हतफा वाढला न सांगता
तो स्वतःच शाळ घेऊन राजवाड्यांत गेला.
नोकरीं राणीला घेऊन सांगितले
एक मनुष्य एक अतमोल विकतल्या
घेऊन आला आहे. राणीने त्याला जात
बोकाविले.

तिने ती नीट उधडून घुडां पाहिली
नाही. फक्त किंमत विचारली.

"महाराणी! सोन्याहून संभरपट किंमत
आहे या शाळीची. आपण काम पाहिलेत
तर माझे म्हणजे खरे वाटेक आपल्याला.
आपल्याला या कामाची पारख आहे,

मी दर आले आहे." पुजारी म्हणाला.

माधवीने होऊन शाळ पाहिली. तिची नजर राजाने पाठविलेल्या
संदेशावरच पडली.

तो गुप्त संदेश असा होता—

"मिथ माधवी! मी तर नरकांतच
सांपडले आहे. ही शाळ जाणणारा एक
धमदूत आहे असे समज. जयशंकर पण
येथेच येऊन फंसला आहे. शक्तिमाद
गांवाच्या पूर्वेला एका बालेकिल्लाच्या
जांत गुहेत आमचा शोध केल्यास आमचा

काम येत नाही त्यांना कळून तो व
शिष्य सर्व मिळून खाऊन राकतास. हा
व त्याचे शिष्य नरमशक आहेत."

त्याचे धोरण ऐकत असता जयंतने त्याला
ओळखले. तो त्याचा मित्र जयपाल होता.
आश्चर्याचा व दुःखाचा वळ सगून तो
मरून जाईल भीतीने जयंतने त्याला
स्वतःची ओळख दिली नाही.

इतक्यांत कोणी तरी बाल्याची चाहल
लागली. पुजारी लोकांबरोबर गुहेत
आला होता. "आतां नवा जालेला तूच
नव्हे का?" पुजाऱ्याने विचारले.

शोध लागेल. नाही तर मरण निश्चित आहे. तुम्हा-जयंत.”

तो संदेश वाचून माधवीच्या पोटांत धस्स झाले. ती बराच वेळ त्या शालीवरचा तो संदेश चवित्र होऊन पहात राहली. पुढाऱ्याला वाटले की राणी कौतुक करीत असावी. नंतर स्वतःला म्हणाली-“तू म्हणालास तेवढीच याची किंमत लावणे चुकीचे ठरेल. त्याहून जास्त किंमत घ्यायचे ठरविले आहे.” असे सांगून तिने प्रधानांच्या नांवी एक लिहून नोकराला दिले व म्हणाली-“हे पत्र व या माणसाला प्रधानांकडे वेळून जा.”

पुजारी नोकराबरोबर प्रधानांकडे गेला. प्रधानाने माधवीचे वाचून पुढाऱ्याला कैद करून तुरुंगात टाकले.

नंतर माधवीने सैन्य छक्तिपाद नगराच्या पूर्वेला असलेल्या देवळाला नेढा घालून सर्व छिप्यांना कैद केले आणि गुहेचे दार उघडवून पुढाऱ्याच्या हाती सांघडलेल्या सर्व निरपराध लोकांना सोडविले.

तेव्हा जयपालाने जयंतला ओळखले. तो म्हणाला-“माधवी देवीने आपल्या सर्वांना वाचविले.”

जयंत म्हणाला-“मित्रा! तिने मला लक्षापूर्वीच नाही का वाचविले होते! कांही कामधंदा भेत असल्याशिवाय गरिबांनी ती लक्षात तयार नव्हती. कला कुसरीने शिकलो तेच आज उपयोगी पडले.” जयंत म्हणाला-

नंतर जयंत व माधवी सर्व लोकांना बरोबर वेळून राजधानीत परत आले. त्यांच्या राज्यांत प्रजा सुखी झाली.

अढळ प्रेम

विक्रमपूरच्या राजाला एकच एक मुलगा होता. त्याचे नांव धीरमती होते. तो स्वभावाने उदार. शांत व सर्वगुण संपन्न होता. परंतु क्षत्रियोचित प्रेम, व कौशल्य त्याच्या नव्हते.

विक्रमपूरच्या एका मांडलिक राजाला मंजरी नांवाची एक रूपवती कन्या होती. ती त्याची दत्तक पुत्री होती. ती लहान होती तेव्हापासूनच धीरमती तिच्याबरोबर खेळत असे. पुढे त्या बालप्रेमाला प्रणय रूप मिळाले.

परंतु एकादा सामान्य सामंत राजाच्या मुलीशी मुलाने आपली मान स्वार्थी करविलेली राजाला कशी खपणार! तरी धीरमतीने चापाळा निघून सांगितले

की मंजरीशी लग्न होणे नसेल तर लग्न करावयाचे नाही.

ऐकून राजाला राग आला. तो मंजरीच्या ओलावून म्हणाला-“तुम्ही मुलीला दूर कोठेतरी पाठवून घ्या. ती पुन्हा डोळ्यासमोर आली तर मी तिच्या जिवंत जाऊन टाकीन.”

तो सामंत राजा विचारा घाबरला. त्याने आपल्या मुलीला एका अंधार कोठडीत बंद ठेवले. मुलीजवळ तिच्या सेवेला त्याने एका म्हातारीला ठेवून दिले. मंजरी बरेच दिवस दिसली नाही तेव्हा धीरमतीने सामंत राजाजवळ जाऊन तिच्याविषयी चवकशी केली. तेव्हा तो म्हणाला-“महा-राजांनी तुमची दोघांची कधी भेट होऊ देता कामा नये असे मला बजावून सांगितले आहे.”

“तुझ्या सारख्या मुलांने एका जिवितात कुळात जन्म घेव्या मुलांला असं वाटतंय की एका राजधानी जिंकून जाऊन टाकलेलीच आहे.” राजा रागाच्या भरण बोकून गेला. त्या सांगून तो जाऊ लागला तेव्हा धीरमतीच्या मनात एक विचार आला व तो म्हणाला—“मी अद्यापर मला मारून जायला आहे. करून देऊन मला मंजरीशी फक्त आपल्या परमानगी मिळाली पाहिजे.” राजाने ते कबूल केले.

धीरमतीला आज्ञा द्या. लगेच तो आज्ञाधारण करून पोटावर बसून युद्धाला निघाला. त्याने सैन्याची काही सादिली नाही. सैन्य मागून आले. शत्रूने एकदा घोडेस्वार येत असलेला पाहून चाला अडविले आणि कैद केले. त्याला निःशस्त्र करून त्याला आपल्या राजासमोर आणले.

जे धीरमती शत्रूला जिंकून मजरीची घेऊन कुठे वन कुठे होईल हे स्वप्न पहात होता, शत्रूच्या हाती स्वतः कैद झाला.

“हा विक्रमपूरचा युवराज आहे. पाचा शिरच्छेद करावा.” अशी राजाची आज्ञा झाली.

जे तेवून धीरमतीला एकचकी असताना चढले. त्याने एका शिपायाच्या कमरेची तलवार स्पर्शून कैद करणाऱ्या ठार ठार व स्वतःची सुटका घेऊन आपल्या राजधानीकडे भरघाव घोडा आपल्या

अजायब हाती आलेल्या शत्रू पळून जात असलेल्या राहून शत्रू राजाला पण उत्साह घेऊन तो निघून वसून त्याचा पाठलाग करीत निघाला. धीरमतीने शत्रूला शोकाग्र करून खाडी ओढले आणि त्याची तलवार गडून आणि निःशस्त्र करून कैद केले आणि आंधार राजधानीत नेऊन गेला. सुद्ध संपले.

“ही आपले काम पुरे केले आहे. आता आपले घराण पुरे करावे” अशी विनंति धीरमतीने वडिलांजवळ केली.

“असली वचने पालन करण्याची गरज नसते.” बापाने उत्तर दिले.

लगेच धीरमतीने शत्रुराजाला बंधन मुक्त केले व स्वतःचा घोडा देऊन म्हणाला—“मित्रा! शत्रू वीर आहेस तू... स्वदेशी जा. समज आपली कधी भेटच झाली नव्हती. तू मला कैद केले नव्हतेच की मी मुला कैद केले नव्हते.”

राजाला मुलाचा उन्मत्तपणा व वशिष्टपणा भुलीच आवडला नाही. त्याने त्याला कैद आंधार फोंड्यांत टाकले.

ही गोष्ट राजधानीभर पसरली. मंजरीला पण कळली. तिने राजधानी सोडून जामघांच ठरविले. काळोख्या रात्री काळी शाल बगावर घेऊन ती कोणाला कळविल्या- शिवाय नगराबाहेर निघून गेली ती एका जंगलात जाऊन एका शाडोत कोणाला दिसणार नाही नशा घेताने पहाऊ गडाली. तिळा शोष लागली. ती उठली तेव्हा तिळा

काही धनगरांची मुले विसली. तिने त्यांना विचारले—“तुम्ही गेज इकडे येतां का? या देशाचे युवराज कधी शिकारीला या वाजूला आले तर सांगा की येथे त्यांना चांगली शिकार मिळेल.”

धनगरांनी होकार दिल्यावर मंजरी त्यांचे जंगलांत निघून गेली. तेथे शोपडी बांधून ती युवराजाची वाट पहात राहू लागली.

आपली पकुळी एक व ती सुद्धा दत्तक मुलगी नाहीशी झालेली पाहून सामंत राजाच्या हृदयाला धक्काच बसला.

तो राजाच्या म्हणाला—“महाराज! माझी मुलगी कोठे निघून गेली तं त्या देशालाच माहीत. आतां तुम्ही विनाकारण युवराजांना कैदेत डावून कां ठेवीत आहां?”

तेव्हां राजानें मुलगा कैदेतून मुक्त दिली. तो धोक्यावर बसून जंगलाकडे निघाला. ती धनगराचा मुलें भेटली. त्यांनी त्याला विचारलें—“देशाच युवराज आपणच का? जंगलांत एव रवी आहे तिनें आपल्याला एक निरोप सांगायला आम्हांला सांगितला होता. तुम्हाला या जंगलांत चांगली शिकार मिळेल.”

मंजरीनेच तो निरोप सांगितला असावा ओळखून धनगरांनी दाखविलेल्या दिशेनें जंगलांत गेला. आणि मंजरीच्या शोपडींत आला. कित्येक वर्षांनी त्याची ही भेट झाली होती. म्हणून दोघांना परमानंद झाला. परंतु तेथे राहणें धोक्याचें होतें. मंजरी म्हणाली—“महाराज आपला शोध काढीत इकडे आले व त्यांचा मी आपल्या बरोबर येथे रहात असल्याचें कळलें तर ते मला जिवंत घालण्याशिवाय राहणार नाहीत.”

दुसऱ्या दिवशीं मंजरीला धोक्यावर बसवून धीरमती समुद्रकाठी निघाला. सुदैवाने

त्यांना गजद्वीपाकडे जाणारें एक जहाज दिसलें. दोघे त्यांत बसून गजद्वीपांत गेले. तेथल्या राजाचे कतिबि म्हणून दोघांना कांही दिवस आराम मिळाला.

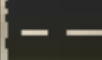
इतक्यांत व्याघ्रद्वीपाच्या राजानें ससैन्य स्वारी करून गजद्वीप कुठलें. त्यांनी गजद्वीपाच्या राजाचा सजिना आणि राजवाड्यांतल्या स्त्रीपुरुषांना कैद करून घेतून गेले. मंजरी व धीरमतीपण द्वीपाच्या हातीं कैद झाले. सेनापतीनें मंजरीला एक नजराणा म्हणून व्याघ्रद्वीपाच्या राजासमोर नेऊन उभी केली. राजानें तिला आपल्या स्वाम जहाजांत बसवून घेतलें. व्याघ्रद्वीपाचें सर्व आरमार गजद्वीपाहून व्याघ्रद्वीपाकडे निघालें. वाटेत मोठे वादळ आलें आणि धीरमतीचें जहाज इतर जहाजांपासून दूर बाहेर गेलें. विक्रम-पुगदजीकच्या एका सडकावर आदळून तें जहाज फुटलें.

काठावर आल्यानंतर धीरमतीला कळलें की त्याच्या वडिलांना देवाज्ञा झाली आहे आणि युवराजांचा शोध चाळू आहे. म्हणून तो सरळ राजधानींत गेला आणि तेथे बाटामाटानें त्याचा राज्याभिषेक

सुदैवानें मंजरीचें जहाज फुटलें व मंजरी-पण विक्रमपूरच्या किनाऱ्यालाच येऊन लागली. तिला तो सर्व प्रदेश ओळखीचा भासला. ती व्याघ्रराजाला तसें म्हणाली देखील. व्याघ्रराजानें तिच्या विषयी जास्त चवकशी केली तेव्हां त्याला कळलें की दुसरी कोणी नसून त्याची मृतःचीन मुलगी आहे. पंधरा वर्षांपूर्वी तिला जंजिगिरी करणाऱ्यांनी पळवून नेलें होतें. त्यांच्या हातून सामंत राजानें तिला बांचविलें होतें व आपली दत्तक पुत्री म्हणून वाढविलें होतें. आपली हरविलेली मुलगी परत मिळाली

म्हणून ज्याघराजाने स्वदेशांत गेल्यावर मोठा समारंभ केला. त्याने खास दरबार बोळावून मुलीकरिता योग्य वर शोधून आणाव्याम्य दरबान्यांना सांगितले.

आईवडिलांची भेट झाली याचा मंजरीला मुळांच आनंद वाटला नाही. धीरमतीचा विरह तिच्या असाय वाटत होता. म्हणून एक दिवशी वेष पालटून व पुरुषवेष धारण करून ती राजवाड्याबाहेर पडली आणि व्यापार्याच्या अहाजांत बसून एका द्वीपावरून दुसऱ्या द्वीपांत जात चिकमपूरला आली. त्या देशांत आल्यावर तिच्या कानांत की धीरमतीच आता राजा झाला आहे, राजाची भेट काय वाटेल ती शाले तरी आपली करून घ्यावी असे ऐकून ती राजवाड्यांत गेली आणि एक प्रेमगीत म्हटले. ते गीत ऐकून धीरमतीला आनंद झाला. तो धांवत आला

आणि विचारले त्याला : "तर मग मंजरीचा विवाह कोणाशी झाला ?"

"मंजरी कोणाशी विवाह करणार !" पुरुषवेषांत असलेल्या मंजरीने उत्तर दिले.

"तम्हण ती आपल्या प्रियकराच्या भेटली का येत ! तो तरी आपली कोणाशी करील का !" धीरमती दुःखी राऊन म्हणाला.

"म्हणूनच तर मंजरी आपल्या प्रियकराच्या भेटण्यासाठी सम समुद्र पार करून आली आहे." असे जागून मंजरी डोक्यापे पागोटें फेंकून देऊन प्रियकराला भेटली.

धीरमतीच्या आनंदाला पारवार नव्हता. दोघांचे लग्न झाले. तिच्या आपली राणी झाली. वेळ धीरमतीने अनेक वर्षे राज्य केले.

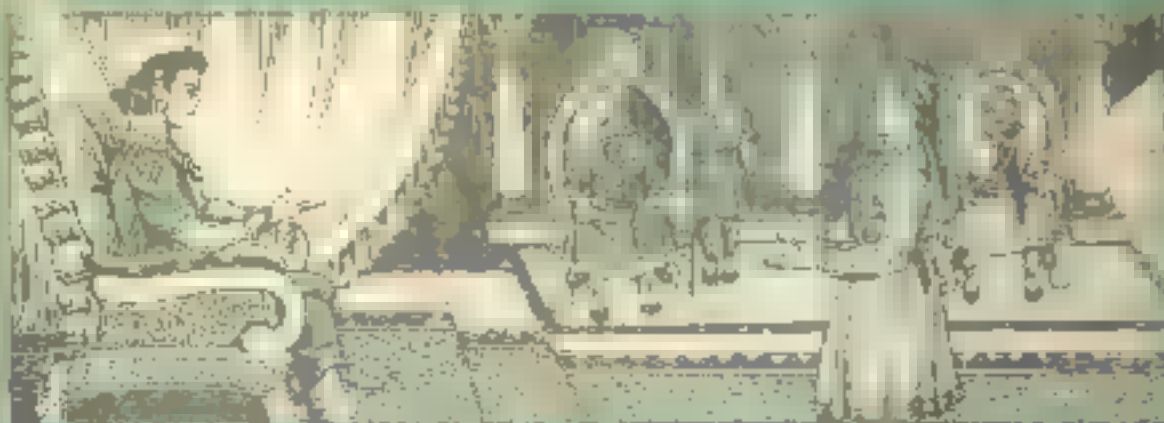

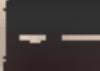
कृष्ण

कृष्ण त्रयांत आल्यावर त्याच्या सौंदर्यावर गांवांतल्या तरुण मुला मुलां आकर्षित होत. त्या वाड्यात त्याला को त्या देहभान विसरून जात. आई, वडील, पात किंवा इतर नातेवाईकांच्या सांगण्याकडे किंवा रागावण्याकडे दुर्लक्ष करून त्यांच्याकडे आकर्षित होत. त्याच्या बरोबर त्या वनविहार करीत. त्याच्याबरोबर कृष्ण रासकोटा करी. लपटाव मेल्ले. तो त्याच्याच संगतीत नेहमी राहू लागला.

एकदा मथुराची लुनारास गवळणांबरोबर रासनाथ नाच असतां अरिष्ट नावाचा

एक राक्षस एका सांडाचे घेऊन कृष्णाच्या माराखाला आला. सांड येत असलेला पाहून कृष्ण गोपिका घेऊन गेल्या आणि कृष्णाच्या मागे येऊन उभा राहाल्या. त्याने सर्वांना समजावून सांगितले की घाबरण्याचे मुळांच कारण नाही आणि त्याने त्या सांडाची दोन्ही शिंगे इतकी घट्ट धरली की त्याला जागचे हालता येईना. नेतर त्याची मान पिल्लवटून कृष्णाने त्याला दूर ढकलले. तो सांड भडभडा ओकला आणि पडल्या जागी ठार झाला. तेव्हा गोपिकांनी कृष्णाला चारीवाजुंनी घेरले आणि त्याच्या शौर्याची स्तुति करू लागल्या.

कृष्ण हकडे आनंदमग्न असतां तिकडे कंसाला रौन पडत नव्हते. गर्भदिवस तो कृष्णाला पाण्यांत पाडी. भीतीने ह काळजीनें तो अर्धा झाला.

एकदां त्यानें आपल्या दरबारांत उभसेन, वसुदेव, अत्यक, अंधक, कंषक, दासक, विभृथ, वपु आणि यक्ष यांना आणि पंचमस्तुसांना बोलविले आणि म्हणाला—
“तुम्ही सर्व विद्वान आहां. मोठमोठे पक्ष तुम्ही सोडविले आहेत आणि मला मदत करण्याचें घेतलें आहे. परंतु नी एका मोठ्या संकटांत पडलों अमुन मुद्दां तुम्ही

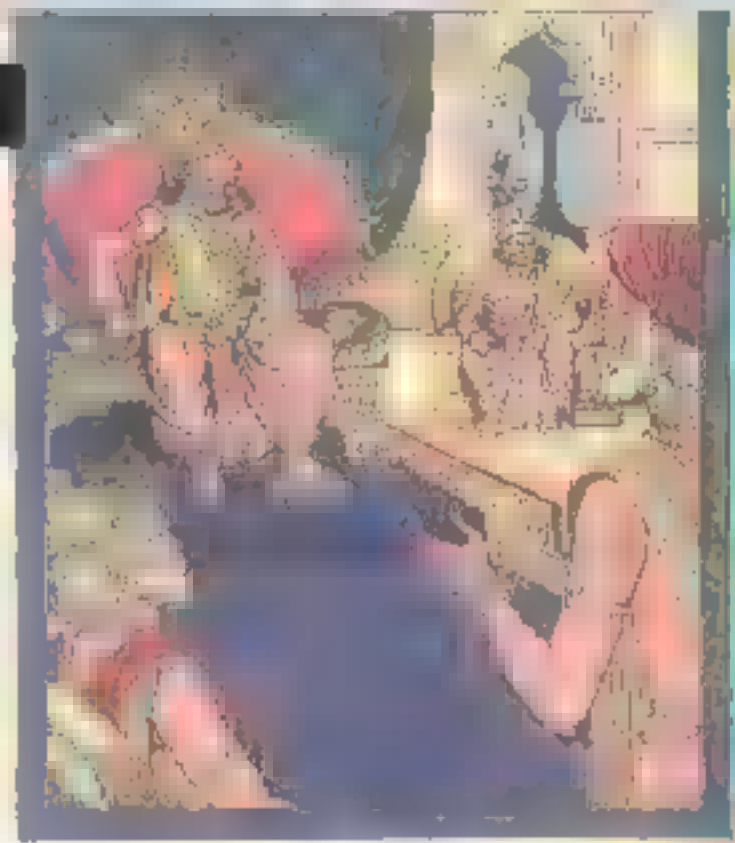
चुप कां हो नाहीं मला मदत करा. मेद गवळ्याचा पोर मला करण्याची तयारी करीत आहे. तो नित्य वाढत आहे व त्याचा वाढता पराक्रम पडत मीति वाढत आहे. वायुमक्षण करून मोठा झाला आहे व रागांत विषयसारखा नित्य वाढत आहे. तो असा कसा काय वाढत आहे हे नाहीं मला समजत. शत्र्या-वरोधर मेव वेगाने रूप धारण करतात तसा तो रोज वाढत आहे.”

नंतर कंसाने कृष्णाच्या पराक्रमाचे वर्णन हे निरनिराळे चमत्कार करून दाखविले सविस्तर वर्णन केले त्यानें याचपणां दूतनेचा यत्ना केला, शकटा-सुराचा कसा व्यस केला, आईनें उचलीला बांधून देवनें अमना त्यानें दोन मोठमोठे पक्ष करून उचलून टाकले. कालव्यामर्दन कसे केले, अनुकासुगाचा केला आणि शेवटी अरिष्ट राक्षसाला फसे केले हे वर्णन करून सांगितले आणि म्हणाला—
“लहान मुलांना मोठ्यांना देखीकडे नाहीं असें एक दिवस मुसळधार पाऊस पडत असतां त्यानें एक हांगरच एकाद्या छत्रीसारखा उचलून

गोकुळ वृंदावनचे रक्षण केले. हे एकच काम आपले सर्वांचे उघड्याच्या पुढे आले.”

“हे सर्व सांगून कंस पुढे म्हणाला—
“आतां केंसी राक्षसच नाही तो उचल आहे. कृष्णाच्या हातीं तो झाला का माझीच पाळी आहे. मग करण्याच म्हाला उणुकांही उदच म्हाला आहे तो सोडणार आहे. याशिवाय त्याच्या इतकाच बळबंद त्याचा मोठा गाऊ चतुरांगदेसील त्याच्याबरोबर आहे. खरी यक्षुत्पत्ति नारदाने स्वतः घेतून मला वर्णन करून सांगितली आहे. देवकीला मध्यरात्रीच्या एक वसुदेवाने नेऊन नद्याच्या बायलांच्या पुढे नेऊन निजवले आणि तिच्या मुलीला उचलून आणून देवकीजवळ शोधविले. ती मुळगीदेसील नांतून निसटली आणि तीच विष्णुवासिनी देवी झाली. वसुदेव मग्न मेहुणा तरी मला पसवीत आला. मी त्याला किती विव्हा, पण शेवटी त्यानेंच माझा मला कांपला.”

नंतर वसुदेवाकडे वळून म्हणाला—
“मला तुझा सर्व दुष्टपणा आहे.

तुं माझा करवून मज्जे मज्जेचें राज्य विलपावण्याच्या तटपटींत आहेस. पण तुला माहीत नसेल, स्वतः जरी आला तरी तो माझ्या केनालाहि पक्षा पाचवे शकणार नाहीं. पचवी गोष्ट लक्षांत ठेव. तुं एका चक्रवर्तीच्या परीं जन्मलास. लहानपणापासून तुं माझ्या घरी वाढलास. बहिणीशीं लग्न करून तुं वाढवाचा गुरू झालास आणि आमचें मीठ खाऊन शेवटीं असा विश्वासघात केलास. तुला आपल्या पायाची फळे चात्तावी लागतील. मी तुला वच करणार नाहीं. बंधु, मित्र व

यांचा वध भी केला नाही व परणारहि नाही. तुला येथून हाकलून लावणं मला शक्य आहे. असणे तरी मी ते करणार नाही. तुला जाई असेल तर जा, राह्याचें असेल रहा."

नंतर कंस अक्रूरकडे वळून म्हणाला—
"मी आपल्या धनुष्याचा वसव करण्याचें योजले आहे. उत्सवाला दूरदूरने राजे व महाराजे हजर राहणार आहेत. सर्वांना मेजवाऱ्या दिल्या जातील. गोकुळांनून देव, दही, लोणी, व मध आणावा लागेल. म्हणून तू गोकुळांत जाऊन या उत्सवाला

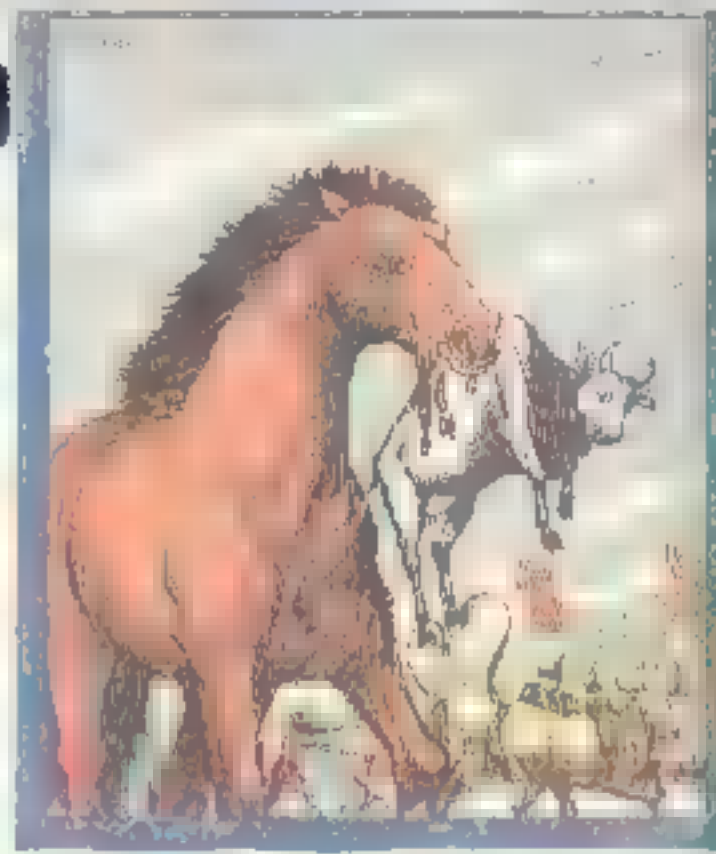
लायलाग्या पदार्थांचा पुढवठा करावळा नाहीं. परत येनांना नंदाळा व त्याच्या कुटुंबांतल्या सर्व सदस्यांना बोलावून घेऊन मी आम्ही कामे करू व उत्सव अंता कथांच भेटली नसा. या दिवशी ते दिवस, ते उत्सव व पर कधी जाईल की ही एकता मी काय करू. तेव्हापर्यंत येनांचें बोलवून आहे असे त्यांच्या मनांत विश्वास असून भशातचोत सांग. माझ्याकडे नाठमोठे गेलेवान आहेत. त्यांच्याशी त्याची कस्ती करवून कोण शस्त्र घेवताना आहे हे पाहीन. तू त्यांना प्रकट आलास तर माझ्यावर तुझे फार उपकार होतील. वसुदेव तुला काही म्हणेल पण त्यानचाकडे दुर्बल कर. नीच, लायलाग्या वा "

कसाच्या घरांत कुण्याला अवतार पुरुष समाजणारे होणे. अक्रूर त्यावेळीच एक होवा. सहजी कुण्याचें दर्शन घडणार या आनंदांत तो कसाचा निरोप घेऊन स्थान वसून वृंदावनला निघाला.

वसुदेवादिषयीं सुख्या दरवारांत कसाचें असे बोलवे हे पुष्कळांना आनडलें नाहीं. त्यांच्या पैकीं अंधक नांवाचा एक वृद्ध

बादव होता. तो निरनिरावे समोर उभा राहून म्हणाला—

"तू जे काही बोललास ते गजाल ओमेसे नाही. अविचारानें तू एका सन्माननीय व्यक्तीकडे नांवाला आले ते अलंकार. तू तें बोलून आपल्या बाते वडिलांच्या नावाला व वशाळ घालून लावला आहेस वसुदेव आम्हाला मुलास नुसत्या डोक्यांत धूळ पेंकून रुपवून घाला आहे. तू आपला गौरवसज करून घेतला आहेस. आपल्या अपत्याच्या रक्षणासाठीं नाईबाप सधन करीत नाहीत का! तुझ्या आईबापांनीं कष्ट सधन केल्याशिवायच तू लहानाचा मोठा झालास! तुझे शरणे व बोलणे मुलाच करू शकत नाही. तुला सोडून इतके दिवस अशी गेली नाही ही आमची चूक झाली आम्हालाय हा अक्रूरच किती मायझाली निघाला! कुण्याला गेहून जेव्हां अक्रूर येईल तेव्हां त्याला पाहून आमच्या डोक्याचे पारणें फिटेल. कुण इकडे तर तुझा वध निश्चिनच समज. म्हणून तू स्वतः गुण्या गोविंदाने गोकुळांत जा, कुण्याला नेट त्याच्याशी सख्य करून स्वताचें हित साधून घे!"

अंधकानें तेंचही काम उघडणी करून व ते वसुदेव घेऊन गेवाला वसुकी राम आला आणि तो नावानावानें दारवारांतून लुटून निघून गेला. त्यानंतर इतर लोक पण उठून निघून गेले

अक्रूर अद्याप गोकुळांत पोचला तेव्हीर नव्हता. तेवढ्यांत कंसानें केशी नांवाच्या राक्षसाला वृंदावनला पाठविलें. तो एकाचें रूप घेऊन वृंदावनला आला. वानांत पुरें चरत होती व गुराखी वेळत होते. तो स्थानां चांवायला बांवल्ला व काथा झाडून मारु लागला. त्या मयंकर घोड्याला पाहून

गोकुळवासी घाबरून गेले. तो घोडा गळ्यात कचके तातुं कागला. कित्येक मुरांता खाऊन तो गोकुळांत शिरला. त्याला दुखून येत असलेला पाहून गवळी कृष्णाकडे धांवले. कृष्णाने त्यांना धीर देऊन केशीकडे वळून आरोळी दिली.

कृष्णाने त्याला अशातऱ्हेने आश्वासन केलेले पाहून तो घोडा चवताळून कृष्णाला मारायला धांवला. कृष्णाच्या हातांत काठी किंवा इतर काही शस्त्र नाही हे पाहून त्याला आश्चर्य येव चढला. तो आपले भयंकर दांत बाहेर काढून 'हो हो हो'

कर्णत कृष्ण अंगावर थांबला. मागच्या पायावर उभा राहून तो कृष्णावर डहा करणार तेव्हात कृष्ण निसटून वाजूला सरकला आणि त्याच्या जबड्यांत आपला हावा हात घातून जबड्या हाताने त्याने त्याची जीभ आडून बाहेर काढली. तेव्हा घोड्याचे ठीके ठिकाणावर आल्यासारखे झाले व तो राहला. कृष्णाने दोन मुके घालून त्याची मान पिलववली आणि त्याची जीभ मधोमध चिंधीसारखी काढून टाकली. नंतर त्याने त्याचे सर्व दांत पाडले व त्याला जमिनीवर आपटले. अशातऱ्हेने केशीचा वध झाला.

गोकुळच्या रहिवासीयंच्या जिवांत जीव आला. सर्वांनी मिळून कृष्णाचे अभिनंदन केले. गवळिणी धांवत आल्या आणि फुलांचे दार कृष्णाच्या गळ्यांत घालून त्याचा सत्कार केला.

तेव्हा नारद अदृश्य रूपे आकाशांतून आले नांव सांगून म्हणाला- "मी कळीचा नारद आहे. तुमचे मांडण ठावून गंगेत पहायला देवलोकांतून आलो आहे. तू आज जो पराक्रम दाखविला आहेस तो

एकदा इंद्राला किंवा शंकरालाच शक्य झाला असता, त्या केशीला ठार करणे कदाचित इंद्राला देखील साध्य झाले नसतं. पण ते तू प्रत्यक्ष करून दाखविणं आहेस. तू केशीचा वध केला आहेस, म्हणून आजपासून लोक तुला केशव या नावाने ओळखतील. असे सांगून नारद निघून गेला.

मध्यंतरी अक्षर रथात बसून भरल गवली त्याला येऊन पोहोचला. त्याला अक्षर म्हणाला "कसाचे आपल्या धनुष्याचा बाटाभाटाने करण्याचे योजले आहे. म्हणून (म्ही गवली) आपापला वध नेऊन यावा. मेळवानीसाठी लागणारे वृष, दही व लोणी पाठवा. कसाची आज्ञाही एक दत्तव्य आहे. या उत्सवाला कृष्ण यत्नरामांनी पण येवे. तशी सर्व निधा. मी या दोघांना रथात बसवून पाठीमागून येतां."

येऊ लागला. अक्षराने रथानुनय दुरून कृष्ण व यत्नराम यांना आनंदाने पाहिले. तो कृष्णाजवळ आला आणि आपले नांव व गोत्र सांगून त्याने कृष्णाच्या पायांवर हाके ठेवले. कृष्ण प्रेमाने मेठला आणि कुशल प्रश्न विचारून यत्नरामासह आपल्या घरी येऊन गेला.

अक्षराने कळविल्याप्रमाणे नंद व इतर गवली त्याला येऊन पोहोचला. त्यांना अक्षर म्हणाला "कसाचे आपल्या धनुष्याचा बाटाभाटाने करण्याचे योजले आहे. म्हणून (म्ही गवली) आपापला वध नेऊन यावा. मेळवानीसाठी लागणारे वृष, दही व लोणी पाठवा. कसाची आज्ञाही एक दत्तव्य आहे. या उत्सवाला कृष्ण यत्नरामांनी पण येवे. तशी सर्व निधा. मी या दोघांना रथात बसवून पाठीमागून येतां."

अरण्यपुराण

[१२]

मौवलीने मिश्रमंडळीकडे पाहून प्रसंग भयंकर आणीबाणीचा आहे हे ओळखले. नंतर त्याने आपल्या 'भायंडा'कडे पाहून विचारले—“काय करावे हे मलादेखील सुचत नाही. माझ्या डोक्याशी डोळे मिटून पहा आणि बोला—“आपल्या पांच जणांत सरदार कोण ?”

“तुंच धाकट्या !” असे म्हणत 'मोठा भाऊ' मौवलीच्या पायांना चिकटून ते हाडाने चाटू लागला.

“तर गम चला, माझ्या बरोबर !” मौवली असे सांगून निघाला. काळा पण त्यांच्याबरोबर निघाला. अस्वल काहीच चोलले नाही. ते काळजीत पडल्यासारखे दिसले.

मौवली चुप होता, ज्या वाटेने बलदेव येत होता त्याच वाटेने तो काही वेळ चालत राहिला. बलदेव खाणावर बंदूक ठेवून पळत येत होता.

मौवली आपल्या गांवातून निघाला तेव्हा त्याच्या पाठीवर बाघाचे कातडे होते. एक व त्याचा 'मोठा भाऊ' दोघे त्याच्या पाठीमागून येत होते. तिघांच्या पावलांच्या खुणा स्पष्टपणे दिसत होत्या. परंतु ज्या जागी पावलांच्या खुणा बुजवून ते झाले होते. त्या जागी आल्यावर त्याला पुढली वाट बळकना. तो वाट दिसते का पाहू लागला. तेथून जवळच बारा डोळे त्याच्या हालचालीवर नजर ठेवून बघा धरून बसले होते.

लागला आहे. आम्ही गांवांत जाऊन मंत्र टाकणाऱ्या नवरावायकोला पाहतो." ते म्हणाले.

"त्या रानटी कारखाला ठार करण्याची कामगिरी मला बजावली पाहिजे. परंतु तुमच्या सारख्या निःशस्त्र लोकांपैकी कोणी जंगलांत जाणे धोक्याचे आहे. तो लांडगा भूत होऊन फेव्हां सागेर उभा राहील कोणास ठाऊक! म्हणून मी येतो तुमच्या बरोबर तो रानटी कारटा दिसला पहा, त्याची शिकार कशी करतो ती. माझ्यावर संकट येऊ नये म्हणून गावच्या भटाने तार्हीत बांधून ठेवला आहे पहा." बलदेव म्हणाला.

"काय म्हणतो आठे रे, तो म्हणतो आहे!" लांडगे मीवलीला विचारीत होते. मीवली त्याला जेवढे ऐकू येई व

कळे तेवढे सांगत गेला. त्या दुष्टाने वें कांहीं सांगितले ते सर्व नाही. एवढेच कळले त्याला ज्या आईबापांनी जन्म देऊन वाढवले होते त्यांना गावकऱ्यांनी तुरुंगांत टाकले होते.

"मनुष्यांनी मनुष्यांना पिंजऱ्यांत टाकले आहे म्हणतोस काळ्या बाषाने विचारले.

"काय कोणास ठाऊक! त्यांचे सर्व बोलणे कळे तर ना. मेससुवा तिचा नवरा दोघांचा माझ्याशी असा काम संबंध आहे त्यांना पिंजऱ्यांत डांबून ठेवले आहे त्यांना! फुलाचे (भागीचे) बोलणे कां निघाले. कांहीं असो, बलदेव परत पोचेपर्यंत त्यांच्या जिवाला अपाय नाही." म्हणत मीवली आपला तुरा मुठीत आवळून कांही तरी विचारांत मग्न झाला. [पुढील गोष्ट पुढील अंकी]

६६. व्हेनीसचे जलमार्ग

व्हेनीस (इटली) ना नगरात रस्त्याच्या जलमार्गच आहेत. काळज्यांत "गोंडोला" नावाच्या होडक्यांत पर्यटन करणारे व्हेनीसच्या समुद्री वाटात. काळज्यांवर पूल आहेत. चित्रांत "दुःखाचा पूल" दिसत आहे. काळ प्रसिद्ध प्रवासी मार्केपोलो येथलाच राहणारा.

भारताचा इतिहास

इंग्रजांच्या आरमाराने फ्रेंचांचे आरमार धरले. म्हणून इंग्रहेने मरिशस वेदांतून आठ मुझनीका मागविल्या. इंग्रजांनी या युद्ध नौकांशी, कां कोणास ठाऊक, युद्ध केले नाही. त्यांनी मद्रासपर्यंतचा प्रदेश फ्रेंच लोकांच्या हातांत सोडला व बंगालमध्ये हुगलीकडे निघून गेले. फ्रेंचांनी शहराला समुद्राकडून जमिनीकडून वेढा दिला. एका आठवड्याच्या आंत मद्रासने आपला पराभव मान्य केला. वेढ्यांत फक्त सहा जणच सुरुधुर्ली पडले.

तेवढ्याने युद्धाचा शेवट नाही. नुकताच नेमला गेलेला कर्नाटकचा गव्हर्नर अन्वल्हीन याने फ्रेंचांविरुद्ध मोठे सैन्य पाठविले. तोपर्यंत फ्रेंचांनी आपले चस्तान छान यमवले होते. त्यांनी नवा-बाच्या सैन्याचा संपूर्ण विमोड केला.

नवाबाचे सैन्य परत जात असता होमनजीक तिकडून येणाऱ्या फ्रेंच सैन्याने त्यांचा पुन्हा पराभव केला. पराभवाचा परिणाम शेवटी काय झाला हे पुढे कळेल.

इतक्यांत एक मोठे भयंकर वादळ आले. नौकांचे नुकसान झाले. मद्रास सोडून त्यांवर जावे लागले. इंग्रहेने सारे शहर दिवसांद्वय्या लुटले. फ्रेंचांनी आपले आरमार काढून येतांच मद्रासचा किनारा पुन्हा इंग्रजांच्या हाती आला. इंग्रहेने अठरा महिने फोर्ट सेंट जेव्हिएर किल्ल्याला वेढा दिला होता. परंतु तो किल्ला त्यांच्या हाती आला नाही. १७४८ च्या जून महिन्यांत इंग्लंडहून एक मोठे आरमार आले आणि त्या आरमाराने पांडिचेरीला चारही बाजूंनी वेढा दिला. फ्रेंच टिकाव घेऊन

राहाले. इतक्यांत युरोप लंडांत युद्ध झाले. इंग्लंड व यांचा परस्परांशी तह झाला आणि फ्रेंचांनी मद्रास शहर पुन्हा इंग्रजांना परत दिले.

या युद्धापासून इंग्रहेने एक नवा भडा मिळून घेतला. दोन एतद्देशीय संस्थांतिकांत आपसांत विदुर भवेत तेव्हा दोघापैकी एकाला सर्व प्रकारे मदत करणे, हा तो होय.

अन्वल्हीन याने एवढे सैन्य होते व मान्याने पांडिमात्यांचे सैन्य लहान असूनहि नवाबाचा पराभव यावरून इतकें स्पष्ट झाले होते. संख्यामळापेक्षा सैन्यसंचारून आधुनिक शस्त्रांचा उपयोग यांचाच परिणामकारक उपयोग होता. आशिया खंडाचे निवासी या दोन्ही दृष्टींनी मागासलेले होते. एतद्देशीय लढानेघोर संस्थांतिकांना सैनिक साहाय्य देऊन त्यांना आपल्या बाजूला वळवून व संगठित करून इंग्रहे इंग्रजांना खाली दाखविल्याच्या प्रयत्नांत होता.

नशिबाने इंग्रहेची बाजू संभाळली होती. लावेळी दक्कन कर्नाटक या दक्षिणेतील राज्यांत गादी बळकावण्यासाठी

राज्यांतील प्रमुखांची आपसांत चढाओढ चालू होती. कर्नाटकाचा नवाब होण्याची महत्वाकांक्षा बंदासाहेब याच्या मनांत होती. त्याचप्रमाणे मुजफ्फरजंग याची नजर निजामाच्या गादीवर होती. इंग्रहेने या दोघांशी मैत्री करून त्यांच्याशी राजकीय संबंध स्थापित केले. (आसफ जाह निजामुलमुस्क याने १७४८ मध्ये दक्कनच्या राज्याची स्थापना केली. त्याच्यानंतर त्याचा मुलगा नासिरजंग नवाब परंतु आसफजाह याचा नातू मुजफ्फरजंग याला मोगल बादशाहाने दक्कनचा सुबेदार नेमले.

३ ऑगस्ट १७८९ या रोजी आंबूर-नजीक कर्नाटकच्या गावीसाठी युद्ध झाले. या युद्धांत अन्वगद्दीन ठार झाला. त्याचा मुलगा महंमद अली त्रिचनापलीला गेला. त्रिचनापलीला वेढा देण्याच्या हेतूने फ्रेंच-सैन्याची एक तुकडी गेली.

इंग्लंडच्या डावपेंचासमोर इंग्रजांची डाळ शिजेना. त्यांनी महंमदअलीला मदत देण्यासाठी सैन्य पाठविले. परंतु इंग्लंडच्या मदतीने भुजपूर जंग यांनी त्रिचनापलीलादर जिंकले. त्याने इंग्लंडच्या दक्षिण भागाचा गव्हर्नर म्हणून इंग्लंडची नेमणूक केली. त्याने गांधी-चेरीच्या जवळपासचा व ओरिसा प्रांतांतील काही भाग इंग्लंडला दिला. व्यापाराचे सुप्रसिद्ध केन्द्र मन्थलीपट्टण पण इंग्लंडच्या हाती आले. आपल्या अधिकाऱ्यांपैकी एक प्रमुख अधिकारी चुसी माला काही फ्रेंच

सैन्याबरोबर त्याने भुजपूरजंग याच्याकडे पाठविले. यशा तऱ्हेने निजामाच्या दरबारांत देखील फ्रेंचांचा प्रभाव वाढू लागला. त्यांचा वचक चहूंकडे भासू लागला.

इंग्लंडला मिळालेल्या यशाबद्दल त्याच्या मित्रांइतके त्याच्या शत्रूला पण जाश्रम वाटले. त्रिचनापलीला लपून बसलेल्या महंमद अलीशी जर काही समेट पडवून भाषणेने शक्य झाले तर त्याचा हा दिग्विजय निरस्त्याची होणार होता. इंग्लंडने जे सैन्य त्रिचनापलीला वेढा देण्यासाठी पाठविले त्या सैन्याची शक्ति तंजोर दिकण्याच्या सरपटीतच खर्ची पडली. म्हणून इंग्लंडने मुत्सद्देगिरीचा सहारा घेतला. परंतु इंग्रज महंमद अलीच्या मदतीला पांयले आणि त्यांनी महंमद अलीला इंग्लंडच्या जाळ्यांत पडू दिले नाही.

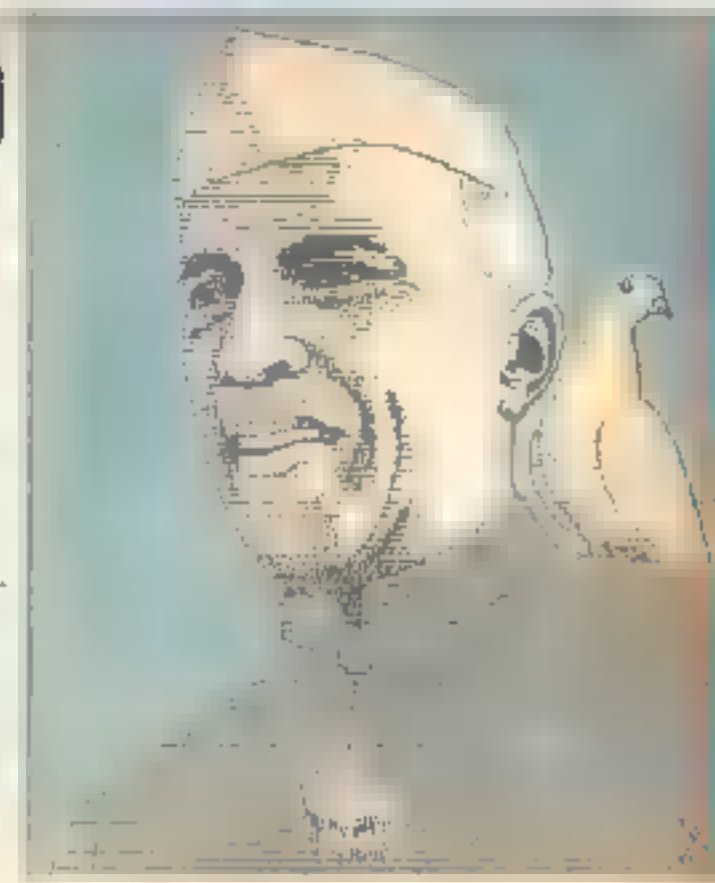
नेहरु चरित्र

[३६]

१९४७ च्या उन्हाळ्यांत देशांत विस्फोटक घटना घडल्या. रक्ताचे ओहोळ वाहाले. बियांचा मानगंग शिशु हत्या झाल्या, जराजकलेचे तांडवतृत्य देशभर चाळू झाले.

मुख्य पक्षांच्या प्रमुखांनी पाकिस्तान निर्मितीचा सिद्धान्त स्वीकारण्यावर जून महिन्याच्या तिसऱ्या तारखेला लॉर्ड माउंट बेटेन यांची देशाची विभागणी जाहीर केली. दोन्ही देशांची सीमा निश्चित करण्यासाठी रेड क्लिफ समीशनची नेमणूक झाली. १९ ऑगस्ट १९४७ या रोजी देशभर स्वतंत्र्य-दिन साजरा करण्याचे जाहीर झाले.

भारत ३ पाकिस्तान आपापले स्वातंत्र्य-दिन साजरे करीत असतां पाकिस्तानांतून लक्षावधी हिंदू व शीख आणि हिंदुस्तानांतून लक्षावधी मुसलमान आपापली घरे दारे, जमोन जुमला एकूण सर्वस्वावर पाणी सोडून सरण्याची म्हणून दोन्ही देशांत आले. भारतांत आलेल्या सरणाऱ्यांची जबाबदारी

जवाहरलालजींवर येऊन देशाच्या स्वातंत्र्याचा आनंद पोणाला मिळाला नाही. अनेक तऱ्हेच्या जबाबदाऱ्या शिरावर येऊन पडल्या. पाकिस्तानची स्थापना आख्याने धार्मिक प्रश्न सुटण्याऐवजी जास्त गुंता-गुंतीचा झाला. त्याचबरोबर काश्मीरचा प्रश्न समोर 'आ' वासून उभा राहाला.

स्वातंत्र्य मिळाल्याबरोबर पाकिस्तानाने काश्मीरवर पटाण लोकांच्या टोळ्या पाठवून स्वारी केली. जे काश्मीर पृथ्वीवरचा स्वर्ग झाले असे त्याला नरकाचे रूप आले. वा पटाणांजवळ पाकिस्तानाने पुर-

आकर्षण, ५ सप्टेंबर या रोजी काँग्रेसच्या अधिवेशनांत एक प्रतिनिधि म्हणून भाग घेतला.

३ डिसेंबर १९२१, सर्वांत प्रथम अटक व कैदेची शिक्षा.

३ मार्च १९२२, तुहंगांतून सुटका. ११ मे या रोजी पुन्हा अटक, ऑगस्ट महिन्यांत सुटका व पुन्हा अटक.

१९२६ च्या मार्च महिन्यांत पत्नी व पत्न्या वीणांसह परदेश गमन. वेळी सोव्हिएट रशियाचे पर्यटन.

१९२७ साली परत भारतांत आगमन. मद्रास येथे काँग्रेसचे अधिवेशन. काँग्रेसला पूर्ण स्वातंत्र्याच्या ध्येयाकडे वळविण्याचा यत्न.

१९२९ साली डिसेंबर महिन्यांत लाहोर येथे झालेल्या काँग्रेस अधिवेशनाचे अध्यक्षपद.

१९३० मिठाचा सत्याग्रह व अटक.

१९३१ मोतीलाल नेहरूंचा स्वर्गवास. २६ डिसेंबरला जवाहरलालजींना सुटका.

२८ फेब्रुवारी १९३६ सौ. कमला नेहरू यांचा स्वर्गवास. निवडणुकीत भाग घेण्याचा काँग्रेसचा निश्चय. जवाहरलालजींचे काँग्रेस तर्फे देशभ्रमण. अधिक प्रांतांत काँग्रेसला यश.

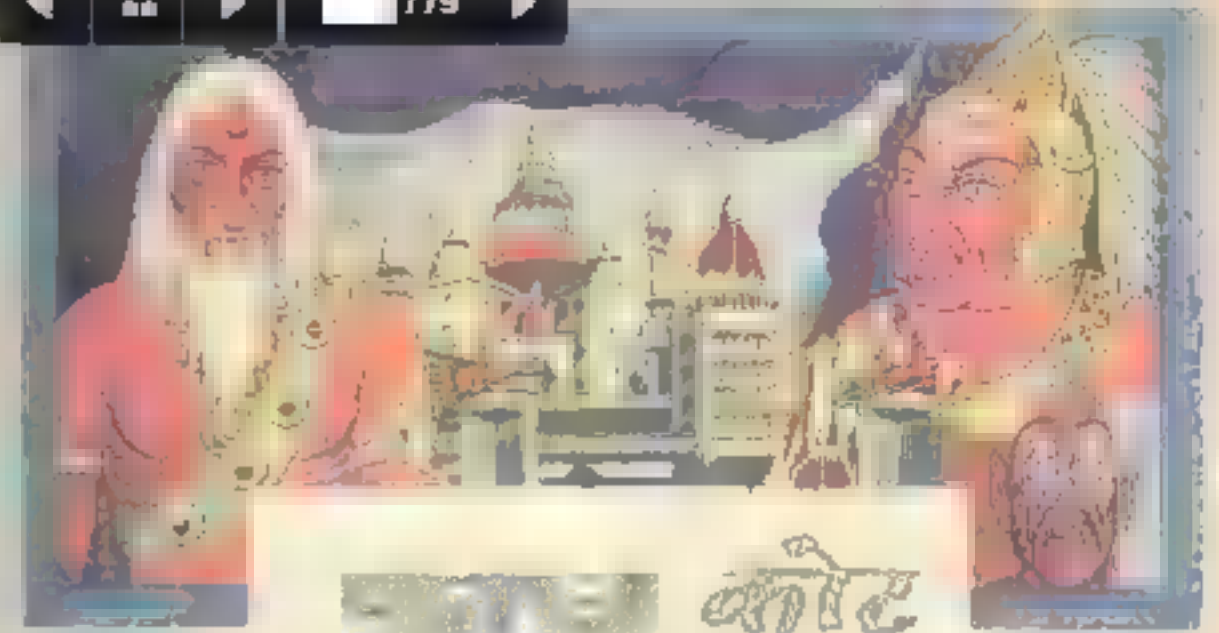
१९३८ मध्ये माता स्वरूपराणी यांचा स्वर्गवास.

१९३९ मध्ये आगतिक युद्धास प्रारंभ. निजराष्ट्रांना भारताच्या मदतीची प्रसेल तर भारताला स्वातंत्र्य द्यावे अशी मागणी.

१९४८ "गारत छोडो" चळवळ. काँग्रेसच्या पुढाऱ्यांस अटक.

१९४९ ब्रिटन व भारत देश दोघांमध्ये बोलणी व समेट.

१९४७ देशाची फाळणी आणि भारताला स्वातंत्र्यप्राप्ती.

[५४]

जिनाचे मत म्हणजे त्या काळातच काँग्रेसला स्वातंत्र्य मिळाले. जेव्हा सर्व राज्यांत बसून मिळून राज्यांतले लोक, जेव्हा या राज्यातून राज्यात जाऊन आले तेव्हा तो मुलुक्कर्मी याचका माहीत होऊन, मोक्षस त्याच्या या चळवळीला प्रोत्साहन देता. तेथे त्याने एका माहिती चळवळीची व मगल आणतकच - पुढे.]

युक्त काही वेळ लवकरांतच मगरी व एक वाट कशी असु शकेल? ती लबाड सांपांफडे लवकरांत उद्धान राहिली. आम्हांला फलवीत आटे.

एका गोष्टीची शका वाटली. पडक्या युक्त असा विचार करून व मनाचा देवदानतीकच्या झाडावर बसलेल्या माणसा काही तरी निश्चय करून गिऱ्या राक्षसाकडे अस्वलांसारखे जा मगरी अस्वले देखील बसून म्हणाला "फाताळ कोटापर्यंत जायला काळकर्त्रीचे नोकर तर नसतील! एवढेच वाट हीच आहे म्हणतोस? म्हणजे वा मगरी म्हणे तर गिऱ्या राक्षसाचे सांगितल्याप्रमाणे व सांपांच्या मधून वाट काढून गेले पाहिजे, फाताळकोटापर्यंत जाण्यासाठी ही एकच होय का नाही? तुला वाट नकी माहीत

आहे व तू पुष्कळदा त्या वाटेनें आला गेला आहेस. सोडीवी पण आमची खात्री झाली आहे. म्हणून तू पुढे चला आणि आम्ही तुमच्या पाठोपाठ येतो.” असे सांगून धूमकनें आपल्या भावाचें टोक राक्षसाच्या पाठीवर रोखून ठेवले आणि सोमकनें त्याच्यावर नेम धरून धनुष्यावर बाण ठेवला.

गिऱ्या राक्षस धावतून जाऊन दोघांकडे पहात म्हणाला—“याचा अर्थ असा की तुम्ही दिलेलें वचन मोडीत आहां. माझ्याशीं तुमचें कांहीं वैर नाही असें तुम्हीच म्हणालां

होतां नाही का! आणि आतां माझ्या व.णांनीं मला कसल्याच विचार दिसतो आहे तुमचा दोषाचा?”

“माझ्या धन्याला माझे नका. जन्म राक्षसजातींत झाला तरी त्याच्या सारखा इमानदार आपल्या मनुष्य-जातींत देखील मिळणें अशक्य.” असें म्हणत त्याची रानटी बायको धूमक व सोमक यांचे पाय धरून सोडून देण्यास विनंती लागली.

तुम्हा नवऱ्याचा चांगुलपणा हाच का! आम्ही त्याला पातळकोटाची विचारली आणि त्यानें या सांपां मगरीच्या मधून जाण्यास सांगितलें. म्हणून आम्ही माला रक्षित्यानें त्याला सांगून काट दासवायला आहो. रुवाडीचें उत्तर कशाची आहे.” धूमकनें माझ्याचें टोक गिऱ्याच्या मानेवर ठेवीत उत्तर दिलें.

गिऱ्या ओरडत म्हणाला—“हा माला सुईपेंशां जन्म जणकुचीदार आहे हो. दावूं नका. तुमच्याच जातीतली एक बाई तुम्हांला सांगत असून तिच्या बोलण्यावर देखील तुमचा विश्वास कसा काय वसत नाही? मी दुष्ट व रुवाड असतो तर मी

देखील महाकळी राक्षसांशेच आहेतो असतो आणि तुमच्या सामानां आनंदानें सात राहणो असतो. तुम्हाला पातळ कोटाची बाटच हवी आहे. मी तुम्हाला नव्हते का सांगितलें की तुम्हां पैकीं एक देखील जिवंत परत येणें नाही. तरी तुम्ही हट धरला आहां. आपलें आपलें नशीब. आणखी मी काय सांगूं?” असे त्यानें सहृदयात सोचत असलेला नेम धरून आदला.

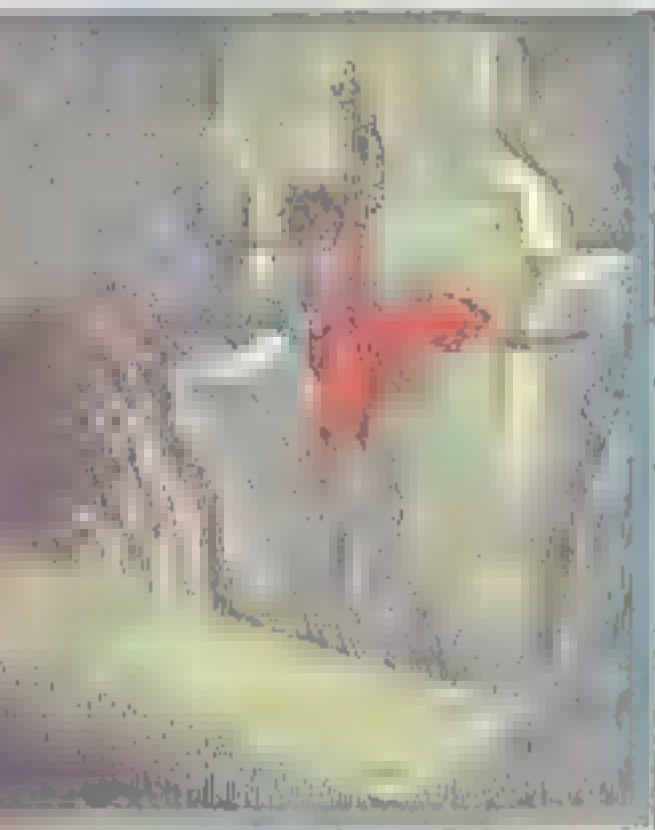
“महाकळी राक्षसाचें विश्वास-पात्र अशा निवडक राक्षसांना माहीत आहे. आ वेळान्त साहज्यानें सहृदयात उत्तरलें पाहिजे आणि तो जो वर मिळालेला दगड दिसतो आहे तेवढ्यांत ना. तो दगड जोगनें दाबलां तुम्हाला एक फरशीसारखा मोठा दगड दिसेल. त्या दगडावर तुम्ही खुशाल उतरा. ती फरशी संपते तेथून एक भुयार होत. भुयारांतून तुम्ही पुढें गेल्यांत तर तुम्हांला त्या राक्षसाने दंडकारण्य नांवाचें राज्य दिसेल. तेथें गेल्यावर पाताळकाट मिळणें तितकेंच कठीण नाही. तुमच्यापैकीं कोण उतरणार सर्वांत आधीं?”

धूमकला आला वीं यांत कांहीं तरी उपाडी दिसते आहे. कारण त्याच्या म्हणण्याप्रमाणें आत गेल्यावर दंडकारण्यच मिळेल. कशावरून? मंतर वेळ परतून उत्तरत असतां वेळ मध्येच तुटणार नाही कशावरून? तसें झालें तर जिचाय्या उतरणाऱ्याला खड्यांतल्या मगरी सांपांच्या तोंडी खास मोक्ष मिळणार.

धूमक राक्षसाच्या हातांतल्या तो वेळ पाहून पुढें कांहीं बोलणार इतक्यांत पुलिंद ओरडला—“धूमक दादा! राक्षसाचा काय विश्वास करतां? हा एक नेमरचा

आम्ही तुझे काय काय आम्ही आहे. आम्हाला पाहणे की तुला आपल्या बरी मन जाणजे योग्य तर सुशास्त्र जा. परोवर आपला होड्यांनी नेलीस तरी चलेल. तुझी बायको महाकन्या राक्षसाच्या पत्नीस होड्यांनी नेलेन असे ज्ञात मला मुळीच नाही नाही राक्षसनेवरावर आम्ही तिसा सादवून पण आम्ही तुला वचन देतो."

धूमक म्हणजे मृगयाच्या पुढिल्या परमानंद शार. मृगयाला "धूमक ठंडा" हाय पण शीतलांत ती गेली की मंदी. मंदीत त्या मृगयाच्या संरक्षणाची व्यवस्था करावली गेली. बरे तर मी येतो. माझ्या मंदतीची मृगया पण मालकी तर निरोप पाटवा. पातळकासारंग पातळ्यावर माझ्या बायकोची गोष्ट मला विस्तार मला." असे भागून तो तडी मंगलार्क निघाला. धूमकला शेवट्यावरचे एक नेटें ओढे टळकासारसे हाथमे वाटले.

गिड्डा राक्षस वेलाच्या कापरें खड्यांत उतरला आणि वाहेर निघालेल्या शिंदेवर त्याने जोरने लाय मारली. त्याबरोबर फरशीसारखी एक मोठी शिळा विसली. ती तिच्यावर उभा म्हणजे आणि धूमकला

म्हणाला—"वाहिलेन इतक्या उंच वर खड्यांत तले साप व मयारी चढून येऊ शकतील का! खुड्याळ वेळ मल्ल खाली उतरून या." तोंडवत धूमकच्या मनातला संशय दूर झाला होता. सर्व एका मागून एक त्या फरशीवर उतरले. तेथून जवळ झाल मृगयाची वाट म्हायत्या दिवसा.

मृगया जेव्हा एक ताम चाळून गेल्यावर तुन्दाला दडकारण्य दिसेल. डोंगराळ वाटेने गेला म्हणजे तर पांथ नहिने देखील पुढे नसते. वाजिवाय किन्हेक लफटांना ती वाघ लागले असतें आणि कदाचित वाट

चुकून निघालात तेथेच कदाचित परत आला असता." गिड्डा राक्षस म्हणाला.

धूमकने भोमक व चिरपाकडे वळून पाहिले. दावे भुयारांत जायला तयार होत. धूमकने गिड्ड्या राक्षसाचे आभार मानले. म्हणाले—"राक्षस जातींत पण चांगले लोक असतात ही गोष्ट तुला पाहिल्यानंतर पटली, केमीर राक्षस कोण हे वाहे की माहीत तुला! राक्षसा कांतिसेनेला उपवन घेऊन आहे गेला."

"म्हणजे ना! मृगया मीळवतो. पण वाजिकाने त्याच्या शायत्याने शिंग तीशले

दोने. त्यांनी खूप मारामारी झाली. तो मांत्रिक पण वेडकारण्यांतच राहातो. मद्रा-कळी व त्याचें हाडवेर आहे. दोघे परस्पर-रांना टार केल्याशिवाय राहणार नाहीत." मिळून राक्षस म्हणाला.

इतक्यांत अक्षुशाच्या घरच्या बाजूला उभी राहून राक्षसाची वायको ओरडून म्हणाली. "तू देवील त्यांच्याबरोबर आपल्या गांथी निघालास वाटले! वर का नाही येत! "

"ही म्हणलसा कधी न कधी माझा जीव वेतल्याशिवाय राहणार नाही." राक्षस

म्हणाला नंतर घुमक्या हात आपल्या हातांत घेऊन तो म्हणाला—"एक वचन मागतो तुमच्या जवळ. माझ्याविषयी दंडकारण्यांत तुझ्यामुळां कोणाजवळ कांही वोलं नका." असे सांगून तो वेळ घळत वर चढून निघून गेला.

विरूप ॥ सामक फरशीवरून तुमाराकडे नेणाले तेव्हां घुमक्याने त्यांना अदंतले व म्हणाला "तुम्हाला काय काळोसात वाळावे लागणार, उजेडाशिवाय शक्य का! पाताळ कोदांत जाण्याची वाट काळोस तर राक्षसांनी त्राहीने आपल्या मशाली येथेच कोठेतरी ठेवल्या असणार. त्या ओढू या."

सामक भुशारांत व चानपून पाहून वाढेर आला त्याच्या हातांत दोन तीन मशाली होत्या. नफमकीच्या दगाड्याने त्या पेटवून तो घुमक्याजवळ व नंतर तिचे सुवारांत निघाले सुवाराचें दार फरशीवरून त्यांनी उतरल्याबरोबर आपो आप वंद झाले.

दार बंद झाल्यावर तिचे नरा दचकले. पुढे जावे कां मागे फिरावे हे त्यांना कळेंना. परंतु मागे फिरणें हे म्हाडपणाचें ठरेल व

साजपावेतो अनेक संकटांतून ज्या परमेश्वराने वांचविले तो वांचूनहि कांही मार्ग काढील असे ममारीं ठरवून ते पुढे निघाले.

सुधार मोठे रुंद होतें. त्याला मधून मधून वाटा फुटत होत्या. एका वाटेनें घोडे दूर जाऊन विरूपनें पाहिले तेव्हां त्यांनी दोन तीन अस्थिपंजर पडलेले दिसले. त्यांना वाटले, धिचाऱ्यांनीं राक्षसांच्या हातांतून पळून आपणाचा यत्न केला असावा व त्या मदलांत त्यांनी ही मल झाली असावी.

कांही मडल्याशिवाय घुमक आपल्या न धीदारबरोबर, सुवाराच्या वाटेनें खोल आत बराच दूर जाऊन गेला. एका जागीं बळगावर ते वळले तेव्हां दूर त्यांना कांही मशाली दिसल्या. घुमकनें लगेच पाय मागे घेतला. आपल्या हातांतली त्यानें जमिनीवर आपटून विझवून टाकली. सोनकला व विरूपला आपापल्या मशाली विझवून टाकावला सांगितले. नंतर तिचे एका भाड वाटेला जाऊन भुशाराच्या मितीला चिकटून उरून उमे राहाले.

हळू हळू त्या मशाली उमे होते तेथून जवळून पुढे गेल्या. सुमारे बीस जण

होते ते. सर्वांत पुढे एक राक्षस होता. इतर उघडे न गेले कित्येक दिवसांवास्तून अर्ध पोटी राहलेले मनुष्य होते. सर्वांच्या मागे पण एक राक्षस होता. समोरचा राक्षस आपल्याच मुंगीत कांहीतरी मागे म्हणत चालला होता. सर्व पुढे निघून गेल्या वर पाठीमागचा राक्षस वास घेतल्यासारख्या नाकपुड्या हलवून मोठ्याने ओरडून म्हणाला—"मशाली विश्वव्यापारखा वास येतो आहे."

सर्वांना ते ऐकू गेले. सर्व जागच्या जागीं धवकले.

वैनाळाच्या गोष्टी

माही. भोजराजापण मुलीला नापसंत अस-
लेल्या राजकुमाराशी आपल्या मुलीचे **विवाह**
करून घ्यायला **सज्ज** नव्हता.

एकदा राजकुमारी आपल्या मैत्रिणी-
नरोबर राजवाड्याच्या उद्यानात फिरायला
गेली असता तेथे तिला एक तरुण **दिसला**.
घरी **गोष्ट** राजाला सांगितली. म्हणाली—“मी त्याच्या
शिवाय इतर कोणाशीही **विवाह** तयार नाही.”

राजाला हे कळता की **तरुण** कोण ?
मुलाचे कुळगोत्र **वंशाळा**
साजेंसे आहे की नाही.

राजाने आपल्या प्रचानाचा सत्ता घेतला.
मंत्र्याने नगर दर्शनार्थ राजाने निघावे,
जसा सत्ता देऊन त्यासाठी उत्तम तयारी
केली. मनेला स्वतःच्या सुखदुःखाची
कहाणी राजाला सांगायची असल्यास
त्याला शुभा आहे **जाहीर** करण्यांत
आले.

दुसऱ्या दिवशी राजाची स्वारी अंघारीत
नगरदर्शनास निघाली तेव्हा राजकन्या
पण यशस्वी होती. ती **गदीत**
राजकन्येला दिसताच तिने आपल्या वटि-
राना खूण केली.

राजाने आपल्या काही विश्वासपात्र
नोकरांकरीत्या त्या तरुणाविषयी माहिती
काढण्याचे उरवून नोकरांना पाठविले. **परत**
राजवाड्यांत पोचेपर्यंत **ती**
सर्व माहिती काढून नोकर आले.

त्या तरुणाचे नांव सर्वदायी असे होते.
आईवडिलांचे नांव पांढ
माहीत नव्हते. **म्हणारी** त्याला राज-
धान्यांत घेऊन आली होती. तिनेच त्याला
वाढवून लहानाचे मोठे केले. ती वारल्याला
गुच्छ **शाली** होती. मुलगा
दिसायला सुंदर होता. मुख्यत्वे राहून त्याने

कोणी नांव ठेवणार नाही उलट सर्वांना
आनंदन होईल.”

मंत्र्याचा हा **राजाला** पसंत पडला.
म्हणाला—“मुली! आतां तुझे लग्न तुझ्या
मनाप्रमाणेच होणार. परंतु मला एका वर्षाची
मुदत पाहिजे आहे. यादामाराने दोघांचा
विवाह होण्यास इतका अवधी पाहिजेच.”

राजकन्येने त्याला होकार दिला.
प्रधानाने आपले दून जवळपासच्या
राज्यांत पाठविले. ते धर्मशास्त्र, चौकांत
विद्या जेथे जेथे दहावीस लोक एकत्र दिसत
जाहीर करीत की आम्ही काश्मीरचे

रहिवाशी जाहोत. आम्ही आपल्या युव-
राजांच्या शोधार्थ हिंडत आहो. त्यांची
एक म्हातारी दाई त्यांना घेऊन विजयपूरच्या
राज्यांत येऊन राहू लागली. युवराजांच्या
जवळच्या कानाखाली एक खूण आहे. त्यांचे
नाकडोळे असे आहेत वगैरे वगैरे!” अशा
तऱ्हेने अफवा राज्यभर व जवळपासच्या
राज्यांत पसरली.

ती अफवा विजयपुरीला **आली**.
काश्मीरच्या राजकुमारांविषयी जे वर्णन
सांगण्यांत आले ते तत्तीत सर्वदायीत
पाहून नागरिक त्याच्याकडे चकित होऊन
पाहू लागले. सर्वदायीच तो युवराज आहे
यांत कोणाला शंका उरली नाही. मंतर
लोक उपट सांगू लागले की स्वतः युवराज
एकाद्या पोरन्या मुद्याभाराने इतके दिवस
रहात आले. याला म्हणतात भाग्य!

सर्वदायीचे हितैषी सांगू लागले की
त्याचे भाग्य उदयास आले आहे. नाही
तर **जन्माची** गोष्ट अशातऱ्हेने प्रमट
शाली नसती. कोणी राजकन्या त्याच्याशी
लग्नाला तयार होणार नाही. मंतर तो आपल्या
सासऱ्याच्या मदतीने आपली स्वतःची मादी
मिलविल्याशिवाय राहणार नाही.

सर्व त्याला काश्मीरचा युवराज म्हणू लागल्यावर सर्वदायीला पण वाटू लागले की तोच काश्मीरचा युवराज आहे. आता आपले एकाद्या राजकन्येशीच झाले पाहिजे याचे तो स्वप्न पाहू लागला.

इतक्यांत तोच राजांनी आपल्या मुलीची चित्रे त्याच्याकडे पाठविली. त्यांनी आपल्या वृत्तांकरांचा असे पण सांगून पाठविले की राजकन्येशी त्याचा विवाह करून देण्यास त्यांची तयारी आहे. सर्वदायीने कनकपूरच्या राजकन्येचे चित्र पाहिले व तिच्याशी तयार झाला. कनकपूरची राजकन्या तशीच एक रूपवती पण होती.

भोजराजाला या सर्वांची माहिती नव्हती. आपण रचलेला डाव फलदूपास आल्याची भिन्हे राजाला व प्रधानाला दिसू लागली. आता सर्वदायीशी राजकन्येचे लग्न करून दिल्यास कोणी आपल्याला नावे ठेवणार नाही या गोष्टीची राजाला खात्री वाटली. म्हणून त्याने एकादा सर्वदायीला आदरपूर्वक आपल्या घरी बोलाविले आणि मुली द्याविली. म्हणाला— “इतर कोठे विवाहासाठी चवकशी करण्यास जाण्याची गरजच नाही. मी

आपल्या मुलीचे तुझ्याशी लग्न पापला तयार आहे.”

“क्षमा करा! मी यापूर्वीच दुसऱ्या एका राजकन्येला विवाहाचे वचन दिले आहे.” असे सांगून सर्वदायी निघून गेला.

सर्वदायीने नकार दिल्याचे ऐकून मंजुळा वेगळी होऊन पडली ती पुन्हा उठली नाही. त्या धक्क्यानेच तिची हृदयक्रिया बंद झाली. येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला— “राजा! मंजुळेच्या अकाल मरणाचा कारण कोण? तिला नकार देऊन सर्वदायीने तिचे प्राणहरण केले, असे नाही का

वाटत तुला? की स्वतः भोजराजा? कारण त्यानेच तिला एका वर्षाचा एक सवयी लागून घेऊन धांवावला सांगितले होते. प्रधान नवाबदार होऊ शकेल, नाही का? कारण त्यानेच ती खोटी पसरवून त्याला काश्मीरचा म्हणून ठेवले. या प्रश्नांची उत्तरे माहीत असून तुम्ही तिला नाहीस त्याचा परिणाम नाहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर छकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोटू लागतील.”

विक्रमार्क म्हणाला—“त्यांत सर्वदायीचा कांही दोष नाही. राजकुमारीवर त्याचे प्रेम नव्हते. राजकुमारीचे होते ती त्याच्याशिवाय इतर कोणाशी लग्नाला तयार नव्हती. अशा राजकुमारीचे दुसऱ्या मुलीवर प्रेम असल्याचे फलन्यावर मंजुळेला मरण अगदी

साहजिक होते. बापाचा तरी काय दोष? मंजुळाने तसा दिला तर त्याने आपल्या मुलीचे दुसऱ्या नलग्याशी दिले नसते. खरा दोष आहे. कारण त्याने जो डाव टाकला होता, त्याची कल्पना त्याने सर्वदायीला करून घेतल्या होती. त्याला तो माहीत असता तर सर्वदायीने मंजुळेला नकार दिला नसता इतर कोणत्याही राजकन्येशी विवाह संबंधाच्या गोष्टी केल्या नसत्या. मंजुळाचा डाव फळ्यास परंतु त्याने सावधगिरी न बाळगल्याने तो फसला आणि मंजुळेला मरण आले.”

अशातऱ्हेने राजाचे मौनभंग होताच वेताळ वेताचरोवर अदृश्य झाला आणि पुन्हा जाऊन जेवकळू लागला. (कल्पित)

सुलतानाचें मांजर

मिस्सर शहरांत महंमद नांवाचा एक व्यापारी असे. त्यानें पुष्कळसा खरेदी केला आणि न नोकरीना नरोबर वेळून व्यापारासाठीं परदेशांत निघाला. तो प्रत्येक राज्यापेठेच्या गांवीं गांवे. जो माल त्या पेठेंत विकणें होई तो विके आणि गरीब स्वरेदी करून पुढल्या गांवीं जाई. असा फिरत फिरत तो एका गांवीं आला.

महंमद एका धर्मशाळेंत वतरला. स्वागत मिळून थोडा वेळ आराम करीत बसला असतां दुसरा एक व्यापारी आला. त्याला म्हणाला—“जगान! तुम्ही फार दुरून आहां आहां असें वाटतें. कदाचित या देशांतली राहणी व पद्धत तुम्हांला माहिती नसेल.”

“बोला ना. तुम्ही त्यांची माहिती दिलीत मी तुमचा फार फार आभारी होईन.” महंमद म्हणाला.

“या गांवीं येणाऱ्या गांवच्या सुलतानाचा नजराणे बापे लागतात. नजराणा स्वीकारून सुलतान व्यापार्याला बुद्धिबळें खेळायला बोलावितो. हा आमच्या देशांतला प्रघात आहे.” त्या गांवचा व्यापारी म्हणाला.

महंमदाचा सुलतानाच्या भेटीची मुलीच इच्छा नव्हती. तरी भेटायें लागले. तो सान्याच्या तबकांत उत्तमोत्तम उंची वळें नजराणा म्हणून घेऊन सुलतानाच्या महालांत गेला. सुलतानानें नजराणा स्वीकारून महंमद त्याच्या देशाचें त्यानें पहिलेल्या देशाचें वर्णन करायला लागितले. नंतर

सुलतानानें महंमदला राष्ट्री बुद्धिबळें खेळण्यासाठीं भेण्यास विनंती केली. महंमद त्या प्रमाणें काळोस पडल्यावर सुलतानाच्या महालांत गेला.

“आमच्या खेळाचा एक नियम आहे, तो मी सांगलों. माझ्याकडे एक दुशार भाटी आहे. ती गरमर शेंपटीवर मेषबत्त्या ठेवूं शकते. आपला खेळ चालू असेपर्यंत भाटीच्या शेंपटीवरचे दिवे तेवत राहिले तर तुम्ही सर्व संपत्ति माझ्याकडे येईल. तुलंगवास भोगावा लागेल. एक दिवादेखील त्याची पडला तर तुला

वाटेक तशी वागणूक मला द्यायला तुला अधिकार आहे. माझ्या सर्व खजिन्याची मालकी तुझ्याकडे येईल.” सुलतान म्हणाला.

विचारा महंमद काय बोलणार? त्याला पळणें शक्य नव्हतें व बुद्धिबळें खेळणें नव्हतें. सुलतानाच्या म्हणण्याप्रमाणें त्याला खेळाचें लागणार होतें. आपलें सर्वस्य घालवून पुन्हां तुलंगवास भोगणें त्याच्या नशिबी होतें. कोटून या देशांत पाऊल टाकण्याची दुर्बुद्धी झाली, असा विचार तो पश्चात्ताप करू लागला.

सुलतानानें बोळावल्याबरोबर भाटी आली. तिच्या शेंपटीवर सात दिवे लावण्यांत आले. नंतर सुलतान व महंमद खेळायला बसले.

महंमद खेळतांना एका नजरेनें भाटीच्या शेंपटीवरच्या दिव्यांकडे पहात होता. पण भाटी जागची मुलीच हलली नाहीं. ती खेळण्यांतल्या भाटी सारखी एका जागीं स्वस्थ बसून होती. तीन दिवस व तीन रात्रीं लागोपाठ बुद्धिबळाचा चालू होता. भाटी हलली नाहीं. महंमदला त्याहून जास्त वेळ खेळत बसणें अशक्य वाटलें. म्हणून त्यानें आपला परामब स्वीकारला.

सुल्तानाने धर्मशास्त्रेनुन महंमदकडे होतें नव्हतें तें सर्व नोकरांकरवीं भागवून घेतलें आणि त्याला दुरुंगांत टाकलें.

तिकडे स्वदेशी महंमदची बायको झारिना नवऱ्याची वाट पहात होती. ती परत आला नाही. पण त्याचा एक नोकर पळत आला व त्यानें महंमदवर जो प्रसंग सुदरला तो वर्णन करून आपल्या माल-किणीला सांगितला.

तें कळल्यावर पतीला सोडविण्याचा विचार पक्का करून तिनें पुष्कळसे जंजीर धरून एका पेट्यांत भरले. नंतर पुष्कळसे सोने व चांदी

बरोबर घेऊन व पुरुष वेष धारण करी कांही नोकरांबरोबर सुल्तानाच्या गांवीं आली.

ती त्याच धर्मशास्त्रेंत उतरली. नोकरांना धर्मशास्त्रेंतच रहायला सांगून एका मोठ्या तयकांत सुल्तानाला नजरणा देण्यासाठीं सर्व तयारी केली आणि सुल्तानाच्या महालांत गेली. सुल्तानाबरोबर बुद्धिबळ खेळायला सुरुवात झाली. एकेका उंदराला आंत सोडवावे अशी ताकीद तिनें आपल्या नोकरांना करून ठेवली होती.

झारिनाला पाहून सुल्तानाला ती खी भलेक असें सुळाच वाटले नाही. त्यानें

नजरणा न्हणून तिनें दिलेली सर्व बळे स्वीकारली व लिला आपल्या खेळाचा नियम करवून बुद्धिबळ खेळायला बोलविलें. तें खेळाचला वसण्यापूर्वी नियमाप्रमाणें भाटी आली व तिच्या शेवटीवर सात दिवे लावून ठेवण्यांत आले. भाटी अगदीं क्षांतपणें, जागची इच्छ्याशिवाय चरून होती.

इतक्यांत झारिनानें सांगून ठेवल्याप्रमाणें तिच्या नोकरांनीं एक उंदीर आंत सोडला. भाटीला उंदीर दिसतांच धरण्याचा मोह आवरेना.

परंतु सुल्तानाने बराचून तिच्याकडे पाहलें. म्हणून भाटी जागच्या जागी चमून राहली. थोड्या वेळानें नोकरांनीं दोनतीन उंदीर एकदम सोडले. ते बुद्धि-बळाच्या खोलींत धुडगूस घालीत हिंदू

लागले. त्यांना पाहून भाटीला असून राहणें अशक्य झालें. उंदराला पकडायला एकदम उडी मारली. त्याबरोबर शेपटीवरचे सातहि दिवे खाली पडले.

सोनेच झारिनाचे नोकर खोलींत शिरले व त्यांनीं सुल्तानाला कैद केले. त्यांनीं सुल्तानाला खूप नडविलें. सुल्तान ओरडूं लागला. त्याचे नोकर त्याचा आवाज ऐकूं आला तरी आंत आले नाहीत. त्यांना देखील सुल्तानाच्या मूर् स्वभावाचा तिष्ठपत्तर होता.

झारिनानें सुल्तानाला कैदेत टाकून नवऱ्याला सोडविलें आणि सुल्तानाने त्यापूर्वी ज्या ज्या कोणाला अशा तऱ्हेनें दुरुंगांत टाकलें होतें सर्वाना सोडविलें आणि सुल्तानाचा सर्व सज्जिना घेऊन ती पतीबरोबर स्वदेशी निघून गेली.

भोळा

कावेरी नदीच्या कांठीं एका ब्राह्मणबाईंत गोवर्धन नांवाचा एक गरीब लहानगण राहात असे. त्याला फार दिवसांनी एक मुलगा झाला. आईवडिलांनी त्याचे नांव श्रीवर्धन असे ठेवले. लहानपणापासूनच तो थोडा खुल्लसट भोळा कोठे काहीही हांक मारली तर ओ देई, ये म्हटले की येई व जा म्हटले की जाई. एवढेच नव्हे तर 'आतां नीज' असे कोणी म्हटल्याशिवाय तो निवत नसे.

त्याला थोडे लिहायला वाचायला येऊ लागले की त्याचा भोळसटपणा जाईल असे वाटण्यावरून आईवडिलांनी श्रीवर्धनला एका गुरुकुलांत ठेवले. बारा वर्षे गुरुकुली राहाल्यावर देखील त्याच्या भोळसटपणांत कांही बदल झाला नाही.

भोळसट भसल तरी भोळशी मात्र मुलांचे लक्षण.

मुलांत कांहीं फरक झालेला पाहून यापाने काही घरी आणले व कामाला लावले. त्याच्या आईचे दोळे गेले होते म्हणून नापालाच रोजचा सेंपाकंदेखील करावा लागे. आपल्या सांगकाम्या मुलाचा त्याला गग येऊ लागला. कदाचित मुलाचे लग्न करून दिले व वायको शहाणी मिळाली तर मुलांत कांहीं फरक पडेल या विचाराने त्याने आपल्या मुलाचे एका हुस्कार मुलीशी लग्न करून दिले.

वायको घरी श्रीवर्धनला घरी कांहीं करताना लागत नसे, तो एका जागी स्वस्थ बसून राही. श्रीवर्धनचा बाप पुढील म्हणाला—“सुन बाई! तू आपल्या नवऱ्याला

त्याच्या वेताचे काम सांगून त्याच्याकडून काम करवून घेन या.” सासऱ्याने सांगितले होते तरी सुनबाई नवऱ्याला कधी कांहीं काम सांगत नसे, स्वतःच सर्व काम करी.

आपल्या मुलाला ठाव्या सारखा नेहमी बसून राहिलेला पाहून त्याला म्हणाला—“अरे श्रीवर्धन, वायको काय म्हणत आहे ते ऐक जरा. तुला कांही काम आहे म्हणे.”

श्रीवर्धनने वायकोला जाऊन विचारले—“कांही काम आहे का? मी करतो.”

“थोर माणसांनी काम सांगव्याचे असते व लहानांनी कराव्याचे असते.

म्हणून सासूबाईनाच विचार करी कांहीं काम आहे का?” वायको म्हणाली.

श्रीवर्धन आईला जाऊन म्हणाला—“आई, कांहीं काम आहे का? सांग मला, मी करिते.”

“बाळा! मी आहे आंधळी. मी काय सांगू काम? आपल्या बाबांना विचार जाऊन.” आई म्हणाली.

“बाबा! माझी मायको किंवा आई कोणीच कांही काम सांगत नाही. मी विचारून पाहिले. तुम्हीच सांग ना कांहीं कामे! श्रीवर्धन आपल्या वडिलांना म्हणाला.

“माझे भाव कुटुंबे, म्हणून तू माझ्या पोटी जन्मलास. मी तरी काय सांगू काम? जा, तपश्चर्या फसून देवाला भजन कर, देवाला दया आली तर तुला कांही तरी घर देऊन तुझा उद्धार करील तो.” बाप रागाच्या भरात म्हणाला.

श्रीवर्धन रानांत जाऊन तपश्चर्या करू लागला. कांही वेळाने देवाने प्रसन्न होऊन त्याला विचारले—“साम, तुला काय हवे ते? तुझ्या तपश्चर्येमुळे माझ्या मनाने समाधान झाले आहे.”

“देवा! काय वर मागावा, हें मी आपल्या घरी जाऊन विचारून येतो. तोंपर्यंत तू येथेच थांब.” असे सांगून श्रीवर्धन घरी गेला आणि बड्डिळांना म्हणाला— “बाबा! तुम्ही सांगितल्याप्रमाणे मी तपश्चर्या केली. देवाने प्रसन्न होऊन वर मागायला सांगितले आहे. काय वर मागू, म्हणतां!”

“म्हणजे तू वर मागितला नाहीस का मागवा! माग, पुष्कळ मोठे ऐश्वर्य.” याप

मुळाने बापाला देव पावल्याची गोष्ट

सांगितली ती आईने ऐकली होती. म्हणून

ती म्हणाली—“तू देवानेचल माझ्यासाठी होले माग.”

पण बायकोने त्याला बाजूला नेऊन सांगितले की मुला बाळांचा वर मागावा. सर्वांना ‘वर’ ‘वर’ असे उत्तर देऊन तो, देवाला त्याने उमे केले होते तेथे, पळत गेला. तेथे देव उभा

वसत होता. तो देवाला हुडकत जवळपास हिडत असता त्याला एक मुनी तपश्चर्या करीत असलेले दिसले. त्याने त्यांना

विचारले—“मला देतो, असे म्हणाला होता तो देव तुम्हांला विसला का!”

ते ऐकून मुनीला आश्चर्य वाटले. त्या मुनीने सर्व माहिती विचारून घेतली व म्हणाले—“देव्या! देव प्रसन्न झाल्याबरोबर तू वर कां नाही मागून घेतलास! देवाने वर देण्याचे कबूल केल्यावर घरी जाण्याऐवजी तू जीव कां नाही दिलास!” तपश्चर्या यज्ञा मिळाल्याने त्या मुनींना राग आला होता व श्रीवर्धनचा देवा वाटत होता की देवाने त्याच्यासारख्या मूर्खाला दर्शन दिले.

श्रीवर्धन मुनीच्या सांगण्याप्रमाणे जीव मायला निघाला. तो सोईची जागा शोधून त्याला उंच डोंगर दिसला. तो लागला.

अर्ध्या वाटेवर एक रानटी मनुष्य दिसला. त्याने श्रीवर्धनला विचारले—“या डोंगरावर तर कांही नाही, तू कशाळा वर जातो आहेस!”

“उडी मारून जीव द्यायला.” श्रीवर्धनने त्याला आपली सर्व रहकथा अथपारून इतिपर्यंत सांगितली.

तो रानटी मनुष्य म्हणाला—“तू तरी वेडाच दिसतोस. देवाने वर मागायला सांगितला तू मागितलाच पाहिजे असे नाही, तू मागितला नसतास तरी तुला काय हवे देवाला नसते पळले! आ काय हवे आहे ते सर्व देव देईल.”

त्या रानटी माणसाच्या सल्ल्याप्रमाणे भोळसट श्रीवर्धन घरी निघून गेला. त्याचे घर बदलून गेले होते. बापाने मागितलेले ऐश्वर्य आणि आईने मागितलेले डोळे सर्व मिळाले. श्रीवर्धनवर सर्वांची मर्जी वाढली. वर्ष भराने त्याच्या बायकोने इच्छित्याप्रमाणे एक मुलगा

जिवंत मशीद

हिंदुस्तानच्या उत्तरेकडील एका जागी एका सुलतानाचे छोटेखानी राज्य होते. तेथे एक फकीर रहात असे. तो एक हकीम पण होता. गोरगरिबांना तो औषधे देई. त्याच्या औषधांना गुण येई. दिवू मुसलमान हा भेदभाव त्याच्या मनात नव्हता. तो गरिबांकडून पैसे घेत नसे. परंतु श्रीमंतांकडून पैसे घेई. श्रीमंतांकडून सुद्धा तो स्वतः पैसे मागून घेत नसे. तो स्वतःच इतके पैसे देत की त्या फकिराला गोरगरिबांची सेवा पेशाची कमतरता भासत नसे, एवढेच नव्हे तर पुष्कळ पैसे जमा झाले. त्याने ते पैसे कोणत्या तरी धर्मार्थ कार्यासाठी लावण्याचे आपल्या मनावर ठरविले आणि सुलतानाकडे जाऊन त्याने बोडी

जमीन मागितली. सुलतानाला वाटले की गरीब विचारा पर बांधणार असेल. म्हणून त्याने फकिराला पाहिजे होती तेवढी जमीन दिली.

फकिराने त्या जमिनीवर जवळचे सर्व पैसे खर्च करून एका मोठी मशीद बांधली व तो मशीदीतच राहू लागला. तो तेथूनच गोरगरिबांचे औषध पाणी करू लागला. मशीदीत मुसलमान नम्रान प्रार्थनेसाठी येत फकिराकडून औषधपाणी पण घेत. परंतु मुसलमानच त्याच्याकडे औषधपाण्या येत. फकीर मशीदीत रहात हिंदू मशीदीत जायला तयार नव्हते.

हे कळल्यावर फकिराला फार चाईट वाटले. मशीद बांधून जाणून त्यांत राहू लागले, ही आपली चूक झाली, जसे त्याला

चाहू लागले. म्हणून त्याने एके दिवशी स्वतः मशीद पाहून टाकली मशिदीच्या जागी एक झोपडे बांधून तीत राहू लागला. ते पाहून मुसलमानांना राग फकिराने धर्माचा अपमान केला असा मुसलमानांनी लुळ केला. त्यांनी फकिराची झोपडी पाडली म सुलतानाकडे फकिराच्या धर्मदोहाविरुद्ध तक्रार केली.

सुलतानाने फकिराला बोलावून त्रास विचारला. म्हणाला—“मी तुला जी जमीन दिली होती त्या जमिनीवर तू एक मशीद बांधलीस व ती नंतर तोडलीस, ही गोष्ट सरी आहे की नाहीं?”

“होय, सरी आहे.” फकीर उत्तरला. त्या अपराधाबद्दल सुलतानाने फकिराला मृत्युबंद दिला. शिक्षा ऐकून फकीर दोन्ही हात वर करून मोठ्याने हंसला.

चकित होऊन सुलतानाने त्याला विचारले—“तुला मी शिरच्छेदाची शिक्षा सांगितली व तू हंसतो आहेस?”

“सुलतान! माझ्या दोन्ही हातांच्या मध्ये माझे डोळे आहे ते मशिदी इतके महत्वाचे आहे. मी मशीद पाडली म्हणून तुम्ही मला शिरच्छेदाचा वंड दिला आहे. म्हणजे माझे डोळे एक जिवंत मशिदीसारखे झाले. जिवंत मशिदीला गोष्ट्याबद्दल आपल्याला वंड देईल ते अजालान माहीत. हा विचार करूनच मी हंसत होतो.”

ते ऐकून सुलतान धापरला आणि त्याने त्या फकिराला सोडून दिले. नंतर फकिराने दुसरी झोपडी बांधून निर्विघ्नपणे गोरगरीब हिंदू व सर्वांना औषध द्यायला सुरवात केली.

गंड्याचा प्रताप

कायरो शहरी महमूद नावाचा एक गरीब तरुण रहात असे. त्याचा चामड्याच्या पिशवीत पाणी भरून ते लोकांच्या व मोठमोठ्या व्यापाऱ्यांच्या परासमोर शिफटीत असे. महमूद मोठ्या म्हणून त्याला जी गजुरी मिळे, तेवढ्यावर त्याचा व मुलाचा उदरनिर्वाह चाले. महमूद मोठा कानावळीच्या बाजूला पापाने त्याला एक चामड्याची पिशवी विकत घेऊन दिली आणि पाणी शिफट्याचे काम करून पोट सांगितले. पुढे कांही दिवसांनी त्याचा चाप चारला. बहिलोपार्जित संपत्ति महमूदला चामड्याच्या दोन पिशव्या मिळाल्या.

महमूद प्रकृतीने अशक्क होता. पाणी भरून दूर उचलून नेणे त्याला कठीण वाटू लागले. एकदा तो पंदा सोडला व मशिदीसमोर बसून मीक मार्ग एकदा एका श्रीमंताने महमूदला रोज दिनार दिले. त्या दिवशी त्या श्रीमंताचा वाढदिवस होता. त्याच्या हाताने दानधर्ग करीत होता. पुष्कळ दिवसानंतर पोटभर खायला मिळणार असा विचार करून त्याने लानावळीच्या बाजूला निघाला. सुदैवाने लानावळीत त्याच दिवशी पकाऊचे जेवण होते. महमूद पोटभर जेवला. नंतर डोंबाच्या खेळ पहात कांही वेळ उभा राहिला. डोंबाच्या गमतीदर करीत होते. ते माकड इतके आवडले की त्याने ब्रबळचे उरलेले पैसे देऊन डोंबाच्याकडून ते माकड विकत घेतले. परंतु माकड वेळून मशिदीत

राहणे होते. म्हणून त्याने एका जुन्या पडक्या घरात राहायचे ठरविले. परंतु पोट भरण्याचा प्रश्न पुन्हा उभा राहिलाच. आणि आता त्या लानावळी पोटभर एका माकडाचे पोट भरवयाचे होते.

परंतु ते दोन्ही प्रश्न एकाएकी विचित्र तऱ्हेने सुटले. त्या घरात पाकळ टाकल्यावर त्या माकडाचा एकाएकी एक सुंदर तरुण महमूदला आश्चर्यच वाटले. तो तरुण म्हणाला— “महमूद! तुझ्याकडे होते नव्हते ते सर्व

पैसे खर्च करून तू मला विकत घेतले आहेस. आता पोटभर खायला मिळते पैसे उरले नाहीत ना? कोठून आणणार पैसे! मिकं नकोस. हे चे पैसे आणि जाऊन दोघांना पुरेल असे कांही तरी खायला घेऊन ये.” असे सांगून त्या तरुणाने कांही दीनार दिले.

महमूदने त्याला विचारले—“आधी हे सांग, तू कोण, माकडाचा मनुष्य कसा काय झालास? कोठला राहणारा तू!”

“हे सर्व मी मागाहून सांगेन. कांहीतरी खायला घेऊन ये. आणि पहा, माझ्या रूपे तुझे नशीब उदयाला आले आहे. धन, कीर्ति, मोठा हुद्दा सर्व मी देईन.”

महमूद मागत दुकानात जाऊन खायला मिठाई व आवडणारे पदार्थ घेऊन आला. दोघांनी पोटभर घेतले आणि दोघे रात्री झोपले.

उजाडल्यावर तो महमूदला म्हणाला—“या पडक्या घरात काय झोपायचे! एक चांगलासा वाडा पहा रहायला.” असे सांगून एक पिशवी भरून दीनार त्या तरुणाने महमूदला दिले.

महमूदने एक मोठा वाडा राहण्यासाठी ठरविला. नंतर उत्तमोत्तम कपडे स्वतःसाठी व त्या तरुणासाठी घेऊन आला. आंघोळ वगैरे महमूदने ते नवीन कपडे घातले तेव्हा तो एकाद्या राजाच्या मुलासारखा दिसू लागला.

तो तरुण त्याला म्हणाला—“मी तुम्हाला एका राजकन्येशी करून देण्याचे ठरविले आहे. मी देतो ते गाठोडे घेऊन राजवाड्यांत जा आणि सुलतानाला नजराणा म्हणून दे. सुलतान येण्याचे कारण विनारीत तेव्हा सांग पाी राजकन्येशी विवाह करून घ्यावा. ती मुलगीच तुझ्या भाग्यात पण आहे. म्हणून सुलतान आपल्या मुलीशी तुम्हाला नवीन कपडे देईल.”

महमूदला ते सर्व विचित्र वाटले. राजवाड्यांत जायला मीति पण वाडुं लागली व तो मोर्गे पुढे कलं लागला. त्या तरुणाने महमूदच्या मनांतले विचार ओळखले व धीर दिला. तेव्हा कोठे महमूद जायला तयार झाला. तो ते गाठोडे घेऊन राजवाड्याकडे निघाला. पाहारेकऱ्यांनी विचार केला की कोणी मोठा राजवंड तुरुंग दिसतो आहे. त्यांनी त्याला आदरपूर्वक सलाम

करून आत बोलावून नेले. महमूदने सलाम करून बरोबर गाठोडे सुलतानासमोर ठेवले व म्हणाला—“या गरिबाची भेट आहे सुलतानांना. स्वीकार करावी.”

सुलतानाने तो नजराणा स्वीकारून वजिराला उचवून पहायला सांगितले. उचवून पाहिले तर राजपुरुषांलायक उत्तमोत्तम कपड्यांवर. सुलतानाचे तर डोळेच दिपले. इतके सुंदर होते ते कपडे. सुलतानाने महमूदला विचारले—“आपला वजराणा मी स्वीकारला. आता आपली काय अपेक्षा आहे ही सांगा.”

“कशी काय परीक्षा?” सुलतानाने विचारले.

“आपल्याजवळ जो एक मोठा हिरा आहे तो यांना भेट म्हणून द्यावा आणि याच्या जोडीचा दुसरा हिरा घेऊन यायला सांगावे,” वजीर म्हणाला.

महमूद वजिराने दिलेला हिरा हाताश झाला. तरी धीर करून म्हणाला—“उघां आणीन जोडीचा हिरा.” असे सांगून तो परत आला.

परी पोंनतान त्या तरुणाने विचारले—“हाले काय ?”

महमूदने, कांही पडले ते सांगितले. त्या तरुणाने त्या हिऱ्याच्या जोडीचे हिरे महमूदला दिले. महमूद दुसऱ्या दिवशी ते दहा हिरे घेऊन सुलतानाकडे गेला व म्हणाला—“हे व्या, एक नाही दहा हिरे होते माझ्याकडे, सगळे घेऊन आलो आहे.”

सुलतानाने वजिराकडे सलाम विचारण्याच्या हेतूने पाहिले. वजिराने लज्जाला होकार देण्यास हरकत नाही असे मान हलवून उत्तर दिले. सुलतानाने काजीला बोलावून आणले आणि खम ठरव्या

महमूद म्हणाला—“मला भेट म्हणून दुसरे कांही नको. सुलतानांनी आपल्या माझे खम करून पावे. एवढीच विनंति आहे.

ते उत्तर ऐकून सुलतान महमूदाकडे बराच वेळ पहात उभा राहिला व नंतर वजिराकडे पाहून विचारले—“तुमचा काय सल्ला आहे, वजीर !”

वजिराने पण महमूदकडे कांही वेळ पाहिले व म्हणाला—“राजकन्येला आगदी योग्य वर दिसतो आहे. परंतु एक परीक्षा घेऊन पहावी.”

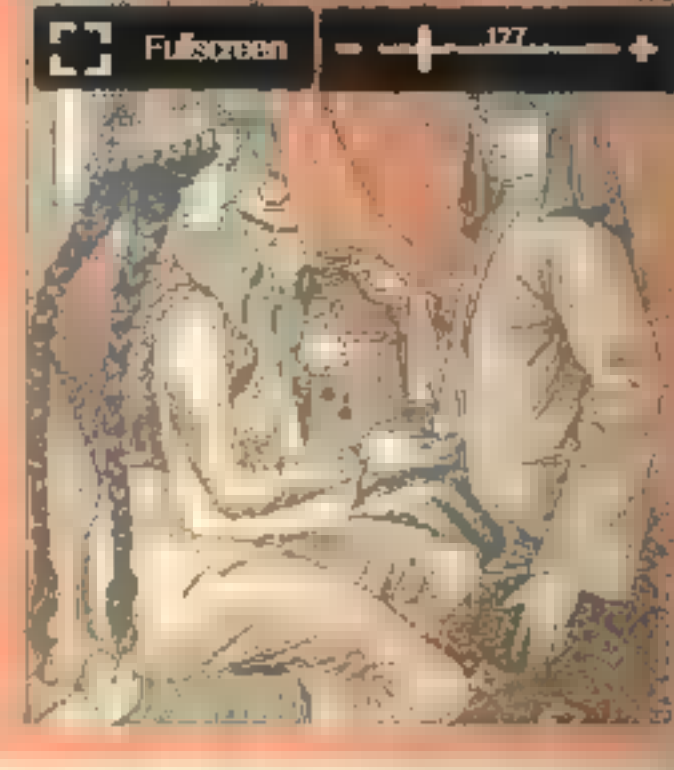
संघर्षी कागद छिडून काढविला. काजीने दोघांचे झाले असल्याचा कागद छिडून तयार केला. तो कागद घेऊन महमूद आपल्या घरी गेला आणि त्या तरुणाला त्याने तो कागद दाखविला.

“मी सांगितले होते नाही तुला माझ्या मदतीमुळे तू सुलतानाच्या मुलीशी लग्न होईल. त्याप्रमाणे झाले. आता तू एक उपकार माझ्यावर.” तरुण महमूदला म्हणाला.

“तुझ्या उपकाराबद्दल तू काळीज देवापले, असे म्हणालास तरी त्याला तयार आहे.” म्हणाला.

“तुझ्या माथकोच्या उजव्या हातला गंडा बांधलेला आहे. आज रात्री तुम्ही भेटाल त्यावेळी तू तो तिच्याकडून पाहून घेऊन ये. तो आणून दे. नंतर दोघे नवरा-बायको आनंदाने संसार करा. एवढी माझी विनंती आहे.” तो तरुण म्हणाला.

“मी तो गंडा मागितला माझी बायको नकार देईल, असे नाही मला. तो गंडा मागून आणून देईपर्यंत मी तिला स्वतःची कायका मानणारच नाही.” महमूदने वचन दिले.

रात्री सुलतानाच्या मुलीशी भेट होताच महमूदने हातातला गंडा तिच्याकडून मागितला.

ती म्हणाली—“हा गंडाच काय मी जीव ओढाऊन टाकीन तुमच्या एका राजावर. तो महत्वाचा नाही. ज्ञानपरी माझ्या दाईने गंडा माझ्या हाताला बांधला होता म्हणजे, तो अजून आहे.” असे सांगून तो गंडा काढून दिला.

“दरे तर मी येतोच.” सांगून महमूद गंडा घेऊन दारिद्रीने आपल्या

घरी गेला. तो गंडा त्या तरुणाला घेऊन तो राजवाड्यात तो खोकीत राय टाकणार तेव्हात त्याला घेरी आल्यासारखे झाले. होळ्यासमोर त्याला काही दिसेना. तो मिटून उभा राहाला. त्याने डोळे धपडून पाहिले तेव्हा त्याच्या अंगावर त्याचे जुने फाटके कपडे होते. तो जुन्या घरांत फर्शीवर पडून असल्याचे त्याला आढळून आले. सुलतान, सुलतानाची मुलगी व राजवाडा सर्व एकाच स्वप्नासारखे त्याला आढळू लागले.

महमूद वेळ्यासारखा कायरो शहरांतल्या रस्त्यावर फिरू लागला. एका जागी भविष्य सांगणारा काजी बसलेला त्याला दिसला. त्याच्यासमोर जाडव्या उभ्या रेषा काढलेले काही कागद, काही गंडे व ताईत पडलेले होते. काजी दृष्टीस पडताच महमूदला जिवंत जीव आल्यासारखे वाटले. त्याच्यासमोर बसला आणि त्याला आपले भविष्य सांगायला सांगितले.

ज्योतिषी महमूदच्या तोंडाकडे काही लक्षपूर्वक पाहून म्हणाला—
“अरे वेळ्या! जे माफड तू विकत होतंस तो तरुण नमून एक दुष्ट मृत होतं. त्याने स्वतःच्या स्वार्थासाठी उपयोग घेतला. त्या दुष्टाची नजर सुलतानाच्या पोरीवर फार दिवसांपासून होती. पण तिच्या वडाला तो गंडा होताना, म्हणून त्या दुष्टाची तिच्या जवळपास जाण्याची छाती झाली नाही. तो गंडा पळविण्यासाठी त्याने उपयोग करून घेतला. आता त्याने तिला पळवून नेले आहे. परंतु त्या दुष्टाचा नाश राजकन्येला सोडवून आणणे नाही, असे मला वाटते.” असे सांगून त्याने एका

कागदावर उभ्या आडव्या रेषा काढल्या आणि तो कागद महमूदच्या हातांत देऊन म्हणाला—“हा कागद घेऊन मी समीन तेथे जा. तेथे तुला गर्दी दिसेल. गर्दीत शिरून त्या गर्दीतला पुतारी कोण दे ओळख. त्याला हा कागद दे.”

ज्योतिष्याने सांगितलेल्या जागी महमूद रात्री गेला. तेथे त्याला उंच गवत उगवलेले दिसले. तो एका जागी भसून राहाला. जिकडे पहावे तिफडे पक्षीच उडत असल्या-सारखे त्याला वाटले.

इतक्यांत त्याला काही मशाली दिसल्या. परंतु मशाली पकडून येणारा कोणी त्याला दिसला नाही. अंधांनी मशाली उडत असलेल्या त्याला दिसल्या. जवळ आल्यावर त्याच्या मधोमध सिंहासनावर बसलेला एक इसम दिसला. तो इसम आपल्याकडेच पहात आहे. पाहून मनांत मीति वाटत होती तरी मनाचा धीर करून, त्याने तो कागद दातांत दिला.

त्याने, कागदावर जे लिहिले होते ते वाचून मशाली थांबविल्या व एका मोठ्यावाकून म्हणाला—“तू कायरोला

आऊन त्या दुष्ट भुताला साखळदंडांनी बांधून देऊन ये.”

एका तासाभरांत त्या साखळ-दंडांनी बांधून त्या जागी आणण्यांत आले. अदृश्य लोकांच्या सरदाराने त्याला विचारले—“तुं तोडचा ओढून विचारांत आहेस नाही का !”

“नाही, ती माजीच शिकार होती. इतक्या प्रयत्नानंतर माझ्या बाळी.” तो तरुण म्हणाला.

“तो गंडा परत कर.” सरदार दरडावून म्हणाला.

“तो कोणाला मिळणार नाही.” असे सांगून दुष्टाने तो गंडा गिळून टाकला.

लगेच त्या सरदाराने त्याचे दोन्ही हातांनी पकून दाबले. तो काही वेळ मान खाळी उभा राहाला. नंतर

फळाचे दोन तुकडे व्हावे तसे त्याचे दोन तुकडे झाले. नंतर सरदाराच्या आज्ञेने एका अदृश्य इसमाने त्याच्या गोटांतला गंडा काढून महमूदच्या हाती दिला.

महमूदच्या हाती गंडा आल्याबरोबर सर्व दृश्य पालटले. वेशुद्ध होण्यापूर्वी तो मुलतानाच्या पोचला होता तसा पोचला. मुलतानाची मुलगी वेशुद्ध स्थितीत होती. त्याने तिच्या वंडाला गंडा बांधल्याबरोबर ती उठून बसली.

मुलतानाची मुलगी स्वप्नांतून जागी झाल्यासारखी उठून बसली. तिने महमूदला, तो दोन दिवस फोर्टे गेला होता. देखील विचारले नाही.

महमूदने पुढील आशुष्य सुखाने गेले. मुलतानाला मुलगा नव्हता म्हणून महमूदच मुलतान बारल्यावर गादीवर बसला.

कालयाची तपश्चर्या

काळ ~~काळ~~ ~~काळ~~ ब्राह्मणाने पुष्कर येथे दोनशे ~~काळ~~ खडतर तपश्चर्या केली. तेव्हा त्याच्या मुखावर ~~काळ~~ सूर्याचे तेज ~~काळ~~ लागले. तेव्हा ब्रह्मदेव, इंद्र इत्यादी देवांनी येउन त्याला विचारले- "हे ~~काळ~~ ! तू आपल्या तपश्चर्येने सर्व जगाला अग्ने जाकून भस्म कां करीत आहेस ! ~~काळ~~ ~~काळ~~ वर हवा आहे तो मागून घे."

"माझे विश्व तपश्चर्येशिवाय आणखी कोठे लागू नये असा ~~काळ~~ धावा. काळ म्हणाला.

"हा नाही. हा सोडून दुसरा पाहिजे तो वर माग." देवांनी वारंवार विवृती केली तेव्हा ~~काळ~~ पुष्कर क्षेत्र सोडून हिमालय पर्वतावर जाऊन तेथे तपश्चर्या करू लागला. तेव्हा देशांनी ~~काळ~~ काळ याच्याकडे पाठविले. यम म्हणाला-"हे ब्राह्मण ! मनुष्य ~~काळ~~ माग. मी देतो."

इसके दिवस जिवंत रहात नाही. लोक मर्यादिला अनुसरून तू ~~काळ~~ त्याग करावा."

"मी स्वतः ~~काळ~~ ~~काळ~~ आत्महत्या करू न्हेणतोस !" त्याने विचारले. त्याचा तपःपूत ~~काळ~~ ~~काळ~~ करण्याची शक्ति यमाच्या अंगांत नव्हती. ~~काळ~~ रिकामा यमपाक्ष खाण्यावर टाकून तो निघून गेला.

इंद्राला दुसरे कांही सुचले नाही तेव्हा तो ~~काळ~~ ~~काळ~~ स्वर्गात वेऊन गेला. इंद्राला वाटले ~~काळ~~ स्वर्गसुख थोडे उपभोग- त्यावर ब्राह्मणाच्या ननांत पालट होईल. परंतु ब्राह्मण तेथेदेखील तपश्चर्या करू लागला. त्यावेळी ईश्वराकू तेथे आला. सर्व कांही ~~काळ~~ तो म्हणाला-"तुं देवां- जवळ वर मागणार नसशील तर माझ्या- ~~काळ~~ माग. मी देतो."

"देवांनी दिलेला वर त्याने नजरेला त्याला वर देण्याची शक्ति तुझ्या अंगांत आहे का !" काळने ईश्वराकूला विचारले.

"बरोबर आहे तुझे म्हणणे, इतके सामर्थ्य माझ्या अंगी नाही. तरमग तूच मला वर दे." ईश्वराकू म्हणाला.

"तरमग माग वर ! काळ म्हणाला. ईश्वराकू विचारांत ~~काळ~~ कारण क्षत्रियाने ~~काळ~~ दान घावयाचे नसते. ~~काळ~~ मागायचे नसते.

त्याच वेळी दोन ब्राह्मण कोणत्यातरी विषयावर वादविवाद करीत आले आणि त्यांनी राजाजवळ न्याय विषाटा ~~काळ~~ विमंती केली.

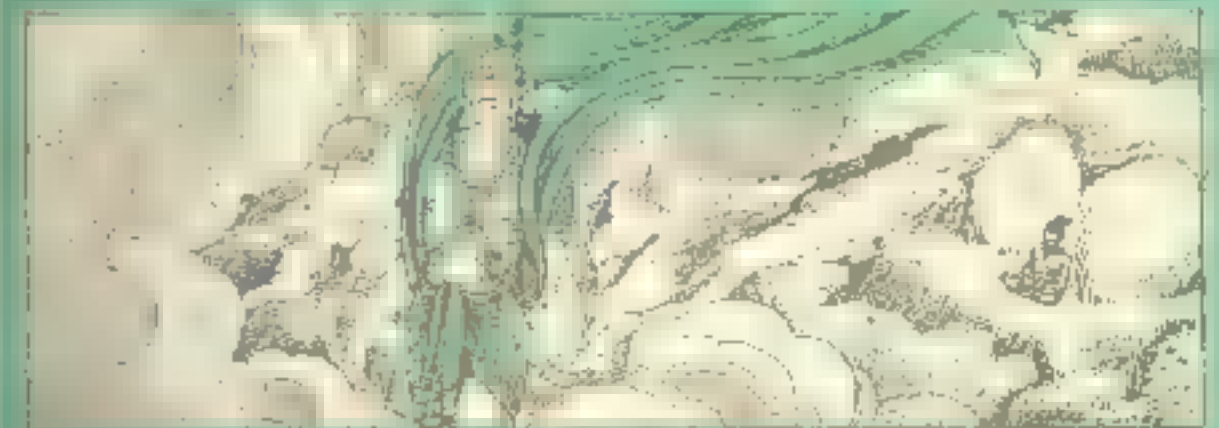
पहिला ~~काळ~~ ~~काळ~~ म्हणाला-"महाराज ! मी या ब्राह्मणाकडून दक्षिणे- बरोबर ही गाय दान म्हणून घेतली. मी

हीच ~~काळ~~ दान म्हणून त्याला देऊ लागलो तर ~~काळ~~ व्ययला तयार नाही."

"महाराज ! मी कधी दानच घेतले नाही. आणि मला गाईची जरूरदेखील नाही. तेव्हा ही बळजबरी मजवर कां !" दुसऱ्या ब्राह्मणाने प्रश्न केला.

ईश्वराकूने निवाडा दुसऱ्या ब्राह्मणाच्या भाजूने दिला. लगेच इंद्र ईश्वराकूला म्हणाला-"तुं या ब्राह्मणाजवळ (पाळजवळ) ~~काळ~~ मागितला आहेस व तो ~~काळ~~ तयार पण आहे. पण तूं ~~काळ~~ तयार नाहीस ?

ईश्वराकू निरुत्तर झाला. तो ~~काळ~~ याला अगदी निरुपाय होऊन म्हणाला-"तुम्ही आपल्या तपश्चर्येचे अर्थ यदा मला घावे." ~~काळ~~ ~~काळ~~ कंगूल झाला. अशातच तेने ~~काळ~~ जे तपश्चर्येचे फळ लाभले त्या योगे तो जिलोकांत संचार ~~काळ~~ लागला.

देवाची परीक्षा

एका गांवात मोठा भक्त रहात असे. तो देवाची भोरवी गात गावोगांव फिरत असे. हरिमक्तीना महिमा तो लोकांना समजावून सांगे. एकदां तो रामपूर नांवाच्या गांवी गेला असतां तेथे चार चौथे लोक जमा झाले. तो त्यांना म्हणाला—
“देव कोणत्याहि प्राण्याला जन्म देतो तेव्हां त्याच्या पोटापाण्याची तजवीज करून ठेवतो. मूळ जन्मतांच त्याच्या मातेची छाती दुधाने भरलेली असते. कोणी अन्न ग्रहण करणार नाही असें म्हटलें तर तो त्याला वळजवरीने खाऊ घालतो.”

त्याचे हे गांवकरी लक्षपूर्वक ऐकत होते. त्यांत सुखदास नांवाचा गांवकरी होता. त्याला सर्व मुलींच पटत नव्हतें. त्यानें जडून त्या हरिमक्ताला स्पष्टच विचारलें—

“तुम्ही तरी विचित्रच बोलतां. म्हणे, जो स्वतः स्वान नाही देव स्वायत्त पालतो. काय हो !”

“हे कांहीं कडीण आहे का !” भक्ताने विचारलें.

सुखदासाने तेवढ्यावर तमाभाजून म्हलें काय होणार ? त्यानें देवाची परीक्षाच स्वायत्ते ठरविलें. त्या दिवसापासून अन्न त्याग केला. घरी गेल्यावर बायकोनें पान मांडून जेवायला बोलाविलें तेव्हां सुखदास तिला म्हणाला—“मला नूक नाही. मला नाही जेवायचे.”

“अहो, मी आज तुमच्या जावडीचा रस्सा केला आहे.” बायको म्हणाली.

“मला नाही खायचे.” सुखदास बायकोवर थोडासा रगटावूनच म्हणाला.

मुलें स्वायत्त बसलीं तेव्हां बापा बरोबर जेवायला बसले नाहीत, म्हणून बालस्वभावाप्रमाणें सैं बापाच्या तोंडांत घातें लागलीं. तेव्हां सुखदास घराबाहेर निघून गेला. कारण त्यानें विचार केला आपण घरी राहालों तर आपलें प्रत मोडणार. मुलें व त्यांची आई उपाधीं राहूं देणार नाहीत. कुरणांत एका साडाखाली राहाला.

गंवांत कोणाच्या तरी सुनेला भूतबाधा झाली होती. मांथिकाने येऊन मंत्र म्हटला, दष्ट फाटण्यांत आली ! अकबल

ओवाळून तें सर्व त्याच वडाच्या झाडाखाली ठेवून येण्यास मांथिकानें सांगितलें. नोकरांनीं पकानें सुखदास होता त्या झाडाखाली जाणून ठेवून दिली.

सुखदासाला खूप भूक लागली होती पकाजांचा भोंड वास येत होता. त्याच्या तोंडाला पाणी सुटलें. तरी देवाची परीक्षाच करण्याचें ठरविलें असल्या करण्यानें तो स्वतःचें मन घट्ट करून स्थिर बसून राहिला.

मध्यरात्र उकटून गेली होती. कांहीं चोर गांवांत चोरी करून चोरीचा माज आपसांत वांटून येण्यासाठीं त्याच झाडाखाली

थेऊन बसले. त्यांना देखील पकानांचा वास आला.

"अरे, पकानांचा काय त्रास वास येतो आहे हो ! पण इकडे रानांत कोणी आणून ठेवली असतील बरं ही पकाने." एक जण म्हणाला.

"अरे आली असतील कोठून तरी, त्याचं आपल्याला काय ! पोदभर साऊन तर घेऊं," दुसरा म्हणाला.

"समजा, यांत विष असेल तर ! आपल्याला तें खायला पावत आपला जीव घेण्याचा घाट कोणी घातला नसेल कशावरून ! तो घालणारा कोठेतरी जपून बसला असेल. हुडकून काढूं या त्याला !" दुसरे चोर म्हणाले.

त्यांना सुखदास एका जामी गुप्पुप बसलेला दिसला.

चोरांनी सुखदासला धरले ■ म्हणाले—
"लबाड ! येथे बसला आहे, रहा कगला !
आम्हांला विष खायला आमचा माल उडविण्याचा घाट दिसतो आहे याचा. कोण रे तूं ? ही पकाने तूच आधी."

"मला हे काही माहीत नाही हो. मी नाही खात." सुखदास म्हणाला.

सुखदास खात नाही म्हणाला तेव्हा चोरांचा वादला. त्यांनी त्याला खूप चडविले आणि त्याच्या तोंडांत पकाने फोवले. सुखदासला ते सार्वेन लागले. सुखदास भेला पाहून त्यांनी सर्वांनी मिळून सर्व पकाने खाऊन फक्त आणि पळून गेले.

देखाचोच शेवटी शाळा पाहून हताश होऊन सुखदास घरां निघून गेला.

एका गांवीं शितू पवार नांवाच्या एका श्रीमंत गृहस्थानें नारळ नांवाच्या नोकराला चार रुपये पगारावर नाळी म्हणून नेमले. नारळने केळ्याची, नारळाची आंब्याची झाडे लावली.

झाडे वाढली—नारळ, जेव्हा खूप येऊ लागले. नारळने मालकाजवळ पगार वाढवायला विनंती केली.

पवार म्हणाले—“एवढ्यांत ! जरा सवूर कर. झालेला स्वर्ण पदरी पडूं दे. पुढे पाहू !”

नारळ म्हणाला—“घनी, रोज दोनच रुपये वाढवायला सांगतो आहे.”

“नारळ ! तूं तरी असा मंडायला निघालास, हे बरोबर नाही हं ? असे काय काम तरी पडतं आहे रे तुला ? एक

पै देखील नाही वाढवीत. रहायथे तर रहा, नाही तर चांई लाग.”

नारळने उत्तर ऐकून शाळा. कारण त्याच्या मेढजतीने तो एवढा मोठा शाळा होता. आतां मालकाला आपली काय गरज ! बरे तर पाहून घेऊं. तूप सरळ गोटांने निघाले नाही, म्हणजे बोट बांधावे करावे लागतंच.

दिवसाभासून तो रोज दोन नारळ चोरून नेऊं लागला. दिवसांनी नारळ चोरीला जात असल्याचें कळलें. त्यांनी नारळला विचारलें तेव्हा तो म्हणाला—“नाही जुवा माहीत.”

“बरें तर तूं रात्री पहारा दे आणि चोराला पकड.” पवार म्हणाले.

“दोन रुपये वाढवा. मी पाहारा देईन व चोराला पकडीन.” नारळ म्हणाला.

“नाही, ते नाही चाळायचें, मीच आज पासून पाहारा देतो.” म्हणाले आणि ते देवीच्या देवळांत गेले. त्यांनी देवीसमोर केला—“देवी! आज तू चोराळा पकडून विलेंस तर मी रण एक बकरा बळी देईन.”

नारुदेखील देवीच्या पायां विवशी आला होता. त्याने पवारांनी देवीसमोर नवस केला ते ऐकले, मारुक निघून गेल्यावर त्याने हात जोडून देवीजवळ प्रार्थना केली—“देवी! आज रात्री मी मारुकाच्या हातून वांचलो एक कोकडा देईन. त्याहून

बास्त शक्ति नाही.” असे सांगून त्याने हात जोडून डोकें टेकून देवीला नमस्कार केला. रात्री बागेत गेला. विहिरीजवळ तो बडका. त्याने नारुक तोडून बुर फेकला. मारुक बागेतच पाहारा देत असेल तर चोराळा धरायला पडेल तिकडे तो गेवेल. असा विचार करून त्याने

परंतु पवारांनी त्या पूर्वीच आणखी कोणाला तरी नवतऱ्या पाहिले होते. ते काठी घेऊन झाडाखाली येऊन उभे राहाले होते. “कोण तो झाडावर!

चोर कुठला! माझ्या डोक्यांत तू घड फेकणार!” उतर तर तुला बांधून तुझे चामडें सोडविलें नाही तर मी नांवाचा नाही.” त्यांनी धमकी दिली.

नारुने ते ऐकले आणि झाडाला तसाच चिकटून बसून राहिला. इतक्यांत पवारांनी त्यान विहिरीत उडी मारतांना कोणाला तरी पाहिले. लगेच पण विहिरीत चोराळा मरण्यासाठी मारली. कोणाचे तरी डोकें जागले. पण ते चोराळा पकडू शकले नाहीत. त्या चोराने त्यांनाच शोराने लाप मारली व ते तोंड संभाळून वर वायच्या आंत चोर शपथ पायच्या पसार चोराचे चातुर्य पाहून पवारांना आश्चर्य वाटले.

दुसऱ्या दिवशी पुन्हा देवीच्या देवळांत गेले. म्हणाले—“देवी! मला

फंसविले आहेस. चोर माझ्या हातावर तुरी देऊन पळून गेला आहे, मी तुला कांही एक देणार नाही.”

“तुला मी चोर कोण हें दाखविले होते. तू तेवढाच नवस मागितला होतास. पण काम रे, तू आपल्या तोंकराळा दोन रुपये वाढवीत का नाहीस! तुला ज्याच्या जिव्यावर वाढला, त्यालाच दोन रुपये घाबला तू नागे पुढे करतो आहेस आणि तू, मला बकरा ने देणार! तू दोन रुपये वास्त दिले असतेस म्हणजे ही चोरी झालीच नसती.” पुजारी बडबडत होता, मंगांत देवी आली होती.

पवारांचे डोळे उघडले. त्यांनी नारुला दोन रुपये पगार वाढ दिली. त्या दिवसापासून त्यांच्या बागेत कधी चोरी झाली नाही.

कुण्या वलराम

त्या शिवशी रात्री अकरा कृष्ण-वलरामा-
बरोबर मनसोक्त जेवला. तिजे पकाच
जागी राण्या मारीत झोपायला म्हणून पडून
होते. तेव्हा अकरा म्हणाला "कृष्णा!
तू जन्मल्यापासून नाता प्रकारचे कष्ट सहन
केले आहेस. वडिलांनी व आईने
पण किती कष्ट सहन केले हे मी तिराले
सांगण्याची गरज नाही. आतापर्यंत हे
कष्टांचे आयुष्य गेलं ते पुरे आहे. आता
आपल्या यशाचे नांव उजागर होईल अशा
कामाची जबाबदारी तुला आपल्या शिरावर
घेतली पाहिजे. तुझे वडील वसुदेव हे
हतके थोर असून त्यांना देखील कसापासून

मिकल रहावे लागते. तुम्ही दोघे दूर
मुलगे असून त्यांना पदोपदी अपमान
करावा लागत आहे. त्यांना राखणे
हे तुझे कर्तव्य आहे. तुझ्या आईच्या
दुःखार्थी वर्णन आता मी करू !
तिच्या पोटात जन्मलेल्या सात पुत्रांना त्या
दुष्टांनी निर्दयपणे मार केले. पका हि मुलाला
दूध पाजणे त्या मातेच्या नाग्यांत नव्हते.
तुं हतका सुंदर आहेस. पण तुझ्या मातेने
तुझे हे सौंदर्य कोठे पाहिले आहे ! तिचे
मातृत्व यशस्वी करण्याची जबाबदारी तुझ्यावर
आहे. तिला जीव नकोसा वाटू लागला
आहे व मरण ग्रहं वाटू लागले आहे."

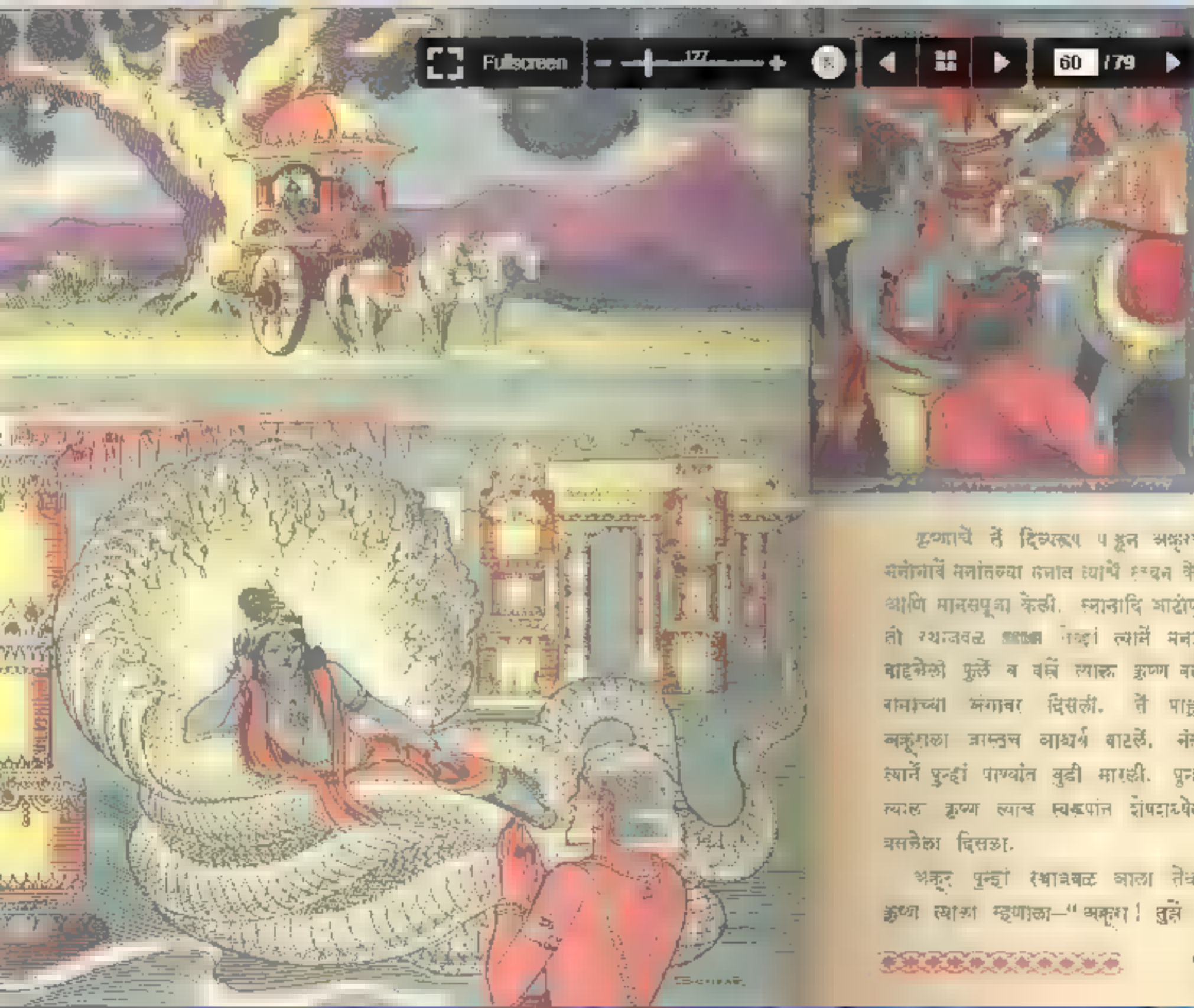
गुण्याला मधुरेला जाऊन कसाचा वध
आईयद्विलांना मखी केले पाहिजे
हे त्याला बरोबर वाटले.

उजाडल्यावर मनादि आटोपून अकरा
रथ घेऊन आला. कृष्ण वलराम तयार
होतेच. ते रथात बसल्यावर अकरा रथ
वेळत मधुरेला निघाला. गोर्षांना कृष्णाचा
तो विरह वाटू लागला. त्या
रक्षामार्गे वावळे तितक्या धांवत गेल्या.
त्यांनी अकराची मनसोक्त निंदा केली.
म्हणाल्या— "आतापर्यंत कृष्ण

रक्षाला इजर होता. आता कोणी
राखन आला तर कोण येणार आमच्या
रक्षाला ! " पुरुष मंडळींना उद्देशून त्या
म्हणाल्या— "अहो ! तुम्ही पुरुष मंडळी
अली यप्प का ? अडवा अकराका."
ते ऐकून लहानथोर गवळी रथा मार्गे धांवले.
तोपर्यंत रथ पुष्कळ दूर निघून
गेल्या होता.

दुसऱ्याच्या तुनांगस अकराने यमुने काठी
रथ थांबविला. म्हणाला— मी गरीबर
आधोल स्तानापि आटोपून येतो. पण
कांडा वेळ नरतीळ." असे सांगून गरीबर
आधोळीला गेल्या व नदीत बुडी मारली.

तेव्हा अकराला पाण्यात पाताळ लोक
हशीस पडला. तिथे त्याला बालुप्री, कर्कोटक
इत्यादि नाव दिसले. एका ओमेरी सिंहास-
नावर सहस्रमुख असलेला शेषनाग दिसला.
त्याचे शरीर स्वच्छ व निर्मळ होते. त्याच्या
जिभा लकाकत होत्या. त्याच्या चारी
बाजूला उखळ, नांगर, ताडाची झाडे यांचे
चिन्ह असलेले डोंडे फडफडत होते. आणि
अशा शेषशय्येवर कमळासारखे दोळे अस-
लेला प्रसन्न वदन कृष्ण पीत वस्त्र धारण
करून बसलेला होता.

संध्यासन्धान फार लांबलचक दिसते आहे की रे ? पंताळ शेकांत तुला कांही कौतुक पहायला मिळाले की काय ! ”

“ देवाविदेवा ! तू जवळ असल्यावर चकित करून सोडणारे कौतुक दिसले नाही विन्वा घडले नाही तरच आश्चर्य, तुम्ही दोघे येथे आहांत तसेच मला पाण्यांत बुडी मारल्यावर दिसलांत. तुमच्या स्वप्ना स्वरूपाचे वर्णन ब्रम्हदेवाला देखील शक्य नाही, मग त्याच्यासमोर मी काय ? माझ्या-वर तुम्ही दोघे अनुग्रह करा. बरे तर चला जाऊं या पुढे. सूर्यास्तापूर्वी रांचावयाचे आहे.” अक्षर म्हणाला.

सायंकालच्या सुमारास रथ मथुरेला पोचला. कुण्ण भित्त पकन अक्षराला म्हणाला—“आम्ही मथुरा नगरी पाहिलेली नाही. कंसाची भेट होईपर्यंत आम्ही धोर घरायला तयार नाही. म्हणून चक, जरा हिंडून फिरून येऊं.”

अक्षर त्यांना रथातून उतरवून म्हणाला— “कदाचित तुम्हाला वसुदेवाच्या घरी जावेसे वाटेरु. परंतु तसे करू नका. कारण तुम्ही कंसाला भेटल्याशिवाय वसुदेव देवकीला भेटलांत तर कंसाला फार राग

कुण्णाचे ते दिव्यरूप पाहून अक्षराने मनोमार्गे मनांतल्या मनात त्याचे स्मरण केले आणि मानसपूजा केली. स्नानादि आरंभून तो रथाजवळ बसला तेव्हा त्याने मनाने वाहनेला फुले व वस्त्रे त्याला कुण्ण वद-वानाच्या मंगावर दिसली. ते पाहून अक्षराला ब्राम्हच आश्चर्य वाटले. नंतर त्याने पुन्हां पाण्यांत बुडी मारली. पुन्हां त्याला कुण्ण त्याच स्वरूपांत शेंपदाभेवर बसलेला दिसला.

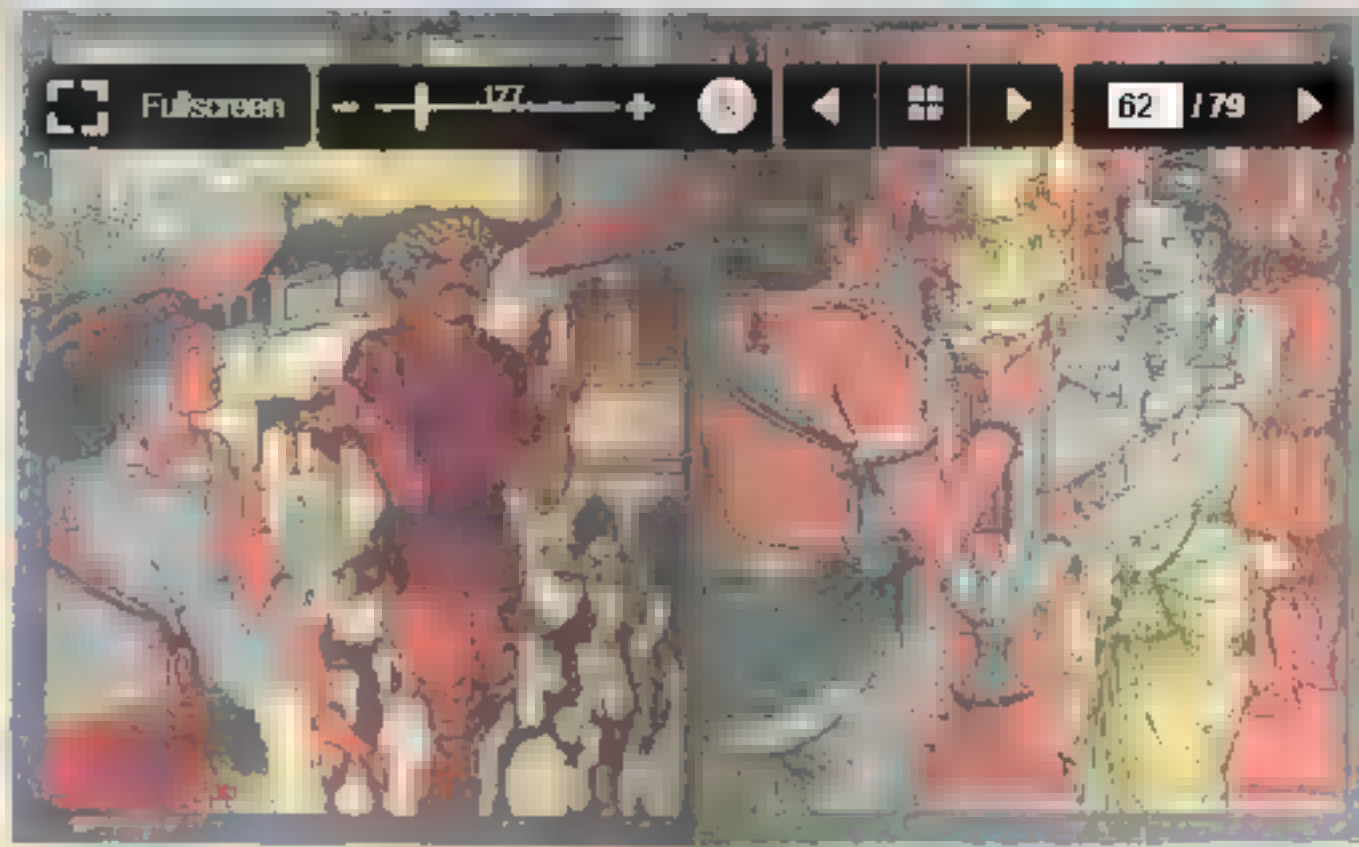
अक्षर पुन्हां रथाजवळ आला तेव्हा कुण्ण त्याला म्हणाला—“अक्षर ! तुझे हे

येईल." असे सांगून तो कृष्ण बलरामांना घेऊन आल्याची बातमी कंसाला सांगायला पावला.

इकडे बलराम व कृष्ण नशुरेची प्रेक्षणीय स्वळे पहात हिंडू लागले. त्यांच्याकडे नागरिक नकन होऊन पाहू लागले आणि त्यांचे रूप लावण्या पाहून कीर्तक फर्फू लागले. कांही अंतर चालून गेल्यावर कृष्णाला रंगू भोवी दिसला. तो कपडे घड्या बाळून व त्यांचे एक गाठोडे घेऊन येऊन जात होता. कृष्ण त्याला म्हणाला "धोनीदादा! आम्ही दोघे कंसाला मेटायला जात आहो. आमच्या घेताचे चांगले धुतलेले कपडे देतोस का? राजाला मेटायला जायचे म्हणजे चांगले कपडे हवेत."

हे ऐकून धोण्याला राग आला. म्हणाला "गंधव्याच्या धोर्गना महाराज कंसाचे कपडे घाळण्याची म्हत्वाकांक्षा कराला? हे कपडे कोणाचे आहेत अशी वाटले तुम्हाला! महाराजांच्या दर्शनाला वृद्धांचे राजे महाराजे आले आहेत. त्यांना नजरणा म्हणून आणलेली ही वस्त्रे आहेत. तुम्ही विकत घ्यायचे म्हटले तरी तुम्हाला ते लागणार नाहीत."

कृष्णाला धोव्याच्या उर्मटपणाचा राग आला. ज्ञाने लगेच धोव्याचा खिण्णद केला. धोव्याच्या म्हणून थोरलत राजधानीवर आपले गांधाणे चांगत हिंडू लागल्या.

कृष्णाने कपड्यांचे गाठोडे सोडले आणि आपल्या घेताची पीन वस्त्रे व बलरामासाठी निली वस्त्रे काढून घेतली. नंतर कांही कपडे मंदत पहायला लावलेल्या लोकांना वाटून दिले व म्हणाला—"सुळीच मिळू नका. घालून खुशाल हिंवा फिरा." नंतर त्याने धोव्याच्या घाला व उरलेल्या

ख्यांना लावली आणि बलरामाभोवतण पुढे निघाला.

एका जागी गणक नांवाचा माळी दिसला. कृष्णाने त्याच्याकडे सुंदर व सुवासिक फुले मागितली. बलराम व कृष्ण त्या सिद्ध योग्यासारखे वाटले. त्याने त्यांना नमस्कार आणि म्हणाला—"महाराज! ही सर्व फुले आपलीच आहेत हवी ती आणि वाटेत तितकी उचलत घ्या." नंतर त्याने उत्तमोत्तम फुले घेऊन त्यांना दिली व दोन सुंदर द्वार तयार करून त्यांच्या गळ्यांत घादले. ते द्वार

गळ्यांत घातल्यावर तो माळी व जमलेले लोक चकित होऊन त्यांचे रूप पाहू लागले.

ते राजमार्गाला लागले तेव्हा त्यांना समोर एक कुबडी दिसली. तिच्या हातांत एक होती त्याच्यातून सुंदर वास येत होता. तिच्या तोंडावरचा पदर बाजूला साडून त्याने तिला विचारले "होय ग कुबडे! हे चंदन कोणासाठी घेऊन चालली आहेस?"

"महाराज कंस स्नान करून या चंदनासाठी वाट पहात बसले असतील! आणखी कांणी हे चंदन तयार केलेले त्यांना नाही आवडत. मलाच हे उगाळून तयार करून घ्यावे लागते. मी उगाळून दिलेले चंदनच ते अगोळा लावतात. तुला पाटल्यावर हे सर्व सांगायचे मला कां वाटले, नाही मला फळत. नाहीतर नी कोणाशी एक मिनिटभर देखील उभी रहात नाही. महाराजांच्या स्नानाची ही वेळ आहे."

"आम्ही परदेशांतले मह आहोत. आम्ही तुझ्या राजाच्या दर्शनाला व त्यांच्या राज्यांतल्या धनुष्य उत्सवांत भाग घ्यायला

आली आदी. तुं स्वतःचें एवढें वर्णन केलेंस खरें. पण फक्त तुझ्या तोंडचें तें वर्णन ऐकून मी दुसतें डोक्यांनीं पाहून तुझ्या चबनाचें कौतुक आम्हांला कसें काय करतां येईल? तूं आम्हांला हें चंदन लावायला दिलेंस तर आम्ही तें लावून पेटीत दरबारांत वरूं व तुझ्या चंदनाचें वर्णन दरबारांतल्या लोकांसमोर करूं.”

ऐकून ती स्मित करून म्हणाली—
“व्या ना हवें तेवढें. मी नवजे का म्हणले आहे!” असें सांगून तिनें चंदन त्यांच्या समोर ठेवले आणि उगळले तेंचें जमलेल्या गुलाबां वाडून टाकलें. नंतर कृष्णानें कुबलीचें कुबल सारखें तिच्या एक सुंदर स्त्री करायचें ठरवून तिच्या पायांच्या अंगठा आपल्या पायांच्या अंगठ्यानीं दाबला आणि आपल्या हाताच्या एका थोडानें तिनें डोकें वर करून पकडूं तिच्याकडे पाहलें. तिचें रूप पाहिलें व ती एक रूपलावण्यावनी तरुण स्त्री झाली. तिच्या स्वतःच्या रूप लावण्यावर आश्चर्य वाटूं लागलें. ती म्हणाली—“तुं कोणी तरी देवपुरुष विसतो आहेस. माझ्यावर तूं हे जे उपकार केलेस त्याबद्दल मी आपलें

रूप तुझ्या रूपावर ओवाळून टाकीन. तूं आज माझे आतिथ्य स्वीकारलें पाहिजेस. तूं माझे ऐकलें नाहींस तर मी तुझ्या पायांवर आपलें डोकें फोडून जीव देईन.” असें म्हणत तिनें कृष्णाचे दोन्ही हात धरले.

“होय मी पुन्हां केन्हांतरी येईन. पण आतां फार उरूरीचें काम आहे. गेलें पाहिजेस. तूं माझी माळीस भसा विचार करून मला आतां जाऊ दे.” असें सांगून कृष्णानें आपले हात सोडवून नेतले आणि बळारामाबरोबर निघून गेला.

होवे गरजेच्याच्या पोरान्सारचें पार्थीव शस्त्र चालत कसाच्या महाकायसमोर गेले. तिथे कंस महाराजांच्या अभिनेदनासाठीं आलेल्या राजा महाराजांची ये-जा चालू होती. नजराने म्हणून आणलेले पोदे, हत्ती, रथ व इतर सहजावणी सुंदर वस्तू पोंचल्या शाळ्या त्या.

आंत शस्त्रागार सजविण्यांत आलें होतें. तें पाहण्यासाठीं गोंडसक राजे जमा झाले होते. असंत्य सैनिक शस्त्रागाराच्या सरभ जाणें उभे होते.

“कंस महाराजांचे धनुष्य वेधेच देवले आहे : तें पाहण्यासाठीं आली आली. कोठे आहे ? आम्हांला पहावयाचें आहे.” कृष्णवळारामांनीं सामान्य खेडपळ गुलांसारलें विचारलें. सैनिक त्यांना ते धनुष्य दाखवायला घेऊन गेले. तत्काच्या शरिरासारखें एक प्रचंड मोठें धनुष्य होते.

तें पाहून कृष्ण म्हणाला “असें सांगतात कीं यावर दाण चढविणें देव किंवा दानव यांपैकी कोण लाच शक्य करूं नाहीं. खरें का छोटे पाहूं या तर!” असें म्हणत त्यानें धनुष्य घेऊन त्याची प्रत्येका म्हणजे दोगी धरून रेकार केला. त्या आवाजानें भासमंत द्रावळून गेले. सर्व उभे राहून वक्रीन होऊन पक्षात होतें आणि सर्वोत्तम कृष्णानें त्याने दोग तुकडे करून टाकले. ज्या धनुष्याच्या गौरवार्थ एवढ्या सोळा उरसवाची तयारी करण्यांत आली होती तेंच धनुष्य तुटलें. कृष्ण लोकांच्या गर्दीत झाला, जणुंभाई काय झालें ? त्याच्या गांभी हि नव्हतें. शस्त्रागाराचे पाहारेकरी कंसाकडे धांवले व भीत भीत झालेला प्रकार त्यांनीं कंससमोर निवेदन केला.

अरण्यपुराण

[१३]

कालदेव व कोळसेवाले एकामागून रांगेने चालू लागले.

“मला थेल भाकण्याशिवाय मनुष्यांच्या फळांभोत चिरले पाहिजे.” मौवली म्हणाला.

“मग यांना काशीकाय वाट दाखवायची !” मोठ्या ‘भावाने’ मुकेल्या नजरेने त्या थोकाच्याकडे पाहून विचारले.

“काळोख पडण्यापूर्वी यांना गांवांत पोचता येऊ नये,” मौवलीने म्हणाला.

“शूनशील तर धाण्याच्या बैलासारखा फिरवीत राहातो !” मोठा माऊ म्हणाला.

“एवढे आवश्यक नाही. मधून मधून ‘आलाप’ काढून यांना गुंतवून ठेवलेस की पुरे. काल पाच व तुं त्यांच्या जरोवर रहाऊ ना ! काळोख पडल्यानंतर गांवाबाहेर येऊन

मेठा. भेटण्याची जागा मोठ्या भावाला माहीत जाईल.” मौवली म्हणाला.

रानांतून मौवली गांवाच्या दिशेने पळत निघाला. त्याने दुरून पुढे पुढे सांघावर बंदूक ठाकून दोघ्यांनी चहुंफडे पहात जाणाऱ्या कलदेवला पाहिले. त्याच्या पाठी मागून येणाऱ्या मौवलीच्या ‘मित्र-मंडळींनी’ गायन सुरू केले.

कोळसेवाले व कलदेव पात्रले. ते शाळकर बडन नसले. कलदेव तर मंत्राचा जपच करू लागला.

मौवली रान सुडवीत जात होता. मेस्तुवा व तिचा नवरा, दोघांना सोडविण्याव्यतिरिक्त त्याच्या मनांत दुसरा विचार नव्हता. संध्याकाळच्या अंधुक प्रका-

तो कुरणाजवळ येऊन पोचला. गांव-करी शेतांतली कांमे टाकून शाळाखाली मगून गप्पा मारीत होते.

“या मनुष्यांना शिकारीचा नाद इतका आहे की यांना दुसरे काही सुचतच नाही. फार यांनी माझी शिकार करण्याचा विचार केला आणि मेस्तुवा व तिचा नवरा दोघांना पिंजऱ्यांत बंद करून ठेवले आहे. मौवलीचे विचार चालू होते.

तो भितीच्या बाजूने रांगत रांगत मेस्तुवाच्या झोपडीपर्यंत आला. खिडकीतून त्याने थोकाचून पाहिले. मेस्तुवा जमिनीवर

पडलेली होती. तिचे हातपाय बांधलेले होते आणि तिच्या तोंडांत मोठे कोवून ठेवले होते. ती कप्पत होती. तिच्या नवऱ्याला खाटेला बांधून ठेवले होते. धराची दारें बंद होती. बाहेर तिचे चांधेजण पाहारा देत होते.

गांवकऱ्यांच्या संघीची कल्पना मौवलीला चांगली होती. खार्णे गाडी तर गप्पाळक. याशिवाय त्यांना आयली काही एक येत नव्हतं. मात्र खार्णेपिणे धाक्यावर त्यांच्या अंगांत येतं. इतके की त्यांना मागवे पुढचे काही दिसत नाही.

मौवली खिडकीतून आत शिरला आणि मेस्तुवा व तिचा नवरा दोघांना सोडविले. त्याने मेस्तुवाचे तोंड घेले नसतं ती ओरडणार होती. तिचे सर्व अंग ठणकत असावं. त्यामुळे तिला वेड लागल्याभाऱ्याने झाले होते. त्यादिवशी गांवकऱ्यांनी तिला काटीने शोडवले होते.

मेस्तुवाचा नवरा थोडा रागावलेला परंतु असहाय स्थितीत दिसला. मेस्तुवाचे मौवलीला पोटाशी धरले व म्हणाली—“तू, येथील हे मला माहीत होते. होय, गांवे वाळ....” असे म्हणत तिने प्रेमाने मौवलीच्या डोक्यावर

हात फिरवला. मौवली तें सर्व स्वस्थपणें पहात होता. कदाचित त्याला वरें पण वाटत होतें. त्याचें त्यालाच आश्चर्य वाटलें.

मेस्सुवा कांहीं बोलली नाहीं. तिच्या सर्व अंगावरच्या जखमा मौवलीला दिसत होत्या, रक्तानें दाग पाहून तो दांत ओट चावून पाई लागला. मेस्सुवा व तिचा नयरा दोघांच्या लक्षान आलें.

“कोणाचें काम हें? माचा घेतलाच पाहिजे.” मौवली म्हणाला.

“सर्व गांवाचें काम आहे. सर्वांनीं मिळून केलें आहे. माझ्याकडे पुष्कळ गुरे आहेत. म्हणून आम्ही तुला आसरा दिव्यानाइक आम्ही बार्ड झालो.” मेस्सुवाचा नयरा म्हणाला.

“मला नाहीं कळत तू काय म्हणतोस तें, मेस्सुवाला बोलं दे. सांगेल झालें तें.” मौवली म्हणाला.

“मी तुला दूध प्यावें होतें. आठवतें? तें माझे वाळ, वाघोचा उचवस घेऊन गेला होता. तुंच! मी तुझ्यावर आपला जीव ओवाळून टाकीन. म्हणून मी भुताची आई झालें. भुताच्या आईला तार केलेच पाहिजे.” मेस्सुवानें थोडक्यांत सार सांगितलें.

“गरण कसे असतें हें माहीत आहे. पण भूल म्हणजे काय?” मौवलीने विचारलें.

मेस्सुवा स्मित करून तबऱ्याला म्हणाली— “पहा, मी ओळखलें, हा माझाच मुलगा आहे.”

“मुलगा असेल, नाही आणखी कोणी. आपली गणना आतां घेतांत, शत्र्यांत नाहीं.” मेस्सुवाना नयरा म्हणाला.

मौवलीने विडकीतून रानाकडे बोट दाखविले व म्हणाला— “ही आहे जंगलाची वाट. तुमचे हावपान मोळठे झाले आहेत.”

“अरे! तुला जंगलाची माहिती आहे, तरी आम्हांला माहीत. जास्त दूर चालवणार देखील नाहीं.” मेस्सुवा म्हणाली.

“एवढ्यावरच का भागणार आहे गांवातले पुरुष आणि बायका तुझी पडतील आमच्या अंगावर आणि ओढून परत घेऊन येतील.” तिचा नयरा म्हणाला.

मौवली आपला सुरा काढला व त्यानें कांहीं तरी उभ्या आडव्या रेषा म्हणाला— “कोणाच्या केसालाहि पक्षा लावण्याची माझी इच्छा नाहीं. परंतु मी पाहतों कोण तुला अडविण्याची हिंमत करतो तें. एवढेच नव्हे, माझ्यावर लवकरच कामांनीं आणखी मोठी जबाबदारी येऊन पडणार आहे.” असें सांगून त्यानें डोकें वर केलें तर त्याला बाहेर जोरडा ऐकू

आला. तो ऐकून मौवली म्हणाला— “म्हणजे माझ्या मित्रमंडळींनीं चरदेवाला सोडला म्हणावयाचा.”

“तुला तार करावला सकाळीं गांवकऱ्यांनीं त्याला पाठविलें होतें. तो तुला दिसला का?” मेस्सुवानें घामच्या आवाजांत विचारलें.

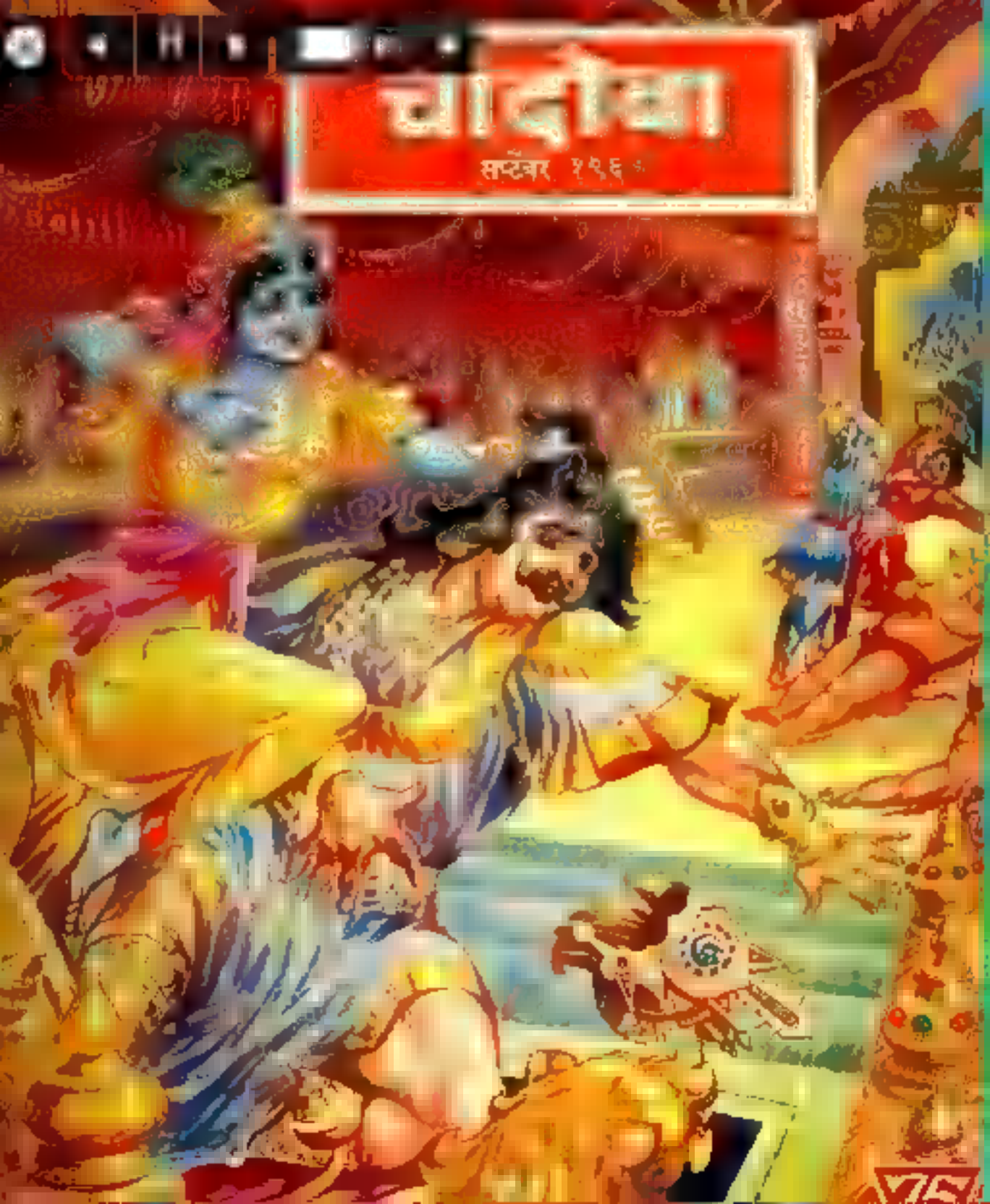
“होय, दिसला होता. एकाही नवीन कपोळकशिपत गोष्ट घेऊन जाली असेल स्वारी. त्याची ती गोष्ट संपण्यापूर्वीं आपण पुष्कळ काम करावयाचें आहे. मी आजून पाहून येतो लोक काय कारणार आहेत. तो पर्यंत तुम्ही कोठें जायचें हें ठरवा.” असें सांगून मौवली विडकीतून बाहेर पडला आणि गांवच्या वेशीलगतच्या भिंतीच्या बाजूनें आजून लोक काय बोलत आहेत हें ऐकत बसला.

चादीचा

सप्टेंबर १९६५

त्यांनी त्यांच्याशी आपले मैत्रीचे संबंध वाढविले होते. हा राजवल्लभ अडीवर्दी-खानाची मोठी मुलगी घुसती बेगम हिच्या पदरी दिवाण होता.

सिराजउद्दौलाने गादीवर येतांच हुकूम काढला की इमजांनी किल्लाची तटबंदी दगोरे कामे बंद करावी. त्याने कसिम बाजार येथील इमजांच्या वगारीचा अधिकारी बोटास घाला कळविले की तुम्ही व्यापारी आहात ■■■ व्यापाराची म्हणून जितकी कामे आहेत ■ करीत राहिल्यात तर तुमच्या बिल्ह तक्रार करण्याची जरूर पडणार नाही.

त्याने इमज गव्हर्नर हेक याच्याकडे खलिता पाठविला की राजवल्लभच्या कुटुंबाचा नवापाच्या हातीं हुपुर्द करण्यात यावे. राजवल्लभ याच्या कुटुंबातील लोक त्यावेळीं इमजांच्या आभयाला रहात होते. पण

इमजांनी नवापाची ही मागणी धुडकावून कावली.

सिराजउद्दौलाने ४ जून रोजी कासिम-बाजार येथील इमजांची बसार काबीज केली ■ नंतर तो १६ तारखेला सरळ कलकत्त्यावर चालून गेला. गव्हर्नर हेक, त्यांचा सेनापति आणि त्यांचे इतर अधिकारी किल्ला सोडून आपल्या गरजकांत जाऊन झपूज बसले. २० तारखेला फोर्ट विलियमचा किल्ला सिराजउद्दौलाने स्वामीन झाला.

(सिराजउद्दौलाने शेवटपर्यंत हीच तत्परता शेवटपर्यंत राखली असती तर भारताच्या इतिहासाचा निराळेच वळण लागले असते. परंतु त्यानंतर जणुकाही तो क्षापद्रव्य शास्त्रासारखा चुकामागून चुका करित गेला आणि त्याच्या त्या चुकांचा इमजांना रूप फायदा झाला.)

थोडे खोटे

सुखीनगरी कुमारवत्त नांवाचा एक श्रीमंत व्यापारी रहात असे. त्याने धनवत्त नांवाचा व्यापाराची मुलगी श्रीमतीशी विवाह केला. तिच्या मूक झाले नाही तेव्हा त्याने एका गरिबाच्या मुलीला विकत घेऊन तिच्याशी पण विवाह करून घेतला. तिचे नांव पुष्पा होते.

वडिलांच्या मरणांतर कुमारवत्त स्वतः व्यापार करू लागला. परंतु कां कोणास ठाऊक, त्याला व्यापारांत फायदा झाला नाही. व्यापारांत जे मांडवल लावले होते ते तर तो यमावून बसलाच आणि बर कदाचि ओझे होण्यावर वाढले. कर्ज फेडण्यासाठी त्याला आपली श्रीचर्ची जमीन ■ विकवी लागली. जे ओझे पैसे नाकी उरले तेव्हांत कुमारवत्तने एका जागी एक

लहानसे घर विकत घेतले. मोठ्या कष्टाने संसाराचा गावा चालू होता.

धनवत्तच्या घरी म्हणजे कुमारवत्ताच्या सासुरवाडी कोणते तरी शुभ कार्य आले. म्हणून कुमारवत्त ■ श्रीमतीला जावे लागले व पुष्पाला नव्या घरी एकटीलाच रहावे लागले.

धनवत्ताने जादवाच्या गरीबीची माहिती गप्पा गोष्टी करीत असतां काढून घेतली. तो जादवाला म्हणाला—“तुमते धनूत राहण्यांत काय हंशील? मी तुम्हाला एक सहज मोहरा देतो. त्या वेळी व्यापार सुरू कां नाही करीत? व्यापार चालू लागला तर थोडे आणि मांडवल पुरवीन. कुमारवत्ताला ते ऐकून आनंद झाला. त्याने श्रीमतीला तिच्या माहेरीच कांही

दिवस राहायका सांगितले आणि सासण्याने विलेच्या हजार मोहरा घेऊन आपल्या एका मित्राच्या घरी गेला.

जेवण झाल्यावर कुमारदत्त आपल्या घरी पोचला. पुण्याने बराच वेळ दार वाजल्यावर दार उघडले. कुमारदत्तने मोहराची पिशवी खाटेवर ठेवली व विचारले—“ही शोप तरी शोप का !”

पुण्याने तिकडे दुर्लक्ष करून विचारले—
“एव हें सांगा, इतके पैसे आले कोठून ?”

“तुला एका मित्राच्या घरी गहाण ठेवून मी हे पैसे आणले आहेत. तो मित्र

उघां येऊन [ ] घेऊन आईक.” कुमारदत्ताने ही याप मारली.

“म्हणजे मी आतां या घरांत रहावचे नाही का ?” पुण्याने यावरून विचारले.

“माझ्या हातांत तुला सोडवून आपल्या पुरेसे पैसे आले म्हणजे मी सोडवून घेऊन येईन. एव पुरेसे पैसे मिळाले नाहीत [ ] तू त्वानीप होऊन जाशील.” असे सांगून कुमारदत्त झोपी गेला.

पुण्या खेडेगांवांत राहणारी मोठी सुलगी होती. तिला मीति वाटू लागली. आपले घर सोडून परगुही जाणे तिला कसेसेच वाटू लागले. तिच्या कांहीं सुचेना.

आईबापा सांगतिले ते [ ] करीत, असा विचार करून पुण्याने बाहेर येऊन दार बंद केले.

मध्यरात्रीची वेळ. सर्व गांव झोपले होते. गल्लींत थोडे अंतर जाऊन गेल्यावर तिला मीति वाटू लागली. उजाडण्यापूर्वी वडिलांच्या गांवाची वाट मिळजे शक्य नाही. म्हणून ती एका ओळखीच्या माणसाच्या घरी निघून गेली. त्याच्या दाराची कडी बाळकून पाहिले. सुदैवाने तो मनुष्य दार

उघडून बाहेर आला व अवेळी पुण्याला आलेली पाहून [ ] चकित होऊन येण्याचे कारण विचारले.

म्हणाली—“काय करूं ! माझ्या पतीने मला कारणाशिवाय परक्याच्या घरी गहाण ठेवले आहे. मी आपल्या बाबांना जाऊन विचारणार आहे की त्यांचा काय सल्ला आहे ! मी घरांत त्यांना फळविल्याशिवाय निघून आले आहे. [ ] तुम्ही जाऊन त्यांना [ ] की मोहरी निघून गेले आहे, उघां सकाळपर्यंत मी येथेच कोपण्यांत पडून राहणार आहे.”

उजाडेपर्यंत ती त्या ओळखीच्या गृहस्थाच्या घरी झोपून राहली. सारली झोप मोडत होती तिची. सकाळी झोप मोडल्यावर उठून ती आपल्या माहेरी निघून गेली. सूर्य चांगला वर आला तोपर्यंत ती सुभारे एक मैल जाऊन गेली होती. परंतु ती इतकी दमून गेली की वाटेतच घेरी येऊन पडली.

कांही वेळाने एक तरुण मनुष्य त्या वाटेने आला. आदल्या दिवशीच तो आला होता आणि बरोबर आणलेला माल विकून तो आपल्या गांवाी परत

जाऊला होता. त्याचे गांववेलील पुण्याच्या आईवडिलांच्या गांवाजकीकच होते. म्हणून पुण्या शुद्धीवर आल्यावर दोघे तिकडे निघाली.

पुण्या आपल्या घराचे दार उघडून आलेली [ ] दार बाहेरूनच बंद करून दुसऱ्या एका घरांत गेलेली एका चोराळा विसली होती. तो कांही वेळ ती [ ] आली नाही हे पाहून कुमारदत्ताच्या घरांत फिरला. अंत दिवा मिणमिण जळत होता. कुमारदत्त घोरत [ ] होता आणि खाटेवर मोहरांची पिशवी होती.

चोराच्या मनात ती पिशवी उचलून नेण्याचा विचार आला. परंतु तितक्यांत कुमारदत्ताची झोप मोडली. “कोण तू?” त्याने चोराचा हात धरला. चोराने हात सोडवून घेतला आणि तो एका खोलीत शिरण्याचा प्रयत्नात होता. कुमारदत्ताने त्याला खोलीत शिरून रोबटी पकडल्याच. चोराला खोलीत एक सुरा दिसला. त्याने कुमारदत्तावर सुन्माने वार केला आणि तो पळून गेला. कुमारदत्त जागच्या जागी गतमाण झाला.

सकाळी उजाडल्यावर, पुष्पा ज्या घरी रात्री राहली होती त्या घरचे लोक तिच्या निरोप कळवायला आले तेव्हा त्यांना कुमारदत्तचे प्रेत दिसले. पोलीस चबकळी झाली. त्यांत मोहरांची पिशवी घेऊन कोणी पळून गेल्याचे त्यांना कळले. पुष्पा-

वरच त्यांचा संशय होता. पुष्पा ज्या वाटेने गेली होती त्या वाटेने पोलीस विभागांनी पाठलाग केला. त्यांनी पुष्पाला व तिच्या-बरोबर जाणाऱ्या त्या तरुणाला अटक केली. त्यांच्याजवळ पण एक हजार मोहरा होत्या. पोलीसांना न्यायाधिशाला देतील पुष्पा व तिच्याबरोबरचा तो तरुण दोघे अपराधी वसल्याची खात्री पडली. कुमारदत्ताचा खून केल्याच्या अपराधावरून त्याला कांशीची व तिला जन्मठेप तुहंगाबासाची शिक्षा झाली.

त्या तरुणाला कांशी देण्याची वेळ झाली त्यावेळी तो खरा चोर आला. त्याने आत्म-रक्षणार्थ कुमारदत्ताचा खून केल्याचे कबूल केले. पुष्पाची जवानी व चोगची जवानी एक होती. दोघां जीव बाचविण्याबद्दल न्यायाधिष्ठाने चोराला पण माफ केले.

[१५]

[मित्रा राजाच्या मदतीने धूमक व त्याचे साथी अंधकावन अंधारात घेऊन पोचले. काटेत त्यांना राक्षसाचे कांदी तोकर दिसले. त्यांची नजर पुकवून ते बघता बघता ते भुवाराच्या टोंकाशी घेऊन पोचले तेव्हा त्यांना इतीथ्या रथात बसून जाणारा एक मोठा राक्षस दिसला.—]

तो हत्तीचा रथ निघून गेल्यावर धूमकने आपल्या साथी मित्रांकडे बघून एकदा पाहिले. ते पावरले किंवा म्याले तर नाहीत, या गोष्टीची खात्री करून घ्यायची होती त्याला. आतां ते सर्व संकटे पार करून कालकली राक्षसाच्या दंडकारण्यांत येऊन पोचले होते. त्यांची खरी संकटे यापुढेच त्यांच्यावर कोसळणार होती.

सोमकने भनुज्यकाण सावरून धरले. ज्या वाजून तो राक्षस गेला होता त्याच वाजुला धूमक पहात होता. विरूप आपला भाऊ फरशीवर पावळवीत होता. त्यांच्या मनांत भय नांवाची वस्तु नजरेस सुळीच येत नव्हती. दोघे दांत ओठ चावून उभे होते व दोघांचा आसाच्छ्वास ऐकू येईल इतक्या मोठ्याने चालू होता.

“त्या रथांत बसून मेळा तो पाताळ
होकाचा राजा काळकली राक्षसच असला
पाहिजे यांत मला तरी शंका नाही.”
धूमक म्हणाला.

“मला देखील तैथ वाटते. फक्त तू
इंगित केले असतेस तरी पुरले असते, मी
एका माणाने त्याचा मुडका पाडला असता.”
सोमक म्हणाला.

“म्हणजे स्वतःच भोवमांत उडी टाकण्या-
सारखे झाले असते. तो मेळा असता,
पण त्याच्या पाठीमागून येणारे राक्षस
आपल्यावर जुटून पडले नसते का ! त्या दुष्ट

राक्षसाचा बंध करण्याचा सोपा उपाय धूमक
मातंन्वी विचार करून मुचवावा.” विरूप
म्हणाला.

विरूपचा तो दूरदर्शीपणा पाहून धूमकला
आनंद साळा. त्यावेळी पुष्टिच बरोबर
नव्हता, हे एक बरेच झाले. तो बरोबर
असता तर त्याने सरळ कालिकलीलाच
विचारले असते—“कायरे तूच
बायकोला धरून आणले आहेस नाही का !”
आणि भाला घेऊन तो कालिकलीवर जुटून
पडला असता.

“या भुयाराच्या वाटेने आपण सशस्त्राच्या
हातून निसडून जालो आहे! तर या
जंगलाच्या वाटेत आपल्याला कोणी अडवू
शकेलसे! वाटत नाही. भुयाराच्या
तोडाशी बाहेर कोणीतरी पाहारा देत आहे.
त्याच्या पावलांचा आवाज नाही! ऐकू
येत तुम्हाला !” धूमकने विचारले.

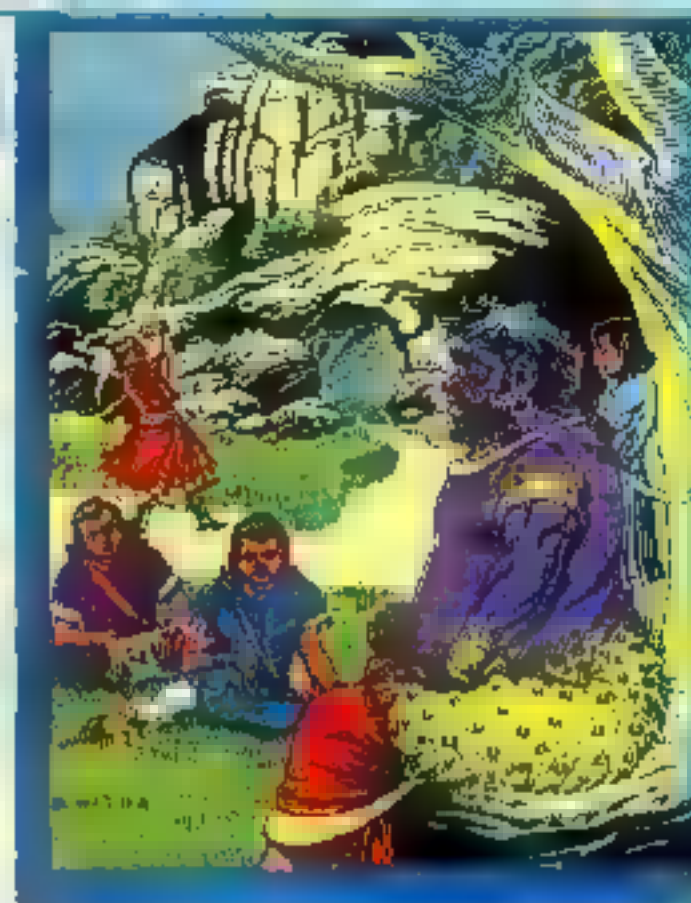
विरूप ■ सोमक काही वेळ उख देऊन
ऐकून म्हणाले—“एकाहून जास्त आहेत ते.
त्यांच्या नोकण्याचा आवाजपण पुसट ऐकू
येत आहे.”

“प्रथम ■ पाहारेकच्यांविषयी जोडी
माहिती काढली हिजे. ■ वेळूनच

काही केले तर आपली राक्षस भुयारांत
खिरतीन. नाहीतर इकडून गेलेले राक्षस
परत येतील.” म्हणत धूमक दगडांसडकां-
आडून रांगत मेळा आणि भुयाराच्या
दारापलीकडे होकावून पाहू लागला.
दाराच्या एका बाजूला झाडाखाकी
राक्षस ■ चार मनुष्य बसले होते. त्यांचा
आपसांत कोणत्यातरी प्रभावर वादविवाद
चाळ होता. त्यांच्यापैकी एक ■ मधून
मधून उठून ■ फिरवीत होता.

धूमक त्यांना पाहून थोडा घाबरला.
सशस्त्राच्या ■ फेकून भुयारांतून
बाहेर अंगकांत ■ काढणे त्याला अशक्य
वाटू लागले. आतां ■ करावे ! असा
विचार करीत धूमक ■ साथी मित्रांकडे
परतणार ■ दूर कोठेतरी शंख
कुंकण्याच्या आवाज त्याला ऐकू आला. तो
ऐकतांच चार पाहारेकरी झाडाखाडून निघून
गेले ■ तो तळवार फिरवणारा हातांतली
■ सार्की टाकून भुयाराच्या दाराकडे
वेळे ■

धूमक चटदिशी आपल्या साथी मित्रां-
आला. त्याने जे काही पाहिले होते
ते बोट्यांत सांगून म्हणाला—“हे दुष्ट

भुयारच्या जेवणासाठी निघाले असावेत.
■ शंख त्यासाठीच वाजत असेल.
त्यांच्यापैकी एकजण आपल्याकडे येत आहे.”

इतक्यांत तो राक्षस नोकर भुयाराच्या
दारावर येऊन पोचला. त्याने आंत संक्षिप्त
दृष्टीने होकावून पाहिले. त्याला पुटपुट-
ण्याचा आवाज ऐकू आला. ओरडून त्याने
विचारले—“कोण ते बोलत आहे ! राक्षस
कीं मनुष्य !”

“धूमकने आपल्या साथी मित्रांना खूप
करून सांगितले की तो आंत शिरल्याबरोबर
त्याला पकडायचे, आणि तो स्वतः एका

रहा. मी कोण हे तुम्ही ओळखले नाही असे दिसते. या दंडकारण्यांत तलवार चाळविण्यांत माझी मरोवरी कळू शकेल असा एक जण देखील नाही, रक्षात ठेवा.” म्हणाला.

त्याच्या बळाना चाखून होत्या, इतक्यांत धूमकने आपल्या ठळवारीच्या मुठीने त्याच्या डोक्यांत मदार केला. थावरोबर कळवळून तो ओरटला आणि जमिनीवर धाडुविशी पडला. धूमकने साधीदारांना त्याका वेशुद्ध स्थितीत रानांत नेजे मरोबर हाईल अशी सूचना केली व म्हणाला—“म्हणजे त्याच्याकडून राक्षसाच्या पाताळ दुर्गातकी खडान खडा माहिती मिळू शकेल.”

धूमक व विरूप दोघांनी राक्षसाना खांद्यावर उचलून घेतले. वाहू लागले. धूमक सर्वांत आधी सुवाराच्या दाराबाहेर आला. तेथे कोणी शत्रू नव्हता. परंतु झाडीत धिरण्यापूर्वी सुमारे पाच महाराष्ट्र पावले चालून जायचे होते.

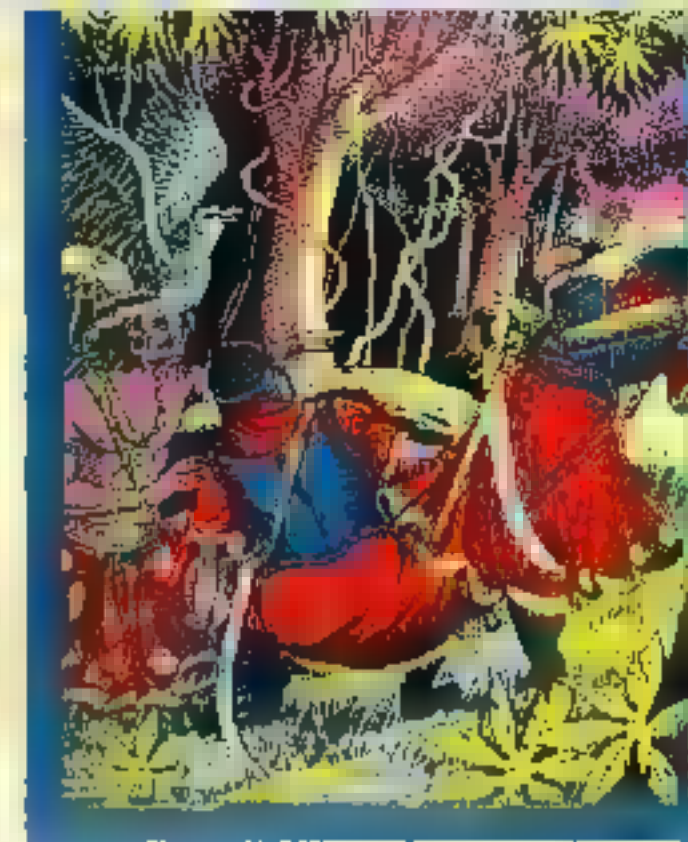
“पावले उचला, आपण झाडीत शिरून जाईपर्यंत संकटांतून व चोक्यांतून आपल्याका सुटका नाही, रक्षांत असू या.”

धूमकने या शब्दांत आपल्या साथीदारांना सावध केले. ते पळू लागले तेव्हा राक्षसाका हळूहळू सुद्ध येऊ लागली. तो आरंभ लागला. “शत्रू, शत्रू! पकडा, पकडा!”

“वेळ चालवण्यांत अर्थ नाही. याका भुयानांत वा फेंकून आणि या माझ्या पाठोपाठ पळत.” धूमक म्हणाला. लगेच दोघांनी त्याका भुयाराच्या फरशीवर “जा, मर!” म्हणून फेंकून दिले आणि धूमकनरोबर पळू लागले.

ते तिचे मैदान पार करून साडीत शिरले. त्यांना कोणी राक्षस पाहारेकन्याने पाहिले नसावे. सारे शांत होते. सूर्य पश्चिमेकडे पुष्कळ उतरून गेला होता. झाडीत लपून धसून राहण्यास कालिकली राक्षसाच्या दंडकारण्याविषयी माहिती मिळणे शक्य नव्हते. ही गोष्ट धूमकला होती.

कोठे आहे, या गोष्टीचा विचार केल्याशिवाय धूमक खोल झाडीत पुढे पुढे चालला होता. पाठीमागून येणाऱ्या साथीदारांत तो म्हणाला—“आज रात्री रानांत जी फळेमुळे मिळतील त्यावर मागवून घेऊ. समोरच्या डोंगरांत पत्तादी राहण्या जोमी शुद्ध पाहून उद्यांपासून तीत राहू.”

धूमकने होकारार्थी मुन्ही हलविली. विरूपने चारी बाजूला दृष्टीने पकवा पाहिले व म्हणाला—“इतके भयंकर जंगल मी या आशुष्यांत कोठे पाहिले नाही. मी तुम्हाला पूर्वीच सांगितले होते, आठवत असेल तुम्हाला, की या जंगलांत कोठे तरी कालशेंबर नांवाचा मांत्रिक राहतो. त्याची माझी भेट होऊ शकली तर....!”

विरूप बोलतच होता व त्याचे बोलणे अद्याप पुरे झाले नव्हते, एवढ्यांत धूमकच्या जवळचा भंडाईक ‘किच किच’ करून हालू लागला आणि समोरच्या डोंगराकडे

ओढू कागळा. धूमक आनंदातिरेकानें म्हणाका-
“इतके दिवस आपण जवळ विसरलोच
होतो, याका. मांथिक कालिकली राक्षसाच्या
हातीं सांपडला नसून इकडेच कोठेतरी लपून
बसला आहे. बहुतेक तो समोरच्या डोंगरातच
कोठें तरी असेल. नंतर काहीं नेळ लक्षपूर्वक
त्या डोंगराकडे पाहून तो म्हणाका-“कालोस
पहण्यापूर्वी आपण त्या डोंगरावर पोचले
पाहिजे. तुम्ही झाडावर चढून पहा तर
कोणी राक्षस जवळपास आहे का ?”

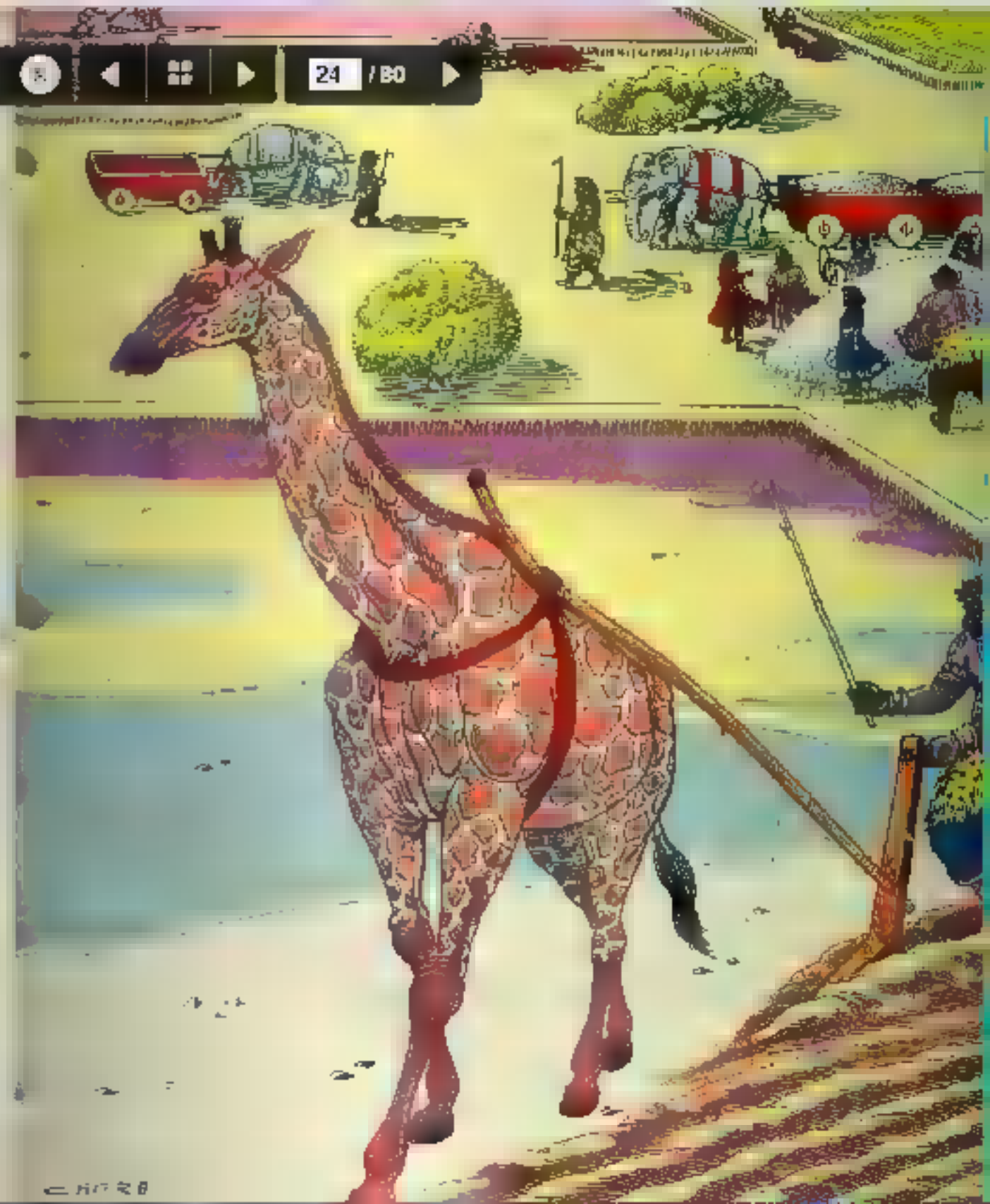
सोमक व विरूप उंच झाडावर चढले. असें कांहीं केलेत तर आपण येथे लपून
बाच महा मिनिटें ते चारी बाजूला पहात

राहले. नंतर घाईघाईनें खासो उतरून
आले. विरूप धूमकजवळ जाऊन म्हणाका-
“धूमभाऊ, स्वतःच्या होळ्यावर
विश्वास बसत नाही हो. खरें, जगदीं
खरें । राक्षस ॥ त्याचे नोकर जागो जागीं
जंगल कापून शेती करूं लागले आहेत.
शेतें नांगरायला ॥ यादी ओढायला ते
कोणत्या जनावरांचा उपयोग करीत
आहेत माहीत आहे ॥ ? हत्ती, ॥
हत्त्यादींचा ।”

“मनुष्यांना ॥ रागडी आपदींना शिकार
करून खाणारे राक्षस शेती करूं लागले
आहेत. माथ्याची गोष्ट आहे. खरें,
पाहारेकरी कोठें आहेत ? शत्रूची ॥
पडक्याशिवाय आपल्याला डोंगरापर्यंत पोचतां
वेरीक का ?” धूमकनें विचारलें.

“ते सर्व दुष्ट आपापल्या कामांत गर्व
आहेत. शेतकीच्या कामाका लागणारीं
हत्यारे कायती त्यांच्याकडे आहेत. मी
त्यांच्यावर जाणांचा वर्णव करूं का ?”
सोमकनें विचारलें.

“घाईत असले कांहीं करूं नकोस.
असें कांहीं केलेत तर आपण येथे लपून
बसलो आहो ही बातमी स्वतःच देण्यासारखें

होईल. जरा सावधगिरीने डोंगराकडे जाऊं या." असे सांगून धूमक निघाला.

इतक्यांत मुयाराच्या वाटेच्या दारावर कांही तरी ओरडा ऐकू आला. लगेच तिचे शाहावर चढले आणि मुयाराकडे पाहू लागले. तेव्हा त्यांना तो तळवार फिरविण्यांत पटाईत राक्षस व त्याच्या बरोबरचे इतर राहारेकरी मोठमोठ्याने कांही तरी बोकल असलेले दिसले. तो राक्षस त्यांना हातबारे करून कांही तरी दाखवीत होता.

"सोमू, विरूपा! तो आपल्याविषयीच कांही तरी त्यांना सांगत आहे. थोड्याच वेळाने राक्षस आपला पाठकाग करणार. चला लवकर डोंगराच्या दिशेने पळून जाऊं या." असे सांगून धूमक शाहावरून खाकी उतरून पळू लागला व त्याच्या पाठीमागून दोघे पळू लागले.

मुयारें अर्धा तासपर्यंत ते सारखे पळत होते. त्यांनीं मागे वळून सुद्धा पाहिले नाही. ते डोंगराच्या पायथ्याशी पोचले. त्या डोंगरावर व पायथ्याशी दाट झाडी होती. समोर त्यांना एक घबघवा लागला. तो पाहून सोमक म्हणाला—“तुहाने लागली आहे. देवाना भरोसा आहे आपल्याला.” तो पाण्यांत उतरून पाणी पिऊं लागला. लगेच घबघवा थांबला. पाणी जागच्या जागी थांबले. एवढ्याचक्या जागी त्याला दारासारखे कांही तरी दिसले. वावरून ते समोर पहात पुढे जात होते. तेथे त्यांना काळशंकर मांत्रिकाची सांबली दिसली. ते पोक्तांचे दार उपडले. ती सुद्धा एक गुहाच होती. अंत विस्तृत वळत होता.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकी]

विवेकी

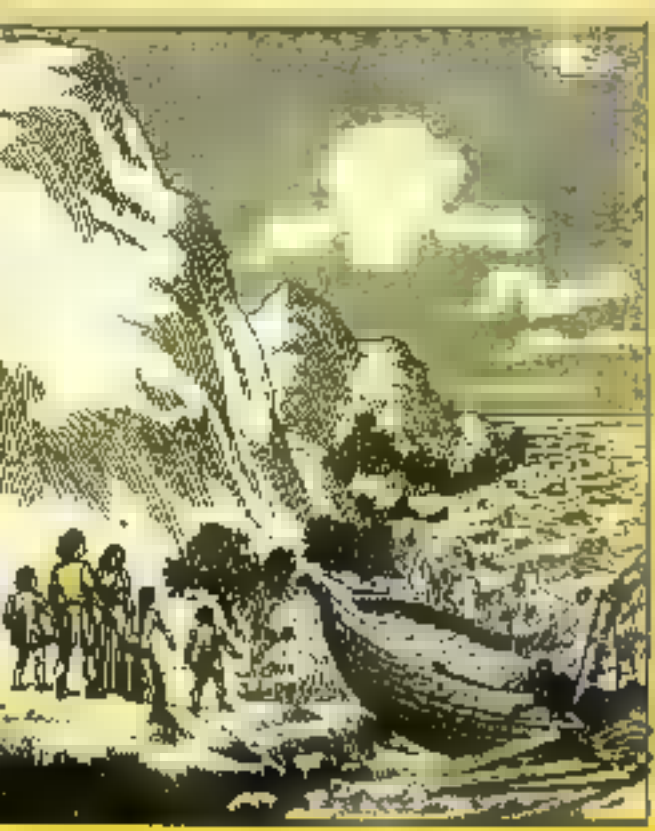
विक्रमाकानें आपला हा सोडला नाही.

तो पुन्हा शाहाजबळ गेला, वेत सांघावर वेतले व स्वप्नानाच्या दिशेने भौमपर्वे वाळू लागला. तेव्हा वेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—“राना, तुझ्यासारख्याने भौगविकास करायचे सोडून चला तऱ्हेने फट सोसावयाचे नसतात. मागे नागेंद्र नांवाच्या एका कोठ्याभीसाला संकटसमयी आपल्या भौकराच्या आभयाला थांबवें लागले होते. कंटाळा येऊ नवे म्हणून बी त्याची गोष्ट सांगली, देखून ऐक.” असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

नागेंद्र पश्चिमी किनाऱ्यावर राहत असे. तो व्यापार करून कोठ्याभीस होता. त्याला सखि नांवाचा मुलगा व सुषोबना नांवाची

वेताळाच्या गोष्टी

मुळगी मशीं दोन अपत्ये होती. नागेंद्र भीमंत कोठ्याभीषाच नव्हता तर फार मोठा उदार, दानी व न्यायमिय पण होता.

नागेंद्राच्या बरीं समीर भावाचा एक तरुण मुलगा नोकरीला होता.

एकदा नागेंद्राला त्याच्या मेहुण्याने आपल्या मुलीच्या सकुटुंब येण्यास फार आग्रहाने बोळाविले. नागेंद्र आपल्या मुलांना व बायकोला बरोबर घेऊन आपल्याच एका गळवर्तात बसून मेहुण्याच्या गांवी निघाला. बरोबर त्याचा नोकर समीरपण होताच. लग्नसमारंभ निर्विघ्न पार पडला

आणि नागेंद्र सकुटुंब बरीं निघाला. वाटेत एक मोठे वादळ आले आणि त्यांचे एका निर्जन बेटाच्या खडकावर आदळून फुटले.

त्या निर्जन बेटावर कसे रहस्यपात्रे व आपला उदरनिर्वाह कसा करावयाचा हे नागेंद्राचा कळेलना. तेथे रहस्यका घर नव्हते ■ असल्या कसे ■ कोटून मिळवायचे हे कळायला मार्ग नव्हता. असा संकटसमयी समीरने त्यांना मदत केली.

तो फुटून गेलेल्या गळवर्तातून सर्व साहित्य घेऊन आला. स्थाने छोटेसे घर तयार केले. तिकार करून व कंदमुळे आणून त्याने सर्वांच्या उदरनिर्वाहाची व्यवस्था केली.

अज्ञाप्रकारे समीर नागेंद्राच्या कुटुंबाचा प्रमुख कर्ता पुरुष झाला. तो सगळे त्यांतच सर्वांचे हित ■ कल्याण आहे असे समजून प्रत्येक त्याच्या सांगण्याप्रमाणे बागे.

असा तऱ्हेने काही वर्षे लोटली. समीर बरोबर सकाळी उजाडल्यापासून तो सूर्य-मावळेपर्यंत डोंगराच्या शिलरावर चढून दूरवर कोठे बहाज किंवा गळवत दिसते का पाहता राही. परंतु कित्येक दिवस

प्रयत्न करून हि ■ बस आले नाही. किंवा बहाज तर दूरच, लहान होडके मुळां त्याच्या नजरेसमोर आले नाही.

नागेंद्राच्या कुटुंबातील लोक आपल्या जुन्या आवडी निवडी ■ संवयी जवळ जवळ विसरूनच गेले. त्यांना नवीन जीवनाची हक् हक् संवय साठी. नागेंद्राची मुलगी सुलोचना लहानाची मोठी झाली. नागेंद्राने समीरशीं आपल्या मुलीचे ■ करून देण्याचे ठरविले. सर्वांनाच त्यांत वावगे असे कांहीच वाटले नाही.

तो मिश्रय झाल्यानंतर दोनच दिवसांनी त्याच्या बेटावरून एक नाव जाऊ लागली. ती ■ बात असतां समीर स्वतःच डोंगराच्या शिलरावरून ती पाहत होता. त्याने काटच्या गोळा करून मोठा बाळ केला आणि ओल्या काटच्या पाखन पुष्कळ धूर केला. तो धूर नावेतल्या लोकांना दिसला आणि त्यांनी बेटावर ती नाव आणली. ती नाव आणली एका व्यापाऱ्याची होती. नागेंद्राचे गळवत त्याच बाजूला कोठेतरी फुटले असल्याचे त्या व्यापाऱ्याला कळले होते. सर्व मुस्तरूप भेटल्यावरून त्याला फार आनंद झाला व त्याने नागेंद्राच्या कुटुंबातील सर्व

लोकांचे अभिनंदन केले. आपल्या नावेत त्यांना बसवून घेऊन त्याने त्यांना स्वदेशी पोचते केले.

स्वदेशी पोचल्यावर दुसऱ्या दिवशीं समीर नागेंद्राचा जाऊन म्हणाला—“मला आता निरोप या!” नागेंद्राने प्रथम परवानगी घायला कचूळ साळा नाही. परंतु त्याने निरोप मिळाला असा हक्क धरला तेव्हा त्याला प्रेमाने पुष्कळसे धन देऊन नागेंद्राने निरोप दिला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले— “राजा! मला एक शंका वाटते. समीर-

सारख्या स्वामिभक्त सेवकांनी आपल्या धन्याची संकटसमयी मनोमार्गे सेवा करून, धनी त्या संकटांतून मुक्त झाल्याबरोबर असे एकाएकी सोडून कां जावे? त्याचे सार सुलोचनाशी ठरले होते आणि नागेंद्र बचन दिव्याप्रमाणे वागणारा होता. त्याने मुलीचे छद्म खात्रीनेच समीरणी करून दिले असते. तो कायदा त्याने कां पदरांत पाडून घेतला नाही? या प्रश्नाची उत्तरे माहीत असून तुं विली नाहीस तर परिणाम मुळा माहीतच आहे, दुःस्वप्ना बोव्याची दांभर छकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विकमार्क म्हणाला—"निर्जन वेदावर पोचल्यानंतर सर्वांचे विचार, भावना व जीवन सर्वांत नवल झाला होता. तेथील जीवनांत नागेंद्र मार्क नव्हता व समीरपण नोकर नव्हता. त्या मदळलेल्या परिस्थितीत नागेंद्राने

आपल्या मुलीचे छद्म समीरणी करून देण्याचे ठरविले होते. परंतु पुन्हां वाईट दिवस जाऊन चांगले दिवस पाळले होते. मकल्या संकट काळी जमून आलेली नाती कायम मानणे किंमत बरोबर होईल हा विचार समीरने केला. याशिवाय समीर त्यापुढे नोकर म्हणून व नागेंद्र धनी म्हणून राहणे पण शक्य झाले नसते. नागेंद्र धर्मभीरू होता, म्हणून त्याने बचन दिव्याप्रमाणे आपल्या मुलीचे छद्म समीरणी करूनही दिले असते परंतु त्या विवाहाने सुलोचनाहि मुली झाली नसती व समीरदेखील मुली झाला नसता. या गोष्टीचा विचार करून समीर निघून गेला."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौनभंग होताच येताळ प्रेताबरोबर नाहीसा आणि साडाच्या कांदीला जाऊन कोवळू ठगला.

धर्मभीरू खलीफा

खलीफा उमर हे एक आदर्श पुरुष होऊन गेले. त्यांच्या पदरी कोणी नोकरी धरली तर त्याला चार गोष्टी शपथ घेऊन कबूल कराव्या लागत. सनारीच्या बोव्यावरून ओझी वाहण्याचे काम घेणार नाही, झूच्या राज्यांत लटमार करणार नाही, किंमती बसे भंगात घालणार नाही. आणि नमाज प्रार्थनेला उभिरां जाणार नाही.

"बुद्धि हेंच पन, बुद्धीची जागरूकता हे रक्षणाचे साधन आणि अध्ययन हीच सरी कीर्ति" असे ते सांगत.

उमर खलीफा असतांना मुपेकब नांवाचा एक वृद्ध मनुष्य त्यांच्या पदरी खजिनदार म्हणून काम करीत असे. एकदां खलीफांचा मुलगा आपल्या आजीबरोबर खजिनदाराच्या घरी गेला असतां खजिनदाराने एक

चांदीचे नाणे त्याला दिले. ही गोष्ट खलीफाला कळल्याशिवाय कशी राहणार! खलीफाने खजिनदाराला बोलावून विचारले—"तसें करणे बरोबर झाले का?" मुपेकबने विचारले—"काय चुकले मार्क!"

"माझ्या मुलाला चांदीचे एक नाणे देणे म्हणजे सर्व मुसळमानांच्या जातीला लुटण्यासारखे आहे." खलीफा म्हणाले.

"इतकी न्यायबुद्धि असलेला दुसरा कोण आहे या जगांत!" मुपेकब आयुष्यभर तेच आठवून म्हणे.

एकदां खलीफा रात्री असलम अडू जैद याच्याबरोबर कोठे तरी जात असतां त्यांना दूर कोठे तरी विस्तव विसला. जबळ जाऊन पाहिले तर एक म्हातारी एका हांटीत

कांहीं तरी शिजवीत होती. तिच्याजवळ दोन मुल्ले रडत बसली होती.

खलीफांनी विचारलें—“करतां आहां आजी !”

“माझी नातवंडें बंडीनें काकडून गेलीं आहेत व मुकेनें त्यांचा जीव कासावीस झाला आहे. मी त्यांच्यासाठी पाणी तापवतें

आहे. त्यांच्या दारूनें त्यांच्या कोणापैकी कोणाचा, केव्हां विसरे कोणास ठेव पाहूं.”

“खलीफा शुभी गरीबी पाहून स्वस्थ बसलील का !” खलीफा उमर म्हणाले.

“आपल्या प्रजेच्या सुसदुःखानी ज्याचा माहिती नाही त्याने खलीफा व्हावेच न्हातारी म्हणाली.

मसलम अबू जैद याच्याचरोवर खलीफा जेव्हा आपल्या राजवाड्यांत वरत गेले तेव्हां एका पोल्यांत पीठ व एका मोठ्या भाड्यांत वकरीची चरबी घाडून ते

आले. त्यांच्या दारूनें त्यांच्या कोणापैकी कोणाचा, केव्हां विसरे कोणास ठेव पाहूं.”

“असाच्या दरबारांत ज्या दिवशीं न्याय मिळाला होईल त्या दिवशीं माझ्या बापाचे

ओझे तूं उचलून घेऊन बाणार आहेस का !” खलीफांनी विचारलें.

खलीफांनी स्वतः तें पीठ व चरबी न्हातारीच्या घरी पोचती केली आणि स्वतः पूल पेटवून सैंपाकाळा लागले, तेव्हां घर त्यांच्या दादीला लागली. सैंपाक खलीफांनी न्हातारीला व तिच्या नातवंडांना तें पुरे म्हणे पर्यंत जेवायला वाडले. प्रत्येक वास बेताचा ऊन आहे पाहून मुळांना भरविला. उरलेलें न्हातारीकडेच ठेवून दिलें.

“अग्नि दिसला व हानोदय झाला.” खलीफा अबू जैदला म्हणाले.

एकदां खलीफा उमर कोठें तरी निघाले. त्यांना एक गुलाम भाडकीचीं मेंदरे चरायला घेऊन आलेला रानांत दिसला. खलीफा उमर थांबले. गुलाम भनगराला एक मेंदी विकत देतोस का म्हणून विचारलें. तो म्हणाला—“मेंदरे माझीं नाहीत.”

“तूं शुणी दिसतोस. मी तुला तुझ्या भाडकाकडून विकत घेऊन मुक्त करतो. तुझ्यासारखे इमानदार कार बोडे आहेस.” उमर खलीफा म्हणाले.

एकदां खलीफांकडे त्यांच्या नात्यांतली हप्सा नांवाची एक बाई आली व

म्हणाली—“मागाच्या शुद्धांत तुला पुष्कळ धन मिळाले असे ऐकते. एक नातेवाईक म्हणून त्यांतले थोडे धन मागायला आले आहे मी.”

“हप्ता, आजाने मला मुसळमानाच्या संपत्तीचा रक्कम म्हणून नेमले आहे. हे त्यांचे आहे. तुम्ही नाते मागाच्या बडिलांच्या-कडून आहे. तुला खूप करण्यासाठी मी कांही करू शकत नाही. या उपयोग स्वतःच्या सुलसोईसाठी शुद्धां मला करता येणार नाही.” सलीफा म्हणाले.

एकदां सलिफा कांही बातल्या-शिवाय जमिनीवर बसून उपदेश करीत होते. तेव्हा मसळम नांवाचा व्यक्ति त्यांना म्हणाला—“तुमच्या सारख्या बोर पुरुषांनी असे जमिनीवर बसणे शोभत नाही. निदान गावी धाऊन प्यायची होती.”

सलीफा स्मित करून म्हणाले—“तुमच्या म्हणण्याप्रमाणे मी कबरेतून उठेन तेव्हा एक गादीपण माझ्याचरोबर उठवी पाहिजे. होय ना!”

त्या काळांत सामान्य माणसांत देसीळ केवडी सदस्य विवेक बुद्धि होती. सलीफा उमर यांच्या कारकीर्दीत पडलेली एक गोष्ट आहे.

एकदां एक मनुष्य आपली मेंदरे चरायला घेऊन गेला होता. त्याच्या सह्य मित्राने मेंदराच्या कळपांत दोन कुत्री पाहून त्याला विचारले—“कळपांत या मेंदराचरोबर कुत्री कडासाठी ठेवली आहेस नावा!”

“ती कुत्री नसून पाडलेले लांडगे आहेत. मी या कळपाचा मालक आहे. म्हणून ते कांही नुकसान करणार नाहीत. घनांत कांही कळप नसेल तर करीरपण निरोगी राहते.” मेंदरे पाळणारा मनुष्य म्हणाला.

पितृप्रेम

एक गावी रामू नांवाचा मनुष्य असे त्याच्या मायकेचे नांव होते सीता. गावाला लागूनच त्यांची पौडी शेताबमीन होती. शेताबकडच एक शोपरे बांधून दोघे रहात त्यांना आवश्यक ते सर्व वान्य त्यांच्या शेतांत विके. इतर सामान ते बाजारांतून विकत घेऊन येत.

त्यांना एकाच गोष्टीची उणीव मासे. त्यांना नव्हते. सीताने किती नमस केले, असे जनुष्टाने केळी तीर्थवात्रा केळी. शेवटी ईश्वर रूपेने फार उभिरां त्यांना एक मुळगा शाळा. मुळ्याचे तोंड पाहून आईबापांना आनंद शाळा. त्यांनी मुळ्याचे नांव शिवू ठेवले दोघे त्याचे सर्व पुरवू लागली.

शिवू मोठा शास्त्रावर दोघांनी त्यांचे काम करून दिले. परांत सून आस्त्रावर त्यांना मुळीची उणीव पण भासतनाची शाळी. शिवूला एक मुळगा शाळा. मग दोघां म्हाताऱ्या म्हातारीच्या आनंदाला पारावारच उरला नाही.

शिवू मुळ्याचा बाप शाळा होता त्याच्या आईबापांनी मुळाला पोतीच्या लाबले नाही. दोघे स्वतःच सर्व कामे पहात. मापल्या म्हाताऱ्या बापाला मजत करता आली नाही म्हणून शिवूला बाईट वाढू लागले. कधी करण्याची संकय नसल्याने काम करता येत नव्हते.

एकदां शेता नागरावला रामू वैठ नांगर घेऊन निघाला. कळक ऊन पडले होते. कळक उन्हांत बापाला काम

करीत असलेला पाहून मुलाच्या मनाला फार वाईट वाटले. तो जवळ गेला व बापाच्या हातांतला नांगर घेऊन म्हणाला— “बाबा! जाईने घरी जेवायला बोलाविले आहे. तुम्ही येईपर्यंत मी सोळा वेळ नांगरतो शेत.”

रामू घरी गेला. आंघोळ — जेवला आणि विजांटी घेतल्याशिवाय घराबाहेर आला. कडक उन्हात मुलाला शेतांत नांगर हाती घेऊन काम करीत असलेला पाहून त्याला रहावेना. जगेच काचा मारून मुलाजवळ गेला. म्हणाला—“पहा, केवढे ऊन पडले आहे ते. तू प्रथम घरी जा, पाहू.” असे सांगून तो नांगर आपल्या हातांत घेऊन लागला.

शिवूला बापाचे ते बोलणे ऐकून हंसू आले. त्याने नांगर सोडला नाही. तो कळले का ?”

आणखी जोरजोरात काम करू लागला. रामूने कितीदां “मी नांगरतो रे” असे म्हटले. परंतु शिवूने तिकडे दुर्लक्ष केले. रामूने बराच वेळ विचार केला व घरी जाऊन शिवूच्या मुलाला बाहेर घेऊन आला आणि त्याला शेताच्या कडेला उन्हात निजवले.

मुलाला पाहून शिवूने नांगर सोडला. बांधत मुलाजवळ गेला व होक्याळ बांधलेले उपरणे सोडून मुलाच्या अंगावर टाकीत म्हणाला—“बाबा, हे हो काय? एवढाशा मुलाला या उन्हात आणून ठेवलेत !”

रामू स्मित करून म्हणाला—“तुम्ही तुझ्या मुलावर जेवढे प्रेम आहे तेवढेच माझे माझ्या मुलावर आहे! पितृप्रेम हे कसे असते, हे कळले का ?”

भाग्य चक्र

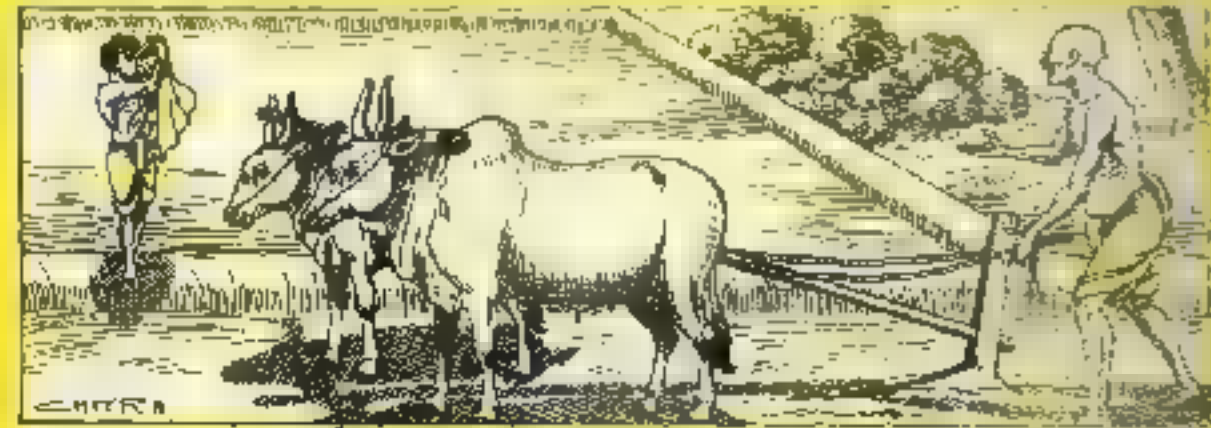
एका गावी लक्ष्मणराव नांवाचे एक गृहस्थ रहात असत. त्यांना दोन मुले होती. त्यांना परांत सर्व सुख होते. एकादा एक ज्योतिषी त्यांच्या घरी आला. त्याने लक्ष्मणरावांचा हात पाहिला आणि म्हणाला— “तू जोपर्यंत हे स्थान सोडीत नाहीस तोपर्यंत तुझे नशीब उदयास येणार नाही. वर्षभर तुला नाना प्रकारचे कष्ट सहन करावे लागतील. त्यानंतर राजयोग सुरू होईल व तुला कीर्ति व प्रतिष्ठा दोन्हींचा लाभ होईल.”

लक्ष्मणरावांच्या मनात राजयोग प्राप्त करण्याची व कीर्ति आणि प्रतिष्ठा मिळविण्याची अनावर इच्छा उत्पन्न झाली. त्यांनी त्यांच्याकडे जे काही होते ते सर्व ज्योतिष्याला देऊन टाकले आणि बायका मुलांना घेऊन मवासाळ निघाले.

दोन विषसांनी लक्ष्मणराव सकुटुंब एका गावी येऊन पोचले. एका खानाबळबाब्याकडे जाऊन म्हणाले—“मी ■■■ माझ्या कुटुंबांतली सर्व मंडळी सर्व काम धंद्याच्या शोभार्थ निघाळो आहे. तुम्ही रहायला जागा व ■■■ दिलेत तर तुम्ही सांगाल ते ■■■ करायला आम्ही तयार आहो.

खानाबळीच्या माळकिणीने लक्ष्मणरावांना रानात जाऊन रोज लाकडे फोडून आणावला सांगितले. तिने लक्ष्मणरावांच्या बायकोला सैपाकाला लावले आणि इतर सर्व काम दोघां मुलांना करायला सांगितले.

एके दिवशी त्या खानाबळीत एक व्यापारी जेवायला आला. जेवतांना त्याने लक्ष्मणरावांची बायको चंपावती हिला पाहिले व तिच्या रूपावर तो मोहित झाला. त्याने

म्हणाली—“वाज पाटावर जाऊं. तेथे नावेंत सेंपाकारा लागणारे सर्व सामान आले आहे. घेऊन येऊं.”

संध्याकाळी मालकिणीबरोबर चंपावती पाटावर गेली. किनाऱ्यावरून नावेंत एक फळी लावली हाती. दासवून स्वानावळवाली म्हणाली—“मल्ल भीति वाटते आहे! पाय पसरेल. तू जातेस का! पहा, आपल्याला लागणारे सामान आत आहे तें.” असे सांगून ती नदी काठावरच्या वाळूत बसली.

व्यापाऱ्याने नावेंतल्या नोकरांना करावचे ते सांगून ठेवले होते. त्याप्रमाणे चंपावतीने नावेंत पाय ठेवल्याबरोबर नाव हलकली व फळी पाण्यांत पडली. नंतर नदीच्या प्रवाहात जोराने वाहू लागली. चंपावतीला काय करावे हेच सुचेल. तिने नावेंत बसलेल्या व्यापाऱ्याला ओळखले आणि म्हणाली—“पाहू तर या काय सामान आहे तें विकत घेण्यासारखे!”

“ही सर्व नावच तुझी आहे असे समज. भीदेस्वीक तुझा दासानुदास आहे. आपल्या गावीं तुला घेऊन जाऊन मी तुला राणीसारखी ठेवीन.”

तेव्हां चंपावतीला कळले की ती फसली. नाव जोराने चालत होती. ती ओरडली—“अहो माझी मुले आणि त्यांचे बडील!” असे म्हणत तिने नदीत उडी टाकली. तिला वांचवण्यासाठी व्यापाऱ्याने नदीत उडी टाकली. नावेंतल्या नोकरांनी पण उच्चा टाकल्या. नोकरांनी कसे बसे चंपावतीला वांचविले. व्यापारी धुडून मेला. नोकरांनी व्यापाऱ्याचे घेन व चंपावतीला व्यापाऱ्याच्या घरी आणून पोचते केले. व्यापाऱ्याने कोणत्या हेतूने चंपावतीला नावेंत आणवले होते ते सर्व नोकरांनी जसेच्या तसे व्यापाऱ्याच्या मुखाळा सांगितले.

चंपावतीला सोडून दिले तर बहिलांचे विंग फुटेळ या भीतीने व्यापाऱ्याचा मुलगा तिला म्हणाला—“या गावचे कोतवाल माझ्या बहिलांचे चांगले स्नेही आहेत. त्यांना जाऊन सांगितले की माझ्या बहिलांच्या मरणाचा कारण तू आहेस तर ते तुला अटक करतील. कायद्याप्रमाणे तुला फांशीची शिक्षा मिळेल. परंतु तू जर आमच्या घरांत कामाला रहायला तयार असशील तर मी तुला कामाला ठेवून घेईन

व बाहेर सांगेन बडील अपघाताने नदीत धुडून मरण पावले.”

त्याचे ते कावेबाजपणाचे धोरणे ऐकून चंपावती मुळीच घामरली नाही. मेलेल्या माणसाच्या कुटुंबावर सूड उगवण्याची इच्छा पण तिच्या मनांत नव्हती. कोठे तरी काम करून पोट भरणे माग होते. म्हणून ती कामाला रहावयास तयार झाली.

तिकडे लक्ष्मणराव लाकडाची मोळी घेऊन घरी परत आला तेव्हां त्याची दोन्ही मुले रडत होती. “आई कोठे तरी निघून गेली!” त्याने मालकिणीला विचारले तेव्हां

नावनाच्याला बायला त्याच्याकडे वैसे सुद्धा नव्हते. पोहता येत होतें. पण दोघां मुलाना वेळून कसे जायचे ?

म्हणून त्यानें एका मुलाला किनाऱ्यावरून वसून रहायला सांगितलें आणि दुसऱ्याला पाठीवर बसवून वेळून पोहोत नदी पार केली. त्याला पलीकडे बसवून दुसऱ्या मुलाला वेळून जात असतां वाटेत तो एका भोकऱ्यांत सांपडला. तो आंत लोळ जाळें लागला. त्याला भोकळ पण आली.

तो शुद्धीवर आला तेव्हां त्याच्या चारी बाजूला खोकांची गर्दी होती. सर्व शुद्धीवर धावण्याचा प्रयत्न करीत होते. त्याला थोडी शुद्धी आली तेव्हां त्याला बाहू लागलें की राजयोग भेऊ लागला आहे.

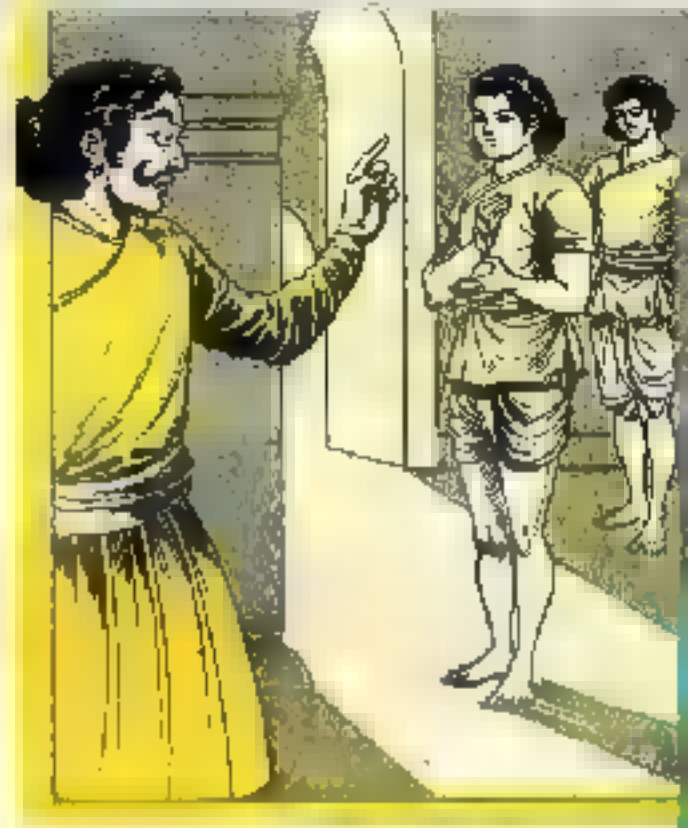
सरोस्वरज राजयोग होता तो. तो नदीच्या काठी भ्या जागीं वेशुद्ध स्थितीत आला गांवचा राजा एकाएकी वारला होता. त्याला कोणी वारस नव्हता. तो मेला त्याच्या दुसऱ्या दिवशी प्रधानाला दृष्टांत झाला. नगरदेवीनें स्वप्नांत येऊन त्याला सांगितलें की त्या देशाचा होणारा राजा

नदीतून वहात येत आहे. त्याची प्रतिष्ठा करावी." प्रधानानें ही गोष्ट सर्वांना सांगितली होती. त्यानें नदीकाठी रात्र-दिवस पहरा ठेवला होता. प्रधानानें नेमलेल्या पाहारेकऱ्यांनींच लक्ष्मणरावांना वेशुद्ध स्थितीत बाहेर काढले होते.

लक्ष्मणरावाचा त्या देशाच्या रीतीप्रमाणें राज्याभिषेक झाला. परंतु त्यांना आपल्या बायकोची व मुलांची राहून राहून पाणबऱ्या येत होती.

बायला पाण्यांत वहात जात असतांना दोघां मुलांनी पाहिलें होतें. मुलें मोठ्यानें रडत होती. एका धोक्यानें दोघां मुलांना आपल्या घरी आणलें. दोघे त्याच्या घरीच रहाणाऱ्या मोठे झाले. त्याला मूकबाळ नव्हतें.

मुलांचीं नांवे रघू व भीष्म अशीं होती. त्यांनीं एका व्यापाऱ्याच्या घरी नोकरी धरली. कांहीं दिवसांनीं त्या व्यापाऱ्याच्या घरी चोरी झाली. दोघांनीं चोराच्या धुकून कोठालाकडे पोचतें केलें. कोतवालानें त्यांना चांगलें नक्षिष दिलें. तें पाहून व्यापाऱ्याच्या मनांत मोह उत्पन्न झाला. म्हणाला—“मी तुम्हांला पगार देऊन नोकर

ठेवले चोरांना पकडण्यासाठी. तुम्ही चोराळा माझ्या घरीच पकडले होतें. म्हणून तुम्हांला मिळालेलें नक्षिष निमूटपणें मला द्या." रघू व भीष्म त्याला कपूल झाले नाहींत. त्यांनीं त्यांना मिळालेलें नक्षिष घेवें. त्याची बायको दोघांना दिलें होतें. व्यापारी मनातल्या मनांत अलफळला, पण तो कांहीं करूं शकला नाहीं.

त्याच व्यापाऱ्याच्या घरी चंभावती काम करीत होती. चोराळा दोघां तरुण नोकरांनीं धरल्याचे तिनें ऐकले तेव्हां तिच्या मनांत सहज आलें की तिचीं दोघे मुलें आतां

त्यांच दयाची झाडी असतील. त्यांना भेटण्याची अनावर इच्छा तिच्या मनांत झाली. सर्व जाटोपून ती त्या घोषांना जाऊन भेटली व त्यांचे नाव विचारले. त्यांनी रघू व भीम अशीं नावे सांगितल्यावर तिने उत्सुकतेने त्यांना विचारले—“होय रे, भाव्या घोषां मुळांची पण तीच नावे होती. तुमचे आई वडील कोण कोठे आहेत ?”

त्यांनी आपल्या लहानपणी पडलेल्या सर्व गोष्टी त्यांना आठवल्या तशा सांगितल्या.

ज्यावारी सर्व आठ उमा राहून ऐकत होता. त्याने घरांतल्या काही मुख्य-वस्तू आणून बघावती व दोघे पाहारे-करी बोलत होते तेथे आणून टाकल्या व म्हणाला—“काय रे बोलतां आहां आमच्या मोकळकरीनच ! घरांतले सामान पळवून

न्यायचा विचार आहे कायतें तुमच्या मनांत ! बाबा, तुमच्या समाचाराला कोतवालला बोलावून आणतो.” असे सांगून त्याने आपल्या नोकराला कोतवालाला बोलावून जाण्यासाठी पाठविले. कोतवाल आल्यावर त्याने त्याच्याकडे तक्रार नोंदविली की दोघे पाहारेकरी मोकळकरीशी मैत्री करताले सामान चोरी करण्याच्या विचारांत होते. मुद्देमाळसकर घोराना पकडले आहे.

परंतु कोतवालचा त्या गोष्टीवर विश्वास बसेना. त्याने विचार केला की रावा-नेच खरे लोटे पाहून न्याय निवाडा द्यावा.

असा तऱ्हेने कक्षमणरावांची बायको व मुळांशी भेट झाली. त्याने घोळ्याला पुष्कळ नक्षिद दिले. त्यानवर कक्षमणरावांचा संसार सुखाना

दोन भाऊ दोन पाने

दूर एका देखात दोन भाऊ रहात होते.

एका जुन्या शोंपडीत ते रहात. एक प्दानसे शेत होते त्यांच्या माळकीने. त्यांत दोघे भाजीपाळा बावीत । पावसाळ्यांत भाताचे पीक काडीत. ते एकच शोंपडीत रहात व पिळ्यान् पिळ्या चालू आलेला चांगराचा रण धंदा करीत.

परंतु हळूहळू धंदा चालेनासा साका. कारण परगावच्या एका चांमराने बेऊन त्यांच्याच गांवांत ठाणे दिले आणि हातांत कसब होते म्हणून लोक त्याच्याच कडे वहाणा शिवायला टाकू लागले. म्हणून दोघां भावांचा धंदा बिककुळ नंदन पडला.

एके दिवशी रूपा धंदी पडली. सर्व गांवकरी शेकवेदी घेऊन शेकायला बसले.

“गांवच्या जमीनदाराने सर्व जंगल कापून टाकले. अजून शाळाची मुल्लेवर गेलेली आढळतात. तीच उपटून भाणू या.” भाकटा भाऊ म्हणाला.

दोघे एक दिवा व कुन्हाड बगैरे बेऊन मैदानांत गेले । काही मुळे तोडून घेऊन आले. मुळे पेटवल्याबरोबर पेटली व शोंपडीतली धंदी पार उडून गेली.

परंतु एका जाडजूड खोडांतून कोकिलेचे ‘कूकू’ ‘कूकू’ असे ओरडणे ऐकून दोघे परस्परांकडे पाहू लागले. पाहतां पाहतां त्या मुळाच्या पोळीतून एक कोकिला नाहेर आली. ते चकित झाले तिच्याकडे पहात होते आणि ही कोकिला विचारू लागली—“अहो दया ! हा कोणता महिना आहे व कोणता जतु आहे !”

“हा मार्गशीर्ष महिना आहे आणि हेमंत आहे” दोघे म्हणाले.

“मी मोकळीत शोपलें होतें. एकाएकी उष्णता लागली म्हणून वाटले की बसत आला की काय? संक्रांत येई-पर्यंत मला कोठें तरी स्वस्थ शोपू पा. माझ्यावर तुमचे फार उपकार होतील.” कोकिल म्हणाली.

“तुला वाटेक तितके दिवस आमच्या घरी रहा.” दोघे म्हणाले.

त्यांनी तिच्यासाठी घरेटें करून दिले. कोकिल आत जाऊन शोपली. वसंत

जवळ सुरू होताच ‘कूड’ करित घराच्या बाहेर आली. दोघांना म्हणाली—“मी आतां जगभराक सांगत फिरवार जाहे की वसंत जवळ आला. परत येतांना तुमच्यासाठी कथ येऊन येईल! सांगा.”

“आमच्या सर्व कथांचे कारण गरिबी आहे. तू कोठून तरी हिरे मोती काही घेऊन आलीस तर बरे होईल.”

“जेथे मोती रत्ने असतात ती त्या राजूक्या जात नाही. मी ज्या राजांत फिरते त्या राजांत दोन विचित्र शब्द आहेत. एका झाडाची पाने गळल्यावर तो सोन्याची होऊन जातात. आजूही एक आहे ते नेहमी हिरवेगार असते. त्याची पाने तोडली तरी ती हिरवीच राहतात. त्याचा रंग पाकटत नाही. ही पाने ज्याच्याजवळ असतात त्यांना कधी कोणत्याही गोष्टीची काळजी होत नाही. आतां तुम्हांक यांतकी हवी ती पाने मी घेऊन येईन.” कोकिल म्हणाली.

“तर मग माझ्यासाठी सोन्याची पानेच घेऊन ये.” मोठा भाऊ म्हणाला.

“कधी न वाळणारे पान मला घेऊन ये.” धाकटा म्हणाला.

अनेक कोकिल उडून गेली.

सुरू होण्याच्या सुमारास ती परत आली. तिच्या तोंडांत दोन पाने होती, एक सोन्याचे पान होते व दुसरे साधे हिरवे पान. सोन्याचे पान मोठ्या भावानें घेतलें व हिरवे पान धाकटानें.

“पुढल्या वर्षी मी तुम्हांक अशीच पाने पुन्हां आणून देईन.” असे सांगून कोकिल उडून गेली.

सोन्याचे हातीं आल्यावर तो मोठा भाऊ धाकट्या भावाला हीन लेखू लागला. “याला सन्निवाधा आहे, म्हणून पाने वेळ्यासारखे हें हिरवे मागून घेतले. याला सन्निवाधा होती म्हणून माझी अशी स्थिति इतके दिवस शाळी.” मोठा भाऊ म्हणाला आणि त्यानें सांगून आपला बाटा मागून घेतला. तो व्हाणा शिवायचा धंदा एकटा निराळा कांऊ लागला. त्याच्याकडे सोन्याचे पान आले आहे हें कळतांच जी मुळगी त्याच्याशी उभाक तयार नव्हती ती तयार शाळी. परगांवच्या चांगारानें मोठ्या भावाला आपल्या घंटांत मागी दिली.

मोठ्या भावाचे भाव्य उदयास येत होते व धाकट्या भावाची गरिबी वाढत चाकळी होती. त्याच्याजवळ अर्बे व थोडीशी जमीन उरली होती. घरा समोसतालच्या जमिनीत माजी पाळा कावण्याचे काम त्यानें चालू ठेवले. नदी काठचीं पंढरुळे आणून तेवज्यावर ती आपला उदर निर्वाह कांऊ लागला. गांवच्या लोकांसमोर नेहमी लक्षी मान खाली होई. त्याच्या मानाची स्थिति चांगली होती. त्याची स्वतःची गरीबी दिवसे दिवस वाढत चाकळी होती. परंतु त्याला कधी त्याचे

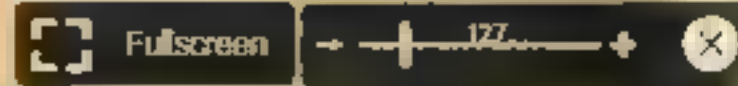

दुःख सादले नाही की कधी कमली उगीव मासली नाही.

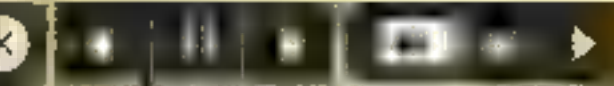
त्या गांवच्या जमीनदाराची राजदरबाराची नोकरी सुटली होती व त्या जंगलाच्या टोंकाला त्याचा एक जुना वाडा होता त्याने तेथे राहून लागला होता. राजधानीतल्या त्याच्या बैऱ्यांनी त्याचा पत्तोपदी इतका अपमान केला की त्याला राजधानीत राहणे अशक्य झाले होते. म्हणून तो आपल्या गांवी जाऊन राहून लागला होता.

एकदा जमीनदार नदी काठी विडत असता त्याला धाकटा भाऊ भेटला. दोघे

बराच वेळ आपल्या मुमदुःखाच्या गोष्टी बोलत बसले होते. म्हणून जमीनदाराला पण बोवें हलकें वाटले. तो परी परत आला तेव्हा तो इतका खुश होता की त्याच्या नोकरांचाकरांना सुद्धा आश्चर्य वाटले. तो त्यांच्याशी आनंदाने गप्पा मारण्यांत गर्क होऊन गेला. त्याने कोटे तरी बिकारीला जाण्याची नयारी करायला सोमिले. आपल्या कुळांना बोलवून त्यांना तो जेवण देऊ लागला.

जमीनदाराच्या मनांत एवढा बदल होण्याचे कारण तो धाकट्या भावाजवळ काठीं बेल बोलत बसला होता असे गांवच्या लोकांना कळले तेव्हा सर्व लहान थोर गरीब श्रीमंत धाकट्या भावाच्या हांपदी-जवळ येऊन बसू लागले व त्याच्याशी तासन् तास गप्पा मारू लागले. त्याच्याशी ते बोलून तेव्हा त्यांना स्वतःच्या मुमदुःखाचा विसर पडे. धाकट्या भावाची स्याती राजाच्या कानापर्यंत जाऊन पोचली. त्याने आपल्या एका नोकराच्या पाठवून धाकट्या भावाला भेटायला बोलाविले नोकराने राजाने पाठविलेली वचनानुषंग धाकट्या भावासमोर ठेवली.

कडून त्याला चार पाने आपून दिली होती. धाकटा भाऊ पाने एका वांगडीच्या घडीत नीट ठेवून राजाच्या भेटीस गेला.

राजाने त्याला भेटीस बोलाविले. त्याला देखील एक कारण होतं. मजा इतकी लोभी झाली होती की सोटे बोलणे, हांच देणे व लोकांना फसवून तुवाटणे यांतच प्रत्येकाचा भूषण वाटे. राजाच्या कानावर रोज गान्हाणां येत. निर्माद करणारे मोठे लोक होते त्यांची निर्माद पण चोरां-मोठ्यांच्या विरुद्ध असे. राजाच्या स्वतःच्या

अंतःपुरांत पण शांति नव्हती. राजवाड्यांतले नोकर लबाड व चोर होते. त्यांची वाजु घेऊन बोकणारे राजाच्या कुटुंबांत पुष्कळ होते. नोकरांवरून त्यांची आपसात भांडणे पण होत होती.

अशा कठीण परिस्थितीत राजाने धाकट्या भावाला बोलाविले होते. त्याने दरबारांत पाऊल टाकताच दरबारासोयी भांडणे बंद झाली. एवढेच नव्हे तर प्रत्येक नुसत्याची परिस्थिती ओळखून बोवें सबाळ लागली. राजाच्या कानावर कोणी गान्हाणं न्यावचे बंद केले. धाकट्या भावासंबंधी

तरी तो थाचण्या सांघावरचे काळें घोंगडें काढून कधी बाजूला ठेवीत नसे. तो त्यांना म्हणे—“ही घोंगडी राहाली म्हणजे माझ्या सत्त्वा परिस्थितीचा विसर पडणार नाही. मी राजदरबारी असलो म्हणून मी एक गरीब चांभार आहे हे विसरून फसे चालेऊ !” त्याचे मसे उत्तर ऐकून जोकांच्या मनात त्याच्या विषयी आदर आस्तच बांदे.

चाचण्या दरबारी लेका आदर पाहून हेवा बाहे कागळा. “दोन तीन हिरव्या दरबारी एकदा आदर मिळत नाही तर माझ्याकडे सोन्याची पाने माहेत त्यांच्या-मुळे मला आस्तच आदर मिळावला हवा. मी देखील राजदरबारी जातो आणि पाहतो की मला आदर मिळतो तो.” असे मायकोळा सांगून व तिका बरोबर घेऊन तो राजधानीकडे निघाला.

चार दिवस पायी राजधानीजवळच्या एका कंगवात ते पोचले. तेथे थोडी निजांति घेण्याचे त्यांनी ठरविले. त्यांनी बरोबर जे काही आणले होते ते संपत गेले होते. मांज्याच्या सळखी थोडी स्तरपुडी राहून गेली

होती. त्यावरच मूक मागवांनी म्हणून दोघे लावका बसले. तेव्हांत एक म्हातारी आली. तिच्या डोक्यावर एक टोपली होती. “जवळपांस कोठे निहीर आहे का ! तहाव लागली आहे मला.” असे म्हणत म्हातारीने डोक्यावरची टोपली खाली जमिनीवर ठेवली.

टोपलीत पंचपक्काचा घेत होता. टोपलीकडे पाहून मोठ्या व त्याच्या बायकोच्या तोंडाळा पाणी सुटले.

“तुम्ही श्रीमंत घरची मंडळी दिसता. माझ्याजवळचे लावका तुम्हांचा कांही हरकत तर नाही ना ! पुष्कळ आहे माझ्याजवळ.” म्हातारी म्हणावी.

“तू एवढ्या प्रेमाने विचारते आहेस तर आम्हांक नाही कसे म्हणतां येईक. देवाच्याचे कुळगोत्र पहावयाचे नसते. त्याच्या मनाचा धोरपणा पहावयाचा असतो.” मोठा भाऊ म्हणाला.

त्या म्हातारीने त्यांना लावका उचमोचम पकाळें दिली. तिच्याजवळ खीर पण होती. ती सुद्धा तिने त्यांना लावका दिली. त्या स्त्रिीत मूळ येवारे औषध घातलेले होते. ती खीर सातत्याबरोबर दोघे बेमुदत झाले.

होते म्हणते ते सर्व त्या म्हातारीने स्वोच्या अंगासांघावर काढून घेतले. फक्त कपडे काय ते उरले. इतक्यांत तिचा दहा वर्षांचा मुलगा आला. त्याच्या सांघावर एक घोंगडें होते. तिने त्याका विचारले—“राजधानीत काय मिळाले !”

कांही मिळाले नाही. मी मध्यरात्रीच्या सुभारास राजवाठ्यानवळून जात होतो. राजवाठ्याच्या खिडकीतून हे कांयळें खाली पडले. तेच उचलून घेऊन आलों.”

“हे घोंगडें आपल्या काय कामाचे ! या दोघांच्या कडून आपल्याला पुष्कळ

वाजत होती. म्हणून त्याने ते चोंगडे छान पांघरून घेतले. त्याने आपल्या बायकोला उठविले. तेव्हा त्यांना कळले की ती म्हातारी त्यांना मूक देऊन त्यांच्या होते नव्हते ते सर्व तुवाडून घेऊन गेली. मोठा भाऊ म्हणाला—“झाडी चोरी ठर होऊं दे. राजधानीकडे जायची आपल्याला गरजच काय ? रातांत काय कमी आहे आपल्याला ? आपण येथेच झोपडे बांधून राहू या.” बायकोला म्हणाला.

बायकोला पण नवऱ्याने म्हणजे पटले. तिने होकार दिला.

दुसऱ्या दिवशी राजाने आज्ञा सर्वा अधिकाऱ्यांची एक सभा भरविडी. धाकट्या भावाला पण सर्वांचेवर बोलावले गेले होते. आपले चोंगडे हरवल्याने भावाच्या लक्षांत आले होते. त्याने ते शोधून आपल्यासाठी आपल्या नोकराकड सांगितले. तो रात्रदरबारी गेल. पण त्या दिवशी त्याच्या बागण्यांत एकदम नवड सारलेला राजाच्या दृष्टीस आला. पूर्वी तो तसा कधी नोळख अमर नायका नव्हता. म्हणाला—“मला कोणी कसाला नोळावले आहे ? मी अपराध केला ?”

राजा चकित होऊन त्याच्याकडे पाहून भावाच्या बागण्यांतला भारदस्तपणा गेला होता. “आपण या चांगाराकडे हतके दिवस राजबाग्यांत ठेवले हा आपला मूर्खपणाच होता.” त्याने दरबान्यांना विचारले की हा मूर्खपणा काय ? सर्व दरबारी परस्परांची तोंडे पाहू लागले. नंतर बोलावली सुरू झाली व शेवटी मारामारी झाली. सर्व प्रकार पाहून धाकटा भाऊ मोपटून गेल. राजा मोठ्याने जोरडून म्हणाला—“वाकता हो बाहेर !”

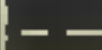
भाऊ काही एक न बोलता बाहेर पडला. आपली झोपडी वाटवडी. तो तिकडे विचार. वाटेत पडली. सुदैवाने तो मोठ्या भावाच्या नव्या झोपडीजवळच येऊन पोचला. धाकट्या रूप मूक लागली होती. झोपडीत कोणीतरी सैपाक करीत होते. त्याका कदाचित ते लोक जेवायला वाडटीक या विचाराने धाकट्या भावाने झोपडीत पाऊक ठेवले. तेव्हा त्याला तेथे त्याचा मोठा भाऊ झोपलेला दिसला. त्याच्या शेजारी त्याचे चोंगडे दिसले.

मिळाले. हे चोंगडेच त्यांना घेऊन जाऊ या.” असे सांगून तिने ते चोंगडे भावाच्या अंगावर पांघरूणासारखे घातले आणि शुद्धाकरावर घेऊन ती निघून गेली. ते चोंगडे धाकट्या भावाचेच होते. राजाने धाकट्या भावाच्या सेवेला एक नोकर ठेवला होता. त्याला गांढळ लोकांची नोकरी करणे सुलीच पसंत नव्हते. म्हणून धाकटा भाऊ झोपी गेला असता नोकराने ते चोंगडे खिडकीतून खाली फेंकून दिले.

तिकडे रातांत मोठ्या भावाला मध्यरात्रीच्या सुमारास झुडी आली. मंडी

सैंपाक करणारी त्याच्या मोठ्या भावाची बायको होती. तिने घाकल्या भावाला ओळखले नाही. त्याचा पेहराव रावाच्या अधिकार्यासारखा होता. ती पुढे येऊन म्हणाली—“दिवसभर ते झोपडे बांधण्यांत गुंतले होते. आतांच झोपले आहेत. त्यांना उठवू नका, स्वतःच उठतील योजना बेळाने.”

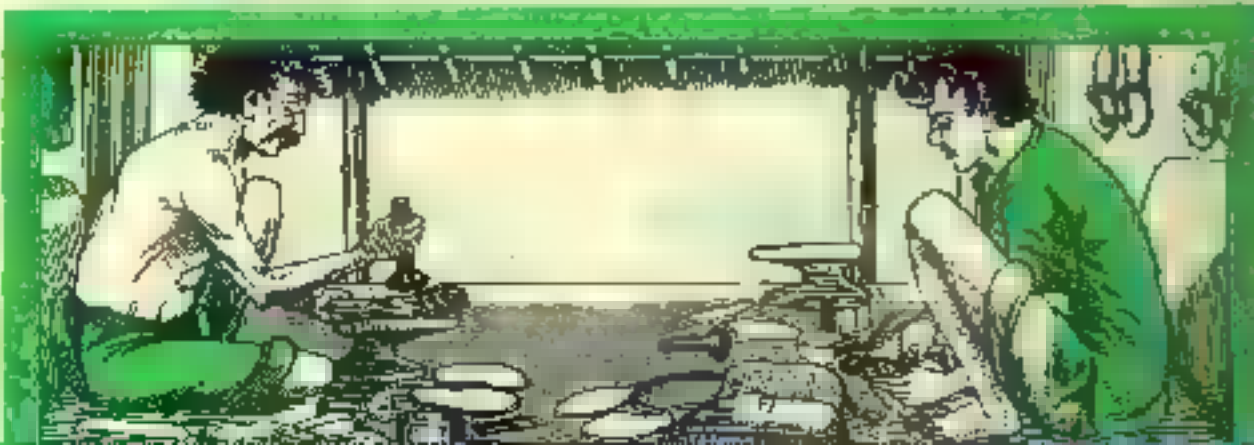
घाकल्या भावाने आपले योगडे उचलून आपल्या खांद्यावर ठेवले. लोच त्याची सर्व काळजी व भीति पार उडून गेली.

सैंपाक तयार झाला. मोठा माऊ वण उठला. घाकल्या भावाला तेथे पाहून व ओळखून तो म्हणाला—“तू राजदरबारी आहेस व तुझा भानमरासव फार भाडला आहे असे मी ऐकले होते. इकडे विकारीला भाऊ होतास वाटते !”

“नाही दादा! राजा व राजदरबार यांच्याशी आपले काय काम ! मी आपल्या झोपडीत परत निघाले होते. तू कसा काय इकडे ? बरु घरी. आपण आपल्या जुना भंदा करू व सुलासमाधानाने राहू.”
माऊ म्हणाला.

“बरोबर आहे तुम्ही म्हणजे ! उद्या-
बाकं परत
गावी.” मोठा माऊ म्हणाला.

पुष्कळ दिवसांनी दोघे माऊ शेजारी बसून जेवले. त्याच झोपडीत दोघे झोपले. दुसऱ्या दिवशी ते आपल्या निघाले. परी येऊन दोघांनी मिळून जुना भंदा सुरू केला. पाकटा माऊ बरेच दिवस राजदरबारी राहून आला असूनहि आपल्या भिवमंडळींना व गांवकऱ्यांना विसरला नाही हे पाहून गांवकरी त्याचा जास्त आदर करू लागले.

खोटी बहीण

मुमिपूरचा राजकुमार महेंद्र व गंग्याचा मुक्या विजय दोघे एकदा रानांत फिरारीला गेले. वाट चुकून रानांत भटकत दोघे दमून गेले. सूप तहान लागली होती त्यांचा. त्याच वेळी त्यांना एक जुने देऊळ दिसले. जात कोणाचा तरी आवाज ऐकून त्यांनी दार ठोठावले. दाराचा आतून कडी होती. आतून फिरत्या आवाजास कोणी तरी विचारले—“कोण आहे !”

“तहान लागली आहे. प्यायला बोहे पाणी मिळेल का !” राजकुमाराने विचारले. दार उघडले. जात दोघे तरुण मुली होत्या. त्यांचे कपडे मळके होते. त्यांनी पाणी घ्याून राजकुमाराला दिले.

“मी या देळाचा राजकुमार आहे. माझे नांव महेंद्र. माझा हा मित्र विजय

गंग्याचा मुक्या आहे. येथे तुम्हाला पां आम्राळा आश्वय वाटते.” राजकु म्हणाला.

मोठी मुक्या म्हणाली—“आम्हीवेल राजकन्या आहेत. एका राक्षसि आमच्या बहिकांना मीसि दाखवून आम्हां आणले. तिका फंसवून आम्ही दोघी बेऊन रुपलो आहो.” बोरता नोकता ति डोळे ओले झाले.

“कोणत्या देळाच्या राजकन्या तु दोघी ! तुमच्या बहिकांथे नांव काय राजकुमाराने मोठीला विचारले.

“तेचदेच विचारू नका. आमच्या व कांचा अपमान होईल.” मोठी बहीण म्हणा तिथे नांव कुसुमावती होते व ति बहिणीचे नांव कमळावती होते. म

“गप्प रहा. आपलें नशीव उदवास आलें आहे. त्याका पाठ दाखविणें शहाणपणाचें नाही.” कुसुमावती म्हणाली.

“आपण दोषी या दोषांच्या बरोबर निघून गेलों तर आपल्या आईचें कसें होणार !” कमलाक्षीने विचारलें.

“तिला तर आनंदच होईल. आपलें ओझें तिला किती वाटू लागलें आहे, तुला माहीतच आहे. आपला संसार सुखाचा झालेला पाहून तिला आनंदच होईल.” कुसुमावती म्हणाली.

दोषी बहिणी राजकुमार महेंद्र व त्याचा मित्र दिव्य यांच्याबरोबर निघून गेल्या.

दोषी बहिणी एका सामान्य गरीब घराण्यांतल्या मुली होत्या. त्यांच्या बहिःजांनी एका सावकाराकडून कर्ज घेतलें होतें. सावकार दोषां मुलींशीं रुध करून दे म्हणून बापावर दडपण जाणू लागला. त्याच फाळणीत बाप वारला. मुलींच्या आईला त्या सावकाराची जास्तच धास्ती बसली. घर सोडून ती दोषां मुलींना घेऊन त्या रानांत येऊन राहू लागली. आसऱ्याला त्यांना सुदैवानें ते पडकें देऊळ मिळालें.

राजकुमार व विजय आले तेव्हां जाई शेजारच्या गांवांत भीक मागायला गेली होती. परत आल्यावर मुलींना न पाहून काळजीत पडेल असें समजून कमलाक्षीने एका पाताळाच्या बारीक चिथ्या करून शेज्या खोलींत टाकल्या.

राजकुमार मोठ्या बहिणीला मंत्र्याचा मुलगा धाकट्या बहिणीला आपापल्या घोड्यावर मार्गे बसवून घेऊन राजधानीकडे निघाले. कमलाक्षी आपल्या साडीचे तुकडे बाटेवरच्या झाडांच्या फांद्यावर टाकीत गेली.

राजा व मंत्री दोघे राज्याच्या कामांनं कोठें तरी दूर निघून गेले होते. कुसुमावतीच्या राहण्याची राजाच्या अंतःपुरांत करण्यांत आली व तिच्या बहिणीची मंत्र्याच्या वाड्यांत.

मुली निघून गेल्यावर कांही वेळानें त्यांची आई परत आली. तिनें ओळखलें कीं खुणेसाठीं मुलींनीं साडीच्या चिथ्या तेचें टाकल्या आहेत व ती वाट शोबीत निघाली. बाटेत झाडाळा साडीच्या चिथ्या होत्या. ती त्यांच्या अनुरोधानें राजधानींत आली व सरळ राजवाड्यांत गेली.

कुसुमावतीनें आपल्या आईला येतांना पाहिलें व ती पावरून गेली. हाच त्यांची आई आहे हे कळलें तर राजकुमार आपल्याशीं लग्नला तयार होणार नाही असा विचार करून तिनें एका दासीला बोळाविलें आणि म्हणाली—“ती भिकारीण येते आहे ना ! तिला आंत घेऊं देऊं नका म्हणून सांग.” दासीनें तसेंच केलें.

शेजारीच मंत्र्याचा बाडा होता. धाकटी बहिण आपल्या आईची वाट पहात बसली होती. आईला येत असलेली पाहून ती आपल्या दासीला हाक मारून म्हणाली—

कुसुमावतीचें सौंदर्य पाहून व दिव्य कमलाक्षीचें पाहून चकित झाले. महेंद्र दोषां बहिणींना म्हणाला—“आम्ही दोघे तुम्हां दोघींशीं लग्न करायला तयार आहो. तुम्ही दोघी आमच्या बरोबर थायला तयार आहां का ?”

“आमच्या रक्षणार्थ देवानेंच तुम्हां दोघांना पाठविलें वसावें.” कुसुमावती म्हणाली.

कमलाक्षी आपल्या बहिणीला वरा बाजूला घेऊन आऊन म्हणाली—“कां असें खोटें बोलून त्यांना फंसवतेस ?”

आई उठल्यावर कमळाक्षी तिका म्हणाली—“आई, अकाने सोटे नोवून मोठे संकट आपल्यावर ओढवून घेतले आहे पहा. मी मॅम्माच्या मुल्ल्या सरे ते सांगून टाकून मोकळी होणार आहे. नंतर आपण दोघी जाऊ.”

“छे छे! असे नको करूंस. तुम्हा अकाने सर्वांच्या हिताचे तेंच केले आहे. माझी काळजी सोड तु. तुमचें कसे होईल ही काळजीच मला आहे. ती दूर झाल्यावर दुसरी कसलीच काळजी उरणार नाही.” आई म्हणाली.

राजा व मंत्री राजधानीत परत आले. त्यांच्या मुलांनी त्यांना सांगितले त्यांनी त्यांच्या त्यांच्या पत्नींनी मुलगी निकडून आणली आहे. राजा व मंत्री दोघांनी परवानगी दिली. परंतु राजात्म जेव्हा हे कळले की त्या दोघी राजकन्या आहेत तेव्हा तो म्हणाला—“मुलींच्या आईवडिलांना ही गोष्ट कळविण्याशिवाय मी उरकून घेणें रास्त होणार नाही. लगे त्यांच्याच हस्ते झालेली वरी. राजाचें नांव गांव सांगितले तरी त्यांत अपमानमानण्याचे कारण नाही. कुसुमावतीच्या तिच्या आईवडिलांनी नावे विचारावी.”

कुसुमावती तें पावरली. परंतु स्वतःचा सावरून म्हणाली—“मरकत देशाचे महाराज भीपाद आमचे बहीण होत.” जिनेवर आले तें बोकळी. दुसऱ्या दिवशीच राजानें कुसुमावती व कमळाक्षीला मरकत देशांत पाठविण्याची व्यवस्था केली.

कमळाक्षी आपल्या बहिणीकडे पाहत आली व म्हणाली—“हे काय जाणली मजें संकट! आतां कसे होणार आपलें!”

“विष देऊन जीव देण्या व्यवहिरिक दुसरा मार्ग उरला नाही आपल्याला” कुसुमावती दुःखी होऊन म्हणाली.

“बोकळीस! विष लाऊन आपली दोघींची सुटका होईल. पण आईचा जीव बोक्यांत पडेल त्याची काय बाट!” म्हणत कमळाक्षी आपल्या सोलीत निघून गेली.

दिवशी संध्याकाळी विजय तिच्या सोलीत आला व म्हणाला—“मरकत देशांत जावची सर्व तयारी झाली आहे. विषायका तू तयार आहेस ना!”

“मरकत देश तेथले राजा राणी, त्यांच्याकडील आम्हांला कांहीं करतक्य नाही. आम्ही आपल्या त्या पडक्या देवळांत जाऊन राहतो. आतांपर्यंत जें चढलें तें सर्व

विसरा.” कमळाक्षी म्हणाली. तिने विजयक सर्व सरे ते सांगून टाकले व बहिणीने सांगितले तें सर्व लोटे होतें देखीक सांगून मोकळी झाली.

विजय म्हणाला—“ते सर्व मला कळले होतें. कारण तुझी बहीण बोकळ असता ती तुम्हा नेहऱ्याकडे पाहत होती. त्यावरून तुझी बहीण कांहीं तरी लोटे बोकळ असली, हा अंदाज मी होता. नंतर तुला हा सर्व लोटेपणा आवडला नाही हें मला कळलें. तुझी आई तुम्हा सोलीत आलेली बी पाहिली. तिच्या तोंडावरच्यावरून मी

ओळखले. तुं लोटें बोलणें सकय नाहीं. तुझ्या बहिणीला ॥ लोटें बोलतां येतें. पण तिच्या बोलण्यावर कोणी विश्वास करणें पण ॥ नाही. कारण हजार दोन हजार मैल दुरच्या प्रदेशांत देखील भरकट नांवाचा वेश नाही ॥ श्रीपाद नांवाचा कोणी राजा ॥ नाही. राजकुमार भोळा आहे. ॥ बहिणीचें बोलणें त्याला सरें वाटलें. नी सर्व त्याला सांगितलें तेव्हां त्याला पण माझें बोलणें सरें वाटेना."

कमळाक्षीला जिवांत जीव जाण्यासारलें वाटलें. म्हणाली—“जातां माझ्या ॥ योडी स्वस्थता आली. सर मग ह्या कडून आम्हां दोघी माचलेल्यांना ॥ पडक्या देवळांत पोचली करा. पायी ॥ आमची तयारी आहे. परंतु वाट खुझ कोठे तरी जाकें कीं काय अशी भीति वाटते."

“मी तुला पाहिलें तेव्हांच तुझ्याशिवाय दुसरीणीं कम करावयाचें नाहीं ॥ मनाशीं ठरविलें आणि करणार पण आहे. तुम्ही दोघी राजकन्या नाहीं व त्यामुळे कम होवें सकय नाहीं हें कळल्यापासून राजकुमार आचारी पडला आहे. परंतु महाराज तुलाच्या सुखासाठीं ॥ ॥ करणार नाहीत. असो, योडक्यांत आतां सांगतो, ज्याचा मुहूर्त ठरला आहे. आम्ही तुझ्या आईला हें ॥ कळविलें आहे." विजय म्हणाला.

विजयनें सांगितल्याप्रमाणें सुसुहृतावर राजकुमाराचें कुसुमावतीशीं व विजयचें कमळाक्षीशीं कम झालें. क्लामंतर त्यांची आई कमळाक्षीकरोबरच राहली. कुसुमावती लोटें ॥ होती, ही गोष्ट जास्त ॥ लावून न घेतां राजानें स्वतःच्या देखरेखी- ॥ कम समारंभाची तयारी केली.

कुणवतार

आशुभागाराध्या अधिकान्यांनी कंसाळा त्याचें अनुष्य तुटल्याचें येऊन सांगितल्यावर त्याला त्याचें कंवरेंच मोडल्यासारलें वाटलें. त्याला फार वाईट वाटलें. तरी तो त्या मनःस्थितींत उत्सवासाठी केलेली म्हणून बी व्यवस्था होती ती पाहण्यासाठी गेला.

एका मुंदर रंगशालेसारखी सजावट करण्यांत आली होती. राजा, मंत्री, मांडलिक राजे आणि नागरिक वा सर्वांसाठी त्यांच्या हुद्याच्या मानानें निरनिराळीं उंच आसनें जनविर्ही गेली होती. उदबत्ती, घृष व चंदन यांचा वास दरवळत होता.

ते सर्व पाहून ॥ आपल्या खास महालांत निघून गेला.

चाणूर व मुष्टिक नांवाच्या आपल्या सुप्रसिद्ध महांना बोळावून तो म्हणाला— "जगांत तुमची बरोबरी करू शकणारे माझ नाहीत. नळराम ॥ कुण पोरें आहेत, त्यांच्यांत पैर्य, सादस किंवा शौर्य मुळीच नाही. पहिल्याच सलामींत त्यांचा शोबट केळस तरच बरें."

राजाची ती आज्ञा ऐकून महांना आनंदच वाटला. ते म्हणाले—“महाराज ! हें सांगण्याची गरजच नाही. तीं गवज्याचीं पोरें समोर आलीं कीं त्यांची धुडी पिल्लवहून

त्यांना दूर फेंकून देणं." अशा मरणा करीत दोघे आपल्या निवासस्थानी निघून गेले.

नंतर कंसाने महाभारत नांवाच्या माह-
ताला बोलाविले. ■ म्हणाला—"तू माझा एक
स्वामिभक्त नोकर आहेस. आज तू मी
सांगतो ते काम उत्तम प्रकारे बजावले
वाहिलेस. बसुदेवाचे मुळगे खेडे गांवात
वाढले आहेत. ते आले आहेत मधुरेला.
तू ते येण्यापूर्वीच कुबळय पीढला राज-
बाळाच्या सिंहद्वारावर नेऊन उभा कर.
ते समोर आल्या बरोबर हत्तीला त्याच्यावर
सोड."

दुसऱ्या दिवशी सकाळी राजाज्ञेप्रमाणे
रंगशालेत सर्व आपापल्या जागी बेलून
वासनस्थ झाले आणि बलामाची आणि
कृष्णची वाट पाहू लागले. कंस सिंहसनावर
बेलून बसला. त्याने शुभ कसे परिधान
केली होती आणि गळ्यांत मोठ्याचा हार
धातला होता. शुभ सवासाळी तो चंद्रा-
सारखा लोभत होता.

नाथूर ■ मुष्टिक ■ हत्तीसारखे रंग-
शालेत कंसासमोर उभे होते. महानाथ
माहूत कुबळयपीढ हत्तीवर घसून सिंहद्वारावर
कृष्ण व बलराम दोघांची वाट पाहत
होता.

दोघ्या बेलाने ■ व कृष्ण बेल
असलेले त्याला दिसले. सर्व त्याचे सौंदर्य
पाहून कौतुक करीत होते. सिंहद्वारांत
पाऊल टाकतोच बाघे बाजूं लागली ■
प्रेक्षकांनी दाढ्या बाजवून त्यांचे स्वागत
केले. त्याच गडगडीत माहूताने कुबळयपीढला
त्याच्यावर सोडले.

ते पाहून व क्षणाचांत सर्व प्रसंग
ओळखून कृष्ण बलरामाला म्हणाला—
"दादा! आपल्याला ठार करण्यासाठी
कंसाने या हत्तीला तयार करून ठेवला

आहे. त्याला स्वतःचा मृत्यु अवळ आहे हे
देखीक खात्रीने कळले असणार." असे
म्हणत तो पुढे गेला. तिकडून तो मद्योन्मत्त
हत्ती आपली सोडप उचकून व विकलाळ
■ चारण करून पुढे आला. त्याच्या
चाळण्याने जमीन हादरली.

कृष्णाने हत्तीच्या बळाची परीक्षा
पाहण्याचे ■ प्रेक्षकांचे मनोरंजन करण्याचे
ठरविले. त्याने हत्तीला सोड पुढे करून
आपळण्याला बणुं काही मोत्साहन दिले व
हत्तीने सोडेत धरण्याबरोबर चपळपणाने तो
भोवंबळून ■ चढला आणि हत्तीच्या दोन्ही
सुळबांवर उभा राहून हत्तीच्या कुंभस्थलावर
चमचम अशा लाथा मारायला सुरवात केली.
नंतर तो त्याच्या पाठीवर चढला आणि
सोड धरून लांबी उतरला. दोन्ही हातांनी
हत्तीच्या पोटावर कृष्णाने नुकथ्यांचा मारा
हतक्या जोराने सुरू केला की हत्ती कळबळून
ओरडला. हत्तीने वळून कृष्णाला धरण्याचा
प्रयत्न केला. परंतु कृष्ण त्याच्या पायां-
खालून निसटून त्याच्या शेपटीच्या बाजूला
गेला. त्याने हत्तीची शेपटी धरली. त्याला
धरण्यासाठी हत्ती गरगर फिरत असता कृष्ण
लांबी फडला ■ खंधी साधून हत्तीने आपली

सोड कृष्णावर कोरण्यासारखी मारली. कृष्ण
स्वतःला ■ उभा राहणार हसक्यांत
हत्तीने एक दोन जागी आपले सुळे मारून
कृष्णाला जखमी केले. आता हत्तीला
यमसदनाला पाठविण्यांत वेळ बाळगणे बरे
नाही असे ठारवून कृष्णाने त्याच्या सुळ्यांवर
जोराने लाथ मारली. त्या बरोबर त्याचा
दांत तुटला. तो दांत वेळून कृष्णाने हत्तीचे
गंडस्थळच फोडले. असल्या वेदनेमुळे हत्ती
जमिनीवर गडगडला लोळू लागला. कृष्णाने
हत्तीच्या दाताने माहूताचे पांढे डोळे फोडून
■ ठार केले.

कृष्णाजवळ जाऊन म्हणाळा-“गुराड्यांच्या पोरांना जिहून तूं पुष्कळ कीर्ति मिळविली आहेस, नाही का? आज मी आलो आहे तुझ्या समाचारास. सहर्ष माझ्या पंज्यांतून तूं कसा सुटतोस तो.”

तें ऐकून कृष्ण हंसत चाणूराळा म्हणाळा-“कंसाचा भरबसा बराच दिसतो आहे तुझ्यावर. तरमग तूं येच माझ्याशीं पंजा मिडवायला. फुकट बंद कर.”

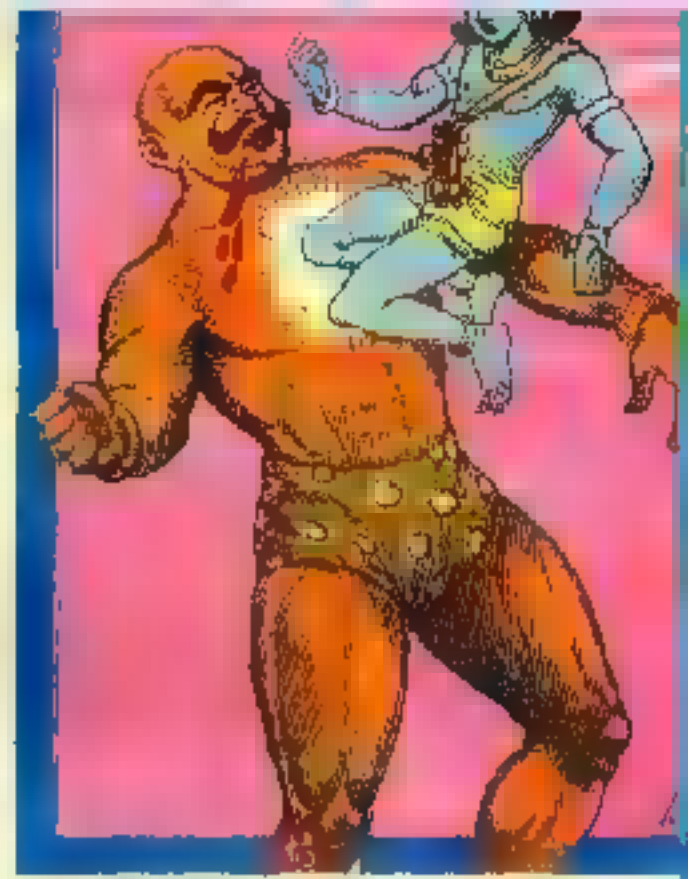
चाणूर व कृष्ण दोघांचे मल्ल युद्ध सुरू झालें. सभेंत जपलेले सार्व कृष्णाचे पोरबय व चाणूरचा कमावलेला देह पाहून घाबरले. डोंगरासारखा हा राक्षस आणि पोरबय कृष्णाशीं त्याचे मल्लयुद्ध, हा न्याय नव्हें....। येथे कोणाकाच कशी काय ही गोष्ट सुचत नाही. मल्लयुद्ध बरोबरीच्या पहेलवानांमध्ये चिनोवार्थ होते. राजानें हें युद्ध बंद केले पाहिजे व दोघांचा सत्कार केला पाहिजे.”

ऐकून कृष्ण म्हणाळा-“मला याच्याशीं मल्लयुद्धाची अवाग्यासें सर्वां भिळाळी आहे. जरा या मूर्खाना कळू तर दे कीं याच्या बळगना बंद करणारा व यांचें तोंड फोडणारा दुसरा कोणी ना जमतांत आहे.

मी याची पाठ मळ करून याची घमंड जिरवित. तुम्ही नुसतीं गंमत पहा. हा चाणूर कुडच देशाचा राहणारा आहे. कित्येक मळांना यानें लोळविले आहे. आज मी बाला लोळवणार आहे.” असे सांगून तो चाणूरला जाऊन भिडला.

कृष्णाचा जपळपणा व मल्ल पाहून चाणूरचे दोळे फिरले. वाटले होतें तितकें कृष्णाळा पाहणें ठार काजें सोपें नाहीं हें त्याला लान करून लुकलें होतें. स्वतःचा बचाव करीत ओढीत, डककत, उड्या मारीत, पुढें मार्गे परस्परांना रंटीत त्यांनीं परस्परांना पादण्याची शिकस्त केली. कधी परस्परांच्या होक्याला त्यांचे होके आपटे तेव्हा टाक्यांचा कडकडाट होई. त्यांनीं परस्परांना नुके मारून, नलांनीं ओरवाडून, केस ओढून व कधी कधी हत्ताप्रहार करून परास्त करण्याची शिकस्त करून पाहिळी.

चाणूरनें पवित्रे वेळोवेळीं बदलत पाहिले. पण प्रत्येक वेळीं तोच कृष्णाच्या पैचांत अडकत गेला. चाणूरची नाजू पडती होत चाललेली पाहून पेशकांनीं टाक्या वाजवायला सुरुवात केली. तेव्हां कंसानें चिहून जाऊन सर्वांना गप्प बसायला सांगितलें.

कृष्णानें गमती खातर इतका वेळ चाणूरला खेळवून लोकांचे धोंडें मनोरंजन केलें होते. पण कंसानें राग दाखविल्यावर त्यानें चाणूरचा शेवट करायचा ठरविला. चाणूर-देखील आपल्या शेवटच्या घटका मोजूं लागला होता. चाणूरचा धीर पूर्णपणें खचला होता, हें पाहून कृष्णानें त्याला धरलें व त्याला गरगर फिरवून त्याच्या होक्यांत सुष्टिप्रहार केला. नंतर उडी मारून तो त्याच्या छातीवर चढून बसला आणि दोन्ही मांड्यांत त्याची मान आवळली. त्याबरोबर तो भटभट्टा रक्त ओकला.

हत्तीनें सुट्टे मारल्यामुळे कृष्णाच्या अंगांतून एक दोन जागी रक्तमवाह साळता होता. त्याच्या हातांत हत्तीचा सुळा होता. अशा तऱ्हेनें त्याचे तें रूप भयंकर दिसूं लागलें होते. त्याला पाहून कंसानें चाणूर व मुष्टिक या दोघांना खुणेनें कृष्णा-बलरामांचा शेवट करण्यास सांगितलें. कृष्णाचे चाणूराशी व बलरामाचे मुष्टिकाशीं मल्लयुद्ध सुरू झालें.

चाणूर व मुष्टिक दोघांना या गोष्टीचा गर्व होता कीं त्यांच्याहून जास्त बलिष्ठ बलवान जगांत दुसरा कोणी नाहीं. चाणूर

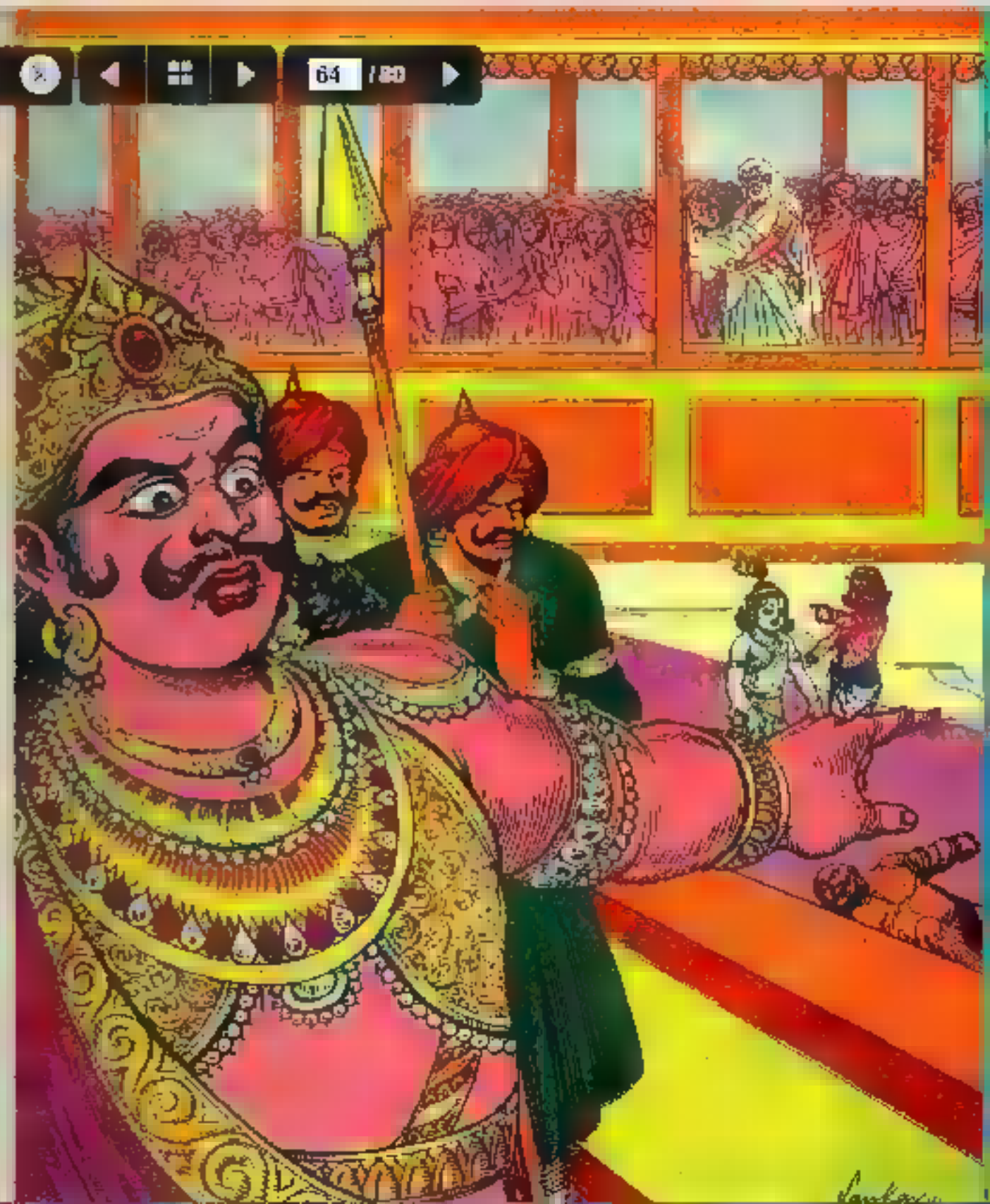
इकडे कृष्णानें चाणूराला वससदनाची वाट दाखविळी व तिकडे वळारामानें भुषिकाळा ठार केलें. दोघां मज्जांना ठार करून दोघे विजयी वीर रंगशालेंत उभे राहून प्रेक्षकांकडे पाहूं लागले. त्याचवेळीं कंसानें कृष्णाकडे क्रूर दृष्टीनें पाहिलें. नंदानें तें पाहिलें आणि त्याचे अंग आपावमस्तक धरारलें. त्याच्या तोंडांतून शब्दच उमटेना.

तोंपर्थत देवकीला वाटत होतें की चाणूरच्या ■ भुषिकाच्या हातून कृष्णवळाराम नांचणें अशक्य. तिची बोलण्याची छातीच होत नव्हती. पण दोघे विजयवीर समोर

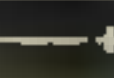
मानदानें येत बसलेले पाहून तिच्या होळ्यांत आनंदासु उभे राहाले. वसुदेवाच्या आनंदाला तर बारावारच नव्हता.

कंसाच्या अंगाला बरपासून साजपर्यंत घाम सुटला. रागानें त्याचें सर्व अंग बर बर कांपत होतें. त्याचे होळे निरुत्साहासारखे लाकडेंच झाले होते. त्यानें एकदां चारी बाजूला पाहिलें आणि आपल्या नोकशांना बोळावून म्हणाका—“वा गवळ्याच्या दोघां मुळांना ■ गवळानीबाहेर टाकून वा. नंद गवळ्याला वेळ्या ठोका आणि इतर सर्व गवळ्यांचीं होकी उडवा. ■ रात्रांत तेथें जेवें म्हणून कोणी गवळी किंवा गवळ्याचा पोर असेल ■ सोरासारखें ■ बडवून ■. त्यांचा ब्रमीन जुमला सरकार जमा करा आणि दुष्ट वसुदेवाला दंड करा.”

तें ऐकून जो जेवें होता तेथें आवाक उभा राहिला. देवकीला फार वाईट वाटलें व ती भीतीनें नेत्रुद्ध होऊन पडली. कृष्ण त्याच्या आईबडिलांनीं ■ स्थिति पाहून ■ त्याचे सर्व बंधुमित्र भवभीत झालेले पाहून तत्काळ कंस उभा होता तिकडे निघाला. तो झपझप पायभ्या चडून कंसाच्या सिंहा-

सनापर्वत जाऊन पोचला. भीतीने कंसाचा चेहरा पांढरा पडून झाला होता. राजसभेत बसलेल्या लोकांना कळले देखील नाही. एका क्षणापूर्वी तो भास्वाच्यांत उभा होता व दुसऱ्या क्षणात तो कंसाच्या सिंहासनाजवळ उभा होता.

नंतर कृष्णाने कंसाच्या हात घेऊन स्वाक्षी पाहिले व त्याच्या मुकुट लाघेने भिरकावून दिला. त्याच्या गळ्यांतले मोती तुटून जमिनीवर पसरले. कृष्णाने कंसाचे केस घेऊन त्याचे डोकें हलविले आणि त्याच्या उताणा पाहून तो त्याच्या छातीवर बसला. कृष्ण हतबल आणि निस्सहाय होऊन कृष्णाच्या दयेची जणुं काही भीक मागत होता. त्याच्या गळ्यांतल्या हार तुटल्या होत्या. त्याच्या नाकासोडातून रक्त वाहू लागले होते. डोळे बाहेर निघाले होते. कृष्णाने

त्या स्थितीत कंसाच्या पायन्यावरून स्वाक्षी टाकिले. कंसाचा केवढा मोठा दगारा होता. पण आज तो एका किड्यासारखा मरून जमिनीवर लोळत होता.

त्याच वेळी बलरामाने कंसाचा सुनाम याच्या सिंहासारखी गर्जना करून ठार केले.

कृष्णाने त्या रक्तरेजित हातांनीच बभ्रुदेवाला पाय घेऊन नमस्कार केला. बभ्रुदेवाने त्या पोटाशी धरून आशीर्वाद दिला. नंतर कृष्णाने देवकीला नमस्कार केला. तिने पण त्याला आशीर्वाद दिला.

नंतर कृष्णाने उप्रसेन इत्यादी बहिलांना नमस्कार केला व त्यांचे आशीर्वाद मिळविले. सर्वांना सांगून बलरामाबरोबर कृष्ण आपल्या बहिलांच्या घरी निघून गेला.

अरण्यपुराण

[१४]

ब्रह्मदेव जमिनीवर पडून लोकांस व कष्टत होता. प्रश्नांमागून प्रश्न सर्व विचारीत होते. चढत्यामुळे त्याच्या हातांपायांना छान स्वरचलले होते. तोंडातून सरळ शब्दपण उमटत नव्हता.

मौवलीने विचार केला की जोपर्यंत बलदेवच्या या गोष्टी चालू राहतील तोपर्यंत येसुबावर नजर ठेवण्याची सक्षम तिच्यावर राहणार नाही. नंतर तो झोपडीच्या सिडकीजवळ पोचला तेव्हा त्याला कोणीतरी पाय चाटीत असल्याचा भास झाला.

“तू का आई? इकडे काय करते आहेस?” त्याने विचारले.

“जंगलांत घुलांचे गाणे ऐकू आले आणि मी निघून आले. बरे, पण मी आले

आहे, तुला अंगावर दूध पाजणाऱ्या बार्देका पहायचे आहे मला.” खंडगीण म्हणाली.

“तिचे हातपाय बांधून तिला ठार करण्याचा बेत होता या दुष्टाचा. मी तिला सोडविले. तो तिचा मजरा दोघे राणाच्या वाटेने निघून जातील.” मौवली म्हणाला.

“मी जाईन बरोबर. झाले असले तरी दांत शाबूत आहेत माझे.” असे म्हणत खंडगीण उभी राहिली आणि आंत काळोखांत पाहू लागली.

मौवली पुन्हा आंत गेला. म्हणाला— “या वेळी सर्व बलदेवच्या समोवती घोलका करून त्याच्या गण्या ऐकण्यांत गर्क झाले आहेत. नंतर ते इकडे विस्तव घेऊन येतील आणि या झोपडीला आग लावतील.”

मेस्तुबाचा नवरा उक्तीडवा वसून होपडीच्या एका कोपऱ्यांत स्थूळ झगला. "खरे, हे पुरलेले पैमे नरोवर नाही नेतां यायचे आपलशळा." मेस्तुबा म्हणाली. मेस्तुबाचा नवरा मौबलीकडे पाहून म्हणाला—"एक पोटा विकत घ्यायला पुरेला हा पैसा. एका तासाभरांत गांववाले येतील पाठकाग करायला."

"मी येथून त्यांना जाऊ देईपर्यंत त्यांच्यापैकी एकजण देखील तुझ्या बाटेला येणार नाही. तू म्हणतोस पोटा घेता आला तर चांगलेच." मौबली म्हणाला.

मेस्तुबाचा नवरा सर्व रुपये काढून घेऊन उठला. त्याने ते रुपये कमरेला सोबले. मौबलीने मेस्तुबाला उचलून खिडकीबाहेर पोचविले. बाहेरचा थंडगार वारा कमर्यावर तिला हुशारी वाटली.

"सान्हीवाराची वाट तुम्हांला माहीत आहे का?" मौबलीने विचारले. मेस्तुबा व तिचा नवरा दोघांनी मुंडी हलवून होकार दिला.

"तरमग तुम्हांला कसलीच भीति नाही. निघा, चला. तुम्हांला तुमच्या मागे पुढे व आजूबाजूला बोटें संगीत म्हणजे लांडग्यांचे

ओरडणें ऐकू येईल. तरी भिण्याचे कारण नाही." मौबली म्हणाला.

"हे सर्व दुष्ट आम्हांला जालगार नाहीत, ही भीति आम्हांला नसती तर आम्ही या मध्यरात्रीच्या वेळी गांवाबाहेर पाऊळ टाकले असतें का! मनुष्यांच्या हातीं रानटी जनावरांसारखे मरणपेक्षां रानटी जनावरांच्या हातीं मरण आले तरी परबरेल आम्हांला." मेस्तुबाचा नवरा म्हणाला.

"मी सांगितलें ना तुला की जंगलांत तुझ्या बाटेला कोणी येणार नाही. तुम्ही दोघे खान्हीवारा पोचिपर्यंत तुमचे रक्षण होईल. मनुष्य किंवा पशु दोघापैकीं एकाची हि भीति मनांत जालगण्याचे कारण नाही." मौबली ठामून म्हणाला.

मेस्तुबा मौबलीच्या पायाला चिकटून बसली. मौबलीच्या सर्वांगांत आनंदाची एक लहर चालू झाली. त्याने तिळा भेमाने हल्लवारपणाने उठविले. मेस्तुबाने त्याला पोटाशी घट्ट धरले आणि त्याच्या दोक्यावर हात फिरवून आशीर्वाद दिला.

तिच्या नवऱ्याने आपल्या शेतांकडे पाहिले. "आम्ही इंग्रजांना घेऊन त्यांच्याकडे गाऱ्हाणें नेले आणि ज्ञातून नकटेन

दोघांवर सटला चालवाला तर गांवचे दिवाळेच निघेल. माझ्या शेतांतल्या पिकावर व माझ्या म्हशींच्या दुधावर पुष्पट पासी होणार नाही का!"

मौबली म्हणाला—"पुढच्या दिवाळ्यांत घेऊन पहा, येथे काय उरले आहे तें?"

ते जंगलाकडे निघाले. लांडगीण आईने पुढे उडी मारली. "याच्याबरोबर जा, सर्व जंगलांत सांग की यांच्यावर कोणत्याहि प्रकारचे संकट येतां कामा नये. जरूर पडली तर हांक मार. काळ्या वाघाला मदतीला बोलाव." मौबली लांडगीण आईला म्हणाला.

हाडम्यांची एक आरोळी विजेसारखी सर्व जंगलाला जणु कांहीं मेकून गेली. ती शांत पण ह्याली. मेस्तुबाचा नवरा दचकला आणि पराच्या बाटेने उरुटा पळू लागला.

"नीध पुढे....नव्हते का सांगितले की थोडेंसे संगीत ऐकू येईल म्हणून. खान्ही हारापर्यंत संगीत ऐकू येत राहील. याचा अर्थ असा की जंगलांत तुला भीति नाही." मौवली म्हणाला.

मेस्तुबाने आपल्या नवऱ्याला पुढे चलायला दकलेले. त्याच्याबरोबर हाडगीण आई पण जंगलांत अदृश्य झाली. इतक्यांत काळा वाघ मौवलीच्या पायांजवळ आला.

"चौघे भाऊ कोठे आहेत? आज रात्र भर कोणाला गांवाबाहेर पडू देऊ नका." मौवली म्हणाला.

"मी एकटा हे काम करायला पुरेकार नाही का?" काळ्या बाघाने विचारले.

"गप्पा अजून चाखू आहेत. नलदेवने आतांपर्यंत कित्येक कपोलकल्पित गोष्टी सांगितल्या असतील. ते झोपडीजवळ येऊन तिला आग लावायला उतावळे झाले आहेत. ते येतील तेव्हा त्यांना येथे काय आडळेल? रिकामे झोपडे! " हः हः हः हा!" मौवली मोठ्याने हसला.

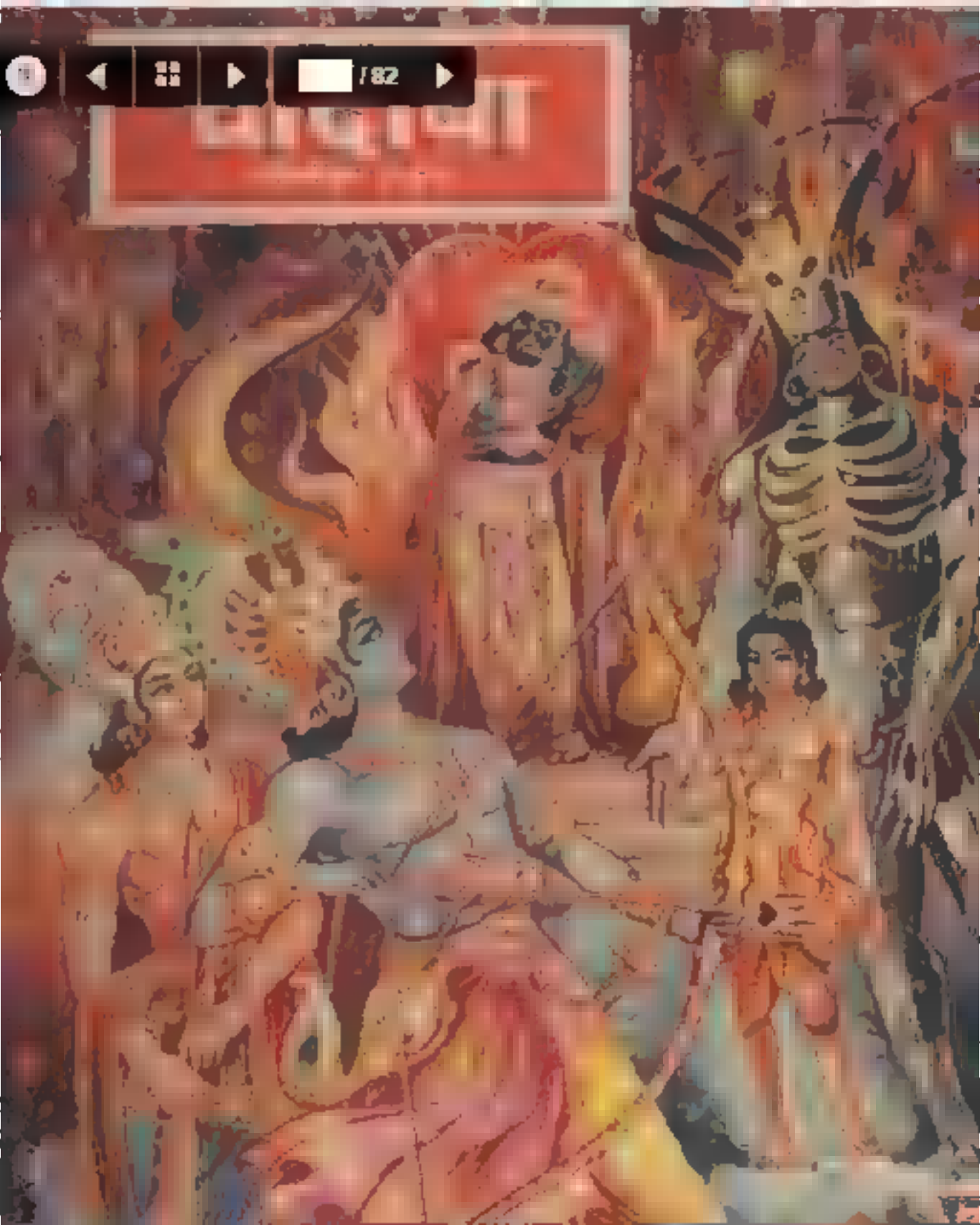
"ते येतील तेव्हा मला आंत राहू दे ना. पाहुं तर दे की माझे पाव पांथायला कोण धडतो ते." म्हणत काळा वाघ झोपडीत शिरला आणि त्याने साडेबर हाणून दिली. त्याने मौवलीला ■■■ नसायला सांगितले. पण कोणी मनुष्याने त्याला ज पाहिलेलेच बरे असे मौवलीला वाटत होते. [पुढील गोष्ट पुढील अंका]

६८. व्हिक्टोरिया घबघबा

"मिथि-मेल-मुन्ग" (धूर मुळां नेळतो) हा नांवाचा घबघबा प्योदेक्षिया (आफ्रिका) मध्ये आहे याची उंची ■■■ मैल व रुंदी २५६ ■ ३४३ फूट आहे.

182

अनेक प्रकारे त्याला सांगून पाहिले, पण त्याने फेंचांना वाहेर काढले नाही. चालू असता फेंचांना नवावाचा असा पाठिंबा मिळणे आपल्या हिताचे नाही हे इंग्रजांना माहीत होते. म्हणून सिराजउद्दौलाला गादीवरून काढून दुसऱ्याला गादीवर बसविण्याचा इंग्रजांनी घाट घातला. त्या साठी त्यांनी फिरोजीचा मार्ग घेतला. या कटांत नवावाचा सेनापति मीर जाफर, दुर्लभ राय आणि जगतशेठ सामील झाले. मीर जाफर व त्याच्या मित्रमंडळींबरोबर १० जून रोजी इंग्रजांनी एक गुप्त तह केला. या तहाप्रमाणे इंग्रजांनी मीरजाफरला तैतिक सहाय्य करण्याचे वचन दिले आणि त्याबद्दल कटांत सामील झालेल्या सर्वांनी इंग्रजांना मदत करण्याचे वचन दिले. अमीचंदने कुटलेल्या धनाचा प्रमुख बांटा मागितला.

झाडव्हने तहाची कळमे लेखी लिहून काढली व अमीचंदची अटदेखील त्यांत नमूद करून ठेवली. बॉटसनने त्या तहावर सही करण्यास नकार दिला, तेव्हा झाडव्हने स्वतःच बॉटसनची सही करून अमीचंदला तहाचा कागद दिला.

फेंचांना आपल्या दरबारांत आणून विल्यामुळे इंग्रजांशी विरुद्ध शक्त्याचे ओळखून सिराजउद्दौलाने आपल्या अधिकाऱ्यांच्या सल्ल्याने फेंचांना परत पाठविण्याचे ठरविले. त्यांनी परत जात असता नवावाला विरुद्ध होत असलेल्या कटाबद्दल सावध केले होते. नवानाने मीरजाफरला ताबडतोब कैद केले असते तर इतर कटवाऱ्यांचे होळे उघडले असते. परंतु सिराजउद्दौलाने मीरजाफरच्या बोलण्यावर विश्वास केला व त्यालाच सेनापति राहू देऊन मुद्दाची तबारी चालू ठेवली.

श्रीरामचंद्र

एका गावा एका सुब्रह्मन्त शेतकरी जोडप्याला चंद्र नावाचा एक मुलगा होता. तो मोठा होत गेला वसतसा त्याचा सोडसाळपणा वाढत गेला.

एकदा त्याच्या बापाने त्याला धाक दाखवून सांगितले की तो जर इतर शाहाण्या मुलांसारखा वागला नाही तर त्याच्याशी लग्नाला कोणी मुलगी तयार होणार नाही.

मुलाने बापाला एकाच विद्वान पंडितासारखे उत्तर दिले—“विस्तवाची ज्योत खावून तेहमीं वर जाते व पाणी टेंचावर असले तरी खालीच जाते.”

“अरे खुब्या! मी आहे तोपर्यंत ठीक आहे. मी निघून गेलीं तर कर्मरे होणार तुझे!” बापाने वैतागून विचारले.

“मी मुद्दा जाणारच आहे. पण तुम्ही आधी आलांत तसे आधी जाणार एवढेच!” चंद्र म्हणाला.

ते उत्तर ऐकून बापाला इतका राग आला की त्याने त्याला घराबाहेर काढले. चंद्र वहाणा धावून व छत्री घेऊन निघाला. तो दुपारच्या सुमारास एका तळावाऱ्या काठी आला. थोड्या वेळाने तेथे नागेश नावाचा एक मनुष्य आला. त्याने आपली शिपोरीची गांठ सोडीत चंद्रला विचारले—“कोण रे तू? कोठे निघालास?”

“मी एक अनाथ आहे. पाय जिकडे नेतील तिकडे जाणार आहे.” चंद्र म्हणाला.

“तर मग चल माझ्या घरी आणि घरचे कर.” असे सांगून नागेशने त्याला बरोबर आणलेल्या शिपोरीतले धोडे

कांही तरी [ ] दिलें आणि बाकी [ ] खाऊन घेतले. नंतर दोघे निघाले. वार्टेल एक जंगल लागलें. चंद्र छत्री डोक्यावर उभारून घेऊन चालत असलेला पाहून नागेशने विचारलें—“सावलीत छत्री रे कायला ?”

“छत्री उघडायला माझ्या डोक्याने सांगितलें” चंद्र म्हणाला.

कांही अंतर चालून गेल्यावर एक ओढा लागला. नागेशने बहाणा काढून हातांत घेतल्या. पण चंद्र बहाणा काढल्या शिवायच पाण्यांत उतरला. अर्थातच नागेशने त्याला विचारलें, तेव्हां तो म्हणाला—“माझे पाय

तसे म्हणतात. कांही अंतर चालून गेल्यावर चंद्रने विचारलें—“या शेटेवर शिडी किंवा जिना असता तर !”

“वार्टेल शिडी किंवा जिन्न्याचे काय रे काम !” नागेशने चकित होऊन विचारलें.

अशातचहेंचें बोलत बोलत दोघे नागेशच्या गांवा पोचले. नागेशने दाराची कडी बांधवून हांक मारली—“गौरी !”

तेव्हां एका मुलीने येऊन दार उघडलें. तिने [ ] तपेली भरून नागेशला [ ] घुवायला पाणी दिलें. चंद्रला पाहून दुसरी तपेली भरून पाणी आणून ठेवले आणि ती घरांत निघून गेली.

“ही तपेली नवी आहे का जुनी !” चंद्रने नागेशला विचारलें.

“हा [ ] प्रश्न वेच्चासारखा ?” नागेशने विचारलें.

चंद्रला बाहेर बसायला हांगून नागेश आंत गेला व बायकोला म्हणाला—“काम शालें नाही.” नागेश गौरीसाठी स्थल पहायला गेला होता. कांही वेळानें पुन्हां म्हणाला—“आला आहे हा, कोणी तरी अनाथ दिसतो आहे. मुलीचे लग्न जमोपर्यंत

राहील पडून. करील स्थान सहान कामे. थोडा वेडपट दिसतो आहे.”

इतक्यांत सैपाक तयार झाल्याचे गौरीने सांगितलें व दोघांची पांजे वाढली. साण्या जेवणाबरोबर तिने कांही गोडघोड सुद्धा केले होते रया दिवशी. जेवण झाल्यावर नागेश चंद्रबरोबर थोडीवर [ ] बसला. त्याने विचारलें—“कसा काय वाटला सैपाक !”

“डोसकें गाशें !” चंद्र म्हणाला.

ती गोष्ट गौरीने ऐकली. ती [ ] बाजूने शेजारच्या घरी गेली. नागेशला भाय चंद्रचे ने उत्तर ऐकून [ ] राग आला. “मीय, [ ] हो [ ] पळून. माझ्या घरी नाही तुला रहायला जाणा.”

“कर्ज असेल तें तुम्हीच फेडावे.” चंद्र असे सांगून निघाला.

तेव्च्यांत गौरी पिढा घेऊन आली व विचारलें—“ते कोठे आहेत ?”

“छाड, चोर ! मी त्याला हाकळून लावले.” नागेश म्हणाला.

“या लहानशा गोष्टीबद्दल ! विच्चा-शिवाय पंच पक्षांनाचें जेवण देखील फुकटच नाही का ! म्हणून मी शेजारच्या घरी

जाऊन [ ] लावून आणाला.” गौरी म्हणाली.

“जानोजातां ती गर्वानें आणली काय म्हणाला, आहे का माहीत ! कर्ज असेल तें आम्ही फेडावे, म्हणें.” बाप म्हणाला.

“त्यांचे कर्ज काकी होतें म्हणून तर आपण घरी बोलवून [ ] जेवायला घेतलें !” गौरी म्हणाली.

“माहीत आहे का तुला, वाढभर तो काय चडवड करीत आला तें !” असे सांगून नागेशने चंद्र वार्टेल जें कांही बोलला तें सवितार सांगितलें.

तें ऐकून, गौरी म्हणाली—“बाबा, त्यांत वेडपटपणा नव्हता.” असें सांगून गौरीने त्या सर्वांचा अर्थ सांगितला.

नवी तपेली व जुनी नपेली म्हणून गौरीचे लग्न झाले की नाही हे त्याने विचारलें. यादेंत ‘शिडी किवा जिना’ याचा अर्थ आपण गोष्टी सांगत गेलों तर वाट सहजी संपेल. बहाणा घालून तो बाप्यांत उतरला. कारण आंतले कांटे बोलले असते. माडाखालून जात असनां शाडावर बसलेले पक्षी शिटतात. तेव्हां छत्री टघडली तर फणजे घाण होणार नाहीत एवढेंच.

असें सांगून गौरी म्हणाली—“वेडेपणाचे तें सोम आहे. त्याच्या प्रत्येक बोलण्यांत कांहीं तरी गूढ अर्थ असतो.”

ती आपल्या मोलकरणीला बोलवून म्हणाली—“तू चौकांतल्या दुकानांत जाऊन

एका आप्याचे ‘चटचट’ व एका आप्याचे ‘चिटचिट’ माग. जो कोणी येऊन दुकाव-दाराला त्याचा अर्थ सांगेल त्याला त्याचे नांव विचार. चंद्र हें नांव सांगितलें तर त्यांना बरोबर बोलवून घेऊन ये.”

तिने दुकानदाराकडे जाऊन आप्याचे ‘चटचट’ व एका आप्याचे ‘चिटचिट’ घ्याला सांगितलें.

“म्हणजे गळ्या ?” दुकानदारानें विचारलें.

“एका आप्याची मोदरी व एका आप्याच्या भुरभुराच्या शेगा ह्या आहेत तिला.” चंद्र म्हणाला. मोलकरणीने त्याला त्याचे नांव विचारून मातकिणीने बोलविलें आहे असें सांगितलें.

चंद्र घरी आल्यावर गौरीने चंद्रला पसंत केवयाचे नागेशने ओळखलें. त्याने त्याचे लग्न करून दिलें.

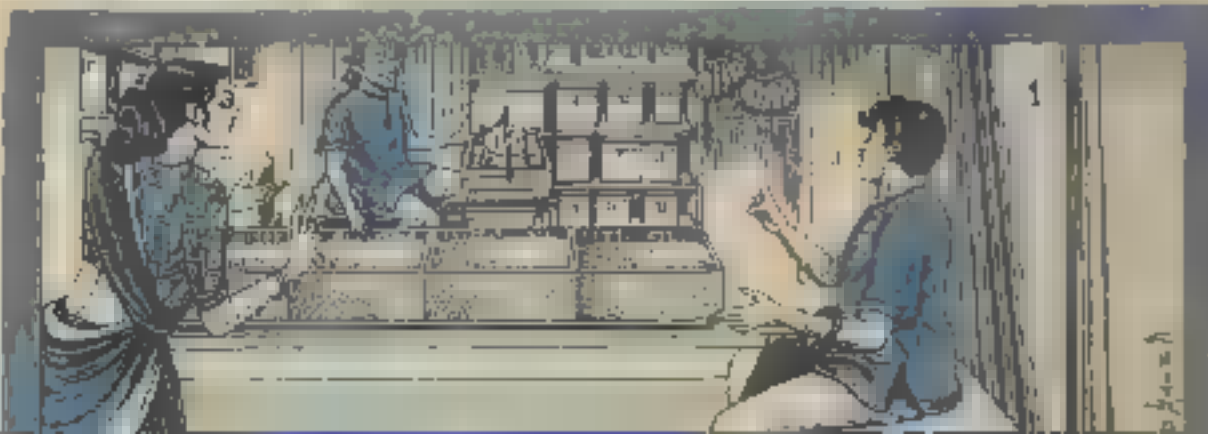
पाताळ कोट

[१६]

[पुरुष] आतांचे माथी, हाड्यांच्या हातावर घुरी देऊन डोंगराकडे गळाले. तेथे त्यांना [पुरुष] दिसला सोमकला सहाय लागली होती म्हणून तो त्या [पुरुष] नेला. त्या बरोबर पाणी बहायने एकाएकी थांबले आणि त्यांना तेथे एक दर दिसले. ते [पुरुष] पोचले तेव्हा ते [पुरुष] आत त्यांना [पुरुष] दिसल्या.—पुढे ।

गुहेत [पुरुष] दिसतांच धूमकचे पाय ज्वाळा पण तशाच असाव्यात. ही सर्व दारांतच धबकले. सोमकने व विरूपानें फसवणूक तर होत नाही ना आपली !” आपापलीं हत्यारें सावरून धरली. विरूप असें म्हणत विरूपानें एक पाऊल पुढे पाच्या खांद्यावर बसलेला [पुरुष] गरुड पक्षी टाकलें आणि धूमकच्या खांद्यावरून पली-ओरानें पंख फडफडवूं लागला व उडण्याचा कडे डोकावून पाहिलें. यज्ञ करूं लागला.

“कोण तो ? जंगलाचा नाईक विरूप “कालशंकर मानिक कोठे आहे ! तो का !” या प्रश्नासाठीपाठ ज्वाळांच्या धवधवा आडूचाच होतासा वाटतो. हा पक्षीकडे कालशंकर दिसला. विरूपानें दोन्ही

आजून प्रथम नमस्कार केला आणि त्यानंतर दारानूनच साष्टांग नमस्कार पण केला.

मांत्रिक स्मित करून दरवाज्यापर्यंत आला. विरूपाक्षा आशीर्वाद देण्यासाठी त्याचा हात मूढ होता—“हे दोघे कोण तुझ्याबरोबर !” त्याने स्तुणेने धूमक सोमक विषयी चवकशी केली.

विरूप उठून उत्तर देणार त्यापूर्वीच कालशंकरने पुन्हा प्रश्न केला—“तुम्ही दोघे कदेच देशाचे नाही का ! तुमच्या देशाचा राजा उग्रसेन याच्या विषयी कांही वार्ता ?

तुमच्या राज्याच्या सीमेवर मला तुमच्या दोघांपैकी कोणी रे बाण मारला होता !”

कालशंकरनी मैत्री करून आपले काम काढून घ्यायचे आहे, हे आठवून त्यासाठी हा चांगला योग आहे असा विचार करून धूमकने पुढे होऊन नमस्कार केला व म्हणाला—“महामांत्रिक ! त्या डोंगराळ प्रदेशांत कालोस्त्रांत या पाण्याच्या दातूनच ती धुक घडली. त्याबद्दल मी बत्तीने व आपल्या या मित्राच्या बत्तीने आपली माफी मागतो. हा आहे आपला मंत्रदंड. याच्या सहाय्यानेच आम्ही श्रेष्ठवर पोचू शकलो.”

कालशंकरने मंत्रदंड घेतला व तो व डोक्यांना लावून म्हणाला—“जे झाले ते विसरा आतां. यापुढे करण्यासारखी पुष्कळ कामे आहेत. या तुम्ही आंत, गुहेत.”

धूमक व त्याचे दोघे साथी गुहेत गेले. उगेच गुहेच्या तोंडाचे जंगी दार लागले. पुन्हा पूर्ववत पदपथा मुरू झाला आणि त्याचा आवाज ऐकू येऊ लागला.

मांत्रिक गुहेतून आणखी एका गुहेत त्यांना घेऊन गेला. त्या गुहेत वरून

चांगला उजेड येत होता. तेथून लुवाराची एक होती. त्याच वाटेने मांत्रिक धूमक वगैरेना हळूहळू खाली घेऊन गेला.

भुयारांतली ती जागा सपाट होती. डोंगरांत तशा आणखी कांही गुहा होत्या. त्यांत आरामाने राहतां येण्यासारखे होते. समोरच्या अंगणांत कांही लोक काम करीत होते.

कांही लोक साष्टांग व मुळे उखळीत पावून कुटीत होते. कांही तो लगदा घटायारंवर बालून घालीत होते.

कालशंकर मागे वळून मागून येणाऱ्या धूमक वगैरेना स्मित करून म्हणाला—“हे पाहून तुम्हांला आश्चर्य होत असेल ही सर्व भानगड आहे ? होय ना !”

धूमकने होकारार्थी मान हलविली.

“ही येथे करणारी सर्व माणसे मंत्री मंत्रावर याने पाठविलेली आहेत. चांचा नायक भद्र आणखी कांही जणांना बरोबर घेऊन डोंगरावर गेला आहे. माणस येथे त्याच डोंगराच्या पोटांत आहेत. काळकळी राक्षसांचा किल्ला तो पाताळकोट आहे, तर आपला हा किल्ला पर्वतगर्भकोट आहे. त्या पाताळकोटाचा त्याच्यासह संहार

करण्यासाठीच तर ही सर्व तयारी आहे.” कालशंकर म्हणाला.

“पण भद्र काय येथवर आला !” धूमकने चकित होऊन विचारले.

“तो एका फार दूरच्या वाटेने आला. तुम्ही झोप्या जवळच्या वाटेने आलांत, पण तुम्हांला वाटत पुष्कळ फट करावे लागले आहेत. विरूपाने तुम्हांला मदत केली तशी भद्रला इतरांनी मदत केली होती.” कालशंकर म्हणाला.

“पण ही सर्व औषधे वनस्पती द्रव्ये काय आहेत !” विरूपाने विचारले.

त्याच्या सवंगाला वनस्पती द्वये लावून त्याच्या सर्व जलपा मी वन्या केल्या आहेत. परंतु जंगलांतल्या गांवावर राक्षसांनी धाड आली आणि तो राक्षसांच्या हातीं सापडला. सुदैवाने मी बांचलो. आतां तो कालकली राक्षसाकडे कांतिसेनेचरोबरच कैदेत आहे. कैदेतच त्यांचे परस्परांवरचे प्रेम फार वाढलेले दिसते आहे. पण ॥ शालें कसे हे नाही मला कळत." असे म्हणत कालशंवरने विरूपाकडे पाहून दोळे मिचकावले.

थोडा वेळ कोणीच काही बोलले नाही. कालकली राक्षसाला ठार ॥ काल- शंवरने कोणते उपाय योजले होते हे धूमकला कळेना. त्याच्या मताने फक्त दोनच उपाय शक्य होते. एक मोठे सैन्य आणून त्याचा पूर्ण पराभव करणे आणि दुसरा त्याला एकटा कोठे तरी गांठून ठार करणे.

याच विचारांत धूमक असतां प्रथम विचारण्यापूर्वीच पायऱ्या उतरून पळत दोन जण येत असलेले दिसले. दोघांच्या अंगावर काचट्याची वस्त्रे होती. दोघांनी धूमक व त्याच्या साध्याकडे चकित होऊन

पाहून, 'हे कोण' या अर्थी मांजिकाकडे पाहिले.

मांजिक म्हणाला—'भद्र, तुला जे कांही सांगायचे असेल ते खुशाल सांग. कारण हे आपले मित्रच आहेत आणि कदंब देशाचे रहिवासी आहेत. हे राजकन्या कांतिसेनेच्या रक्षणार्थ इतक्या दुरून सर्व प्रकारच्या हाक अपेष्ट ॥ आले आहेत."

"राजकुमारीचे रक्षण तर स्वतः राक्षसच करीत आहेत. आपल्याला शशिकांतला बांचवण्याचे आहे. ते कालकली राक्षसाच्या बापाच्या शतसांवत्सरिक ॥ तयारीत आहेत. हा ॥ उद्यां दुपारी ॥ वाजतां सुरू होईल ॥ शशिकांतचा बळी दिल्यावर ॥ उत्सव संपेल." भद्र म्हणाला.

"माझ्या बापाला कालकली राक्षसाने जितकें सहजी ठार केले आहे तितकें सहजी शशिकांतला बळी देणे शक्य नाही. उद्यां सूर्योदयापूर्वी दंडकारण्यांतल्या सर्व राक्षसांचा मी संहार करून टाकीन. मी आपल्या बापाच्या अमानुष वधाचा सूड घेईन. चला, मी स्वतः पाहतो, त्यांचे काय बेंत चालू आहेत ते." असे म्हणत काल-

शंवरने जमिनीवर जोराने पाय आपटला आणि दांत ओठ चाबत निघाला.

गर्भकोटांतल्या किम्येक गुप्त वाटा पार करीत सर्व ढोंगराच्या ढोंकाला येऊन पोचले. त्या जागी मोठमोठी झाडे होती. त्या झाडांवर मोठमोठ्या वेळीचे नाळे पडलेले होते. मांजिक बोलल्या शिवाय पुढे गेला आणि एका नागी वेलांचे नाळे एका बाजूला सरकवीत त्याने खाळी खोल वरीत पाहिले. पाताळकोट ॥ त्यांतली वरे व महाल स्पष्ट दिसत होते. राजवाड्या-समोरच्या मोठ्या अंगणांत मेजवानीची

"राक्षसांच्या संहाराला आवश्यक शस्त्रास्त्रांपैकी ॥ एक मुख्य आहे. ॥ रानांत जंगलांत राहतोस. प्रत्येक झाडाच्या पाण्यांत किंवा मुळांत कोणत्या ना कोणत्या तरी रोगावर औषध असते हे ॥ माहीतच आहे."

धूमकने पण एक ॥ विचारला— "महामांजिक! राजकुमारी कांतिसेना सकुशल आहे ना?"

"अगदी सकुशल आहे. त्याच बरोबर मंत्री गंगाधरचा मुलगा शशिकांत पण सकुशल आहे का, कां नाही विचारीत?"

त्याला एक मोठे सरोवर दिसले. त्याच्या काठी एका झाडाखाली कुंभीर राक्षस होता. तेथून थोड्या अंतरावर भिल्लिणीबरोबर राजकन्या सरोवराच्या काठी हिंडत होती.

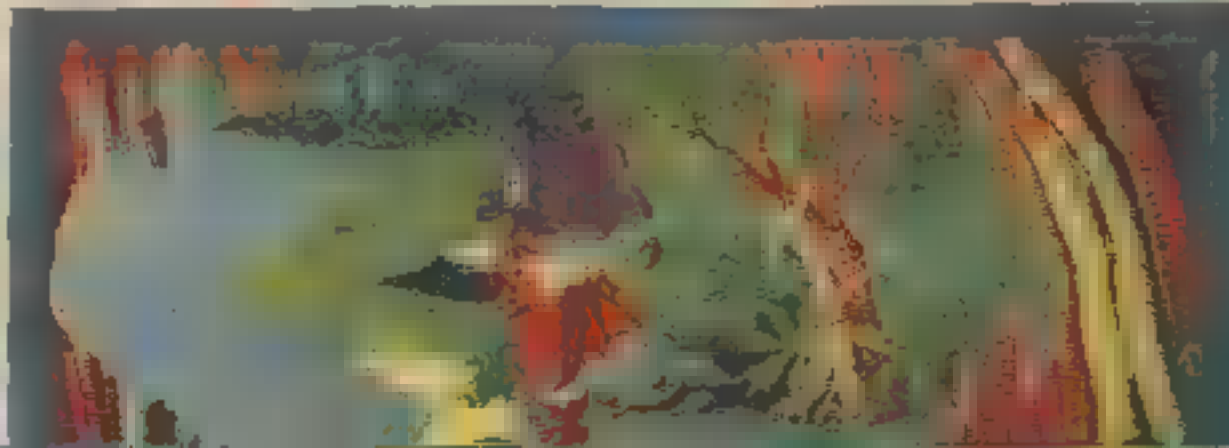
तिला पाहताच “कांतिसेना, कांतिसेना!” अशी हांक मारण्याचा विचार भूमकच्या मनांत येऊन गेला. पण त्याने स्वतःला आवरून मांत्रिकाला विचारले— “राजकुमारी सकुशल आहे ना? त्या झाडाखाली जो राक्षस बसला आहे तोच ना तिला घेऊन आलेला राक्षस कुंभीर! राजकुमारीबरोबर एक बाई आहे, ती कोण?”

“ती भिलांचा नाईक पुळिंद याची दहावी बायको असावी, यांत मला तरी शंका नाही.” विरूप म्हणाला.

“पुळिंदची बायको! नाही मला माहीत. ती तर सांगत होती की ती अजून अविवाहित कन्या आहे. ती असे पण सांगत होती की काळिकली राक्षस राजकन्या कांतिसेनेबरोबर लग्न करते वेळी तिच्याशी पण लग्न करणार आहे. ती पाताळकोटाची महाराणी आहे असेच सांगत फिरत आहे ती.” काळशंकर म्हणाला.

भूमकच्या मनांत त्याविषयी कांही तरी योसावयाचे होते. पण तो कांही योजनेवर इतक्यांत कुंभीर उठून असलेला त्याला दिसला कुंभीरने कांही घेऊन इकडे तिकडे पाहून आपली दगडी भवा उचलून घेतली आणि त्या झाडाच्या विशाल बुंध्याकडे जोरजोराने पावले टाकीत येऊ लागला.

[पुढील गोष्ट पुढील]

स्वास कसब

विक्रमाकानि आपला हट्ट सोडला नाही.

झाडाजवळ जाऊन त्याने भैत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—

“राजा, तुला पाहून मला अशी शंका वाटू लागली आहे की विक्रम देशाचा राजा महेंद्र याचा जयंत याच्यासारखा तू सुद्धा नीच निरुष्ट तर वारू लागला नसशील? मी तुला जयंतची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक” असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

महेंद्र विक्रम देशाच्या गादीवर राज्य करीत असता सुखी होती. परंतु राजधानीत कांही लबाड चोर रहात होते. त्यांचे भय राजधानीतल्या श्रीमंतांना फार वाटे.

वेताळाच्या गोष्टी

लोक त्यांच्या विषयी नानाप्रकारे आपसांत बोलत. परंतु खरी माहिती कोणास नव्हती. राजकुमार जयंत एक हुशार, शूर व साहसी तरुण युवक होता. त्याने सुद्धा त्या चोरांच्या विषयी पुष्कळ ऐकले होते. परंतु चोर किती हुशार आहेत व बहादुर आहेत हे प्रत्यक्ष पहावयाचे त्याने ठरविले.

म्हणून अमावास्येच्या दिवशी वेप पालटून व फाळे कपडे घाळून तो मध्य-रात्रीच्या सुमारास चोरांसारखा राजवाड्या-बाहेर पडला. थोडेच अंतर चालून गेला असेल, त्याला समोर एक काळी आकृति

चालत येत असल्या दिसली. त्याला हा प्रश्न ऐकू आला—“कोण तू ?”

“मी चोर आहे....” जयंत म्हणाला.

“तरमग ये माझ्याबरोबर ! मी चोरांचा सरदार आहे.” तो मनुष्य म्हणाला.

दोघे मिळून कांहीं अंतर गेले. वाटेत त्यांना आणखी दोन जण भेटले. चोरांच्या सरदाराने जयंतचा त्यांच्याशी परिचय करून दिला—“आपलाच भाऊवंद आहे. पण अजून नवशिका आहे.”

“ए पोरा. चोरी म्हणजे थडा घाटकी का रे तुला ! अडक चोर धावला कांही तरी असामान्य मुण अंगी असावा लागतो.” चोरपैकी एक जण म्हणाला.

“तुमच्यांत असामान्य असे काय आहे ! ऐकू तर थाल.” जयंतने विचारले.

“काही जमिनीवर वाजवून खाली काय पुरले आहे, हे सांगतां येते मला.” एक चोर म्हणाला.

“मी कोणाला एकदां पाहिले की तो कोणता का वेप पालटून येईना, मी त्याला ओळखीन.” दुसरा चोर म्हणाला.

सरदाराने पण असेच कांहीतरी उत्तर दिल्यावर जयंत म्हणाला—“कोणी कोणत्याहि

प्रकारच्या संकटांत पडला असला तरी त्यांतून त्यांचे रक्षण करण्याची शक्ति माझ्या अंगांत आहे.”

ते ऐकून चोरांना आनंद झाला. “असे असेल तर तूच आजपासून आपला सरदार. तुझ्या जबळ एवढी शक्ति असल्यावर आमचे सर्व कसब कुचकामाचे ठरेल.” ते म्हणाले.

“तुम्ही आपापल्या अंगचे वर्णन करून सांगितलेत. पण ते प्रत्यक्ष पहावयाचे आहे.” जयंत म्हणाला.

“त्यात मोठेसे परोपदी आम्हांला उपयोग करावा लागतो. तरमग बोल, आज कोठे जाऊं या चोरी करायला ! पत्थक्षत्र पहायला मिळेल आमचे कसब.” चोर म्हणाले.

“तरमग लहान सहान जागी कशाला चोरी करायला जायचे ! राजवाड्यांतच तिरुं या चोरी करायला.” जयंत म्हणाला.

चीचे राजवाड्याच्या पिन्नाडीला गेले. वाड्याच्या चारीवाजूला आवार होते. आचारांत घाव होती व घावेच्या चारी-वाजूला भिन होती. आवाराच्या भिंतीवरून चोरांनी जात उड्या मारल्या. पाहान्यावर कुंजे होते. ते भुंके लागले.

“हे कुंजे आम्हांला पाहून नाही भुंकेले. आपल्या माळकाला पाहून भुंकेत आहे. वाच्या भुंकेण्यावरून मी ओळखले.” एक चोर म्हणाला.

दुसऱ्या चोराने एका जागी फाटीने जमीन चानपून पाहिली व म्हणाला—“येथे भुवार आहे. येथे गवडा खणला तर सुयाराच्या वाटेने राजवाड्यांत जातां येईल.”

बागेत खणायला कुदळ फावडे वगैरे कांहीतरी सांपडेल, असा विचार करून तिथे चोर शोधार्थ निघाले तेव्हां जयंत पाहारेकऱ्यांना जाऊन म्हणाला—“बागेत

तीन चोर शिरले आहेत. त्यांना जाऊन पकडा." असे सांगून तो स्वतः राजवाड्यांत गेला आणि आपल्या खोलीत जाऊन शोपला.

पाहारेकऱ्यांनी तिघां चोरांना पकडले. दुसऱ्या दिवशी त्यांना दरबारांत राजासमोर हजर करण्यांत आले. चोरांना पाहारेकऱ्यांनी पकडले असल्याची बातमी गांधीवर पसरली होती. म्हणून लोकांचे थवेच्या धवे राजवाड्याकडे आले. चवकशी मुरू होण्या-पूर्वी जयंत युवराजाचा पोशाख करून स्वस्थानी दरबारांत येऊन बसला.

चोरांना हजर करण्याचा हुकूम आला. तिघां चोरांच्या तोंडावर दु-ख दिसत होतं. आजपर्यंत त्यांनी शिपायांना हुत्कावण्या दिल्या आणि आज राजवाड्यांतच नेमके ते पकडले गेले. त्यांना स्वतःवर फार राग आला. परंतु राजाच्या शेजारी जयंतला बसलेला पाहून, वेदरा पाहतांच माणसाला भोळवणारा चोर आपल्या मित्रांना म्हणाला—“सरदार राजाच्या जवळच बसला आहे. आपल्याला भय कसलं !” ते ऐकून जयंतकडे पाहून तिघांनी स्मित केले.

जयंत राजाकडे पाहून म्हणाला—“महाराज ! हे माझे मित्र आहेत. यांना सोडून द्यावे.” राजाने चकित होऊन एकदां आपल्या मुलाकडे पाहिले आणि चोरांना सोडून द्यावे अशी आज्ञा दिली. चोर जयंतला व राजाला नमस्कार करून निघून गेले.

वेताळ नेधवर मोष्ट लागून म्हणाला—“राजा, माझ्या मनांत एक शंका येते. जयंतने त्या चोरांना कां सोडविले ! चोरांना पकडून त्यांना योग्य शिक्षा देणे राजाचे कर्तव्य आहे, नव्हे का ! त्याने आपल्या

कर्तव्याचे पालन कां केले नाही ! एवढेच नव्हे तर, त्याने, चोर त्याचे मित्र आहेत असे कां सांगितले ! हा वाईट संगतीचा परिणामच कां नाही ! कोणत्या कांही कारण असेलतें वाटतें तुला ! या प्रश्नांचे उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहीस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे, होण्याची धंभर छकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळ लागतील.”

विकमार्क म्हणाला—“कायदेशीर चवकशीचा व शिक्षा देण्याचा प्रभव उद्भवत नाही. चोरी केलीच नाही तर चोरांना शिक्षा त्याबद्दल शिक्षा घ्यावी ! चोरांना पकडवणे हाच एक उद्देश्य त्याच्या मनांत त्याने दरबारांत येण्याचे कारणच नव्हतें. हो त्यांची फक्त परीक्षा घेत होता. दोघांचे कसब जयंतने स्वतःच

पाहिले होतें. तिसऱ्याचे कसब त्याला पहावयाचे होतें. त्याची परीक्षा करण्यासाठी त्याने पाहारेकऱ्यांकरवी चोरांना पकडवले होतें. तो स्वतः चोरांना राजवाड्याच्या आवारांत बोळावून घेऊन आला होता. तरी स्वतः राजवाड्यांत जाऊन शोपला. त्याच्या मनांत चोरांना पकडवण्याचा हेतू असता तर त्याने तसें केले नसतें. तिसऱ्या चोराने फक्त त्याला ओळखलेच नाही तर तो सर्वांना सोडवील असा त्याच्यावर विधामुण केला. म्हणूनच तो आपल्या बडिकाना म्हणाला की ते त्याचे मित्र आहेत. हर्षांनी विचार करितां जयंत चातुर्यानेच असे म्हणावे लागेल.”

अज्ञापकारे राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतावरोबर हाहा आणि पुन्हां हाडावर जाऊन बसला. (कल्पित)

अली शाहणा

एका गांवी शरभ नांवाचा एक शिकारी रहात असे. त्याच्या घरची स्थिति बरी होती. त्याला शिकारीचा नाद होता व तो रोज शिकारीला जात असे. वररोज तो गौरीनाथ नांवाच्या एका समवयस्क तरुण मनेशाला बरोबर घेऊन जात असे. गौरीनाथाची घरची स्थिति शरभच्या मानाने सामान्य होती. त्यालापण शिकारीचा नाद होता. शरभ त्याच्यावर अधिकार गाजवी. शिकारीसाठी सर्व व्यवस्था गौरीनाथालाच करावी लागे. पण गौरीनाथ हुशार होता आणि आपल्या हिताची गोष्ट त्याला छान कळे. शरभ आपल्या श्रीमंतीच्या तोऱ्यांत घोले व वागे. गौरीनाथाला त्याचा फायदाच मिळे.

एकदां गौरीनाथाबरोबर शरभ जंगलांत गेला. शरभ शाडाखाली विश्रांतीसाठी

झोपला असतां गौरीनाथाने एक स्वऱ्हा स्वणळा. खड्ड्यांत त्याने गवत व पाचोळा भरला. तो निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशी दोघे तेथे गेले तेव्हां त्या खड्ड्यांत त्यांना रानटी मांजर पडलेले दिसले. “या शिकारींतला हिंसा तुला दिला काय उरणार! एक फिरकोळ रानटी मांजर तर बहि. मीच घेतो हे.” शरभ गौरीनाथाला म्हणाला. नंतर थोडा वेळ विचार करून म्हणाला—“पण नको, तूच ठेवून घे हे मांजर, उघां खड्ड्यांत जे जनावर सांपडेल ते मी घेईन.” असे सांगून शरभने ते मांजर गौरीनाथाला दिले. गौरीनाथाने खड्ड्यांत पुन्हां गवन व पाचोळा घालून ठेवला आणि दोघे घरी निघून गेले.

दुसऱ्या दिवशी दोघे आले तेव्हां खड्ड्यांत एक हरण पडलेले होते.

“आज माझी पाळी आहे. मी हरण घेतो.” शरभ आनंदातिरेकाने म्हणाला.

“ठीक घे. उघां बांत मोठा रानटी रेडा पडला तर मी घेईन.” गौरीनाथ म्हणाला.

“तर मग तू हे ठेवून घे. उघां बांत जे पडेल ते माझ्या बांढ्याचे.” शरभ म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी खरोखरच एक गलेलट्ट रेडा खड्ड्यांत पडलेला होता. शरभच्या

आनंदाला पारावर नव्हता. म्हणाला—“मी हा घेतो. आज माझी पाळी आहे.”

“घे ना. उघां माझ्या बांढ्याला हत्ती येईल. मी किती दिवसांपासून हत्ती पडेळ म्हणून वाट पहात आहे.” गौरीनाथ म्हणाला.

“असे म्हणतोस होय! तसा मला पण हत्तीच हवा आहे. तरमग हा रेडा आज तूच घे. उघां हत्ती तर मी घेईन.” शरभ म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी दोघे येऊन पाहतात

पडला होता. शरभच्या आनंदाचा पारावार नव्हता. म्हणाला—“गौरी, याला म्हणतात ~~काळो~~ लागोपाठ तीन दिवस आपला हिस्सा मी तुला देत आला आणि म्हणून आज हत्ती माझ्या बांग्याला आला. हत्तीदंताचीच किंमत पुष्कळ मिळेल.”

“ठीक आहे ठेवून घे हा हत्ती, उद्यां या खड्ड्यांत मुख्यवान पाने पडतील ती माझ्या बांग्याची होतील.” गौरीनाथ म्हणाला.

“समज, लक्षावधि पाने पडली तरी काय मिळणार रे तुला त्यांत!” शरभने विचारले.

“मी ती विकीन, तुला काय नाहीत! प्रत्येक जण हमरी तुमरीने येऊन विकत घेईल ती पाने.” गौरीनाथ म्हणाला.

“तर मग तू हा हत्ती ठेवून घे आणि उद्यां मुख्यवान पाने मिळाली तर ती मी घेईन. आपण जुने मित्र ना!” शरभ म्हणाला.

“नको रे, तूच ठेवून घे ना हत्ती. पाने राहून देत मला.” गौरीनाथ म्हणाला.

“नाही, मी नाही घेत हत्ती. तूच ठेवून घे.” शरभ मूर्खपणाने हट्टाला पेटला होता.

दुसऱ्या दिवशी रोचे सहचानबल आले तेव्हा खड्ड्यांत पुष्कळ पाने पडलेली होती. ती सर्व एका मोठ्या गांढाच्या बांधून येऊन शरभ बाजारांत गेला. तेथे पाने तो विकुं लागला तेव्हा सर्व लोकांनी त्याला वेळ्यांत काढले व हेरुं लागले. तेव्हा त्याचा मूर्खपणा शरभच्या रक्षात आला.

दोन आई बाप

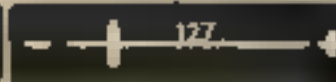
एका लहानशा गावी संतू नांवाचा एक शेतकरी रहात असे. त्याच्याकडे थोडी जमीन होती. तो त्यांतच शेती करून पीक काढी व तेवढ्यावर त्याचा उदरनिर्वाह चाले. त्याचे लग्न झाले, दहा वर्षे कोटली तरी त्याला मुलमाल काही झाले नाही.

त्या गावानजोक्त ~~काही~~ नदी होती. नदीच्या काठी त्याला एक भिर्वाला दिसले. गावच्या पाटलाने चंदा वसूल करून एक देऊळ बांधून त्यांत त्या शिवलिंगाची स्थापना करण्याचे ठरविले. त्याने गावकऱ्यांना यथाशक्ति मदत करण्यास विनंति केली. मूल व्हावे म्हणून संतूने कित्येक नवस आज पावेतो केले होते. या खेपेस त्याने देवाचे दार करून देण्याचे ठरविले.

दुसऱ्या दिवशी संतू खांद्यावर कुन्हाड टाकून चंदनाचे झाड हुडकीत रानांत निघून गेला. सुदैवाने त्याला चंदनाचे एक मोठे झाड दिसले. पण जवळच एक राक्षस उभा होता. राक्षस म्हणाला—“परा ~~काळो~~, मला नाही तरी भूक लागलीच होती. मी खाऊन टाकतो तुला.”

“मी देवाचे काम घेऊन आला आहे. माझ वध करणे शोभते का तुला?” संतूने राक्षसाला विचारले.

“माझ्या झाडाखाली जो कोणी येतो त्याला साध्याचा मला अधिकार आहे. देवाच्या कामाने आला आहेस तर माझ्या झाडाला तू का हात लावलास!” राक्षसाने विचारले. संतूच्या डोळ्यांतून ~~काही~~ पाणी आलेले पाहून राक्षसाने विचारले—“तुझ्या

होळ्यांत आलेले पाणी पाहून मी तुला सोडून देईन असे वाटले होय तुला ? ”

“मी स्वतः मरणार म्हणून नाही रडत. मी एकटा आणि तू मुकेला विसतो आहेस. तू मला खाल्लेस तरी तुझे अर्धे पोटदेखील भरणार नाही. मला मूल्याळ नाही. म्हणून मी किंवा माझी बायको किती दिवस जगलो तरी विशेष फायदा नाही आम्हांला. म्हणून विचार केला, माझी बायको मुद्दाम बरोबर असती तर बोधाना खातां आले असते व तुझे पोट भरले असते. एकाचे पोट भरण्याची पुण्याई पुढल्या जन्मी

फळास आली असती ■ निदान पुढल्या जन्मी मुलाचे तोंड पहायला मिळाले असते. परंतु ते देखील माम्यांत नाही म्हणून मी रडत होतो.” संतू म्हणाला.

राक्षसाने बराच वेळ विचार केला व मग म्हणाला—“गेल्या वीस वर्षांपासून ■ झाडा-खाकी जो कोणी प्राणी नगरेस ■ त्याला मी खात आलो. मला पोटभर खायला मिळाले तर मी आणखी वीस वर्षे नाट पाहू शकेन. मी सांगतो ते कर. या झाडाची एक कांदी मी तोडून देतो. ती तू घेऊन जा. ■ उगाळून आपल्या बाय-

कोला खायला दे. तिला मुलगा होईल. त्या मुलाला विसावे वर्षे लागल्यावर त्याचे लग्न कर. त्यानंतर तू, तुझी बायको, मुलगा व सून सर्व या. मी तुम्हांला सर्वांना खाईन म्हणजे माझे पोट भरेल.”

संतू त्याला कबूल झाला. दाराला लागणारे लाकूड कापून घ्यायला राक्षसाने परवानगी दिली आणि अदृश्य झाला.

कांही दिवसांनी संतूने देवळाचे दार करून दिले. पुढे कांही दिवसांनी संतूच्या बायकोला दिवस राहाले आणि यथासमयी वाळंत होऊन तिला एक मुलगा ■

त्याचे नांव भद्रू असे ठेवण्यांत आले. तो बरच्या व गांबच्या लोकांचा लाडका होता. गांबच्या पाटलाला पुष्कळ मुले झाली, पण एका मुलाशिवाय सर्व एकामागून ■ देवाघरी निघून गेली. पाटलांचा मुलगा ■ भद्रू दोघे व्याने बरोबरीचे होते, म्हणून दोघे बरोबरच गांबभर हिंडत फिरत.

वहावे वर्षे लागले असेल, दोघे एकदा डोंगर चढून जात असता पाटलाच्या मुलाचा ■ घसरला व तो एका खड्यांत पडला. भद्रूने पाटलाकडे धांवत जाऊन त्याचा मित्र खड्यांत पडल्याचे सांगितले. पाटलाने

येऊन पाहलें तर मुलाचें माणोत्कमण होऊन गेलें होतें.

पाटलाला वेड लागल्यासारखें झालें. तो भोटभोट्यानें ओरडूं लागला—“भट्टनें माझ्या मुलाच्या जीव घेतळा. एकुलता एक मुलगा होता मला आणि त्याला तुझ्या पोरानें ठार केलें. आतां पुढें मला मुलाचें तोंड पहायला फोटून मिळणार! संतूचा मुलगा जिवंत असेपर्यंत माझे हें दुःख होणार नाहीं.”

गांवकऱ्यांनीं त्याची समजूत पालण्याचा यत्न केला. म्हणाले—“तुला किती मुलें

झाली व किती देवाघरीं गेलीं. त्याला नवानंदार कोण! जिवाच्या संतूच्या मुलाच्या नांवाने कां खडे फोडतोस!”

पण पाटलाच्या मनाचें तेवढ्यावर समाधान झालें नाहीं. खरें नोत्तानयाचें तर भट्टून देखील त्याचें स्वतःच्या मुलासारखेंच प्रेम होतें. दोघां मुलांना फिरतांना पाहून मनांतल्या मनांत त्याला किती आनंद होई! जणूं रामलक्ष्मणच. म्हणून त्यानें एकदां संतूला सांगितलें कीं भट्टला माझा म्हणून सदां महिने घरी राहूं दे व सदां महिने तुला मुलगा म्हणून आपल्या घरी ठेवून घे. ही एवढी अट कबूल केलीस तर माझ्या मनाचें थोडें तरी समाधान होईल.

ऐकून सर्वांना आनंद झाला. संतू पण कबूल झाला. एक दिवशीं दुधारीं सर्वां पाळी पाळीनें सदां सदां नहिने भट्टनें पाटलाकडे व संतूकडे रहायचें ठरलें.

भट्टला भठराचें वर्ष लागलें तेव्हां संतूनें त्याचें लग्न एका शेतकऱ्याच्या मुलीशीं करून दिलें. पुढें भट्ट पाटलाच्या घरीं सदां महिने रहायला गेला तेव्हां पाटलानें त्याचे आणखी एका मुलीशीं करून दिलें. संतूच्या घरीं त्याची सून व पाट-

लाच्या घरीं त्याची सून अशा दोघी बायका भट्टच्या दोघां आई वडिलांकडे राहूं लागल्या. भट्टच्या तोंड्ही घरचा संसार चालू झाला.

भट्टला विसावें वर्ष लागलें तेव्हां तो संतूच्या घरीं रहात असे. संतूला राक्षसाला दिलेलें वचन आठवलें. तो आपल्या बायकोला, मुलाला व गरोदर असलेल्या मुनेला घेऊन राक्षसाकडे गेला. चंदनाच्या शाळा-खाली पंचिपर्यंत सूर्य मध्यावर आला होता. नोषे शाळाखाली पंचितांच आला. तो संतूला म्हणाला—“तूं खरोखरच इमानदार सनुष्य दिसतोस. दिलेलें वचन मोडलें नाहींस. तुम्हांला सर्वांना खाऊन मी आपली भूक भागवतो.”

संतू म्हणाला—“होय. परंतु एका गोष्टीची अडचण उत्पन्न झाली आहे. गेल्या कांहीं क्षणांपासून हा मुलगा राहाला

नाहीं. गांवच्या पाटलाचा झाला आहे.” असें सांगून संतूनें सर्व खरें तें राक्षसाला सांगितलें.

“चरें तर, मी तुला, तुझ्या बायकोला व मुनेला खाऊन टाकतो.” राक्षस म्हणाला.

“मुनेला पण सोडावी लागेल. कारण ती गरोदर आहे. तिला जें मूळ होईल तें पाळी पाळीनें वर सहा महिन्यांनीं पाटलाचा नातू किंवा नात होईल. म्हणून मला व माझ्या बायकोला खाऊन आपली भूक भागव.” संतू म्हणाला.

“म्हणजे इतके दिवस मी वाट पाहिली ती फुकट गेली म्हणाघ्याची!” राक्षस रागानें म्हणाला आणि अदृश्य झाला.

संतू कांहीं वेळ शाळाखाली उभा राहाला आणि मंतर बायकोला, मुलाला व मुनेला घेऊन घरीं परत आला.

लाकडी तलवार

एका राजाच्या पदरी पतंग नांवाचा एक नोकर होता. त्याला सैनिक शिक्षण मिळाले होते. तो बळावण दिसत होता. परंतु पुरेसे वय नव्हते म्हणून राजाने त्या राजवाड्याच्या एका दारावर पाहारेकरी म्हणून नेमले.

राजा, रात्री पाहारेकरी ठीक काम करतो आहे की नाही. हे पाहण्यासाठी त्या बाजूला आला तेव्हा त्याला पाहारेकरी तलवार बाजूला ठेवून भिंतीला टेकून झोपलेला दिसला. राजाने त्याला सर्वांसमक्ष बोलावून दंड देण्याचे ठरवून त्याला उठविले नाही. त्याच्या म्यानंतली तलवार काढून घेतली आणि निघून गेला.

मोठ्या वेळाने झोप मोडल्यावर पतंगने तलवार आहे का पाहिले तर फक्त म्यानच

त्याला दिसली. आपली तलवार घालवून बसल्याबद्दल त्याला मृत्युदंडसुद्धा भोगावा लागला असता. पाहारेकऱ्यांना उजाडल्यावर परत करावयाचा नियम होता. त्याच प्रमाणे रात्रीची पाळी संपल्यावर प्रत्येक पाहारेकऱ्याला राजासमोर हजेरी थावी लागत असे. म्हणून कौटून तरी तलवार आणून दाखविणे जरूरी होते. नाहीतर शिरच्छेदाची शिक्षा होण्याची शक्यता होती.

राजवाड्याच्या शेजारीच पतंगचा एक सुतार मित्र रहात असे. तो त्याच्याकडे थांबत गेला. उठवून मदत करण्यास विनंति केली.

सुतार म्हणाला—“अरे, तू आपल्यावर स्वतःच्या मूर्खपणाने केवढे मोठे संकट ओढवून घेतले आहेस. मी एक लाकडी

तलवार तयार करून देतो. म्यानवाहिर मूटच दिसते, म्हणून तलवार लाकडी असली तरी काम मायेळ. आजचे संकट टळले की उद्यां रात्राकडे फिराई कर तुझी तलवार कोणी चोरून नेली आहे. नंतर तुला तलवार मिलेल.”

सुताराने वचन दिल्याप्रमाणे एक लाकडी तलवार रात्रीच्या रात्री करून दिली. तलवारीची मूठ चांगल्या तळवारीसारखी होती.

सूर्योदयानंतर इतर पाहारेकऱ्यांबरोबर पतंग राजासमोर हजेरी थायला रांगेत उभा राहाला. राजा पाहारेकऱ्यांची हजेरी

घ्यायला नेहमी एकदाच येत असे. पण त्या दिवशी सैनिक एका कैद्याला पण बरोबर घेऊन आले होते.

राजाने पाहारेकऱ्यांना तो कैदी दाखवला व म्हणाला—“हा एक राजद्रोही आहे. याला शिरच्छेदाची शिक्षा झाली आहे. याला ही शिक्षा माझ्यासमोर आतां येथे देण्यांत यावी अशी माझी इच्छा आहे.” असे सांगून त्याने सर्व पाहारेकऱ्यांवर एकदां नजर फिरविली. पतंगावर त्याची नजर खिळली. म्हणाला—“जा, याला शिरच्छेदाची शिक्षा तू दे.”

पतंगमला वाटले की आता त्याचे किंग फुटगार. लाकडी तलवारीने शिरच्छेद होणे अशक्यच आणि पोलादी तलवारीच्या जागी लाकडी तलवार असल्याची गोष्ट सर्वांसमक्ष पगट होणार.

"महाराज, हे का कृपा करून दुसऱ्या कोणाला द्यावे." कापण्या आवाजात तो म्हणाला.

"तू माझ्या आज्ञेचे पालन करण्याचे नाकारतो आहेस!" राजाने दूरडानून विचारले.

"महाराज! मी एक सैनिक आहे. शूरासारखे मरण मला शोभते. बांडालाचे काम करणे शोभत नाही."

"हे पाप कर्म असेल तर त्याला जबाबदार मी. तू माझ्या आज्ञेचे पालन केले नाहीस तर तुला शिरच्छेदाची शिक्षा करवी लागेल." राजाने रक्ता न्हाणाला.

पतंगने डोळे मिटून हात जोडले आणि देवीचा आवा करीत म्हणाला—"हे जगदेव! भवानी नाने! या तेंकटांतून तूच बांधिलेस तर मी बांधिन. हे पाप माझ्या हातून घडे नये असें तुला वाटत असेल तर माझी लाकडी करून टाक." असे म्हणत त्याने न्यानूनून तलवार काढली. ती लाकडी तलवारच होती. सर्व पाहारेकरी हसू लागले. राजादेखील आपले हसू आवरू नाला. त्याने पतंगची कानउघाडणी करून त्याला माफ केले. मात्र त्याने दाखविलेल्या पतंगबांधानाबद्दल राजाने त्याची पाठ धोपटली अंतःपुराच्या पाहान्यावरून त्याची बदली आल्या पास जगरक्षक म्हणून नेमले.

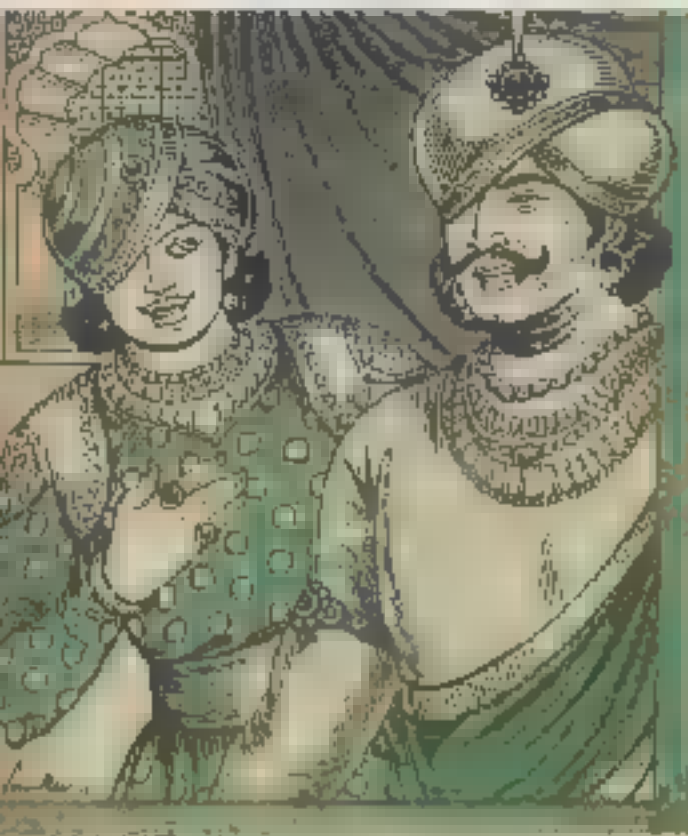
पगडीचा हुकूम

मणिमंगळ राज्याच्या गादीवर जयधर बसला त्या वेळेपासून 'पगडीचा हुकूम' अमलांत येऊ लागला. त्या हुकुमाप्रमाणे प्रत्येकाने घराबाहेर पडण्यापूर्वी पगडीचे किंवा पागोट्याचे एक टोक उजव्या डोक्यावर वेऊन उजवा डोळा झांकला जाईल अशा तऱ्हेने पगडी किंवा पागोटें बांधावयाचे होते. जो कोणी तो सोडील शिरच्छेदाची शिक्षा मिळणार होती.

या हुकुमापाडीप्रागचे रहस्य असे होते की स्वतः जयधरला उजवा डोळा नव्हता. म्हणून तो उजवा डोळा झांकला जाईल अशा तऱ्हेनेच फेटा किंवा पागोटें बांधीत असे. गादीवर बसल्यापासून त्याला रोज दरबारांत यावे लागे. दरबारांत येतांना उजवा डोळा झांकून राहील तेताने

तो पगडी बांधीत असे. तो एकदाच तशी पगडी बांधून आला तर लोक नांवे ठेवतील, असा विचार करून सर्वांनीच तशी पगडी बांधली असा त्या काळा होता. युक्ति त्याला राजपुरोहिताने सुचविली होती. म्हणून गादीवर बसल्याबरोबर त्याने तसा हुकूम काढला. तेव्हापासून राजा पगडी बांधी प्रमाणे सर्व दरबारी पगडी बांधून येऊ लागले. म्हणून राजाच्या पगडीत वैगुण्य काढण्याचे कारण राहाले नाही. गावांत देखीक लोक तशीच पगडी बांधून हिंदू फिरे लागले. म्हणून परवेसी कोणी आला की त्याला राजाची पगडी विचित्र नसे.

फक्त एका डोक्याने पाहण्यांत प्रत्येकदा त्रास मात्र फार होत असे. परंतु

परवाहेर निघे तेन्हां तो देखील पगडीच्या हुकुमाचें पालन करी.

धुरंधर मोठा झाल्यावर राज्यभर निघाला. परदेश गेला. आपल्या योग्य राज्यकर्त्या कोठे तरी मिळेल, हा प्रमणाचा मुख्य उद्देश होता. काही दिवस भ्रमण केल्यावर कंजर देशाच्या राजकावेडर त्याची दृष्टि पडली. त्याला ती पसंत पडली. त्यानें परी येऊन नडिलांजवळ निवेदन केलें की त्याला कंजर देशाच्या राजाची मुलागी पसंत पडली आहे व कंजरचा राजापण या लप्ताम तयार आहे. कंजर राजाचा निरोप घेऊन त्या देशाचा मंत्री येत आहे, तेकून जयधरला आनंद झाला. मुलाळा मुलगी व मुलीला मुलगा पसंत पडल्यावर आई वडिलांना तसें इतर काही वैगुण्य कळल्याशिवाय तकार देण्याचें कारणच काम !

उरल्याप्रमाणें कंजर देशाचा मंत्री नजराणा व निरोप घेऊन सणिनंगळच्या राजधानींत आला. तो होता. पण त्यानें डावा डोळा हाकून पगडी बांधली होती. तो आल्याबरोबर राजाच्या अधिकाऱ्यांनी त्याचें अशोचित स्वागत व

सत्कार केला व म्हणाले " आपण डाव्या बाजूला पगडी बांधली आहे. परंतु आमच्या राज्यांत उजव्या बाजूला डोळ्यावरून पगडी बांधावी राजे सरकारांचा हुकुम आहे."

"अमें हांय ? माझ्या डाव्या डोळ्याला दिसत नाही. म्हणून मी डाव्या बाजूला पगडी बांधली आहे. आतां या देशाच्या हुकुमाप्रमाणें उजव्या डोळ्यावरून पगडी बांधली तर मुलीच दिसणार नाही. काय कळे सांगा !" इतकें म्हणानें विचारलें.

अधिकार्यांनी पगडीचा हुकुम फार कडक आहे, असें निवेदन केलें. म्हणाले कोणसहि कोणत्याहि परिस्थितींत तो मोडतां कामा नये. उजव्या डोळ्यावर पगडी बांधल्यानें मुलीच दिसणार नसेल तर आंधळ्यासारखें कोणाचा तरी हात धरून चालायला काय हरकत आहे !"

कंजरमंत्री हुकुमाचें पालन व्हावें म्हणून उजव्या डोळ्यावर पगडी बांधून व एका डोळ्यास माणसाला मदतीला घेऊन दरबारांत आणि म्हणाला— "महाराज, मी कंजर देशाच्या महाराजांच्या वतीने

विरोध घेऊन आलो आहे. आमच्या राजकन्येला आपली सून प्यावी अशी विनंति आहे. प्रभावर आपणांशी बोलावे म्हणून आलो होतो. परंतु आपल्या अधिकार्यांनी राज्यांतल्या कायद्याप्रमाणे माझ्या उजव्या बोक्यावर पही बांधून मला आंधळा केले आहे आणि अद्या तऱ्हेने माझा अपमान पण केला आहे. असा विचित्र हुकूम काढणाऱ्या राजाच्या घराण्याशी संबंध जोडणे आमच्या महाराजांना सुद्धीच पसंत पडणार नाही. एवढेच नव्हे तर या अपमानाबद्दल नुकसान भरपाई करून घ्यावी

म्हणून आम्ही धरून ते आपण केल्यास आपल्या स्वारीपण करू." असे सांगून तो मार्ग सरकला.

ते उर्मटपणाचे बोलणे ऐकून जयवंतरा मनस्वी राग आला. म्हणाला—“मुढीची बाजू, आणि इतका गर्व! आमच्या देशांत असलेला कायसा माहीत असूनहि तुमच्या राजाने एका आंधळ्या मंत्र्याला आमच्याकडे पाठविले आहे तर तो आमचा अपमान नाही काय? तुम्ही कबूल ये सुद्धाळा. गर्व भंग करून तुम्या राजकन्येचे आम्ही हरण करू व तिच्याशी आपल्या मुलाचे लग्न करून देऊ. वाहतो तुं काय करतोस ते.”

त्याने फंजरच्या मंत्र्याला कैद करण्याचा हुकूम दिला आणि मंत्र्याबरोबर आलेल्या लोकांना म्हणाला—“जा, तुम्ही राजाळा सुद्धाळा तयार रहा म्हणून जाऊन सांगा.” नंतर त्याने आपल्या सेनापतीला बोलावून आज्ञा केली की सैन्य सज्ज करून फंजर देशावर स्वारी करण्यांत यावी.

सेनापति सैन्य घेऊन सुद्धास गेला व काही दिवसांनी एकदाच परत येऊन म्हणाला—“महाराज! सत्रने आपल्या सर्व

सैनिकांना कैद केले आहे. मी कसानसा जीव बांधवून आपणांस ही बातमी देण्यासाठी परत आलो आहे.”

राजाने चकित होऊन विचारले—“पण इतका मोठा पराभव होण्याचे काय!”

सेनापति म्हणाला—“महाराज! देशांतल्या या पगडीच्या हुकुमाबुळेच आपल्या सैन्याची अशी दुर्घटा झाली आहे.” आपल्या सैनिकांनी उजव्या-बोक्यावर फेटा बांधून युद्ध केले. त्यांच्यावर कोणी डाव्या बाजूने धार केला तो कळे.

उजव्या बाजूने केला नसे. गोष्ट क्षत्रूला कळली. त्यांनी बाजूने छापा सैनिकांना धरले व काढून घेऊन त्यांना ओढून घेऊन गेले. आता फंजर राजा स्वतः आपले सैन्य घेऊन आपल्या राज्यावर येत आहे.”

“आता करावे म्हणता!” राजाने मंत्र्याला विचारले.

“पगडी नांधण्यासंबंधीचा मार्ग वेध्यांत निदान राजवाड्यांतले सैनिक तरी क्षत्रूला भोपवून धरतील. नंतर फंजर

देशाच्या मंत्र्याला सुटका देऊन त्याची माफी मागावी व त्याला आदर्शपूर्वक निरोप द्यावा. पगडीचा हुकूम मार्गे घेतला असल्याची गोष्ट तो आपल्या राजाला कळवील. त्यानंतर त्या राजाशी काही तरी सल्लोखा करून घेतां येईल," मंत्री म्हणाला.

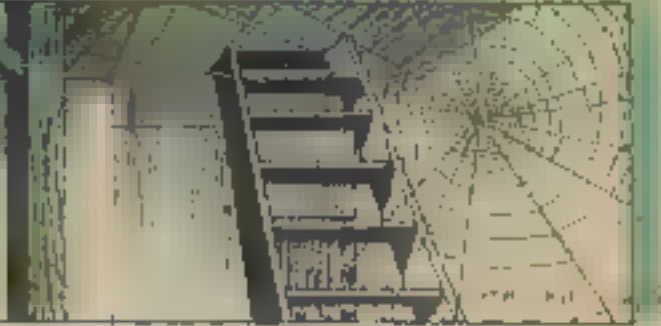
राजा काही वेळ विचार करून म्हणाला—“हा सला बरोबर दिसतो आहे. मी पगडीचा हुकूम मार्गे घेतो. मंत्र्याला कैदेतून सोडा ■ राजपुरोहिताला त्याच्या जागी तुहंगांत टाका. पगडीचा हुकूम त्याच्या सल्ल्यानेच काढण्यांत आला होता.”

लगेच मंत्र्याने प्रथम आपली पगडी सरळ केली. दरबारांनी आपापल्या पगड्या ठीक केल्या. राजकुमार स्वतः पगडी सारखी करून कंजरच्या मंत्र्याला सोडण्याची अंमल नजाबणी करण्यासाठी गेला. तेव्हा त्याचा

उजवा डोळा पण सुंदर आहे हे कळले. त्याचे दोन्ही डोळे छान होते.

“हे सर्व मीच रचलेले नाटक होतं मणिमंगलच्या लोकांच्या डोळ्यावरच पगडीचे झंपड जावें म्हणून. या नाटकांत मणिमंगल मंत्री ■ मेनापतीने जे काही केले ते माझ्याच सल्ल्याप्रमाणे केले होते. मणिमंगलच्या सैन्याचा पराभव ■ नव्हता. पुढेच झाले नाही.” राजकुमाराने हे सर्व सांगून आपल्या बटिलांची माफी मागितली. राजाने मुकाला ■ माफच केले नाही तर त्याच्या चातुर्याबद्दल त्याची पाठ थोपटली.

त्यानंतर धुरंधर व कंजरच्या राज-कन्येच्या विवाह समारंभ भाटामाटाने पार पडला. मणिमंगलच्या प्रजेने दोन्ही डोळे उघडून लक्ष्मोहळा पाहिला. त्यांच्या आनंदाला पारावारच नव्हता

निरुपयोगी धन

एका देशांत एक मोठा श्रीमंत मनुष्य होता असे. त्याने आपले सर्व धन तीन

पिशांत भरून तळघरांत ठेवून दिले. त्याने एका पिशांत सोन्याची, दुसऱ्यांत चांदीची व तिसऱ्यांत तांबड्याची नाणीं भरून ठेवली.

त्या देशावर एकदां शत्रूने स्वारी केली. देशावर शत्रूचा अधिकार होणार हे नकी दिवू लागले तेव्हा तो श्रीमंत मनुष्य देश सोडून पळून जायचा विचार करू लागला. पणु तीं पिंपे उघडून घेऊन जाणें त्याला शक्य नव्हतें. त्यावर त्याने मेण घाळून ठेवले. तळघराला त्याने कुठप सुद्धां जावले नाही आणि देश सोडून निघून गेला.

काही दिवसांनीं शत्रूने ते नगर जिंकले. मेनापतीने स्वतःच्या देसदेखींम्वारीं श्रीमंता-जवळचे धन नुटण्याचा सपाटा मुरू केला.

त्या श्रीमंताच्या पिंपावर पण न्याची नजर पडली.

“ही मेणाने भरलेली पिंपे दिसत आहेत. कोणी ही ■ विकत घ्यायला तयार आहे का चबकली करून पहा.” त्याने सैनिकांना आज्ञा केली. त्यांनीं पुष्कळ ■ करून पाहिला ■ कोणी तीं पिंपे विकत ■ पुढे येईना.

शेवटीं एक मनुष्य म्हणाला—“मेणवल्या तयार करून मी विकतो. मला ही पिंपे कमी किमतीला दिलीत तर घ्यायला मी तयार आहे. त्याने दिले तेवढे पैसे ठेवून घेऊन सैनिकांनी ती पिंपे त्याला दिली. म्हणाले—“ठचक, घेऊन जा. फुकटाचा पाहारा इतकें दिवस देत होतो.”

मेणवचीवाला ती तिन्ही पिंपे मजुरांकरवीं आपल्या घरीं घेऊन गेला. शत्रूने सैन्य ते

गांव सोबून निघून गेल्यावर त्याने मेणबत्त्या करणासाठी मेण म्हणून पिंपांत घातला तेव्हा काही तरी टप्पक त्याच्या हागलें. त्याने उबडस पाहिलें सोन्याची माणी. त्याने चकित होऊन पाचपून पाहिलें मेणाच्या खाकी सोन्याची नाणीच माणी.

त्याने दोन्ही पिंपेपण उल्लुखलेने मेण काढून पाहिली तर त्याला एकदांत चांदी हातान्यांत तांबें दिसले. त्याला भावार्थाबरोबर आनंद झाला. परंतु त्याने ती गोष्ट कोणाला सांगितली नाही. नाणी दिली.

ज्या सोबीत पिंपे ठेवली होती त्या सोबीत एक मोठे मळमळून लावून ठेवले. त्या सोबीत रक्षणासाठी आपली बंदोबस्तपण केला. आतां गरीबीने भय उरलें नाही. तरी त्याने भीमंतीने प्रदर्शनपण केलें नाही भानदानें राहें लागला.

काल कोटत गेला, पण मजिमा का कमी होणार! एकदां त्याने आपल्या एका क्षिपी मित्राकडून स्वतःसाठी कपडे घेतले व त्याला मूठभर सोन्याची

क्षिपी नकित होऊन 'आ' वासून पाहें लागला, इतकें सोने त्याच्या मित्राकडे कोटून आले? म्हणाका—"मला माझी मजुरी हवी आहे. एवढें सोने वेळून मी काय करणार?"

"माझ्याजवळ पिंप सोने आहे. करायचें आहे एवढें सोने! तूं तरी माझ्या गरीब आहेस. म्हणून वे ठेवून." मेणबत्तीवाला म्हणाका.

शिंप्याला त्याच्या बोकल्यावर विधासन बसेना.

"तुझ्याजवळ इतकें सोने कोटून रे येणार! देखीक नाही लागलें तुला!" शिंप्याने विचारलें.

"नरु माझ्याबरोबर म्हातऱ्या होळ्यांनी पाहून वे मी म्हणतो तें सरें आहे की नाही." मेणबत्तीवाला म्हणाका.

मेणबत्तीवाला आपल्या मित्राला बोलावून वेळून गेला. त्याला पिंपांत ठेवलेला सोन्या चांदीचा ठेवा दाखवून म्हणाका—"हे सर्व ठेवून तरी काय करणार! मांढलें अर्थ मी तुला देतो. वेळून जा."

शिंप्याने दोन सुटी सोन्याची नाणी घेतली "एवढी मला पुरे. माझें सर्व अनुप्य आराधनें मी माळूं शकेन. एक गोष्ट मी सांगतो, कक्षांत ठेव. हे धन वर्ष तूं जगलास तरी खपणार नाही. होळ्यांनी पाहून मनाचे समाधान करून घे. सर्व फुकटांत जाणार. म्हणून कोणाला कळूं दिल्पाशिवाय गरीबांना वांटून टाक. निदान त्यांना तें उपयोगी पडेल."

मेणबत्तीवालाला तो सळा पटला. त्याने त्याला आमुप्यभराला पुरेल एवढें ठेवून घेतलें बाकी गोरगरीबांना वांटून टाकलें.

दुःस्वामागून सुख

विश्वर नांवाच्या राज्यांत एकदां एक मोठा ज्योतिषी आला. त्यानें कित्येकांची जन्मकुंडली पाहिली. त्यानें भविष्य वर्तविलें तें ऐकून सर्वांना आश्चर्य वाटलें. तें पाहून विश्वरुच्या सेनापतीनें आपल्या मुलाची जन्मकुंडली ज्योतिष्याला दिली व म्हणाला—
“हा माझा एकुलता मुलगा आहे. नेहमी कविता करीत बसतो. वीरपुरुषासारखी कीर्ति संपादन करून आपल्या कुळाचा उद्धार करीलसें मला नाही वाटत.”

ज्योतिष्यानें प्रेमदत्ताची कुंडली पाहिली व म्हणाला—“सेनापति! मुलाच्या भाग्यांत तर राजयोग आहे. हा लहान वयांतच गादीवर बसणार आहे.”

तें भविष्य कळल्यावर राजाला मात्र प्रेमदत्त आपला सर्वांत मोठा शत्रु आहे असें

वाटलें. ज्योतिष्यानें सर्वांचे भविष्य बरोबर सांगितलें आहे तर प्रेमदत्ताचे भविष्य चुकीचे वसें सांगेल. तो गादी कांहीं कांहीं करणार.

राजाचे तोंड पाहूनच सेनापतीनें त्याच्या मनांत चाळलेली कालवाकालव ओळखली. राजा आपल्या मुलाचा वध करविल्याशिवाय राहणार नाही ही शंका त्याच्या मनांत घर करून बसली. तो आपल्या मुलाला म्हणाला—“तूं नुसत्या कविता करीत बसतोस माझा मुलगा कोमशील असें कांहीं कां नाही करीत! तूं राज्यकारभार आपल्या हाती घेनलास तर वरें होईल. पण त्याचा आनंद मला मात्र होणार नाही. कारण राजा तुला व्यूढपून ठार करणार. त्यानद्वारे त्याला दोष देणेंपण बरोबर नाही. म्हणून तूं

आजच्या आज राज्य सोडून कां नाही निघून जात! तूं जिवंत राहून कोठेंहि राहलास तरी चाळेस.”

त्याच दिवशीं रात्री प्रेमदत्त विश्वपुर राज्य सोडून निघून गेला. सेनापतीनें दुसऱ्या-दिवशीं येऊन राजाजवळ निवेदन केलें—
“महाराज! आपल्या राज्यांत आपण स्वतः किंवा आपल्या मुलांपैकी कोणी यांच्या-शिवाय कोणाच्या भाग्यांत राजयोग असतां कामा नये. मी ज्योतिष्यानें वर्तलेले भविष्य ऐकल्यानंतर आपल्या मुलाला राज्याच्या हद्दीबाहेर काढून लावें आहे.”

तें ऐकून राजाला आनंद झाला. त्याची सर्व काळजी दूर झाली. सेनापतीची राज-मक्ति पाहून राजाला फार बरें वाटलें.

ज्योतिष्याच्या बोलण्यावर कोणाचा विश्वास नव्हता तर तो फक्त प्रेमदत्ताचा कारण त्याला काव्य वाचनांत व लेखनांत जो आनंद वाटे तो इतर कामांत,—त्यांत राज्यकारभारांत मुळीच वाटत नसे. त्याला राज्य नको होतें व राज्यकारभारपण नको होता. म्हणून घरदार सोडून वणवण फिरत राहण्याचे नशिबी आलेले त्याला मुळीच आवडलें नाही.

त्याला वेळेवर लायला प्यायला देखील मिळेलनासें झालें. उमडांतान्हांत तो वणवण फिर, इतक्या हाल अपेष्टा सहन केल्या नंतर त्याला आयुष्याचा व त्या जीवनाचा वीट झाला. त्या स्थितींत त्याला कविता काय सुचणार! कवितेनें जणुं कांहीं पाठच फिरविली.

एकदां तो उपासतापास काढीत कोठें-तरी जात वेशुद्ध होऊन जमिनीवर पडला. शेजारच्या सोंपडीतून एक म्हातारी व तिची मुलगी आली व दोघींनी त्याच्या तोंडावर पाणी शिंपडून त्याला प्यायला पाणी दिलें व त्याला उचलून आपल्या

“माझे नांव प्रेमदत्त. माझे असं कोणी या जगांत नाही. माझ्या जीवनांत माझी साथ देणारी एकटी कविता काय ती आहे.” तो म्हणाला.

“माझे तरी कोण आहे! आणि आहे म्हणून जिवाला थोडा आधार आहे. तुम्हांला कविताच किंवावयाची आहे तर ती आमच्या बरोबर शोपडीत राहून किहितां येणार नाही का! तुम्हांला आमचे हे घर ज्या दिवशी सोडावेस वाटेक त्या दिवशी खुशाल जावे.” ती मुळगी म्हणाली.

“तुम्ही दोघी इतक्या प्रेमाने ठववून घेऊन आकांत व आजपर्यंत सायला घातलेत, तुमच्या मला बरे कंटाळा वाटेक!” प्रेमदत्त म्हणाला.

“मला रंग नाही. मी काळी व कुरूप आहे. माझे तोंड पाहूनच कोणी तोंड फिरवून निघून जाईल.” ती मुळगी म्हणाली.

प्रेमदत्तने चकित होऊन तिच्याकडे पाहिले व म्हणाला—“तुला कुरूप कोण म्हणतो?” त्याने तिच्या रूपावर एक कविता रचून म्हणून दाखविली. तिला फार आनंद वाटला.

दिवसाभागून दिवस जात होते ■ त्या ‘कुरूप’ मुलीला पाहून प्रेमदत्तच्या मनांत प्रेम होते. ते पाहून ओळखून म्हातारी त्याला म्हणाली—“बाळ! या मुलीचे लग्नाचे झाले आहे. पण तिचे रूप पाहून तयार होणार! म्हणून तिचे झाले नाही. करून दिव्याशिवाय या मुलीला घेऊन मी गांवात राहालं असतं. लोकांनी मी ठेवली नसली. आम्हांला आवडलं नसतं आम्ही गांवाबाहेर शोधे बांधून राहत आहो.”

“हिका कुरूप म्हणणारे मूर्ख! दिव्या इतरांचे सौंदर्य कोणी पाहिले आहे का! ते शोच्यांना दिसत नाही. मी आहे तिच्याशी लग्नाला तयार. पण माझ्या सारक्या भिकाऱ्याची करून तिच्या व तुमच्या जिवाला मिळणार! मी इतके दिवस फुकटाचं खाजं खात आहे! पण कधी मी कांही मिळवून आणलं का! एका दिवसापुरेचं तरी मी कांही मिळविलं का!” प्रेमदत्त म्हणाला.

“तू तर सुंदर आहेस, आणि या मुलीशी तू लग्नाला तयार आहेस, म्हणतोस! पण

दिव्यावरचं प्रेम किती दिवस टिकणार! दुसरी सुंदर मुळगी दिसली तू हिका देशील सोवून.” म्हातारी म्हणाली.

“मी करण्याचं कधी ठरविलं तर हिच्याशीच करीन. ही मी घेऊन सांगतो.” प्रेमदत्त म्हणाला.

“गरीबीचं सगळं मला नाही. मी तुमचं दोघांचं लग्न करून सायला तयार आहे.” म्हातारी म्हणाली.

दुसऱ्या दिवशीच लग्नाचा सुहर्त होता. लग्नाच्या सुहर्तावर देशाचा राजा आला तेव्हा सरी गोष्ट कळली. त्या

शोपडीत घेऊन आल्या. त्यांनी त्याला खाटेवर शोपविले. शुद्धीवर आल्यावर व मोठे हसूकें वाटले.

सोडल्यानंतर अगदी पहिल्याने त्याला इतक्या प्रेमावराने कोणी जवळ करून सायला प्यायला दिले होते. म्हणून त्याला स्वतःच्या आयुष्याचा जो बीट आस्वाद होता तो अल्प होईना, झाला. त्याला त्या शोपडीत राहणारी म्हातारी तिची मुळगी जवळची माणसं वाटली.

“कोण तुम्ही, कोठले राहणारे!” मुलीने विचारलं.

शोपडीत राहणारी मुलगी राजाची मुलगीच होती. तिचे नांव चंद्रिका होतं. ती वयांत आली तेव्हा राजाने तिचे लग्न करून घ्यायचे ठरविले. ती दिसायला बेताचीच होती, म्हणून तिच्याशी लग्नाला कोणी तयार होईना. शेवटी राजाने असे ठरविले की तिच्याशी जो लग्नाला तयार होईल त्याला त्याचं अर्धे राज्य मिळेल. पण चंद्रिकेला ते मान्य नव्हतं.

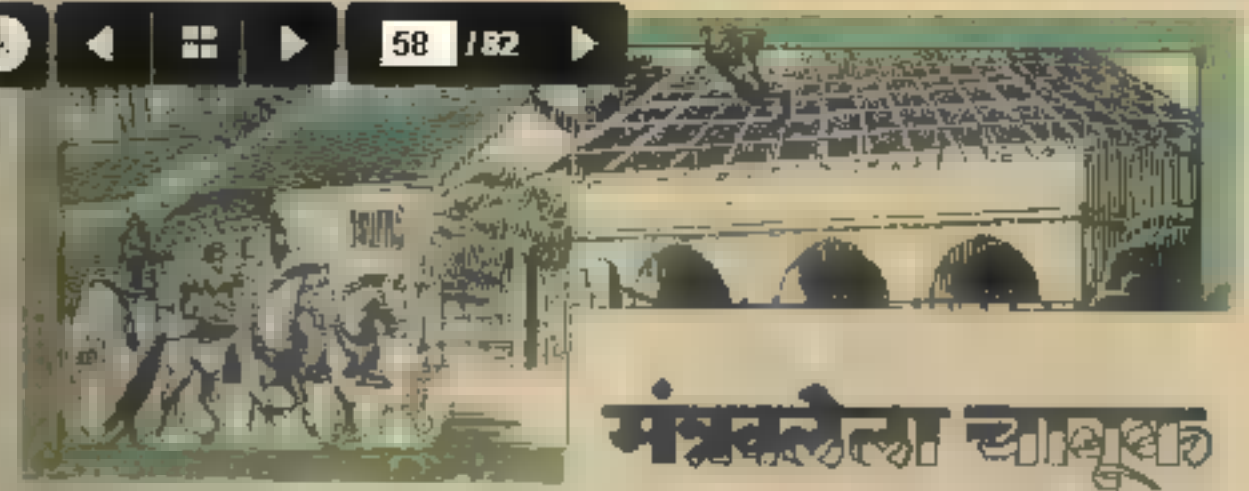
"जो फक्त रूप ■ भौंदर्य पाहून किंवा धनलोभाने लग्नाला तयार होतो त्याच्याशी ■ फेर्याने मुल काय मिळणार? ■ त्या संसार खुलाची व घेमाची अपेक्षा आहे ते मला राजवाण्यांत ■ अशा तऱ्हेने झालेल्या विवाहात मिळणं शक्य नाही. म्हणून ■ दर कोठेतरी शोपडीत राहू या. माझा होणारा पति माझ्या शोधाचं स्वतःच्या

पायांनी चाचून घेईल." चंद्रिका आपल्या वडिलांना म्हणाली.

मुलीचे म्हणणे राजाला पटले. त्याने यावादावर पण उबळत एक शोपडी बांधवून त्यांत चंद्रिकेला राहण्यासाठी आवश्यक ती सर्व व्यवस्था करून देऊन एका म्हातान्या दाईला तिच्या सोबतीला ठेवले. काही दिवसांनी प्रेमदत्ताने तिच्या शोपडीत पाय ठेवला.

ते सर्व ■ प्रेमदत्ताने आपल्या आयुष्याचं खरं रहस्य उघडपणे सांगितलं. दोघांना कष्ट ■ केल्यानर मुलाचे दिवस पहायला मिळाले. त्यांनी जे कष्ट सहन केले त्यामुळेच त्यांच्या हृदयांत प्रेमाचा उदय झाला.

राजाने भाटाने फिरवणूक काढली व आपल्या मुलीला व जांबयाला राजधानीत घेऊन गेला. त्याने दोघांचे लग्न करून देऊन प्रेमदत्तला आपले अर्धे राज्य दिले.

मंत्रवलेला बाबूबा

कधी काळी केरळ प्रांतात ■ सुद्धा मंत्रविद्या अवगत होती. म्हजे, एका जहागीरदाराकडे गाडी हांकायला एक नोकर होता. जहागीरदाराकडे तीस घोडे होते. त्यांची निगा ठेवण्यासाठी निराळे नोकर होते.

एकदा जहागीरदार गाडीत बसून कोठेतरी जात असता वारंतेत एका एकी घोडे बांधले. गाडीवाल्याने त्यांना निरनिराळ्या प्रकारे प्रयत्न करून पाहिला. पण घोडे एकहि पाऊल पुढे टाकत ना.

गाडीवाल्याने होके ■ करून पाहिले तर एक जण घर शाकारीत असलेला दिसला. तो त्याला म्हणाला - "आम्हांला जाऊ दे की रे!"

तो मनुष्य छपरावरून खाली उतरून आला व दिचाने लागला - "मला काही

म्हणायला का! मी तर आपलें काम करता आहे. मी अडविले का! खुशाल जा."

गाडीवाला काही बोलला नाही. त्याने आपला बाबू उबळत तीनदां त्यावर फुंकर घातला, आणि जोराने घोड्याला मारला. लगेच घर शाकारणारा मोठमोठ्याने ओरडत तमिनीवर येऊन आदळला.

हे सर्व जहागीरदार स्वतः पहात होता. हे आपल्याच नोकराचें काम आहे हे त्याने ओळखले. अशा नोकराला आपल्या पदरी नोकराला ठेवणें बरोबर नाही असे त्याने ठरविले आणि एका वर्षाचा पगार देऊन त्याला काढून टाकले.

गाडीवाल्याला काढून टाकल्यावर घोडे कोणालाच बळ येऊ देत ना. कोणी दाणा-पाणी घेऊन आले की ते चांबायला धांवत

किंवा मागण्या पायांवर उभे राहून त्यांच्या जगावर उडी मारीत. तीन दिवस लागो-पाठ घोण्यांनी कांही खाल्ले नाही, की कांही प्याले नाहीत. नोकरांनी बहागीरदाराकडे ते कळविले.

■ त्या गाडीवाल्याचेच काम असले पाहिजे हे [ ] जहागीरदाराकडे वेळ लागला नाही. त्याने एका नोकराला बोळवायला पाठविले. "मालकाने बोळवले आहे तुला." नोकर त्याला [ ]

"आतां मी त्याचा नोकर नाही, त्यांनी घोळावण्याबरोबर वायला. भेडको नाही म्हणून सांग." गाडीवाला म्हणाका.

दुपारी पुन्हां एक जण [ ] व म्हणाका—"मालकाने बोळवले आहे."

"मालकाने मला नोकरीवरून काढल्याचे मी [ ] कानांनी ऐकले आहे, त्यांनी बोला-

विलेले मी नाही ऐकले." गाडीवाला म्हणाका.

रोबटी जहागीरदार स्वतः त्याला बोलावून येऊन आला. तो आला तेव्हां तबेच्यांत [ ] अस्तव्यस्त दिसले. गाडीवाल्याने आपला जुना चाबूक खुंटीवरून काढून घेतला आणि घोण्याजवळ [ ] म्हणाका—"काय रे, [ ] भावगद आहे!" नंतर त्याने चाबूक दोन तीनदां हवेन फिरविला व नोकरांना म्हणाका—"या दाणाघाणी, पाहातो कसे खात नाहीत ते."

घोण्यांचे मृत उतरल्यासारखे दिसले. समोर टेबलेला दाणा [ ] पायी दाखविल्याबरोबर पिऊ लागले. बहागीर-दाराने गाडीवाल्याचा पगार वाढविला ■ त्याला पुन्हां कधी नोकरीवरून काढला नाही.

कृष्णवल्लभ

कंसाच्या पत्नीची रातमी वज्र्यासारखी राजधानीवर पसरली. अंतःपुरांत भोंवतळ उडून गेला. कंसाच्या [ ] त्याच्या घेतावर [ ] इंधरडा कोडून [ ] होत्या.

कंसाची आई पण आपल्या मुनांवरीवर भडन होती. ती तिचा पति उग्रसेन याच्या-कडे जाऊन म्हणाली—"तुम्ही पाहिलेत का आपल्या मुलाला जाऊन! त्याच्यावर जणुं कांहीं जीवच पडली आहे. [ ] इहून संस्कार करण्याची व्यवस्था करायला हवी. कृष्णाने आपल्या बाहुबळाने हा विजय मिळविला आहे. आतां त्याच्याजवळच इहून संस्काराची परवानगी मागायला हवी."

कृष्ण आपल्या यादव मित्रांच्या परीसर बोलून उभा होता. त्याला कंसाच्या राण्यांचे रडणें ऐकुं आल्याशिवाय राहालें नाही. त्यांचा तो शोक पाहून त्यानें हृदय पण द्रवले व होळे ओलावले. तो आपल्या स्नेही आसत्रांधवांना म्हणाला—"मी या घोरकटपणाने पहा किती निरपराधांचा शाप घेत आहे, परंतु कंसाचा दुष्टपणा थांब-कायला दुसरा मार्गच नव्हता. स्वतःच्या बापाला तुरुंगांत टाकून गादी चढकावणारा दुष्ट मुलगा या जगांत कोठें आहे का! अशा पापी मूर्खीची कांच करणें म्हणजे देखील मोठें पाप आहे. मी लोक कल्याणा-

साठीच हा बंध केला. पुढे काय करावयाचें
■ देखील मी ठरवून ठेवले आहे.”

उग्रसेन आपल्याबरोबर दिनी बगैरे
यादवांना घेऊन कृष्णाकडे ■ आणि
गद्गदकठानें म्हणाला—“बाळ ! तूं एका
महापार्थी व दुष्ट अशा राजाचा नाश
करून मोठी कीर्ति संपादन केली आहेस
आणि यादवकुळाचा उद्धार केला आहेस.
आजपासून तूंच या राज्याचा धनी झाला
आहेस. तूं शत्रूचा नाश केला आहेस,
तेव्हा त्याच्या विषयी दुष्टावा तुझ्या मनांत
असूं नये. आम्ही त्याचे नांधव ■ आस

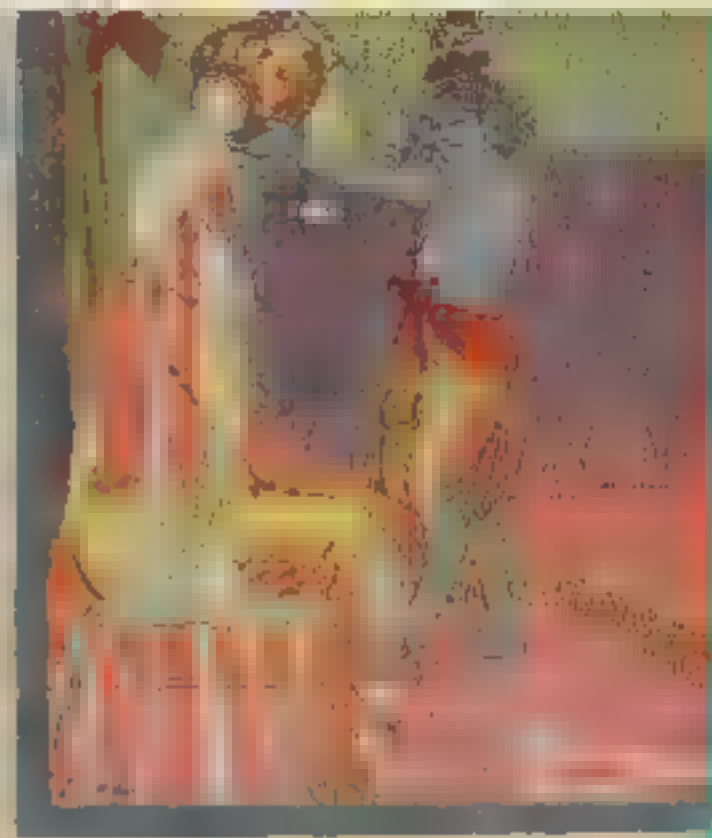
आहोत, म्हणून आमच्यासो वर ठेवण्याचें
मुळीच कारण नाही. आतां कंसाचा दहन
संस्कार करावयाचा आहे. तुझी परवानगी
असेल तर आम्ही त्या प्रयत्नास लागूं.
त्यानंतर मी वानप्रस्थाश्रम ग्रहण करीन.”

कृष्ण म्हणाला—“आजोबा ! सासाठों
माझ्या परवानगीची गरज आहे का ?
कंसाच्या दहनसंस्कारास ■ नी नकार
देणार ? आणखी एक गोष्ट मी सांगूं
इच्छितों. मी गादी बळकावण्यासाठी
आपल्या मामाचा ■ केला नाही. तो
पितृद्रोही होता, अत्याचारी दुष्ट होता
म्हणून लोककल्याणास्तव कर्तव्य म्हणून
मी हें कृत्य केले. आतां ■ ■ माझे
आसबंधू परत आपल्या गाईगुरांमध्यें परत
जाऊं. गवज्यांच्या वस्तींत राहून गुरांशी
सवंगज्यांच्या संगतींत राहण्यांतून मला
आनंद वाटेल. आपलें हें राज्य आपल्या
दुष्ट मुलानें बळकावून घेतलें होतें. हें
आपलें राज्य समाकून तुम्हीच प्रजेचें पितृवत्
वात्सल्यानें पालन करावें. राज्य परत
मिळवून देण्याच्या कामीं मी निमित्तनाश्र
होतों. माझ्यावर तुमचे सरें प्रेम असेल तर
तुम्ही माझी ही विनंति स्वीकारावी.”

कृष्णानें जास्त वेळ न धारवितां उग्र-
सेनाचा विधिवत राज्याभिषेक करून दिला.
उग्रसेनानें कृष्ण व बलराम दोघांचा
यथोचित सत्कार केला. कृष्णानें मधुरेला
पूर्वापेक्षां जास्त वैभव मिळवून दिलें.

एके दिवशीं तो बळगामाला म्हणाला—
“दादा ! ■ जन्मलो तेव्हां पासून
रानांत हिंडत फिरत राहलों. विद्याभ्यास
कधी केला नाही. निदान आतां
तरी गुरुगृहीं राहून विद्याभ्यास केला
पाहिजे.”

ननांत येतांच तो विचार त्यांनीं आपल्या
सर्व माप्तेष्टांना कळविला. त्यांच्या परवा-
नगीनें अंबंतीपूरच्या सांदीपनी नांवाच्या
प्रख्यात गुरुकडे ते गेले आणि गुरुदीक्षा
देण्यास विनंति केली. सांदीपनी मुनींनी
दोघांना आपले शिष्य करून घेतलें व
त्रौसष्ट दिवसांत त्यांना चारही वेद ■
षडशास्त्रें शिकवून दिलीं. त्यांनीं चार
दिवसांत वर्मशास्त्र, तर्क, न्याय, गणित,
संगीत व शुद्धविद्या शिकून घेतल्या, पन्नास
दिवसांत संपूर्ण अर्थशास्त्र शिकून घेतलें.
दोघांची कुशलगुद्धि ■ तीक्ष्ण स्मरणशक्ति
पाहून सांदीपनी गुरू संतुष्ट झाले.

बलराम व कृष्ण दोघांनीं विद्याभ्यास
संपूर्ण झाल्यावर गुरुकला बंदन करून निवेदन
केलें—“गुरुवर्य ! आपल्या कृपेनें व आशीर्वा-
दानें आपला विद्याभ्यास संपवून आम्ही घरीं
जात आहों. आतां गुरुदक्षिणा म्हणून आम्ही
काय द्यावे कृपा करून सांगावें. गुरुदक्षिणा
कितीहि कठीण असली तरी ती देणें आमचें
कर्तव्य आहे ■ आम्ही तें पुरें करूं.”

तें ऐकून सांदीपनी म्हणाले—“मला
एकल्लता एक मुलगा होता. तो तीर्थयात्रेला
गेला असतां समुद्रस्नानाच्या वेळीं एका
देवमात्रानें त्याला खाऊन टाकलें. पुत्र-

“पंचजन नांवाचा राक्षस देवमाशाचे रूप घेऊन आला व त्याने तुझ्या गुरुपुत्राला गिळले आहे. त्या राक्षसाला मी थोड्या वेळांत तुझ्यासमोर हजर करतो.”

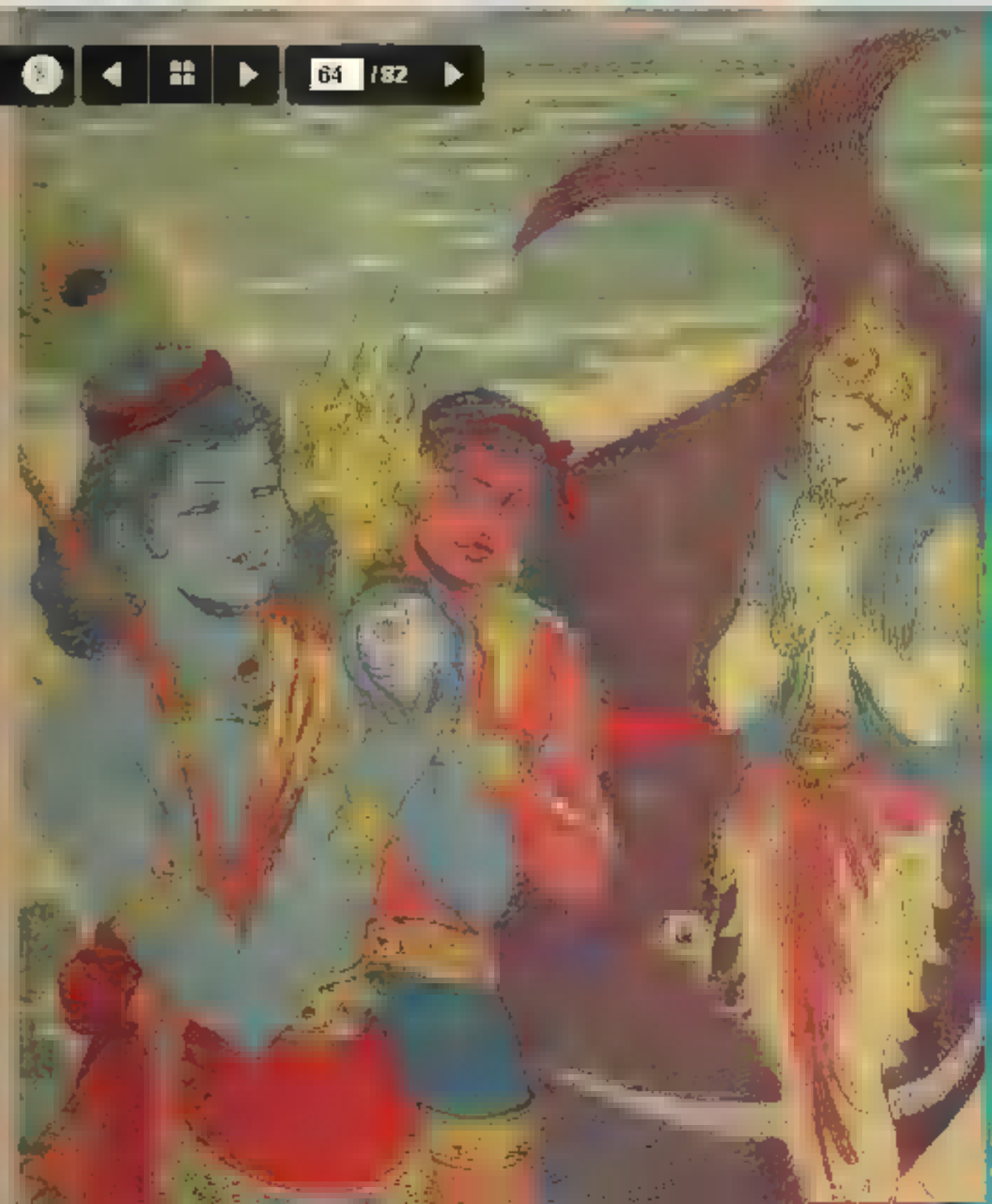
काही वेळाने मोठमोठ्या उखळी उघडल्या व देवमाशाच्या रूपाने समुद्रात वापरत भसलेल्या त्या समुद्राने किनाऱ्यावर आणून आदळले. कृष्णाने आपल्या तरुवारीने त्याचे पोट निरले. पण त्यांत गुरुपुत्र नव्हता. एक मोठा शंख निघाला. तो शंख पाहून कृष्णाला कार आनंद झाला. त्याने तो शंख स्वतःचकळ टेवून पेतला. तोच पांचजन्य शंख म्हणून प्रसिद्ध झाला.

परंतु गुरुपुत्र मिलेपर्यंत कृष्णाला चैन पडणे नव्हते. तो मुळ्या मेळवतंतर यमलोकी गेला असो विचार कृष्ण दक्षिणेकडे निघाला जाणि यमलोकांत आला. सिंहासनावर यमराजा बसला होता. कृष्णाने विचारले— “आपचे गुरु सांदीपनी यांचा मुलगा कोठे आहे? तू त्याला घेऊन आला आहेस. बऱ्या बोलाने तू त्याला दिसें नाहीस तर माझ्याशी गांठ आहे, कक्षांत ठेव.”

शोकाने मी त्याची आई आज पावेतो दुःखी आहे. माझा मुलगा काय वाटेक ते करून तुम्ही आणून यावा.”

गुरुदक्षिणा देण्यावे त्रत पूर्ण करण्यासाठी कृष्ण आपल्या मोठ्या भावाची परवानगी घेऊन समुद्रात जाण घेऊन समुद्र काठी आला आणि समुद्राला संजोचन करून म्हणाला—“माझे गुरु सांदीपनी यांचा मुलगा तुझ्याजवळ आहे. त्याला ज्या कोणी गिळले त्याला घेऊन माझ्यासमोर हजर कर.”

कृष्णाची ती वाणी ओळखून समुद्र पकट झाला व हात जोडून म्हणाला—

घाबरून गेला आणि गुरुपुत्राचे शपथ पुन्हा त्याच्या देहात ठेवून कृष्णा-समोर आला.

अशा प्रकारे कृष्ण समुद्राला, यमाला व सृष्टीला भयकंपित करून पांचवन्न व गुरुपुत्राला घेऊन आला. गुरूच्या आज्ञेवर पारावार नव्हता. त्याने कृष्णाला मुलाला पोटाशी बसले. अर्पूय गुरू-दक्षिणा देऊन कृष्णाने गुरूचे भाखीबाद मिळविले. नंतर काही दिवस कृष्ण गुरूची राहून व गुरूचा निरोप घेऊन मथुरेला परत आले.

उग्रसेनाने कृष्णाचे भाटामागाने स्वागत केले. त्यांची मिरवणूक काढली आणि आपले हस्त बंधुबांधवांसह सामोरा गेला. बलराम व कृष्ण वसुदेवाच्या बरी गेले. त्यांनी आपल्या विद्याभ्यासाचे व गुरुकृपेचे वर्णन केले.

त्या वेळी मगध देशावर जरासंधाचे राज्य होते. अस्ति व प्राप्ति नांवाच्या त्याच्या दोघी मुली कंसाच्या बायका होत्या. कृष्णाने जांबयाचा वध करून दोघां मुलींना वैधव्य करून दिल्याचे ऐकून त्याला भयंकर राग आला. कृष्ण एक दिव्यबाण ठेवला. ते पाहून सृष्टी महापराक्रमी आहे हे ऐकून त्याने अनेक

राजांना स्वतःकडे बळकून घेतले व एकवीस अक्षौहिणींचे सैन्य घेऊन मथुरेवर चाबून आला. त्याने यमुनेच्या काठी ठोकून विंद व अनुविंद नांवाच्या दोघां राज-कुमारांना दूत म्हणून कृष्णाकडे पाठविले. दोघे सरळ उग्रसेनाच्या समेत पोचले. त्या वेळी समेत पण हजर होते. दोघांना टोहवून त्यांनी जरासंधाचा संदेश सांगितला.

“तुम्हाला माझा कंसाचा व माझा वध केला आहे. कंस माझा जांबई होता. मुलींचे दुःख पाहून मला राहवेना. म्हणून मी तुम्हां दोघांचे पारिषत्य करण्यास व तुमची मोठण्यासाठी आलो आहे. मी तुम्हा युद्धासाठी आव्हान करित आहे. या जगात तू तरी जिवंत राहशील नाही तर मी. दोघांसाठी या पृथ्वीच्या पाठीवर जागा नाही. तू समोरासमोर केलेस तर तुम्हा वध निश्चितच आहे, आणि तू पळून गेलास तरी मी पाठाळांत देखील तुम्हा हुडकून काढून तुम्हा वध करित. माझ्या शक्तीची माहिती हवी असेल तर जकूराळा किंवा सात्यकीला विचार. त्याच्या मुळाळा त्याचे राज्य देईत.”

उघां मी मथुरेला वेढा देत आहे. खबरदार !”

तो संदेश ऐकून कृष्ण स्मित करून म्हणाला—“मोठा संदेश ऐकून मला आनंद झाला. मला हतके योद्धां येत नाही. जरासंधाचा गर्वभंग करण्याची संधी सहज मिळाली आहे. राक्षसांनी त्याचा दुर्मंगलेला देह जोडला आहे, तो मी चिरून फेंकून देण्याचा विचार करित आहे. कंसाचा करून त्याचे राज्य मी उग्रसेन महाराजांना दिले तसेच जरासंधाचा करून मी त्याच्या मुळाळा त्याचे राज्य देईत.”

जरासंधाने पाठविलेल्या राजकुमारांचा कृष्णाने यथोचित सत्कार करून त्यांना निरोप दिला. त्यांनी कृष्णाचे उत्तर जरासंधाला जाऊन सांगितले.

जरासंधाचे नुसते नांव ऐकूनच द्रुपदेन व त्याचे यादव सेनापति धावून गेले. त्यांच्या पैकीं विक्रम नांवाचा वृद्ध सरदार कृष्णाला म्हणाला—“वाळ ! ज्याप्रमाणे कमळांतून ब्रह्मदेवाचा जन्म झाला त्याच प्रमाणे तू या बहुकुळांत जन्मला आहेस. तू असेपर्यंत यादवांस कसलेहि भय नाही. जरासंधाच्या याजूने राजे उभे आहेत. तो बुद्ध व क्रूर आहे. तू एकटाच त्याचे पारिपत्य करण्यास समर्थ आहेस. केलाळा आपल्या शक्तीचा मद नव्हता का चढला ! म्हणून त्याने किल्ल्याची डागडुजी करण्याची सुद्धा कधी फिकीर केली नाही.

झळाळे जमविली नाहीत. रसद एकत्र करून ठेवली नाही. खरे बोलावयाचे म्हणजे या किल्ल्याला किल्ला म्हणणे हास्यास्पद होईल. इतू चाखून आला आहे. युद्ध करण्याचे ठरविले तर मथुरा नगरीचा संहार होईल. म्हणून किल्ल्याची काय व्यवस्था करावयाची हे ठरवायला हवे. पूर्वा मुचिकुंद, पश्चंत, सारस ■ हरित वगैरे यादव राजांनी ऋक्षवंत, विंध्य व सप्त नांवाच्या पर्वतांवर पश्चिम किनाऱ्या वेटांत अजोध्या किल्ले बांधले होते. ■ चौघांपूर्वी माधव नांवाच्या वीराने मथुरा येथे राज्य केले होते. पण आतां या नगरीचे रक्षण करणे शक्य नाही. आणखी एक दुर्ग बांधून तयार ठेवणे बरोबर होईल. मी फक्त सुनविले आहे. योग्य वाटेल ते करावे.”

अरण्यपुराण

[१५]

गांवाबाहेर साठ्यासाठी बसलेल्या गांव-कन्यांचा गलफा कमी झाला तेव्हा तेथून काढ्या, कोपते, विले कुचहडी वगैरे हत्यारे घेऊन वायका, पुरुष सर्व नळदेव व पुजारी यांच्याबरोबर गाईत आले. त्यांनी वार ठोठावले. मशाळीचा उजेड झोपडीत पडला. साडेवर ■■■ पंजे आवळून पडून होता. त्याला पाहताच सर्वांची वाचान बसली. जे पुढे होते त्यांनी मागच्यांना दडकून पळून जाण्याची खटपट केली. त्याच वेळी काळ्या वाघाने एकदां डोकें वर करून एक मोठी जांभई घेतली.

एकाएकी गल्ली रिकामी झाली. काळा वाघ सिडकीतून उडी मारून बाहेर आला आणि मौवलीजवळ येऊन उभा राहिला.

“आतां उजाडण्यापूर्वी कोणी घराबाहेर पडण्याची छाती करणार नाही. पुढे काय करू म्हणतोस ?” काळ्या वाघाने विचारले.

“छान कामगिरी बजावलीस. उजाडे-पर्यंत यांच्यावर नजर राहू दे. मी थोडा वेळ झोपणार आहे.” असे सांगून मौवली जंगलांत पळून गेला आणि एका दगडाच्या फरशीवर जाऊन झोपला. तो उठला तेव्हा त्याच्याजवळ ■■■ होता.

“ते दोघे खान्दीदाराला सुखरूप पोचले. लांडगीण आईने हा निरोप कळविला आहे. मध्यरात्रीच्या सुमारास त्यांना एक धोंडे मिळाले. प्रवास निर्विघ्न पार पडला. आज सकाळीं बराच वेळपर्यंत

कोणी परावाहेर पाऊल नाही." वाळा बाप म्हणाला.

मौवली थोडा विचार करात असून राहिला. शाहाजाली असून बलदेवने सांगितलेली गोष्ट त्याला आठवली. होके वर करून काळ्या बापाला म्हणाला— "हनीला व त्याच्या तिघां मुलांना जरा बोकायून आणतोस का?"

काळ्या बापाने चकित होऊन विचारले— "तो आहे जंगलाचा मालक त्याला 'वे' किंवा 'जा' असा हुकूम करणे बरोबर होईल का?"

"एक गोष्ट त्याच्या कानांत पडू दे तो जरूर येईल. 'भरतपुरच्या शेतावर हाक' म्हणून सांग." मौवली म्हणाला.

काळा बाप हत्ती व त्याच्या मुलांच्या ओपार्थ निघाला. मनस म्हणाला, मौवलीने बोलविले आहे असे सांगितले तर त्याला राग येईल. आला राम, येऊ दे.

मौवलीचे रक्त खचून आले होते. कधी मनुष्याच्या रक्ताचा वाम वेतला नव्हता तो मेस्सुवाच्या रक्ताचा वाम वेतून गेला. त्याच्या मनांत थोडे वेम होते. "रक्त मेस्सुवापुरतेच होते. तिला मनुष्यांनी घेऊन टेवले होते म्हणून त्याच्यावर मंड उगवायचे त्याने ठरविले होते. त्या कर्मिणा हत्तीच्या मदतीची माग होती. बलदेवने सांगितलेल्या एका कपोल कवितेत गोष्टीवचनून त्याला ती गोष्ट आठविली होती.

जान्त काही गेल्याची किंवा दिनद-ण्यांची गरजच पडली नाही. हत्ती आपल्या तिघां मुलांसह काळ्या बापावरोबर मौवलीजवळ आला. मौवली बराच वेळ काही बोलला नाही. नंतर बापाकडे वळून म्हणाला— "मी तुला एका हत्तीची गोष्ट

सांगते. कारण पुढी भरतपुरच्या शेताच्यांना एक तालभर घेरा दिल्यानंतर एका हत्तीला घेरेले. स्वह्यांत पडल्याने त्याच्या पायाला काही तरी लागले व त्याची पांढरी खूण त्याच्या पायाला राहून गेली. मंतर छिका-च्यांनी त्याला स्वह्यांतून आढेर काढण्याचा प्रयत्न केला. पण हत्ती हाता मोंठा पराक्रमी. तो दोखंड मोडून पळून गेला. त्याला तीन मुलगे होते. माठवते चोचण्यांत तो हत्ती असता त्याच्या पायाला पांढरा जास्त चमकून दिशू लागला. मौवलीने हत्तीकडे वळून विचारले— "पीक तयार असलेले पाहून काय झाले?"

"मी माझ्या तिघां मुलांनी पीक घुळवून ठाकले." हत्ती म्हणाला.

"नंतर शेतांचे काय?"

"काय होणार! काही नाही."

"नाही! म्हटले, त्या शेतांत काम करणारांचे काय झाले?"

"ते शेते सोडून पळाले."

"त्यांची घरे?"

"आम्ही ठप्पल करून ठाकली. तीं पांच ही गावे शाकी व या जंगलांत आले पाहिजे."

आहेत तीं आता. भरतपुरच्या शेतांवर मी व माझ्या मुलांनाच तर हाडा कळ होता. पण लुं गर मनुष्य दितता आहेस तुला फक्त काय फळले हे सर्व!" हत्तीने विचारले.

"एका माणसाच्या तोंडूनच मी ते सर्व ऐकले. तो हला सामान्य नव्हता. गावांचा नाथनाट झाला होता. आता तसाच एक हला व्हायला हवा. मला ज्या गांवावाहेर काढले होते, ते गांव तर तुला माहीतच आहे. ते गांवमुद्धां या जंगलांत आले पाहिजे." मौवली म्हणाला.

“त्यासाठी खंडीभर राग आला पाहिजे. माझे त्या गांवच्या लोकांशी काय वैर!” हत्तीने शंका व्यक्त केली.

“जंगलांत शाकाहारी तू एकदाच आहेस का! शेते संपत नाहीत तोपर्यंत तू जवळ येऊ नकोस. हरणे, सांघरे व कुकरे यांना येऊ दे इकडे.” मौवली म्हणाला.

हत्ती आपल्या मुलांपरोबर निघून गेल्यावर काळा वाघ भयभीत होऊन भर भर कापू लागला व म्हणाला—“हे बसमसू! गरज भासली तर मला व अम्बळाला विसरू नकोस. तुझ्यासमोर आम्ही लहान पोरे आहो.”

ही अफवा कशी उडाली, नकळे, पण उडाली की अमुक स्रोण्यांत चांगले हिरवे गार गवत आहे व स्वच्छ गोड पाणी पण आहे. अशा अफवा कधी फुकट जात नाहीत. जंगलांतली हरणे वगैरे हव्हहव्ह

एका दिशेने निघायला त्यांनी ठोक वाटने तिकडे जावे म्हणून प्रोत्साहन देणारी इतर जनावरे होतीच. हे सर्व पूर्वी योजक्याप्रमाणे कोणी तरी पाठीमागे राहून घडवीत असल्यासारखे दिसत होते. गांवाजवळ असल्या जनावरे चरायला जमा झाली.

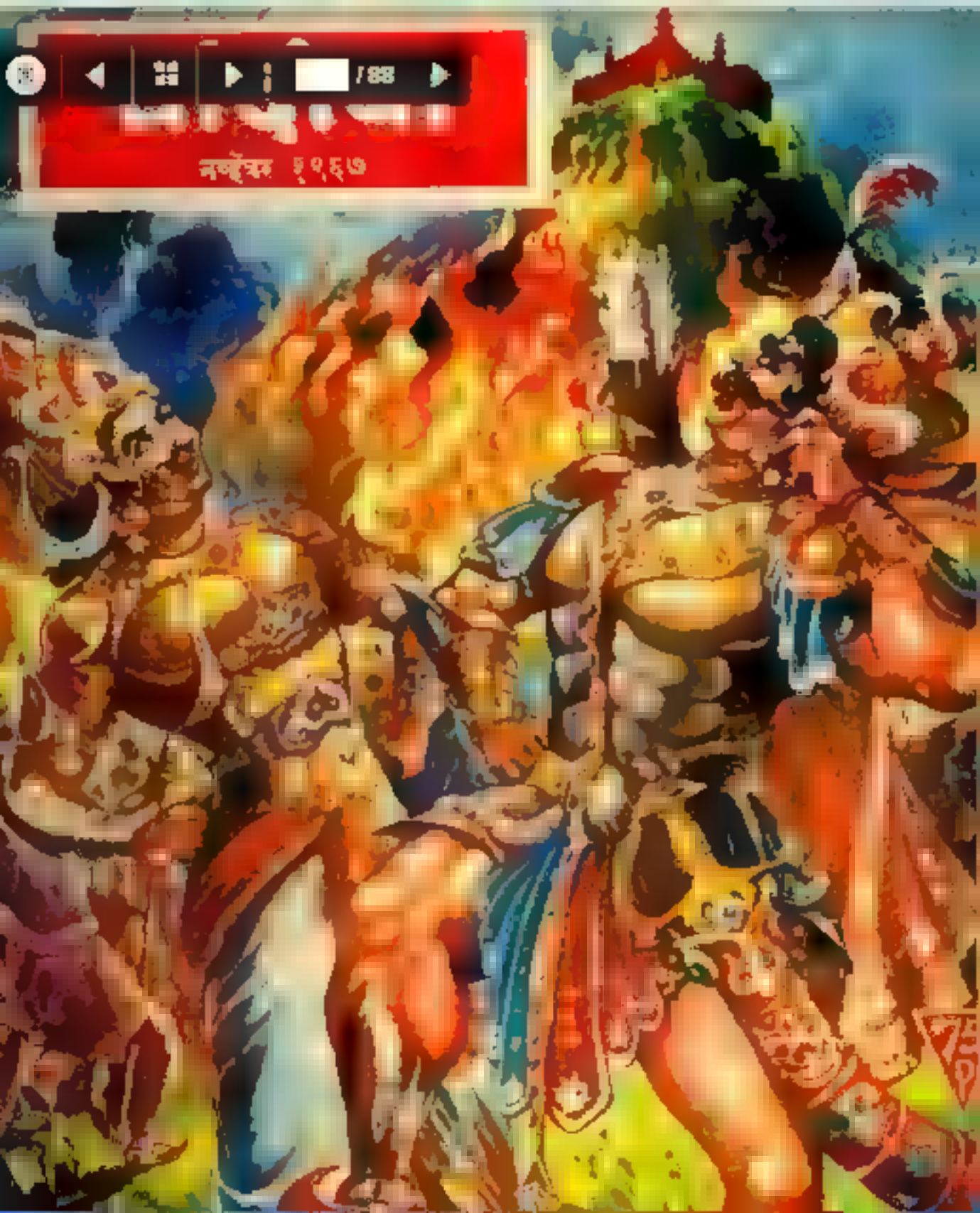
सकाळी उठून गांवकरी पाहतात तर त्यांची शेते फस्त झालेली. त्यांच्या जनावरांना नव्हता. त्यादिवशी रात्री काही मूर रानटी जनावरे गांवांत शिरली व गांवांत उभ्या चार तडांना ठार करून निघून गेली. नंतर हत्ती आले. त्यांनी परे दारे उघड केली.

तोपर्यंत गांवकरी गांव सोडून निघायला तयार झाले होते. इतक्यांत मुसळधार पाऊस कोसळू लागला. गांव रिकामे झाले. अशातच ते त्या गांवांत रात गिरायला आवश्यक सर्व तयारी झाली.

६९. मिहिमा मशीद

इस्तांबुल (टुर्की)च्या सर्वात उंच बोंगरावर ही मशीद आहे. या मशीदीला मुसळ मिहमा आहे. ही मशीद मोठ्याच सितात हा आर्मेनियन शिल्पकार होता. शिल्पकाम याची मुक्ती मिहिमा दिवी म्हणता होती की ती मशीदीत खरेच तेव्हा ती आकाशाखालीच आहे असे तिला वाटायचे.

नवंबर २०२३

सिराजउद्दौलाने पुन्हा सैन्याची जमवा-जमव सुरू केली. त्याच्या मदतीला भावेक त्याला त्याने खूप पैसे देण्याचे वचन दिले. कोणी त्याच्याजवळ फिरकायला तयार नाही.

शेवटी निरुपाय होऊन तो आपली बेगम छत्रकुम बानू हिजाबरोबर नेऊन राजधानी सोडून निघून गेला.

मराठ निघून गेल्यावर दुसऱ्या दिवशी म्हणजे २६ जूनला मीरजाफर मुर्शिदाबाद येथे आला. कांही दिवसांनी क्राइस्ट पण आला आणि मीरजाफरला मुर्शिदाबादला मराठ करण्यांत आले. कांही दिवसांनंतर सिराजउद्दौलाने सांपडला. त्याला कैद करून मुर्शिदाबादला आणण्यांत आले. लगेच मीरजाफरचा मुलगा मीरन याने सिराज-उद्दौलाना बंध करण्यास हुकूम दिला.

मला तऱ्हेने नवावाच्या मिस्तर केलेल्या मीरजाफरचा कट यशस्वी झाला.

■ त्याच्या साथी मित्रांना मोठमोठी नकिसे मिळाली. चौवीस परगणा या जिह्याची जमीन्दारी मिळाली. इंग्रजांच्या कंपनीला जखोद पैसा ■ सचलवी मिळाल्या.

सरे बोलाव्याचे तर पळालीचे ■ हे तसे मोठे युद्ध नव्हतेच, परंतु या युद्धाचा परिणाम मात्र एका महायुद्धाहून फार मोठा झाला.

या युद्धांत क्राइस्टने मोठे युद्धकौशल्य किंवा चातुर्य दाखविले असे म्हणजे चुकीचे होईल. मीरजाफरने आपला स्वार्थसिद्ध करून देण्यासाठी इंग्रजांना, म्हणजे सत्शला आतून सामील होऊन आपल्या धम्याशी विधासवात केला असेच म्हणजे लागेल.

उपासमाराची फेड

हिमाच्छय पर्वतांत वाहणाऱ्या एका नदीच्या दक्षिण तीरावर एक लहानसे राज्य होते. त्या देशाचा राजा आपल्या राजवाड्यांत बसला असता एका द्वारपालकाने आंत येऊन उंदरांचा राजा दर्शनाला असल्याची बर्दा दिली.

ते ऐकून राजाला आश्चर्य वाटले, उंदरांचा राजा आणि तो आपल्यासारखा बोलतो ! तरी राजाने द्वारपालकाला आंत पाठवून चाचला सांगितले.

एक उंदीर राजासारखा डौलांत चालत आत आला. त्याच्या पाठीमागे कांही उंदीर शिपाई पण होते. राजाने आदर-पूर्वक त्यांचा सत्कार करून येण्याचे कारण विचारले. तेव्हा उंदरांचा राजा म्हणाला - "महाराज ! या वर्षी पीक चांगले झाले

नाही. म्हणून माझ्या धजेची उपासमार होत आहे. आपण आम्हांला उधारीवर दिले नाही तर मी ब माझी नष्ट होणार."

"आयला मी तयार आहे. पण किती पाहिजे ?" राजाने विचारले.

"एक कोठारभरून घावे. पुढल्या वर्षी व्याजासकट परत करण्याचे आम्ही देतो." उंदरांचा राजा म्हणाला.

"कोठारभरून ! कवूल, तू ते नेणार वसे, हे तर भांग," राजाने चकित होऊन विचारले.

"त्याची जबाबदारी आमच्यावर." उंदरांचा राजा म्हणाला.

राजाने एक कोठार भरून उंदरांना देण्यासाठी एक कोठारच उघडून दिले. त्या दिवशी रात्री एक ठास उंदीर आले आणि

सर्व धान्य उचालून घेऊन गेले. एक दाणा देखीक औषधाक्या उरला नाही. दुसऱ्या दिवशी राजाने जाऊन पाहिले तर कोठार रिकामे झाले होते.

“हे उंदीर फक्त हुशारच नव्हे तर इमानदार आहेत.” कारण, पहा ना, मी जे कोठार दाखविले होते त्याच्या बाहेर एक दाणादेखीक जास्त घेऊन गेले नाहीत, सर्व धान्य परत पण केले.” राजा आपल्या दरबान्यांना म्हणाला.

काही काळ झोडला. नदीच्या उत्तर तीरावरील राजाने दक्षिण तीरावरच्या

उंदरांना मदत करणाऱ्या राजाच्या राज्यावर स्वारी केली. नदीकाठी त्याने तळ टाकला होता.

शत्रू मोठा होता. म्हणून दक्षिणेकडील राजाक्या कसे पुढे करावयाचे हे सुचले. या युद्धात आपला पराभव नक्की होणार या काळजीने दुःखी होऊन तो एका जागी असतो उंदरांचा राजा आला. हात जोडून तो राजाक्या म्हणाला— “महाराज! आपल्यावर आलेल्या संकटाची बार्ता कळताच मी आलो आहे. या पसंगी माझ्या हातून आपली सेवा होऊ शकेल. सांगायचे. मी ती कदाचला तयार आहे. आपण आम्हाला संकट समयी मदत केली होती. त्या उपकाराची अस्पष्ट फेड का होईना करता आली तर आम्ही स्वतःला धन्य समजून.”

राजा उदास मनाने विचार करीत बसला होता. परंतु उंदरांच्या राजाचे ते बोलणे ऐकून तो आश्चर्य व कौतुक करू लागला. उंदीर हा किती लहान सुद्धा माणी, त्याचे मन किती मोठे आहे! उपकार कोण आठवतो? पण हा सुद्धा माणी किती आपुलकीने संकट समयी माझ्या मदतीला

बांबव आहे. मरवेच्या वेळी करीक तेच मित्र. राजा म्हणाला—“पुष्कराज! मी तुमची कर्तव्यनिष्ठा समजून आलो आहे. त्याचे सैन्य मोठे आहे. आणि घेत माझ्या दारावर नदीपलीकडे येऊन आहे. सगळा शिबले तर दूरच, त्याला नदीपार करता येऊ नये. साठी देखीक आम्हाला काही करता येण्यासारखे दिसत नाही.

“पूर्वेदेखीक आपण आमच्या शक्ति-सामर्थ्याबद्दल संका दर्शविली होती, परंतु आम्ही धान्य घेऊन गेलो व ते परत पण केले आहे. सन्हेने आपली संका दूर जाऊन होती. आमच्यावर विश्वास ठेवा व आम्हाला आपली मदत करण्याची संधी द्या. आज रात्री काळोख पडण्यापूर्वी एक बारीक बारीक लाकडे नदीच्या काठी पाण्याच्या तटाने देण्याची व्यवस्था करावी.” उंदरांचा राजा म्हणाला.

उंदरांच्या हातून मदत होऊन संकट बगर होऊन नाही याचा विचार केल्या-शिवाय उंदरांच्या राजाने सांगितल्याप्रमाणे

राजाने काळच्या नदीकाठी पाण्याच्या तटाने देण्याची व्यवस्था केली.

रात्री लक्षावधि उंदीर नदीकाठी आले. त्यांनी त्या काळच्या एकेक करून नदीत ओडून नेल्या व दोन दोन तीन तीन उंदीर त्यावर बसून शेंपटांनी बल्बे करून नदी पार करून शत्रूच्या गोटांत शिरले.

शत्रूसैन्य सोपी गेले होते. उंदरांनी जाऊन त्यांच्या धनुष्याच्या दोऱ्या कुतडून आणि त्यांनी बरोबर आणलेले सर्व धान्य फस्त करून टाकले. दोन तासांत शत्रूसैन्याची सर्व उभारी पूर्णपणे निलंबयोगी

करून टाकून सर्व उंचीर पुन्हां त्या फाटक्यांवर बसून अलीकडे आले आणि आपापल्या विळांत निघून गेले.

दुसऱ्या दिवशीं शत्रुसैन्यानें उठून पाहिलें तर त्यांचीं शत्रुपै तुरलेलीं, कपडे कुरतडलेले आणि धान्याचीं पोती रिकामी. सैन्यांत सर्वत्र ओरड सुरू झाली.

शत्रुसैन्यांत गोंधळ उडून गेला असतां भूमक राजाच्या वृत्तानें येऊन राजासमोर निवेदन केले ■ महाराज ! शत्रूवर हला ■■■■■ सर्वांत उत्तम संधी हीच आहे."

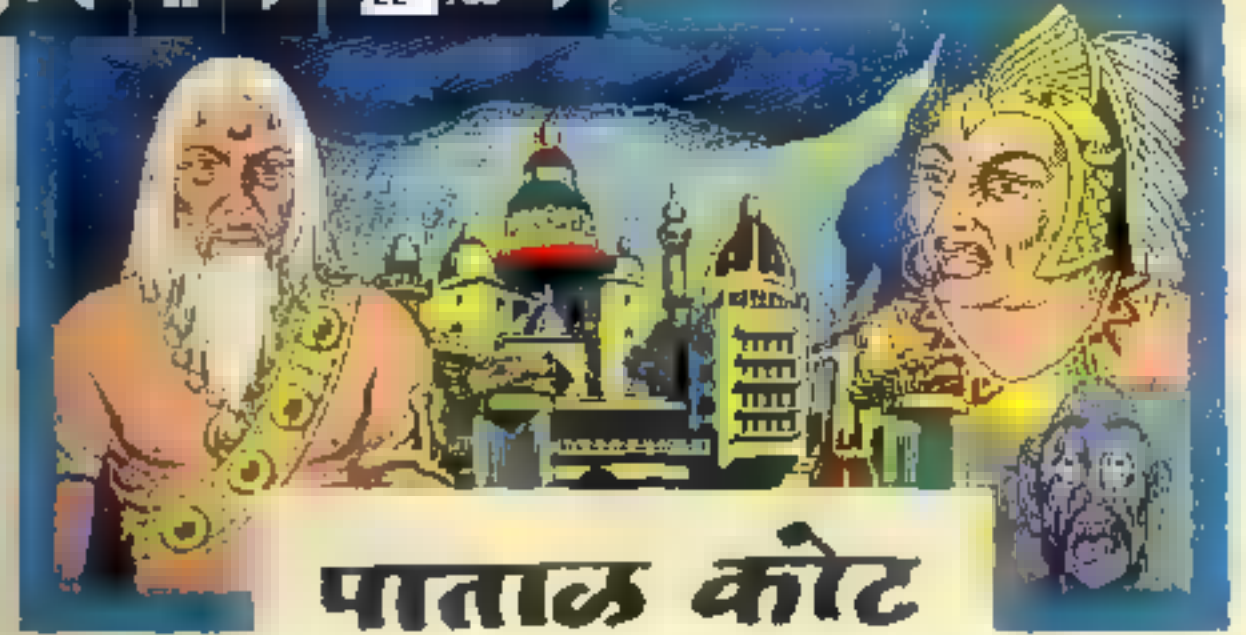
राजा सैन्य घेऊन जुद्धाचा निघाळा. त्याचे निष्ठाण व समोर येणारें सैन्य पाहून शत्रुसैन्याची गळणूक उडून गेली आणि त्यानें पळ काढला.

नंतर राजानें शत्रूकडे निरोप पाठविला—
"मी या खेपेस आपल्या राज्यांतलें उंदरांचें

सैन्यच पाठविलें आहे. पुन्हां कधी सैन्य घेऊन आलास तर स्वरदार ! मांजरें, कुत्री, बैक ■ बोडे यांचें सैन्य येईल. आणि तरी देखीक तुला म्हाक आली नाही तर बाप, सिंह इत्यादि मूर्ख जानावरांचें सैन्य पाठवीन. शेवटीं जरूर पद्धत्यास मी स्वतः आपले सैन्य घेऊन येईन."

च्याच्या उंदराच्या सैन्यानेच इतका धुमाकूळ माजविला त्याच्याशी बैर करणें हिताचे नाही असा विचार करून शत्रूनें स्वारी ■■■■■ विचारच कधी केला नाही.

उंदरांनी राजाळा जी मदद केली होती, त्या उपकाराची भरपूर फेड म्हणून राजानें हुकूम काढला कीं राज्यांत कोणी मांवर वाळगूं नये. नंतर नदीला पुर येई तेव्हां उंदरांच्या विळांत पाणी छिळू नये यासाठीं राजानें नदीकाठीं पळे घाट बांधविले.

पाताळ कोट

[१७]

[कळकळीत मांत्रिक, भूमक व त्याच्या खात्रीचारांना खोदल्या डोंडाळा घेऊन गेला. त्यांना एका धरोवराच्या काठी कासिरेना दिसली. तिच्या रक्षणासाठी कुंभीर होता. त्या काळीस कळकळीत मांत्रिक आला असल्याने त्याला कळलें. तो त्या बायला शपथप पावले दाखोत केले जाणजे.....पुढे.]

कुंभीरला बघत येत असलेल्या पाहून घुमकला वाटले ■ हा ■■■■■ सर्वांना ठार करणार. म्हणून त्यानें तलवार उपसली आणि म्हणाला— "महामांत्रिक ! आपण इकडे गुप्तपणें आल्याची गोष्ट कुंभीरला कळलेली दिसते आहे. इतर राक्षसांना सुगावा लागल्यापूर्वीच यास यमलोकीं पोचविलें पाहिजे."

मांत्रिक क्षिप्त करून म्हणाला— "भूमक ! अशी धाई करूं नकोस. कुंभीर आपल्या बाजूनें आहे रावणाच्या घरांत विभीषणा-सारखा. कुलद्रोही सर्व युगांत झालेले आहेत." कुंभीर झाडाजवळ आला आणि एका वाळक्या स्तोडावर येऊन बसला. म्हणाला— "कळकळीत ! राक्षसांना भोळमोळे कान असतात. त्यांची श्रवण शक्ति विलक्षण दांडगी

असते. काही वियसांवासून मला तुझ्या विषयी संशय वाटू लागला आहे. तू माझा विश्वासघात तर करणार नाहीस! ऐक, मी कालकळी राक्षसाचा भाऊ नाही. मग तू मला विभीषण कसा काय म्हणालास! मी त्याच्या केतु कुळांत जन्मलो नसून राहु कुळांत जन्मलो आहे. म्हणजे कुळद्रोही म्हणूनदेखीक मला नावे ठेवतां येणार नाही.”

मांत्रिक दोन पावले पुढे जाऊन कुंभीरला हलूच म्हणाला—“काही नवे लोक आले आहेत. त्यांच्या मनांत तुझ्याविषयी प्रेमादर व विश्वास उत्पन्न व्हावा यासाठी मी थोडे

फार लोटे वोकून वेळ मारून नेतो. तू फुकट शंकाकुशंका काढे नकोस. ते तुला ओळखतात. कदां राज्याच्या गुहेत तू राजकन्या कांतिमेनेला जे वचन दिले होतेंस ते देसील त्यांना माहीत आहे.”

ते ऐकून कुंभीर भूमक व सोमककडे वळून त्यांना नीट न्याहाळून पाहून म्हणाला—“हे सर्व जिवंत येथे आले! मरुश्वशी कोणाचा! साल्य कोठे तरी पाहल्यासारखे वाटते.”

“पाहिले असतील, रानटी लोकांचा नायक विरूप आहे.” कालक्षेपर मांत्रिक म्हणाला. विरूप, भोमक व भूमक तिघांनी लवून राक्षसाला नमस्कार केला.

“हा एवढा विनय कशाला?” कुंभीर होठे मिचकावून म्हणाला. “शंवर! आपल्या वंशाचा गौरव राखण्यासाठी मी तुला मदत करण्याचे वचन दिले. पण, विश्वासघात तर करणार नाहीस ना!”

“ही शंका चारंवार तुझ्या मनांत कां येते?” मांत्रिकाने विचारले.

“मी एका डोळ्याने नव्हे, हजार डोळ्यांनी सर्व काही पहात आलो आहे. परतसालच्या घनघण्यांत, होमरावरच्या

सरोवरांत, तुझे साथी मित्र जे कांही करीत आहेत, ते सर्व मला माहीत आहे व मी ते ओळखतो पण.” कुंभीर म्हणाला.

“कुंभीर! हे एक रहस्य व गुपित आहे. आतांच हे सर्व उघड बोलण्यांत अर्थ नाही. पण एक गोष्ट मी तुला सांगितो. तुझ्यावर आणि तुझ्या कुळांतल्या तीस जणांवर कोणते संघट येणार नाही. मी या गोष्टीचे देतो.” मांत्रिक म्हणाला.

त्यावर कुंभीर कांहीच बोलला नाही. उठून सरोवराच्या परत निघून गेला.

मांत्रिक सोडांतले दार बंद करून विचार करीत मागे फिरला. म्हणाला—“मद्र! सर्व तयारी ठीक ठीक झाली आहे ना! एक दोन तासांत काळोख पडेल. निरनिराळीं मर्मे यथास्थान ठेवून दे. राक्षसांच्या शेतांतले भाणी, म्हणजे चित्ते, वाघ व हत्ती यांचे कसे काय! आवपासून त्यांना उपास घडणार ना! कुंभीरचे अनुवायी त्यांना काढ तुघारपर्यंत बडवून ठेवून नंतर त्यांना शिकार करावला सोडणार आहेत!?”

“सर्व ठीक आहे, महामांत्रिक! औषधी द्रव्ये मर्मे आज रात्री यथास्थानी पोचतील

होत आहेत. वाघ सिंह व हत्ती आजपर्यंत शांत होते ते उघां खचवून जातील. फक्त सरोवराकडची तावभगिरी आपण रानाची. ती मोठी शिळा, ज्या जागी असावयास पाहिजे त्या जागी आहे की नाही, हे नाही कळले आम्हाला, जलस्तेमज विद्या अवगत असलेला आमच्याकडे कोणी नाही.” मद्र म्हणाला.

“त्या दगडाची फिकीर करण्याचे तुला कारण नाही. त्या संबंधी थोडी जरी भूष झाली तर राक्षसांचा संहार थोडा ठरेल व आपल्याला निश्चित मरण येईल. थोडा

काळोख पडू दे. त्याविषयी मी काही करायलाच ते सर्व मी करतो." मांत्रिक म्हणाला.

त्यानंतर सर्व पर्वताच्या गुहेत आपापल्या जागी निघून गेले.

ते भुयाराच्या पायऱ्या उतरून जात होते, तेव्हात काही लोक समोरून मांत्रिकाकडे पळत आले. घाबऱ्या आवाजात म्हणाले - "महामांत्रिक! भुयाराच्या भिंतीतून पाणी झिरपत आहे. आपण राहतो ती जागा पाण्यात बुडून आपणां सर्वांना जरूरी समाधि तर मिळणार नाही!"

ते ऐकून मांत्रिक क्षणभर स्तब्ध उभा राहिला व अचानक पायऱ्या उतरून भुयारात राहण्यासाठी वेलेच्या जागेकडे गेल. तेथे त्याला पाण्याचे ओथळ स्पष्ट दिसले. त्याने एक लहान भांडे मागविले व त्यात पाणी भरून घेऊन आपल्या अनुयायांपैकी एकाला प्यायला सांगितले, आणि विचारले - "कसे आहे पाणी! सारे कां गोड!"

"गोड आहे!" पाणी पिणारा म्हणाला. "गोड! म्हणजे" मांत्रिकने पाणी आहे तसे गोड!" मांत्रिकने विचारले.

अनुयायाने मान हालवून होफार दिला. तरतुग आपल्याला कसले हि शय नाही. पण टेबा, पाणी जास्त येतां कामा नये." नंतर मद्रकडे वळून म्हणाला - "भद्र! दोरखंड नकार आहेत ना! मी थोड्या वेळाने सरोवरानजीक जाणार आहे. बरोबर घूमक, सोमक व विरूपला नेत आहे. येथल्या तशरीची सर्व जबाबदारी तुझ्यावर."

सूर्यास्तानंतर काळोख पडल्यावर काळशंकर घूमक, सोमक व विरूप तिघांना बरोबर घेऊन गुहेतून पर्वताच्या टोंकाला गेला.

तेथे एका झाडाखाली वेलांचा एक मोठा दोरखंड होता. घूमक, सोमक व विरूप तिघांनी, मांत्रिकाने सांगितल्याप्रमाणे दोरखंड उचरून खांद्यावर घेतले.

त्यांना ते सर्व विचित्र वाटत होते. भद्र आणि मांत्रिक यांच्या मध्ये जे काही बोलणे झाले त्यातला एक शकदेखील त्यांना पडला नाही. जीवधी वनस्थीत, सरोवर, वगड, जळमलंभन सर्वच त्यांना एकाच पोकळसारखे होते. विचारले कळजंवर म्हणे, ते एक गुपित आहे. म्हणून त्यांचे कुतूहल जास्तच वाढत होते.

आकाशात तारे नकाकू लागले. त्यांच्या उजेडात सर्व डोभराघराच्या सरोवराच्या कांठी चालत येऊन पोचले. ते आले होते त्याच्या दुसऱ्या बाजूला कुमीर राखत व कातिसेना दोघे कांठी वेळपूर्वीच किताब होती आणि आता तेथे नव्हती. हा प्रदेश पानाळकोटाकडून होता.

सरोवराच्या किनाऱ्यावर पंचकशावरंवर मांत्रिकाने बांदले मंत्रदंड पाण्यात अर्धा बुडविला. काही मंत्र म्हणत त्याने एकदा चारी बाजूला ग्राहिले. किनाऱ्यावर पुष्कळ मोठमोठे वृक्ष होते.

मांत्रिक मंत्रदंड उचलून व त्या झाडांकडे बोट दाखवून घूमक, सोमक यांस म्हणाला - "त्या दोरखंडाचे एक टोंक रत्ना झाडाला बांधा व दुसरे बांधा हातांत घ्या. मी सरोवरात प्रवेश करणार आहे. केव्हा परत येईन हे आतांच सांगू शकत नाही. परंतु तुम्ही येथेच नसून रहा." असे म्हणत त्याने दोरखंडाचे एक टोंक हाती घेतले आणि "छांभवी" असा घोष करीत त्याने पाण्यात उडी मारली.

घूमक, सोमक व विरूप कांही थोडक्या-शिवान ते दृश्य पहात होते. एक तास

“किम्प ! याला उहं देऊं नकोय. माचा उपयोग होईल आपल्याला.”

“याला पकून जाऊं देऊं नको म्हणतां ? हा मला सोडून जातो कोठे ?” किम्प म्हणाला आणि दोन्ही हातांनी गरुड धरून ठेवले. “मोघिकास्य जाऊन बराच वेळ झाला. अजून परत आल्या नाही !” किम्प आश्चर्य करीत होता.

“मी तरी तेंच म्हणतो, जलस्तंभन बिचा किर्ना माहीत असली तरी इतका केवळ कोणी पाण्यात बुडी मारून राहू शकणार नाही. तो सगळ्यात सांपडला तर आपणा सर्वांना राक्षसांच्या हाती लागू येईल.” भूमक निराश होऊन म्हणाला.

ते इकडे बोलत होते व त्यावेळी त्यांना डोंगराच्या राक्षसांनी घेरून कोटा-नजीक वाजेच्यांना थांबवून व राक्षसांच्या फडाक्यांना भूमकदाका ऐकुं आला व उजेडपण दिसला.

“त्यांनी उत्सवाला आतांच सुरवात केली आहे दिसून आहे” किम्प म्हणाला.

“असेच दिसते आहे. उद्यां दुपारी ते शस्त्रिकांतचा शिरच्छेद करणार आहेत. त्याला रात्रकन्वेला मांत्रिक या दुष्टांच्या हातून

हाला. हाडीत एक चुपड पोळले. किम्प पाच्या बांधावर बसलेला फाळा गहड चुपडाचा आवाज ऐकून पंख फडफडवीत एकदां ओरडला. इतक्यांत एका वटवा-बळाने येऊन त्याच्या होक्याला बांध मारली व एका हाडीत उडत जाऊन लपून बसले. गरुडाला राग आला. बिरुपाच्या सांघायकून उतरला. आपल्या पायांनी जमीन उकरली ■ उडण्याचा यत्न करू लागला.

भूमकने पुढे जाऊन त्याच्या पायाला बांधलेली दोरी घट्ट धरली आणि म्हणाला—

कसा काय बांचविणार आहे बुवा ? आपण ज्या डोंगराच्या मध्य भागांत आहो त्याच्या भुयारांच्या वाटा त्यांना कळतील व ते यांत शिरून प्रथम आपलीच शिकार करतील." सोमक म्हणाला.

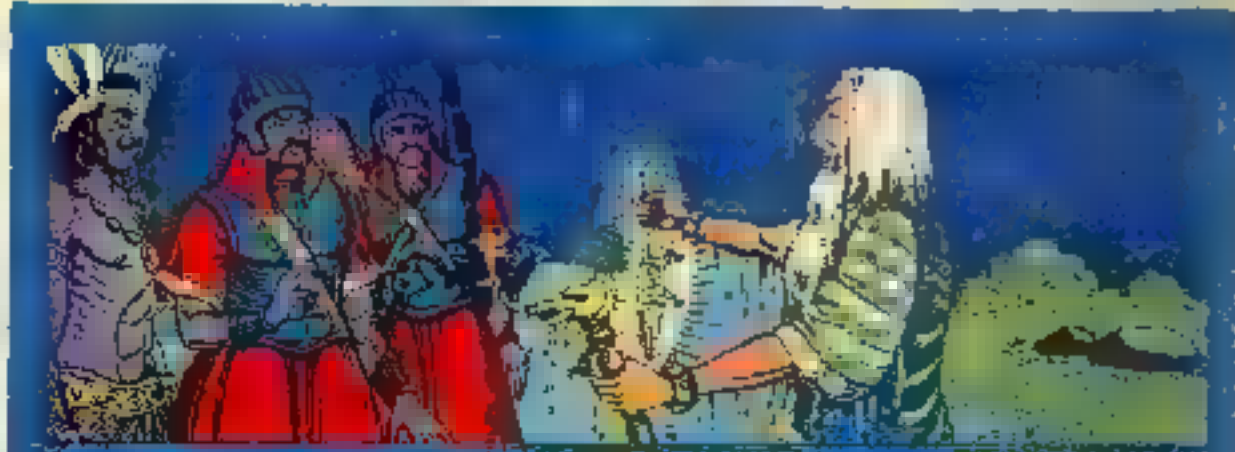
"तेंहि अशक्य नाही. अतां थोड्या वेळांत मांत्रिकाचें भेत पाण्यावर तरंगत असलेलें आपल्याला दिसलें तर त्याचें देखील मध्य आश्रय वाटणार नाही." भूमक म्हणाला.

त्याचें बोलणें पुरें होण्यापूर्वीच सरोवरांत लहान लहान लाटा दिसू लागल्या. नंतर मांत्रिक वर भेत असलेला विसरला. त्याच्या एका हातांत मंत्रदंड होता व दुसऱ्या हातांत सोन्यासारखें चकाकणारें एक मगरीचें पिल्ल होतें. ती काळाकडे पोहोत भेत होता. भूमक व त्याचे साथी त्या बाजूला थांबले.

मांत्रिक आनंदातिरेकानें मगरीचें पिल्ल दाखवीत म्हणाला—“हे शुभसूचक चिन्ह आहे. तुम्ही कधी सोनेरी रंगाची मगर पाहिली आहे का ? मी या पिल्लाचा व गरुड पक्ष्याचा उपयोग करून एक दिव्य करून दाखविणार आहे.”

भूमक व त्याचे थक होऊन साथी सोनेरी रंगाचें नें मगरीचें पिल्ल पडत होते. मांत्रिकानें डोंगराच्या बाजूला होत असलेला गलका कांही वेळ पेंकून घेतला व म्हणाला—“अस्स ! कालकली राक्षसाच्या नाडांविनस आला वाटतें ! सोमवी !” असें म्हणत त्यानें दोन्ही हात कर केले. हे दोरस्त्रंड लाडाच्या बुंधाला छान पट्ट मांधले आहेत ना ! कालकली राक्षस व कालसंघर यांचें घोर युद्ध सुरू झालें आहे.”

(पुढील गोष्ट पुढील अर्का)

कामरूप देसांत ब्रह्मपुत्रा नदीच्या काठी

विक्रमार्कानें आपला दह सोडला नाही.

तो शराजवळ गेला, भेत सांभावर काढून घेतलें आणि स्मशानाच्या विशेषेने नेहमीप्रमाणे कांहीं बोकल्याशिवाय बाळं लागळा. तेव्हां भेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—“राजा ! तुका बौ कोणी हतके फड घेत आहे त्याच्यावर राग भेत नसलेला पाहून मला हुंदरवदन पायी गोड आठवते. तुका कंटाळा येऊ नये म्हणून मी त्याची गोड सांगतो, ऐक.” असें सांगून तो गोड सांगू लागला.

कामरूप देसांत ब्रह्मपुत्रा नदीच्या काठी कामारुवा नामक गांवीं दोन मित्र असत. एकाचें नांव गंगापुत्र होतें व दुसऱ्याचें सुमित्र. गंगापुत्र कुकीन घराण्यांत जन्मला होता. त्याचे बाजोचा

वैतालकाच्या गोष्टी

राजाचे मंत्री होते. त्यांनी आपल्या मार्गे जमीनजुमळा पुष्कळ ठेवला होता. म्हणून मुलांना किंवा नातवंडांना कधी पैसांचा तोडा भासला नाही.

सुमित्र त्या भागाने हसक्या मोठ्या श्रीमंत घराण्यांत जन्मला नव्हता. त्याने आपले घर विकून एक घरवजा नाव विकत घेतली व ती भाळ्याने चालवू लागला. तेव्हावर दोघां नवरा बायकोचा उदरनिर्वाह चाले. गांवच्या घाटावर नाव कागे तेव्हां तो आपल्या मित्राला भेटत असे. दोघां मित्रांना अपत्य नव्हते.

बांदोबा

एकदां सुमित्र आपल्या मित्राला म्हणाला—“ मित्रा ! आपल्या गांवच्या देवीच्या नवस केला तर आपल्याला मूल होईल. मी देवीच्या दर्शनाला जात आहे. तू येतोस का ? मित्राच्या आग्रहाला तो नकार देऊ शकला नाही. दोघां मित्रांनी देवीच्या देवळांत जाऊन नवस केला व मित्राला पुन्हां पोचता करून सुमित्र घरी परत आला.

एका वर्षानंतर गंगापुत्राला मुलगा व सुमित्राला मुलगी झाली. गंगापुत्राने आपल्या मुलाचे नांव सुंदरवदन व सुमित्रने मुलीचे यक्षोदती ठेवले.

सुंदरवदनला सहावें वर्ष लागले तेव्हापासून त्याचे काटाचे दिवस सुरू झाले. सर्वांत प्रथम त्याचा बाप वारला. नंतर दुष्काळ सुरू झाला. गंगापुत्राच्या बायकोला आपली इस्टेट संभाळतां आली नाही. सरकारी अधिकार्यांनी इस्टेटीवर निरनिराळे कर लावून तिला सतावून सोडले. तिने ज्यांना दोतरे संकाने दिली होती त्यांनी तिला फंसवून लुकाडले. ती इतकी घाबरून गेली की तिने घरदार सर्व विकून टाकले आणि एक लहानसे घर भाळ्याने घेऊन त्यांत जाऊन राहू लागली. कमीकमी दहा वर्षे

होटली. जवळचे सर्व पैसे संपुष्टांत आले व हातीं करवंती आली. ती आजारी पडली व त्याच आजारांत तिने अगाचा निरोप घेतला.

आई वारली तेव्हां सुंदरवदनबळ अंगावरच्या कपड्याखेरीज कांही उरले नव्हते. त्याला थोडे लिहितां बाबतां येत होते म्हणून एका व्यापाऱ्याच्या दुकानावर तो मुनीम म्हणून नोकरी करू लागला. व्यापारी नेहमी त्याला नोकरासारखा वागवी. ते त्याला वाई लागले. म्हणून त्याने नोकरी सोडली. पण थोटाच लळवी मरगे होत. म्हणून मीक मागू लागला. कोणी स्वतःच्या मजीने न देई त्यावर संतोष करून राही.

हिवाळा सुरू झाला. एकदां त्याला फार भूक लागली होती. पण थंडीची पर्वा करून पोट कसे मरणा ! म्हणून तो मीक मागावला निघाला. तो चारच पावले गेला असेल त्याच्या बापाचा मित्र सुमित्र भेटला. सुंदरवदन त्याला पाहून त्याला ओळखलेच नाही असे दाखवून पुढे निघून जाऊ लागला. पण सुमित्र त्याचा हात थांबवून म्हणाला—“ तू सुंदरवदनच नाही का ? ” रे तुझी ही

वस्त्रा ? ” गंगापुत्र वारल्यानंतर तो त्याच्या घरी कधी गेला नव्हता. म्हणून त्याच्या वरची झालेली सर्व बाताहत त्याला काळजी नव्हती. सुंदरवदनने त्याच्यावर आणि त्याच्या आईवर ओढबलेक्या संकटांचे वृत्त ओढक्यांत सांगितले.

“ अरे रे ! एवढे सारे झाले आणि मला कांहीच काळवं नयेस तू ! तू येतोस का, माझ्याकरीबर ! माझ्या घरनाथेंत काम कर. तुला पोटा पाण्याला व रहायला पत्ताचीच काळजी करण्याचे कारण नाही.” सुमित्र म्हणाला. सुंदरवदन त्याला कबूल झाला.

बांदोबा

दोघे सुमित्राच्या घरी, म्हणजे घरनाकेत गेले. सुमित्राने सुंदरबदनची बायकोला ओळख करून दिली व म्हणाला—“प्रथम बाळा पोटभर जेवायला पाळ.”

बायको म्हणाली—“जेवायला भात काढे घरांत. पण शिळा आहे.”

“हरकत नाही, बाट. जेणवें, नटणी जें असेक तें बाट तोंडी लावायला.” सुमित्र म्हणाला.

“मागच्या खोलीत माझा पंचा आहे तो आणून दे तर बाळ !” सुमित्र आपल्या मुलीला म्हणाला.

यशोवतीने पंचा पाहिला तर फटलेला होता. तिने लगेच सुरेदोरा वेडन फटलेल्या जागी शिवून पंचा सुंदरबदनला वाजून दिला.

नंतर सुमित्र आपल्या कामाने बाजारांत निघून गेला. व्यापाऱ्यांशी बोलत असतां संध्याकाळ झाली. म्हणून परत रात्र झाली. दुसऱ्या दिवशी सकाळी उठून नावेच्या वरच्या वाजून गेला सुंदरबदन नावेच्या मागच्या वाजून एकटाच विचार-मग्न बसलेला दिसला. म्हणाला—“काय रे, आम्ही तुला जेवायला घालतो तर फुकटाने का ! रिकामटेकडा बसून करतो

आहेस ? दोरी का नाही बसून कोठे तरी !”

“वरें वळतो.” सुंदरबदन म्हणाला. त्यानंतर तो कधी रिकामा बसला नाही.

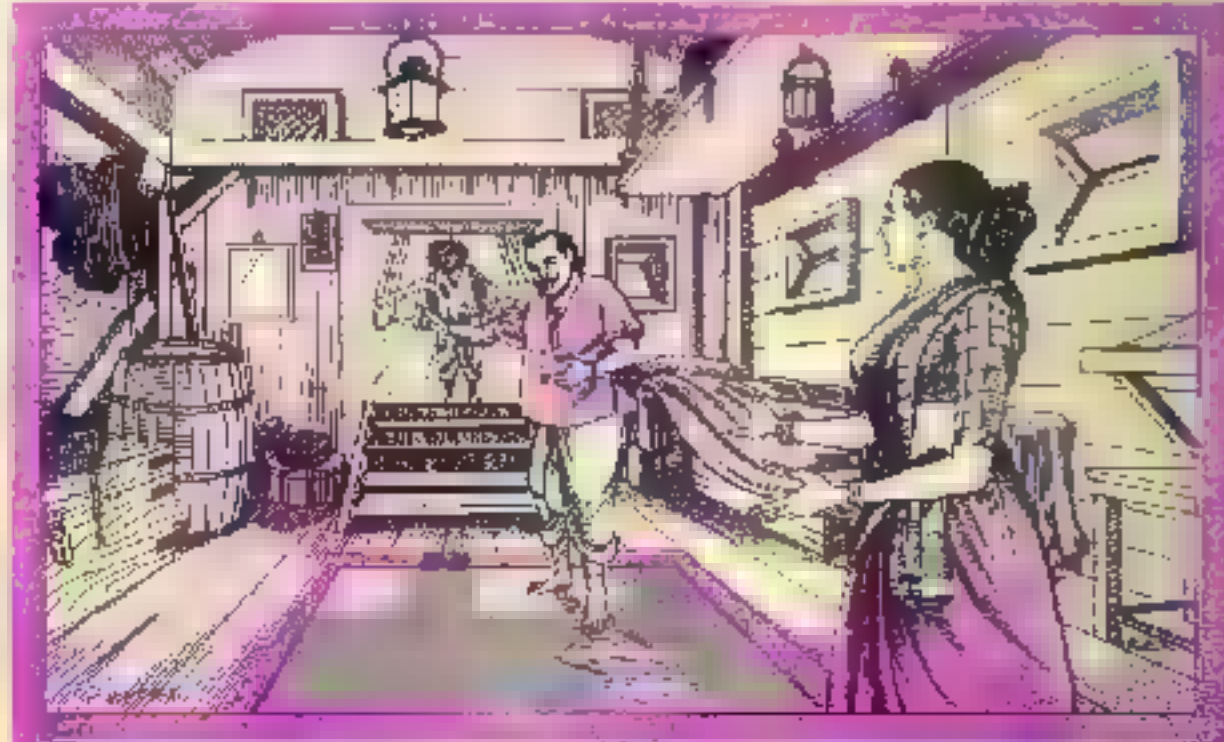
सुंदरबदन हिशोब वगैरे जिहिण्यांत हुशार होता. नावाचे इतर माळक वण त्याची या कामांत मदत घेत आणि त्याचा आदर करीत. आयुष्यांतले फट थोडे कमी शास्त्रावर त्याची तन्वेत थोडी मुधारली तोडावर तजेला आला.

सुमित्र त्याची बायको दोघांना वाटू लागले की त्यांच्या मुलीला सुंदरबदनपेक्षा

दुसरा चांगला वर कोठे मिळणार ? म्हणून दोघांनी विचार करून सुंदरबदनला विचारले—

“आमच्या मुलीशी तुझे लग्न करून घावें म्हणतो. ठीक आहे ना ?”

“यशोवतीला नी योग्य वर नाही !” सुंदरबदन म्हणाला. परंतु सुमित्र व त्याची बायको दोघांनी आग्रह केला तेव्हा तो फक्त झाला. कामाच्या गांवी ईश्वररूपेने दोघांचे लग्न मोठ्या धाडामाटाने झाले. त्यांना एका वर्णाने एक मुलगी झाली व ती एका वर्णाने देवी येऊन त्यांतच गेली.

मुळगी गेल्यामुळे सुंदरवदन त्याच दुःखाने इतका भिजत गेला की त्या फाळजीत त्याला क्षयाचा बहम तो इतका अशक्त झाला की त्याला उठून बसवेना. सुमित्रने त्याला शक्य झाले तेवढा पैसा स्वर्च करून औषधप्राणी केले. भूत-पिशाच असेल म्हणून मांत्रिकाकडून मंत्रस्तत्र करविले. ताईत नांभविले. पण काही फायदा झाला नाही. एका वर्षाच्या आंत अस्थिपंजर देह झाला. त्याचे सामूसासरे जांबई दोन दिवसांचा पाहुणा आहे असे समजून त्याच्या मृत्यूची बात पाहू लागले.

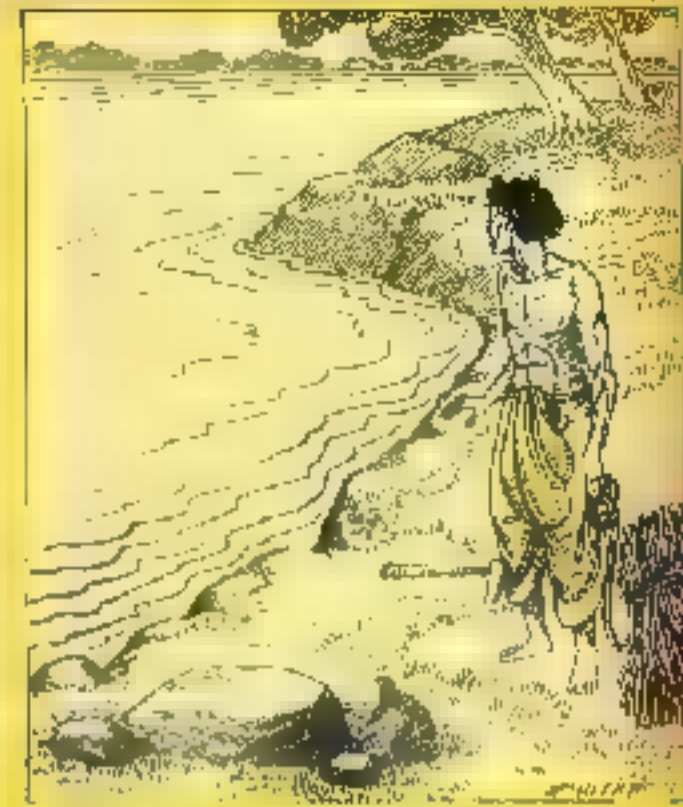
या आचारांत मुलीने नवऱ्याकड राहाने तिच्या हिताचे नाही व रोम्याला मरण आले तर मुलीचे दुसरे कळून देतां येईल असे पण त्यांना वाटले. तशी रीत त्यांच्या जातीत होती देखील.

परंतु त्यांची इच्छा पुरी होण्याची कळणे विलेनात. कारण सुंदरवदनचे मरण दूर दळत चाकले होते. सुमित्र बाबकोळा म्हणाला—“व्यातारपणी मुळगा उपयोगी पडेल असे वाटले होते. पाहू आतां देव कस कासकतो ते. मुलीचे तारुण्य हळू कमी होऊं लागले आहे. कसा तरी तिचा उद्धार पाहिजे.” सुमित्राची बायको मुद्रां फार कंटाळून गेली होती. पण दोघांनी मुलीकड त्यांच्या मनांतल्या विचारासंकेधाने काही बोलावचे नाही किंवा तिला काही कळू भावचे नाही असे ठरविले होते.

दुसऱ्या दिवशी सुमित्र नाव घेऊन निघाला. तेव्हां उभयता हबेत हुशारी वाटेक असे सांगून सुंदरवदनला नावेत वर वसावला सांगितले. एका जागी पाण्याचा ओव जोराचा होता. म्हणून बांब्याला म्हणाला—

“काठी भरतां आली असती तर बाजली पाहिजे होते !”

“असें किती दिवस चारुणार आम्हें तरी ! कुकटाचे खावला तुला लाजकळा काही आहे की नाही ! वा, चार लफटें तरी तोडून गोळा करून घेऊन ये.” असे सांगून सुमित्रने एका निर्जन स्थानी काठाला लावली व सुंदरवदनच्या हातांत बोरी व कुन्हाड घेऊन त्याला त्याची उतरवले. सुंदरवदन नक्षिवाला दोष देत देवाच्या भरंभसावर त्याची उतरला. काही अंतर चालून गेला. पाळवटच होते. पण मग एक शम लागले. पाळवटा काढण्या गोळा करून त्याने त्यांची एक मोठी बांधली व ती डोक्यावर घेऊं लागला. पण डोक्यावर घेतां आली नाही तेव्हा जमिनीवरच बोरीचे एक टोक ओढीत कसावला नदीकाठी आला. पण तेथे घरनाच नव्हती व सुमित्र पण नव्हता. ऊन वर डोक्यावर आले होते. भोवळ घेऊन तो जमिनीवर पडला. शुद्ध आली तेव्हां समोर त्याला एक साधू उभा दिसला. साधू म्हणाला—“या मक्कर जागी तूं कशाका आला आहेस !” वा, कोठे तरी.”

“मला उठवत नाही की चारुवत नाही. तुम्हीच मला बांधवा.” सुंदरवदन म्हणाला.

“आजचा दिवस रहा माझ्या झोपडीत. जघांचे पाहू.” असे सांगून साधू त्याला आपल्या झोपडीत घेऊन गेला. सुंदरवदनने त्याच्यावर जो प्रसंग ओढवला होता, खरा खरा जसाच्या तसा वर्णन करून सांगितला.

“तुला क्षम नाही की काही नाही. मुखते मनाचे दुखणे आहे. औषधाने का हें दुखणे बरे होणार आहे ! मी तुला बुद्ध्याच्या वज्रपाणी धारणी मंत्राचा उपदेश करतो. तूं रोज त्या मंत्राचा जप केलास

तर [ ] [ ] विकार बरा होईल." साधू म्हणाका.

नक्षपाणी चारणी मंत्राची दीक्षा त्या साधूकडून घेतल्यावर सुंदरबदनळा तो पाठ शाळा. इतका की त्याला पुष्कळाळा जुन्या विकार पडलेल्या गोडीची पण आठवण झाली.

रात्री साधूच्या शोपडीत तो शोपळा बसला, पण सकाळी त्याची शोप मोडली तेव्हा तो नदीकाठी होता. तो साधू नव्हता की ती शोपडी पण नव्हती. त्याला आणखी कोठे जाणे [ ] नव्हतं, म्हणून तो पुन्हा हळू हळू जंगलात गेला. शाहीत

एका जमीनी [ ] एक घर दिसलं. मूक कागळी होती. काही मिळाले तर मागून लागे या हेतूने तो त्या घरासमोर गेला.

ते घर नव्हतं, एक जुने पडकं देऊळ होतं. त्यात आठ पेठ्या होत्या [ ] त्यांच्यावर पानांचा ढीग सांघलेला होता. उघडून पाहण्याचा त्याला मोह झाला. [ ] धीर होईना. त्याला वाटलं, चोरांनी आपली मिल्कत जमा [ ] ठेवली असेल, ती घेतली तरी पाप नाही.

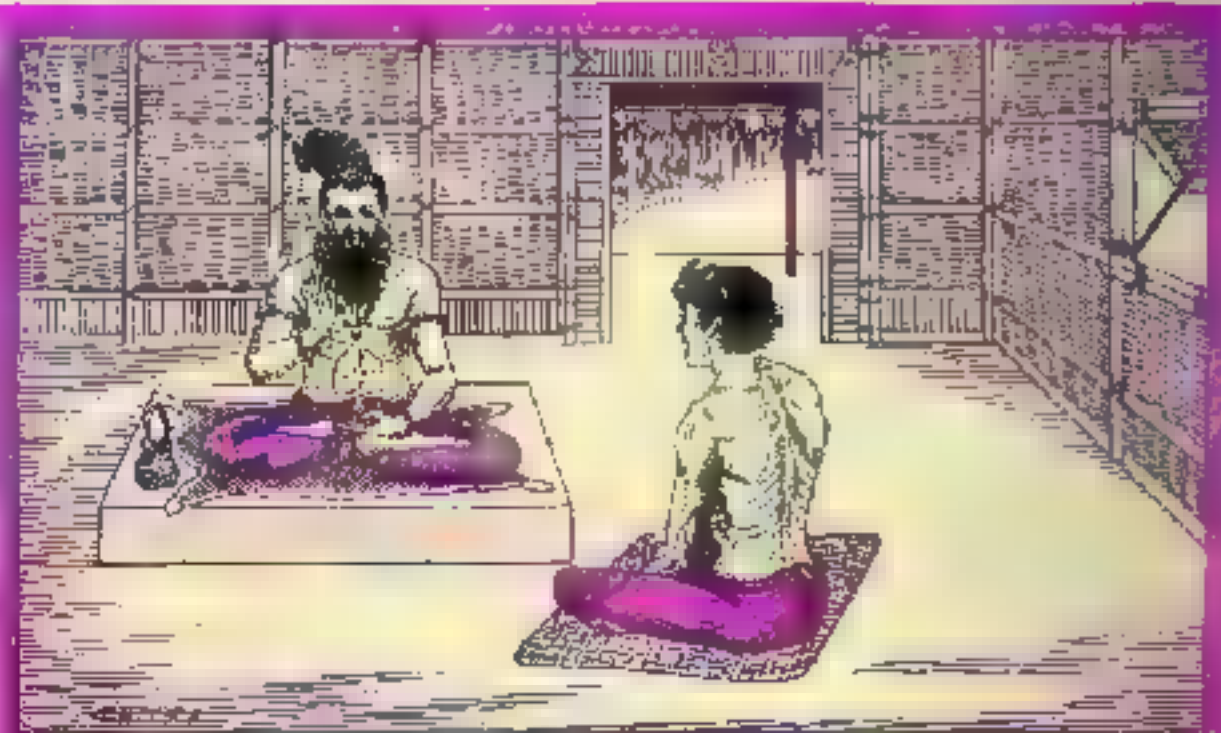
तो पुन्हा नदी काठी गेला. सुदैवाने त्याच पेठी [ ] मोठी नाव येत असलेली

[ ] दिसली. त्याने नाववाल्याला हाक मारून बोलाविलं आणि म्हणाला-" वीकंठ गांव आहे आमचं. माझे नांव श्रीवत्स मी [ ] माझे फक्त पश्चिमेकडे व्यापाराळा [ ] होतो. चांचिकण्यांनी हला केला. माझे काका [ ] चकमकीत ठार झाले. मी त्यांचा नोकर आहे असे सांगून चोरांच्या हातून आपली सुटका करून घेतली. या शिवाय मी आजारी [ ] होतो. म्हणून त्यांनी मला जिवदान दिलं. चोरांनी आमचं सर्व सामान या जंगलात एका पडल्या देवळात पेठ्यात नेऊन ठेवलं आहे. मला देखील येथेच डांबून

ठेवून ते निघून गेले. जातांना माझ्यावर नजर ठेवायला एका नोकराला त्यांनी ठेवलं होतं. त्याला रात्री सांघ चावळा [ ] होय. मी इकडे पळून आलो आहे. मला आपल्या नावेत जागा देता का !"

"आणि त्या पेठ्या !" नाववाल्याने विचारलं.

"त्या न्यायच्या आहेत, पण कशा, मला चालवतदेखील नाही. तुम्ही आज- त्यांत तर मी फार आभारी होईन तुमचा. आठ पेठ्या आहेत. एक पेटी तुमची मजुरी म्हणून ठेवून घ्या." सुंदरबदन म्हणाला.

नाबवाक्याने आपल्या नोकरांकरवी सर्व पेठ्या भाणवल्या. नाबवाक्यांना पेटी मिळाली त्यांत हिरे, माणके व दागिने होते. फुकटाची एवढी ठेव मिळालेली पाहून त्यांना आनंद झाला.

नाववाक्यांनी सुंदरवदनला विचारले—
“दादा! तुम्हाला कोठे हो जायचे?”
सुंदरवदन म्हणाला—“तेजपुरास.”

सो तेजपूरला नावेतून उतरला. सातही पेठ्या उतरवून घेवून तो गांवांत गेला. एक घर भाक्याने घेऊन त्यांत राहू लागला. एका लोहाराच्या मदतीने त्याने त्या पेठ्या

उमटवल्या. त्यांत त्याला बोट्या सांफडला तो कित्येक पिढ्या जमा केलेला ठेवा होता. त्याने एक एक वस्तू विकून पैसा जमा करायला सुरवात केली. कोणाका संभव येऊ नये अशा वेताने तो राहू लागला. नंतर त्याने हळू हळू गांनागाहेर एक मोठा बाढा बांधला व सारी बाजूला बाग काढून त्यांत तो राहू लागला. पुष्कळ नोकर पण त्याने कामाला ठेवून घेतले आणि मुत्ताने त्या राहू लागला. त्याने पुष्कळ दानधर्म केला. जीवराती तेजपुरांत सर्वत्र पसरली. त्याचा भाजार पार नाहीसा झाला व तो पहिल्यासारखा हिंडू कितं व काम करू लागला. पैसा तर त्याच्याकडे आलेट जमा झाल्य होत्या.

ठिकच सुंदरवदनला नदीकाठी उतरवून नाब परत मिळाली. यशोवती नाबेच्या बरक्या बाजूला आली. सुंदरवदनला नाबेस व पाहून यशोवतीला आश्चर्य वाटले. ती त्याच्यासाठी औषध घेऊन आली होती. तिने आईला विचारले—“आई, ते कोठे आहेत ग?”

आईने तिच्या हातातले औषध घेऊन नवीन पेंकून दिले व म्हणाली—“पिडा

गेली ती! सुटकीस एकदाची पोरी!” आई म्हणाली.

आईच्या तोंडून झाले ते ऐकून यशोवती राहू लागली. तिने परत घेऊन म्हणून रडत सांगितले. म्हणाला—“ते प्रेत घेऊन तू काय करणार? तो मेला वसे आतां समज आणि दुसरे करून घे.”

“तुम्ही दोघं माणसे आहां राखस? पहिल्याने मागे वळवा आणि त्यांना घेऊन या. नाहीतर माझ्या गळ्यांत दगड बांधून मला डकळा पाण्यांत. तुम्ही डकळले नाही तर मी उडी टाकून जीव देईन.” यशोवती म्हणाली.

अगदी नाइलाजातें सुमित्राला नाब मागे वळवाची लागली. पण त्या निर्जन स्थानी सुंदरवदन नव्हता. नदीकाठी त्यांना दोरी व कुन्हाड मात्र दिसली.

“निराश्र व असहाय होऊन त्यांनी जीव दिला असेल. मी जाते त्यांना भेटायला असे सांगून यशोवती नदीत उडी मारण्याला उभी राहिली. आई बापांनी तिला अडकले शोक काढू, अशी धाकत नकोस म्हणून तिची समजूत घातली.

सहा महिनेपयेंत ती आपल्या पतीसाठी रडत त्याची वाट पहात होती. तिच्या बापांनी आपल्या जांबघाच्या नावाने श्राद्ध करून पिंडदान टाकले. तिच्या डोक्याचे पाणी धांवले नाही व तिने दुसरे करून घेतले नाही. आई बापांनी पुष्कळ आग्रह केला. पण मत्सेक वेळी ती जीव द्यायची धमकी देई म्हणून त्यांनी पण तो सोडला.

दोन वर्षे होऊन गेली. सुंदरवदन आपल्या नवीन जागी स्थिरस्थावर झाला होता. एकदा सासू शसक्याला नेहून

जावें असें त्याच्या मनांत आले. त्याने पुष्कळसे धन ■ नोकरबाकर बरोबर घेतले आणि एका नावेत बसून कामाख्या येवें आला. चवकशी करतां कळले की सुमित्र कांठे परगादीं गेला आहे. सुंदरचंदन कामाख्या गांवीं उतरला ■ नदी काठीं हिंडत असतां एका नावेत त्याला यशोवती वैधव्य स्थितीत उभी असलेली दिसली.

तो परत आपल्या नावेत गेला आणि एका बिवाह जमविणाऱ्या माणसाची चवकशी ■ त्याला बोळावून घेऊन म्हणाला— “मी सांगतो त्या नावेत एक विधवा आहे.

तिच्याशीं मी खमाला तयार आहे. ती खमाल तयार असेल तर घेऊन सांग. मी तिच्या आईवडिलांना विचारून पुढची व्यवस्था करतो. तीन हजार रुपये मी ■ तयार आहे. तूं खरून दिलेस तर तुला शंभर रुपये बसिस.”

तो मनुष्य सुमित्रला जाऊन भेटला म्हणाला—“तेजपूरचा कोणी श्रीवत्स नांवाचा श्रीमंत गृहस्थ आहे. तुझ्या मुलीला त्याने पाहिलें आहे. ती मुलीच्या आईला तीन हजार रुपये घावळा इशार आहे. फक्त तूं होकार देण्याची सोटी आहे.”

“नकोरे बाबा! तिच्या खमाची गोष्ट काढूस. आम्ही आहो त्यांत सुखी आहोत. खमाचे नांव काढले कीं ती जीव ■ तयार होते.” असें सांगून सुमित्रने त्याला निरोप दिला. दलाक परत सुंदरचंदनकडे आला ■ म्हणाला—“माऊक! त्या मुलीशीं ■ विचार सोडा. तिका खम नाही करायचें. वैज्यांतच दिवस काढण्याचा तिच्या मनाचा निर्धार आहे. मगत पतीघर तिचें फार मेम होतें.”

“बरे, तें सोड. म्हणानें, मला दोन म्हणून ठेवून तो मनुष्य सुंदरचंदनकडे दिवसाकरितां ■ दवी आहे भाव्यानें. वाळा.

त्याला ते लोक तयार आहेत कीं नाहीं पहा.” सुंदरचंदन म्हणाला.

“कां नाहीं देणार! हाच त्यांचा धंदा आहे.” तो मनुष्य म्हणाला.

सुमित्रकडे पुन्हां जाऊन तो मनुष्य म्हणाला—“श्रीवत्साला तुम्ही नांव कांहीं दिवस भाव्यानें हवी आहे. देतोस का? मागशील तें माहें मिळेल.”

सुमित्र कबूल झाल्यावर त्याच्या हातावर शंभर रुपये अगाऊ माहें म्हणून ठेवून तो मनुष्य सुंदरचंदनकडे आला.

सुंदरवदन चार नोकरांना बरोबर घेऊन परनावेत येऊन बसला. त्याचा तो पोसाक व स्वाभ पाहून आणि त्याच्या प्रकृतीत पुष्कळ बदल झाला होता म्हणून सुमित्र किंवा त्याची बायको दोघांपैकी कोणीच सुंदरवदनला ओळखले नाही. पण यशोवतीने त्याला पाहताच बरोबर चांगले ओळखले. पतीला त्या देवांत ■ त्याबात पाहून ती शकून झाली.

सुंदरवदनने खोलीकडे बोट दाखवून बायकोला विचारले—“कांहीं सायला आहे का? खूप भूक लागली आहे. झिळा भात

असला तरी चालेल. जेवणे मिळची जे असेल ते चालेल तोंडी खाऊक्या.” ते ऐकून तिला वास्तव आश्चर्य वाटले.

नंतर तो आपल्या नोकरांना म्हणाला—“काय रे रिकामटेकडा बसला आहेस? दोन वेळ पुकता चालू आहे तो काय फुटकावा. निदान वसून दोरी तरी बळ.”

नंतर तो सुमित्रला म्हणाला—“तुमच्या मागच्या खोलीत एक फाटका पंचा आहेना तो ■ का जरा.” यशोवतीने ते सर्व ऐकले—“सुमित्रने पण ऐकलेच. ■ त्याच्या डोक्यांत कांहीं प्रकाश पडला नाही. उकट त्याला या गोष्टीचे आश्चर्य वाटत होते की या लक्षाधीशाला फाटक्या पंचाची गरज का वाटायची? त्याने आत ■ मुलीला विचारले—“■ आहे ■ तो फाटका पंचा?”

यशोवतीने पंचा काढून तिला व म्हणाली—“तुमचे जांबई आहेत ते!”

ते ऐकून तिची आई म्हणाली—“गप बस! आली आहे शिकवायला आम्हांकडे. तो गेला गंगेच्या आहारी केव्हांच. इतके दिवस काम करून वे म्हणून आम्ही रडत आलो. पण ऐकले नाहीस. आतां एका गोऱ्या गोमत्या श्रीमंताला पाहून त्याला

आमचा जांबई म्हणून सांगून त्याच्या-बरोबर संसार करावला तयार झाली आहेस होय?”

यशोवतीने कांहीच उत्तर दिले नाही. रात्री सुमित्रला बायकोने विचारले—“मुलीची लक्षणे पाहिलीत का?” तेव्हां ■ म्हणाला—“उगाच आग का पासवलीस तिच्यावर! तिचे मन बाच्यावर गेले आहे तर त्यांत काय बाईट झाले! या माणसाने पहिल्याने निरोप ■ होता ■ तो आपल्या मुलीशी काम करावला तयार आहे व बदल तीन हजार रुपये बायला तयार आहे. ■ मुलीच्या भीतीनेच मी नकार देऊन टाकला होता. आतां ती स्वतःच तयार झाली आहे तर बाईट काय! लक्षाधीश नाही, कोट्याधीश दिसतो आहे. जन्माचे दारिद्र्य जाईल, म्हणतो.”

“मग उद्यां त्याच्याशी बोल, पाहिजे तर! मुळगी तयार झाली तर काम करून देऊ.” बसक्या म्हणाली.

दुसऱ्या दिवशी सुमित्रने सुंदरवदनजवळ मुलीच्या लग्नाची गोष्ट काढली तेव्हां सुंदरवदनने त्याला विचारले—“काय हो तुमचा पहिला जांबई मेल्या कसा?”

“काम सांगू, कर्म आमचे. लाकडे आणायला तो नदीकाठी उतरला. मला ते लक्षांत राहाले नाही. मी नाव घेऊन पुढे जात होतो ■ परत यामचे बिसरले. ■ मुलीने आठवण करून दिली तेव्हा येऊन पाहिलो तर तो तेथे नव्हता. लाकडे, बोरी व कुन्हाड काय ती दिसली. तो फार आजारी पण होता. मेल्या जसाचा.”

“तुमचा जांबई जिवंत आहे. तुमच्या समोर वसून बोलत आहे.” सुंदरवदन म्हणाला.

“मी म्हणाले तेव्हा तुम्ही दोघे रागा-
बळांत.” खोलीतून बाहेर येत यशोवती
म्हणाली. पति-पत्नी परस्परांस येदली.
दोघांच्या दोळ्यांतून आनंदाथू वहात होते.
त्या अश्रूंच्या प्रवाहांत सर्व दुःखे ॥ कष्ट
धुवून निघाले.

सासूसासऱ्यांच्या माना काजेनें खाळी
झाण्या. परंतु सुंदरधननें त्यांना जास्त
कजित-न करतां परनाव ॥ तो पंडा सोडून
त्याच्या घाब्यांत सुखानें राहण्यासाठी
त्यांना बोलावून नेले. म्हणाला—“गरिबीमुळे
माणसाचा काय वाटेछ ते करावे लागते.
सर्व आतां विसरा व सुखानें म्हातारपण
माझ्या घरीं काढा.”

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—
“राजा ! सुंदरधननें आपल्या दुष्ट सासू-
सासऱ्यांना आपल्या घरीं कां बोलावून

वेतले ! त्यांनीं त्यांच्यानीं किती दुष्टपणाची
चांगणूक केली होती ! याचे उत्तर माहीत
असून तूं दिलें नाहींस तर, तुला माहीतच
आहे, तुझ्या ओक्याचीं शंभर लकळे होऊन
तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील.”

विकमार्क म्हणाला—“त्यांच्यावर सासू-
सासऱ्यांनीं ते अत्याचार केले म्हणूनच
नाहीं का त्याचे नखीच उड्याळा येऊ
शकले ! तो मरणाची वाट पहात होता,
पण बांजला आणि कोठ्याभीज झाका.
त्याच्या कष्टसुखाचा त्याचे सासूसासरे निमित्त
मात्र होते. म्हणून त्यानें त्यांना म्हातारपणीं
मदत केली.”

अशा तऱ्हेनें राजाचे भौन भंग होताच
वेताळ वेतावरोवर नाहींसा शास्त्र व
पुन्हां शाहाळा जाऊन छोवकळूं लागला.

(कल्पित)

स्वजिना भरला

फार माचीन काळी ॥ नांवाच्या एका
बेटावर ॥ नांवाचा राजा राज्य
करीत असे. त्याची प्रजा नेहमी सुखी असे.
कारण तो धर्मभीरू आणि ॥ प्रजा-
वत्सल राजा होता. कधी राज्यांत दुष्काळ
पडला नाहीं ॥ धराजकला पसरली नाहीं.

इतके असूनहि एकदां ॥ समोर
एक मोठा ॥ उबा राहाला. त्याचा
स्वजिना बळबळू कमी होऊं लागला.
प्रजेकडून वसूल केलेल्या ॥ स्वजिन्यांत
निवणितपणें पोचत नसे. त्याचे कारण
कळेना. राजाच्या वाटे कीं प्रजा नियमितपणें
कर्ज देत नसावी. तसें करांचे जोसे पच
नव्हते. एक मळमळ तांदूळ प्रत्येकानें
दिले तरी स्वजिना नेहमी यकून राहील
असे राजाचे म्हणणें होते.

कायणी होतांच प्रत्येक कुटुंबाचा प्रमुख
कुटुंबांत जितकीं माणसे होती त्या दिशेबागेनें
कर गांवाच्या अधिकाऱ्याकडे मारीत असे.
॥ जिस्वाच्या अधिकाऱ्याकडे जमा
केला जाई. जिस्वाधिकारी मांत प्रमुखा-
कडे ॥ तो राजाकडे पोचता करी.

कंयक राज्य बारा प्रांताधिकारी किंवा
सामंताना बांदून देण्यांत आले होते.

प्रजेकडून वसूल झालेला कर थोडा फार
प्राधाधिकाऱ्यांकडून किंवा जिस्वाधिकाऱ्यां-
कडून पडून राही व स्वजिन्यांत पोचत नसे.
कोठे किती जडवून राही हे ॥ मार्ग
निवेना. कारण राज्यांत किती गांवे आहेत
आणि प्रत्येक गांवांत किती कुटुंबे ॥ प्रत्येक
कुटुंबांत किती माणसे आहेत याची
माहिती राजाकडे नव्हती. त्यामुळे पैसा

कोठे व कसा दडून राहाला आहे ■ कळेलना. म्हणून कोणाला सुवाचा लागू न देता ही आंकेवेवारी माहिती मिळविणे आवश्यक होते. राजाने पुष्कळ विचार केला. शेवटी त्याला एक उपाय सुचला.

राजाने सर्व बारा सामंत व त्यांच्या हाताखालचे जिल्हाधिकारी यांना ■ खलिने पाठवून राजधानीत बोळाविले. दरबार भरल्यावर राजा म्हणाला-“मी एका अत्यावश्यक प्रश्नासंबंधी तुमचा सल्ला घेण्यासाठी तुम्हांला बोळाविले आहे. आपल्या देशाच्या, प्रजेच्या ■ आपल्या सर्वांच्या

हिताचा हा प्रश्न आहे. गेल्या कांही दिवसांपूर्वी मला लंबकेश्वराचा दृष्टांत झाला. देव स्वप्नांत म्हणाला, तुझ्या या सुंदर व सुखी राज्यावर व जवळपासच्या वेढांवर आपत्ति येणार आहे. त्या आपत्तीला तोंड प्यायला आम्ही काय केले पाहिजे हेदेखील मी देवाला विचारले. तेव्हा देव म्हणाला की आपण बारा तत्त्वारी तयार करवून देवाला अर्पण कराव्या. त्या देवळांतच ठेवाव्या. त्या कसा तयार करवायच्या हे देखील देवाने सांगितले. प्रत्येक गांवांतल्या प्रत्येक व्यक्तीकडून एक एक सुई घ्यावी. ग्रामाधिकारी गांवांतल्या सर्व सुवा एकत्र करून त्यांच्या सोबत गांवाचे नांव लिहून एक चिट्ठी ठेवील आणि ते पुढे जिल्हाधिकार्याकडे पाठवील. कोठे दुर्लक्षपणा किंवा चूक होऊ नये व कोणाला बोल लागू नये यासाठी जिल्हाधिकार्याने जमा झालेली सर्व पुढकी एकत्र बांधून आपल्या जिल्ह्याचे नांव त्यावर लिहून सामंताकडे पाठवावी. सामंताने सर्व जिल्हाधिकार्यांकडून आलेल्या पुढक्यांचे एक मोठे ओझे बांधून किंवा पेटीत ती पुढकी घाडून पेटी राजधानीत पाठवून घावी. तत्त्वारी तयार करून लंबकेश्वराच्या

चरणीं अर्पण करण्याची व्यवस्था राजधानीत होईल. ती जबाबदारी मी घेतो.

“कोणत्याही मागांत रोगराई, दुष्काल किंवा असेच कांही संकट आले तर त्या भागाच्या सामंताची तत्त्वार त्या मागांत किंवा गांवांत पाठविण्यांत येईल. तत्त्वार वेतांच संकट दूर होईल. तसे झाले नाही तर जितके लोक विचिष्ट गांवा आहेत तितक्या सुवा त्या गांवांतून आल्या नाहीत असे समजावयाचे.”

सर्व सामंत ■ जिल्हाधिकारी यांचा राजाने जे सांगितले त्यावर विश्वास बसला.

प्रत्येक गांवांत सुवांची वसूली सुरू झाली. प्रत्येक ग्रामाधिकार्याने प्रत्येक कुटुंबांत जितकी माणसे होती त्याची नोंद घेऊन त्याप्रमाणे सुवा वसूल केल्या व गांवभरच्या सुवा एका पुढक्यांत बांधून गांवाच्या नांवाची चिट्ठी त्याला सिवून ठेवली. जमात न्हेंने प्रत्येक गांवांतली पुढकी जिल्हाधिकार्याकडे येऊन जमा झाली. जिल्हाधिकार्याने त्या सर्वांचे मोठे पुढके बांधून सामंताकडे पाठविले व सामंताने सर्व जिल्हाधिकार्यांकडून आलेल्या पुढक्यांचे एक मोठे ओझे गाडीत घाडून राजधानीत

पोचतें केलें. बारा राजधानींत पोचल्या झाल्या.

राजानें आपल्या खासगी अधिकार्यां- करवीं गविं, जिल्हे प्रांत प्रमाणें सुवा मोजून खानेसुमारी घेतली आंकडेबारी मादी तयार केली. राजाक पाहिजे होती ती माहिती मिळाली.

बांगला मुहूर्त दिवस गाहून राजानें लोहाराकरवीं सुवांच्या बारा तळवारी तयार करविल्या. नंतर त्या तळवारीची राजधानींत मिरवणूक काढण्यांत आली. लोकांनी तोरणें पताका लावून व आरत्या आणून तळवारीबरीक आपली भक्ति दर्शविली. नंतर त्या तळवारी कंठकेधराच्या देवळांत ठेवण्यांत आल्या.

त्यानंतर करवसुकी ठीक ठीक होऊं लागली. कोणी कमी आणून

दिला राजा कमी नस्तीच्या गांवांत फिती मिळाला हे सांगून ग्रामा- चिकान्याची त्याच्या पदरांत बांधून देई. त्यामुळे कराची नोस्तन ठेवपारांनी हिंमत होईना. त्यांनी पुरी रकम सजिन्वांत जमा करायला सुरवात केली. जसा तऱ्हेनें लजिना पुन्हां भरला.

एखाद्या गांवांत रोगराई किंवा बुसरी कांहीं आपटि आली कीं त्या पदेमांतली पाठवून देण्यांत येई. रोगराई दूर झाली कीं लोक म्हणत हा सर्व तळवारीचा परिणाम आहे. दूर झाकी नाही तर म्हणत—“आमच्या गांवच्या लोकांनीं किंवा ग्रामाधिकाऱ्यानें सुवा मोजण्यांत किंवा पाठविण्यांत कांहींतरी भूक केली असावी.

संक्र विद्या

एका गांवीं मदन नांवाचा एक धाळशी मुक्या रहात असे. कोणतेहि काम तो करीत नसे. एवढेंच मध्यें तर स्वतः कांहीं करण्यांत मानीत नसे. मंत्रविद्या अवगत करून घेतली तर कोणतेहि सद्दी होऊं लोके उदरनिर्वादाची पंचार्हत करण्याचें कार्य उरवार नाही, असें एकदां वाटलें.

बांवापासून दूर एक बोगरांतल्या मुहूर्त एक मठांत एक सिद्ध पुरुष रहात असे. त्याकडे मंत्रविद्या अवगत होती. मदन शोचार्थ निघाला. तो मठांत पोचला तेव्हां तो सिद्ध पुरुष दर्बासनान्वर बसला होता. त्याचे शिष्य निरनिराळ्या प्रकारच्या कामांत गुंतले होते.

मदननें सिद्धपुरुषाक नमस्कार करून शिष्य करून घेण्यास विनंति केली.

सिद्ध म्हणाला—“मुला, मंत्रविद्या संपादन करण्यास आवश्यक शक्ति तुझ्या अंगीं नाही.”

तें ऐकून मदन थोडा निराश झाला. तरी भीर म्हणाला—“बुवा! मला मजल करून पाहण्याची इच्छा आहे. येवंच राहण्याची परवानगी घावी.”

“त्याका नाही. इतर शिष्यांबरोबर तूं पण रहा.” सिद्ध म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशीं उनादतांच त्या सिद्ध पुरुषानें मदनला बोलविलें आणि एक कुन्हाड देऊन कावळें फोडून घेऊन यामला सांगितलें.

लाकडें फोडण्याचें केलें तर मंत्रविद्या अवगत होणार नाही असें त्याला वाटत

होते. परंतु सिद्ध पुरुषानेंच आशा केव्हावर तो लाकडे फोडून घेऊन आला. पुरा एक महिना तो हेंच काम करीत राहला. त्यामुळे त्याच्या हाताला बंधे पडले.

एक दिवशी संध्याकाळी तो लाकडे घेऊन मठांत पोचला तेव्हां सिद्ध पुरुषासमोर दोन जण नवीन कोणीतरी बसले होते. तिचे कांहीं तरी बोलत होते. खोलीत फाळोख होला. परंतु सिद्ध पुरुषानें आपल्या एकाहि शिष्याला दिवा लावून आणायला सांगितलें नव्हतें. तो स्वतःच उठला व त्यानें भिंतीवर निखाण्यांतून कसला तरी गोळा काढून

ठेवला. तो गोळा चंद्रासारखा चकाकूं लागला. खोलीत चांदण्यासारखा उजेड झाला.

नंतर दोघां नज्यापैकी एक जण म्हणाला— “थोडा वेळ कांहीं करमणुकीचा कार्यक्रम ठेवूं या.” असैं सांगून त्यानें एक जळकी काडी काढून भिंतीवर काढलेल्या एका वर्तुळावर टाकली. ■ काडीची एक अप्सरा झाली ■ ती त्या वर्तुळांतून बाहेर खोलीत आली. कांहीं वेळ नृत्यगान करून ती अप्सरा पुन्हां काडी झाली व खाली पडली. मज्या अनोलली माजसांपैकी एकानें एक तांब्या सिद्धपुरुषाच्या शिष्याच्या हातांत

दिला ■ म्हणाला—“बांत बी खीर आहे ती तूं पिऊन टाक.”

मदनला वाटलें की तांब्यांत कितीशी खीर असणार. तळाळा असेल थोडीशी ! तेवढ्या खीरीनें कोणाचें पोट कसें काय भरणार ! परंतु तांब्यांतल्या खीरीनें सर्वांचीं पोटें भरलेली पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें.

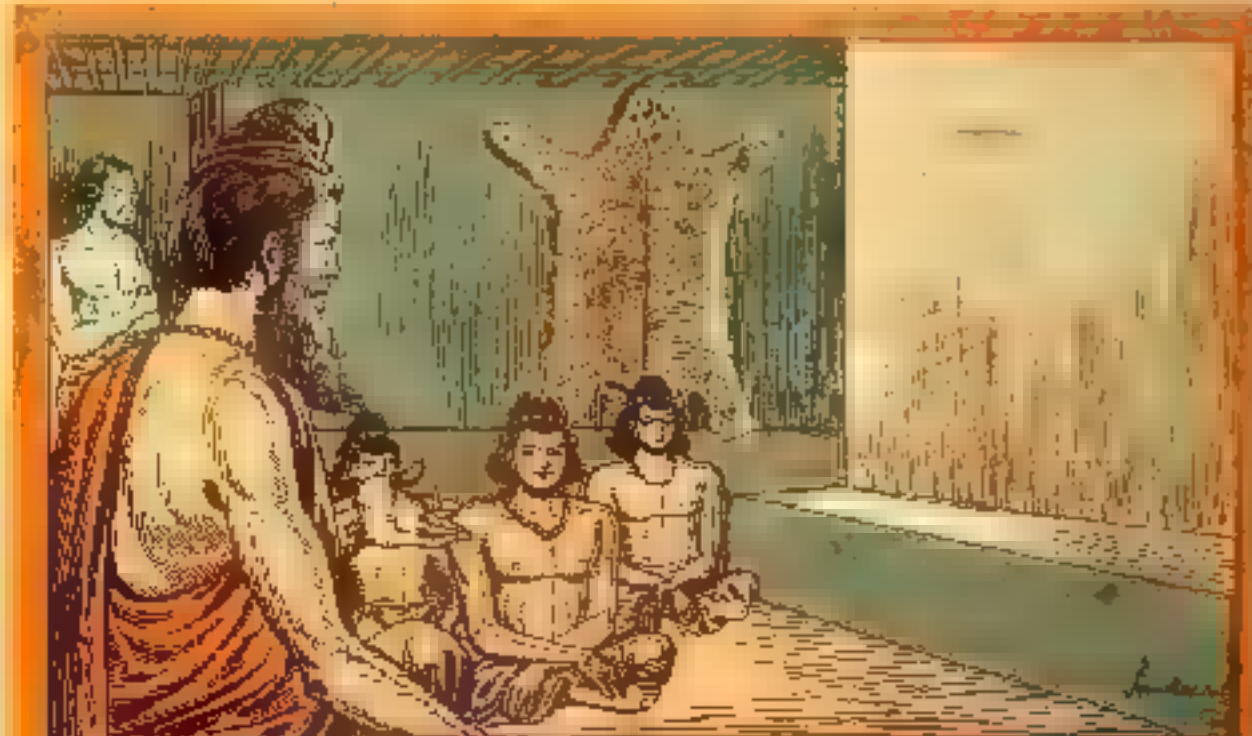
नंतर सिद्धपुरुष दोघांना म्हणाला— “बला, थोडा वेळ चंद्रमंडळांत भ्रमण करून येऊं.”

मदनच्या डोक्या देसत तिचे भिंतीवरच्या चंद्रमंडळांत जाऊन बसले. शिष्यांनी

कांहीं वेळ त्यांची हाक्याळ पण पाहिली.

इतक्यांत भिंतीवरचा चंद्र एकाएकी विसरला. खोलीत फाळोख झाला. शिष्यांनीं एक दिवा आणून ठेवला. तेव्हां फक्त सिद्धपुरुष काय तो बसलेला विसरला. तो आपल्या शिष्यांजवळ मदनला जें कांहीं विसलें होतें त्या विषयी कांहीं एक बोलला नाही. तो एवढेंच म्हणाला—“जाऊन सोपा सर्व. सकाळीं लवकर उठावचें आहे ना ?”

आणखी दोन महिने होऊन गेले. मदन लाकडे फोडून नित्य नियमितपणें आणीत

होता. सिद्धपुरुष मंत्रविद्या शिक-
विषार असल्याची चिन्हे दिसत नव्हती.

शेवटीं मदनने धाडस करून एकदां
सिद्धपुरुषाका विचारलें—“गुरुवर्य! मी तीन
महिने शाळे, भक्तिपूर्वक आपकी सेवा
करीत आहो. गेले तीन महिने काकडे कोवून
आजण्या भ्यतिरिक्त मी काही केले नाहीं.
इतके शारीरिक भय मी आयुष्यांत
कधी केले नाहीत मला कामाची संवय
पण नाही. आतां मी घरीं जावें म्हणतो.”

“ठीक आहे, जा! मी नको केव्हां
मूटलें? उकट तुं आकास त्याच दिवशीं मी

तुला सांगितलें होतें, आवडक दुखा
जंगीं नाही. जा घरीं.”
सिद्धपुरुष म्हणावा.

“गुरुवर्य! मी इतकी मेहनत केली.
मला का होईना मंत्र
शिकवणार नाही का?” मदनने विचारलें.

“एवढेच ना? त्याका हरकत कसली?
सिकावया आहे का?” सिद्ध-
पुरुषानें विचारलें.

“मी आपणाका भिंतीत मिंतीवर
धाड्यांना पाहिलें आहे. ती मंत्रकृति
अवगत झाली तर माझ्या मनाचे समाधान
होईल.” मदन म्हणावा.

तो सिद्धपुरुष जोडा हसला. त्यानें
मदनका एक झडानसा मंत्र शिकवला. मंत्र
मूटल्याबरोबर भिंतीतून पळीकडच्या
खोलीत जाऊन पोंचला आणि पण आला.

मदन सिद्धानें शिकवलेला मंत्र म्हणून
पुन्हां एकदां भिंतीच्या पळीकडे
कळ जागला. पण भिंतीने त्याका
पळीकडे जाऊं दिलें नाही.

“मसें हळूहळू काय उपयोगी?
डोकें साडीं करून बांधून ठवकर पळत
गेजास तर भिंती पळीकडे जाहील.” सिद्ध

पुरुष म्हणाला. सिद्धान सांगितल्याप्रमाणें
केल्यावर मदन पळीकडे जाऊन पुन्हां परत
आला. नंतर त्यानें त्या सिद्ध पुरुषाचे
कामार मानले.

“तुला ही विद्या आतां अवगत झाली
आहे. परंतु वाटेक त्याच्या समोर या विषेचे
प्रदर्शन करू नकोस बरे का? लक्षांत
ठेव!” असें सांगून सिद्ध पुरुषानें मदनला
निरोप दिला.

मदननें घरीं गेल्याबरोबर, घरच्या व
गांवच्या लोकांसमोर मारल्या
एक सिद्ध पुरुषाकडून त्यानें निरनिराळ्या
पकारची मंत्रविद्या शिकून घेतली आहे.
परंतु कोणती मंत्रविद्या तो शिकून आला
आहे, हे स्पष्टपणें त्यानें कोणाकाच
सांगितलें नाही. म्हणून त्याच्या बोलण्यावर
कोणाकाच विश्वास बसेना.

म्हणून एकदां मदननें गांवकऱ्यांसमोर
त्याका मिळालेल्या सिद्धीचें प्रदर्शन करण्याचें
ठरविलें. एक जागा ठरवून त्यानें गांवच्या
लोकांना जमा केले. गांवकरी
झाल्यावर मदन मंत्र म्हणून मेळ्यासारखा
डोकें साडीं बांधून समोरच्या
भिंतीच्या दिशेनें पांजला. पण भिंतीवर
त्याचे डोकें आदळल्यामुळें तो बेथुद
होऊन जमिनीवर पडला. कोक्याका एक
मोठें टेंगूळ आले. मदनच्या त्या मंत्र-
विषेची पर्वा गांवांत कित्येक वर्षे चालू
होती. कोक ती मंमत सांगून गांवांतल्या
गाळांत हंसत.

म्हणूनच की अहकथ करम
करणाऱ्याला पाहून आपण म्हणतो. “असें
भिंतीवर डोकें आपटून काय मिळणार
आहे?”

महाराजा

एका सुलतानाच्या राज्यांत एका गृहस्थाचा दोम मुलगे होते. त्या गृहस्थाने मरण समयी मुलांना ॥ बोलाविले व म्हणाला—
“आजपर्यंत मी होतो म्हणून तुम्हाला कसलीच काळजी नव्हती. परंतु ॥ पुढे तुम्हाला स्वतःच्या पोटापाण्याची काळजी करावी लागणार. इतर पंधांत तुम्हाला कदाचित यश भेणार नाही. चोरीचा एकच धंदा तुम्हाला करता येईल.” असा विस्ति ॥ देऊन त्याने डोळे मिटले.

चोरीच्या धंद्यांत एक म्हातारा मनुष्य पटार्हत आहे हे कळल्यावरून दोघे भाऊ त्याच्या कडे गेले आणि चोर विषा शिकू लागले. कांहीं काळ कौटळा. एकदां गुरूने आपली हस्तचळाली दाखविण्याचे ठरविले. तो झाडावर चढला आणि परत्यांतल्या लागली.

पक्ष्याला त्याची झोप मोडल्याशिवाय उबवून घेऊन आला. गुरूने तो पक्षी आपल्या मोठ्या शिष्याला दाखविण्याचा विचार केला. पण तो पक्षी त्या शिष्याच्या हातांत केव्हा ॥ ॥ पोचला हे ॥ म्हातार्याला देखील कळले नाही.

गुरूने आपल्या शिष्याच्या हातचळाली बघून त्याची ॥ धोपटकी. म्हणाला—
“आतां मी तुला नवीन कांहीं शिकवू शकेन असे दिसत नाही. म्हणून तू स्वतःच्या पायावर उभा राहून धंदा मुरू कर.” असे सांगून व शिष्याला आशीर्वाद देऊन गुरूने त्याला निरोप दिला. चोरी करण्यांत दोघे पटार्हत होते. त्यांची प्रस्ती दिवसेंदिवस खूप वाढू लागली.

एकदां ॥ भाऊ मोठ्याला म्हणाला—
“वा लहान सहान चोऱ्यांत काय फायदा ! सुलतानाचा खजिना लुटूं या.”

“होय ! नावांचे सुद्धा हेच ॥ होतें कीं घनी श्रीमंत माणसांच्या घरी चोरी करावी. सुलतानाहून मोठा श्रीमंत कोण आहे जगांत !” मोठा भाऊ म्हणाला.

त्यानंतर एका काढोल्या रात्री दोघां भावांनी सुलतानाच्या महालाच्या भिंतीला भोंक पाडले व धाकटा भाऊ भोकांतून आत शिरला. म्हणून तो सहजी आत शिरला आणि ॥ माणिक्ये, सोन्याची नाणी दागदागिने, बें हाती लागले ते एकेक करून धाजूव भोकांतून मोठ्या ॥ देत गेला.

दुसऱ्या दिवशी चोरी झाल्याचे कळले. सुलतानाने बजिराला बोलावून विचारले—
“बजीरसाहेब ! आमच्या महालांत चोर शिरलाच कसा ?” सुलतानाने पुन्हां विचारले.

“त्याने कोठे भोंक पाडले होते का, हे ॥ कांहीं मार्ग !”

“सिडकी दरवाजे बंद करून महालांत घूर करावा. महालाच्या चारी बाजूला खिपाई उमे करावेत. ज्या जागेतून घूर

निघेल तेथे चोरांनी भिंतीला भोंक पाडले होते ॥ उबड आहे.” बजीर म्हणाला.

बजिराने सांगितल्याप्रमाणे ॥ पाहतां चोर ज्या जागी भोंक पाडून बाळांत शिरला होता ती जागा कळली. एक पाहरे पत्ती धावतधावत सुलतानाकडे गेला व म्हणाला—
“महाराज ! जागा सांपडली.”

सुलतान म्हणाला—“अरे ! त्याने पाडलेले भोंक कोणाला हजे आहे ! चोर कोठे आहे हे सांग !”

“त्या भोकांत चोर नव्हता, सरकार !” तो पाहरेकरी म्हणाला.

“जशी घाई करू नवे सुळतान। वाचा साधी प्यार जाहे. म्हणून वाला बांधून एका पित्र्यांत ठेवावे व पित्र्या बाहेर टांगून ठेवावा. महाकांत चोरी केल्याबद्दल काही शिक्षा मिळते हे चोरी करणाऱ्याला कळेल. नंतर बांध्यावर जो कोणी दया दाखवतो त्याला करावला सांगायचे.” बजीर म्हणाला.

पित्र्या महाकाबाहेर टांगून ठेवण्यांत आला, लोक त्याला कुत्र्यां कडून पित्र्यावर फेंकत. “उद्यां त्याचे उडविण्यांत येईल” ही वार्ता राजधानीवर पसरली.

रात्री काळोस पडल्यावर मोठा तोडावर बुरखा घेऊन आणि खांद्याला पंख बांधून व एका थोक्यावर बसून, ज्या जागी पाहारेकरी पहरा देत उभे होते तेथे आला. “कोण तू?” पाहारेकऱ्यांनी विचारले. “जराकमानो। तुम्ही मला ओळखले नाही वाटते! माझे नांव इसाईक. जेजाने मला पाठविले आहे. हा कैदी आहे. मी त्याला पळवून घेऊन जात आहे.” असे सांगून त्याने पाहारेकऱ्यांकडून मिठी घातून वेतली. पित्र्या उचलून थोक्यावर बसविले. जोराने धोड सोडला.

सैनिक तर भीतीने कांपत होते. काय करावे, त्यांना सुचना.

मोठ्या भावाने रात्रीच्या रात्री थोक्याला परदेशांत पोचता केला. कारण स्वदेशांत राहणे थोक्याचे होते. कारण सहसावधी लोकांनी त्याला पाहिले होते. मोठ्या भावाला कोणी पाहिले नव्हते. तो स्वदेश सोडून गेला नाही. महाकांतून चोरी करून आणलेली एकेक वस्तु बाजारांत तो त्याच्या उदरनिर्वाह लान चाले. परंतु मोठमोठी रत्ने व भाषिके जशीच्या तशी पडून होती. ती विकायला

बाजारांत नेली तर चोरी पकडली जाईल जशी घास्ती त्याला वाटत होती.

सुळतानाला मात्र फार वाईट वाटले, हातीं आलेला चोर हातावर तुरी देऊन निसटून गेला. सैनिकांना भुलावणी देऊन तो निवून गेस्वामुलें राजाला वास्तव राग आला. त्याने बजिराला बोलावून विचारले— “मातां काय करावयाचे?”

“मला वारा सोन्याची दाणी घा.” बजीर म्हणाला.

“काय करणार बाणी घेऊन!” राजाने विचारले.

“थोक्यावर सतत पाहारा ठेवा. चोर पुन्हा मळूर येईल.” बजीर म्हणाला.

बजिराने सांगितल्याप्रमाणे दोघे चोरी करायला जागी पुन्हा आले. पाकटा भाऊ भोकांत शिरला त्याला सुळतानाच्या शिपायांनी जटक केला आणि मोठा भाऊ बाहेरच्या बाहेर पळून गेला. पकडलेल्या चोराला हातकड्या व बेन्ना शिपायांनी राबासमोर हजर केले.

“वाचे दोघे उडवा!” सुळतानाने सोडला.

तो खात्रीनें यत्न करीत. आपले शिपाई चोरावर पाळत ठेवतीतच.”

सुळतान ते ऐकल्यावर कबूळ हाता. त्यानें बजिराळा मोहोरा दिल्या. त्या महालाच्या वाटेवर टाकण्यांत आल्या. जागोजागी शिपाई गुप्तपणे नेमण्यांत आले.

परंतु चोराने ते सर्व ओळखले. नाण्यांची चोरी करणाऱ्याकड वरण्यासाठी जागोजागी सैनिक नेमण्यांत आले आहेत, हे देखील त्यानें. तरी तीं नाणीं आपण चोरकी नाहीत तर चोरच कसले! असा विचार करून मोर्बा चोरण्यासाठी त्याने एक युक्ति केळी.

त्यानें एका व्यापाऱ्याचा वेप घेतला. उंट माझ्यानें देणाऱ्याकडे गेला आणि म्हणाला—“मी दुरून मवास करीत आलो आहे. माझे उंट दूर आजारी आहेत. त्यांचे औषधपाणी चाख आहे. कांहीं मात तापडतोच किड्यापर्यंत पोचवायना आहे. म्हणून मला तुमचे उंट आज संध्याकाळ पर्यंत भाड्यानें द्यावे आहेत.”

तो भाड्यानें उंट घेऊन आला. त्याच्या तळपायांना त्यानें गोद लावून ठेवला. नंतर स्वतः उंट हाकणाऱ्यांचा वेप

पाळून तो ज्या वाटेवर मोहरा टेंकल्या होत्या वाटेनें उंटाना हाकळत निघाला. परत आल्यावर त्यानें उंटांच्या तळपायांच्या मोहरा काढून घेऊन उंटवाल्याकडे उंट पोचते केले आणि घरी आला.

“आपल्या डोक्यांत मूळ फेकून चोर मोहरा घेऊन गेला. आतां पुढें काय!” सुळतानाने विचारले.

बजीर बोळा वेळ विचार म्हणाला—“एका मेजवानीची व्यवस्था सर्व नागरिकांना मेजवानीचे बोळावणे करावे.”

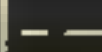
“आणखी पैसे श्यां कां बाळवायला सांगतोस! मेजवानी देऊन काय मिळणार आहे!” सुळतानाने विचारले.

“मेजवानीला चोर नवी येईल. आणि सांगायला बिसरले होतो, हा चोर तेव्हा आपल्या मित्राला सोडवून न्यायला बुरखा घेऊन आला होता तेव्हा त्याच्या तोंडावरचा बुरखा बोळा बाजूला लाक होता आणि त्याच वेळीं एका पाहारेकऱ्याने त्याला पाहिले होते. तो पाहारेकरी त्याला ओळखीन म्हणतो. म्हणून दारावर त्यालाच उभे करा. चोर आल्यानरोबर तो चोराला ओळखीत. हवेच चोराला पकडतां येईल.” बजिराने सांगितले.

ठरल्यावेळीं मेजवानीची उत्तम व्यवस्था करण्यांत आली. बजिराने सांगितल्याप्रमाणे चोर आला. मुख्य दारावर नेमलेल्या त्या पाहारेकऱ्याने त्याला पाहताच ओळखून त्याला पकडण्याचा यत्न केला व “चोर चोर” म्हणून मोठ्याने ओरडला. सटापटीत चोराच्या उमट्या बाजूच्या मिशाच काय त्या चोराच्या हातांत आल्या. चोराने चटकन शिष्टांतून चाकू काढून डाव्या बाजूच्या मिशा कापून टाकल्या आणि गवीत फिरला.

“चोर चोर” म्हणून झालेला चोरबा
पेकून इतर शिपाई बांधून आले. ■
दारावरच्या त्या पाहारेकऱ्याच्या हातांत
फक्त मिश्राच होत्या.

“अरे अरे अरे ! पुन्हा चोराळा निसडून
बाळ दिलेस तू !” मुळतान हवास होऊन
म्हणाला.

“पण तो बाणार कोठे ! आंत पकळ्यां-
वर हात मारीत असेल. त्याला इकडूनच
बाहेर निघावे लागणार. तेव्हा त्याला
पकडू.” असे सांगून बबीर सैनिकांना
म्हणाला—“तुम्ही मेळवानीला आलेल्या सर्व
कोकांना नीट लक्षपूर्वक पाहून घा. उजव्या
मिश्रा नसणारा कोणी दिसला तर त्याला
पकडून घेऊन घा.

जोव्या वेळाने शिपाई वहाजणांना
पकडून घेऊन आले. त्यांपैकी एकाला

देखील उजव्या बाजूची मिश्री नव्हती.
चोराने गर्दीत छिटांना आठ दहा जणांच्या
मिश्रा कापून ■ होत्या. आपली
उजव्या बाजूची मिश्री छान कापून घेऊन
तो इतरांनरोबर मेळवानीला ■ होता.

दुसऱ्या दिवशी मुळतानाने बबिराला
बोलविले. आणि म्हणाला—“बबीर साहेब !
मातां ■ झाले तुमचे. आतां तुम्ही आराम
करा. ■ जागी दुसरा बबीर नेमव्या-
साठी दवडी विद्वज जाहीर करा ■ ■
चोराळा हवार सुकत्या करून मी व बबीर
आजपर्यंत पकडू शकलो नाही, ■ इतः
जर हजर झाला तर मी त्याला ■
जांबई करून घेऊन आपला खरस ■
त्याला राज्य देईन.”

दवडी ऐकून चोर आला. रावाने त्याला
आपला जांबई करून घेऊन आपले ■ दिले.

कुणवलाद

विपदाने जे काही सांगितले ते कृष्णाने
सर्व पेकून घेतले व म्हणाला—“आतां
■ तोड घडव दिशते आहे. मी व
मलरामदादा दोघे जरासंधादेखत दक्षिणेकडे
निघून जातां. म्हणजे तो मथुरेला घातलेला
वेदा काढून घेईल आणि आमचा पाठलाग
करील दक्षिणेकडे घेईल. आम्ही विनव
पवितावरील एक किड्या सर करून त्यांत
वसून जरासंधाला पुरे करून सोडू. कथा-
तऱ्हेने वादवकुळाची कीर्ति जगजाहीर होईल
■ इति पण वाढेल.

सर्वांना ते बरोबर वाटले. कृष्ण ■
मलराम काही शस्त्रां घेतल्याशिवाय मथुरेहून

निघाले व खरळ जरासंधाला आऊन
म्हणाले—“तू इतके मोठे सैन्य व या
सर्व राजांना घेऊन इकडे येण्याचे
कारण ! आम्ही देखील पाहिजे तर तुला
मदत करू.”

जरासंध कृष्ण व मलराम येत आहेत
हे कळतांच कवच धातून व धनुष्य बाण
घेऊन सज्ज झाला. तो कृष्ण मलरामांना
म्हणाला—“तुम्ही फार बलवान व पराक्रमी
आहात असे मी ऐकतो. तुमच्याशी युद्ध
करून तुम्हाला जिंकण्याच्या हेतूने मी इकडे
आलो आहे. म्हणून तुम्ही युद्ध करण्यास
तयार होऊन घा.”

त्याने ते उत्तर ऐकून कृष्ण बलराम काही उत्तर दिल्याशिवाय तेथून दक्षिण दिशेला निघाले. अनेक वर्षात, तथा य वेश पहात ते विन्ध्य पर्वताच्या वनप्रदेशांत येऊन पोचले. सप्ताद्री पर्वतावर असलेल्या एका बडाच्या झाडाखाली त्यांनी परशुरामाला ध्यानमग्न बसलेला पाहिले. तेथे परशुराम गोंकरीचे ध्यान करून तपश्चर्या करीत बसला होता. एका बाजूला गाय आपल्या वासरा-बरोबर बांधलेली होती. परशुरामाच्या एका बाजूला कमंडलू वगैरे होते तर दुसऱ्या बाजूला धनुष्य बाण, तलवार व परशु होता.

परशुरामाच्या मुसावर व्रजनेत्र व क्षत्रनेत्र झळकत होते. कृष्णबलरामांनी परशुरामाच्या पायांवर भक्तक ठेवून नमस्कार केला व त्याचे स्तोत्र म्हणले.

नंतर कृष्ण येण्याचे कारण सांगून म्हणाला—“महात्मन् ! आम्ही यमुने काठच्या मथुरा नगरीचे रहिवासी आहो. यादवकुलावर्तम वसुदेव ते आमचे वडील. गाई नांव कृष्ण व [redacted] मोठ्या भावाचे नांव बलराम. कंसाच्या भीतीने आमच्या वडिलांनी आम्हांला जन्मतांच गोकुळांत पाचवे केले. तेथेच आम्ही [redacted] मोठे झालो. नंतर आम्ही मथुरेला आलो. आम्ही कंसाच्या [redacted] केला व त्याचे राज्य त्याचे वडील महाराज उग्रसेन यांस दिले. कंसाचा कथ केल्यामुळे त्याचा नासक जरासंध याला [redacted] राग आला व तो एक मोठे सैन्य घेऊन मथुरेवर नांदत आला. आम्ही निश्चय होतो म्हणून त्याच्या बरोबर युद्ध करणे आम्हांस शक्य नव्हते. तरी त्याच्या समोरच आम्ही पाय काढाय व येश्वर पकून आलो आहो. आता आपला सखा असेल तसे कराक्यास आम्ही तयार आहो.”

परशुराम राने वृक्ष ऐकून म्हणाला -
“त्याने तुम्हा वीर्यांना वशिष्णेकडे येत
असतांना पाहिले आहे, तेव्हा तो
तुमचा पाठलाग करीत आल्हाशिवाय
राहणार नाही. जरासंधाला जिकावयाचे
असेल तर एकच उपाय आहे. एकच
एक किला स्वरक्षणार्थ तुम्हाला उपयुक्त
पडेल. मी तो किला स्थित: तुम्हाला
दाखवितो.”

परशुरामाबरोबर कृष्ण बलराम निघाले
व गोमंत नामक पर्वताजवळ पोचले. “या
पर्वताच्या एकच एक गगनमेदी शिखर

आहे. तेथून सूर्य चंद्रांच्या उदयास्ताची
स्थाने अगदी जवळ वाटतात आणि समु-
द्रांतली अनेक वेडे पण दिसतात.” परशु-
रामाने गोमंत पर्वताकडे दिश्याचे असे
वर्णन केले ■ पुढे म्हणाला -

“या शिखरावर चढून तुम्हाला स्वतःचे
रक्षण व जरासंधाच्या पराभव करता
येईल. जरासंधाला व त्याच्यापुढे
येणाऱ्या राजांना निराश होऊन परत आणे
लागेल.”

निघे ■ शिखरावर चढू लागले.

“तुम्हा वृक्षंना जवळपास ऐकू येत आहे.
स्वाकून ते जवळ पोचले आहेत. तुम्ही
सावधपणे त्यांच्याशी युद्ध करा.” असे
सांगून परशुरामाने वीर्यांना निरोप घेतला.
कृष्ण बलरामांनी कृतज्ञतापूर्वक परशुरामाला
नमस्कार केला.

कृष्ण बलराम गोमंत पर्वतावरची दृश्ये
व गुहा पहात वर चढत होते. त्यांना
शिखराचे कारणच नव्हते. तेव्हाच जरा-
संधाच्या सैन्याचा कोलाहल ऐकू आला.
जरासंधाने त्या पर्वतामोर्ती वेढा लावला
हुकूम देतांच सैन्याने वेढा दिला. जरासंधा-
बरोबर शिशुपाल, रत्नमी, वैकुण्ठ, वाण्टिक,

द्रुपद, निराट, जल्मीव, जयद्रथ वगैरे
राजे होते.

जरासंधाने सर्व राजांची एक मोठी सभा
मरविळी आणि म्हणाला - “दोघे यादव-
कुमार या पर्वतावर चढले आहेत असे वाटते.
म्हणून पर्वतावर चढावयाचे आहे. वाटेत
येणारे अडथळ दूर करीत चला चढू ■
पर्वतावर. वर कोणी दिलेला त्याच्यावर
छत्रगृष्टि करा. जरूर पडल्यास या पर्वताचाच
धुव्या उडवू या आणि ज्या कामासाठी
आणण येथवर आलो आहो ते पुरे करून
परत फिरू या.”

शिशुपाल म्हणाला - “या पर्वतावर प्रत्यक्ष
देवादिकांना देखील चढणे अशक्य आहे.
नेहमी रथांत बसून युद्ध करणाऱ्या राजांना
धर्मा पर्वतावर चढून जाणे शक्य होईल
का? आणण संख्याबळाने जास्त आहे
एवढ्यावरून लगेच हळी चढविणे अहाण-
पणाचे होणार नाही. बलराम व कृष्ण
यांना सामान्य पोरने समजून चालावयाचे
नाही. ■ शिवाय ते वर किलांत वसून
युद्ध करणार. त्यांचे नुकसान आपल्याला
करतां येणार नाही. ते गात्र आपले फार
मोठे नुकसान करू शकतील. म्हणून आपण

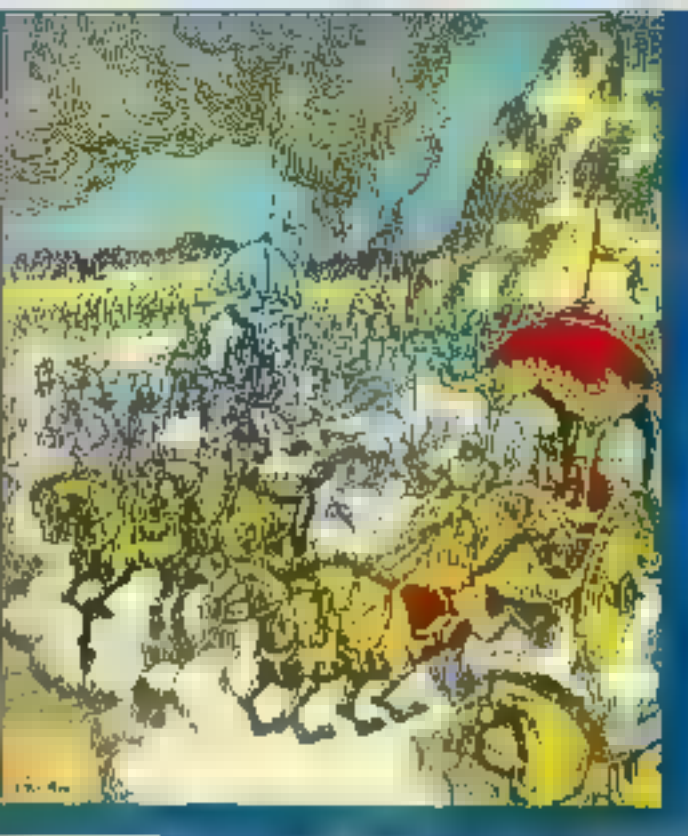
किलाच्या वेढा देऊन या पर्वताच्या आग
लावली तर दोघे आगीत सांपडून उर
होतील.”

शिशुपालाची ती सूचना जरासंधाला
पटली.

जरासंधाच्या आज्ञेने सैन्याने शाई पाहून
चारी वाजूला आग लावली. आगीचे लोट
आकाशाला जाऊन मिळले व धुगने सर्व
आकाश मरून गेले.

ते सर्व पाहून बलराम कृष्णाला म्हणाला -
“कृष्णा! पाहिलेस का, आपल्यामुळे या
पर्वताची कधी दुर्दशा होत आहे ती?

त्या दोषांच्या पायांच्या फक्त्याने पर्वत थोडा इथेला आणि धनाळगेथा कर आली. तिच्या पाण्याने आग विझली.

त्या दोषांचा पराक्रम पाहून देवांनी आकाशातून पुष्पवृष्टि केली आणि त्यांनी शस्त्रांने पुरविली.

तेव्हा कृष्ण विष्णूसारखा व बलराम सहस्र पाप असलेल्या शेषनागासारखा दिसला. त्यांनी सैन्यावर प्रहार करायला नुक्त केंद्रावर जरासंधाच्या मदतीला आलेले शिशुपाल आदिक राजे पळू लागले. त्यांना मागे फिरायला नुक्त करून जरासंध म्हणाला "थोरांभोऱ्यांचे असे म्हणणे आहे की युद्धवर्माकून पराक्रमी होऊन जे पळून जातात त्यांना हत्येने पात लागते. तुम्ही सर्व स्वतःला वीर म्हणविता आणि गवळ्यांच्या शेंगांना मिळून भित्रीमागूवाडसारखे पळतां काय ! मी असेपर्यंत तुम्हांला भिण्याचे कारणच काय ! मी या यादवांना आपल्या बाणाने ठार करतो."

ते ऐकून पळून जाणारे राजे परत फिरले. त्यांनी कृष्ण बलरामांना चारी वाजूंनी घेरले आणि सर्वांनी मिळून एकाच वेळी

झलप्रहार केला. पण कृष्ण बलरामांचा धीर खचला नाही, उलट त्यांना त्वेष चढला व त्यांनी स्वरक्षणासाठी देवांकडून मिळालेल्या झलाळांचा भारा सुरू केला. त्यामुळे राक्षसांचे बोर परातीर्थी पडले व राजांचा धीर खचू लागला. त्यांनी बाय मागे व्यावला नुरवात केली. तेव्हा कृष्ण त्यांना म्हणाला "वीर हो ! तुम्ही सर्व रथांत बसून किंवा कोणत्या तरी सवारीवर बसून युद्ध करीत आहा. स्वतःला वीर म्हणता. रणांगणावर असे पोट दाखवून पळून जाणे शोभत नाही तुम्हांला. त्यांच्या पहा ! मितरा जरासंध दूर उभा राहून तुमचे शौर्य पहात आहे. त्याच्यासाठी तुम्ही आपला जीव व्यर्थ कां मर्तो वळता ! मी स्वतःला ठार करून तुम्हांला त्याच्या नाश्यांतून मुक्त करतो."

ते ऐकून जरासंध चिडल्यासारखा कृष्णा-वर धावून येऊन म्हणाला "मी येथे जिवंत उभा असतां तू या शूर राजांचा व्यस्र अपमान करतोस काय ! गवळ्याच्या पोरा ! आज मी तुम्हा दिमाख उतरवतो पहा. क्षणाभित तुला यमाच्या घरी पाठवितो."

"शुभ्या या शत्रूंना कुचकामाच्या आद्वेत. मी समोर उभा आहे. दानव ना आपला पराक्रम !" असे म्हणत कृष्णाने पांच बाण जरासंधाच्या सारथ्याला व बाळ बाण स्वतः जरासंधाला मारले. बलरामाने जरासंधाचे धनुष्यच तोडून टाकले. जरासंधाचे सेनापति कौशिक व चित्रसेन त्याच्या मदतीला धावले. पोर युद्ध झाले त्या युद्धांत कृष्ण, बलराम व जरासंध अनुक्रमे चमूद्ध होऊन पडले. ते शुद्धीवर आल्यावर पुन्हा युद्ध करू लागले त्यावेळी मात्र जरासंध टिकाव धरू शकला नाही.

तो व त्याचें सैन्य पळून गेलें. कृष्णानें विजयोलासानें आपला पांचजन्य शंख वाजविला.

कृष्ण बलरामांनीं स्थानंतर कांहीं काळ गोमंत पर्वतावरच विश्राम करणाचें ठरविलें. त्या सुमारास एक मनोरंजक व विचित्र अशी गोष्ट घडली.

जरासंधावरोंवरचें सर्व राजे पळून गेलें. परंतु शिशुपालाचा बाप, म्हणजे चेदी देशाचा राजा द्रुपद्योष, समैन्य गोमंत पर्वतावर परत आला. तो कृष्णाला म्हणाला—“मी तुझ्या आलेचा पति आहे. तुझ्याशीं युद्ध करूं नये अमें मी जरासंधाला किती सांगितलें. पण त्यानें माझे ऐकलें नाहीं. आज मी त्या दुष्टाचा तुझ्या हातून झालेला पराभव पाहून तुझ्या बाजूला आलो आहे. त्या दुष्टाचा पराभव झाला अमें मात्र मी

समजूं नकोस. पुन्हां मंथी मिळाल्यावर तो युद्धाला येईल. या प्रेतांच्या द्विगान्यावर राहण्यांत काय अर्थ आहे. जवळच करवीर-पूर येथें वासुदेव नांवाचा राजा राज्य करतो. तुझ्याशीं वैर करून तो तुझ्या शत्रूशीं संगनमत करीत आहे. त्याची खोड मोडली पाहिजे.”

कृष्ण द्रुपद्योषाला म्हणाला—“बंधु म्हणजे तर तुमच्या सारक्यांनाच. तुमच्या गदती-बदल आम्ही फार आभारी आहो. तुम्ही आजचें युद्ध पाहिलेंच आहे. अशीं युद्धे कितीहि असली तरी आम्ही त्याला गिणार नाहीं.”

त्याच दिवशीं कृष्ण बलराम रथांत बसून द्रुपद्योष याच्या सैन्यावरोंवर निघाले. वाटेत खोन भागी त्यांनीं पडाव टाकला. निघत्या दिवशीं ते करवीरला पोचले.

अरण्यपुराण

[१६]

मौबली लांडगिणीकडे लहानाचा मोठा होत होता व त्याका रानटी पशुजीवनाचें शिक्षण देत होतें, तेव्हां त्याची आजखी पुकाशीं मैत्री जमली. तो मित्र म्हणजे काग नांवाचा सांप.

मौबली मनुष्यजातींत जन्मला असल्या-कारणानें त्याला पुष्कळ गोष्टी शिकवें आवश्यक होतें. पोहणें व झाडावर चढणें त्यानें पूर्वीच शिकून घेतलें होतें. झाडाची अमुक फांदी चिबट आहे की नाहीं, पोळ्यां-मद्य कसा अलगद काढून प्यायचा हें आणि झाडास कोवळळणाऱ्या बटाचकळांची झोप मोडली तर काय करावचें, पाण्यांत उडी मारण्यापूर्वी पाण्यांतल्या सांपांना कसे सावध करावयाचे. हे सर्व त्यानें

मकारें शिकून घेतलें होतें. अस्वकार्ने हे सर्वें शिक्षण फार कडक शिस्तींत दिलें होतें. मधून मधून काय येऊन अस्वकार्ना म्हणे—“कां त्या पोराला इतका त्रास देतोस !”

“तुला नाहींत नाहीं, हा मनुष्य जातींत जन्मला आहे ना ! लांडग्याचें विरुद्ध असतें गोष्ट निराळी होती. आवश्यक सर्वें शिक्षण यानें घेतलेंच पाहिजे.” अस्वक बघर वेई.

कधी कधी मौबली बुल्लस करी तेव्हां अस्वक त्याच्या डोक्यावर टपली मारी. मौबली चटविळी झाडावर जाऊन बसे वराच वेळ साठीं बसत नसे. तरी अस्वकानें शिक्षण देण्याचें सोडलें नाहीं रानांतल्या सर्व

अस्वकाच्या मदतीने मौवलीने शिकून घेतल्या. पण सांभाची भाषा अस्वलाळा येत नव्हती. म्हणून अस्वकाने मौवलीला ह्मी-करवीं ती शिकवून दिली. प्रकारे मौवलीला रानांत कसलेच उरले नाही. "कत त्याच्या स्वतःच्या जातीच्या मया-शिवाय दुसरे भय उरले नाही." काळा मनांतल्या मनांत म्हणावा.

एकदां मौवलीच्या हातून एक मयंकर धुक वडळी. त्या अपराधाबद्दल अस्वक व काळा बाघ दोघांना मनस्वी राग आला. त्याने माकडांशी मित्रता केली होती. केवढा

अस्वक ! त्याने व्हडें झाले, की एका मौवली पळतांच साडापर आऊन बसला. त्यावेळीं माकडे आली. त्यांनी सहानुभूति व्यक्त करून त्याला स्वागत फळे आणून दिली आणि साडाच्या टोंकळा बोळावून घेऊन जाऊन म्हणाली—“तुला शेपटी नसली म्हणून काम झाले, तूं आहेस आमचाच भाईबंध. केव्हा केव्हा तरी तूं आमचा नायक होण्या-कायक आहेस.”

मौवली माकडांशी मैत्री करून आस्वकाने कळताच रागावून म्हणाले—“तूं माकडांशीं गंधा मारायला गेला होतास नाही का ! नाही वाटकी तुला ! त्यांच्याकडे नियम कायदा कांहीं आहे का ! मिळेल ते तयार.”

मौवली बाबरक. त्याने काव्या नापाकडे पाहिले. “माकडे सोटे बोलतात. ती नेहमीच सोटे बोलतात.” बाघ मौवलीला म्हणाला.

“ती इतक्या घेमाने बोकलीं माझ्या-जवळ व मला पुन्हां येजवानीला त्यांनी बोलविले आहे. त्यांना देखीक माझ्यासारखेच दोन पायांवर उभे राहतां येते.

दिसतार लेऊन करीत मी पुन्हां त्यांच्याबरोबर जाऊन लेऊन आहे. सोडा मला.” मौवली म्हणाला.

“मनुष्याच्या पिला, मूर्खा ! मी तुला रानांतले सर्व नियम व भाषा शिकवून दित्या. सर्व जनावरांचीं नावे व ओळख दिली. नाही दिली ती माकडांची. कारण, माकडांच्या जातीत कांही नियमच नाही. ते दुसऱ्यांची भाषा बोलून बोलतात. त्यांना नायक नसतो. त्यांची रीत निराळी, भाषाही त्यांना भात गोत नाही. पण सर्व मात्र फार दांडगा. म्हणे त्यांची जात मोठी. इतक्यांत एखादे वडले की सर्व विसरून पांढतात सगळीं सिकडे आणि माई आम्हां रानटी जातीच्या जनावरांचा त्यांच्याशी कांही एक संबंध नाही. तीं पाणी पितात तेथे आम्ही नाही पीत. तीं शिकार करतात आम्ही नाही शिकार करीत. एवढेच फरक तेथे आम्ही भरत नाही. त्यांच्या जातीत नाही की काज कज्ज नाही. रानटी जनावरांचे कज आप-त्याकडे बळवून घेण्यासाठी नाना प्रकारच्या

कुचेडा करीत असतात. पण आम्ही त्यांच्याकडे कुंठून घुडां पहात नाही. माकडांची संगत निषिद्ध आहे” अस्वकाने सांगितले.

“अस्वक जे म्हणते आहे सर्व सरे आहे, मौवली ! पण अस्वका, या पोराना तूं हे सर्व माकडांची गांठ पडण्यापूर्वीच नको होते का शिकवून ठेवायला !” बाघ म्हणाला.

“मला की हा मूर्ख त्या नीच जातीशी संगत करीत म्हणून !” अस्वक म्हणाले.

७०. दाक्षणा घुवाची शिखरे

मौसमीने आपली चूक कबूल केली
■ बघून दिले की पुन्हा कधी तो तसे
करणार नाही. परंतु माकडांनी त्याचा
सोडले नाही.

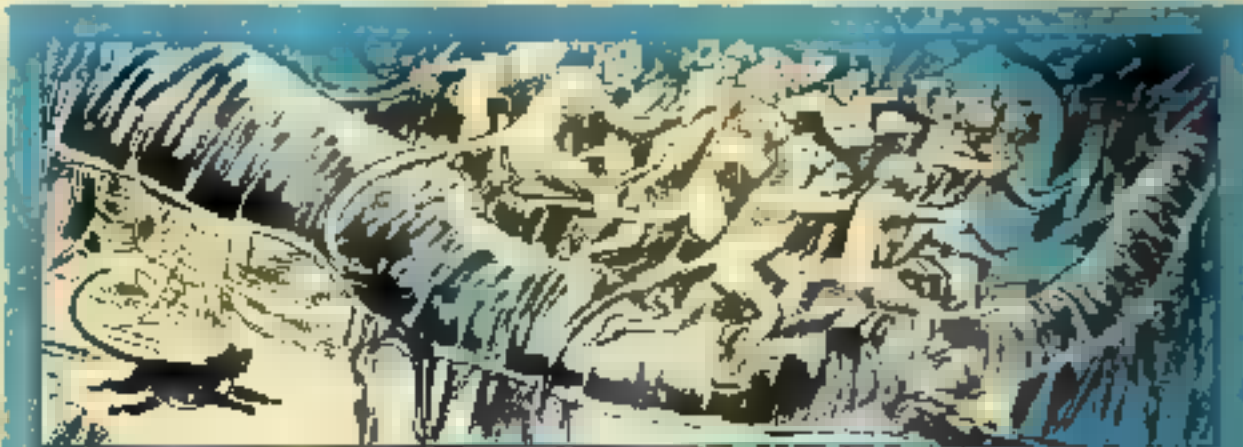
वर बघलेल्या संभावनेनंतर उन्हाच्या
वेळी मौसमी अत्यंत व ■ बाय
माच्या मध्यभागी शोपका. त्याची शोप
मोडली तेव्हा ती साडाच्या कांदीवर
होता. पुष्कळ माकडांनी त्याचा बटू पकडून
ठेवले होते.

अस्वच्छाची शोप मोडली तेव्हा त्याने
इतक्या मोठ्याने एक किंकाळी फोडली की
सारे जंगल हादरले. काळा बाय दांत काढून
रागारागाने साडावर चढू लागला. माकडे
जणुंकाही अयथौष करीत बरबर चढू लागली.
कारण बायाचा इतक्या वर चढून येणे शक्य
नाही, हे त्यांना बांगले माहीत होते.

काक्या बायाने आपल्याका पाहिले आहे,
पाहिले आहे.” अशी माकडे मोठमोठ्याने
ओरडू लागली. नंतर ती मौसमीला
पकडून ■ टोकाळा आलेस वर ■
चढू लागली.

माकडांना साडावर बसल्या वर पकडून
बायला ■ असतात. त्यांना साडी
मायका वर वाटा असतात. वाटेत तिथडे
बायला त्यांना सर्व वाटा मोकळ्या. ■
वाटाचा उपयोग ■ माकडांनाच होऊ
शकतो. त्या वाटेने ती पकडून जाऊन
आपले रखण करतात. वन आता ती
मौसमीला धकड घेऊन जाऊन होती. म्हणून
त्यांची पळण्याची गति अर्धी देखील नव्हती.
सरी देखील असत ■ काळा बाय त्याचा
पाठलाग करून त्याचा भरू जकले नाहीत.
[पुढील गोष्ट पुढील कधी.]

दुसरी ■ प्रदेलात ■ वर चढू लागले. त्यात घडाली उंच (१९,८९० फुट) किन्तु ■ शिखर
आहे. अमेरिकेबासी या शिखरावर सहली चढून गेले. परंतु याहून ५०० फुट कमी उंच
असेवेळे तीरी नांवाची ■ बाय (चिचोच हिळेडे) चढून गेली त्याचा दुरापास्त झाले. एका
■ कलत प्रचलनेनंतर ९ जानेवारी १९६० ■ चिचोची ते ■ शिखरावर पोचले.

गांदोबा

विष्णू वसुदेव

लष्करी बंगाल प्रांतावर इंग्रजांचा अधिकार झाला. परंतु राजकीय दृष्ट्या तेथे कांही बदल झाला नाही. सिराजउद्दौलाच्या जागी मीरजाफरला बंगालचा नवाब करण्यात आले. त्याच्या दरबारांत एक इंग्रज रेसिडेण्ट म्हणून नेमण्याचे अवश्य ठरले होते आणि मीरजाफरची शासन सूत्रे क्राइस्टच्या हाती आली होती.

१७५८ च्या जून महिन्यांत कलकत्ता कौन्सिलने क्राइस्टला गव्हर्नर म्हणून नेमले. ही नेमणूक एका वर्षांनंतर कंपनीने मान्य केली. परंतु क्राइस्टचे आसन अस्थिरच होते. तिकडे नवाब मीरजाफरला क्राइस्टच्या हातांत स्वतःची वसण देऊन चूक केल्याबद्दल वाईट वाटू लागले. परंतु इंग्रजांच्या सैन्याच्या मदतीशिवाय पराभव केला आणि त्यांना संधी करून त्याला कांही करता येणे पण शक्य झाले.

नव्हते. ही गोष्ट १७५९ मध्ये प्रत्यक्षास आली. अलिगौहर शाह द्वितीय याने बंगाल विहार प्रांतावर स्वारी पाटणा नगराला वेढा दिला. क्राइस्टच्या मदतीने मीरजाफर त्या संकटांतून स्वतःला सोडवू शकला.

परंतु मीरजाफरला इंग्रजांवर अवलंबून राहण्याची इच्छा नव्हती. म्हणून त्याने बिन्सुरा येथील वसाहतवाल्यांशी बोलणी सुरू केली. बंगालमधील इंग्रजांचे वर्चस्व कमी करून त्यांची जागा हेतून लोकांनी जावाहून सैन्य मागविले. परंतु क्राइस्टने त्यांचा एकही पैसा पसं दिल्या नाही. १७५७ च्या नोव्हेंबर महिन्यांत बेदारानजीक त्याने लोकांचा पराभव केला आणि त्यांना संधी करून त्याला कांही करता येणे पण शक्य झाले.

पवित्र तीर्थ

पूर्वी कधी धरणीपुर राज्याच्या गादीवर दिवाकर नांवाचा राजा राज्य करीत असे. त्याचे एकदां सपूणी बुड झाले. तो विजय मिळवून धरणीपूरला परत येत असतां राज्याच्या बेडीवरच्या बाळवंटाच्या प्रदेशांत त्याला तहान लागली. सैनिक पाण्याच्या शोधार्थ निघाले. त्यांना एका जागी एक खड्डा दिसला. त्याच्या तीन बोटें बुडतील एवढे पाणी होते. त्यांनी पाणी पिऊन पाहिले तेव्हां त्यांना ते नारळाच्या पान्यासारखे गोड लागले. सैनिकांना फार आनंद तांच्या पाणी घेऊन ते राजाकडे गेले. राजाने पाणी पिऊन पाहिले व म्हणाला—“बाळवंटांत इतके गोड पाणी आहे, हे पूर्वी कधी आम्ही ऐकले नाही.” असे सांगून तो

स्वतः त्या खड्ड्याजवळ गेला. त्याने शेराने गेलेल्या सरदारांची व नोकरांची त्यांतले पाणी पोटभर पिऊन घेतले. तरी खड्ड्यांतले पाणी कमी झाले नाही.

दिवशी राजाने त्याच जागी पहाव टाकायचे ठरविले. त्याच वेळी तेथे एक संन्यासी आला. तो खड्ड्यांत उतरला, खड्ड्यांतले पाणी डोक्यावर मोक्षण करून जाचमन करून तो राजाच्या दर्शनाला गेला. राजाला आशीर्वाद देऊन तो म्हणाला—“हे पवित्र तीर्थ आहे. हे पिण्याचे भाग्य तुला इतक्या वर्षांनी मिळाले.”

संन्याश्याने त्या पवित्र तीर्थाचे महात्म्य वर्णन केले ते असे.

“एका काळी येथे हा खड्डा नव्हता. उन्हाळ्यांत एकदां पाऊस पडला. दुसऱ्या

तिवछी एका चिमणीला खूप तहान लागली. ती येथे येऊन पडली. तहानेने तिने या जागी चौच मारली. तिच्या अंगाला ओलावा भामसा. तिच्या जिवात जीव आसा. तिच्या अंगांत शक्तीचा संचार झाला व ती येथून उठून निघून गेली. तेव्हां तेथे एक लहानसा खड्डा झाला. त्या खड्ड्यांत थोडे पावसाचे पाणी सांचलें. एक तहानेलें गिधाड तेथे आलें. त्याने पाणी पिऊन खड्डा थोडा मोठा केला. नंतर त्या प्रदेशांतले कोल्हे, जांडगे इत्यादि प्राणी पाणी प्यायला तेथे आले. पाण्यासाठी खड्डा

मोठा करून पाणी पिऊन ते निघून गेले. हळूहळू रानटी डुकरे हा खड्डा सोड व मोठा करूं लागली. नंतर हा खड्डा इतका मोठा झाला की त्यांत हत्ती देखील येऊन आपली तहान भागवूं लागले. पावसाळ्यांत खड्ड्यांत पाणी सांचतें. किती काळ पडलें तरी याच्या तळाक पाणी राहतें आणि वाळवंटांतल्या प्राण्यांची त्यावर तहान भागते. साऱ्या वाळवंटांत हीच एक पाणी मिळायला जागा आहे. याचे पाणी गोड व पवित्र आहे."

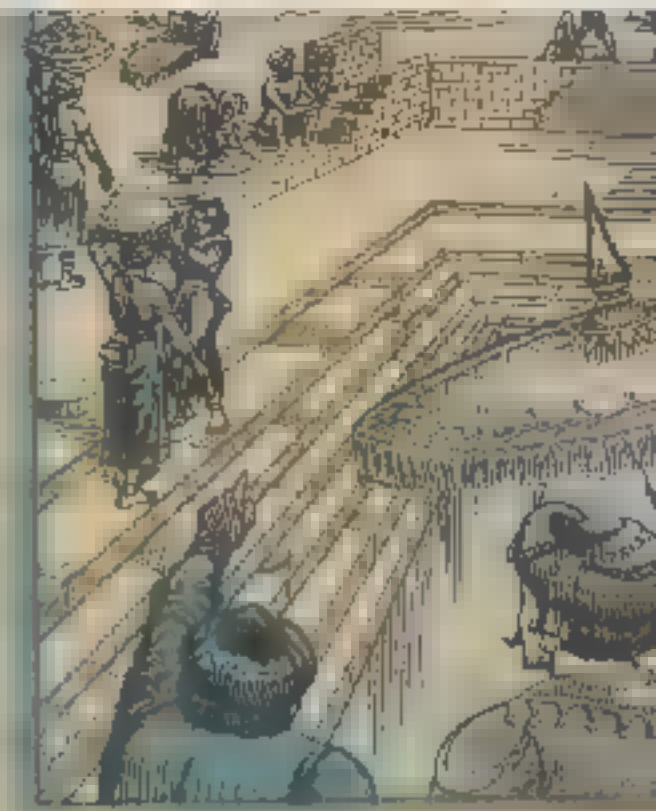
तें ऐकून संन्यासी निघून गेल्यावर राजा आभयानें विचार करूं लागला. इतके लोक पाणी येऊन येथले पाणी पितात. पाणी कां कमी होत नाही? याचे कारण वाळूंत दूरवर हें पाणी पसरले असावें. येथे जर एक मोठा तलाव बांधून दिला तर वाळवंटांत फिरणाऱ्या लोकांना पिण्याच्या पाण्याची सोय होईल. त्यामुळे माही कीर्ती पण अमर होईल.

असा विचार करून राजानें त्या जागी एक मोठा तलाव खणविला. त्याच्या काठाक पाण्या बांधून शेजारी एक मोठी धर्मशाळा पण बांधली. धर्मशाळेत येऊन

राहणारांना रानटी भाषणांचा त्रास होऊ नये यासाठी त्याने धर्मशाळेच्या चारी बाजूला उंच भित बांधली. रात्रंदिवस पाहारा देण्यासाठी त्याने पाहारेकरी नेमले आणि त्या तलावाचे नांव दिवाकर सरोवर असे ठेवले.

सर्व बांधकाम संपल्यावर समारंभानें पूजा प्रार्थना पंगैरे झाली. नंतर तीर्थ म्हणून तें पाणी राजानें लोडांत घातलें तेव्हां ते कडबट लागलें. त्याला थोडा वास पण येत होता. वाटलें तलाव नुकताच बांधून झाला आहे म्हणून वास येत असावा.

राजाला वाटत होतें हा तलाव बांधण्यामुळे त्याची प्रतिष्ठा वाढेल. म्हणून तो म्हणून म्हणून चवकची करी की पाण्याचा उपयोग कसा काय होत आहे! तेव्हां त्याला कळलें पाण्याचा उपयोग आंधोळीला व बुण्याला भरपूर होत आहे. कोणी तें पाणी पीत नाही. पाहारेकऱ्यांना तेंच पाणी प्यावें लागे. त्यांनाच सहन करावे लागत. म्हणून सैनिक कांहीं ना कांहीं तरी सचव सांगून तेथून निघून जाऊ लागले. त्यांच्या जागी कोणी काम करायला जायला होत नसे.

राजाला वाईट वाटलें. राजानें सैनिकांना सांगितलें की तेथे रोज जो एक संन्यासी येतो त्याला माझ्याकडे बोलावून घेऊन या.

"तलाव बांधून तेव्हांपासून तिफळे कोणी संन्यासीच काय दुसरा मनुष्य किंवा चितपासक देखील आलेले नाही." सैनिक म्हणाले.

राजाला जास्तच आश्चर्य वाटलें. राजा सैनिकांना म्हणाला—"त्या तलावाच्या आसपास कोठेतरी तो संन्यासी मेटेळ. त्याला मेळून मी बोलाविलें आहे म्हणून सांगा."

मोठमोठी ओणगी जळत ठेवून त्यांच्या उजेडांत राक्षस काम करीत.

राक्षसांचा संहार करण्याची तयारी कालशंकर कित्येक दिवसांपासून करीत होता. आपले पूर्णपणे यक्षस्वी होत आहेत हे पाहून त्याला आनंद गगनांत मावेनासे झाले होते.

पाताळकोटांतून कुंभीर त्याचे अनुयायी राक्षस फुटून त्याच्याकडे आले होते. शशिकांत व कांतसेना महाकली राक्षसाच्या लुखांत होते. कांतसेनेशी महाकलीने राक्षसविवाह घ्यायचे ठरविले होते.

म्हणून कुंभीरने संधी पाहून तिला पर्वताच्या गुहगुहेत स्वरूप पोचवी करण्याचे वचन दिले होते. याबद्दल बहिस म्हणून कालशंकरने कुंभीरला पाताळकोटाचे राज्य देण्याचे कबूल केले होते.

सरोवरांतून मगरीचे सोनेरी पिल्ल आणले तेव्हा मांत्रिकाने भूमक व सोमक दोघांजवळ, तो हे करणार आहे ते करणार आहे अशा अनेक सप्या होत्या. परंतु महाकली व त्याच्या पाताळकोटाचा संहार तो कसा करणार आहे त्याने सांगितले नव्हते.

परंतु त्याचे ते गुपित होते हे सोमक, भूमक व विरूप तिघांना थोडे थोडे कळले होते. ते मांत्रिकाबरोबर येत असतां कित्येक लोक मोठमोठी रोपली मरून होवपावर घेऊन येत असलेले त्यांना दिसले. एक दोन ठिकाणी त्यांनी ती रोपली मोठ्या झाडावर चढवितांना पण पाहिरी.

ते गुहेच्या तोंडाशी पायऱ्यांजवळ येऊन पोचले तेव्हा त्यांना भद्र दिसला होता. त्याने कालशंकर मांत्रिकला सांगितले की जवळ सर्व तयारी झाली आहे. औषधी वनस्पती मसमें झाडांवर

पोचली झाली आहेत. सूर्योदय होतांच त्यांचा प्रयोग पाताळ कोटांतील राक्षसांवर करण्यांत येईल.

“ठीक आहे, राक्षसांना तसेच दारूचे व्यसन असते. ते दारूच्या गुंगीत असतांना जर त्यांच्यावर औषधांचा प्रयोग झाला तर त्यांना आहेत कोठे हेही कळणार नाही. त्यानंतर दगाडांची वृष्टी, शस्त्रांची आणि रानटी कुर जनावरे मिळून त्यांना यमसदनास पाठवितील, यांत मुलींच संका करण्याचे कारण नाही. महाकलीकडे कैद असलेल्या आपल्या साथी मित्रांना सोडवून सूर्योदयाच्या सुमारास सरोवराच्या कांठी पोचते पाहिजे. नाही तर रत्न राक्षसांबरोबर दारूच्या बुंदीत कुंभीर आपण ज्यांना सोडविण्यासाठी इतकी चालविली आहे, सर्व मंत्रशक्तीला बळी पडतील.” कालशंकर म्हणाला.

भद्र ते ऐकून कांही वेळ विचार करीत उभा राहला. “महा मांत्रिक! कुंभीरकडे की निरोप पोचता करतो की त्याने शशिकांत व कांतसेना दोघांना सरोवराच्या कांठी आतांच घेऊन यावे.” म्हणाला.

ते ऐकून मांत्रिक झोले बटाळून पाहून म्हणाला—“तू आपला मित्रांच्या रक्षणाच्या धर्तेत माझे सर्व नेतृत्व दाखवून पाडणार आहेस. ज्याला कुंभीरकडे पाठविणार आहेस त्याला काळकली राक्षसाच्या अनुयायांनी पाहिले आणि पकडले तर आपले सर्व गुपित त्यांना कळेल. म्हणून कांही विशिष्ट गोष्टी मी कोणाला कळू दिल्या नाहीत. कुंभीरकडे तू कोणालाहि पाठविण्याची गरज नाही.”

भद्रने होकारार्थी मान हलविली आणि निघून गेला. मांत्रिकाने विरूपकडे वळून

विचारले. "गळूट आढे का? या सोनेरी मगरीला त्याची पोस्ती करून दिली पाहिजे. राक्षसांचा एक अंधविश्वास आहे त्याचा होईल तितका फायदा पदरांत पाहून घेतला जाहिजे."

विरूप आपला गरुड पक्षी मांत्रिकाच्या हातांत देत म्हणाला—"हा सारी धार किंवा गिधाड नमून कोणी तरी देवपक्षी आहे. याला माणसापेक्षा जास्त कळते. त्या ओसाड देवळाजवळच्या माणसाला मर्मस्थानी याने एकच चोंच मारली आणि गार केली."

मांत्रिकाने गरुड पक्ष्याला त्याची जमिनीवर ठेवले आणि त्याच्याजवळ सोनेरी मगरीला सोडले. गरुड प्रथम तिला चोंचीने मारायला पुढे पण विरूपाने नको म्हणून खुणावल्यावर "की...की..." करून ओरडला.

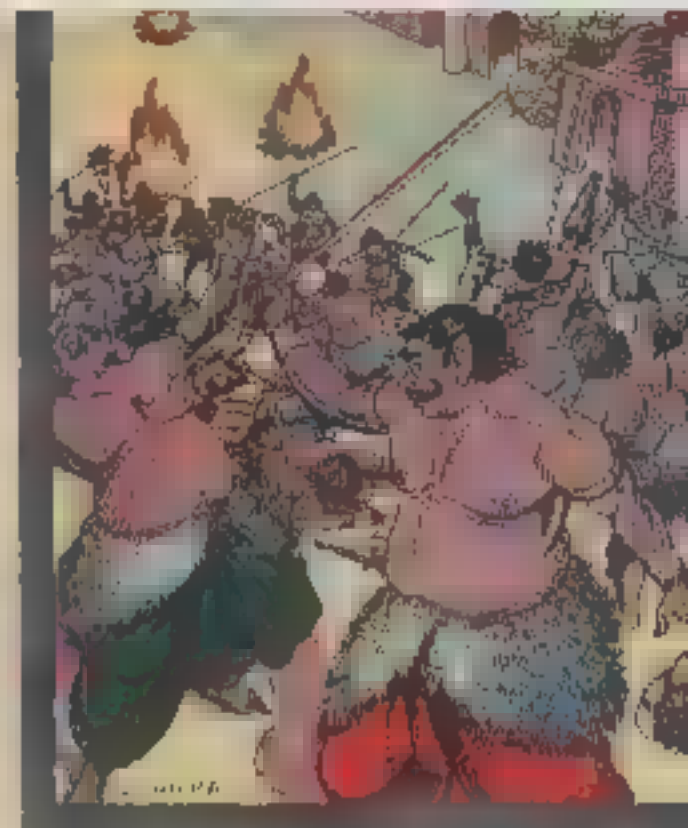
"आवास!" असे म्हणून कालशंवरने गरुडाच्या पायाला लांबत असलेले दोरीचे टोके छेळून ते मगरीच्या कमरेला बांधले. नंतर त्याने त्या शोषणात खूप स्वायत्ता घालायला सांगितले.

त्याला पाताळकोटांतून हळू हळू ओरडा वाढतच गेला. राक्षस आगोजागी नळ करून त्याच्या सर्मावती पोळका करून नाचू लागले. दारूच्या पुंदीत आगीत उडी मारून मोठ्याने ओरडत बाहेर पडू लागले. कालशंवर आनंदाच्या भरात त्यांच्याकडे पाहून म्हणाला—"ही गंमत लेक हो शेवटची समजा. आमचे शेक मंजवलेले त्यांच्यावर टाकीत आहोत. दिसले का? कोटाच्या वरच्या बाजूला पांढऱ्या घुरासारखे दिसत आहे तेच ते. त्यांना देहमान राहणार नाही. महाकली अजून तिथे आली नाही. त्यांच्यावर माझ्या

औषधांचा भस्मांचा कांही परिणाम झाला नाही. तो वांचला तरी त्याचे सर्व अनुयायी खास टार होणार. तो एकटा विचन राहाला तर ही आपल्या मंत्रदंडाचा प्रयोग करून टार करीन."

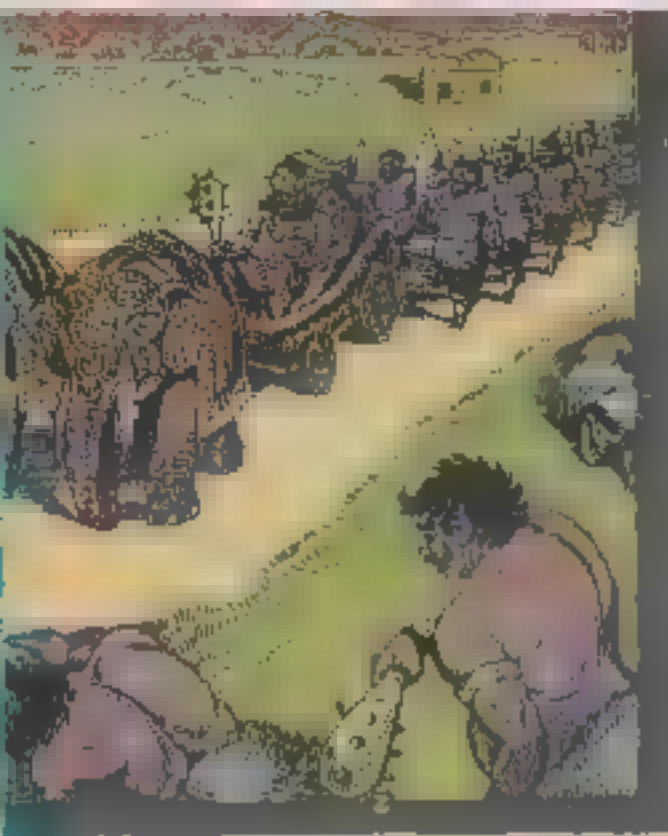
मांत्रिकाने मायमाजे आपल्या साथी अनुयायांना गव्यांत गुंतवून पाताळ कोटातील राक्षसांचा ओरडा ऐकत कांही वेळ धाडविला. इतक्यांत पुर्वकडे दिशा फाटू लागल्या. कालशंवर ज्या जागी बसला होता ती आग सूर्यप्रकाशात स्वच्छ दिसू लागली. म्हणून त्याच्या राक्षसांना दिसणार नाही अशा वेताने तो त्याचे साथी झाडीत जाऊन बसले. त्याची बटवट चाड होती. "दारूच्या पुंदीतून आगीत उक्ता टाकीत आहोत, असे समजून मंत्रवेलेल्या भस्माचाच तो परिणाम आहे. थोड्या वेळाने सर्वांना पूर्ण वेड लागेल."

कालशंवर जे कांही बोलत होता ते कांही त्याचे बरगळणे नव्हते. जे राक्षस थोड्या वेळा पूर्वी गाणी गात नाचत होते, तेच एकाएकी परस्परांवर सोडू लागले व गद्दामहार करू लागले. त्यांचे दोन शाले व त्यांचे परस्परांशी युद्ध सुरू शाले.

ज्याच्या जे हातीं काग तेच घेऊन तो दुसऱ्यावर वार करू लागला.

पाताळ कोटासमोरच्या मैदानात रणांगणाचे आले. मांत्रिक आनंदातिरिक्ताने ओरडला—"शामधी!" आणि मंत्रदंड आदरपूर्वक डोळ्यांजवळ आणून त्याला नमस्कार करू लागला. तेवळ्यांत हत्तींच्या रथांत बसून फालकली राक्षस मारामारी करणाऱ्या राक्षसांच्या मधोमध घेऊन उभा राहिला. त्याच्याबरोबर पंचवीस तीस राक्षस गद्दा घेऊन आले होते. इतर राक्षसांही ते मोठे होते. महाकलीचे

कालशंकर बाजूला विचारू लागला—
“मद्र कोठे आहे! ससिकांत व कांति-
सेनेला सोडवून घेऊन जविला कुंभीरला हीच
संधी आहे, म्हणावे.”

मांत्रिकाच्या बोलण्यांत पूर्वीइतका
आत्मविश्वास सळकट या वेळी.
धूमकच्या ही गोष्ट आल्याशिवाय
राहली नाही. तो कचरलेला दिसत होता.
त्याचे सर्व बेट दांसळून जाणार काय
असे त्याला वाटत असावे.

पाताळकोटांत महाकली त्याचे अंग-
रक्षक करून त्यांना कांही तरी सांगत होते.
मांत्रिकाकडून त्यांच्यावर येणाऱ्या संकटाची
सूचना कुंभीरच्या अनुयायांपैकी
कोणी काळवलीला तर दिली नसेल.

धूमक या विचारांत राहून असतां भद्र
आपल्या दोघां अनुयायांवरीवर पांवन पांवन
टापूत आला. “महामांत्रिक!
कुंभीर, किल्लांत मारामारी व दंगा कानावर
येतांच आपल्या अनुयायांना बरोबर घेऊन
सरोवराकडे पळून निघाला आहे. अगदी
ऐन वेळी माया सिंगी, आपण करीत अस-
लेल्या मदतीसंबंधी कांही बदल करू

तेच अंगरक्षक होतें. काळवली इतका
भोळ्यानें गरजला सर्व गिरिकंदरांत
दुमदुमला. नंतर तो गेंड्याच्या
कांतल्याच्या चाबकानें त्या बंडखोर राक्षसांना
बडवू लागला. त्याचे अंगरक्षक दंगखोर
राक्षसांना रेंटीत बाजूला सांरू लागले. कोणी
एकले नाही तर गदाप्रहार करून त्याला
कपालमोक्ष देण्यांत येई.

“मार वसला तर मृताला देखील धमका
वसतो. तेंच विसर्त आहे समोर. आमच्या
औषधांचा मस्मांचा परिणाम कांही वेळानें
कमी होण्याची आहे.” असे म्हणत

लागली असावी. म्हणून तिचे तोंड बंद करून तिला खांद्यावर उचलून घेऊन येत आहे. ही नातमी झाडावर बसलेल्या आपल्या अनुयायांच्या तोंडी मिळाली आहे."

"जय शाम्बी! जय आपला होणार. आणखी फक्त मिनिटे आपण राक्षसांचे ध्यान तिकडे जाऊ दिले नाही तर ते ठार झालेच समज. विरूप! तू आपल्या काळ्या गरुडाला राक्षसांवर सोड. त्याच्या पायाच्या दोरीला ते सोनेरी मगरीचे पिल्लू बांधलेले आहे ना!" मांत्रिकाने विचारले.

विरूपाने आपल्या गरुडाच्या डोक्यावर व मानेवर हज्जेवारपणाने फिरविला. नेतर त्याला दोन्ही हातांनी राक्षसांच्या मैदानाच्या बाजूला सोडले. तो "की....की...." करीत त्यांच्या डोक्यावर धिरट्या घालू लागला. त्याच्या पायाला

बांधलेले मगरीचे पिल्लू त्याच्या प्रकाशाने जास्तच चकाकून होतं. ज्या ज्या राक्षसाने गरुडाला मगरीच्या पिल्लाला पाहिले त्याने हात जोडून त्यांना नमस्कार केला. "महाकलीचे वडील आपल्या शंभरांच्या वाढ दिवसाच्या समारंभाला हजर राहण्यासाठी स्वतःच आले आहेत." असे मोठमोठ्याने ओरडत ते गरुडाला साष्टांग नमस्कार करीत होते.

ते दृश्य पाहून काळसांवरला फार आनंद वाटल्यासारखा दिसत होता. सरोवरानजीक झाडाच्या बुंधाना बांधलेले वेलाने दोरलंड पाण्यातून बाहेर ओढा. त्याच्याकरीबर एक दगड बाहेर येईल. त्या आधी आपल्या लोकांना गुहेतून बाहेर वर थायला सांगा." त्याने आपल्या अनुयायांना आज्ञा केली. [पुढील गोष्ट पुढील अंक]

साहित्यपुता

विक्रमाकाने आपला सोडला नाही. तो पुन्हा झाडाजवळ येता, पेत खांद्यावर फाटून घेतले व नेहमीप्रमाणे प्रांढी बोलल्याशिवाय शनशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! तुम्ही ही सदन-शक्ति पाहून आश्चर्य वाटतं. तुला पाहून शिवकाम नांवाच्या एका माणसाची बायको फेताकी ही आठवते. तुला मी तिची गोष्ट सांगतो. लक्ष घेऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

एका डोंगराळ प्रदेशांत एका गांवी एक जेतकरी तरुण रहात असे. त्याची जमीन डोंगराच्या पायथ्याशी होती. जवळच त्याच्या गुरांचा गोठा होता. कापणी होऊन पीक घरी पंचे पर्वत तो गोठ्यातच

त्याला आश्चर्य वाटले. कारण पूर्वी कधी त्या जागीं घर नव्हतें.

घरांत कोण आहे हें पाहण्यासाठी तो गेला. पर नवीन नव्हतें. आंत चांदीच्या वस्तू व लाकडी सामान पुष्कळ होतें. तो गेला. आंत एक मध्यम वयाचा पुरुष व एक बाई होती आणि एक मुलगी. तिने शिवकामला तोंड फिरविल्या शिवायच बोलतले.

तो तेथें उभाच होता, ती मुलगी त्या दोघांना म्हणाली—“ उभा जेवायला.”

तो मध्यम मनुष्य शिवकामला म्हणाला—“ मेरे बुधा ! तूं खळ जेवायला !”

शिवकामला तें सर्व पाहूनच आश्चर्य होतें. त्याचा पाय पुढें नव्हता.

त्याला मागे पुढें करीत असलेला पाहून तो मनुष्य म्हणाला—“ घाबरण्याचे कारण नाही. तुझ्यावर आकाश नाही कोसळणार. तूं आलास तसाच परत जाशील.”

परंतु शिवकाम इतका भ्याला होता की त्याच्या तोंडांतून शब्दच उमटत नव्हता. त्याचे डोळे मुलीवर स्थिर होत. इतक्या सुंदर स्त्रीची कल्पना स्वप्नांत देखील त्याने केली नसती. ती त्याच्याकडे बोरल्या

नजरेनें मधून मधून आहे हें देखील त्याच्या लक्षांत आल्याशिवाय राहालें नाहीं.

इतक्यांत त्याला बेरी आल्यासारखें वाटलें. त्यानें डोळे मिटले व पुन्हां उघडून पाहिलें तेव्हां दृश्य अगदीं निराळेंच होतें. ती आपल्या गुरांच्या गोठ्यांत होता. समोर डोंगर व चारी वानूळ फाळोस. नव्हतें कीं कोणी दुसरे माणूस पण नव्हतें. आकाशाकडे पाहिलें तेव्हां तारे दोक्यावर असायला पाहिजे होते ते पश्चिमेकडे वळलेले होते. म्हणजे गुरांच्या गोठ्यांतून बाहेर येऊन त्याला बराच वेळ झाला होता.

त्या सर्व गोष्टीसंबंधी विचार करीत असतां त्याला छान सोप लागली. परंतु दुसऱ्या दिवसापासून तो अगदी बदललेला दिसला. पहिल्या रात्री त्यानें ज्या मुलीला पाहिलें होते ती राहून राहून त्याच्या नजरेतमोर येऊन उभी राही. कोणतें ही काम करीत असतां त्याला ती मुलगी आठजे. वेळ्यासारखा तो तासन् तास डोंगराच्या खोऱ्यांत हिंडे. पण त्याला तें घर, तो मनुष्य, ती स्त्री किंवा ती मुलगी कधी दिसली असेल तर श्रम. स्वतःचे देहभान विसरून तो हिंडे फिर.

असेच एक वर्ष लोटलें. पुन्हां कापणीचे दिवस आले. शिवकाम पुन्हां गोठ्यांतच रात्र काढूं पळे. पळे दिवशीं रात्री त्यानें गोठ्याच्या बाहेर पाऊल टाकलें मात्र, पुन्हां त्याला जुन्या घरांत तो असल्याचा भास झाला. पुन्हां त्याला तो मनुष्य, ती स्त्री व ती मुलगी तशीच दिसली. त्या मुलीला पाहतांच शिवकामला जिवांत जीव आल्यासारखें वाटलें. या खेपेस तो घाबरला नाहीं. त्या माणसानें त्याला जेवायला बोलावतांच तो आंत गेला. जेवण त्याला फार आवडलें. त्यानें पोटभर जेवून

Fullscreen

127

34

/B2

बाइकांना पण कळलें नाहीं. पण तो जेव्हां घरीं तेव्हां त्याच्या बरोबर अस्सरे-सारखी एक सुंदर स्त्री आलेली पाहून सर्वांना आश्चर्य वाटलें.

“हा मुलीशीं मी लग्न करणार आहे.” शिवकाम म्हणाला. कोणी त्याला नकार दिला नाहीं. लग्न समारंभ पार पडला. मुलगी कोठून आली, कोणाची, हे कोणाला माहीत नव्हतें, तरी कोणी कधी तिला किंवा शिवकामला एका शब्दानें विचारलें नाहीं. सर्व तिचें कीर्तुकच करीत.

त्या मुलीनें घरांत पाऊल ठेवले दिवसापासून घराचें रूपच बदललें. शिवकामला सर्व वैभव होतें. तिच्या रूपे प्रत्यक्ष लक्ष्मीनें जणुंकांही त्याच्या घरांत प्रवेश केला. जो कोणी त्याच्या घरीं येई, जें कांहीं मागे, तें त्याला देऊन केतकी आनंदानें पाठवी. जवळपासच्या गांवीं त्याचें औदार्य. दानपृची यांची प्रतिष्ठी झाली. म्हणून गोरगरीब त्याच्याकडे येऊं जाऊं लागले व त्याच्याकडून आपल्या गरजा मागवून जाऊं लायले.

केतकीशीं लग्न झाल्यानंतर शिवकाम स्वतःच सामान्य माणसासारखा वावर

लागला. अजून हातानें थोडें जमा झाल्याचें थोडा गर्व झाला. तो आपल्या बायकोला देखील तोंडाला येई तें बोलें. केतकी तो जें बोलें वा करी, त्याचदर कधीं कांहीं बोलत नसे.

कांहीं दिवसांनंतर एक मस्तबाल बैल संक्रांतीच्या आधीं कांहीं दिवस एकदां शिवकामला खुंठ्यासकट ओढूं लागला. तें पाहून केतकी घराबाहेर पांढर आली व नवऱ्याच्या हातचा खुंटा पेंऊन तिनें तो शिताफीनें तमिनीत दाखून रोवला. लगेच बैल जमिनी-वर इतक्या जोरानें कोणें नणुं खुंटा त्याच्यान कोणी भोसवला. भोट्या कष्टानें तो राहाला. शिवकामनें चकित होऊन त्याच्याकडे पाहिलें. बैल थरथर कांपत होता.

नंतर केतकी बैलाला जणुंकांही बकरी-सारखें धरून खुंठ्याजवळ घेऊन गेली व त्याला तेंच बांधून ठेवला. बैल तिला पाहूनच भ्याला होता. तें पाहून शिवकाम पण वावरला. त्याची बायको म्हणजे सामान्य स्त्री नव्हे हें माहीत असूनहि त्यानें तिची कधीं फट्टर केली नव्हती. तिचा अपमान केला होता व तिला कित्येकदां रगावला

पण हाता. शिवकामच्या लक्षांत त्याची ती चुक आली व तेव्हांपासून तो बायकोचा आदर करूं लागला. त्याचा त्यानंतर मुलें बाळें झालीं, त्यांनीं पुष्कळ दौलत मिळविली व कित्येक वर्षे त्यांचा संसार सुखाचा झाला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला— “राजा, एका गोष्टीची शंका आहे. शिवकाम आपल्या बायकोला एक सामान्य स्त्री मानूनच तिच्याशीं वागला. परंतु केतकीच्या जंगी देवी शक्ति असूनही ती सर्व कष्ट मुकाट्यानें कां सहन करीत होती? सामान्य स्त्रीसारखी सहिष्णुता तिनें दाख-

विण्याचें काय कारण? या प्रश्नाचें उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर परिणाम तुला माहीतच आहे. तुझ्या डोक्याची शंभर लकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळें लागतील.”

विक्रमार्क म्हणाला—“केतकी तसें वागली त्याच्या पुष्कळ कारणां होती. एक, ती देवी होती तरी तिनें एका सामान्य माणसाशीं स्वतःच्या इच्छेनें केले होते. त्यासाठीं तिनें मनुष्य जातीच्या स्त्रीचें रूप घेतलें होते. म्हणून सामान्य स्त्रीसारखें वागणेंच तिला योग्य होते. प्रत्येक वेळीं आपल्या असामान्य शक्तीचें प्रदर्शन करून त्याच्या मनांत नृपत उदय करणें दोघांच्या जीवनाला सुखाचें ठरलें नसतें. दुसरी गोष्ट ती देवी होती म्हणूनच सामान्य स्त्रीला वाईट जांचक वाटणाऱ्या गोष्टींची

तिनें कधीच फिकीर केली नसली. शक्तिशाली व्यक्तीच्या मंगी अशक्तापेक्षां जास्त सहनशक्ति असावीच लागते. तिसरी गोष्ट, केतकीनें ज्या वस्त्राचा प्रयोग बैलावर करून दाखवला वळणाचा प्रयोग तिनें पतीवर केला तर तो लंगडा, लुळा व निस्तेज होऊन गेला असता. मग तिचा संसार कधीच सुखाचा शाला नसता. म्हणून आपल्या शक्तीची कल्पना करून देण्यासारखा प्रसंग येईपर्यंत केतकी सर्व सहन करीत गेली. त्याला स्वतः धडा देण्याऐवजी तो स्वतःच धडा वेईळ असा प्रसंग अनायासे घडून आला.”

अशा तऱ्हेनें राजाचें नीज भंग होताच वेलाळ प्रेताबरोबर नाहींसा माला आणि लोंबकळें लागला.

(कल्पित)

भुतीणीचें बाळंतपण

एका गांवीं फार गरीबीनें नडलेली बाई रहात असे. ती बुरडाचा धंदा करी. टोपल्या विणून आपला उदरनिर्वाह चालवी. एकदां ती घेऊन पाण्याला निपाळी असनां तिला एका मुठपाखाली एक वेडक दिसला. ती वेडकाला बघत म्हणाली—“या खेपेस तूं बाळंत होशील तेव्हां मी येईन हो सुईण म्हणून. प्रथम वाटेंतून वाजूला हो वाहू.” तें ऐकतांच वेडक वाटेंतून वाजूला व तिला पुढें जायला वाट दिली.

काही दिवसांनी ती आपल्या सोपडीत बसून चरफ्यावर सूत काढीत असतां एक सरळ तिच्या घरांत शिरछा व म्हणाला—“हें एवढा, माझ्या बायकोचें बाळंतपण जवळ येऊन ठेवले आहे. तूं म्हणाली होतीस ना कीं

तिच्या बाळंतपणाच्या वेळीं सुईणीचे तूं येशील म्हणून. तर मग चर.” ती गरीब बाई घाबरून गेली. मी मी! सुईणीचे काम करूं तें कसें काय! मी कधीं काम केलेच नाही.”

“तर कशाला दिलें होतेंस! तूं बचन दिलें होतेंस तर तें तूं पुरें केलेच पाहिजेस.” तो मनुष्य म्हणाला.

“मी कोणाला तसें कधीं दिलेंच नाही.” ती म्हणाली.

“तुला नाही आठवत, तूं एकदां एका वेडकाला तसें दिलें होतेंस तें. ती वेडकीणच माझी बायको आहे. मी कामिनी भुतांचा राजा आहे.” तो मनुष्य म्हणाला.

ती बाई घाबरून गेली. ती म्हणाली—“मी तुझे हें गुपित

कोणाला सांगणार नाही. तुझ्या बायकोच्या पोटांत दुखू लागलं म्हणजे मला कळव. मी येऊन माझ्याकडून होईल ती मदत करीन."

तो मनुष्य निघून गेला. दोन तीन दिवसांनीं मध्य रात्रीच्या सुमारास तो आला आणि म्हणाला—"माझ्या बायकोच्या पोटांत दुखू लागलं आहे. ये माझ्याबरोबर."

दोघे बरोबर निघून गेले. शोक्या वेळाने दोघे एका सुंदर राजवाड्यांत येऊन पोचले. थरांत टाकतांच तो मनुष्य हातापायांवर उभा राहला. नवरा असा उभा राहला तर बायकोची सोडवणूक सोपी नसते. म्हणून गरीब बाईने त्या मनुष्याला निरनिराळीं कामे सांगून पाहिलीं. पण तो मनुष्य दगडासारखा जागच्या जागीं जोणवा उभा राहला. तिला तेवढ्यांत एक

युक्ति सुचली. ती त्याच्याजवळ जाऊन म्हणाली—"तुझी बायको वाळंत झाली."

नवऱ्याने लगेच विचारलें—"वाळंतपण कसे गेलें?" आणि उठून उभा राहला. लगेच तिकडे त्याची बायको वाळंत झाली. ती गरीब स्त्री, मुलाची दह म्हणाली—"माझे काम झाले, येते मी आतां."

भुतांचा राजा तिला घरी पोचवायला गेला. त्यानें तिला ती मागेकडे ते देण्याचे वचन दिलें होतें. पण तिनें मागितलें नाहीं व त्यानें दिलें नाहीं.

ती गरीब बाई काहीं वेळ थरांत विभांती घेऊन केरबारा करायला म्हणून जरा बाहेर आली तेव्हां तिला एक रुपया दिसला. त्यानंतर दररोज ती सदा घालायला जाई तेव्हां तिला एक रुपया मिळते. अशातच नेहनें तिचे दारिद्र्य दूर झाले.

शिलकेचा महिमा

कुंभीराम

एक गरीब मनुष्य असे. तो रोज गयत कापून ते श्रीमंतांच्या घरी विकत असे. तेवढ्यावर त्याचा उदरनिर्वाह चाले. त्याचे घर राजधानीच्या एका ठोकाला होते. रोज मडीच आणे त्याची माती होती. आण्यांत स्वतःच्या पोटापाण्यापुरेसे तो विकत घेई आणि अर्धा आणा शिल्लक टाकी. त्याला बायको नव्हती. मुलेंनाळें पण नव्हती.

एके दिवशीं त्यानें मडक्यांत ठेवलेली शिल्लक जमीनीवर ओतली. त्या शिल्लकेचा एक ढीग झाला. त्यानें विचार केला पत्न्या पैशांचा मला काय उपयोग! स्वतःच्या घरावरलें छप्पर गवताचें होतें तें बदलून जवळारु करप्याची इच्छा मुद्दां त्याच्या मनांत उपजली नाहीं.

त्याला एक दिवशीं पहाटे स्वप्न पडलें. स्वप्नांत एक सुंदर तरुण स्त्री दिसली. शोप मोडल्यावर देखील ती डोक्यासमोरून दूर होत नव्हती. आपल्या पैशांचा आला फसा उपयोग करावा त्याला कळलें. तो शिल्लकेतले सर्व पैसे घेऊन भावांतल्या एका प्रक्यात जव्हेऱ्याच्या दुकानांत गेला. त्यानें आपल्या जवळचे सर्व अर्भे आणे जव्हेऱ्याच्या समोर ओतले आणि म्हणाला—"ही माझ्या आजुप्याभराची शिल्लक आहे. ही रक्कम घेऊन मला एक सुंदर दागिना द्या."

जव्हेऱ्याच्या मुनीवानें पैसे मोजून पैसे किती आहेत हे सांगितल्यावर जव्हेऱ्यानें कुंभीरामाला एक सोन्याची माल व बांगण्या आणून दाखविल्या व म्हणाला—"तुला यांपैकी जें पाहिजे तें या पैशावर विकत

येतां मेईक." कुंभीरामला एक बांगळ्याची जोडी फार आवली. त्यांत एक व नीलमणी जडलेले होते. ती जोडी आपल्या उपरण्यांत बांधून तो एका व्यापाऱ्याच्या घरी गेला. तो त्याला म्हणाला—"तुम्ही व्यापारासाठी देशावेली हिंदत फिरत असता. कोठे तुम्ही त्या सुंदर सोळा वर्षाच्या मुलीविषयी ऐकले आहे का?" असे विचारून त्याने स्वर्गांत पाहिलेल्या मुलीचे वर्णन त्याला सांगितले.

ते ऐकून व्यापारी म्हणाला—"ती मुलगी म्हणजे सागर देशाची राजकन्या असावी.

तिच्या सौंदर्याचे वर्णन सर्वत्र ऐकले आहे. ती स्वभावाने पण चांगली मुलगी आहे."

कुंभीरामला ते वर्णन ऐकून आनंद झाला. त्याने उपरण्यांतही बांगळ्यांची जोडी व्यापाराला देत म्हटले—
"या स्वयंसे तुम्ही सागर देशांत व्यापाराला जाऊ तेव्हा बांगळ्या राजकन्येकडे पोचल्या करा. परंतु या कोणी दिल्या हे तिला कळतां कामा नये."

"मी पुढल्याच साठवण्यांत निघत जाईं. ही नेट देऊन काय सांगू तिला?" व्यापाऱ्याने त्याला विचारले.

"मला कांही नको. फक्त बांगळ्या तिच्याकडे पोचल्या व्हाव्या एवढीच इच्छा माझ्या मनांत आहे." कुंभीराम म्हणाला.

व्यापारी आपल्या काकल्याबरोबर निघाला. वाटेत जागोजागी शोधत पहाव टाकीत काफळा सागर देशांत जाऊन पोचला. तेथे तो राजकुमारीला जाऊन भेटला म्हणाला—"ही नेट एका व्यक्तीची आहे. सास राजकन्येसाठी म्हणून आणली आहे." असे सांगून त्याने ती बांगळ्यांची जोडी तिला दिली.

राजकुमारीने बांगळ्या हातांत घातल्या, तिला त्या फार आवडल्या. म्हणाली—
"जणु कांही सास्त्राचसाठी घडवल्या आहेत, माझ्या हाताच्या मापाच्या आहेत. परंतु कोणी पाठविल्या, नाही सांगितले!"

"सुमा करा! तेवढा एकच प्रश्न मला विचारू नका. मी त्या व्यक्तीचे नाव सांगायला नाही." व्यापारी म्हणाला.

राजकुमारी ते ऐकून चकित झाली. "पण त्याने कोणत्या आदेशाने ही नेट पाठविली आहे, हे तरी सांगता की नाही?" विचारले.

"त्याने ते सर्व मला कांही सांगितले नाही. त्याला मानदल कांही हवे असेल असे पण दिसले नाही. तुम्ही ही कांकणे स्वीकारावीत एवढीच त्याची इच्छा दिसली." व्यपारी म्हणाला.

"त्याच्या मनांत कांही इच्छा नसेल, पण मी कांही देणें बरोबर दिसणार नाही." राजकन्या म्हणाली आणि तिने पुरुषी पोशाखाला शोभतील अशी अनेक रेशमी वस्त्रे पुष्कळ धन दिले.

कांही महिन्यांनी व्यापारी स्वदेशी परत आला. कुंभीरामला भेटून म्हणाला—

वस्त्र त्याला नेऊन द्या का !” कुंभीरामने व्यापाऱ्याला विचारलें.

पुढे कांहीं दिवसांनी व्यापारी विदर्भ देशांत व्यापारासाठी गेला. तेव्हा त्यानें ती वस्त्रे तेथील राजाला नेऊन दिली. ती वस्त्रे घालून राजा फार खूप श्राव्य. त्यानें सागरच्या राजकन्येप्रमाणेंच विचारलें—“पण काय हो, ही वस्त्रे माझ्याकडे कोणी पाठविलीं हैं नाहीं सांगितलेंत ! पाठविणाऱ्यानें कांहीं अपेक्षा ठेवूनच हीं वस्त्रे पाठविली असणार !”

व्यापारी एवढेंच म्हणाला की त्या व्यक्तीनें कोणतीहि मनांत राळगून हीं वस्त्रे पाठविलेली माझीत. तरी राजानें उत्तम जातीचे बारा घोडे निवडून व्यापाऱ्याला देत म्हटलें की हे घोडे त्या व्यक्तीकडे माझी परतमेढ म्हाणून पोचते करा.

ते घोडे आल्यावर कुंभीराम त्या व्यक्तीकडे काय करायचें या काळजीत पडला. तो पुन्हां आपल्या व्यापारी मित्राला म्हणाला—“यापैकी दोन घोडे तुम्ही स्वतःसाठी ठेवून घ्या व बाकी दहा घोडे सागरच्या राजकुमारीकडे पोचते करा.”

व्यापाऱ्यानें दोडे आणून पोचते केले तेव्हां राजकुमारीला एका अनोळखी माणसा-

कडून ही मेढ घेऊनली संकोच पाडला. म्हणाली—“आपली ओळख दिल्याशिवाय अशी मेढ कोणी पाठवू लागला तर ती कशी काय स्वीकार करावयाची !”

“मी त्याच्या विषयी एवढेंच सांगू शकतो की तो त्याला देता येण्यासारखी वस्तू देत नाहीं. या पेक्षां जास्त मी कांहीं सांगू शकणार नाहीं व आपण विचारुं पण नये.” व्यापारी म्हणाला.

राजकन्येनें त्या विषयी आपल्या बटिलांचा घेतला. राजा म्हणाला—“तुं एकदम परतमेढ म्हणून इतकी मोठी कांहीतरी वस्तु पाठवून दे की माझून मोठी वस्तु तो पाठवूंच शकणार नाहीं.”

राजकुमारीनें इतकी चांदी दिली की ती घेऊन जायला वीस उंट लागले. व्यापाऱ्यानें ती सर्व चांदी कुंभीरामकडे पोचती केली. कुंभीराम घाबरूनच गेला.

“मी काय करूं एवढी चांदी घेऊन ? मां पैकीं सहा उंट व त्यांच्यावरची चांदी तुम्ही स्वतःसाठी ठेवून घ्या. बाकी उंट व त्यांच्यावरची चांदी तुम्ही विदर्भ देशाच्या राजाकडे पोचती केलीत तर तुमचे माझ्यावर फार फार उपकार होतील.”

व्यापाऱ्यानें स्वतःचा व्यवसाय करायचा सोडून दिला. कारण त्याला निरोप पोचविण्याच्या कामांतच कल्पनेबाहेर फायदा होऊं लागला. तो उंट घेऊन विदर्भ देशांत गेला आणि मेढ म्हणून ते उंट त्यांच्यावरची चांदी राजाला दिली. सागरचा राजकुमार पण अनोळखी व्यक्तीकडून एवढी मोठी मेढ घ्यायला संकोच करूं लागला, आणि मेढ पाठविणाऱ्यानें पुन्हां मेढ पाठवू नये इतकी मोठी मेढ पाठविण्याचें त्यानें मनाशी ठरविलें. त्यानें व्यापाऱ्याला वीस घोडे, वीस उंट व वीस हत्ती दिले. प्रत्येक

हत्तीवर सोन्याची मोश्यांनी मढवलेली अंबारी होती. साठव्या साठ जनावरांच्या पाठीवर रेशमी शाली घातलेल्या होत्या.

ते सर्व घेऊन व्यापारी कुंभीरामकडे गेला तेव्हा ते पाहून रयाला वेड लागल्यासारखे झाले. तो व्यापाऱ्याला म्हणाला—“तुम्ही आतापर्यंत माझ्यावर अपरंपार उपकार केले आहेत. या पैकीं दोन घोडे, दोन उंट व दोन हत्ती स्वतःसाठी ठेवून घ्या बाकी राजकन्येकडे पोचते करण्याची कृपा करा.”

“मला हे सर्व कांहीं नको. तुम्हीच ठेवून घ्या. पुन्हा राजकन्या किंवा राज-

कुमारासनोर जाण्याची हिंमत माझ्यांत उरी उरली नाही. मला माझ्या श्रमाचा मोबदला मिळावला हवा त्यापेक्षा पुष्कळ जास्त मिळाला आहे. ही भेट कोण पाठवतो हे कळल्याशिवाय ती स्वीकारण्यास दोघांनी नकार दिला आहे. मी जाऊन सांगू की आमच्या गावचा गवत विकणारा ही भेट पाठवीत आला आहे. हे सांगायला नसेल तर मी सागरला तयार आहे.” व्यापारी म्हणाला.

कुंभीराम वेळ विचार करीत राहाण्यावर म्हणाला—“असे सांगा की आपल्याला माहीत नाही का घोडे, हत्ती वगैरे कोणी दिले आहेत? हे त्या... त्यांनीच दिले आहेत. त्यानंतर तुम्हांला कांहीं उत्तर देण्याचे कारण नाही व मला पण काळजी करण्याचे कारण राहणार नाही.”

कुंभीरामचा हेतू तसे उत्तर देण्यांत काय असावा हे व्यापाऱ्याला कळले. त्याने दिलेले घोडे, उंट व हत्ती त्याने स्वतःकडे ठेवून घेतले व बाकीचा वेळ तो सागरला निघाला.

सागरच्या राजाला हुकून घळ उडत असलेली दिसली. घोड्यांचे स्त्रिकाळणे व

हत्तीचे ओरडणे ऐकून त्याला वाटले की कोणी शत्रू आपल्या राज्यावर स्वारी करायला आला आहे. परंतु व्यापाऱ्याने येऊन, ते सर्व घोडे वगैरे राजकन्येला उपहार व नजरणा म्हणून आहेत, असे सांगितले तेव्हा राजाला आश्चर्य वाटले.

“हे सर्व कोण पाठवितो हे जापर्यंत तू सांगत नाहीस तोपर्यंत आम्ही या सर्वांचा स्वीकार करण्यास तयार नाही.” राजा म्हणाला.

“महाराज, मी तरी किती दिवस हे गुपित लपवून ठेवू! विदर्भच्या राजकुमाराने ही भेट पाठविली आहे.” व्यापारी म्हणाला.

राजाने आपल्या मुलीला त्या विषयी विचारले. म्हणाला—“विदर्भचा राजकुमार तुझ्याशी करण्याच्या देणूने ही भेट पाठवीत आला आहे. त्याने दूत पाठविला व आपण नकार दिला तर इश्टीला कळू लागेल. म्हणून त्याने आजपर्यंत ही सुक्ति केली असावी. त्याच्याशी जुळे झाल्यास त्याहून जास्त आनंदाची गोष्ट आपली काय असणार!” ते ऐकून राजकुमारीला पण आनंद झाला.

राजाने व्यापाऱ्याला पुष्कळ बक्षिस देऊन निरोप दिला म्हणाला—“आम्ही या खेपेस स्वतःच विदर्भ देशाच्या राजाकडे आपला दूत पाठवू.”

व्यापारी म्हणाला—“छान! मला तरी तेच पाहिजे होतं.” असे सांगून तो उजवनीला परत गेला.

नंतर सागर राजा मुलीला बरोबर घेऊन सर्व लव्हाजभ्यासही तीर्थयात्रेला निघाला. कित्येक ठिकाणी थांबत दर्शन व स्नान करीत तो विदर्भ देशांत आला. विदर्भ देशाच्या राजाला भेटून म्हणाला—“आपल्या

राजकुमारानें आमच्या राजकन्येसाठी वेळो-
वेळी जी भेट व उपहार पाठविले त्याबद्दल
आम्ही आपले फार आभारी आहो. कोणी
हे उपहार पाठविले हे कळायला मार्ग
नसल्याने आम्ही परतभेट म्हणून उपहार
पाठवत राहलो. परंतु आतां कळले की
राजकुमारानें ही भेट पाठविली होती.
म्हणून आपल्या बाटले की स्वतः येउन
पुढे जशी येत पायी की राजकुमाराला ती
फार आवडेल."

विदर्भच्या राजाला ते सर्व काही फळले
नाहीं. परंतु तो पोर्तुगीज उपड योद्धा
नाहीं. "मी मुलाला पोलायलो. आपण
स्वतःच काय ते त्याच्याजवळ पोलावे."
राजा म्हणाला.

विदर्भचा राजकुमार आला. सागरच्या
राजकन्येचे सौंदर्य पाहून तो अचिरात आला.

उपहार व भेट राजकन्येकडूनच येत होती
व परत भेट तिच्याचकडे तो पाठवीत राहाला
होता. तो म्हणाला—"राजकन्येची विवाहास
मी तयार आहे. आपण ही भेट दिल्यास
माहून मोठी भेट मी प्रत्युत्कार म्हणून
काय देऊ शकेन?"

त्या लग्नास सर्व घोरा मोठ्यांनी संगति
दिली. व्योतिष्यांनी मुहूर्त सांगितला व
मुहूर्तावर लग्नसमारंभ भाटमाटानें पार
पण पडला. त्यांच्या विवाहास कारण
कुंगीराम होता हे दोघांपैकी एकालाहि
कळले नाही. तो नेहमीप्रमाणें रातांत
जाऊन गवत कापून आणीत होता व त्यावर
त्यांना उदरनिर्वाह चालू होता. तो दोन
आप्यांत आपल्या पोटापाण्या पुरेसे विकत
घेई अर्धा आणा शिल्लक टाकी.

संशयाचे भूत

कोशल देशाच्या राजाला दोन मुलगे होते.

एकाचे नांव सुनंद ■ दुसऱ्याचे जीवक
असे होते. दोघांपैकी मोठा राजाचा मोठा
जास्त लाडका होता. कारण तोच सुवराज होता
व राजाच्या गादीला वारस होता. एवढेच नव्हे
तर शत्रूास विघ्न पण तो जास्त हुशार होता.

परंतु जीवकच्या मनांत त्याच्या मोठ्या
भावापेक्षा वापावर जास्त प्रेम होती. पा-
श्रिवाय इतर सर्व बाबतीत तो मोठ्या
भावाहून जास्त योग्य होता.

कोशल देशाच्या प्रधानाला वासंतिका
नांदाची एक मुलगी होती. दोघे राजकुमार
लहानपणापासून तिच्यानरोबरच लहानाचे
मोठे झाले होते. तिचे लग्नाचे वय झाल्यावर
दोघां राजकुमारांना तिच्याशीच करावे
असे वाटू लागले.

राजा ■ मंत्री तिला म्हणाले—"मुली !
अग तूं दोघांशी लग्न कशी काय करणार ?
सहाय्यपणानें वाग. जगाची रीत म्हणून
कांहीं आहे ■ नाही." राजकुमारांना पण
दोघांनी पुष्कळ समजावून सांगितले. पण
सर्वच हट्टाला पेटले होते.

तेव्हां राजानें दोघां राजकुमारांत एक
प्रतिवृद्धिता ठेवायचे ठरविले. असे ठरले
की राजकाण्यांतून दोघांनी वाण सोडावयाचे.
ज्याचा वाण जास्त दूर जाऊन पडेक त्यानें
वासंतिकेशी करावे.

राजानें ती अट कळविल्यावर जीवकला
बाटले की आतां वासंतिकेशी आपला
विवाह होणें अशक्य. तरी त्यानें अटी-
प्रमाणें प्रतिस्पर्धेत भाग घेण्याचे मनाशी
ठरविले.

राज्याभिषेकपण करून टाकावा असे राजाने ठरविले.

हे ऐकून हतरांना जितका आनंद झाला तितका जीवकला न वाटणे साहजिक होते. त्याचा बाण गेला कोठे ■ अदृश्य कसा झाला या गोष्टीचा शोध लावण्याचे त्याने मनाशी ठरविले. म्हणून तो लग्नसमारंभ पाहण्यासाठी ■ थांबला नाही, तो राजवाड्याबाहेर निघाला आणि ज्या दिशेने त्याने बाण सोडला होता त्या दिशेने ■ निघाला.

बाण सोधीत तो सोळा मैल चालून आला आणि एका डोंगराळ प्रदेशात येऊन पोचला. त्या जागी डोंगराचा फडा सरळ उभा होना व तेथे एक बाण पडलेला त्याला दिसला. तो त्याचाच बाण होता. पण टोंक त्याच्याचकडे वळलेले होते. ते सर्व पाहून त्याला फार आश्चर्य वाटले.

त्याने विचार केला, यांत गळर कांहीं तरी नाया किंवा गुढ असले पाहिजे. नाहीतर मीच काय, देवाने मोडलेला बाणदेखील सोळा मैल येणे शक्य नाही. आणि समजा येथवर येऊन पडलाच तर त्याचे टोंक पुढे असायला पाहिजे, मग उलट नाही.

अर्थात हा ■ येथवर येऊन अशा तऱ्हेने पडायला निघालेच कांहीतर कारण असले पाहिजे. जीवकला स्वतः शंका उरली नाही.

असेल कोणी इकडेच, असा विचार करून जीवक डोंगराच्यात चालू लागला. कांहीं अंतर चालून गेल्यावर एक गुहा दिसली. त्याने साहस करून गुहेत प्रवेश केला. यांत पाऊळ टाकताच त्याला यांत एक दरवाजा दिसला तेव्हा दार पका बाजूला सरकले.

जीवक दरवाजा ओलांडून यांत गेला व आश्चर्य चकित होऊन शाहू लागला.

स्वमांत दिसावे असे दृश्य. डोंगराच्या पोटांत ■ एक मोठे मैदान दिसले. त्या मैदानांत गगनचुंबी वाडे व त्यांच्या मधोमध एक रत्नसूचित राजवाडा होता. मोठमोठे रुंद व स्वच्छ रस्ते राजवाड्याच्या चारी बाजूला होते.

जीवक मुख्य रस्त्याने राजवाड्यापर्यंत गेला. त्याने राजवाड्यात पाऊळ टाकले. यांत एक मोठा दिवाणखाना होता. त्यांत बसायला सोन्याने मढवलेल्या खुर्च्या व लीबाण होते. अप्सरांच्या मुक्ता ■ व अश्वरथ चकित होऊन शाहू लागला. होतील, अशा एकाहून एक सुंदर स्त्रिया

त्यावर बसल्या होत्या. त्यांच्यांत प्रमुख राणीसारखी शोभणारी एक की आसनावरून उठून समोर आली ■ म्हणाला—“जीवक ! ये, मी तुशीच वाट पाहत होतें.”

जीवक तर थरथर झाला. त्याने विचारलें—
“पण तूं कोण हें आधीं सांग, आणि तुला माझे नांव कसे कळलें ? आमच्या राजधानी-पासून इतक्या जवळ तुमचे हें वास्तव्य कसे काय ? आणि आम्हांला तें कोणाच्या इतके दिवस कसे काय कळले नाही ?”

“मी यक्षपुत्री आहे. माझे नांव शंपालता. माझ्या बडिलांनीं माझ्यासाठीं हें

नगर फार पूर्वी बसविलें. मी तुला फार पूर्वीपासून ओळखतें. सरें बोलावयाचें तर ती वासंतिका तुशी राणी होण्याच्याक मुळींच नव्हती. तूं आपल्या मोठ्या भावाहून मोठा माम्याचाली आहेस. तूं बाण सोडलास तेव्हां मी आपल्या यक्षकिनेनें तो बाण येथवर आणून टाकला आणि तूं त्या मणाचा शोध काढीत येथवर येथील या आशेनें मी आजवर ■ पहात होतें. तुला हरकत नसेल तर तूं येथेच रहा. माझ्याशीं विवाह करून येथेच स्वर्गसुखाचा उपभोग कर.” यक्षिणी म्हणाली.

जीवकला तें सर्व खरेंच वाटेना. शंपालता यक्षिणीच असेल काय ? वासंतिकेहून सहस्र पटीनें वास्त सुंदर आहे ही. हिच्याशीं ■ करून प्यायला कोणी नकार देईल हा विचारच मुळीं खुळेपणाचा दिसेल. असा विचार करून म्हणाला—

“ठीक ! बरी तुशी मर्जी ! तूं सांगशील तें करावला मी तयार आहे. मी तुला पाहिलें तेव्हांपासूनच तुझा दासानुदास झालों आहे. तुझ्या सहवासांत मला आयुष्यभर राहतां आले तर याहून मोठें भाग्य तें माझे काय असणार ?”

त्यानें तिच्या बरोबर फिरून सर्व राजवाडा पाहिला. त्रिकडे नजर फिरे तिकडे सोनें, चांदी, रत्ने ■ माणिक्ये दिसत होती. कुबेराच्या अलंकारांत तरी इतकें मोठें वैभव असेल की नाही शंकाच.

दोधं काम करून सुखानें राहूं लागली. जें सुख इतरांना स्वप्नांत देखील मिळणें शक्य नव्हतें त्या सुखाचा प्रत्यक्ष अनुभव त्याला मिळत होता.

एक महिना लोटला. व्रीदकला आपल्या बडिलांची व इतर जवळच्या नातेवाईकांची आठवण होऊं लागली. तो घराचा रीट आल्यामुळे कोणाला सांगितल्याशिवाय घरा-बाहेर निघून आला होता. तो नाहीसा झाल्याचें कळल्यावर घरची मंडळी सुखी होती की दुःखी याची कांहींच त्या वेळीं त्याला नव्हती. सर्व काम समारंभांत मग असल्या कारणानें जीवक निघून गेल्याची गोष्ट कोणाच्या लक्षांत देखील आली नसणार. परंतु विवाह समारंभ व राज्यारोहणाचा उत्सव संपल्यावर सर्वांना मी नसल्याचें कळेल व बाईट वाटेल, या गोष्टीचा विचार करून त्याला घराची आठवण जास्तच होऊं लागली. यक्षिणीनें

त्याला दुःखी होण्याचें कारण विचारलें. तेव्हां त्यानें खरें तेंच सांगितलें. तेव्हां यक्षिणी म्हणाली—“मग जाऊन भेटून ये सर्वांना. मी तुझ्या प्रवासाची सर्व तयारी ■ देतें. परंतु एक अट आहे. तूं माझ्याविषयीं किंवा माझ्या येथील वास्तव्या-विषयीं कोणाजवळ एक चकार शब्द काढतां कामा नये.” तिनें बजावून सांगितलें.

जीवकनें ■ कबूल केलें. त्याच्या प्रवासाची शंपालतेनें सर्व तयारी करून दिली. त्याच्यासाठीं रत्नांनीं मढवलेला एक रथ तयार करवून दिला. कित्येक घोडेस्वार,

असल्याचें पण त्यानें कळविलें नाहीं. वडिलांनीं त्याला आग्रह करून स्वदेशांत रहावयास सांगितले पण त्यानें नाकडूळ केलें. दोन दिवस राहून परत निघाला. परंतु जाताना मधून मधून येऊन भेटत जाईन असें वचन देऊन गेला.

जीवक निघून गेल्यावर मंत्री आदिकांनीं राजाला सावध रहायला सांगितलें. कोशल राज्य त्रिकण्यासाठी जीवक कांहीं गुप्त कारस्थान करीत असल्याचें त्यांनीं राजाला सांगितलें. त्याच्या पाठीशीं पुष्कळ लोक आहेत हें देखील त्यांनीं राजाला बजावून सांगितलें.

संशयाचें भूत राजाच्या हृदयांत देखील घर करून बसलें. त्यानें विचार केला कीं मंत्री आदिकांची शंका बरोबर असणार. कारण मंत्र्याच्या मुलीशी त्याचें लग्न न झाल्यामुलें त्याला निराशा वाटली असेल आणि मूड उगविण्याचा विचारच त्याच्या मनांत असेल. पितृप्रेमाचा किंवा भ्रातृप्रेमाचा एवढा ओढा असेल ही गोष्ट त्याला खरी वाटेनाशी झाली. नंतर एवढें ऐश्वर्य तरी त्यानें कोठून संपादन केलें? हे घोडेस्वार व नोकर चाकर कोठून आले?

राजा कांहीं देखील सांगायला तो तयार नव्हता. म्हणजे, तो येथली स्थिति पाहून घेण्यासाठीच इकडे आला असावा. मधून मधून भेटायला येण्याचें वचन देण्यांत तरी त्याचा वेगळा हेतू काय असणार?

आणखी एक महिना लोटला. या खेपेस जीवक पहिल्यापेक्षा जास्त तयारी आला होता. त्याच्याकडे रत्नाणिक्कें जास्त होती घोडे आणि घोडेस्वार पण जास्त होते. त्यावेळीं राजा जीवकला म्हणाला—“वाळ! तूं मधून मधून असा भेटायला येतोस म्हणून मनाला बरें वाटतें, पण तूं येथेंच कां नाहीं रहात? येथें तुला कोणत्या वस्तूची कमतरता आहे?”

“ते शक्य नाहीं बाबा! मी आणखी एका जागी दुसऱ्या कामांत गुंग असतो व त्यांतच मला आनंद व समाधान वाटतें.” जीवक म्हणाला.

“हो, पण तूं राहतोस ती जागा कोठें आहे? सांग तरी. आम्ही तिकडे येत जात राहूं.” राजा म्हणाला.

“तेवढें एकच तुम्ही विचारूं नका. मी लांबा भेटण्यासाठी आला. या खेपेस आहे त्या जागेविषयी कोणाला कांहीं त्याच्याबरोबर आणखी जास्त लोक होते.

सांगणें नाहीं. तें एक गुपित आहे आणि आपल्यावैषी कोणी तिकडे येऊं नये, हेंच बरें.” जीवक म्हणाला.

राजाच्या मनांतली शंका दुणावली. जीवक निघून गेल्यावर त्यानें मंत्र्याला बोलावून त्याचा या विषयी सल्ला घेतला. मंत्र्यानें सल्ला दिला की जीवक कोठें राहातो याची सर्व माहिती काढून घेणें आवश्यक आहे.

एका महिन्यांतर जीवक पुन्हां वडिलांवा भेटण्यासाठी आला. या खेपेस आहे त्या जागेविषयी कोणाला कांहीं त्याच्याबरोबर आणखी जास्त लोक होते.

आहेत. त्यांचा एकट्यानें सहार करू शकेल असा कोणी शूर आणून विलास तर हवा आहे."

राजाची ती इच्छा पुरी करणें अशक्य आहे असें जीवकला वाटले. तरी परत गेल्यावर त्यानें यक्षिणीला तें जाऊन सांगितलें. तेव्हां ती म्हणाली—"तुमच्या वडिलांनीं जें मागायलां नको होते तेंच नेमकें मागितलें आहे."

"मला पण तसेंच वाटलें कीं असा एक मनुष्य कोठून मिळणार?" जीवक म्हणाला.

"न मिळायला काय झालें? आहे, माऊन. मी सांगितलें तर तो तुमच्या वडिलांकडे जाईल आणि ते सांगतील तसें करील सुद्धां. परंतु तो आहे फार तापट. त्याचे तुमच्या वडिलांशीं कितपत पटेल हें नाहीं मला माहीत."

"माझ्या वडिलांच्या आज्ञेप्रमाणें वागायला तो तयार असला कीं मग तो किती तापट म्हणून काय झालें? तूं त्याला पाठवतेस का माझ्या वडिलांकडे?" जीवकनें विचारलें.

"पाठवतें." शंपावती म्हणाली. त्या दिवशीं कोशल देशाचा राजा दरबारांत बसला असतां राक्षसासारकें शरीर असलेला बिप्पाट मनुष्य पक्षास मण वतनाची गक गवा घेऊन आला. त्याच्या प्रत्येक पावलावरोबर जमीन हादरत होती. राजासमोर उभा राहून तो म्हणाला—"तूं मला कशाला बोलाविलें आहेस?" त्याच्या आवाजानें सर्व राजबाडा दुसदुमला. सर्व धरं धरं कांपूं लागले. राजा त्याच्या दृष्टीला आपली दृष्ट मिळवू नव्हती. दोन्ही हात डोक्यावर ठेवून बसून राहिला.

"अरे दिवस! तुला कीं तूं कशाला बोलाविलें आहेस आणि तूं कांहींच बोलत नाहींस!" असें म्हणत त्यानें आपली गदा राजाच्या डोक्यावर नुसती ठेवली. गदेच्या वजनानेंच राजाचे डोकें फुटून गेलें व तो तत्काळ पावला.

"अरे अरे अरे....! ते आमचे महाराज! त्यांचा असा जीव घेतलास!" मंत्री मोठ्यानें ओरडला व त्याच्या नरोवर सर्व दस्कारी पण ओरडलें. त्यानें एकदां गदा फिरवल्यावरोबर ते सर्व झाले. जिवंत होते त्यांना तो म्हणाला—"राजा, सांगेल तें सांगून मेहुणा जीवक यानें मला पाठविलें आहे, पण तुमचा राजा मला पाहतांच धाबड्या. त्याच्यासारख्या भित्त्याच्या हाताखाली का मी काम करणार? या पुढें तुमच्यावर माझा

मेहुणा जीवक हाच राज्य करणार. कोणाला कवळ नसेल तर त्यानें आतांच सांगावें."

कोणाच्या तोंडांतून शब्दच उमटला. शंपालताचा भाऊ परत गेला आणि जें झालें तें त्यानें जाऊन सांगितलें. तें सर्व ऐकून जीवकला फार वाईट वाटलें.

"तुझ्या बापाच्या डोक्यांत तूं त्याचे राज्य बळकावणार अशी शंका आली तेव्हांच त्यानें स्वतः आपल्या मरणाच्या स्वतःवर ओढवून घेतलें. लपून फंसवून तुला ठार करण्याचा सज्जा पण राजाच्या त्याच्या मंत्र्यानें दिला होता. तुला त्याचे इतकें होतें. म्हणून त्याचा शोबट असा झाला." शंपालता म्हणाली.

त्यानंतर दोघे आपल्या गुप्तस्थानांतून बाहेर येऊन कोशलच्या राजधानींत आले व तेथें राहून त्यांनीं अनेक वर्षे राज्य केलें.

नांथ्याच्या

दुकान

एका गांवी गणोजी नांवाचा एक गरीब गाडीवाला रहात असे. त्याची संपत्ति काय ती बेलगाडी होती. गांवांतले व्यापारी बाजार पेटेतून माळ आपल्याला त्याची गाडी भाड्याने घेत. परंतु तो विवसभर काम करी, तरी त्याची गरीबी कायमच होती.

एके दिवशी गणोजी बाजारपेठेतून गाडीत भरून गांवातल्या एका व्यापाऱ्याच्या घरी येत असता वाटेत एक बैरागी साधू भेटला. तो एका झाडाखाली कोणत्यातरी आचाराने कण्हत पडला होता. त्याने गणोजीला थांबण्यासाठी हाताने खुणावले. “मी फार आजारी आहे, मला आपल्या गाडीत बाजारपेठेच्या गांवी पोचता करतोस का ?” त्याने विचारले.

गणोजीने गाडीत बसवून घेतले. बाजारपेठेत पोचल्यावर त्याने त्या बैराग्याला विचारले—“कोठे आयचे आहे तुम्हांला ?”

“कोणी ओळखीचा नाही. कोणत्यातरी चर्मशाळेत अगर मठांत पोचता कर. मला सुखी करील.” साधू म्हणाला. कोणाच्या घरी येऊन गेलो तर बैराग्याला आणि त्यांत आजारी असलेल्याला कोण ठेवून घेईल ! असा विचार करून तो त्याला आपल्या घरी घेऊन गेला. नंतर व्यापाऱ्याच्या घरी माळ उतरवून आपल्या घरी परत आला.

गणोजी घरी परतला तेव्हा बैरागी शोंपडीच्या एका कोपऱ्यांत कण्हत पडला होता. गणोजीला त्याची बायको एका

बाजूला बोलवून नेऊन हलूच म्हणाली—“हा तर अगदी मरणाळा ठेकलेला दिसतो आहे. असा कोणी परका आपल्या घरी मेळा तर !”

गणोजीच्या बायकोने जे म्हटले अगदी तसेच झाले. रात्र उलटल्यावर तो बैरागी मेला. “पाहिलेत, आता करणार ! लोक म्हणतील ना या बैराग्याला लुबाडून आपण जीव घेतला !” गणोजीच्या बायकोने विचारले.

“आता होऊन गेले ते बोलण्यात अर्थ आहे ! पुढे करायचे बघ.” गणोजी म्हणाला.

“कालोच पडल्यावर हा आपल्या घरी आला होता. कोणाला माहीत सुद्धा नाही. उजाडण्यापूर्वी याला सणून पुरून टाकून मोकळे होऊं या.” गणोजीची बायको म्हणाली.

गणोजीच्या घराबागे मोक्या अंतरावर कांटेरी झुडपे होती. तेथे जाऊन गणोजीने एक मोठा सड्डा त्यात त्या बैराग्याला पुरून उजाडण्यापूर्वी घरी आला. तरी एकांने त्याला कांटेरी झुडपाजवळ पाहिलेच. त्याला वाटले की गणोजीला

काहीतरी टेवा सांपडला असावा. परंतु त्याने जाऊन माती बाजूला साकून पाहिले तेव्हा आगी एक भेत दिसले. ते पाहून त्याला वाटले की सुनाविनाची भानगड दिसते आहे ही. म्हणून तो तेथून आपणांला काही माहीतच नाही अशातनेने निघून गेला.

शोंपडीच्या ज्या कोपऱ्यांत बैरागी मेला कोपऱ्यांत त्याची एक झोळी पडलेली होती. तिच्यांत काही फाटके कपडे होते. गणोजीने ती झोळी दूर फेंकून दिली. दुसऱ्या दिवशी सकाळी गणोजीची मुले

तलावाच्या भाजूला खेळायला गेली तेव्हा त्यांना तेथे त्या बैरागाची शोळी दिसली. तिच्यात त्यांना हिरवा निळा धर असलेला तांब्याचा एक तुकडा सापडला.

गावातल्या शालेचे मास्तर तलावावर आले तेव्हा त्यांना मुलांच्या हातात तो तांब्याचा तुकडा दिसला. तो तुकडा घेऊन त्यांची लक्षपूर्वक वाचले तेव्हा त्यांना त्यावर कांहीतरी लिहिले असल्यासारखे दिसले. त्यांनी तो तुकडा घासून पणून म्बच्छ करून पाहिला व मुलांना विचारले—“अरे, तुम्हाला हा तुकडा कोठे मिळाला !”

मुलें म्हणाली—“काळ रात्री काळोस पडल्यावर एक बैरागी साधू आमच्या घरी आला. उजाडण्यापूर्वी तो निघून गेला. जातां जातां त्याने आपली ही शोळी येथे टाकून दिली. तिच्यांत सापडला आम्हांला हा तुकडा.”

तेव्हा शिक्षकाने गणोजीला त्याच्या घरी जाऊन विचारले—“तुझ्या घरी रात्री एक बैरागी आला होता तो कोण !”

“तो कोण व काय मेला हे नाही मला माहीत. सांगितल्याशिवाय उठून निघून गेला. शोळी येथेच टाकून गेला होता. मीच नेऊन ती दूर फेकून दिली होती. तिच्यांत कामाची वस्तू कांही सापडली नाही.”

शिक्षकाने तांब्याचा तुकडा दाखवीत विचारले—“तुला देण्यासाठीच तर त्याने हा तांब्याचा तुकडा शोळीत ठेवला म्हणता !”

गणोजीने तांब्याचा तुकडा उलटसुलट करून पाहिला व म्हणाला—“नाही बुवा ! हा शोळीत होता खरा, पण मी तो शोळीवरोबर फेकून दिला.”

“अरे, तुझ्या, या तुकड्यावर तुला केवढा मोठा ठेवा मिळेल याची कांही कल्पना आहे का ? यावर सिद्ध बैराग्याचा

मंत्र लिहिलेला आहे. श्मशानांत पुरलेल्या एका मळ्यावरोबर जो ठेवा पुरला गेला होता तो कळतो या मंत्राच्या सहाय्याने. अमा-वास्याच्या रात्री श्मशानांमधील जमीन तीन उघडी राहाते. तेवढ्या जवळीत ज्याला हा मंत्र माहीत आहे त्याला उचकून बाणतां मेईल एवढे धन मिळू शकेल.”

शिक्षकाने मंत्र वाचून दाखविला आणि गणोजीने तोडपाठ करून घेतला. तीन दिवसांनी अमाशम्या आली. मध्यरात्रीच्या सुमारास गणोजी शिक्षक श्मशानांत गेले. शिक्षक बाहेर उभे राहाले व गणोजी आंत गेला. “मध्यरात्र शांत्यावरोबर मी सांगतो. मंत्र म्हण. ठेवा दिसला मिळेल तितका घेऊन ये. तीन घटकापेक्षा जास्त वेळ आंत राहू नकोस. लक्षांत ठेव.” शिक्षकाने त्याला बजावून सांगितले.

शिक्षकाने सांगितल्यावरोबर गणोजीने मंत्र म्हटला. मंत्र म्हटल्यावरोबर त्याला श्मशानांमधील एक मोठी मुहा दिसली. आंत दिवसासारखा प्रकाश होता. तेथे सोन्या चांदीचे डींग होते. गणोजी दोन्ही मुठीत आल्या तेवढ्या मोहरा घेऊन बाहेर आला. एका मुठीतल्या मोहरा त्याने कोणाचा खून करून मिळविलेस ? खरे

शिक्षकाला दिला व एका मुठीतल्या स्वतःसाठी ठेवून घेतल्या.

गणोजी सारख्या गरिबाजवळ एवढे सोने पाहून सर्वांना आश्चर्य वाटले. त्या दिवशी रात्री ज्या माणसाने गणोजीला काटेरी लुडपाजवळ पाहिले होते त्याने गांवच्या व्यापाऱ्याला सर्व जाऊन सांगितले. त्या व्यापाऱ्याला देखील गणोजीकडे एवढे सोने काढून आले या बद्दल आश्चर्य वाटत होते. त्याने त्याला घेऊन विचारले—“काय रे कोटून आले एवढे सोने तुझ्याकडे ! कोणाचा खून करून मिळविलेस ? खरे

■ ते सांगितले नाहीस तर तुझे सर्व बिग बाहेर काढीन.”

गणोजी थोडा घाबरला व त्याने घडलेले सर्व वृत्त खरेखरे सांगून टाकले. तो तांब्याचा तुकडा ■ त्याने त्या व्यापाऱ्याला दाखविला. “तो दे मला. राहू दे माझ्याकडे. मी अमावास्येच्या दिवशी खऱ्या-खोऱ्याचा तपास काढतो. खोट निघाले तर तुला फांसी करवीन. खरे ठरले तर तांब्याचा तुकडा मी आपल्या ■ ठेवून घेईन आणि तुला जेव्हा पैशाची गरज भासेल तेव्हा देत जाईन.” व्यापारी असे म्हणाला. गणोजीला ते मान्य कराने लागले.

पुन्हा अमावास्येची रात्र आली. व्यापारी मध्यरात्रीच्या सुमारास एक लहानसा फंदील, तांब्याचा तुकडा व एक पोते घेऊन हमशानांत गेला.

मध्यरात्र होण्यापूर्वी दिव्याच्या उजेडात त्याने तांब्याच्या तुकड्यावर लिहिलेला मंत्र कित्येकदा वाचला. बरोबर मध्यरात्रीच्या सुमारास त्याला एका जागी लख प्रकाश दिसला. त्याने ■ जाऊन पाहिले तर त्याला गुहा दिसली. तो आत गेला. बरोबर त्याने पोते घेतले होते. उत्तमोत्तम रत्ने ■ माणिक्ये निवडून त्याने पोत्यांत भरली. त्याचे पोते जेम तेम भरले असेल. तेव्हात ■ अंकुश ■ व गुहा बंद झाली. व्यापारी हे पार विसरून गेला की फक्त तीन पटकाने ती गुहा उघडी राहते. तांब्याचा तुकडादेखील गुहेतच त्याच्या बरोबर राहून गेला.

व्यापाऱ्याचे काय झाले कोणाला कळले नाही. त्याने बरोबर नेलेला कंदीलमात्र हमशानांत सांठवला.

कृष्णबलराम

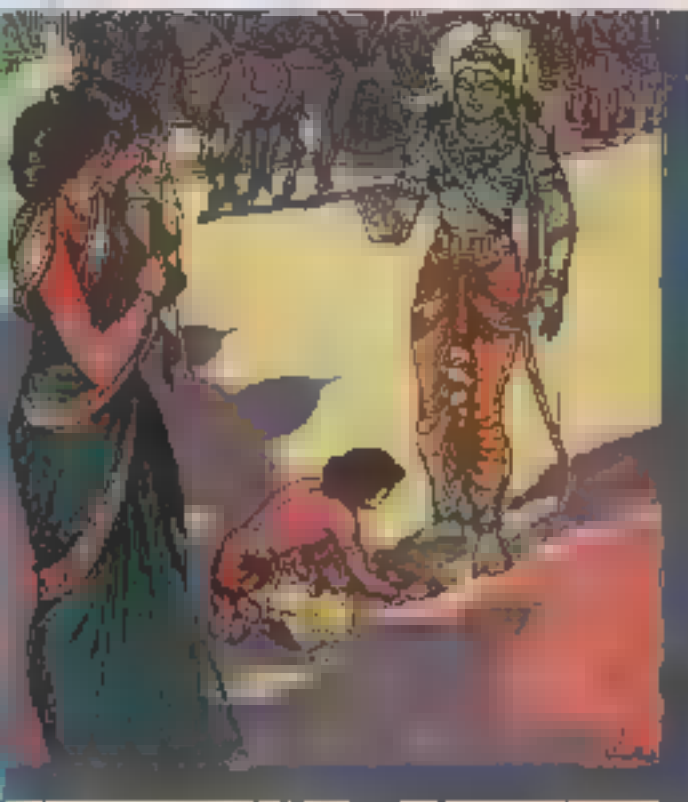
करवीर येथे पोचतांच कृष्णबलरामांनी तेषच्या पाहारेकऱ्यांना आपला परिचय देऊन सांगितले ■ आम्ही सुगल वासुदेव याच्याशी युद्ध करणाऱ्या हेतूने आली आहो. पाहारेकऱ्यांनी तो निरोप आपल्या राजाकडे पोचता केला.

तो निरोप आपला ■ करण्यासाठीच दोघांनी पाठविला आहे असे समजून वासुदेव सूर्याकडून मिलाऱ्हेच्या सुवर्णरथांत बसून सोन्याचे कवच धारण करून आणि धनुष्यबाण व इतर शस्त्रांचे घेऊन तो सैन्यालाबरोबर येण्याची गरज नाही असे सांगून एकळानेच युद्धाला निघाला.

त्याचे त्या वेळचे रूप जणुंकांही प्रत्यक्ष यमासागऱ्हेच होते. ते पाहून थोडा ■ कृष्णबलरामदेखील भांयावून गेले. परंतु दमघोषने त्यांना धीर दिला. तेव्हा कृष्णाने आपला ■ शत्रूसमोर नेऊन उभा केला. नेतर दोघांचे घोर ■ झाले. परस्परांवर त्यांनी दारवृष्टी केली. परस्परांची शस्त्रांचे भंग केली. कृष्णाने वासुदेवाचे धनुष्यच भंग केले आणि सारथ्याला ठार केले.

परंतु सुगल वासुदेवाने त्याची बत्किंचित हि फिकीर केली नाही. दुसरे एक धनुष्य घेऊन व स्वः रथ हांकीत तो कृष्णाला म्हणाला—“गोमंत पर्वतावर तू कांही

राजांना जिंकलेस. परंतु तो पोरनेल होता. त्या लढक्या राजांवर विजय भिल्लिण्यांत काय भूषण ! आतां माझ्याशीं आहे. तूं एकदा आहेस म्हणून मी पण एकदाच आलों आहे. हे धर्मयुद्ध आहे. या जगांत दोन वासुदेवांना जागा नाही. म्हणून मी वध करून मीच पृथ्वीचे राज्य करणार आहे."

कृष्ण स्मित करून म्हणाला—"राहू दे तुझा पराक्रम, नंतर काय करायचे तें मी आतांच नाही सांगत."

सृगाल वासुदेवानें त्यानंतर कृष्णावर शरद्वृष्टि, परशु, तलवार व चक्र सर्वांचा

एकंदन इतक्या वेगान पातळ मुक्त केली की सूर्य झांकला गेला ॥ काळोस पडला.

कृष्ण म्हणाला—"तुझ्या शक्तीचें प्रदर्शन तूं केलेस. आतां माझ्या शक्तीची मजा पण घ्या." असे सांगून कृष्णानें सुदर्शन चक्राचा प्रयोग केला. सुदर्शन चक्रानें वासुदेवाच्या डोक्याचीं दोन छत्रे केली व ते परत कृष्णाच्या हातीं आले.

पतीच्या मृत्यूची वार्ता कानी पडतांच सृगाल वासुदेवाच्या अंतःपुरांतल्या क्रिया भांवन रडत त्याचा देह पडला होता तेथे आल्या. पट्टराणी आपला मुलगा शकदेव घाला घेऊन आली व त्याला कृष्णा समोर ठेवून खूप रडली.

कृष्णानें तिथे सांत्वन केले ॥ मंत्री, सामंत आणि प्रमुख नागरिकांना बोलावून शकदेवाचा राज्याभिषेक करविला.

नंतर कृष्ण मथुरेला परत निघाला. कृष्णाचा मामा दमघोष याला कृष्ण मथुरेला निघाज्याचें कळतांच तो आपलें सैन्य घेऊन येथी देशाला निघाला.

कृष्ण व बलराम पांच दिवसांनी मथुरेला पोचले. नगर दुरून दिसू लागतांच कृष्णानें पांचजन्य शंख वाजवून आपण येत

असल्याचा बातमी मथुरेच्या नागरिकांना कळविली.

पांचजन्य शंखाचा आवाज ऐकून उग्रसेन स्वतः बादव प्रमुखांना व पुरोहितांना बरोबर घेऊन, हत्ती व घोडे सजवून व धान्य घेऊन मंगल वाघें वाजवीत कृष्णाच्या स्वागतासाठीं सज्ज झाला. नागरिकांनी कृष्ण बलरामांना आशीर्वाद दिला व मोठ्या समारंभानें कृष्ण ॥ बलराम दोघांनी मथुरेत प्रवेश केला.

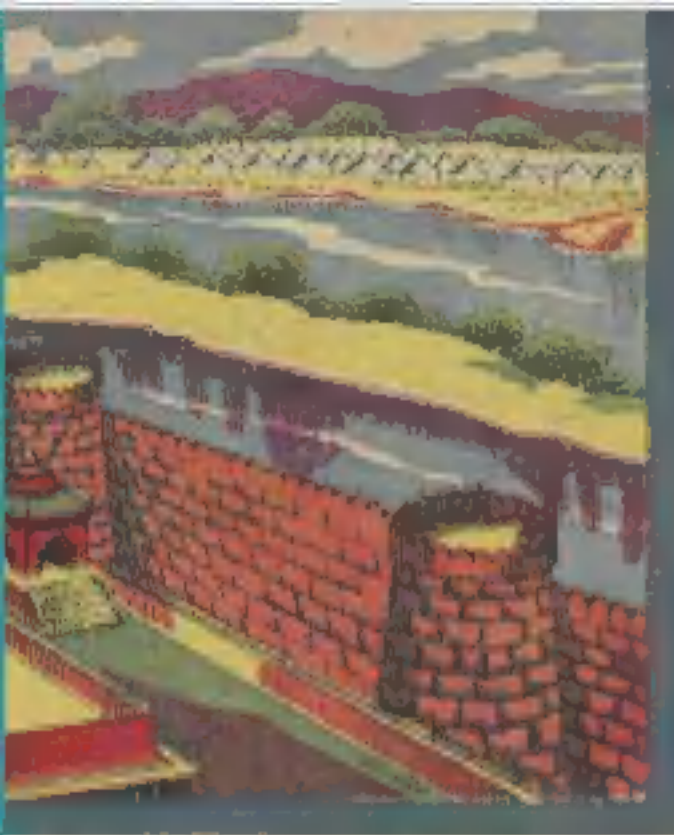
कृष्ण ॥ याच्या हातून पराजय झाल्यामुळे जरासंध होता. इतकें मोठे सैन्य घेऊन ॥ सांडलिक

राजांना बरोबर घेऊन तो गेला होता व दोघां गवळ्याच्या पोरांनी त्याला पिटाळून लावावें या सारखी लज्जास्पद गोष्ट ती काय असणार ! त्याच्या चित्ताला थोडीदेखील शांतता नव्हती.

त्याची युद्धाची खुरखुरी जिरलेली नव्हती. म्हणून आपल्या मांडलिक राजांना बोलावून त्यांना पुन्हां पोत्साहन देऊन म्हणाला—"त्यानेलीं आपल्या भाग्यानें पाठ दाखविली इतक्या मोठ्या सैन्यासमोर ॥ तुमच्या सारख्या कसलेक्या शूर वीरांसमोर गवळ्याच्या त्या

पण जरासंधाच्या बाजूने कृष्णाशी युद्ध करण्यास तयार झाले. एकवीस अश्वीहिणी सैन्य मथुरेच्या द्वारावर जाऊन थडकले.

कृष्णाने किल्ल्याच्या तटावर बटून म्हण-
प्रलयासारखे पसरलेले जरासंधाचे सैन्य पाहिले. कृष्ण बलरामाला स्मित करून म्हणाला-“सुभार हत्तका व्हावा अशीच परमेश्वराची इच्छा दिसते आहे.”

जरासंधाने आपल्या अनुयायी राजांना उद्देशून मथुरेला वेढा देण्याची आज्ञा केली आणि म्हणाला-“संधी मिळेल तेथे किल्ल्याच्या भिंतीला खिडारें पाडा. मथुरा-नगरी जमीन दोस्त झाली पाहिजे. गोमंत पर्वतावर स्वारी केली त्यावेळी ज्याला जेथे नेमले होते त्याच प्रमाणे युद्धांतहि सर्वांनी आपापल्या जागी जाऊन उभे रहावे.”

या खेपेस यादव जरादेसील कचरले किंवा धावरले नाहीत. तसे पाहिले तर जरासंधाच्या अफाट सैन्यासमोर त्यांचे सैन्य लढान होते. पण कृष्ण त्यांच्या बाजूने उभा आहे. हीच मोष्ट मुख्यपणे त्यांना धीर यायला कारण होती.

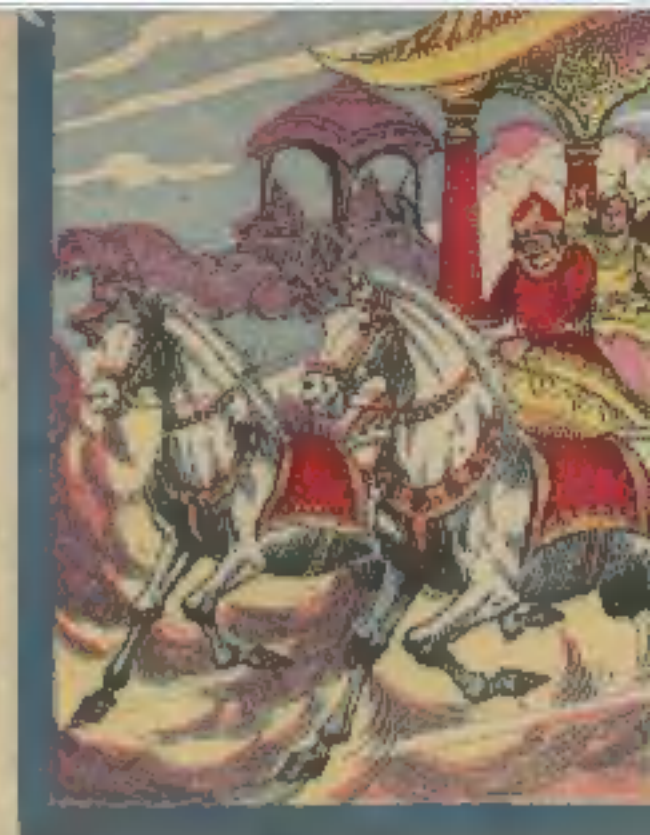
गरुडध्वज फडकत असलेल्या रथांत बसून कृष्ण सुदर्शन चक्र वगैरे शस्त्रे घेऊन आणि

बलराम आपला नागर, उसळी इत्यादि आपली शस्त्रे घेऊन युद्धाला निघालेले पाहून लोकांना फार आनंद झाला.

दोघे आपले सैन्य घेऊन उग्रसेनावरोवर जरासंधाच्या समोर जाऊन उभे राहिले. जरासंध स्वतः सैन्याच्या अघाडीला उभा होता, जणुंकांही कृष्णाला आपले सैन्य दाखवून, तुझी या खेपेस खोडच मोडतो, असे त्याला सांगावयाचे होते.

कृष्ण शेजारी उग्रसेन उभा होता त्याला उद्देशून जरासंध म्हणाला-“भोजवंशाचे वंशज राज्य करीत असतां यादव त्यांची सेवा करतात. अशा भोजवंशांत जन्माला येऊन तू आपली वंश मर्यादा गमावून बसला आहेस. तुझ्याहून जास्त मूर्ख कोणी असेल असे नाही मला वाटत. तू कृष्णाने तुझ्या पोटाच्या मुलाला ठार करून त्याचे राज्य बळकावले आणि तुला भीक म्हणून दिले. त्याचे उष्टे खायला या स्वातंत्र्यपणीं तुला लाज कशी काय वाटत नाही. तू कृष्णाचा दास आहेस, राजा किंवा स्वामी नाहीस तुझ्या सारख्याचे तोंडदेसील पाहू नये.”

कृष्णाला ते अपमानास्पद वाक्य उग्रसेनाला उद्देशून म्हटलेले असले तरी

होवले. म्हणाला-“दुष्टा ! उग्रसेनासारख्या वृद्धांचा गौरव करण्या ऐवजीं त्यांची निंदा करण्यांत तुला मोठा पुरुषार्थ वाटतो, नाही का ! कांही बोलायचे असेल तर बोल माझ्या जवळ. मीच आहे तुझा स्वरा शत्रू. गोमंत पर्वतावर तुझे शौर्य पाहिले आहे मी. भित्री भागूवाई शत्रूला पाठ दाखवून पळून गेली होती. निंदान आज तरी दाखव तू काय पराक्रम आहे तो.” असे म्हणत कृष्णाने एक बाण जरासंधावर व एक त्याच्या सारख्यावर सोडला. आपसी एका बाणाने कृष्णाने जरासंधाचे धनुष्यच मग केले.

कारण जरासंधाचा वध दुसऱ्याच्याच हाती होणार होता.

दिवसामागून दिवस लोटत होते. एकदां बलरामाला आपल्या बालपणाची आठवण झाली. गोकुळांत जाऊन येण्याची अनिवार इच्छा झाली. तो म्हणाला तसे म्हणाला पण. परंतु कुष्ण बरोबर यायला तयार झाला नाही. त्याने बलरामाला जाऊन सांगितले. बलराम गोकुळांत गेला. दुरूनच त्याला गोपगोपींनी ओळखले व त्यांना फार आनंद झाला. त्याने सर्वांना नमस्कार केला. जे लहान होते त्यांनी बलरामाला नमस्कार केला. तो सर्व मित्रांना प्रेमाने भेटला, गोपींनी त्याला तर घेरलेच व कुष्णाबरोबर मधुरेला गेल्यापासून जे जे घडले ते सर्व विचारून घेतले. गवळ्यांच्या घोळण्यांत बलरामाला बरे वाटले.

हृद गोपमंडळी म्हणाली— "वाळा! तुम्ही दोघांनी एवढा पराक्रम गाजविला, चापूर मुष्टिकांचा व कंसाचा वध केलात. गोमंत पर्वतावर जरासंधाची घमेड जिरविलीत. एवढी कीर्ति संपादन केलीत, परंतु तुम्ही मातृभूमीला मात्र विसरला नाही."

"तुमच्या आशीर्वादानेच तर आम्हांला यश मिळाले. तो राजभोग खाऊन देखील आम्हांला कधी येथल्या दया लोण्याचा विसर पडला नाही. बालपणी ज्या मातीत लोळलो त्या भूमीचा विसर कसा पडे!" बलराम म्हणाला.

ते ऐकून सर्वांना आनंद झाला. सर्वांनी बलरामाला प्रेमाने बोलवून त्याला आवडणारे पदार्थ खायला दिले.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकी]

अरण्यपुराण

[१७]

दोन माठी गले रुद्र माकडे मीवलीला हातावर उचलून घेऊन झाडांवरून वरच्यावर पळत निघाली. ती इतक्या ओराने पळत होती की मीवलीला भोवट आल्यासारखे झाले. परंतु त्यांत मुद्दा एका नन्हेची मत्ता वाटे त्याला. झाडाच्या टोकावरून जंगल दुरुपर्यंत स्पष्ट दिसे. वरच्या फांद्यावरून खालच्या फांद्यांवर उड्या मारीत माकडे वरच्यावर त्यांना तिकडे जावयाचे असेल तिकडे जात.

पहिल्याने मीवलीला भीति वाटली. माकडे त्याला कोठे तरी अभिनीवर टाकून देणार नाहीत. त्याला मधून मधून राग येई. परंतु तो दाखवीत नसे. नंतर तो विचार करे.

अम्बळाकडे निरोप कसा पोचता करावयाचा? माकडांसारखे पळजे त्यांना जमणार नाही. कोण निरोप पांचवजार? खाली फांद्या व पानांशिवाय त्याला काही दिसत नव्हते. मीवलीने निज्या आकाशाकडे पाहिले. जंगलांत कोण केव्हां मरतो याची वाट पहात मिधाडे आकाशात धिरक्या धावताना दिसत.

मिधाडाने आकाशातून माकडे कोणाका तरी धरून घेऊन जात असलेले पाहिले. त्या वाटले की आपल्या खाण्यालायक असेल. ते छंभर हातावर खाली उतरून आले. जवळ जाण्यावर त्याला मीवली दिसला. मिधाडाच्या भाषेत मीवली म्हणाला— "मी तू एकच." मिधाड चकित होऊन तो विचार करे. मोठ्याने ओरडले. नंतर मीवलीला ज्या

लागले. माकडे कोणत्या वाटेने जात आहेत यावर त्याची नजर होती.

इकडे अस्वल व काळा वाघ यांचा पारा चालका होता. त्यांच्या उंच झाडावर त्या दिवशी चढला. त्यापूर्वी इतक्या उंचीवर चढून तो गेला नव्हता. त्याच्या वजनाने फोंद्या मोडल्या. त्याच्या नखांत झाडाची साले छिरली. आपला सर्व राग अस्वलावर काढीत तो म्हणाला—“तुं मौबलीला पहिल्यानेच कां नाही सावध करून ठेवलेस !”

“आपण काळ्या गेल्या तर त्यांना धरतां येईल.” अस्वल त्याला टाकीत म्हणाले.

“तुं काय पळणार ! जास्त पळकास तर विकलेल्या फळासारखा फुटून जाशील. कोठेतरी चमून स्वस्थपणे विचार कर. पोराना टपली मारजे वाटले होय तुला ! आपण त्या दुष्टांचा पाठलाग केला तर ती माकडे त्याला टाकून देतील.” काळा वाघ म्हणला.

“टाकून देतील ? बाप रे बाप !” असे सांगून अस्वल काळ्या धकून बसले व पुन्हा उठून त्या काळजीत येरझाऱ्या

“हे पहा, तुं उगाच असा रडू लागलास तर पाहणारे हंस्तील. मी देखील तुझ्या-” रडत बसलो तर !” काळा वाघ म्हणाला.

“कोणी काय वाटेक तें म्हणो, त्याचें काय ! तो आतांपर्यंत मेला नसेल असें मला....” असे अर्धवट बोलून अस्वल आत्मग्लानीने होके साली करून स्वस्थ बसून राहाले.

बोव्या वेळाने येरझाऱ्या घालायचे सोडून त्या उभे राहाले. काहीतरी नवीन युक्ति सुचली होती. म्हणाले—

“चल, आपण कावा अजगराळी जाऊन मेहुं या. माकडे त्या मितात त्याला. झाडावर लान चढतां पण येते. रात्रीच्या वेळी त्यांचीं पिळें गिळते. त्याची दहसत वाटते सर्व माकडांना.”

“तो पापी, दुष्ट ! त्याला पाय देखील नाहीत, तो आपल्या जातीचा पण नाही. तो मदत करणार आपल्याला !” काळ्या वाघाने संका करीत विचारले.

“तें फार दुष्टार ! अनुभवी आहे. नेहमीं भुकेने त्याचा जीव कासावीस असतो. त्याला सांगूं की त्याला वाटेक तेवढ्या

वाटेने माकडे नेत होती त्या वाटेने आकाशांत मिधाडपण जात होतें.

“मला ज्या वाटेने घेऊन जात आहेत ती नीट ओळखून ती नातमी अस्वलाला व बापाला आणि शिल्लरावरच्या आमच्या कळशांतल्यांना कळव.” मौबलीने मिधाडाला त्याच्या भाषेत सांगितले.

“तुझे नांव काय !” मिधाडाने विचारले. तें मौबलीला तोपर्यंत ओळखत नव्हतें.

“मौबली !” मिधाड लगेच उंच आकाशांत उडाले दूर एकाद्या काळ्या ठिपक्यासारखे दिसू लागले.

नकन्या मिळतील गिळायला." म्हणाले.

"पोटांत कांही गेले की महिनाभर ते पडून राहाते. कोठेतरी झोपले असेल. समज, नसेल झोपले आणि जर ते म्हणाले की कोणाला हन्या आहेत तुझ्या नकन्या तर तू काय करणार!" बाप आपली शंका व्यक्त करीत म्हणाला.

सुरें बोलावयाचे तर काळ्या बापाला काया संबंधाने कांहीच माहीत नव्हते.

"तुला काय वाटते, लाज्ज दोघे इतके का अज्ञान अशोध आहे?" अम्बल आपला स्वादा बापाच्या अंगाला धाशीत म्हणाले.

दोघे भजगराच्या शोधार्थ निघाले.

कावा त्यांना एका गरम दगडावर उभे खात पडून असलेला दिसला. त्याने दहा

दिवसांपूर्वीच कात टाकली होती व त्याची नवी कात चकाकत होती. सहा हात लांब त्याचे शरीर आडवे तिथे दगडावर पडलेले होते. त्याला खाद्य कोठे मिळेल याची चिंता त्यावेळी होती व ते जिमेने ओठ चाटीत होते.

अम्बलाने कावाला पाहताच ओळखले. काळ्या बापाला म्हणाले—"स्वारीका भूक लागली आहे. पोटांत कांही गेलेले दिसत नाही. सावध वरें का! कात टाकली की त्याला बरोबर दिसत पण नाही. मग पाई का फार करतें."

कावा विचारी नव्हता. त्याला विचारी सांपांचा रागपण फार होत. कारण ते भितरे असनात. त्याची एकडपण सामान्य नसते. एकदां कोणी सांपडला की तुटणे अशक्य. [पुढील गोष्ट पुढील अंका]

साकचेरिया (रुष्टिया) देशांतले बैकाल सरोवर जगांतले सर्वांत मोठे सरोवर आहे. इतर सरोवरे १०,१५ वर्षांपूर्वी बनलेली आहेत. परंतु हे २ कोटी वर्षांपूर्वी झाले. आकाराने जगातील सरोवरांत याचा नंबर सागतो. याचे क्षेत्रफळ १२,१५० चौरस मैल आहे. परंतु या सरोवरातून कोणते सरोवर नुसरे नाही. हे १६२० मीटर (अवळजवळ एक मैल) खोल आहे. यांत झिळणारे पाणी समुद्रातच जातकतात. यावरून लक्षात येते की यातून धुवप्रदेशातल्या समुद्राचा भाग होतो. फळते. या सरोवरांत १८०० प्राणी आहेत आणि या पैकी २५ उंचे इतरत्र जावळत नाहीत. यांत समुद्रातले प्राणी असले तरी याचे पाणी खारे नाही.

दरवर्षी या सरोवरांतून १० हजार टन मासे काढले जातात. कित्येक वैज्ञानिक येऊन संशोधनाचे कार्य करीत असतात. हा प्रदेश फार सुंदर आहे. ३०० मद्या खातागळ्या प्रदेशांतून या सरोवराकडे मिळतात. परंतु अंभार मत्पायी एकच एक नदी या सरोवरांतून निघते.

